ЛИТОВСЬКА
МЕТРИКА

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ім. ШЕВЧЕНКА в АМЕРИЦІ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ім. ШЕВЧЕНКА в УКРАЇНІ
Серія: Архівні джерела т. 7

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ
УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

ЛИТОВСЬКА
МЕТРИКА

Книга 561

РЕВІЗІЇ
УКРАЇНСЬКИХ ЗАМКІВ
1545 року

Підготував
Володимир КРАВЧЕНКО

КИЇВ 2005

Книга ревізій українських замків 1545 р. є звітом королівського ревізора про обстеження стану обороноздатності Володимирського, Луцького, Кременецького, Вінницького, Брацлавського і Житомирського замків та перевірку наявності у князів і шляхтичів привілеїв на маєтки-вислуги і мита. Джерело містить докладні описи місць розташування замків, стану збереженості їхніх веж, городень, мостів та інших замкових споруд, забезпеченності озброєнням та провіантом. Пам'ятка відображає суспільно-політичні, економічні та правові стосунки між різними станами населення Волині, Східного Поділля та Західної Київщини середини XVI ст., відбиває різноманітність структури сільського та міського населення цих регіонів, його повинності й податки, висвітлює характер торгівлі й митну політику держави. Мовою оригіналу джерело публікується вперше.

Видання призначене для істориків, мовознавців, архітекторів і краєзнавців.

Видання здійснене завдяки фінансовій допомозі Наукового товариства ім. Шевченка в Америці з фонду Юрія Кузева

ISBN 966-02-3711-1

ПЕРЕДМОВА

Литовська Метрика (далі – ЛМ) є різноманітною за складом колекцією документальних джерел до історії соціально-економічної, внутрішньої та міжнародної політики, що склалася в процесі діяльності центральних органів влади та місцевих установ Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) в період від першої половини XV до кінця XVIII ст. В її книгах зібрані різноманітні документи державного, публічно-правового та приватно-правового характеру. Нині ЛМ складає архівний фонд № 389, що зберігається в Російському державному архіві давніх актів у Москві (далі – РДАДА) й містить 662 одиниці зберігання. Частина матеріалів знаходиться в архівному фонді "Так звана Метрика Литовська" ("Tak zwana Metryka Litewska", далі – T. zw. ML) Головного архіву давніх актів у Варшаві (далі – AGAD). У складі фонду № 389 книга ревізій українських замків 1545 року є одиницею зберігання № 561. Згідно з діючим описом, що є інвентарем "Описание книг и актов Литовской Метрики"[1] складеним Станіславом Пташицьким, ця книга входить до IV відділу ("Книги Переписів"), який включає 23 одиниці зберігання (РДАДА. – Ф. 389. – Спр. 559–582)[2]. Відділ містить переважно ревізії та інвентарі королівських маєтностей, замків, описи кордонів держави, але в ньому знаходяться й відмінні за змістом матеріали, які по суті не належать до цієї категорії книг[3]. З усього складу книг IV відділу лише дві з них повністю стосуються України: № 561 (1545 р.) та № 563 (1552 р.).

Діяльність канцелярії ВКЛ, історія виникнення й формування Метрики, структура її книг та джерелознавчий аналіз цього величезного документального зібрання неодноразово викладалися в працях Ст.Пташицького, М.К.Любавського, Ф.І.Леонтовича, М.В.Довнар-Запольського, М.Ф.Володимирського-Буданова, І.І.Лаппо, М.Г.Бережкова, Я.Якубовського, Ю.Бардаха, Г.Л.Хорошкевич, І.Сулковської-Курасьової, П.Кеннеді-Грімстед, А.Рахуби, В.С.Менжинського, З.Кяупи, Е.Баньоніса, М.М.Улащика, М.Ф.Спиридонова, М.П.Ковальського, Я.Р.Дашкевича, С.В.Абросимової, П.М.Кулаковського, В.П.Козлова, Л.І.Шохіна, О.І.Дзярновича, О.І.Груші, Т.А.Топалової та інших.

Докладним висвітленням різноаспектних інформативних можливостей ревізій українських замків 1545 р. займалися А.Яблоновський[4], М.С.Гру-

---

[1] *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики.– СПб., 1887. – С. 161–165.

[2] *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. Including an Annotated Edition of the 1887 Inventory Compiled by Stanisław Ptaszycki. – Cambridge, Mass., 1984. – P. 59–60.

[3] *Kennedy-Grimsted Patricia.* Układ i zawartość Metryki Litewskiej // Archeion. – Warszawa, 1986. – T. LXXX. – S. 155–156.

[4] Źródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – T. VI: Rewizya zamków ziemi wołyńskiej w połowie XVI wieku / Wyd. Aleksander Jabłonowski.

шевський[5], М.П.Ковальський (характеристика публікацій ревізій 1545 р., підготовлених Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів та А.Яблоновським, ревізії як джерело до соціально-економічної історії України першої половини XVI ст.)[6], С.В.Абросимова (ревізії 1545 р. як джерело до історії міст України)[7], Г.В.Боряк (історико-географічні характеристики ревізій)[8].

Ревізії, або ревізійні матеріали, належать до групи документальних джерел, які за подібністю зовнішніх ознак, походженням, змістом і формою можуть бути віднесені одночасно до кількох видів: до описово-статистичних, реєстраційно-облікових, інформаційно-звітних, економіко-статистичних, економіко-географічних джерел[9]. І.П.Крип'якевич відносив ревізії ще й до групи адміністративно-правових джерел[10]. Крім ревізій, до цих груп належать люстрації, інвентарні описи, податкові реєстри, реєстри доходів із королівщин. Оскільки ці джерела відображають однотипні, одноструктурні явища, що часто повторювалися, їх можна віднести до категорії масових[11].

У межах українських земель ВКЛ на кінець XVI ст. було проведено п'ять ревізій: 1471, 1545, 1552, 1559–1560, 1563 рр. Із них повністю збе-

---

[5] *Грушевский М.* Южнорусские господарские замки в половине XVI века. – К., 1890.

[6] *Ковальский Н.П.* Источниковедение и археография истории Украины XVI – первой половины XVII в. – Днепропетровск, 1978. – Ч. 2. – С. 61–63; *його ж.* Источниковедение истории Украины XVI – XVII вв. – Ч. 3. – Днепропетровск, 1978. – С. 22–24; *його ж.* Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской Метрике и фондах приказов ЦГАДА. – Днепропетровск, 1979. – С. 27–29; *його ж.* Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первая пол. XVII века). – Днепропетровск, 1982. – С. 20.

[7] *Абросимова С.В.* Документы Литовской Метрики как источник по истории городов Украины первой половины XVI в. // Литовская Метрика. Исследования 1988 г. – Вильнюс, 1992. – С. 85–95; *її ж.* Книги переписей Литовской Метрики середины XVI века как источник по истории городов Украины // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории: Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Межвуз. сб. научных трудов. – Днепропетровск, 1985. – С. 123–128.

[8] *Боряк Г.В.* Административно-территориальное устройство украинских земель в конце XV– середине XVI в.: Анализ документальных источников. Дисс. ... к. ист. н. / Ін-т історії України АН УРСР. – К., 1987 (машинопис); *його ж.* Проблеми видання Литовської і Волинської метрик // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. – К., 1988. – С. 115–116; *його ж.* Ревізії та люстрації українських старость кінця XV – середини XVI ст. (В аспекті історико-географічної джерельної цінності) // Географічний фактор в історичному процесі. – К., 1990. – С. 145–154.

[9] *Каштанов С.М.* Русская дипломатика. – М., 1988. – С. 17; *Макарчук С.* Джерела до історії України. – Львів, 1999. – С. 10.

[10] *Крип'якевич І.П.* Джерела з історії Галичини періоду феодалізму. Огляд публікацій. – К., 1962. – С. 25, 30, 32.

[11] *Макарчук С.* Джерела до історії України. – С. 11.

реглися матеріали ревізій 1545 і 1552 рр.[12], фрагментарно – ревізії 1471[13] та 1563 рр.[14], матеріали ревізії 1559–1560 рр. втрачені під час Другої світової війни. Не збереглися також тексти "попису" господарських замків 1509 р.[15], ревізії Київської єпархії 1568 р.[16]

У працях відомих істориків ранньомодерної доби, які досліджували соціально-економічний розвиток українських земель у XVI ст., матеріали книги ЛМ № 561 трактуються по-різному: А.Яблоновський вважав їх ревізією[17], К.Пуласький – люстрацією[18], М.К.Любавський – ревізією або "протоколами ревізії"[19]. М.В.Довнар-Запольський називає це джерело як ревізією, так і люстрацією[20], М.Ф.Володимирський-Буданов – люстрацією[21], П.Г.Клепатський – також люстрацією[22], М.С.Грушевський – ревізією[23], рідше люстрацією[24] і переписами[25]. Одне з багатьох значень слова "люстрація", що походить від латинського lustro (докладно оглядати, вивчати), майже тотожнє термінові "ревізія". У матеріалах Книг законів (Volumina legum) термін "люстрація" вперше було вжито 1545 р. в значенні оцінки

---

[12] РДАДА. – Ф.389. – Оп. 1. – Спр. 563 (Мікрофотокопія: Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 563). Опубл.: Архив Юго-Западной России (далі – Архив ЮЗР). – К., 1886. – Ч. VII. – Т. I. – С. 77–91, 91–105; Źródła do dziejów polskich. – Wilno, 1844. – Т. 2. – S. 123–140; Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – Отд. 3. – С. 26–32; Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. I. – С. 106–122; *Александрович М.Н.* Остерский уезд. – К., 1881. – Вып. I. – С. 71–77; Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. I. – С. 592–598, 587–592, 611–647; *Перлштейн А.* Люстрация Овручского замка в 1552 г. – Волынские губернские ведомости. – 1856. – № 20–24. – С. 78–98; Архив ЮЗР. – К., 1867. – Ч. IV. – Т. I. – С. 35–50; Ч. VII. – Т. I. – С. 140–152, 598–611; К., 1890. – Ч.VII. – Т. II. – С. 19–23, 23–35; Ч. VII. – Т. I. – С. 152–184; *Baliński M., Lipiński T.* Starożytna Polska. – Warszawa, 1845. – S. 1413–1418.

[13] Архив ЮЗР. – Ч.VII. – Т. II. – С. 1–9; Ч. VI. – Т. I. – С. 2–5; Русская историческая библиотека (далі – РИБ). – СПб., 1910. – Т. 27. – Стб. 161–172.

[14] Архив ЮЗР. – Ч.VII. – Т. II. – С. 42–128.

[15] Акты из Метрики Литовской. – СПб., 1885. – Стб. 792–793.

[16] Описание архива западнорусских униатских митрополитов. – СПб., 1897. – Т.1. – № 68.

[17] Źródła dziejowe. – Т. VI.

[18] *Pułaski K.* Szkice i poszukiwania historyczne. – Kraków, 1887. – S. 160–167.

[19] *Любавский М.* Литовско-русский сейм. – М., 1900. – С. 514.

[20] *Довнар-Запольский М.* Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – К., 1901. – Т. I. – С. 261, 377, 379, 412, 620; *його ж.* Крестьянская реформа в Литовско-русском государстве // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – 1905. – № 3. – С. 147, 148; *його ж.* Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке. – К., 1905. – С. 168, 169.

[21] Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. II. – С. 17, 18, 21, 22, 29.

[22] *Клепатский П.Г.* Очерки по истории Киевской земли. – Одесса, 1912. – Т. I. – С. 233, 236, 242, 244, 246, 254, 256, 258–260.

[23] *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Львів, 1905. – Т.V. – С. 62, 295; К. – Львів, 1907. – Т.VI. – С. 76, 131, 148; К.–Львів, 1909. – Т. VII. – С. 47.

[24] *Там само.* – Т. V. – С. 122; *Грушевський М.* Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.) / Післям., прим. та покажч. М.Крикуна. – Львів, 1996. – С. 70.

[25] *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. VI. – С. 606.

стану військової справи. З часом, вже у сенсі урядового опису державних маєтностей, цей термін вперше вжито в конституції Пйотрковського сейму 1562–1563 років[26]. Основною метою акції під назвою "люстрація" було обрахування прибутковості державних маєтностей (королівщин) для подальшого їх оподаткування. В енциклопедії С.Гльогера слово "люстрація" трактується як перевірка королівських маєтностей і староств, що здійснювалася присяглими особами, направленими для огляду й докладного описання їхнього стану, доходів та повинностей підданих[27]. У ході ревізійної акції 1545 р. мав бути перевірений загальний стан замкових споруд, озброєння замків, запасів продовольства. Тоді ж ревізори мали провести реєстрацію повинностей, пов'язаних із ремонтом державних замків, забезпеченням їх охороною, поставками продовольства, а також були зобов'язаніперевірити у князів, панів і зем'ян привілеї на маєтки й мита. Такі дії великокнязівських посланців можуть бути охарактеризовані терміном "ревізія", який походить від латинського revisio і означає повторне бачення, повторне дослідження, вивчення, розслідування, перевірку, ревізію, обстеження, огляд[28]. До того ж, у кінці тексту ревізії Кременецького замку господарський дяк називає цю акцію "ревізією" (арк. 97зв.).

Книга ревізій 1545 р. є комплексом із шести звітних протоколів різного обсягу, складених ревізором на основі королівських листів, привілеїв, різноманітних реєстрів, свідчень, скарг, заяв, описів, переліків, власноручно записаних і зібраних ним у ході ревізійної перевірки шести "українних" замків та викладених у хронологічній послідовності згідно з проходженням акції. Іноді в наукових дослідженнях ці матеріали трактуються "актами", але, ймовірно, у розумінні "документів". Подібні до ревізій за своїм характером документи, такі як огляди, записи, протоколи, належать, за визначенням А.С.Лаппо-Данилевського, до актів "декларативного або інформаційного характеру"[29]. Але, на думку С.М.Каштанова, якщо в таких документах їхня головна функція не поєднана з договірною або розпорядчою, – їх не можна віднести до категорії "актів"[30]. Так само ревізійні матеріали 1545 р. не фіксують права і не служать юридичним доказом прав якихось певних осіб, – вони лише реєструють дії ревізорів та всі події, що траплялися протягом акції.

Термін "книга" щодо цього рукопису вживається умовно, хоча сам рукопис сформований з певної кількості зошитів, зшитих і переплетених у вигляді книги. Її зовнішнє оформлення є результатом книжкового

---

[26] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. I. – S. 286–287; Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. / Упор. Р.Майборода. – К., 1999. – С. 6, 11.

[27] *Gloger Zygmunt.* "Encyklopedja staro-polska". – Warszawa, 1902. – T. III. – S. 152.

[28] *Jougan Alojsy, ks.* Słownik kościelny łacińsko-polski. – Warszawa, 1992. – S. 590.

[29] *Лаппо-Данилевский А.С.* Очерк русской дипломатики частных актов. – Петроград, 1920. – С. 13.

[30] *Каштанов С.М.* Русская дипломатика. – С. 19–24.

діловодства, що практикувалось у канцелярії для забезпечення аркушної послідовності, запобігання випадковій розкомплектації або свідомому фальшуванню багатоаркушних документів, а також для кращої їх фізичної збереженості.

Історичні передумови ревізії та її підготовчий етап

В історичній літературі давно існує припущення, що рішення про проведення ревізії замків було прийнято з ініціативи короля польського і великого князя литовського Сигізмунда I і його наступника Сигізмунда Августа та за згодою Панів Рад на вальному литовському сеймі, що проходив у Бересті з середини червня до середини жовтня 1544 р. Але про підготовку ревізії замків у сеймовій ухвалі взагалі не йдеться. Як свідчать документальні матеріали цього сейму – "Артикули прозб і отказов його королівської милості", – на ньому обговорювалась пропозиція великого князя про організацію спільної з Королівством Польським оборони проти вторгнення турецьких військ і було ухвалено низку рішень загальнодержавного значення, пов'язаних з обороною ВКЛ: про здійснення всіма землевласниками перепису маєтків (отчин, вислуг, куплених, заставних) для визначення загальної кількості селянських служб і, в залежності від неї, числа вояків від кожного маєтку, та про необхідність виставлення на земську військову службу від дев'яти служб одного вояка. Також, було прийнято уставу "О оборону земську" на вісім років і обговорювалась можливість звільнення від загальнодержавного податку "серебщизни" на весь період дії цієї устави; говорилось і про звільнення шляхетських маєтків від митних комор і т. д.[31] Така увага на сеймі до питань "около обороны земської" з боку Сигізмунда I, Панів Рад і всіх станів пояснюється, передусім, вторгненням військ Туреччини в Угорщину та загрозою можливої агресії проти Польщі[32]. Крім цього, після укладення семилітнього перемир'я з Московською державою в середині 1542 р., спроба посольства Сигізмунда I підписати вічний мир з нею на початку 1544 р. закінчилася

---

[31] *Działyński A.* Zbiór praw litewskich. – Poznań, 1841. – S. 397–412; Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. II. – С. 29; *Грушевский М.* Южнорусские господарские замки в половине XVI века. – С. 6–7; *Максимейко Н.А.* Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Харьков, 1902. – С. 102–103, 129–130; *Довнар-Запольский М.* Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке. – С. 170; його ж. Крестьянская реформа западно-русского крестьянства в XVI веке. – С. 147; *Леонтович Ф.И.* Рада великих князей литовских // ЖМНП. – 1907. – № 10. – С. 310; *Малиновский И.* Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней России. – Часть II. Рада Великого княжества Литовского. – Вып. 2-й (1492–1569). – Томск, 1912. – Приложение II. – С. 473; РДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 526. – Арк. 33–36зв., Спр. 527. – Арк. 36зв.–39зв. Опубл.: РИБ. – Юрьев, 1914. – Т. XXX. – С. 103–112, 304–310.

[32] *Любавский М.* Литовско-русский сейм. – С. 288, 289, 513; *його ж.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1915. – С. 224–226.

невдачею через протилежність інтересів обох сторін. Литовська сторона, наприклад, не могла примиритися з утратою Чернігово-Сіверської землі 1503 р. та Смоленська 1514 р. і забути про зазіхання московського великого князя на Волинь, Київ, Полоцьк та Вітебськ. Тому, незважаючи на перемир'я, взаємини між Литвою й Московською державою були досить ворожими і на їхніх кордонах постійно траплялись непорозуміння. Було ясно, що в недалекому майбутньому, після закінчення терміну перемир'я, військові конфлікти між цими державами знову поновляться. З іншого боку, перемир'я 1542 р. значно ускладнило відносини Литви з Кримом, оскільки ще восени того самого року кримський хан пропонував Литві спільно з ним виступити проти Московської держави, але після підписання литовцями перемир'я з останньою, хан, у відповідь, відновив напади своїх орд на прикордонні волості Литви[33]. Тому, після вирішення 8 жовтня на Берестейському сеймі питання про успадкування Сигізмундом Августом влади у Великому князівстві Литовському, а точніше після підписання 6 грудня 1544 р. Сигізмундом І акта про передачу держави в управління синові[34], останній, повернувшись до Вільна, негайно взявся за зміцнення її обороноздатності. Піклування про ремонт прикордонних замків, забезпечення їх боєприпасами і продовольством входило до компетенції Панів Рад[35].

Як ідеться в тексті ревізії Володимирського замку, "на початку щасливого панування", тобто під час проведення сейму Панів Рад у Вільні, що розпочався в день свята Трьох Королів (6 січня) 1545 р.[36] Сигізмунд Август із Панами Радами, крім інших питань, обговорював і узгоджував свій намір щодо приведення в нормальний стан усіх прикордонних замків Великого князівства, а конкретніше, волинських і подільських, які на той час уже значно занепали й потребували особливої уваги. В обговоренні цієї проблеми та затвердженні плану й завдань ревізії, разом із великим князем, "приїхавши з вального сейму Берестейського", повинні були взяти участь "Панове Рада обоєго стану" – духовні й світські в найповнішому складі: біскупи віленський, луцький, жмудський і київський; світську частину великокнязівської ради складали воєвода віленський (він же канцлер), каштелян віленський, воєвода троцький, каштелян троцький, староста

---

[33] *Пичета В.И.* Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско-русском государстве. – М., 1958. – С. 16–25.

[34] *Любавский М.* Литовско-русский сейм. – С. 300; *Łowmiański H.* Polityka Jagiellonów. – Poznań, 1999. – S. 398–399.

[35] *Максимейко Н.А.* Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – С. 84; *Малиновский И.* Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней России. – С. 119.

[36] Книга Посольская Метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Сигизмунда Августа (1545–1572 гг.). Изд. кн. М.Оболенским и проф. И.Даниловичем. – М., 1843. – Т. 1. – С. 1–2; *Максимейко Н.А.* Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Приложения. – С. 107; *Малиновский И.* Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней России. – Приложение II. – С. 474.

жмудський, воєводи інших земель, маршалки земський і дворний та підскарбій земський, а також писарі й секретарі[37]. Обговорення таких питань господарем та його радою завжди узгоджувалося з фінансовою ситуацією в державі та можливостями державного казначейства – Скарбу господарського. Обліком доходів і видатків, а також звітністю перед великим князем і Панами Радами займався державний казначей – підскарбій. Від нього значною мірою залежала безпека краю й уся справа оборони, він же видавав кошти на різні військові потреби[38]. Веденням касових відомостей Скарбу займався особливий скарбовий писар (дяк).

Далі, після прийняття рішення щодо проведення ревізії замків та обрання ревізором (імовірно, за поданням підскарбія) дяка, господарського дворянина Льва Потійовича Тишкевича[39], канцлер литовський мав об'явити рішення господаря та Панів Рад, і, як керівник державної канцелярії, повинен був дати розпорядження присутньому на засіданні господарському писареві підготувати "науку" (ревізорську інструкцію) та "листи господарські", які б підтверджували повноваження ревізора. Господарським писарем на той час був Валеріан Протасович Сушковський, в тексті: "Валеріан, писар" (арк. 5зв.), який з 1545 р. систематично випускав документи від імені великого князя[40]. Раніше, коли в 1536–1543 роках він був писарем королеви Бони, у той же час (1537–1546 рр.) у неї служив і дворянин Л.Потійович Тишкевич[41]. Тому не виключено, що в господарській канцелярії він

---

[37] *Максимейко Н.А.* Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – С. 80; *Леонтович Ф.И.* Рада великих князей литовских // ЖМНП. – 1907. – № 9. – С. 136–148; *Малиновский И.* Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней России. – С. 2–5, 14–15, 27, 105.

[38] *Любавский М.К.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – С. 178–179; *Сагановіч Г.М.* Войска Вялікага княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. – Мінск, 1994. – С. 34.

[39] Лев Потійович (Потій) Тишкевич походив з Підляського воєводства, де володів селом Рожанкою, розташованим на лівому березі р. Буг, нижче містечка Володави. Був родоначальником роду Потіїв і батьком Адама-Іпатія Потія, берестейського каштеляна, володимирського і берестейського біскупа та київського уніатського митрополита. Закінчив свою кар'єру на посаді підскарбія надвірного і писаря (секретаря) у статусі найвищого, тобто намісника канцлера при великому князі. Помер 1 квітня 1550 р. (Encyklopedyja Powszechna. – Warszawa, 1865. – T. XX. – S. 873; *Малиновский И.* Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней России. – С. 421; *Pociecha W.* Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia. – Poznań, 1958. – T. III. – S. 195; Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba. – Kórnik, 1994. – S. 128, 230; *Ульяновський В.І.* Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3 кн. – К., 1994. – Книга I. – С. 95; *Hawryluk J.* Podlasze. Śladami ruskiej przeszłości. – Bielsk Podlaski, 2000. – S. 101).

[40] *Малиновский И.* Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней России. – С. 421; *Груша А.* Службовы склад і структура канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. // METRICIANA. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. – Мінск, 2001. – Том I. – С. 27.

[41] Исследования по истории Литовской метрики. – М., 1989. – С. 372.

допомагав Сушковському оформлювати різноманітні документи, в тому числі й чистові варіанти документів для ревізії, в якій йому належало брати безпосередню участь. На місцях проведення ревізії замків, паралельно з виконанням суто ревізорських функцій, дяк повинен був виконувати свої головні професійні обов'язки: письмово фіксувати всю інформацію, яка мала бути отримана шляхом особистого обстеження замків та опитування місцевих урядників і свідків. Як представник Скарбу, він був зобов'язаний ознайомитися з фінансово-звітною документацією, пред'явленою місцевими урядниками.

Як відомо, головною причиною занепаду замків було часткове або повне припинення виконання князями, панами й шляхтою земських повинностей з ремонту та нагляду над оборонними спорудами й мостами, що вони були зобов'язані робити, отримавши королівські привілеї на села, які раніше були замковими, при умові, що вони самі налагодять і підтримуватимуть виконання таких повинностей. Наступна причина занепаду замків крилася в передачі в держання замків та всієї належної до них маєтності (у комплексі вона складала господарську власність – староство) господарським намісникам – "старостам замків" за виконання адміністративних, судових, поліційних та військово-організаційних функцій у повітах. Певну суму від прибутків із цих маєтностей старости сплачували до державного Скарбу, а кошти, що отримувалися зверх тієї суми, йшли до їхніх власних кишень. Отож, старости часто занедбували свої обов'язки по утриманню замків і натомість зосереджувалися на пошуках можливостей отримання все більших доходів для власного збагачення, здебільшого шляхом жорстокої експлуатації місцевого населення та фальшування даних про доходи, отримані зі староств. Тому ревізор одночасно мав перевірити джерела й систему грошових надходжень зі староств до Скарбу, а також використання на місцях коштів, наданих Скарбом на будівництво й ремонт замкових веж, городень та на озброєння замків і оплату праці замкових пушкарів.

Привілеї на маєтності, надані великими князями литовськими князям, панам і шляхті, знаходилися в руках останніх і ніхто, крім них, не знав і не пам'ятав, на яких умовах вони їх отримали[42]. У зв'язку з такими обставинами господар і чиновники Скарбу намагались отримати відомості про умови роздач, сподіваючись відновити контроль над утраченими раніше маєтностями. Тому в ході цієї ревізії великокнязівський ревізор мав з'ясувати, яка кількість маєтностей була передана в ленне володіння, а яка на той час залишилася при замках у складі староств. Зібрані й зафіксовані дані такого змісту мали допомогти Скарбові припинити в подальшому привласнення державних маєтностей магнатами й шляхтою[43]. Тому всі,

[42] *Любавский М.* Литовско-русский сейм. – С. 515.

[43] Źródła dziejowe. – T. VI. – S. VII–VIII; *Kolankowski Ludwik.* Zygmunt August wielki książę Litwy do roku 1548. – Lwów, 1913. – S. 240–241.

хто тримав такі маєтності, мали прибути на сеймики зі своїми привілеями та покласти їх перед ревізором для ознайомлення.

На той час у багатьох населених пунктах, розташованих на головних торговельних шляхах, з'явилося немало нових приватних митниць, що створило додаткові перешкоди торговельно-економічному розвиткові міст та містечок і призвело до зменшення сум митних зборів державних комор і прикоморків та фінансових надходжень до господарського Скарбу. Тому на сеймиках мали бути покладені й привілеї на мита, які б підтвердили законність існування певної кількості митниць та допомогли виокремити із загального їх числа ті, які було влаштовано самовільно й незаконно.

Хід ревізійної акції

Лист Сигізмунда Августа від 12 квітня 1545 р. до єпископа, великокнязівських урядників, князів, панів, зем'ян і міщан Волинської землі висвітлює перший етап ревізії та початок другого. В ньому викладено комплекс завдань ревізорові, які були сформульовані ще до початку ревізії, у січні того ж року на сеймі Панів Рад у Вільні, а саме: перевірити стан виконання земських повинностей місцевими урядниками й тими особами, які вислужили маєтності й підданих у великих князів литовських, за що повинні були утримувати в належному стані й стерегти замки й мости та забезпечувати підводами й стаціями послів і гінців. Далі, у цьому листі коротко викладено події першого етапу акції за участю самого лише Л.Потійовича Тишкевича: великий князь зазначає, що Тишкевич повідомляв його письмово про вчинений волинськими зем'янами в Луцьку й Володимирі спротив ревізорським діям, як йому було пояснено, через те, що на той час на Волині були відсутні "князі старости замків тамошніх" та "старші" князі й пани, – усі вони все ще перебували разом із господарем на сеймі Панів Рад у Вільні: "...были туть при на*с*, г҃сдри, у Ви*л*ни." (арк. 4зв.). Крім цього, зі слів великого князя видно, що Тишкевич також вивчав ситуацію стосовно приватних митниць у різних населених пунктах регіону і прийшов до висновку, що деякі зем'яни, не маючи на те права, запровадили нові митниці у своїх маєтках і, збираючи там мито, завдавали значної шкоди королівським містам та державним митним коморам. Про це ревізор письмово доповідав великому князеві. Усі ці події належать до першого етапу ревізії, який охоплював період від середини січня й до кінця засідань господарського суду ("років судових").

Початком другого етапу ревізії можна вважати час закінчення "років судових", коли великий князь міг обговорити з Панам Радами результати невдалої спроби проведення ревізії волинських замків Тишкевичем. Як ідеться в цьому ж листі, взявши до уваги спротив, учинений зем'янами ревізорові на Волині, Сигізмунд Август на цей раз вирішив надіслати в той регіон двох осіб: в якості комісара – луцького й берестейського біскупа, радника великого князя з політичних та економічних справ Юрія

Фальчевського[44] та, повторно, господарського дяка Л.Потійовича Тишкевича. Комісар, як правило, надсилався великим князем у справах, що вимагали проведення слідства на місцях, опитування свідків та винесення рішення. У даному випадку, обох учасників ревізії, враховуючи їхні завдання й функції, можна вважати комісією, оскільки, зазвичай, так називалася група, що складалася з радників і писарів, яким доручалось збирання фінансово-звітної документації на місцях[45].

Як видно з тексту господарського листа, Сигізмунд Август, намагаючись покарати противників проведення ревізії і пам'ятаючи про невиконання ними ж на початку 40-х років наказу Сигізмунда І з'явитись на сейм до Вільна для "ревізії листів", а також про невиконаний наказ пред'явити ці документи на Берестейському сеймі 1544 р., – був змушений перейти до рішучих дій. Тому цього разу великий князь вимагав від ревізорів розглянути ситуацію щодо правомірності брання мит у шляхетських маєтках і, що було найнеприємнішим для місцевих власників, наказував їм усім по приїзді ревізорів зібратися у Володимирі й Луцьку та взяти з собою для перевірки привілеї на маєтки-вислуги й мита.

Крім цього, згідно з постановою Берестейського сейму про оборону держави, ревізори мали отримати від князів, панів і шляхти переліки їхніх підданих.

4 червня 1545 р. з "листами господарськими" ревізори прибули до Володимира. Тільки на третій день після їхнього приїзду у замку зібралися представники заможних верств Володимирського повіту, та й то не всі, а

---

[44] Рід Фальчевських походив із Каліського воєводства (Польща), а родове прізвище було прийнято від назви села Фальчева. На біскупство Ю.Фальчевський був призначений 1535 р. за рекомендацією королеви Бони після переведення біскупа Яна з віленської кафедри на познанську, а князя Павла Гольшанського з луцької на віленську. Фальчевський був першим поляком, який увійшов до литовської таємної ради, був фінансовим та економічним радником королеви Бони, співпрацював із нею у справі повернення ("ревіндикації") королівських маєтностей з рук шляхти в розпорядження Скарбу, управляв за її дорученням волинським митом і активно сприяв поширенню католицизму на Волині. Помер у містечку Торчині в лютому 1549 р. Мав трьох братів: Станіслава (згадується в ревізії Кременецького замку), Петра й Францишка. Станіслав служив при дворі королеви Бони, ставши з часом кременецьким старостою; 1545 р. був переведений королевою на Кобринське староство, тоді ж написав польською мовою популярну хроніку з історії Польщі X–XIII ст. Другий брат, Петро, був одним з авторів "Устави на волоки" Сигізмунда Августа, керівником аграрної реформи. Будучи дворянином королеви Бони, вивчився під її керівництвом на першорядного економіста й став одним з найвидатніших спеціалістів-аграріїв того часу. Третій, наймолодший брат, допомагав Юрію в управлінні маєтностями луцького біскупства, а після його смерті перейшов на службу до королеви Бони і 1554 р. отримав в управління Ковельське староство (Źródła dziejowe. – T. VI – S. IX–X; Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1938. – T. IV. – S. 1–4; *Pociecha W.* Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia. – S. 193–194).

[45] *Любавский М.К.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – С. 182.

лише частина тих, хто мав прибути – близько п'ятдесяти осіб, інші з різних причин до Володимира не з'явилися. Перелік імен "старших" (єпископа, князів, панів і зем'ян) був складений Л.Потієм Тишкевичем. Змирившись із такими обставинами і не вважаючи за необхідне чекати приїзду інших, у відповідності з установленою для господарських посланців процедурою, вони пред'явили присутнім учасникам зібрання королівські листи, які й було зачитано. Деякі з князів, панів і зем'ян забажали мати у себе копії цих листів і отримали їх.

Вислухавши королівські накази і порадившись між собою, князі, пани й зем'яни підготували вірнопідданчу відповідь і запропонували ревізорам перенести зібрання до Луцька, де зберігався головний земський привілей, пообіцявши зібратися там у повному складі й показати всі документи. Погодившись на цю пропозицію, ревізори зосередили свою увагу на Володимирському замку.

З розповідей князів, панів і зем'ян ревізори довідались, що за часів королювання Казимира Володимирський замок згорів, а з часом король, особисто прибувши до Володимира, наказав відбудувати замок силами й коштами Слонімської, Волковиської, Більської, Берестейської та інших волостей. Як стало відомо зі слів опитуваних, з часів тієї відбудови, минуло більше ста років. Ітинерарій короля Казимира Ягелона дозволяє точно встановити термін його перебування у Володимирі – з 31 жовтня по 4 листопада 1487 р.[46], тобто ці події відбулися не більше ніж за 58 років до ревізії 1545 р. Тоді ж володимирське староство було даровано королем Олександрові Сангушковичу.

Ревізори склали докладний перелік замкових веж і городень, описали королівський будинок і замковий міст, записали імена всіх, хто був зобов'язаний доглядати й ремонтувати ці споруди, а також і тих, хто ухилявся від виконання своїх обов'язків. Всього в замку було нараховано 70 (насправді 69) городень та 5 веж. Також було оглянуто замкове озброєння й боєприпаси, складені його переліки ("реєстри"), з'ясовано порядок несення сторожової служби та забезпечення замку продовольством. Потім ревізори дізнались від володимирського старости, що через роздачі належних замкові дворів, сіл і волостей він був майже повністю позбавлений джерел надходження коштів, на які раніше утримувався. Єдиною волостю, що залишалася на той час при Володимирському замку, була Смідинська.

Після цього ревізори оглянули міські укріплення й озброєння та виклали свої рекомендації про корисність спорудження греблі на р. Рилавиці. Зі складеною в ході ревізії Володимирського замку звітною документацією господарські посланці відбули до Луцька, куди мали прибути 15 червня.

---

[46] *Сулковска-Курасева И.* Итинерарий Казимира Ягеллона // Исследования по истории Литовской Метрики. – С. 325.

З'явившись до королівського палацу в Луцькому замку, ревізори побачили присутніх там єпископів володимирського й луцького, старост обох замків, князів Чорторийських та деяких інших князів, панів і зем'ян. Як і раніше у Володимирі, перед ними були зачитані королівські листи, які потім вони попросили дати для докладнішого ознайомлення й утримували їх протягом трьох днів, а тим часом усі інші князі, пани й зем'яни з дальніх кутків обох повітів з'їжджалися до Луцька. На третій день, крім сімох "старших", у Луцьку зібралося 162 "повітника": з Володимирського повіту 27, з Луцького – 135. Князі Острозькі, Заславський, Вишневецький, Корецький, Курцевич з різних причин на сеймик не з'явилися. Інші відсутні на зібранні князі, пани й зем'яни, імена яких ревізорам встановити не вдалось, через своїх родичів і сусідів передали, що не отримали господарських листів, а тому про сеймик в Луцьку нічого не знали. З цього приводу, на запитання Фальчевського до підстарости, як давно Потій надіслав йому господарські листи, той відповів, що як тільки отримав їх від дяка, то одразу ж, без зволікання, розіслав їх замковими слугами по повіту ще шість тижнів тому. Тобто, про зібрання в Луцьку "повітники" повинні були знати вже на початку травня. До того ж, підстароста заявив, що надіслав до кожного з "головних князів" "особливі" листи і для підтвердження сказаного ставив перед ревізорами замкових слуг, які розвозили ті листи.

Коли було покінчено зі складанням поіменних переліків присутніх та відсутніх на сеймику, біскуп запропонував усім висловитися з приводу викладеного в королівських листах. Через своїх уповноважених – хорунжого Волинської землі Сербина та луцького зем'янина Єловича – присутні вручили біскупові листа, в якому одностайно відмовились пред'явити привілеї ревізорам, приховуючи своє опозиційне ставлення до ревізії привілеїв поясненнями про відсутність на сеймі князів і панів Кременецького повіту та Панів Рад, які мали маєтки на Волині. При цьому вони пообіцяли ревізорам пред'явити свої привілеї на черговому вальному сеймі, але тільки при умові, що так само зроблять вихідці з Київської, Полоцької, Вітебської, Жомоїтської земель та підляських повітів. Крім цього висловили свої зауваження з приводу розпорядження короля скласти переліки їхніх підданих і нагадали про даровані їм "вольності" на право звільнення від надання стацій та підвод послам і гінцям та на право тримати корчми. Також висловили незадоволення високими митами, які беруть із них та їхніх підданих у господарських й приватних містах.

Вислухавши відповідь волинян і "хитрість справи їх узнавши", біскуп наступного ж дня дав гнівну відповідь, звинувативши їх у зневажанні справи й розпоряджень великого князя та в ігноруванні земської ухвали, прийнятої на вальному сеймі в Бересті минулого року. Після цього старости та головні князі одразу ж відсторонилися від заяви всіх інших князів, панів і зем'ян та пообіцяли підготувати від себе іншу відповідь. Наступного дня вони звернулися до біскупа з проханням повернути їхнього листа і запро-

понували прийняти іншого. Останній за своїм змістом суттєвих відмінностей в порівнянні з попереднім не мав, але був складений в чемній вірнопідданчій формі. Зрозумівши, що повне небажання всіх присутніх на сеймику показати привілеї є наслідком "одностайної поради і змови яко старших, так і менших", ревізори були змушені облишити цю справу й перейти до виконання наступного завдання ревізії. Тож вони вислухали й записали скаргу війта та володимирських міщан на князів Чорторийських і вирішили оглянути вежі, городні, бланкування, будівлі й мости "вишнього" та "окольного" замків та їхнє озброєння, а також ознайомитися з організацією несення замкової охоронної служби. Спочатку вони описали всі три вежі "вишнього" замку, його бланкування, два дерев'яних будинки, замковий міст, узвід, потім приступили до описання "окольного" замку. Оглянули його міст, узвід до воріт, Воротну вежу та увійшли на територію замку. Там описали вежі й городні лівої стіни замку та з'ясували й записали імена тих, хто їх будував і ремонтував. Веж було три: Перемильська, Пінська та "Остаточна", городень – 24. Далі, ревізори повернулися знову до Воротної вежі й зосередили увагу на правій стіні "окольного" замку, нарахувавши й описавши від Воротної вежі до початку мурованої частини цієї стіни 8 дерев'яних городень. Сума всіх дерев'яних городень "окольного" замку з лівого та правого боку – 32, веж – 4. Окремо, на мурованій частині правої стіни замку вони описали 37 городень та 4 вежі (князів Чорторийських, Свинюську, князів Четвертенських і Архімандричу). Всього в "окольному" замку було 69 городень та 8 веж. Також ревізори оглянули замкові перекопи й вали та висловили свої критичні зауваження про їхній стан. Підрахували й описали все замкове озброєння: гаківниці, киї, гармати та боєприпаси до них. Відзначили повну відсутність продовольчих запасів у замку. Потім вони займалися оглядом і описом стану Великого земського мосту, вказуючи при цьому імена тих, хто був зобов'язаний утримувати його городні (всього нараховано 327 осіб). Міст складався з 165 городень.

Далі згідно з господарськими настановами, ревізори приступили до вивчення обстановки і залагодження конфлікту, що виник у звїязку з самовільним влаштуванням приватних митниць, незаконним запровадженням торгів та невиконанням повинностей по наданню стацій і підвод. Тоді ж вони розглянули скарги луцьких та володимирських міщан із приводу брання з них "нових незвичайних" мит у приватних містечках і на торгах та невиконання міських повинностей власницькими підданими, які мешкали в Луцьку й Володимирі. Для доведення своєї правоти в питанні про мита міщани показали судовий лист короля Казимира, де вказувалось, в яких населених пунктах дозволялося брати мито, а в яких ні. Також поклали перед ревізорами лист короля Олександра про дозвіл брати деревину в пущах і дібровах, які належали князям і панам. На додаток до переліку Казимира ревізори склали свій перелік населених пунктів, де дозволялось або заборонялось брати мито, а в усіх інших, непідтверджених привілеями,

збирати мито заборонялось. Потім ревізори розглянули скаргу представників єврейської громади Луцька на князя Матвія Четвертенського про пошкодження їхнього кладовища та влаштування ставка на річці Яровиці, а також вислухали скарги війта й міщан про торговельну діяльність підданих князя в Луцьку та запровадження ним на передмісті Яровиці двох торгів, які шкодили торгівлі міста. Вислухали їхні скарги про неможливість через заборону князя пасти худобу на міських випустах та про надання прихистку й вилучення ним з-під магдебурзької юрисдикції деяких міщан-ремісників, які, вчинивши якийсь злочин, втікали з міста до нього, уникаючи покарання. Потім ревізори склали перелік замкових сіл, в якому вказали кількість дворищ, а також служби, данини й плати на замок і на ключ. Таких сіл нараховано 30. Перелік доходних статей Володимирського староства староста подав окремим реєстром. Реєстр доходів свого уряду підготував для ревізорів луцький ключник Загоровський. Старости володимирський та луцький вручили переліки волостей і сіл, розданих від обох замків: всього 105 сіл, 6 замків, 4 двори, 2 волості, 16 дворищ. Далі ревізори зібрали дані про стан переданих у держання трьох монастирів: Пересопницького Пречистенського, Дорогобузького Спаського, Дубищенского Введенського. На завершення було проведено огляд міських укріплень і озброєння, після чого ревізори виклали свої міркування про причини занедбаності замку, міських укріплень, бідності та безправ'я основної маси міщан. Ревізію Кременецького, Вінницького, Брацлавського і Житомирського замків дяк Л.Потійович Тишкевич проводив вже самостійно – біскуп Юрій Фальчевський за станом здоров'я був змушений залишити його. Отримавши королівського листа із Кракова з наказом продовжувати ревізію замків, дяк заздалегідь повідомив кременецького старосту Щасного Герцика про свій приїзд і запропонував йому розіслати князям, панам і зем'янам Кременецького повіту розпорядження з'їжджатися до Кременця.

Прибувши до міста 21 липня і не побачивши нікого з повітників, дяк на цей раз сам розіслав повторні запрошення терміново й невідкладно з'явитися до Кременця та чекав їхнього приїзду протягом тижня.Втративши надію побачити повне зібрання повітників, він вирішив приступити до огляду замку, а тих князів, панів і зем'ян, хто на той час уже прибув до Кременця та тих, "которі їхати не хотіли", вписав до окремих реєстрів. Ревізію замку Тишкевич почав з опитування присутніх про "будування замку і мостів здешніх, как ся с початку справи заховиває і хто би повинен што робити". Оскільки городничий та інші старші за віком повітники були відсутні, отримати найдавніші дані про побудову замку й мостів ревізорові не вдалося, а довелось вдовольнитися тим, що він почув від присутніх. Усі відомості про порядок будування та ремонт двох замкових мостів, переліки городень (33) і осіб, які повинні їх утримувати, а також відомості про замкові стіни, вежі (3), башти, криницю, будівлі всередині замку, узвід, ворота, замкову сторожу, провіант – ревізор вніс до реєстрів, окремо був

складений реєстр замкового озброєння. Далі ревізор склав перелік замкових сіл і дворів (всього їх було 18), вказавши кількість мешканців у кожному з них та виконувані ними повинності на замок. Також був підготовлений перелік сіл, що раніше належали замку, а з часом були даровані як вислуги або передані в держання, всього таких сіл було 7. Після цього ревізор спробував отримати відомості про стан обороноздатності міста Кременця та його озброєння, але місцеві бурмистри й радці відмовились говорити з ним і заявили, що вони є підзвітними лише королеві Боні. При цьому ревізор відзначив занедбаність міських укріплень та ставка під містом, давно залишеного старостою поза увагою. Потім він вислухав скарги кременецьких міщан: у першій були вказані всі населені пункти, де з них брались нові незаконно запроваджені мита; у другій міщани скаржились на зем'ян і старосту, які забороняли їм їздити до міських дібров та борів по деревину й дрова.

Із текстів ревізії Кременецького замку не видно, щоб ревізор наполягав на пред'явленні зем'янами-шляхтою привілеїв на маєтки й мита, – йдеться тільки про заяву, в якій вони стверджують, що маєтків-вислуг не мають, а володіють тільки отчизнами, дідизнами та прадідизнами, а ті, хто їх має, – Острозький, Заславський, Вишневецькі, Четвертенський та Боговитиновичі – самі повідомлять про це господареві. Коли зайшлося про виконання повинностей з надання підвод і стацій, – всі заявили, що посли й гінці через Кременець "перед тим з веку . . . не хоживали", тому й жоден із них підвод і стацій зі своїх маєтків не давав, до того ж, уже кілька десятків років "тая украіна впусті лежала".

Завершивши ревізію Кременецького замку та їдучи дорогою через Кузьминську волость у напрямку подільських замків, Л.Потійович Тишкевич, не маючи на те "жадного поручення його милості", із власної ініціативи обрахував села Красилівського замку (всього їх 9), які були відібрані за рішенням короля Сигізмунда I від Кременецького замку й передані князю Костянтинові Острозькому; також були підраховані села кузьминських бояр (33), пусті селища (16), маєтки й селища Кузьминської волості й зем'янські. Всього було нараховано сіл цієї волості та боярських і пустих селищ 73.

5 серпня ревізор прибув до першого з подільських замків – Вінницького, де одразу ж зустрівся зі старостою, ротмистрами князями Корецьким і Заславським, "людьми пенежними" та скликав місцевих зем'ян і міщан, яким показав королівські листи. Склавши перелік присутніх на зібранні зем'ян, ревізор взявся за описання замку. Замок був невеликий, мав всього 30 городень і 3 вежі, перебував у вкрай занедбаному стані і був майже непридатним для захисту й утримання людей з їхньою маєтністю під час татарського нападу. До того ж, ще до початку будівництва місце для замку було обрано невдало, і це при тому, що неподалік від нього знаходилося більш підходяще. Але місцеві зем'яни й міщани, не маючи коштів, без

грошової допомоги з боку господаря будувати замок на новому місці не погоджувалися, так само й не погоджувалися на добудову старого. Що ж до ремонтних робіт на замку, то, на думку ревізора, там уже не було чого ремонтувати, залишилось лише заново все збудувати, що зем'яни й міщани знову ж таки через відсутність коштів робити відмовились. Після цього ревізор описав порядок несення замкової сторожової служби, склав перелік озброєння та боєприпасів замку, охарактеризував замкових пушкарів, вислухав свідчення старости про поставки продовольства до замку, з'ясував, які повинності мали виконувати зем'яни й міщани, записав повинності єдиного замкового села Мизякова, підрахував кількість будинків господарських міщан і людей боярських (253), з'ясував кількість підданих у кожному з сіл, що "тягнуть" до Вінницького замку, а також господарських і боярських людей. Загальна кількість мешканців у місті й повіті Вінницького замку становила 1113 осіб.

21 серпня Л.Потійович Тишкевич розпочав ревізію Брацлавського замку. Спочатку на основі свідчень зем'ян та міщан він записав короткі відомості про будівництво замку королем Олександром, згодом князем І.К.Острозьким та зем'янами й міщанами. Далі, зафіксував усі вежі й городні та імена тих, хто їх будував. Всього в Брацлавському замку було 26 городень і 6 веж. За свідченнями старости, зем'ян і міщан замок не мав ніякої сторожі, окрім двох слуг, які стерегли ворота. Потім було складено реєстр озброєння та боєприпасів, перераховано замкових пушкарів, відзначено повну відсутність продовольчих запасів у замку. Були вислухані свідчення зем'ян і міщан про будівництво ними великого мосту через річку Буг. Вони ж заявили про свою незгоду давати підводи до Вінниці й далі. Щоб дізнатись у чиїх руках знаходилися селища, які раніше належали замку, ревізор звернувся до брацлавських міщан, і ті дали йому реєстр тих селищ. Зем'яни стверджували, що тримають селища згідно з привілеями, які покажуть тільки в тому разі, якщо це ж саме зроблять князі й пани Волинської землі. Далі міщани нагадали про втрачений на той час податок – подимщину, – що раніше брався на замок із зем'янських підданих і козаків. У відповідь зем'яни заявили, що цей доход належить тільки їм, оскільки збирається з їхніх же підданих, до того ж, інших доходів вони взагалі не мають. Згідно із ще однією скаргою міщан, зем'яни відмовлялися спільно з ними давати стації послам і гінцям. На прохання зем'ян староста й ревізор дозволили запровадити в Брацлаві посаду особливого війта, який мав керувати зем'янськими підданими. Після цього ревізор переписав усі будинки бояр, їхніх підданих та господарських міщан, які мешкали при замку. Будинків бояр і вдів було нараховано 33, тих, які належали їхнім підданим та священослужителям 160, міщанських 229, міщанських пасік 27. Загальна кількість усіх будинків у Брацлаві на той час складала 390. Такі підрахунки проводились для інформування короля про кількість бояр і їхніх підданих, а також міщан, які в разі необхідності зі своїм озброєнням та кіньми мали б виступити на

військову службу. Це було потрібно й для того, щоб узяти на облік тих осіб, які, прибувши невідомо звідки і назвавшись боярами, тримали селища, не маючи на те документальних підтверджень, та ухилялися від господарської служби. На той випадок, якщо б постало питання про відібрання селищ, ревізор вирішив з'ясувати "хто которого стану є" і якими селищами володіє. "Старші" зем'яни одразу ж пред'явили йому поіменний список осіб свого кола, всього 23 особи. Вони ж склали перелік зем'ян, яких "братією собі не менують", – таких, за їхнім виразом, "подлейших" було нараховано 14, а їхніх дворищ – 28. На завершення ревізії Тишкевич виступив із пропозицією запровадити грошовий податок із пасік, а отримані кошти направити на утримання пушкарів Вінницького і Брацлавського замків та на оплату поточного ремонту цих замків і поставки туди провіанту.

2 вересня Тишкевич розпочав перевірку останнього з охоплених ревізійною акцією замків – Житомирського. Він оглянув і докладно описав стан веж, бланкування, вказав на значні недоробки в покритті та на відсутність багатьох важливих складових елементів щойно збудованого замку. Багато уваги ревізор приділив Замковій горі, вказавши на нераціональне використання її площі та можливі негативні наслідки від цього для оборонців у разі нападу противника. Також відзначив повну відсутність у замку засобів оборони: каміння, кілля, колод. У зв'язку з тим, що замок був побудований незадовго до ревізії і вежі й городні ще не були розподілені між зем'янами, – ревізорові залишилось лише підрахувати їх. Усього в замку було 45 городень, 4 вежі і 2 башти. Потім він склав поіменний реєстр зем'ян, які володіли селищами й підданими. Було зафіксовано панів і зем'ян 22, їхніх селищ 39, підданих – 104 особи, господарських міщан у Житомирі 49 димів, стрільців і слуг замкових – 11 Також він склав окремий реєстр тих, хто згідно з давньою повинністю вирішив зайняти й утримувати городні, вежі та башти замку. Крім цього ревізор зареєстрував 10 селищ, власники яких загинули в конфліктах із татарами або померли, не залишивши нащадків. Згідно з вказівкою старости ті селища залишалися при замку, але за його ж розпорядженням повинності на замок їхні мешканці не виконували. Відзначив ревізор і відсутність нового замкового мосту. Тоді ж він ознайомився з листом Сигізмунда I від 28 вересня 1544 р., яким житомирські зем'яни та їхні піддані звільнялись від повинності будувати замковий міст, "кликати" на замку та давати десятину, а також з представленим міщанами листом короля Олександра до житомирського намісника від 30 грудня 1500 р., яким наказувалось залучати князівських і боярських підданих до мостових робіт. Потім ревізор вислухав свідчення зем'ян про виконання їхніми підданими кликунської та сторожової повинностей, відзначив повну відсутність продовольчих запасів у замку, зафіксував 2 млини, що працювали на замок, та 2 ставки, за якими доглядали зем'янські піддані разом із міщанами; розпитав старосту про його доходи від корчми, довідався про відсутність грошових податків із

міщан на замок та про єдину їхню повинність – косити на замок один день на рік. Також з'ясував, що стації й підводи послам, гінцям та господарським дворянам раніше давали міщани, а після розорення міста Менглі-Гіреєм король Казимир звільнив їх від виконання цих повинностей, але видані ним "листи-визволені" згоріли в замку. Зем'яни також заявили, що підвод і стацій не давали і не повинні давати, а татарських послів староста утримував із корчем. У зв'язку з цим ревізор вислухав прохання зем'ян про виділення зі Скарбу коштів на утримання послів і гінців. Далі ревізор склав реєстр замкового озброєння й боєприпасів, занотував відомості про замкового пушкаря та його вимогу підвищити платню, склав перелік волостей і сіл, які були роздані від замку, та вказав втрачені для нього данини, служби, замкові роботи. На завершення він вислухав бояр і міщан, які просили звільнити їх на кілька років від податків та повинностей давати стації і підводи, а також дозволити їм вільно будь-куди їздити й займатися торгівлею.

Реконструкція складу ревізорської документації

Очевидно, двома головними завданнями ревізій, викладеними в листі Сигізмунда Августа від 12 квітня 1545 р., можна пояснити наявність неодноразово згаданих у текстах трьох основних комплексів ревізорської документації – "книг", "реєстрів князя біскупа" та різноманітних ревізорських реєстрів. На основі їхніх даних був укладений головний звітний документ.

Публікатори посольської книги Коронної метрики 1447–1454 рр. зазначають, що "метричні книги, названі з самого початку реєстрами королівської канцелярії, ще не були книгами у власному значенні цього слова, – це були більші або менші в'язки зошитів, які складалися в міру потреби щоразу з різної кількості аркушів або навіть окремих пів-аркушів паперу"[47]. На думку Е.Баньоніса, в кінці XV – на початку XVI ст. слово "книги" (у множині) вживалося в канцелярії ВКЛ не як "книга" в сучасному розумінні цього терміна, а як найменування на рівні поняття всієї документації канцелярії ВКЛ, призначеної для довгострокового зберігання[48]. Одразу ж після записання до "книг" ці документи набували юридичного статусу і в майбутньому не підлягали переписуванню в канцелярії. Такі важливі ревізійні документи, як королівський лист від 12 квітня 1545 р. (арк. 3зв.), постанова ревізорів із наказом князям, панам і шляхті Володимирського повіту перебудувати їхню спільну вежу в замку (арк. 9зв.–10зв.), свідчення служебників Луцького замку про доставку листів князям із запрошенням прибути до Луцька (арк. 23зв.), пред'явлені старостою князем Кошерським

---

[47] Книги польской коронной метрики XV столетия. – Т. I: Книга 1447–1454 гг. // Юридические памятники, издаваемые Варшавским главным архивом древних актов. – Варшава, 1914. – Вып. 2. – С. 5

[48] *Банёнис Э.Д.* К вопросу о генезисе посольских книг (1480–1486) // Исследования по истории Литовской метрики. – С. 78; *його ж.* К вопросу о генезисе книг Литовской Метрики (последняя четверть XV в.) // Литовская Метрика. Исследования 1988 г. – С. 40.

і його сином в Луцьку два привілеї (арк. 30зв.) – були вписані до "книг". У ревізії Володимирського замку зафіксовано факт здійснення випису з цих "книг" і скріплення його печатками біскупа й дяка (арк. 10зв.). До того ж, як видно з текстів ревізії Луцького замку, крім "книг", у розпорядженні біскупа Фальчевського була окрема збірка документів – "реєстри князя біскупа", яка включала численні листи-привілеї князів Кошерських, вписані на сеймі 1544 р. в Бересті: "многии привилъѧ и листы свои пєрєдъ г҃сдрємъ єго м҃лстъю покладали, которыи жъ сутъ в рєистрєх князѧ бискупа ... ѡписаны" (арк. 30зв.). Можливо, "реєстри князя біскупа" були взяті для того, щоб не вписувати повторно ті привілеї, які вже пред'являлись волинянами на сеймі в Бересті. Варто підкреслити, що згадки про "книги" та "реєстри князя біскупа" на арк. 30зв. ревізії Луцького замку є останніми. Це пов'язано з хворобою і від'їздом біскупа Фальчевського.

Ще одним різновидом ревізорської діловодної документації є багаторазово згадувані в текстах записи різноманітного змісту – "реєстри": описи замкових веж, городень, мостів із вказанням імен тих, хто мав їх будувати й ремонтувати; переліки замкового й міського озброєння, усні відомості про роздані від замків волості й села, переліки князів, панів і зем'ян, які приїжджали до міст на вимогу ревізорів, а також переліки тих, хто з різних причин не з'явився на ревізію; переліки прибутків і пожитків місцевих урядів та урядників, королівські листи. "Реєстри" відігравали роль чорнових записів різного обсягу, які після завершення ревізій і повернення ревізора у Вільно були заново опрацьовані та переписані у "книги" для довгострокового зберігання.

Крім цієї категорії "реєстрів" у текстах ревізій фігурують й інші "реєстри", які у вигляді окремих документів складалися князями, панами й шляхтою, луцьким ключником ("реєстри старі", "ув'яжчого реєстр"), війтами, бурмистрами, радцями та міщанами ("рейстр жалоби") і вручалися ревізорам, після чого дяк переписував їх у свої "реєстри".

Тексти книги № 561 дають змогу реконструювати склад ревізійних матеріалів, на основі яких вона сама була створена. Зміст кожного з них подається у вигляді регеста. Всі документи розділені на чотири групи за походженням: І – розпорядження короля, ревізорів та повітової адміністрації, ІІ – усні реляції і скарги, записані ревізорами, ІІІ – протоколи особистих обстежень ревізорів, IV – документи, надані ревізорам:

І. 1) Королівські листи з наказом комісарові біскупу Ю.Фальчевському та господарському дякові Л.Потійовичу Тишкевичу їхати до волинських і подільських замків для ревізії (2зв.);

2) лист короля Сигізмунда Августа від 12 квітня 1545 р. до старости та князів, панів і зем'ян Володимирського повіту (вписаний до "книг") (3зв.–5зв.);

3) листи, пред'явлені ревізорами князям, панам і зем'янам у палаці Луцького замку (18зв.);

4) персональні листи князям із повідомленням прибути на сеймик до Луцька (23–23зв.);

5) письмова відповідь біскупа Ю.Фальчевського на лист князів, панів і зем'ян до нього (25зв.–26 зв.);

6) перелік населених пунктів Володимирського та Луцького повітів, де князям, панам і зем'янам дозволялось або заборонялось збирання мит (60зв.–61зв.);

7) лист короля Сигізмунда Августа до Л.Потійовича Тишкевича з наказом здійснити огляд та опис Кременецького замку (83);

8) листи кременецького старости Щ.Герцика до князів, панів і зем'ян Кременецького повіту з наказом прибути до замку (83);

9) листи ревізора Л.Потійовича Тишкевича до князів, панів і зем'ян Кременецькому повіту з повторним запрошенням невідкладно прибути до Кременця (83);

10) листи Сигізмунда Августа, пред'явлені Л.Потійовичем Тишкевичем у Вінниці місцевим зем'янам і міщанам (98);

II. 1) Свідчення володимирського старости та князів, панів і зем'ян про порядок роботи замкових сторожів та кликунів і продовольчі запаси Володимирського замку, а також про замкові двори, волості, села й ниви ("пашні") (14–14зв.);

2) свідчення володимирського старости про роздані від замку волості й села (записано дяком на "особливому реєстрі") (14зв.);

3) скарги володимирських міщан про надмірні стації, що бралися з них всупереч господарським листам, які вони мають (16зв.);

4) скарги володимирських міщан на підданих князів, панів і духовенства, які, мешкаючи і займаючись торгівлею в місті, не виконували міських повинностей і не платили податків (16зв.);

5) свідчення замкових служебників про доставку особливих листів князям, мешканцям Луцького повіту, із запрошенням прибути до Луцька з приводу ревізії (вписані ревізором до "книг") (23зв.);

6) скарга володимирського війта й міщан на князів Чорторийських з приводу заборони литовезьким підданим ремонтувати вежі й городні Володимирського замку і давати підводи, що вони робили раніше (30зв.–31);

7) свідчення луцького єпископа, князів, панів і зем'ян Володимирського та Луцького повітів про їхню повинність виконувати будівельні й ремонтні роботи на бланкуванні, мурах і вежах Луцького замку (31–31зв.).

8) свідчення князів, панів і зем'ян Володимирського та Луцького повітів з поясненням причин незадовільного стану городень та бланкування (43–43зв.);

9) свідчення луцького ключника про повинність селян замкових сіл поставляти до замку каміння, кулі та залізо для гармат (45зв.);

10) свідчення луцького старости про відсутність коштів та можливостей для забезпечення замку провіантом (46);

11) відомості, отримані від луцьких міщан та "волосних людей" про незаявлені ключником пожитки луцького ключа (вписані ревізором до "реєстру") (46);

12) "попис мосту Великого земського", складений на основі свідчень князів, панів і зем'ян (вписано до "реєстру") (46зв.–54);

13) свідчення князів, панів і зем'ян про укріплення й використання гатки міщанами та слугами ключника (53–53зв.);

14) скарга луцького й володимирського війтів, бурмистрів, радців та міщан на князів, панів і зем'ян, які влаштували у своїх містах та містечках нові торги й митниці і незаконно беруть з міщан мита, а їхні піддані, мешкаючи в містах, не сплачують податків і не виконують повинностей (55–55зв.);

15) свідчення князів, панів і зем'ян Володимирського та Луцького повітів про законність (на основі королівських "привілеїв" та "листів-твердостей") збирання мит і влаштування торгів у їхніх містечках та містах (58зв.–59);

16) скарга луцьких і володимирських міщан на п. Богуша та володмирського старосту з приводу відмови міняти коней в Жукові, Кременці та Турійську (62–62зв.);

17) скарга луцьких і володимирських міщан на князів, панів і зем'ян, які, тримаючи маєтки поблизу Луцька й Володимира, забороняють їм брати деревину й дрова в лісах, всупереч "листам дозволеним" (62зв.);

18) скарга луцьких міщан на духовенство, князів, панів і зем'ян Луцького повіту, піддані яких, мешкаючи в місті, міських податків не сплачують і повинностей не виконують (62зв.–63);

19) скарга володимирських міщан на князів, панів і зем'ян Володимирського повіту, піддані яких, мешкаючи в місті, міських податків не сплачують і повинностей не виконують (63зв.–64);

20) скарга володимирських міщан на старосту з приводу несплати міських податків та невиконання повинностей тими його ремісниками, які мешкають у Володимирі (64зв.–65);

21) свідчення володимирського старости про передачу деяких ремісників місту, та про інших, яких залишив при собі "к замъку мѣти и дєръжати", маючи на те дозвіл господаря (65–65зв.);

22) скарга луцьких євреїв на князя Матвія Четвертенського "ѡ погрєбища свои и ѡ ставъ" (65зв.);

23) скарга луцького війта й міщан на князя М.Четвертенського з приводу влаштування торгів на передмісті Яровиці та ведення перекупницької торгівлі його підданими на шкоду торгівлі міста Луцька (66–66зв.);

24) скарга луцьких міщан на князя М.Четвертенського з приводу заборони пасти худобу на міських "випустах" (66зв.);

25) скарга луцьких міщан на князя М.Четвертенського з приводу вилучення з-під міського присуду деяких ремісників, які, вчинивши злочин, втікали з міста до нього (67);

26) скарга луцьких міщан на п. Дахнову, яка, тримаючи на передмісті фільварок, захопила частину міських орних земель, осадила своїх підданих на міських землях, влаштувала там корчми, ятки й торги, які шкодили торгівлі міста (67зв.);

27) скарга луцьких міщан на панів Гостських з приводу розширення ними території свого "дворця над Стиром" за рахунок міських земель (68зв. – 69зв.);

28) перелік належних Луцькому замкові сіл та повинностей їх мешканців (складений ревізорами на основі опитування та свідчень підданих) (69зв.–71зв.);

29) перелік сіл луцького ключа (71зв.–72);

30) перелік медових данин, грошових та інших податків, які брались із замкових та ключових сіл на замок, луцький ключ, старосту і ключника (складений ревізором) (72–73);

31) перелік "потаємних" прибутків луцького ключника Загоровського (складений ревізором на основі свідчень міщан і купців) (75–75зв.);

32) свідчення міщан і купців про незаконне брання "даниновщини" князем Заславським із прасолів у Луцьку (75зв.);

33) додатковий перелік сіл-вислуг та їхніх власників (складений ревізорами на основі опитування) (78зв.–80);

34) свідчення князів, панів і зем'ян про повинність міщан доглядати та ремонтувати "менший міст" Кременецького замку (вписано до ревізорського "реєстру") (84зв.);

35) перелік імен князів, панів і зем'ян та назв маєтків, піддані яких виконували повинність з ремонту городень "більшого мосту" Кременецького замку (складений на основі свідчень і вписаний до ревізорського "реєстру") (85–86зв.);

36) свідчення князів, панів і зем'ян про осіб, які будували й ремонтували велику городню на башті, узвід і ворота Кременецького замку (86зв.–87);

37) перелік городень, веж і будівель Кременецького замку та імен князів, панів і зем'ян, зобов'язаних їх утримувати (складений на основі свідчень) (87–90зв.);

38) свідчення зем'ян-шляхти та кременецького старости Щ.Герцика про організацію та порядок несення замкової служби сторожами й "кликунами" (згадується "устава стародавня", знайдена раніше в Кременці віленським біскупом) (90зв.–91);

39) свідчення зем'ян-шляхти Кременецького повіту про відсутність у них маєтків-вислуг та про взаємовідносини з місцевими князями (91–91зв.);

40) свідчення зем'ян-шляхти Кременецького повіту про відсутність потреби в стаціях і підводах послам і гінцям (91зв.);

41) свідчення кременецького старости про забезпечення замку провіантом із семи млинів і двох фільварків (91зв.);

42) свідчення кременецького старости про забезпечення замку боєприпасами, докладний перелік яких, згідно з його словами, знаходився в “реєстрах” королеви (92);

43) заява кременецьких пушкарів про несплату їм грошей за службу (92зв.);

44) перелік замкових сіл із вказанням кількості підданих та виконуваних ними повинностей на замок (складений на основі усних свідчень підданих та слуг; повний “реєстр” доходів і пожитків Кременецького замку, згідно зі словами старости, зберігався у Скарбі королеви (92зв.– 94зв.);

45) перелік сіл, які були передані від Кременецького замку в держання (94зв.);

46) свідчення кременецьких міщан про незадовільний стан ставка, “під містом”, у чому вони звинувачували старосту (95);

47) скарга кременецьких міщан на власників деяких населених пунктів із приводу незаконного брання додаткових “нових” мит (95–96);

48) перелік сіл Красилівського замку, які були віддані королем Сигізмундом I князеві К.Острозькому (складений ревізором згідно з результатами опитування) (96–96зв.)

49) перелік сіл і пустих селищ, які належали кузьминським боярам (складений ревізором згідно з результатами опитування) (96зв.–97);

50) перелік зем’янських маєтків і селищ Кузьминської волості (складений ревізором згідно з результатами опитування) (97);

51) перелік сіл Кузьминської волості, які держить князь К.Заславський (складений ревізором згідно з результатами опитування) (97зв.);

52) перелік млинів Кузьминської волості (складений ревізором згідно з результатами опитування) (97зв.);

53) перелік ставів Кузьминської волості (складений ревізором згідно з результатами опитування) (97зв.);

54) свідчення ревізора про марну спробу з’ясувати кількість “платів і доходів”, які йшли з Кузьминської волості на користь королеви (97зв.);

55) опис мосту, веж, городень Вінницького замку з указанням імен зем’ян і міщан, зобов’язаних його будувати та ремонтувати, (складений ревізором на основі свідчень зем’ян та міщан) (98зв.–100);

56) свідчення зем’ян і міщан про необхідність повної перебудови Вінницького замку та прохання до короля про надання фінансової допомоги (101);

57) свідчення зем’ян і міщан про службу сторожів і “кликунів” Вінницького замку, при цьому згадувалася давня “устава на тиї кликуни й сторожі” (101);

58) перелік озброєння Вінницького замку (складений ревізором на основі свідчень зем’ян і міщан) (101зв.);

59) свідчення старости та зем’ян про стан забезпечення Вінницького замку провіантом (102–102зв.);

60) свідчення зем'ян і міщан про їхні повинності та повинності підданих єдиного замкового села Мізякова (102зв.–103);

61) перелік сіл Вінницького замку з указанням кількості підданих у кожному з них (складений на основі опитування державців та власників) (103зв.–104зв.);

62) свідчення брацлавських зем'ян-шляхти і міщан про побудову Брацлавського замку королем Олександром та про пізніший ремонт державцею князем І.К.Острозьким разом з місцевими зем'янами й міщанами (105зв.);

63) опис Брацлавського замку та замкових повинностей зем'ян і міщан (складений на основі опитування та свідчень зем'ян і міщан, вписаний до ревізорського "реєстру") (105зв.–107);

64) свідчення брацлавського старости, зем'ян і міщан про службу замкових сторожів і "кликунів" (отримано в результаті опитування) (107);

65) свідчення брацлавських зем'ян і міщан про необхідність побудови додаткового мосту через річку Пуцевку і башти на горі (107–107зв.);

66) свідчення старости, зем'ян і міщан про необхідність добудови Брацлавського замку (107зв.–108);

67) свідчення старости, зем'ян і міщан про труднощі із забезбеченням Брацлавського замку провіантом (109);

68) свідчення брацлавських зем'ян і міщан про побудову ними великого мосту через річку Буг (109);

69) свідчення брацлавських зем'ян і міщан про догляд, використання та власників двох ставків на річці Пуцевці (109–109зв.);

70) свідчення брацлавських зем'ян і міщан про виконання ними повинності з надання підвод тільки до Вінниці й не далі (109зв.–110);

71) свідчення Івана Кошчича про отримання господарських "привілеївлистів" на держання "Удицького устя озерного" (110зв.);

72) свідчення брацлавських зем'ян про наявність у них привілеїв на користування доходами, які раніше йшли на замок (111);

73) свідчення брацлавських зем'ян у тому, що вони є державцями селищ згідно з отриманими від господаря привілеями й листами, а "подимщина" – то єдиний податок, що береться з їхніх підданих (111);

74) скарга брацлавських міщан на зем'ян з приводу заборони своїм підданим давати стацію чужоземним та господарським послам і гінцям (111зв.);

75) прохання брацлавських зем'ян до старости й ревізора про вилучення їхніх підданих у місті з-під влади господарського війта і призначення їм окремого (111зв.);

76) перелік брацлавських зем'ян "подлейших" (складений ревізором на основі відомостей, наданих зем'янами "старшими") (113–113зв.);

77) скарга житомирських міщан і зем'ян на п. Семена Бабинського з приводу незаконного примушення вивозити деревину без королівського розпорядження (115зв.);

78) свідчення житомирських зем'ян і міщан про повинність зем'ян Житомирського повіту крити замкові городні та Воротну вежу, доставляти

до замку каміння й колоди, а також організовувати службу "кликунів" і давати стації й підводи (115зв.);

79) свідчення житомирських зем'ян і міщан про нездійснене розподілення між ними городень та веж замку для подальшого нагляду за ними й ремонту (116);

80) перелік зем'ян та їхніх маєтків і селищ, які залишилися при замку (складений ревізором на основі свідчень) (116–117);

81) перелік зем'ян Житомирського повіту, які згідно з давньою повинністю, погодились утримувати замкові городні (складений ревізором на основі заяв і свідчень) (117зв.–118зв.);

82) заява житомирських зем'ян і міщан про небажання утримувати й забезпечувати камінням і колодами 2 свирни, башту і 19 городень, які залишилися без нагляду зем'ян, полеглих під час збройних конфліктів із татарами (118–118зв.);

83) перелік селищ, які раніше держали зем'яни, полеглі під час збройних конфліктів із татарами (складений ревізором на основі свідчень старости) (118зв.–119);

84) звіт ревізора про ухилення житомирського старости і його слуг від виконання повинностей щодо утримання й ремонту деяких замкових городень, за що вони отримали в держання замкові селища, які раніше належали державцям, полеглим у збройних конфліктах із татарами (складений на основі свідчень зем'ян) (119–119зв.);

85) звіт ревізора про стан старого замкового мосту (складений на основі свідчень житомирських зем'ян і міщан) (119зв.–120);

86) звіт ревізора про суперечки між житомирськими міщанами й зем'янами з приводу будівництва нового замкового мосту (складений ревізором на основі свідчень зем'ян і міщан) (121–121зв.);

87) звіт ревізора про стан забезпечення Житомирського замку водою (складений на основі свідчень зем'ян і міщан) (121зв.);

88) звіт ревізора про несення зем'янськими підданими сторожової служби та кликовщини на замку (складений на основі свідчень зем'ян) (121зв.–122);

89) звіт ревізора про стан забезпечення Житомирського замку провіантом (складений на основі свідчень зем'ян і міщан) (122);

90) свідчення старости про неможливість забезпечити Житомирський замок провіантом і прохання до господаря посприяти в цьому (122);

91) свідчення житомирських зем'ян про роботу двох замкових млинів та про виконання зем'янськими підданими та міщанами робіт по нагляду за ставками (122зв.);

92) свідчення житомирського старости про свої доходи (122зв.);

93) звіт ревізора про замкові повинності житомирських міщан (складений на основі свідчень) (122зв.–123);

94) свідчення житомирських зем'ян і міщан про їхні повинності давати стації й підводи послам і гінцям та згадка про втрачені під час пожежі в

Житомирському замку привілеї короля Казимира IV на визволення зем'ян і міщан від цих повинностей (отримані ревізором шляхом опитування) (123–123зв.);

95) звіт про оплату служби житомирського замкового пушкаря та про необхідність збільшити кількість пушкарів (складений ревізором на основі свідчень пушкаря) (124);

96) прохання зем'ян до короля про надання дотаткових коштів на утримання в Житомирському замку "особливого почоту" у зв'язку з відсутністю достатньої для його оборони кількості людей (124зв.);

97) свідчення зем'ян і міщан про вивезення князем К.Острозьким гарматної та дзвонової міді до Полонного після пожежі в Житомирському замку (124зв.);

98) перелік розданих від Житомирського замку сіл із вказанням імен державців, кількості замкових служб, робіт, данин та повинностей (складений ревізором на основі свідчень) (125–125зв.);

99) прохання житомирських бояр і міщан до короля про звільнення їх на кілька років від сплати податків, надання стацій і підвод та про дозвіл вільно займатися торгівлею (126);

III. 1) перелік "старших" князів і панів Володимирського повіту (складений ревізором) (3–3зв.);

2) поіменний перелік ("реєстр") всіх осіб "хто-к*о*лвєкъ к роботє того замъку повинєнъ єстъ, а хто робити нє хочєть ... и которыи бро*н*ныи рєчи тєпє*р* на замъку єстъ", з повним переліком замкових веж, городень та озброєння Володимирського замку (складений ревізором у ході особистого огляду) (7–13зв.);

3) звіт ревізора про стан замкових стін, ровів та валів Володимирського замку (складений в ході особистого огляду) (15зв.–16);

4) перелік озброєння та боєприпасів міста Володимира (складений ревізором в ході особистого огляду і вписаний до "реєстру") (17);

5) поіменний перелік ("реєстр") духовенства, князів і зем'ян Володимирського та Луцького повітів, прибулих на сеймик до Луцька з приводу ревізії (складений ревізором за наказом біскупа) (19–22зв.);

6) перелік князів, панів та зем'ян, які не з'явилися до Луцька на вимогу ревізорів (складений ревізором) (22зв.–23);

7) перелік і опис стану замкових веж, городень, бланкування, стін, будівель, гармат, мостів Луцького замку (складений ревізором у ході особистого огляду) (32–44зв.);

8) перелік озброєння Луцького зямку (складений ревізором у ході особистого огляду) (44зв.–45зв.);

9) звіт ревізорів про огляд єврейських "погребищ" та ставу князя Матвія Четвертенського на луцькому передмісті Яровиці (66);

10) звіт ревізорів про огляд ними фільварку п. Дахнової на луцькому передмісті (68);

11) перелік монастирів і монастирських сіл, які раніше були передані королем у тимчасове володіння, а з часом перейшли до рук державців (складений ревізором) (80–81);

12) звіт ревізорів про огляд стін та озброєння Луцького замку (81–81зв.);

13) звіт ревізорів про соціально-економічний стан міщанського населення Луцька (складений на основі свідчень міщан) (82–82зв.);

14) перелік князів, панів і зем'ян, які на вимогу старости та ревізора прибули до Кременця на ревізію (внесений до "реєстру") (83зв.–84);

15) перелік князів і панів, які не з'явилися до Кременця на ревізію (внесений до ревізорського "реєстру") (84–84зв.);

16) перелік озброєння та боєприпасів Кременецького замку (складений ревізором у ході особистого огляду) (91зв.–92зв.);

17) звіт ревізора про невдалу спробу отримати у війта, бурмистрів і радців відомості про організацію оборони і стан озброєння міста Кременця (94зв.–95);

18) перелік вінницьких зем'ян, які з'явилися у Вінницю на ревізію (складений ревізором) (98);

19) узагальнюючий опис стану Вінницького замку (складений ревізором у ході особистого огляду) (100–101);

20) звіт ревізора про спробу описати у своїх "реєстрах" службу й маєтність села Вонячин, яке від господаря отримав у держання Семен Кмитич, та повідомлення останнього про відправлення складеного ним "реєстра" господареві (103);

21) звіт ревізора про підрахування будинків та власності вінницьких бояр і міщан для з'ясування обсягу обов'язків по утриманню замку, які міг би взяти на себе господарський Скарб, а які мали бути покладені на бояр і міщан (103–103зв.);

22) звіт ревізора про огляд недоробленої замкової криниці в Брацлавському замку (107);

23) перелік озброєння та пушкарів Брацлавського замку, (складений ревізором в ході особистого огляду) (108–108зв.);

24) звіт ревізора про проведення перепису всіх бояр і їхніх підданих, а також міщан, з підрахунком загальної кількості будинків, які належали мешканцям Брацлава (112);

25) звіт ревізора про огляд пасік, які належали брацлавським міщанам (113зв.–114);

26) звіт ревізора про огляд Житомирського замку та Замкової гори (114зв.–115);

27) звіт ревізора про підрахування замкових городень, веж та башт Житомирського замку (115зв.–116);

28) перелік озброєння та боєприпасів Житомирського замку (складений ревізором) (123зв.–124).

IV. 1) лист-відповідь князів, панів і зем'ян на лист короля Сигізмунда Августа від 12 квітня 1545 р. (5зв.–6);

2) лист судовий короля Казимира IV, пред'явлений селянами Сміденської волості (15–15зв.);

3) листи "дозволені" "прєдковъ гсдръскихъ...и...гдрѧ нашого старшого", які давали право володимирським міщанам брати деревину в навколишніх пущах і дібровах (16);

4) лист князів, панів і зем'ян Володимирського та Луцького повітів до біскупа Ю.Фальчевського у відповідь на вимогу пред'явити в Луцьку всі привілеї на маєтки й мита, а також "пописи" їхніх підданих (вписаний до ревізорського "реєстру") (23зв.–25);

5) листи "припоминальні" володимирських міщан до князя Чорторийського про обов'язок його литовезьких підданих брати участь у ремонті веж і городень Володимирського замку (31);

6) "реєстр приходів грошових і медових" луцького ключа, пред'явлений ключником Загоровським (46);

7) лист судовий короля Казимира IV з переліком населених пунктів, в яких дозволялось або заборонялось збирати мито (вписаний до ревізорського "реєстру") (55зв.–56зв.);

8) лист "дозволений" короля Олександра на право володимирським і луцьким міщанам брати деревину й дрова в пущах і дібровах, належних князям і панам (55зв.);

9) перелік ("реєстр"), в якому вказано населені пункти й мита, встановлені в часи правління короля Олександра (вписаний до ревізорського "реєстру") (56зв.–58зв.);

10) перелік ("реєстр") імен князів, панів і зем'ян, які мали свої будинки в Луцьку й Володимирі, а їхні піддані, мешкаючи в цих містах, не сплачували міських податків і не виконували повинностей (вписаний до ревізорського "реєстру") (64);

11) лист короля Олександра до луцького старости князя Семена Юрійовича Гольшанського з наказом залишити територію, де знаходилися "домы и клѣтки и копища" місцевої єврейської громади (65зв.);

12) привілей короля Сигізмунда I чоловікові "пані Дахнової" на підтвердження права тримати Левоневський фільварок на луцькому передмісті (67зв.);

13) привілей короля Олександра князеві С.Ю.Гольшанському на Левоневський фільварок (67зв.–68);

14) перелік ("реєстр") доходів володимирського староства (внесений до ревізорського "реєстру") (73–74зв.);

15) перелік ("реєстр") доходів луцького ключницького уряду (74зв.–75);

16) перелік ("реєстр") сіл та волостей, розданих від Володимирського та Луцького замків за часів правління королів Олександра та Сигізмунда I (76–77);

17) перелік ("список") сіл та волостей, розданих від Луцького й Володимирського замків (77–78зв.);

18) перелік ("реєстр") селищ, які раніше належали Брацлавському замку (110–110зв.);

19) перелік ("реєстр") брацлавських "старших зем'ян" (вписаний до ревізорського "реєстру") (112зв.–113);

20) листи Грицькові Вороні на вислугу (117зв.);

21) лист короля Сигізмунда I до житомирського старости князя Богуша Корецького від 28 вересня 1544 р. з наказом звільнити князів, зем'ян і шляхту, які тримали маєтки поблизу Житомирського замку, від мостової роботи, сторожової служби, "кликовщини" та десятини, (вписаний до ревізорського "реєстру") (120–120зв.);

22) лист короля Олександра до житомирського намісника Дмитра Олександровича від 30 грудня 1500 р., яким наказує підданим князів і бояр, які мешкають у Житомирі, будувати замковий міст разом із міщанами, а також звільняє міщан від сторожової служби на замку й наказує намісникові не заважати їм займатися торгівлею і т. д. (120зв.–121);

23) листи "заручні" житомирським зем'янам та міщанам про заборону брати з них надмірні мита (122).

По завершенні ревізії замків Тишкевич привіз усі зібрані матеріали до Вільна і на їх основі склав звіт королю і Панам Радам – книгу ревізій 1545 р. Чи зберігалися первісні рукописи Тишкевича хоч якийсь час поряд із книгою і якою була їхня подальша доля – невідомо. Від часу створення оригінальна книга ревізій українських замків знаходилася серед інших документів та книг архіву канцелярії, для зберігання якого використовувалося приміщення Скарбу у Віленському замку. Там же зберігалися державні регалії, хоругви, дорогоцінності, головний арсенал, боєприпаси та державна казна[49].

Створення книги-копії ревізій 1545 року в кінці XVI ст. Звірка копійних книг з оригінальними та зберігання Метрики у Вільні до 40-х років XVIII ст.

Більше ста років не підлягало перегляду в літературі твердження Ст.Пташицького (розвинуте з часом М.Г.Бережковим) про те, що переписування оригінальних книг ЛМ було розпочато 1594 року з розпорядження канцлера литовського Льва Сапєги і проводилося у зв'язку з їх поганим фізичним станом, набутим через несприятливі умови зберігання у Віленському замку. Насправді ж, як стверджує Я.Р.Дашкевич, ця акція могла розпочатися тільки за наказом короля. Про це прямо говориться в конституціях ВКЛ, прийнятих на Варшавському сеймі 1607 р. Від імені короля

---

[49] *Любавский М.* Литовско-русский сейм. – С. 394–397; *Pietkiewicz K.* Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. – Poznań, 1995. – S. 15.

Сигізмунда III в них записано, що книги Метрики були "переписані на основі нашого усного розпорядження". До того ж, для проведення такого важливого заходу обов'язковим було й розпорядження сейму. Крім цього, на думку вченого, книги, "вік" яких складав близько ста років і особливо ті, які були виготовлені за півстоліття й менше до переписування, не встигли б дійти до непридатного стану, а виготовлення книг-копій здійснювалось, насправді, для того, щоб приховати якісь негожі справи, пов'язані з Метрикою. Тим не менше, більш ніж десятилітня робота з переписування всіх книг ЛМ була розпочата й здійснена. Кожна готова книга-копія оснащувалася кириличним змістом – подокументним переліком заголовків, вписаних в окремий зошит, що підшивався на початку книги[50]. Такі дані є загальними для всього зібрання копійних книг Метрики.

Для відтворення процесу виготовлення книги ЛМ № 561 було необхідно провести дослідження всіх етапів укладання її текстів, тобто встановити загальну кількість почерків, а значить дійсну кількість упорядників книги і функції кожного з них, послідовність і обсяг виконаних ними

---

[50] *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 8–9; *Довнар-Запольский М.В.* Старинные описи Литовской метрики // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. – СПб., 1901. – Т. VI. – С. 1–2, 353–361; Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. – М., 1915. – Кн. XXI. – Введение. – С. XI; *Бережков Н.Г.* Литовская метрика как исторический источник. – М.; Л., 1946. – Ч. 1. – С. 6; *Хорошкевич А.Л.* К истории издания и изучения Литовской Метрики // Acta Baltico-Slavica. – Białystok, 1973. – Т. 8. – S. 71; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1975. – S. 88; *eadem.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje // Archeion. – Warszawa, 1977. – Т. 65. – S. 92; *Kennedy-Grimsted Patricia.* The Archival Legacy of the Grand Duchy of Lithuania: The Fate of Histirical Archives in Vilnius // Slavonik and East European Review. – 1979, October. – P. 554–555; *Ковальский Н.П.* Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской Метрике и фондах приказов ЦГАДА. – Днепропетровск, 1979. – С. 9; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The Lithuanian Metrica in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 11; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? (Stan obecny i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum Kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego) // Kwartalnik Historyczny. – 1985. – №1. – S. 61; *Светенко А.С.* К истории описания документов ЛМ // Литовская Метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. – Вильнюс, 1988. – С. 63; *Дашкевич Я.Р.* О достоверности публикаций материалов Литовской Метрики по данным описания Киевского замка 1552 г. // Исследования по истории Литовской Метрики. – С. 162–164; *Кяупене Юрате.* Книги Вильнюсского замкового суда XVI в. в составе Литовской Метрики // Литовская Метрика. Исследования 1988 г. – Вильнюс, 1992. – С. 73–74; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. Užrašymu knyga 5 / Parengė E. Banionis. – Vilnius, 1993. – P. 6; *Абросимова С.В.* Книга записів Литовської метрики № 23 (Джерелознавчий аналіз) // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип. І. На пошану професора М.П.Ковальського. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 109; *Ходзін С.* Матэрыялы справаводства перыяду Вялікага княства Літоўскага (XIV–XVIII стст.). "Літоўская Метрыка" // Архівы і справаводства. Навукова-практычны ілюстраваны часопіс. – Мінск, 2000. – № 2 (8). – С. 12; *Дзярновіч А.* "... in nostra Livonia". – Мінск, 2003. – Т. І. – С. 72.

робіт та, по можливості, шляхом перегляду інших книг Метрики і зіставлення почерків, з'ясувати їхні імена.

Роботу над створенням текстів книги-копії № 561 було розпочато досвідченим канцеляристом-рубрикатором, який мав особливо каліграфічний, естетичний почерк. На арк. 2 його рукою зроблено два записи, що датують початок ревізійної акції, а також перше слово тексту після міжрядкового інтервалу – "Видєлосѧ". Вписуючи у відповідному місці аркуша початкове слово, він, у такий спосіб, визначив для копіїста ширину інтервалів між смисловими блоками основних текстів майбутньої книги. Цей прийом він застосовував у роботі над іншими книгами Метрики, напр.: № 7, 8. Зіставлення почерку цих перших записів із засвідчувальними підписами рубрикатора Адама Пашкевича[51] в кінці тексту книг записів № 5, 6 та під реєстрами змісту інших копійних книг Метрики дають підстави стверджувати, що перші записи в книгу № 561 були внесені його рукою[52].

Слід відзначити цілий ряд характерних особливостей почерку Пашкевича: каліграфічність, розбірливість, вертикальність літер, відсутність з'єднуючих елементів між буквами всередині слів. У складі літер (як ініціалів, так і рядкових) незмінно присутній s-подібний вертикальний штрих, що починаєтьсѧ й завершуєтьсѧ волосним, а посередині значно потовщуєтьсѧ внаслідок плавного збільшення нажиму пера. У спеціальній літературі він називаєтьсѧ хоботовидним. Цей елемент, вірогідно, запозичений з німецького шрифта – фрактури, що з'явився на початку XVI ст. Тут же контрастно відрізняються елементи букв, виписані з нажимом та волосні. У рядкових "о", "а", "з" присутні вигини та заломи, в буквах "б", "в", "г", "ж", "з", "р", "у" (рядкових і великих початкових) – звивисті видовження декоративного призначення й нижні та верхні виносні елементи. Рядкова літера "в" має двочастний готичний дукт: спочатку вище попередніх рядкових літер починалося написання осьового вигнутого вліво штриха, а далі, справа, до його початку додавалися дві дужки. Слід звернути увагу на ще один характерний елемент – невеличкий горизонтальний штрих зверху літери "с", з якого починалося її написання. Він є подібним дописаному окремим рухом пера жирному штриху неоготичної курсивної "с". Цей елемент часто пишеться окремим, другим за черговістю рухом пера після

---

[51] Важливі дані про Адама Мацейовича Пашкевича виявив білоруський дослідник і видавець книг Метрики О.І.Груша. "Канцелярський слуга", дяк і писар, у 1599 – 1609 рр. отримав ряд великокнязівських данин у Литві й Білорусі: сс. Дойліди і Бражельці Єйшишської вол., с. Смагури Віленського пов., с. Бялавичі Борисовської вол. Оршанського пов. (РДАДА. – Ф. 389. – Оп.1. – Спр. 85. – Арк. 8зв.–9, 171; Спр. 88. – Арк. 28–28зв.; Спр. 89. – Арк. 6зв., 143–143зв.); сам придбав земельну власність (Спр. 85. – Арк. 51зв.–52; Спр. 84. – Арк. 358) і подарував одно із сіл (Бялавичі) своєму рідному братові Філону (Спр. 89. – Арк. 143–143зв.). 1610 року Пашкевич набув Юданське війтівство Жомоїтської землі (Спр. 89. – Арк. 221–222); Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 44 (Кніга запісаў 44) (1559–1566) / Падрыхтаваў А.І.Груша. – Мінск, 2001. – С. XV.

[52] РДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 342; Спр. 6. – Арк. 582.

написання вертикальної дужки як малої, так і великої букви "с" (двочастний дукт). Окремої уваги заслуговує рядкова літера "а". В заголовках та підзаголовках (2, 69зв., 105зв., 114зв.) вона виписана зі скобкою, що складається з двох волосних та потовщеного вертикального звивистого штриха. Вона є подібною до прямокутної скобки (т. зв. "punctus") цієї літери у старому готичному курсиві. Окремим рухом у текстах ревізій писався другий елемент літери – вигнутий штрих, третім елементом літери, також запозиченим із готики, є верхній прямий, або зігнутий до низу короткий штрих, що з'єднує зверху обидва елементи літери. Він також вживався в літері "а" гуманістичного курсиву. Характерним для цього почерку є написання літери "д" – помітне зміщення "дашка" вліво вздовж горизонтального її штриха. Властивим тільки цьому почерку є написання надрядкової виносної "н" під титлом та виносної літери "ц". До звичайної корпусної частини рядкової літери "г" іноді додається нижня виносна петля, яка в три рази довша й значно ширша за розміром від корпусу літери (див. підзаголовок слова "Володимєрского", арк. 13), вона нагадує написану одним рухом пера нижню виносну петлю латинського "g" у графіці гуманістичного курсиву.

Після вписаного Пашкевичем слова "Видєлосѧ" зі слів "єго королєв*ско*и" було розпочато головну й найбільшу за обсягом роботу зі створення основних текстів, яку мав здійснити окремий копіїст. Після скопійованого ним фрагмента на арк. 2–3зв. перше слово тексту листа Сигізмунда Августа від 12 квітня 1545 р. "Жикгимо*нт*" на арк. 4 своїм каліграфічним почерком вписав Пашкевич, а з наступного слова "А*в*густъ" копіювання листа й наступних текстів до середини арк. 13 продовжував копіїст. На арк. 7, щоб виділити початок опису Володимирського замку, він виніс після інтервалу в підзаголовок фразу, якою він починається: "На*и*пє*р*вє*и* вєжа у воротъ". На арк. 13, після 15-го рядка, призупинив копіювання, щоб на цей раз уже Пашкевич вписав підзаголовок у перелік замкового озброєння: "А то су*т* бро*н*ныє рєчи за*м*ку Володим*є*рского". Тематично він є відмінним від попереднього блоку текстів, а тому не міг починатися одразу ж зі слова "Салитры". У зв'язку з цим узагальнюючий підзаголовок мав бути на цьому ж місці в тексті старої оригінальної книги. Скопіювавши його, Пашкевич визначив ширину інтервалу й місце, з якого копіїст мав продовжувати свою роботу. Далі, копіїст зробив широкий міжрядковий інтервал після 7-го рядка на арк. 15зв., і небезпідставно, оскільки далі починається відмінна за змістом частина ревізії – текст опису "міста Володимирського". Відсутність в інтервалі підзаголовка можна пояснити тільки тим, що на цьому місці в тексті старої оригінальної книги його не було. На арк. 17зв. копіювання текстів ревізії Володимирського замку було завершено трьома рядками, нижче яких площа сторінки залишилася незаповненою.

Роботу над текстами ревізії Луцького замку, незважаючи на значний залишок місця на арк. 17зв., було розпочато копіїстом із чистого арк. 18. Але, навряд чи у старій оригінальній книзі тексти цієї ревізії були відокремлені таким значним інтервалом від текстів попередньої ревізії

Володимирського замку. Можливо навіть, що тексти цих обох ревізій у старій книзі були написані єдиним блоком. На підтвердження цього припущення свідчать, по-перше: відсутність у тексті окремого заголовка до ревізії Володимирського замку, по-друге: формальний заголовок до ревізії Луцького замку: "Того *ж* мс̃ца июнѧ ЕІ дн̃ѧ, инъдик Г.", і, по-третє: викладені в ревізії Володимирського замку сюжети мають пряме продовження в текстах ревізії Луцького.

Датуючий заголовок до текстів ревізії Луцького замку, як свідчить почерк, на цей раз уписував ще один канцелярист-рубрикатор, який в той момент мав можливість це зробити. Він же складав кириличний реєстр до цієї книги. Серед інших його почерк виділяється написанням зі значним натиском вертикальних штрихів та нижніх виносних елементів букв "д", "ж", "з", "р", "у", "ц", які є довшими від їхнього корпусу в два-три рази; також характерним лише для цього почерку є написання букви "у", що складається з рядкового ледь помітного елемента у вигляді "v" та значно видовженого нижнього виносного, накресленого зі значним натиском та поворотом вліво. За цими ознаками не важко було з'ясувати ім'я цього канцеляриста, зіставивши почерк реєстру з текстами книги ЛМ № 15, роботу над якими він підтвердив власноручним засвідчувальним записом на арк. 273зв.: "Olbracht Drożecki pisał". У ході виготовлення ряду копійних книг Метрики Ольбрахт Дрожецький не тільки вписував заголовки до документів та складав реєстри до книг, але й здійснив величезну за обсягом роботу по копіюванню основних текстів.

Далі підзаголовки всередині текстів на аркушах 19 (А то повѣ*т*ники володымє*р*скии), 19зв. (А то єсть повѣ*т*ники луцъкии), 22зв. (А ты*х* тє*ж*, хто нє хотєль єхати ...), 32 (Напє*р*вє*и*) писав сам копіїст. Нераціонально використовуючи площу сторінки, він завершив копіювання підрозділу на арк. 34, залишивши на ньому майже дві третини вільного місця, а наступний підрозділ ревізії почав копіювати вже на арк. 34зв. після вписаного Дрожецьким підзаголовка "А то ся почынає*т* будованьє другого замъку Луцъкого, ѡкольного". При цьому фраза "А то суть бронъныи рєчи замъку Луцкого ... " (44зв.), яка, подібно до такого ж підрозділу попередньої ревізії, мала бути вписана як підзаголовок більшими буквами, була залишена в рядку невиділеною. Після цього ряд підзаголовків до двох підрозділів ревізії Луцького замку вписує Пашкевич: на арк. 46зв. – "А то єсть пописъ мосту Вєлико*го*, зємского" і на арк. 69зв. – "А то су*т* сєла, которие ку за*м*ку Лу*ц*кому прислухаю*т* и што за слу*ж*бы служа*т* и дани...". У той же час залишилася не виділеною фраза "А то суть волости и сєла, которыи ро*з*даны ѡтъ замъковъ Володимє*р*ского и Луцкого ..." (76), що також могла б бути заголовком до важливого підрозділу. Заголовок до текстів ревізії Кременецького замку й дату її початку вписує знову Дрожецький. Далі ні рубрикатори, ні копіїст не виділили в тексті ряд фраз, які, подібно до попередніх ревізій, могли б виконувати роль підзаголовків: "А то єсть дѣла и бро*н*ныи рєчи за*м*ку Крємянє*ц*кого:" (91зв.), "А то суть сєла замъку

Крємяницкого и люди тых сєл, котории к нєму прислухають:" (92зв.), "А то тєжъ сєла, которыи розданы суть ѿт Крємянца:" (94зв.). Але в той же час копіїст вписав більшими буквами назву невеликого підрозділу – "Ставы" (97зв.). Після цього до кінця книги дати й заголовки на початку текстів ревізій Вінницького (98), Брацлавського (105зв.) та Житомирського (114зв.) замків уписував тільки Пашкевич. При цьому не виділеними залишилися фрази, які як підзаголовки сприяли б кращій організації текстів останніх трьох ревізій: "А то суть бронныи рєчи замъку Вѣницкого:" (101), "А то сутъ бронныи рѣчи замъку Бряславъского:" (108), "А то єстъ бронныи рєчи замъку Житомирского:" (123зв.), "А то суть волости и сєла, которыи ѿт замку Житомирского розданы:" (125).

Відсутність певних засад при вписуванні заголовків до розділів і підрозділів цієї книги можна пояснити тільки тим, що в даному випадку ця робота здійснювалась у ході копіювання її основних текстів і в залежності від потреби, тобто тоді, коли копіїст, натрапивши на ці заголовки в текстах старої книги, звертався до Пашкевича або Дрожецького з проханням про внесення таких записів. Під час упорядкування більшості інших копійних книг Метрики така робота здійснювалась окремою акцією – всі заголовки та підзаголовки вписувались в інтервали, залишені копіїстами між текстами документів. Якби в книзі № 561 це робилося за тим же принципом, то така незначна за обсягом робота могла б бути виконана одним лише Пашкевичем або Дрожецьким.

Повертаючись до основних текстів ревізій, варто підкреслити, що графічні відмінності начертання літер, неоднаковий розмір і нахил у межах фрагментів текстів і при цьому відсутність чітко видимих місць закінчення одного фрагмента і початку наступного ускладнили вирішення проблеми з'ясування за почерками кількості упорядників основних текстів. Для цього довелося простежити за начертанням окремих літер в основних текстах усієї книги.

До початку тексту на арк. 6 належність письма перу одного й того ж писця не викликала сумніву – стабільний нахил літер управо, слова виписані компактно, висота літер більша за ширину, рядки відносно рівні. Титла над деякими скороченими словами злегка вигнуті або майже прямі, напр.: д҃ня (арк. 2зв., 9-й рядок знизу), м҃лсти (арк. 2зв., 11-й рядок знизу), н҃шого (арк. 4зв., 2-й рядок зверху). Письмо цього фрагменту виглядає навіть швидким. Але далі, на аркушах 6–7зв., стабільний нахил літер управо зникає, деякі з них виписані майже вертикально, інші хиляться в протилежні сторони, стають нижчими й ширшими, рядки втрачають рівність, письмо в цілому стає важчим, повільнішим, некаліграфічним, навіть недбалим (особливо на арк. 7), при цьому дукт літер цього фрагменту залишився незмінним: літера "к" часто писалася із завищеним вертикальним штрихом, тут же присутні обидві графеми рядкової й виносної "л", з'єднання рядкової "є" та "а" зі "зметою" "р" (арк. 7, 6-й рядок, слово "Казимєр"; там же, 6-й рядок знизу, слово "господарских"); виносна "н" без титла,

літера “ж” такої ж графіки й дукту, що й на попередніх аркушах; такі само “з”, “в”. Тому, хоча текст на арк. 7 до третього рядка знизу писано відмінним від попереднього аркуша темнокоричневим чорнилом, все ж, навряд чи для написання короткого фрагменту на арк. 6–7зв. залучався окремий копіїст. Далі, вже на арк. 7зв. ці особливості почерку поступово зникають і він знову стає каліграфічним, а з 10-го рядка літери відновлюють свій правий нахил і до того ж виписуються з меншим натиском пера, окрім арк. 11 зв. І так до кінця ревізії Володимирського замку на арк. 17зв. включно з першими шістьма рядками ревізії Луцького замку на арк. 18. Нижче, на цьому ж аркуші, після легкого письма верхніх шести рядків, контрастно відмінним виглядає письмо наступних рядків – літери стають вищими й ширшими, вертикальні штрихи виписані з деяким вигином вліво, темп письма ніби сповільнився. З арк. 18зв. літери знову дещо зменшуються, але вже тільки за рахунок своєї висоти; їх написання в окремих словах, навіть у межах одного рядка, – нестабільне, вони різною мірою хиляться вправо. При цьому, порівнюючи з попередніми аркушами, незмінним залишається написання літер “к”, “з”, “ж”, “и”, виносних “л”, “д”, поєднання “а”, “є” та “є“ зі “зметою” “р”. У цілому процес письма на цьому аркуші можна охарактеризувати як повільніший порівняно із фрагментами на арк. 2–5, 8–18. Ці особливості зберігаються до середини арк. 22зв. Після підзаголовка на арк. 22зв. почерк стає дрібнішим, але вже з арк. 23зв. літери набувають попереднього розміру, їхня графіка не змінюється, нахил літер нестабільний, причому тут же виділяються деякі слова, виписані з помітним нахилом управо; певна кількість рядків із нахилом літер управо на одному й тому ж аркуші чергується з рядками слів, літери яких виписані вертикально. Така тенденція втримується аж до арк. 44. Вище вказані літери виписані так само, як і на попередніх аркушах. Додатковою характерною деталлю, що поєднує цей фрагмент із попереднім, є початкова літера “С”, виписана із засічкою на нижньому її кінці у словах на арк. 21, 7-й та 16-й рядки, – так само що й у слові “самъ” на арк. 22зв., 3-й рядок знизу.

Далі, у порівнянні з вищеописаною частиною текстів, літери починають виписуватись переважно вертикально й більш каліграфічно, рядки стають рівними, контрастнішим виглядає вживання натискних і волосних ліній; значно рідше трапляються окремі слова й рядки, що вирізняються нахилом літер управо. З арк. 46зв. активно починає вживатися літера “є” з верхнім хоботоподібним штрихом. Крім цього, до попередніх варіантів літери “з” приєднується ще два її варіанти: з округлою або кутастою голівкою та виписаним із натиском подовжуючим букву нижнім виносним елементом, що являє собою дугу, накреслену поворотом пера вправо. З’являється й новий варіант рядкової букви “ж”, що накреслюється без відриву пера (арк. 65, 13-й рядок, слово “жъ”). Нижні виносні елементи літер “а”, “д”, “р”, “у”, “ц”, “щ” виписуються з помітно видовженими, повернутими вліво закінченнями нижніх виносних. Написання всіх інших

літер залишається незмінним. Фактором, що об'єднує ці та попередні тексти, є спосіб написання букви "и" на початку слів або окремо від них – лівий її штрих є вигнутою вліво дужкою, помітно завищеною порівняно із правим вертикальним штрихом. Так само накреслюється подібна ліва складова букви "ω".

З арк. 55зв. знову частішають випадки появи цілих рядків, абзаців і навіть цілих аркушів (56, 58зв., 59зв.) із помітним нахилом літер управо, але з арк. 60зв. кількість таких вкраплень знову помітно зменшується до двох-трьох слів на сторінку. На арк. 89зв. після чотирьох верхніх рядків із вертикально виписаними літерами та малими інтервалами між ними відбувається поступове укрупнення літер і збільшення інтервалів. А вже на арк. 91зв. після чотирьох верхніх рядків знову починається поступова зміна в положенні літер – від нахилу вправо до нахилу в протилежний бік, і після інтервалу літери останніх дев'яти рядків на цьому аркуші виписані вже вертикально. Письмо на арк. 92зв. так само має певні відмінності від попередніх: літери стають меншими по висоті, вони ніби виписуються з більшою старанністю (особливо останні дев'ять рядків), зменшуються міжлітерні інтервали і відстань між рядками, темп письма ніби сповільнюється. Цікаво, що на цьому аркуші з'являється дещо відмінна за начертанням літера "ж". Але зв'язують ці аркуші два особливі випадки начерку літери "д": волосна лінія, що виводиться без відриву пера від кінця правої ніжки літери до верхньої точки в міжрядковому просторі, де починається написання вертикального штриха літери "ѣ" (арк. 91, 10-й рядок знизу, слово "дѣдизна"; арк. 91зв., 2-й рядок знизу, слово "дѣло"; арк. 92, 4-й рядок, слово "дѣла"), а також невеличка петля на лівій ніжці цієї літери (слово "два" кустоди на арк. 91зв. та це ж слово в першому рядку на арк. 92). З попередніми аркушами зв'язує також спосіб начертання великої літери "К" у слові "которая" (арк. 92зв., 7-й рядок) та літери "м" у слові "могли" (арк. 92, 14-й рядок), варіант якої часто зустрічається в усіх текстах ревізій від початку до кінця, в основному на початку рядка; також широко вживаний особливий варіант літери "и" в якості сполучника перед словом "змоловши" (арк. 92зв., 2-й рядок знизу). І нарешті, кілька слів, що мають яскраво виражений нахил літер управо/на арк. 93 (14-й рядок зверху та 3-й знизу), абсолютно подібні до письма на арк. 56, де, до того ж, вживаються такі самі за графікою літери "и", "з", "к", "м", "н", "є". На арк. 94зв. у слові "Тилєвка" бачимо таку ж за графікою літеру "л", яка зустрічається на перших аркушах ревізії Володимирського замку, а також літеру "ж" у слові "Жданъ" (арк. 94зв., 18-й рядок), що вперше була зафіксована на арк. 75 (5-й рядок, слово "жидовє"). Тобто, можна прийти до висновку, що, незважаючи на певну різницю в графіці та нахилі літер, основні тексти ревізій копіювалися однією особою.

Характерною рисою, присутньою в усіх текстах, є великі літери, якими розпочиналося написання окремих блоків. Ці літери подібні за своєю графікою, але різняться в текстах тільки за розміром. Літерами, що вживаються

в усіх текстах ревізій є такі: "А" (практично в усіх текстах у вигляді "альфи" та подібної до сучасної великої, але з вигнутими в обидва боки закінченнями скісних штрихів), "Г" (у вигляді сучасної великої, арк. 17, 12-й рядок зверху; у вигляді літери "J", арк. 64зв., 6-й рядок знизу), , "И", "К", "М", "Н" (остання у графіці латинської "N", арк. 13, 10-й рядок зверху), "П", "Т", "Ш", "W" (остання на позначення початкової літери "Ѡ", арк. 27, останній рядок; арк. 46, 2-й та 6-й рядки), – по всіх текстах вертикальні та скісні штрихи цих літер мають засічки; "Б" (з досить коротким, ніби засічка, верхнім горизонтальним штрихом, арк. 27зв., 10-й рядок знизу; арк. 25зв., 12-й рядок знизу), "В" (в усіх текстах зустрічається зі звивистим продовженням лінії вліво, що утворює її нижній петлистий елемент, напр.: арк. 19, початок 6-го і 7-го рядка зверху; арк. 57, з верху до низу; 121зв., початок 13-го рядка зверху), "З" (з поворотом видовженого нижнього виносного елемента вправо, арк. 58, 10-й рядок знизу), "С" (з хоботоподібним верхнім початковим елементом, арк. 55зв., 11-й рядок знизу), "У" (петлеподібне, із закінченнями вгору, арк. 60зв., 3-й, 8-й, 14-й, 19-й рядки).

На додаток варто навести низку характерних прийомів начертання деяких букв, які підтверджують належність основних текстів одному виконавцеві: написання впродовж двох третин текстів літери "Д" на початку рядків, починаючи від арк. 42 (16-й рядок) і востаннє на передостанньому арк. 125 (14-й рядок), йдеться про невеличку петлю на лівій ніжці цієї літери; написання виносної літери "н" (досить крупної, як для виносної) із з'єднуючим горизонтальним штрихом, частіше хвилястим, що виходить в обидва боки за межі вертикальних штрихів літери (арк. 4, 7-й рядок знизу, слово "ѡмєшъка*н*є"; арк. 14зв., 15-й рядок, слово "ѡди*н*"; арк. 37, 2-й рядок, слово "ѡмаза*н*ѧ"; арк. 46, 12-й рядок, слово "ѡди*н*"; арк. 117зв., 2-й рядок знизу, слово "Богда*н*"); виносна "ц" – із занадто видовженим управо горизонтальним штрихом, без ніжки (арк. 3, 3-й рядок, слово "коне*ц*"; арк. 44зв., 8-й рядок, слово "гаковни*ц*; арк. 92, 15-й рядок, слово "гаковни*ц*); велика літера "М" характерної графіки, що спорадично зустрічається на початку рядків (напр.: арк. 31зв., 2-й рядок знизу, слово "Мы"; арк. 111зв., 12-й рядок знизу, слово "Маю*т*"); написання букви "г" у слові "єго", воно зустрічається в усіх текстах ревізій (арк. 85зв., 7-й рядок знизу; арк. 87, 2-й рядок знизу; арк. 90, 4-й рядок знизу; арк. 102, 14-й рядок; арк. 112зв., 14-й рядок; арк. 114, 5-й рядок).

Також варто вказати на лігатури (злитні написання складів та буквосполук), що нерідко вживаються в текстах від початку до кінця рукопису, напр.: "ца" (арк. 2зв., 7-й рядок знизу, слово "м҃сца"), "ѣ*р*" (арк. 26зв., 6-й рядок, слово "вѣ*р*ны*х*"), "др" (арк. 26зв., 10-й рядок знизу, слово "г҃сдра"; арк. 85, 1-й рядок, слово "други*и*"), "ѣ*т*" (арк. 26зв., 7-й рядок, слово "хотѣ*т*"); найчастіше в різних словах вживаються злитні написання "ау" (арк. 76зв., 9-й рядок, слово "Сольта*н*у"; арк. 81зв., 9-й рядок, слово "па*р*ка*н*у"), "тв" (арк. 64зв., 13-й рядок, слово "послушєньству"; арк. 82зв.,

9-й рядок, слово “свєволєнства”), “ив” (арк. 116зв., 15-й рядок, слово “Иванъ”), “гр” (арк. 116зв., 10-й рядок знизу, слово “Грицко”).

Важливо взяти до уваги однаковий почерк підзаголовків, вписаних на аркушах 19, 19зв., 22зв., 32, 71зв., 97зв., 113 тією ж рукою, що й основні тексти.

І на підтвердження вищевикладеного варто додати, що, наприклад, книга ЛМ № 563, яка є майже вдвоє більшою за обсягом від книги № 561, була переписана лише одним канцеляристом, а в роботі над значно більшими книгами Метрики, згідно із кількістю абсолютно відмінних почерків, брало участь, як правило, два, рідше три переписувачі. Такі аргументи дають підстави вважати всі умовні фрагменти основних текстів книги варіантністю одного почерку і дозволяють об’єднати їх у єдиний блок, переписаний однією рукою.

По завершенні копіювання основних текстів книги ревізій Пашкевич проставив у правому верхньому куті перших шіснадцяти аркушів нумерацію кириличними літерами (Листъ **А** – Листъ **SI**). Про те, що нумерацію цих аркушів здійснено його рукою, свідчить характерне для його почерку вертикальне положення букв, написання великого “Л” та рядкових “в”, “д”, “є”. Далі, від арк. 18 і до кінця книги нумерацію аркушів проставив Дрожецький. Після цього він мав приступити до складання реєстру змісту книги.

Реєстр змісту вмістився на одному аркуші паперу. Позиції реєстру до ревізій Володимирського, Луцького й Кременецького замків Дрожецький склав самостійно, не скориставшись готовим текстовим заголовком останньої з трьох. А вже до ревізій Вінницького, Брацлавського й Житомирського замків просто переписав заголовки з текстів. До чотирьох із шести головних позицій реєстру (до ревізій Володимирського, Луцького, Кременецького та Житомирського замків) він, як здається, цілком свідомо додав ще п’ять другорядних позицій, які вказують на аркуші знаходження в текстах переліків “володимирських повітників”, переліків сіл, що належали Луцькому, Кременецькому замкам, а також тих, які були роздані від Луцького, Володимирського та Житомирського замків. Можливо, він вніс до реєстру позицію “Списаньє повє*т*нико*в* володим*є*р*с*кихъ” для швидкого її віднайдення, оскільки цей перелік міститься в текстах ревізії Луцького замку. При цьому позиція стосовно переліку “луцьких повітників” чомусь до реєстру внесена не була. У цілому, такий реєстр дає змогу швидко віднайти у книзі найважливіші ревізійні дані. Проти кожної позиції Дрожецький проставив номери аркушів кириличними буквами, один раз при цьому помилившись: проти позиції, що вказує на місцезнаходження в книзі переліку сіл, які були роздані від Житомирського замку, він помилково вписав **PKE** (125), замість арк. **PKS** (126). Цифрові відповідники, вписані майже згаслим світло-коричневим чорнилом, могли з’явитися пізніше, на початку XVII ст., під час її ревізування інстигатором ВКЛ Миколаєм Пузелевським.

Останню позицію реєстру, як видно з особливостей письма, вписано явно пізніше – по кількох десятиліттях після його складання (хоч літери й мають вигляд півуставних початку XVII ст.), – ймовірно в 60 – 70-х роках XVII ст. Про це свідчать графічні особливості букв: "а", "б", "д", "ж", "л", "м", "у", "щ", "ы", а також факт вживання "ксі" у слові "Алеѯандра" та повна відсутність натиску пера у вертикальних елементах. Ця позиція не має відношення до жодного з етапів формування розглядуваної книги й могла з'явитися внаслідок канцелярських розшуків листа короля Олександра від 30 грудня 1509 року на замовлення зацікавлених осіб, можливо, депутації від житомирських міщан.

Далі готові книги-копії були оправлені. У результаті з'явилося 190 нових книг. Про завершення тієї довготривалої акції йшлося в постанові Варшавського сейму 1607 р. "O metrykach W. X. Litewskiego". Ця ж постанова наказувала звірити нові книги зі старими, для чого від кожного повіту мало бути делеговано по одному депутату. Вони повинні були з'явитися до Вільна наступного дня по Святому Мартині (12 листопада) того ж року. Згідно зі змістом цієї постанови, після звірки старі оригінальні книги мали зберігатися у Скарбі Нижнього замку міста Вільна, а нові книги-копії в канцелярії з розпорядженні канцлера. Останні мали використовуватись у повсякденних поточних потребах. Оскільки канцлер литовський, будучи зайнятим важливими державними справами, не зміг бути в той час у Вільні, – справу представлення нових книг депутатам він доручив редакторові переписки Пашкевичу. Той, вчасно приїхавши до Вільна, не знайшов там жодного депутата і, склавши того ж дня заяву до гродського суду, з переписаними книгами повернувся до канцлера[53].

Після невдалої спроби 12 листопада 1607 р. розпочати звірку книг король від свого імені призначив нову комісію. До її складу увійшли королівський секретар Андрій Дольський та інстигатор ВКЛ Миколай Пузелевський. Пашкевич, як канцелярист найвищої кваліфікації, не міг залишитися поза роботою зі звірки книг. Свідченням цього є фрагмент тексту ревізії Луцького замку "...в Березцомъ не надобе...", дописаний на внутрішньому полі арк. 56. Він був пропущений під час творення цієї книги-копії в кінці XVI ст. і дописаний на полі, при фронтальній звірці її текстів зі старою оригінальною в період роботи комісії Пузелевського та Дольського вже на початку XVII ст. Порівняльне співставлення літер "б",

---

[53] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. II. – P. 449 (№ 1631); *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 9; *Леонтович Ф.* Судебные учреждения в Княжестве Литовском // Журнал Министерства Юстиции. – 1910. – № 2. – С. 191–192; *Jakubovski Jan.* Archiwum państwowe W. X. Litewskiego i jego losy // Archeion. – Warszawa, 1931. – T. 9. – S. 5; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 92; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 11; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 61.

"в", "д", "є", "р" цього фрагменту з іншими записами, виконаними рукою Пашкевича дає підставу стверджувати, що звірку книги-копії з оригінальною здійснював саме він. І не тільки цієї. Уписані його ж рукою в ході звірки книг зауваження щодо помилок, пропусків, помилкових повторень можна знайти на полях аркушів деяких інших книг-копій, напр.: книги ЛМ № 32, арк. 1 та ЛМ № 35, арк. 180, 261зв., 275, 315зв., 317зв.

За час проведення ревізії члени комісії перегорнули всі переписані книги та оригінальні поточні до 1621 р. і позакреслювали чисті аркуші й скріпили кожну книгу своїми підписами[54]. У книзі ревізій на звороті останнього аркуша після імені її укладача Л.Потія Тишкевича є запис Пузелевського: Koniec tych xiąg. Mikolaj Puzeliewski, instigator W[iełkieg]o X[ięstw]a Lit[ewskieg]o (126зв.).

По закінченні ревізії книг у 1623 році, коли Лев Сапєга залишав посаду канцлера і на його місце мав прийти наступник Альбрехт Станіслав Радзивіл, – був складений здаточний реєстр книг-копій ЛМ, що складав 190 одиниць. Його назва: "Regestr xiąg Metryki Wielkiego Xstwa Litt-go ode mnie Leona Sapiehi, wojewody wileńskiego, oswieconemu xiążeciu Olbrychtowi Stanisławowi Radziwiłowi na Ołyce y Nieswieżu canclerzowi Wielkiego Xstwa Litt-go w roku terazniejszym tysiąc szeset dwudziestym trzecim msa marca jedynastego dnia oddanych". У ньому всі наявні на той час книги згруповано за секціями під іменами королів польських і великих князів литовських, згідно з черговістю їхнього правління[55]. Регест книги-копії ревізій внесено до п'ятої підгрупи, що носить назву "Za panowania swientej pamięci Króla je. ms. Zygmunta Augusta", там він займає позицію № 4: Księgi spisania zamków wołyńskich albo raczej rewizyia opatrznosci armaty przez Falczew-

---

[54] *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 9–10; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. – S. 88; *eadem.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 92.

[55] Відділ рукописів Російської національної бібліотеки ім. М.Є.Салтикова-Щедріна. – Зібрання Дубровського. – Автограф № 124. – Арк. 98–113зв.; *Копія XVIII ст.*: ЦДІА Білорусі. – Ф. 694. – Оп. 4. – Спр. 5777. – Арк. 10–16зв.; *Korzeniowski Józef.* Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich // Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. – Cracow, 1910. – T. 1 1. – S. 366; *Голенченко Г.Я.* Неизвестный реестр Метрики Великого княжества Литовского в собрании П.П.Дубровского // Книга в Белоруссии: Книговедение, источники, библиография (сб. статей). – Минск, 1981. – С. 27–41; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 13–14, A-29; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 63; *eadem.* Układ i zawartość Metryki Litewskiej. – S. 127–129; *Голенченко Г.Я.* Книги ЛМ по реестру 1623 г. в современных фондах ЦГАДА // Литовская Метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. – Вильнюс, 1988. – С. 48–50; *його ж.* Реестр книг Метрики Великого княжества Литовского 1623 г. // Исследования по истории Литовской метрики. – С. 336–374; Lietuvos Metrika (1427-1506). Knyga Nr. 5. – P. 6; Ходзін С. Матэрыялы справаводства перыяду Вялікага княства Літоўскага (XIV–XVIII стст.). – С. 12.

skiego, biskupa łuckiego, brzeskiego, i Lwa Pacieia pisarza, w roku 1545.[56]. Згідно з валовою нумерацією позицій цього реєстру в колонці "1623 no." кореляційних таблиць видання "The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw" (Appendix 4, 5, 6), книга ревізій має № 41[57].

Також постановою 1607 р. передбачалося, що на відміну від старих книг, що залишалися в замку, нові книги-копії мали бути передані у розпорядження канцлера і підлягали вивезенню та розміщенню в окремому приміщенні в місті. Спочатку, 3 червня 1629 р. король Сигізмунд III видав привілей віленським міщанам Якубові Яблку та Якубові Мору, будинок яких – "кам'яниця Сильвестрівська" (зосереджувався "на розі Ринку" біля П'ятницької церкви) – призначався для зберігання Метрики. Але, згідно з листами короля Владислава IV, виданими 21 квітня та 17 липня 1636 р., канцлер Радзивіл запропонував королю скористатися для зберігання Метрики кам'яницями Яна Ключати й Георгія Ланга, звільнивши їх від будь-яких постоїв[58].

З 1636 р. кам'яниця Ключати в Ринку на Рибному кінці, між будинком Кользановського та православною церквою Воскресіння Господнього, й кам'яниця Ланга, що розміщувалася на Шкляній вулиці, призначалися виключно для зберігання книг Метрики Великої канцелярії та для влаштування канцлера й канцелярії. Для зберігання матеріалів Метрики Меншої канцелярії було обрано будинок Грегора Кользановського на Ринку біля кам'яниці Ключати[59].

У період, що охоплював час облоги й захоплення Вільна військами Московської держави та перебування ворожого гарнізону в замку, тобто від 8 серпня 1655 р. до 22 листопада 1661 р., переважна більшість старих книг, які зберігалися там, і серед них оригінальна книга ревізій 1545 р., безслідно зникли. Точно невідомо, чи ті книги загинули, чи були завчасно вивезені литовцями ще до серпня 1655 р. У разі єх захоплення, як цінна воєнна здобич, вони мали бути переправлені до Москви, але на переговорах між Річчю

---

[56] Відділ рукописів Російської національної бібліотеки ім. М.Є.Салтикова-Щедріна. – Зібрання Дубровського. – Автограф № 124. – Арк. 99зв.; *Голенченко Г.Я.* Реестр книг Метрики Великого княжества Литовского 1623 г. // Исследования по истории Литовской метрики. – С. 344, 360.

[57] *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. A-63, A-70, A-94.

[58] РДАДА. – Ф. 389. – Оп.1. – Спр. 111. – Арк. 680; Спр. 132. – Арк. 539; *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 10, 273–277; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 11.

[59] Акты издаваемые Виленской археографической комиссией. – Вильна, 1886. – Т. XIII. – С. 89–90, С. 90–92; *Łowmiańska Marja.* Dokumenty do historji kamienic, przeznaczonych na chowanie Metryki W. X. L. (1588–1712) // Ateneum Wileńskie. – 1930. – T. VII. – Z. 1–2. – S. 293–31 1; *Балюлис Альгирдас.* О местах хранения ЛМ в Вильнюсе // Литовская Метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. – С. 61–63.

Посполитою і Московською державою про повернення цих книг не йшлося. Пізніше на варшавських сеймах 1667 та 1673 pp. було прийнято постанови під назвою: "Dochodzenie dawnych metryk y przywileiow Nayiaśnieyszych Xiążąt Wielkich W. X. Lit.", які доручали інстигаторові, а пізніше підскарбію ВКЛ, провести розслідування обставин зникнення книг та організувати їх розшук і повернення[60]. Деякі старі книги було знайдено, нині вони зберігаються в РДАДА. Розшуки інших не дали позитивних результатів. Подальша доля втрачених книг до цього часу залишається невідомою.

Варшавський період в історії книги ЛМ № 561

У середині 40-х років XVIII ст. Литовська Метрика була перевезена до Варшави. Одразу ж усі книги були пересистематизовані, пронумеровані й розділені на два розділи: Великої (Metrica maior) і Малої канцелярій (Metrica minor), а 1747 р. Ян Храповицький та Ян Шадурський склали до них два окремі інвентарі (загинули під час Другої світової війни в 1944 р.)[61]. Книга-копія ревізій 1545 р. увійшла до інвентаря книг Великої канцелярії під № 59[62].

Тоді ж, у період із 1747 по 1751 р., було складено 15-томний транслітерований буквами латинського алфавіту подокументний інвентар для книг ЛМ, для якого були використані оригінальні регести кириличного змісту кожної з них. Реєстр має назву "Summaryusz xiąg Metryki Wielkiey W. X. L. ... za panowania nayaśnieyszego króla Augusta Trzeciego...", охоплює зміст майже 350 книг Метрики. Нині він зберігається в Головному архіві давніх

---

[60] Volumina legum.– Petersburg, 1859. – T. IV. – P. 468; 1860. – T. V. – P. 90; *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 11–12; *Бережков Н.Г.* Литовская метрика как исторический источник. – С. 6; *Jakubovski Jan.* Archiwum państwowe W. X. Litewskiego i jego losy. – S. 5; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 92; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 12; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 62; *Дашкевич Я.Р.* О достоверности публикаций материалов Литовской Метрики по данным описания Киевского замка 1552 г. – С. 165–166; *Ходзін С.* Матэрыялы справаводства перыяду Вялікага княства Літоўскага (XIV–XVIII стст.). – С. 12.

[61] *Ptaszycki S.* Sumarjusz i inwentarze Metryki Litewskiej // Archeion. – Warszawa, 1930. – T. 8. – S. 38–39; *Jakubowski Jan.* Wiadomości o świeżo odzyskanym z Rosji sumarjuszu Metryki Litewskiej z lat 1747–51. – Ateneum Wileńskie. – 8 (1933). – S. 217–218; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 14–15; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 64; *eadem.* Układ i zawartość Metryki Litewskiej. – S. 123–124; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P. 6; Рыбакоў А. Галаўная і меншая канцылярыі Вялікага княства Літоўскага у XVI ст. // Беларускі гістарычны часопіс. – 1998. – № 3. – С. 43.

[62] *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. A-30, A-63, A-70, A-94.

актів у Варшаві (Sum ML 1–15)[63]. Регести змісту книги ревізій 1545 р. зафіксовано в III томі цього реєстру на арк. 38–38зв.[64]

У 50 – на початку 60-х років XVIII ст. у Варшаві був підготовлений другий подокументний інвентар для книг Метрики: "Summariusz ksiąg Metryki Wielkiego Księstwa Litewskiego", що зберігається в Головному архіві давніх актів у Колекції Потоцьких (APP 15, 17–30). Він також включає 15 томів, кожен з яких має свій окремий заголовок[65]. Регести змісту книги ревізій знаходяться в томі № 18, на с. 221[66]. Цей том складають регести документів із книг, які мають варшавські номери від 47-го до 80-го. Заголовок цього тому: "Summaryusz xiąg M. W. W. X. L. pod kro. Zygmun. I, królowey Bony y Zygmunta Augusta od roku 1546 do roku 1558"[67].

У ЦДІАК України, у фонді № 228 ("Колекція рукописів з історії, літератури й права") зберігається один із томів копійного сумаріуша регестів актів книг Метрики з варшавськими номерами від 53-го до 89-го за 1541–1557 рр., що укладався Я.Храповицьким та Я.Шадурським, починаючи з 1747 р.[68] Регести змісту книги ревізій 1545 р. знаходяться в цьому томі на арк. 32: "№ 59. Regestr xięg króla Zygmunta Augusta Roku 1545. Popisy zamkow ukrainskich". Порівняння їхнього тексту з реєстром змісту книги ревізій кінця XVI ст. виявило значні відмінності між ними, що свідчить про самостійне складання Храповицьким та Шадурським регестів книги ревізій для сумаріуша, а не транслітерування реєстру змісту книги.

---

[63] *Ptaszycki S.* Sumarjusz i inwentarze Metryki Litewskiej. – S. 31–34; Jakubowski Jan. Wiadomości o świeżo odzyskanym z Rosji sumarjuszu Metryki Litewskiej z lat 1747–51. – S. 215–217; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. – S. 89; *eadem. Metryka Litewska – charakter*ystyka i dzieje. – S. 93, 95, 97; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 15, A-21–A-22; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 64; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P. 6.

[64] *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. A-21, A-63, A-70; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 64.

[65] *Ptaszycki S.* Sumarjusz i inwentarze Metryki Litewskiej. – S. 34–36; *Jakubowski Jan.* Wiadomości o świeżo odzyskanym z Rosji sumarjuszu Metryki Litewskiej z lat 1747–51. – S. 216; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. – S. 91; *eadem.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 97.

[66] *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 105.

[67] *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. A-24, A-63, A-70.

[68] ЦДІАК України. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 40. Ще два томи цього сумаріуша зберігаються в Архіві Радзивілів (AR II. 69/13, AR II. 69/8) Головного архіву давніх актів у Варшаві, у них записані регести книг під № 90–132 (1558–1572 рр.) та № 247–299 (1652–1693 рр.).

Постановою Постійної Ради (Rady Nieustającej) від 10 січня 1777 р. перекладачеві Косаковському було доручено почати роботу по переписуванню кириличних книг Метрики літерами латинського алфавіту. Відтоді до 1785 р. під керівництвом історика-архівіста, королівського секретаря Адама Нарушевича тексти 62-х найбільш ранніх кириличних книг-копій ЛМ, які охоплювали період до другої половини XVI ст., були транслітеровані літерами латинського алфавіту. Нова копія тих книг склала 29 томів. Нині вона зберігається в Головному архіві давніх актів (ML 191A–219)[69]. Тексти ревізій 1545 р. увійшли до складу книги № 216 (ML 216), арк. 897–1246 [70].

У 80-х роках XVIII ст. з ініціативи Нарушевича старі обкладинки переважної більшості книг Метрики були зняті, після чого книги було заново оправлено, частина їх зазнала чергової пересистематизації. Тоді ж більшість книг отримала додатковий, транслітерований літерами латинського алфавіту внутрішній реєстр. Мета цього доповнення цілком зрозуміла – допомогти польськомовним службовцям Коронної канцелярії в роботі з кириличними текстами книг у разі виникнення потреби у віднайденні окремих документів або фактів. Також у кожній книзі з внутрішнього боку верхньої частини обкладинки був наклеєний лист білого паперу з текстом латинською мовою, що інформує про здійснення цієї акції, рік її проведення та головних учасників[71]. Після цього, 1787 р., королівським секретарем, метрикантом Гжегожем Качановським був укладений новий опис ЛМ: "Inwentarz ksiąg Metryk W. X. Litewskich na nowo oprawionych, ułożonych y pomnożonych, tak większej iako y mniejszej pieczęci, przez

---

[69] Книга Посольская Метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Сигизмунда Августа (1545–1572 гг.). – С. X, XVIII; *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 12; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. – S. 89; *eadem.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 93, 97; *Kennedy-Grimsted Patricia.* The Archival Legacy of the Grand Duchy of Lithuania: The Fate of Histirical Archives in Vilnius. – 1979, October. – P. 555; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 17, A-18, A-38, A-66; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 65; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P. 6.

[70] *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. A-63, A-70.

[71] *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 12, 277–278; Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. – С. XI; *Довнар-Запольский М.В.* Старинные описи Литовской метрики. – С. 2; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 93; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 16; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Układ i zawartość Metryki Litewskiej. – S. 125; *Светенко А.С.* К устории описания документов ЛМ. – С. 64; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P . 6.

J. K. M. Grzegorza Kaczanowskiego Metrykanta W.X.L. y Sekretarza J. K. M. w r. 1787 sporządzony"[72]. Ця пересистематизація не торкнулась книги ревізій, але й вона отримала оправлену новою шкірою обкладинку і додатковий транслітерований реєстр змісту, вміщений попереду кириличного. У такому вигляді ця книга збереглася до нашого часу.

Литовська Метрика у Санкт-Петербурзі й Москві

Структура всієї ЛМ залишалася незмінною до часу взяття Варшави російськими військами під командуванням О.Суворова 29 жовтня 1794 р. Далі, 18 листопада того ж року почалося перевезення матеріалів Коронної Метрики і ЛМ з Варшави до Вільна. А вже 21 листопада Суворов отримав розпорядження імператриці Катерини II, щоб обидві Метрики були відправлені з Варшави через Ригу до Санкт-Петербурга. На місце призначення було доставлено й передано в розпорядження Імператорського кабінету ЛМ, частину Коронної Метрики і документи Польської державної канцелярії, які відносилися до тієї частини території Речі Посполитої, що відійшла після третього її поділу до Російської імперії. Для розбору тих архівних матеріалів, згідно імператорського указу про розподіл обох Метрик між Колегією закордонних справ та Правлячим Сенатом, 1796 року була створена спеціальна комісія з представників цих установ. Усі матеріали з питань зовнішньої політики та міжнародних відносин із Коронної Метрики та ЛМ мали бути передані в розпорядження Колегії іноземних справ. А матеріали, що відносилися до внутрішніх справ Польсько-Литовської держави, в тому числі й основна частина ЛМ, – III департаменту Сенату. Ці матеріали були передані 11 жовтня 1798 р. згідно зі складеним статським радником Єгором Кіршбаумом інвентарем під назвою: "Росписание дел Метрики Польской и Литовской, до внутренняго правлення надлежащих, назначенных по Всевысочайшем Его императорского Величества от 10-го Мая 1798-го года указу к доставлению в Правительствующий Сенат"[73]. Весь комплекс матеріалів було розділено на чотири групи: А – "Коронна Метрика", В (Б) – "Литовська

---

[72] Інститут російської літератури (Пушкінський дім), Санкт-Петербург. – Колекція Онацевича. – Відділ I. – № 7; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 16–17, A-31.

[73] AGAD. – T. zw. ML. – VIII. 37. Опубл.: Книга Посольская Метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатическе сношения Литвы в государствование короля Сигизмунда Августа (1545–1572 гг.). – С. 327–418; Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. – С. XIV; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 94; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 18, A-32; *Светенко А.С.* К истории описания документов ЛМ. – С. 64; *Ходзін С.* Матэрыялы справаводства перыяду Вялікага княства Літоўскага (XIV–XVIII стст.) – С. 13.

Метрика", C (Ц) – "Книги та акти Постійної Ради", D (Д) – "Друковані видання". Подібно до матеріалів Коронної Метрики, ЛМ була розділена комісією на відділи: I – "Книги Записів"; II – "Книги Судних справ"; III – "Реєстри справ за печаткою"; IV – "Книги Переписів"; V – "Книги Публічних справ"[74]. Книга ревізій 1545 р. увійшла до IV відділу "Книг Переписів". Вірогідно, тоді ж з'явилися записи на форзаці нижньої кришки обкладинки книги № 561: "По перемєткѣ 127 листовъ, но пропущены 65 и 66 листы и тѣмъ 2/125 листовъ", а також номер аркуша (127) в його правому верхньому куті, що був закреслений олівцем пізніше. 1817 р. статський радник В.Г.Анастасевич на основі інвентаря 1798 р. склав докладний перелік книг і матеріалів Коронної Метрики та ЛМ, опублікований 1843 р. М.Оболенським та І.Даниловичем як додаток до тексту посольської книги ВКЛ за 1545–1572 рр.[75]. У цьому інвентарі інформація про книгу ревізій 1545 р. міститься у складі другої його частини "В. Дела Метрики Великого княжества Литовского.", у групі "В. 4. Книги переписей и межевания", де вона має № 4[76]. Рукописний примірник оригінального інвентаря 1798 р. був переданий Польщі в 1923 р. і з того часу зберігається в Головному архіві давніх актів (T. zw. ML VIII. 37).

Згідно імператорським указам від 9 червня 1803 р. та 27 серпня 1805 р., для подальшого упорядкування, зберігання, архівного описання та використання цих матеріалів для потреб населення й держави у складі III департаменту Сенату був організований спеціальний відділ під назвою "Метрика приєднаних провінцій", який очолив сенатський архівіст надвірний радник Стефан Козелло. Всі матеріали як і раніше залишалися при Канцелярії III департаменту Сенату, але передавалися з-під відомства міністра юстиції обер-прокуророві цього департаменту[77].

---

[74] *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 12–15; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 17–19; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 66; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P. 6–7; *Абросимова С.В.* Книга записів Литовської метрики № 23 (Джерелознавчий аналіз). – С. 110.

[75] Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Сигизмунда Августа (с 1545 по 1572 год). – Приложение III. – С. 327–418.

[76] Там само. – С. 411.

[77] Полное собрание законов. – Т. 27. – № 20, 790; Т. 28. – № 21, 881; *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 17–19; Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. – С. XII; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 94; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 18–19; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 67; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P . 7.

Наступним етапом роботи з матеріалами обох Метрик була діяльність Комісії 1835 р., створеної міністром юстиції для їх вивчення та упорядкування. Приводом для організації Комісії став імператорський наказ, виданий в грудні 1833 р. у зв'язку з виявленням численних фактів підробки документів на підтвердження дворянського походження. Згідно цьому наказу для запобігання в майбутньому спробам підробки таких документів, Комісією було закреслено всі пробіли на аркушах книг, аркуші заново пронумеровано (нумерацію книги ревізій з незрозумілих причин здійснено не було), книги прошнуровано й скріплено реєстраційними записами про кількість аркушів у кожній книзі, а також сургучевою печаткою[78]. У книзі ревізій 1545 р. такий запис міститься на арк. 127. Всі матеріали Комісія 1835 р. розділила на 12 видових груп – "відділів", узявши за основу розділ матеріалів Метрики за описом 1798 р. Кожний з перших чотирьох відділів ділився на дві частини – ЛМ та Коронну Метрику.

Підсумком усієї роботи Комісії був інвентар "Опись книгам актов, хранящимся в Метрике присоединенных провинций", складений архівістом Францишком Малевським у 1836 р. у двох примірниках[79]. Один із них зберігається у РДАДА у фонді "Експедиція Литовської метрики"[80], другий, який у 1920-х роках був відправлений до Варшави, – втрачений під час Другої світової війни. Ще один варіант того інвентаря, складений у 1839 р., зберігається в Головному архіві давніх актів[81]. Книга ревізій залишилася у IV відділі "Книги Переписів", у першій його частині – "А" (Литовська Метрика)[82].

Незадовго до скасування III департаменту Сенату, 1887 р., ЛМ було передано в Московський архів Міністерства юстиції. Того ж року архівіст-метрикант Ст.Пташицький опублікував інвентар "Описание книг и актов Литовской Метрики", основу якого складає уточнений і доповнений інвентар 1836 р. У ньому книга ревізій 1545 р. знаходиться в IV відділі "Книги

---

[78] *Пташицкий С.Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. – С. 19–21; *Sułkowska-Kurasiowa Irena.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje. – S. 95; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 20; *Kennedy-Grimsted Patricia.* Czym jest i czym była Metryka Litewska? – S. 67–68; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P. 8; Ходзін С. Матэрыялы справаводства перыяду Вялікага княства Літоўскага (XIV–XVIII стст.). – С. 13.

[79] Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. – С. XIII, XVI; *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 22, A-33; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P. 8.

[80] РДАДА. – Ф. 328. – Спр. 251.

[81] AGAD. – MK 413.

[82] *Kennedy-Grimsted Patricia, Sułkowska-Kurasiowa Irena.* The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – P. 59–60.

Переписей" "А" Литовские" на с. 161 під № 4/59, де верхня цифра є останнім на той час номером, а нижня – старим варшавським.

У відповідності з Ризькою мирною угодою в 1923 році залишки книг Коронної Метрики були передані Польщі, а з матеріалів ЛМ у ЦДАДА СРСР був створений фонд № 389.

До наступної реорганізації та перенумерації матеріалів ЛМ книга ревізій 1545 року мала № IV. A. 4. 1950 року в ЦДАДА була заново проведена перенумерація аркушів цієї книги архівним олівцем, і вперше були проставлені номери зворотів, а попередня нумерація, здійснена, ймовірно, у 1930-х роках, закреслена.

1952 року в ЦДАДА була завершена валова перенумереація одиниць зберігання фонду "Литовська Метрика", після чого ділення книг на відділи згідно з описом Пташицького перестало бути основою архівного обліку[83]. У результаті тієї акції книга ревізій отримала № 561.

Списки та публікації текстів ревізій 1545 року

Публікацію ревізій українських замків 1545 р. було започатковано виданням текстів ревізій Володимирського, Луцького і Кременецького замків у Відділі другому IV тому "Памятников, изданных Временной комиссией для разбора древних актов", що вийшов у світ 1859 р. Видання було підготовлено до друку Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів при Київському, волинському і подільському генерал-губернаторові, офіційно утвореною 31 травня 1843 р. і організаційно оформленою 19 листопада того ж року[84].

У передмові до IV тому зазначається, що рукопис ревізій був представлений для публікації в Комісії її почесним членом, поміщиком Костянтином Свідзинським[85]. Це ж саме повторює в передмові до свого видання ревізій Александр Яблоновський[86]. Але у справі фонду Канцелярії Київського, подільського і волинського генерал-губернатора: "Дело об учреждении в Киеве Временной комиссии для разбора древних актов" зберігається рапорт кременецького повітового стряпчого Володимира Сивицького від 13 серпня 1844 р., в якому він доповідає генерал-губернаторові Д.Бібікову про виявлений в архівах міста Кременця рукопис "Стародавнее описание замков Владимирского, Луцкого и Кременецкого": "...книгу описания замков на 325 листах, имею честь всепокорнейше представить Вашему Высоко-

---

[83] *Светенко А.С.* К истории описания документов ЛМ. – С. 66; Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. – P. 10.

[84] ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 152. – Спр. 232. – Ч.І. – Арк. 1, 2, 96–97. Опубл.: *Журба О.І.* Київська археографічна комісія 1843–1921. – К., 1993. – С. 135, 141, 142.

[85] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. II. – С. VIII.

[86] Źródła dziejowe. – T. VI. – S. I, II.

превосходительству. Описание это на западно-русском языке, оно составлено в 1545 году и переписано с подлинника польскими буквами, верность его содержания не подлежит никакому сомнению, тем более, что представляемое описание носит вид формального списка с подлинника. Весьма не много сохранилось подобных письменных памятников, характеризующих прошедшее время..."[87]. Далі, вже із супровідним листом до професора М.Д.Іванишева від 12 вересня того ж року, цей рукопис надсилається до Києва для розгляду в Тимчасовій комісії[88]. Імовірно, він певний час знаходився серед документів, з яких комплектувався III том "Памятников". До того ж більшість документів Відділу третього цього тому (листи, грамоти, універсали) складають документи із зібрання К.Свідзинського. Тільки цим можна пояснити помилкове твердження в передмові до IV тому про передачу Свідзинським рукопису до Комісії. Цілком імовірно, що всі деталі процесу формування й підготовки до видання III і, особливо, IV томів "Памятников" могли бути відображені в документах архіву Комісії, оскільки, згідно з "Описью делам Киевской археографической комиссии", що зберігається у фонді № X Інституту рукопису ЦНБ НАН України, існували дві справи: № 95 ("Об издании и продаже III т. "Памятников") та № 97 ("Об издании IV тома "Памятников")[89]. У друкованому інвентарі "Список актовых книг, хранящихся в Киевском центральном архиве", укладеному й опублікованому в 1862–1864 рр. архівістом Е.В.Станкевичем і доповненому директором Київського центрального архіву І.М.Каманіним, в розділі № LXIV ("Книги, присланные Киевской археографической комиссией") цей список ревізій займає позицію № 5871 і має назву: "Опись замков украинских, подольских и волынских." Нині цей рукопис є справою № 43 опису 1 фонду № 20 ("Кременецький магістрат"), що зберігається у ЦДІАК України[90].

Список ревізій, опублікований в "Памятниках", є виписом із радецьких книг міста Кременця (Wypis z xiąg radzieckich miasta JK Mci Kremeńca). Він включає початкову клаузулу кременецької радецької канцелярії, лист короля Станіслава Августа з описами трьох волинських замків та заключну клаузулу. У клаузулах зазначається, що 13 березня 1793 р. перед радецьким урядом і писарем Ф.Годзимовським постав шляхтич "обиватель міста

---

[87] ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 152. – Спр. 232. – Ч.І. – Арк. 292–292зв.; *Журба О.І.* Київська археографічна комісія 1843–1921. – С. 64.

[88] Там само. – Арк. 316.

[89] НБУВ НАНУ. – ІР. – Ф. X. – Спр. 10154. – Арк. 7зв.–8.

[90] *Станкевич Е.В.* Список актовых книг, хранящихся в Киевском центральном архиве // Университетские известия. – 1862. – № 6. – С. 1–38; № 9. – С. 39–68; 1863. – № 1. – С. 69–92; № 2. – С. 93–108; № 5. – С. 109–124; № 6. – С. 124–148; 1864. – № 6. – С. 149–172; № 8. – С. 173–188; № 12. – С. 189–216; ЦДІАК України. – Ф. 237. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 114; *Себта Т., Черкаська Н.* Фонди магнатських архівів та судово-адміністративних установ КЦАДА у контексті взаємних претензій Рейхскомісаріату України та Генерал-губернаторства Польщі // Архіви України. – К., 2003. – № 4 – 6. – С. 257, 258.

Кременця" Божидар Собкевич, прохаючи вписати в радецькі книги лист короля Станіслава Августа, що містить "попис замків українних 1545 р."[91] Сам лист є засвідченою копією, виданою з канцелярії ВКЛ на вимогу Панів Рад і урядників за особистим дозволом короля Станіслава Августа 22 квітня 1790 р. Копія засвідчена підписом руки литовського підканцлера Йоахима Хрептовича, малою печаткою канцелярії ВКЛ на червоній масі й підписом метриканта Гжегожа Качановського. Далі, в заключній клаузулі йдеться про вписання копії в кременецькі радецькі книги, з яких потім Б.Собкевичу був виданий випис, засвідчений магістрацькою печаткою й підписом писаря Годзимовського[92]. Наявність значної кількість помилок та різночитань, виявлених при звірці тексту книги копії кінця XVI ст. з публікацією ревізій в "Памятниках", можна пояснити наслідками кількаразового обов'язкового переписування канцелярськими службовцями текстів ревізій. Безсумнівно, що першим списком цих трьох ревізій був кириличний текст в оригінальній книзі середини XVI ст., другим – тексти книги-копії кінця XVI ст., третім – виготовлена у 70 – 80-х роках XVIII ст. транслітерована латинкою копія (Головний архів давніх актів, ML 216, S. 897–1246), четвертим – копія Г.Качановського з канцелярії ВКЛ від 22 червня 1790 р. у складі королівського листа, п'ятим – запис у кременецьких радецьких книгах від 4 квітня 1793 р., шостим – випис із кременецьких радецьких книг, сьомим – робоча копія, зроблена видавцями "Памятников", і, нарешті, восьмим – публікація в IV томі "Памятников".

Ревізії Брацлавського та Житомирського замків було опубліковано пізніше – у 1876 та 1886 рр. Транслітеровано літерами польського алфавіту ревізію Брацлавського замку опубліковано у складі випису з книги Вінницького гродського суду в I томі VI частини серійного видання "Архив Юго-Западной России" під редакцією К.Є.Козловського та І.П.Новицького[93]. Як зазначається в цьому документі, 1752 року, за розпорядженням короля Августа III, в Канцелярії ВКЛ було оформлено й видано випис із Великої Метрики ВКЛ (тобто з книги-копії кінця XVI ст.). Пізніше, 29 листопада 1758 р., на прохання шляхтича Якуба Давнаровича випис із Метрики було вписано до вінницьких гродських книг, а вже з них було видано випис, опублікований в "Архиве ЮЗР". У кінці публікації видавцями вказано, що цей акт зберігався у складі збірки документів Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, згідно із додатковим описом, під № 102. Нині серед матеріалів колекції Київської археографічної комісії цей документ не значиться. Під час Другої світової війни він безслідно зник разом із переважною більшістю документів цього зібрання, а також актовими книгами, серед яких були й книги Вінницького гродського суду під старими

[91] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. II. – С. 1.

[92] Там само. – С. 2–232.

[93] Архив ЮЗР. – Ч. VI. – Т. I. – С. 18–27.

номерами 4645 та 4646 за 1758 р., де мав бути зафіксований опублікований в "Архиве ЮЗР" акт[94].

Транслітеровану літерами польського алфавіту ревізію Житомирського замку опубліковано в І томі VII частини "Архива ЮЗР" під редакцією В.Б.Антоновича і з передмовою М.Ф. Володимирського-Буданова[95]. Її публікація готувалася згідно з текстом документа, виявленого видавцями "Архива ЮЗР" у житомирській гродській записовій книзі під старим № 269 за 1780 р., яка також не збереглася після Другої світової війни. Як ідеться в початковому записі Житомирської гродської канцелярії, він є "екстрактом з акт львівських трибунальських". Вивчення цього документа дозволило встановити загальну кількість списків ревізії Житомирського замку. Першим був текст ревізії в оригінальній книзі середини XVI ст., другим – текст книги-копії кінця XVI ст., третім – копія (у майбутньому не збереглася), що була видана зем'янинові Київського воєводства Фридрихові Тишкевичу за розпорядженням короля Сигізмунда III 5 жовтня 1596 р., четвертим – запис цієї копії до трибунальських книг Київського воєводства від 11 липня 1598 р. (ці книги також не збереглися), п'ятим – копія (так само не збереглася), що з'явилася як "випис із актів трибунальських Київського воєводства", які на той час знаходилися у Львові, шостим – запис того "випису" до "акт львівських трибунальських" від 28 листопада 1775 р. у Вищому суді губернського управління Галичини й Володимерії у Львові[96] (нині – ЦДІАУ, м. Львів, фонд № 150 "Вищий шляхетський суд"), – не виявлено, сьомим – копія зі львівських книг (так само не збереглася), восьмим – запис, що був внесений до житомирської гродської книги за 1780 р., дев'ятим – робоча копія з цієї книги, зроблена публікаторами І частини VII тому "Архива ЮЗР", десятий – публікація в "Архиве ЮЗР". Таким чином можна говорити про цілком реальне існування в різні часи десяти списків ревізії Житомирського замку.

З усіх шести тільки ревізію Вінницького замку не було опубліковано Київською археографічною комісією. 1993 року з'явилася публікація сканованого тексту (чи ксерокопії) цієї ревізії з VI тому "Źródła dziejowe", з авторською передмовою, що включає короткі відомості про всі шість ревізій 1545 р. і їх опублікування в XIX ст.[97]. До документа додається його ж текст, переданий літерами українського алфавіту, який автор публікації видає за переклад із польської.

---

[94] Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899. – К., 1971. – С. 3–4; *Кеннеді-Грімстед Патриція за участю Геннадія Боряка.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991. – С. 20–21; ЦДІАК України. – Ф. 237. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 86.

[95] Архив АЮЗР. – Ч. 7. – Т. І. – С. 122–140.

[96] Там само. – С. 122–124.

[97] *Косаківський В.А.* Ревізія Вінницького замку 1545 року // Подільська старовина: Зб. наук. праць / Відп. ред. В.А.Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 322–332.

Наступну публікацію текстів ревізій 1545 р., але вже у повному складі, було здійснено А.Яблоновським в VI томі "Źródła dziejowe" (1877). Як зазначено в передмові до цього тому, ревізії публікувалися за текстами копії, зробленої в минулому, тобто XVIII столітті. Тією копією були транслітеровані літерами польського алфавіту тексти ревізій, виготовлені при А.Нарушевичі в кінці XVIII ст. Позитивними відгуками на вихід у світ цього тому є рецензія Тадеуша Корзона, опублікована 1878 р. в журналі "Ateneum"[98], та повідомлення В.Б.Антоновича на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця від 19 березня 1878 р.[99]

Книга ЛМ № 561

Формат книги-копії ЛМ № 561 – 20x32 см. Обкладинка кінця XVIII ст. з твердого картону, оправленого шкірою світлокоричневого кольору. По периметру обкладинки на відстані 0,5 та 1,5 см від краю нанесено тиснення – дві паралельні орнаментовані смужки чорного кольору. Дві пари таких же паралельних смужок, але на більшій відстані одна від одної, перехрещуються по діагоналі і утворюють ромб у центрі обкладинки. Корінець обкладинки зверху частково втрачений, а нижче на ньому збереглися два наклеєні в кінці XVIII ст. старі ярлики з тисненими золотом надписами, на першому: "Anno 1545", на другому, що знаходиться нижче, залишки слів: "...egnante...ism..." ("Regnante Sigismundo I"). На форзаці верхньої кришки обкладинки у верхньому лівому куті напис пером: "№ 4. A." Нижче, наклеєний в кінці XVIII ст., аркуш білого паперу розміром 16x21 з віддрукованим на ньому текстом: "STANISLAUS AUGUSTUS REX / HAEK / MAGNI DUCATUS LITVANİAE ...". Тут же, у лівому куті, знизу, частково перекриваючи згаданий вище аркуш, наклеєно друкований архівний ярлик білого паперу, форматом 5x6, на ньому в рамці друком: "ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ ДРЕВНИХ АКТОВ", нижче, кульковою ручкою синім чорнилом: "Литовская метрика", ще нижче друком: "№ фонд" і ручкою: "389", далі, нижче, друком: "ед. хр." і ручкою: "561". Внизу, за межами рамки, на ярлику ручкою: "129 л.". На форзаці нижньої кришки обкладинки напис чорнилом кінця XVIII ст.: "По пєрємєткѣ 127 листовъ, но пропущєны 65 и 66 листы и тѣмъ 2/125 листовъ" та закреслений пізніше номер аркуша 127 (також кінця XVIII ст.), вище якого олівцем вписано новий, згідно останньої нумерації – 128.

Формат аркушів книги-копії 20x31,5 см. У кінці XVI ст. всі її аркуші, за винятком першого, на якому міститься кириличний реєстр, були прону-

---

[98] *Korzon Tadeusz.* Tom VI: Rewizya Zamków Ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku. Wydał i szkicem historycznym poprzedził Aleksander Jabłonowski. 1877 // Ateneum. – 1878. – II. – S. 146–155.

[99] *Антонович В.Б.* Очерк административного, общественного и сословного быта Юго-Западного края в XVI и XVII столетиях // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – 1888. – Кн. 2. – С. 42–46.

меровані літерною (кириличною) нумерацією й словом "листъ" перед номером, при цьому були пропущені номери ҂ЗД та ҂ЗЕ. У кінці XVIII ст., разом із новою обкладинкою до початку книги було додано 14 чистих ненумерованих аркушів для транскрибованого латинкою реєстра. Усі аркуші книги, включно з доданими в кінці XVIII ст., починаючи з другого, були заново пронумеровані олівцем у 30-х роках XX ст.

Склад книги-копії № 561 такий:

1) чистий ненумерований аркуш із водяним знаком "Мадонна", що датується 1779–1780 рр.[100], на цьому ж аркуші напис олівцем: "№ 561 ф. 389";

2) аркуш, на якому в кінці XVIII ст. був складений транслітерований реєстр (Regestr Popisow Zamkow Wołynskich), з нього починалася нумерація книги, у 30-х роках XX ст. він був пронумерований арабською цифрою "1", а в 1950 р. ця цифра була виправлена на римську "I", на його звороті дописано: Ізв., водяний знак аркуша – слово "Schweidniz", в альбомі Е.Лауцевічюса він подається разом із знаком "Мадонна" під № 2482; також "Schweidniz" зустрічається у складі інших водяних знаків, які датуються 1765 та 1783 рр.[101];

3) 13 чистих аркушів із закресленою нумерацією 30-х років XX ст. від арк. 2 до арк. 14, кожен із них для заповнення пробілів був прокреслений Комісією 1835 р. з верху до низу знаком у формі літери "Z"; водяні знаки цих аркушів: "Мадонна" (арк.: 2, 4, 6, 10, 11, 14), "Schweidniz" (арк.: 3, 5, 7, 8, 9, 12, 13);

4) кириличний реєстр кінця XVI ст., за попередньою закресленою нумерацією – арк. 15, за нумерацією 1950 р. – арк. 1, під час звірки тексту оригінальної книги з готовою книгою-копією на початку XVII ст. після кириличних номерів аркушів світлокоричневим чорнилом були дописані відповідні їм номери арабськими цифрами, водяний знак цього аркуша – "Сокира" (російськ. – "Топор"), його зображення є подібним до одного з варіантів цього знака в альбомі Е.Лауцевічюса під № 1672[102];

5) основні тексти ревізій охоплюють арк. 2–126зв., водяний знак – "Лис" (арк.: 2, 5, 6, 11–123, 125) із зображенням герба роду Сапєг, в обводі якого по колу нечітке зображення складу з трьох літер "LAR" фрагмента тексту: "LEO SAPIEHA MDL CANCELAR.", датується водяний знак 1598-м роком[103], в альбомі Е.Лауцевічюса подібні до нього варіанти – 1593, 1594, 1598–1600 роками[104]; аркуші: 3, 4, 7, 8, 9, 10, 124, 126 – без водяних знаків;

---

[100] *Laucevičius E.* Popierius Lietuvoje XV–XVIIIa. – Vilnius, 1967. – P. 346. (Nr. 2482).

[101] Там само. – Nr. 251, 252.

[102] Там само. – P. 229. – Nr. 1672; *Siniarska-Czaplicka J.* Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII w. – Wrocław; Kraków, 1969. – Nr. 1087.

[103] *Siniarska-Czaplicka J.* Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII w. – Nr. 504.

[104] *Laucevičius E.* Popierius Lietuvoje XV–XVIIIa. – P. 247 (Nr. 1866, 1867).

6) на арк. 127 (водяний знак – "Schweidniz") зроблено засвідчувальний запис Комісії 1835 р. з підписами трьох її членів, нижче нього – червона сургучева печатка III департаменту Правлячого Сенату, що скріплює малиновий шнурок, яким прошита вся книга; у нижній частині цього аркуша знаходиться ще один засвідчувальний запис пером і фіолетовим чорнилом, зроблені у 1950 р.: "Примечание: чистые листы с. 2–14.", правіше від нього нечіткий штемпельний відбиток із вписаними тією ж рукою словами: "В настоящей книге № IV а 4 / 139 / сто тридцать девять./ Пронумеровала Тихонова / 6 X – 50 г.".

На форзаці нижньої частини обкладинки приклеєно засвідчувальний лист із друкованими графами та вписаним до них пером і чорнилом фіолетового кольору текстом: "ЦГАДА ОФЦУ ФОНД № Литовская метрика / В настоящей кн. № 561 / пронумеровано листов 129 (сто двадцать девять) с 1 по 128 / Литерные: I". Дві наступні графи: "Пропущены" і "Чертежи" – незаповнені. Нижче, після останьої графи, – штемпельний відбиток із друкованим та вписаним пером і чорнилом фіолетового кольору текстом та нерозбірливим підписом працівника архіву: "ЦГАДА / ПРОВЕРЕНО / "13" IV 1957 г. / Подпись". Нижче штемпельного відбитка йдуть два нерозбірливі підписи архівних працівників із датами: "13/III – 68 г." та "7/I – 72 г.".

1993 р. на форзаці нижньої обкладинки було наклеєно другий засвідчувальний лист на архівному бланку з записами у відповідних рубриках кульковою ручкою синім чорнилом: "№ фонда 389/ № дела 561/ Количество листов 129 (сто двадцать девять) с 1 по 128/ Литерные 1/ Печати Л. 127 красная сургучная печать на шнуре/ Другие особенности чистые листы не нумерованы, Л. 63 разорван, Л. 8 разброшюрован/ Дата 14. 12. 1993./ Подпись (підпис нерозбірливий). Рубрики: "Печатные материалы" та "Графические материалы" – незаповнені.

Особливості мови й правопису текстів книги № 561

Переважна більшість документів Литовської Метрики і, зокрема, книги № 561, оформлювалися так званою "руською" мовою. В той час вона вважалася спільною для основної маси українського та білоруського населення, що проживало на території Великого князівства Литовського. Цією умовною назвою були охоплені географічно обособлені групи українських та білоруських діалектів, на основі яких у той час відбувалося активне формування мов обох сусідніх народів.

Першим, хто звернув увагу на мовні особливості цього джерела і фахово визначив регіон їх поширення, був упорядник попереднього видання ревізій 1545 р. А.Яблоновський. У своїй передмові до VI тому "Źródła dziejowe" він писав: "... є то всюди вживана тоді (XVI ст.) у Великім князівстві Литовськім урядова мова "руська", мова тільки писемна, мертва, так само далека від живої мови Русі Кривицької, як і від Південної, що утворилася протягом попередніх століть з двох самостійних лінгвістичних елементів під вирі-

шальним впливом мови церковної, що піддавалася впливу сусідньої польщизни, що енергійно розвивалася у себе вдома. А тому є цілком відмінним слов'янським діалектом, що має свої власні риси і свій особливий характер серед живих мов, найближчий до мови Верхнього Полісся, берестейсько-пінської, як посередника між кривицькою та південноруською ..."[105].

Тексти ревізій українських замків 1545 р. містять значну кількість правописних явищ, найважливішим з яких є вживання загальнослов'янської літери "ѣ" у наголошеній та ненаголошеній позиціях. Як видно з перших 16-ти аркушів джерела в деяких словах у наголошеній позиції на місці етимологічного "ѣ" поряд з етимологічними написаннями досить часто вживається літера "и" на позначення звука [і], напр.: литъ (5), повиту (9зв., 13), нє хотили (3зв., 4зв., 14), видати (тобто "знати"; 4, 6,), видомость (6зв.), довидывалисѧ (14), нє видаємъ (14зв.), довидавъшисѧ (15), повиди*л* (тобто "сказав", 9), повидилъ (14, 14зв., 15), мити (тобто "мати"; 5, 14зв., 16), мили (9зв.), милъ (14), мило (14зв.), нитъ (тобто "немає", 7зв., 8, 14зв.), салитры (13), салитру (13), салитрє (13), каминъѧ (13зв.), жєлизомъ (11зв.), жєлизны*х* (13зв.), дило (тобто "гармата", 13зв.), дилъ (13зв.), А*н*дриєвичъ (3), А*н*дриѧ (9зв., 12), на Божєє Тило (2зв.), Божъєго Тила (3), Божого Тила (5зв.), в соби (6зв., 7, 15зв.), на соби (10зв.), диєтъ (4, 4зв.), дви (7зв.–9, 12зв.), двистє (13зв.), клити (16), поливо*и* руци (7зв.), вси*м* (2), вси (6, 6зв., 7зв., 8, 10, 23зв., 24, 26зв., 27зв., 28, 29, 31, 31зв., 32, 35, 38, 46, 55, 69зв., 73, 74, 75, 80, 80зв., 84зв., 90, 91, 91зв., 92зв., 94зв., 98зв., 99, 102зв., 104зв., 106, 106зв., 109, 109зв., 115–116, 120зв., 122зв., 123зв., 124, 126), виницки*и* (3), до Виници (4), Козика (3зв., 7зв.), Козичина (12зв.),
ими*ня* (4), по ими*ня*мъ (4зв.), иминє*и* (5, 8), Мистъскаѧ (8зв.), по*д* мистомъ (14зв.), мисто (16).

Вже у XVI столітті вимова літери "ѣ" як [і] з передачею цього звука на письмі буквою "и" була властивою переважній частині українських говорів[106]. Це явище відображає головну й найважливішу діалектну особливість мовлення укладача книги Лева Потія Тишкевича, якщо, звичайно, тексти укладеної ним старої оригінальної книги максимально адекватно відтворено в цій книзі-копії, у що, насправді, повірити важко, оскільки, укладач і копіїст, вірогідно, народилися і набували мовних та орфографічних навичок у різних місцевостях і в різний час, до того ж від часу укладання оригіналу і до виготовлення копії в кінці XVI ст. пройшло майже півстоліття, за який час у правописі відбулися певні зміни. На кінець XVI ст. поліфонічна літера "ѣ" була майже повністю витіснена на письмі іншою, до певної міри подібною за звучанням, універсальною літерою "є". Тому вже на початку XVII ст. в результаті звірки Пашкевичем цієї книги-

---

[105] Źródła dziejowe. – T. VI. – S. III.

[106] *Жовтобрюх М.А.* Історична граматика української мови. – К., 1956. – С. 69, 115, 145.

копії з оригінальною в її текстах з'вляється значна кількість виправлень літери "и" на "ѣ", але не на "є", оскільки технічно зробити це було значно простіше. До того ж, літера "ѣ" в білоруських землях читалася як [е][107]. За своїм звучанням вона була ближчою до "є" і абсолютно відмінною від "и". Такі виправлення з'являються починаючи з арк. 10 і далі, напр.: розумѣючи (12-ий рядок), мѣла (13-ий рядок), вѣда*т* (17-й рядок), мѣлъ (8-й рядок знизу); на арк. 11: двѣ (4-й рядок), Козѣчина (8-ий рядок знизу); на арк. 11зв.: мѣстъцу (9-ий рядок); на арк. 16зв.: мѣстъскихъ (6-ий рядок знизу); на арк. 17: мѣстє (2-ий рядок), двѣ (12-ий рядок), ѡсмотрѣвши (1-ий рядок знизу).

Але в більшості випадків у таких же словах у наголошеній позиції вживається літера "ѣ", напр.: лѣты (2, 24), лѣ*т* (7, 70), того лѣта (32зв., 65зв.), повѣту (3, 34зв., 36, 63зв., 83), повѣ*т*ники (19зв.), в повѣтє (30, 115зв.), хотѣла (22зв., 23), хотѣли (59, 59зв., 60, 83, 117зв., 121), вѣда*т* (10), вѣдомостъ (17, 44зв., 103зв., 112), вѣдати (19, 29, 60), вѣдає*т* (104зв.), повѣди*л* (10зв.), повѣдили (26зв., 31–32зв., 33зв., 34, 45зв., 46, 53, 60зв., 66, 69, 70, 70зв., 71, 75зв., 83зв., 84зв.,–85зв., 90, 92зв., 98зв., 99, 107, 109, 109зв., 111, 115зв., 117зв., 118зв., 119зв., 121зв.–123зв.), мѣли (16зв., 18зв., 26, 27, 29зв., 33, 44, 54, 59, 64, 65зв., 66зв., 67зв., 68зв., 78, 81, 82, 92, 95зв., 99зв., 111, 112зв., 123), салѣтры (45, 88зв., 101зв., 108зв., 114), камѣнъѧ (32зв.), камѣньє (45зв.), камѣнъє (115зв.), камѣньємъ (117), жєлѣзомъ (33зв., 101зв.), жєлѣзо (45зв., 73), дѣлъцо (32), дѣльцо (44зв., 45, 101зв.), дѣло (45, 45зв., 91зв., 92, 108), А*н*дрѣ*и* (19), Анъдрѣѧ (39, 53), собѣ (9, 10, 16зв., 18зв., 27зв., 28зв., 29, 32, 33зв., 36, 43зв., 55зв., 59зв., 61зв., 62, 64зв., 65, 68зв., 69, 77, 77зв., 80, 81, 83зв., 88зв., 89, 116, 121, 122), дѣєть (66зв., 104зв., 120), двѣ (17, 32зв., 33, 36, 42, 45, 51зв., 70зв., 80, 94, 99, 101зв., 102, 105зв., 106зв., 108, 108зв., 117зв., 118зв.), клѣтъками (53зв., 54), клѣтки (65зв.), руцѣ (78, 98зв., 106), всѣ (45, 60, 71зв., 77, 77зв., 81, 92), Вѣницы (98, 103, 108, 110), Козѣчича (11), Козѣчина (11зв.), Козѣка (19), Козѣчиноє (35зв., 41зв., 52), мѣсту (16), мѣсто (17, 29, 33, 54зв., 82, 87, 91, 100зв.), ѡ*т* мѣста (121зв.).

Постійним є дотримання передачі літерою "є" рефлексу "ѣ" у ненаголошеній позиції як короткого голосного монофтонга [е], напр.: вывєдали (тобто "дізналися", 2зв.), вывєда*ти* (69зв., 116), вывєдалъ (83), повєдаютъ (тобто "кажуть", 7, 16–17, 32, 34, 44зв., 45зв., 54, 71, 76, 80–81, 82, 87, 87зв., 90зв., 91зв., 95, 97зв., 106, 108зв., 109, 110, 111, 112, 116, 116зв., 118зв., 119, 123, 125зв., 126), с Камєницы (89), Камє*н*ка (121зв.), на Камєницы (122).

Літера "є" вживається в текстах ревізії у наголошеній позиції, напр.: имє*ня* (4), свєтъскихъ (9зв.), салєтры (13), сєна (16зв.), А*н*дрє*и* (19, 19зв., 20, 21), А*н*дрєѧ (48), Анъдрєѧ (64), Гнєвошъ (19зв., 20, 84), Зарєцъки*и* (20зв.), дєры (40), звє*р* (113зв.; пор.: Звѣра, 46зв.), Бєлостоцки*х* (47зв.; пор.: Бѣлого Стоку, 47зв., Бєлосто*ц*ки*х*, 47зв.), чоловєкъ (57зв.), чоловєка (80зв.), чоловєки (80зв.), Вєни*ц*кого (98), дєльцо (123зв.), жєлєзныхъ (123 зв.).

---

[107] *Жовтобрюх М.А.* Історична граматика української мови. – К., 1956. – С. 115.

На місці колишньої літери "ѣ" дуже часто вживається літера "є", в чому також відображається північно-український говір, напр.: Володым*єр*ского (3,6зв., 9зв., 12зв.), Потє*и* (5зв.; пор.: Потєѧ, 5), Володим*єр*ского (18, 19зв., 31зв., 46зв., 55, 63зв., 73, 76, 77, 80), ц*єр*ковныхъ (42зв., 49), Василє*и* (56зв., 116; пор.: Василє*и*, 117зв.), К*ир*дє*и* (58), Гнєвошъ (84зв.), мєщанъ (105зв., 122зв.; пор.: мєщанє, 123), камєнє*и* (108), тры камєни (13), дє*и* (4зв., 7, 14–15, 16зв., 26зв., 31зв., 43, 55, 67зв., 68зв., 69, 85, 85зв., 87зв., 90, 91–92, 94зв.–95зв., 102, 105зв., 107, 109, 109зв., 111, 115зв., 118зв., 119, 120–125, 126), хотє*л* (10), старосвє*ц*ки*и* (123зв.).

Наявність у тексті джерела цієї орфографічної особливості пояснюється також сусідством та активними взаєминами староукраїнської і старобілоруської літературних мов[108]. Чергування "є" з "є" у ненаголошеній та наголошеній позиціях свідчить про їхню фонетичну близькість, але в той же час "є" у наголошеній позиції нерідко виконував роль дифтонга [je], який, проте, не був таким вузьким як дифтонг з "ѣ" [ie]. Тому, мабуть, слова, де літера "ѣ" чергується з "є", зустрічаються в текстах цього джерела відносно рідко.

Для північноукраїнського діалектного регіону є властивим вживання літери "є" в ненаголошеній позиції відповідно до давнього носового "ę", що зберігся до цього часу у фонетичній системі польської мови. Ще в давньоруській мові цей носовий голосний деналізувався (втратив носову артикуляцію) і почав звучати у ненаголошеному складі як чистий звук [е], напр.: тисєча (2, 104зв.), хотєчи (2зв., 18, 30зв., 60, 82зв., 83зв., 90, 100зв., 103зв., 114), видєчи (18зв.), чинєчи (18, 18зв., 30зв., 62зв., 63, 64зв., 66, 68), памєти (4, 5, 55зв., 65зв., 67зв., 124зв.), памєтамы (14зв.), памєтати (87зв., 90зв.), памєтє*и* (25), косєтъ (14зв., 69зв.), косєть (94, 102зв.), бачєчи (15, 43зв., 65зв.), робєтъ (тобто "роблять", 36, 38зв.), гатєтъ (тобто "гатять", 70, 71), важєчи (3, 18, 27), смотрєчи (68, 81), грабє*т* (тобто "грабують", 36, 95зв.), ѡглєдали (17, 54зв., 68), ѡглєдати (5, 32, 53зв., 69, 94зв.), ѡглєдалъ (45, 92зв., 106, 114зв.), приглєдаютъ (43зв.), ходєть (71зв.), ходє*т* (123), приходєчи (104зв.), возєть (71зв.), Свєтого (10зв., 69зв., 70, 98), Свєтому (65зв.), пє*т*дєся*т* (3зв., 109, 122зв., 123), пєтидєся*т* (71зв.), пєтъна*д*цєтъ (12, 13зв.), пє*т*на*д*цать (72, 116зв.), по пєти (43, 56, 61, 71зв., 108), дєсєть (41зв., 72зв., 74зв., 77зв., 80зв., 92, 92зв., 104, 116, 116зв., 118), дєвєть (72зв., 83зв., 89зв., 92, 93зв., 115зв., 116зв., 117), дєвєносто (76, 104, 112), кнєгини (8, 11, 30зв., 35, 35зв., 47, 48, 50, 51, 52, 57, 57зв., 60зв., 62, 63зв., 76зв., 85–86, 87зв., 94зв., 115зв., 125), кнєзи (36).

Але поряд, в ненаголошеній позиції, зустрічаються літери "я" (ꙗ) та "ѧ", які в текстах ревізій функціонально не розрізняються, тобто обидві літери вживаються для пом'якшення попереднього приголосного, напр.: хотѧчи (27), хотячи (104зв., 112), чинячи (59, 60, 67зв., 96, 118зв.), кося*т*

---

[108] *Жовтобрюх М.А. Русанівський В.М., Скляренко В.Г.* Історія української мови. Фонетика. – К., 1979. – С. 245.

(70, 122зв.), косятъ (71зв.), робя*т* (70зв., 102зв.), робѧтъ (31зв., 32зв., 33, 34зв., 36, 42зв., 71зв.), робѧть (53, 73), гатя*т* (70зв.), грабятъ (55), грабѧтъ (82), ходятъ (4), ходѧтъ (43зв., 62зв.), возятъ (33, 70, 92зв., 107зв.), возѧтъ (34зв.), пя*т*дєся*т* (58зв., 102, 103зв., 108зв., 109), дєсѧтъ (44зв., 45), дєсѧ*т* (104, 108зв., 116), дєвять (89зв., 92зв., 96), дєвѧ*т* (112).

У наголошеній позиції відповідно до праслов'янського носового "ę", що змінився в "а" після м'якого приголосного та "j", ці літери виступають на позначення звука, якому відповідає літера"я", напр.: панятъ (3, 3зв., 18, 24), дєвятоє (119), дєсятоє (119), зємянина (6зв., 60), врядники (81зв., 95), врѧ*д*ники (82зв.), рѧ*д*ности (81зв., 82зв.), ря*д*ности (94зв., 95), хотятъ (8зв., 13, 16зв., 42, 55, 65, 83зв., 86, 106, 118зв., 120зв., 122), хотѧтъ (31, 34, 36, 43зв.).

Зрідка у текстах зустрічаються прояви вимови ненаголошеного "е" з нахилом до "и", напр.: ѡчивисто (17), по ѡчивистомъ (30зв.; пор.: ѡчєвистє, 30зв.), головажинъ (57зв.; пор.: головажєнь, 57зв.).

Ще одна поліська звукова риса простежується в текстах ревізій – диспалаталізація (втрата м'якості) літерою "р". Особливо часто це явище зустрічається на перших вісімнадцяти аркушах і порівняно рідко фіксується до арк. 103зв., а далі не зустрічається взагалі, напр.: в ...ура*д*ности (2зв.), Радовицкого (9, 51), Радовичъ (11зв., 12), враду (43, 74зв.), врадникъ (102), радовицкоє (51), ноябра (10зв.), дєвєра (11зв.), г҃сдра (13, 25, 26зв., 28, 65зв., 88зв.), довєраючи (69), манастыра (80зв.), дворанина (86зв.), дворанъ (102зв.). Але в текстах джерела це явище не є домінуючим. У більшості випадків "р" пом'якшується голосними "я" та "ѧ", напр.: г҃сдря (2, 6, 7, 60зв., 68зв., 94зв., 99зв.), г҃сдрѧ (60, 62зв., 67зв., 72, 73зв., 74зв., 76, 78, 79, 79зв., 80зв., 81, 94зв., 115зв.), до Бряславля (102зв.; пор.: Браславъского, 2, браславски*и*, 3, до Браславля, 4), Брѧславского (105зв.), Бряславского (105зв., 106зв.), в мѣстє Бряславъскомъ (112), брѧславски*х* (112), двоpяномъ (4), шаѳарѧ (10зв.), врѧ*д*никъ (10зв., 43зв.), врядникъ (21зв.), рядности (43зв.), нєря*д*ностъ (43зв.), врядъ (45зв.), врѧ*д* (45зв.), рядєцъ (67, 94), на рѧ*д*цы (81зв.), прясоловъ (75; пор.: прасоловъ, 74зв.), прясольски*х* (75зв.).

В текстах ревізій помітна ще одна характерна для більшості українських діалектів риса, це – збіг давніх фонем "ы" та "и", що проявляється у довільному їх вживанні, часто проти етимології. Але в окремих фрагментах текстів, наприклад, від арк. 2 до арк. 18 у написанні деяких слів (особливо "Володимир" та "Житомир"), переважає літера "ы", від цього аркуша і далі в цих самих словах вживається переважно літера "и", а після арк. 114зв. у слові "Житомир" вживається тільки "и", напр.: Жытомира (4), Житоми*р* (114зв., 120), Житомира (122зв.), Житомєра (125зв.), у Володымєры (2зв., 5зв.), у Володымєри (4зв., 15), Володымє*р*ского (3), володымє*р*скому (4; пор.: Володимєра, 4), Володымєръ (7), у Володимєри (23, 24), володимє*р*ски*и* (36, 37, 73, 79, 79зв.), маючы (2зв.), маючи (6), дє*р*жытє (4зв.), дє*р*житє (5), вашы (5; пор. ваши, 5), тоє вєжи (9зв.; пор.: ѡноє вєжы, 9зв.), и*н*дыктъ (5зв.), в

*и*ндиктє (10зв.), в ча*с* прыгоды (33), часу пригоды (43, 44зв.), тры*д*ца*т* (44зв.; пор.: три*д*цєть, 44зв.), жывностъ (45зв.; пор.: живъностъ, 45зв.), Стрибылъ (116зв.), Стрыбыль (117), Жыкгимо*нт* (120), Жикгимо*нт* (124).

Наступна важлива особливість мови цього джерела, що так само як і попередня є властивою українській мові, це – зміна звука "е" в "о" після шиплячих перед твердим приголосним. У його текстах цей процес виглядає незавершеним, – серед переважаючої більшості випадків вживання "о" трапляється значна кількість випадків збереження "е" після шиплячих приголосних, напр.: вжє (4, 24зв., 80, 86зв., 90зв., 106зв., 107, 110, 115), вжо (4зв., 7, 10, 13, 23зв., 29, 31, 32зв.–33зв., 42зв., 54зв., 60зв., 61зв., 65зв., 82, 90, 92, 95, 100, 107, 111зв., 116, 116зв., 118зв.–119зв., 121, 122зв.), выслужєнымъ (5зв.), выслужоного (12зв.), выслужєны*х* (30), выслужоны*х* (85, 91), выслужоноє (116зв., 117), служобъ (125зв.), хоружого (12, 25зв., 26зв., 36зв.), сажонъ (54зв.; пор.: сажєнъ, 54зв.), Рогачє*в*ски*х* з Рогачова (47зв.), чоловико*в* (9зв.), чоловєкъ (57зв.), чоловєко*в* (116зв.), чотыри чоловєки (80зв.), шостаѧ (8зв., 42зв.).

Вартою уваги є також ненаголошена фіналь "-ей" в іменах: Гєнадє*и* (3, 19; пор.: Гєнадию, 4), Андрє*и* (3зв., 19, пор.: А*н*дрѣ*и*, 19зв., 20, 21, 79, 98, 106, 117), Василє*и* (20, 21зв., 22зв., 42, 94зв., 95зв., 106, 117, 117зв., 125зв.; пор.: Василє*и*, 20, 21, 22зв., 56зв., 91, 113, 116), Ма*т*ѳє*и* (66зв., 67, 91, 94зв., пор.: Ма*т*ѳиѧ, 65зв.), Дмитрє*и* (85зв., 98, 118, 119), Ѡстаѳє*и* (20, 20зв., 113), Ѳалєлє*и* (21зв.), Патє*и* (23), Сєргє*и* (106зв.). В звучанні імені Ю*ри* (2зв., 18, 20) відчувається присутність давньої кінцевої сполуки "-ьи".

Суворо дотримуючись правописної традиції, на місці давньоруської сполуки "ъл" між приголосним вживається "ол", напр.: по*л*нити (4зв., 5, 65), сто*л*бы (8), Ко*л*пыто*в*скихъ с Ко*л*пытова (9зв.), Волъковичъ (12зв.), з Долъгого (35зв., 41зв.), Толмачу (76зв.), ко*л*пакомъ (87). В тексті зафіксовано лише один випадок написання слова з живомовним "ов": с По*в*тєвцовъ (99зв.; пор.: в Полътєвцохъ, 104).

У текста зустрічаються слова, в яких на місці редукованих "ъ" та "ь" вживаються "о" та "є", напр.: ѡборонє (42зв., 43), ѡбороною (59), забороняють (62зв.), боронити (62зв., 67, 68зв.), за нєѡпатрєно*стю* (33), нєѡпатърєностъ (33зв.), ѡпа*т*рєно (44зв.), нєѡпатрєны*и* (81), нєѡпатрєностью (90), ѡпатрєность (95). Але зафіксовано й два варіанти цих же слів з літерами "ъ" та "ь": ѡбърона (33, пор.: ѡброна, 32зв.), ѡпатрьности (89зв.), вписаних, можливо, згідно їх звучанню у польській мові – "obrona" та "opatrznośċ". Навряд чи таке написання є свідченням існування надкоротких голосних "ъ" та "ь" у середині – другій половині XVI ст., оскільки ще у XII ст. вони почали поступово і повільно занепадати у слабкій позиції, а в сильній перетворюватися у голосні повного творення "о" та "е"[109]. Присутність редукованого "ъ" відчувається також у слові

---

[109] *Жовтобрюх М.А. Русанівський В.М., Скляренко В.Г.* Історія української мови. Фонетика. – К., 1979. – С. 178.

"ростропнымъ" після літери "т" (126зв.) та редукованого "ь" у словах "тєрпливост" після літери "п" (59зв.; пор.: тєрпѣти, 60; пор.: cierpliwość) і в слові "Чєрнчєє" (90) після "н".

Подібно до давньоруської писемної традиції досить часто "ъ" вживається в початковому складі слів у слабкій позиції перед складом з голосним повного творення, напр.: шъто (24зв.), зъмова (30зв.; пор.: змова, 30зв.), дъбаючи (31), търи (77зв.; пор.: три, 77зв.), хъто (83зв.), а також у сонантному оточенні "кън", напр.: къняжатъ (26зв.); "мън": мъногихъ (25), мъною (83зв., 122, 124зв., 125зв.).

У переважній більшості випадків після губних приголосних "б", "п", "в", "м" на позначення їх твердості вживається "ъ" перед іншим приголосним в середині слів, напр.: ѳалєбъного (3), грєбълю (17), ѡбъмазати (36), бискупъство (26), лѣпъшаѧ (27), капълєть (114зв.), завътра (24), завъжды (31), жывъностъ (46; пор.: жывностъ, 46), замъкомъ (2; пор.: замкомъ, 2), зємъскиє (5; пор.: зємскихъ, 5), сємъсотъ (105зв.); а також в кінці слів, напр.: пожытъковъ (14зв.), пановъ (47), толъпъ (75зв.), в липъшомъ (2 зв,), Макъсимъ (20).

Вживання у більшості випадків після губних приголосних та "р" (виносний) літер "ъ" та "ь" є ознакою того, що асиміляція наступного звука [j] губним не відбулася. Також це обумовлено занепадом після цих приголосних перед [j] зредукованого [і][110], напр.: ѡбъявилъ (6зв.), ѡбъѧвилъ (14зв.), бьют (43зв., 109), пъю (14зв.), бискупъи (49зв.), пьѧнъства (82зв.; пор.: пиѧнством, 81зв.), вьєс (тобто "весь", 30), въєздъ (86), въєдналъ (121), Мари (22), знадворѧ (40зв.), Григорѧ (40зв., 42зв.), пєрємѣръє (29; пор.: пєрємєрє, 29).

Вживання "ъ" та "ь" після палаталізованих передньоязикових приголосних "д", "т", "л", "н", "з", "с", "ж", "ч" перед [j] свідчить про те, що асиміляція пом'якшеним приголосним наступного [j] не завершилася, напр.: дьяка (4, 4зв., 5, 18, 63зв.), дьякъ (4зв., 5зв.), дьяк (126зв.), милосєрдъѧ (16зв.), в Бєрєстъю (5; пор.: в Бєрєсти, 5, в Бєрєстъи, 24зв., 28зв., в Бєрєстьи, 122), смєтъємъ (44зв.), устьє (110зв.; пор.: устъє, 110зв.), зъ братъєю (38зв.; пор.: зъ братьєю, 88), привилѧ (6, 6зв.; пор.: листы-привилєѧ, 5зв.; привилъѧ, 24; привилъя, 30зв.), Ильи (69зв.; пор.: Илъи, 106), Васильѧ (36зв., 40зв., 47зв., 51, 56зв., 63, 86, 89; пор.: Василъѧ, 40, 48зв., 51зв., 52; Василъя, 41зв.), нарожєнѧ (2), пакованьѧ (2, 56зв.; пор.: панованъѧ, 2зв.), ѡпатрєнє (2; пор.: ѡпатрєния, 2), хожєнъє (14), бланкованъє (32зв.), камєньє (116), вязьємъ (119зв.), с Настасъѧ (19), Полѣсьѧ (66зв.), збожъѧ (14; пор.: збожьѧ, 67), с Порєчьѧ (85, 85зв.; пор.: с Порѣчъѧ, 89).

Голосний "ы" на початку деяких слів після прийменників "з" та "в", що не мають кінцевого "ъ", відображає наслідки зміни артикуляції [і] на [у *латинск.*], напр.: з ымєнъя (12), з ыньшихъ (38, 86, 88зв.), з Ыванѧ (53), в ымѣнѧхъ (104), в ыньшомъ (115).

---

[110] Там само. – С. 212, 219.

Із занепадом зредукованих [ъ] та [ь] пов'язано чергування "в–у". У ревізіях "в" вживається: 1) після кінцевого голосного попереднього слова та на початку наступного перед приголосним, напр.: постановєнъє вчини*ли* (2зв.), в руки поганъскии взято (25), Божє, вхова*и* (26), диру вчинатъ (54), будучи врожонымъ (112), *ѡт* того встєгалъ (121; пор.: дѣла устєгалъса, 121), до лѣсу втєкати (121зв.); 2) в якості прийменника у позиції після слова з кінцевим голосним та перед словом з початковим приголосним, напр.: которыи в мѣстє (16зв.), з го*р*ла в на*с* (24), стѣны в замокъ (43), студня в замъку (101зв.); 3) в позиції після приголосного попереднього слова на початку наступного, напр.: повѣди*л* вра*д*никъ (10зв.), всихъ вчинивши (23зв.), ры*б* вловити (110зв.), людє*м* вгожалъ (126); 4) як прийменник у позиції після слова з кінцевим приголосним та перед словом з початковим приголосним, напр.: та*м* в Бєрєсти (5), грабѣ*ж* в шацунокъ (10), дровъ в пущахъ (55), домо*в* в мѣстє (103зв.); 5) як прийменник між словами з кінцевим та початковим голосними, напр.: того в обычаи (14), которыи в оны*х* (64), Чєтвє*р*тєнъскую в опєцє (78зв.).

Літера "у" вживається в різних позиціях:

1) після кінцевого приголосного попереднього слова, на початку наступного, напр.: с удячъностъю (3зв.), намъ устънє (14зв.), єго млтъ усхочєтъ (24; пор.: а въсхочєтъ, 24), муръ узнєсєно (32зв.), другихъ усходо*в* (34зв.), которыи жъ устано*в*лєны (56), по*д* утрачє*нєм* (105), кажє*т* узложити (123зв.);

2) в якості прийменника, у позиції після слова з кінцевим та перед словом з початковим приголосними, напр.: писа*н* у Ви*л*ни (5зв.), былъ у Володимєри (23), костєлъ у стѣну (38), вра*д*никъ у старосты (43зв.), *их* у Крємя*н*цу (62зв.), писанъ у Бєрєстьи (120);

3) у позиції після кінцевого голосного попереднього слова, як початкова наступного (тут також відіграє роль пауза при мовленні), напр.: ѡноє вєжи усходы (7зв.), имѣнъє украсти (24; пор.: нє въкрали 24), новина увєдєна (33зв.), людъскоє ускро*м*лєно (54зв.), по убитьи (76зв.), вє*р*хи уздираєтъ (119), дѣла устєгалъса (121; пор.: того встєгалъ, 121);

4) в якості прийменника у позиції після кінцевого голосного попереднього слова, перед початковим приголосним наступного (тут також присутня пауза), напр.: при ...г҃сдри у Ви*л*ни (4зв.), минулыми у вєлико*м* (27зв.), пробиты*и* у вєжи (44), пороху у дво*х* бочка*х* (45), а у Свинусєхъ (61зв.), повиньни у по*д*воды (70зв.), ино у ставу (71), а у свєвольны*х* (86зв.), яко у Вѣницы (110);

5) в якості прийменника у позиції після кінцевого приголосного попереднього слова, перед початковим голосним наступного, напр.: купилъ у *Ян*чинъского (78зв.).

Спостерігається зміна давньоруського "л" на "в" у позиції поміж двома "т", тобто в сполуці "тълт", напр.: Монътовътовича (40, 41), Монътовта (52зв.), Витовта (55зв., 56), Витовтє (56зв.). Але поряд з цим в цій же позиції зберігається "л", напр.: Кгєто*л*това (41зв.), Кгєтолътова (42зв.), Кгєтолъта (52), Кгашто*л*тово*и* (61).

Літера "л" зберігається у позиції між іншими приголосними, напр.: наполнити (2зв.), полтора (9зв.), столъбы (35), с Толмахова (46зв.), у Волъковыяхъ (56), на Волъчка (64), Толъмачєвича (88).

Суфіксальний "л" є пануючим у дієсловах минулого часу чоловічого роду, напр.: рачил (2зв., 6), писал (4зв.), ѡбъявил (6зв.), казалъ (7), вчинил (24зв.; пор.: вчинивши, 23зв.), знашолъ (35), свитъчилъ (35), вробилъ (37зв.), будовалъ (38), вказалъ (61, 66), зышолъ (78), муровал (88зв.), зготовалъ (90зв.), справилъ (102зв.; пор.: справивши, 103), шкодовалъ (110), трывал (119зв.).

У текстах джерела зафіксовано слово, де має місце спрощення звукосполучення двох проривних [kd], що утворилось внаслідок втрати між ними [ъ], напр.: кды (6, 31, 32зв., 59).

Літерою "ѳ" у словах іншомовного походження позначався звук [f], напр.: ѳуньдомєнътъ (7зв.), ш аѳовати (9зв.), ш аѳарѧ (10зв.), ѳолварка (12), ѳормъ (13зв.), ѳолкгуючи (18), ѳримаркомъ (38), ѳаньканѣтовъ (92). Але, оскільки тогочасній народній мові звук [f] не був властивий, то на письмі у словах слов'янського походження поряд з дотриманням орфографії, уживанням на місці "ѳ" сполучення приголосних "хв" та "х" у джерелі демонструється реальна народна вимова літери "ѳ", напр.: ухвалу (25зв.; пор.: уѳалу, 26; ѳалєбъного, 3), ухвалити (59зв.), хвалити (100), на Мурахвє (113зв.), на Хворосницы (118зв.), Бг҃ухвалъ (125), на похвалу (126), хвалу (126), хоробою (23; пор.: ѳоробою, 22зв.).

На відміну від літери "г", за якою закріплась функція передавати звичайний фарингальний [h], сполучення літер "кг" вживається в джерелі для передачі проривного задньоязкового [g] як в іншомовних словах, так і в словах слов'янського походження, напр.: ѳолкгуючи (2зв.), Жикгимонт (4), Сонкгушковича (4), кгрунтовнє (4зв.), кгды (13, 15зв., 68, 110), кгвалътомъ (65зв.), кгонтами (87зв.), кганок (106).

Властивою українській та білоруській мовам фонетичною особливістю є присутність у деяких словах протетичних приголосних: білабіального [w] та фарингального [h], позначених відповідно літерами "в" та "г". Функція першого полягає в усуненні збігу голосних у позиції після голосного "у" перед початковим "у" наступного слова, напр.: у Вуимици (56, 56зв., 60зв.). Але в позиції після голосного перед "у" при відсутності збігу голосних протетичний [w] не приймається, напр.: на Кривои улици (65), того сєла угольє (72), и угольѧ (92), Удичъскоє устьє (110зв.), на усти (110зв.). Фарингальний [h] вживається в ревізіях лише в єдиному слові іншомовного походження перед "а" – Ганусъ (92зв.).

У текстах джерела нерідко зустрічається варіант прийменника "ув", який виник унаслідок розвитку "в" (звука протетичного характеру) між прийменником "у" та початковим "о" наступного слова, напр.: ув отказє (31), ув ономъ (33зв.; пор.: в оном, 44), ув Острозѣ (57), ув Оршичинє (61), ув Ордѣ (98), ув осєнь (101). Перед "и" наступного слова зустрічається варіант

"уво", де "о" усуває паузу у мовленні, одночасно обумовлюючи короткість початкового "и", напр.: уво *И*ваничохъ (58; пор.: во *И*ваничо*х*, 61зв.).

Тексти ревізій відображають наслідки ствердіння м'яких шиплячих перед етимологічним [і] написанням після них літери "ы", напр.: маючы (2зв.; пор.: маючи, 5), д*є*ржытє (4зв.; пор.: д*є*ржитє, 5), ѡ*т*чызны*м* (5зв.), мєжы (9зв.; пор.: мєжи, 9зв.), вночы (14; пор.: вночи, 43зв.), вєжы (42зв.; пор.: вєжи, 42зв.), сторожы (33зв.), почынає*т* (34зв.), множымъ (59), жыдовє (66; пор.: жида, 67зв.), жыто (71зв.), шыны (72зв.; пор.: шину, 73), жывы*х* (74).

Депалаталізація м'яких шиплячих була обумовлена зміною [е] в [о], напр.: поручонымъ (2зв.), положоныи (5зв.; пор.: выслужєни, 5зв.), чо*л* (тобто "читав", 6зв.), шостаѧ (8), ко*р*чомъ (24зв.), жолобы (47), ѡпущона (89зв.), жона (104зв.), выпущоно (115).

Тверда вимова шиплячих простежується й перед голосним [u], напр.: прячу (14зв.), ѡ*т* дожъчу (32), Чжусичовъ (47), ключу (78), кажучи (83), Слободищу (125зв.).

Приголосний звук "ц", у джерелі виглядає депалаталізованим, напр.: м҃сца (2), гонцы (4), до ко*н*ца (6), тєсница (9зв.), Куръцовичъ (10; пор.: Куръцєвичу, 10), сви*н*цу (13зв.), на палацы (18), ла*н*цухи (33зв.), чужозє*м*цы (60), мысъливцы (64зв.), чє*р*ницы (80зв.; пор.: чє*р*ници, 80зв.), ручницы (124). Депалаталізований "ц" є властивим поліським говорам.

Звукосполука "ждж" передається в джерелі як поєднанням букв "ж" та "ч", так і поєднанням трьох букв: "ж", "д", "ч", напр.: выєжъчали (17, 54зв.), приєжъдчаючи (66зв.), выєждчали (69), въєжчати (95зв.), при*є*ждчаю*т* (111зв.).

Замість африкати, позначуваної сполученням "дж", уживається "ж" головним чином у складах перед "о", "є", напр.: прєшкожаю*т* (59), потвє*р*жоно (67зв.), ѡсажоныхъ (68), врожонымъ (112), Нарожє*н*ѧ (2), Нарожєнья (92зв.), по*т*вє*р*жєнє (110зв.).

У відсутності одзвінчення "ч" у "дж" відображається старовинний фонетичний склад слів, напр.: бчо*л* (74, 113зв.), бчолы (121), бчолъ (121).

Літера "щ" у переважній більшості випадків уживається етимологічно правильно, але зрідка зустрічаються випадки псевдоетимологічного написання, напр.: шча*ст*ливого (2; пор.: щастъливого, 25), дожъчу (32), щи*м*-колъвєкъ (53зв.), дожчовоє (89зв.), дожчъ (106зв.).

Також варто відмітити ряд особливостей граматичної будови слів. В текстах ревізій досить часто фіксується флексія "и" у родовому й місцевому відмінках однини та називному множини іменників "-ja"-основи, напр.: Волы*н*скоє зємъли (3, 4, 25), зємъли Волынъско*и* (6), бра*т*и нашоє (25), жадноє брони (42зв.), близко мили (69), в то*и* зємли (26), при воли (28), на ѡдно*и* нєдѣли (43зв.), на властъно*и* зє*м*ли (65зв.), на воли (94, 108), инъшии зємъли (29).

Флексія "у" в родовому відмінку однини іменників другої відміни, напр.: того повиту (3зв.), того листу (5зв.), здишнєго за*м*ку (6), свєтъского ста*н*у

(6зв.), усходу ... нємаш (8), вєрьху нить (8), ωного мосту (13), того паркану (13), свинцу штука (13зв.), до ωного року (13зв.), часу пригоды (13зв., 53зв., 107зв., 114зв.), до ставку (15зв.), того попису (24зв.), которого муру (32зв.), того дому (32зв.), подлє узводу (33), до Скарбу (46, 74зв.), до выроку (66), ωколо паркану (81зв.), жадного приступу (107зв.), вбогого розуму (126зв.).

Нерідко в ревізіях зустрічаються старовинні форми давального відмінка множини на "-ом", напр.: всим замъкомъ (2), паномъ зємяномъ и дворяномъ нашимъ, аръхимандритомъ, мєщаномъ (4), мѣстомъ и торгомъ ... нє прєшкожают (59), пушкаромъ трудно (114зв.), бояром здѣшнимъ (123).

Іменники твердої групи другої відміни зберігають старе закінчення кличного відмінка, напр.: княжє милыи бискупє (23зв.), Млс̄тивыи княжє бискупє (27).

Прадавні форми орудного відмінку множини іменників, напр.: с Паны Радами (2зв., 4), с тыми листы-привилъи (5), из братаничи (9), своими людьми и волы пашу (14зв.), пєрємирє с Татары (29), з мєщаны луцкими (55зв.), ωтъдалъ с присєлъки (76зв.), врѧдники тамошними (82зв.), тыми разы (120зв.), широкими словы ωписавши (55).

Прастара флексія "-ехъ" ("е" – рефлекс ненаголошеного "ѣ") іменників другої відміни в місцевому відмінку множини, напр.: в оных листєхъ (4зв.), в тыхъ ... ωтъказєхъ (26), на узводєх (33зв.), на новыхъ мѣстєх (56), ω которых пѣнєзєх (74зв.), на волостєхъ и сєлєхъ (81), в которыхъ склєпєхъ (88зв.).

Нерідко у місцевому відмінку множини іменників другої відміни чоловічого та середнього роду зустрічається стара флексія "-ох", напр.: в никоторых замъкохъ (4зв.), ω приходєхъ и пожытъкохъ (15), на кравцох ... на шєвцох ... на кушнєрєх ... на дубасникох (74зв.), на мъногихъ мѣстъцох (25).

Поряд з ними в подібних іменниках виступають нові закінчення "-ах", "-ях", напр.: на подаркахъ (81зв.), в которых члонъкахъ (126зв.), ω других прывилъѧхъ (30зв.), на привильѧх (69), на тых мѣстцахъ и врочищах (60), в ьимѣньях (60зв.), ω дву колахъ (97зв., 122), на своих сєлищах (123).

Елементи давнього відмінювання у множині зберігає іменник "брат", напр.: братъя (23), брати нашоє (25, 30), братъѧ ихъ (47), иньшоє брати (53зв.), братьи єго (85зв.).

Присутні в текстах іменники з суфіксом "-тель", напр.: нєприѧтєль (109зв.), нєприятєля (121зв.).

Флексія "-ове" іменників у називному відмінку множини, де ненаголошений "ѣ" рефлексується як "е", напр.: прєдковє (5), пановє (9зв., 10, 13, 13зв., 14зв., 16, 23, 26зв., 31зв., 32, 33, 35, 36, 44, 54, 58зв., 59, 60, 62зв., 84, 84зв., 86, 91, 103, 111,), старостовє (24, 25), жидовє (75, 109), сыновє (79, 80зв.), татаровє (109зв.).

Іменники м'якої групи другої відміни у знахідному відмінку множини у ненаголошеній позиції в більшості випадків мають флексію "-и", зрідка давньоруську "-ѣ", напр.: пѣнязи (81зв.), пѣнєзи (98зв., 99, 101, 105зв., 118зв.), пєнєзи (124зв.), кии (101зв.), дни (104зв.), камєни (108, 124), пѣнєзѣ (81зв.).

Іменники середнього роду другої відміни з флексією "-є", напр.: ωписаньє (1), росказанє (2зв.; пор.: росказанъє, 29зв.; росказаньє, 64зв., росказаньє, 83), собраньє (3, 6зв.), ωмєшканє (4), зъєханьє (6), мазанъє (7зв.), каранъє (10зв.), наспижованє (14), имѣнъє (24, 35зв., 42; пор.: имѣньє, 103), вєзєнъє (25), пєрємѣръє (29; пор.: пєрємирє, 29), бланкованъє (32зв.), болоньє (46зв.), стиснєньє и зневолєньє (59зв.), богомольє (81), ш аѳованьє (114зв.), столъпьє (121).

Іменники другої відміни середнього роду старовинних -йо-основ у місцевому відмінку однини виступають із давньою флексією "-и", напр.: в Бєрєсти (5; пор.: в Бєрєстъю, 5), по ... згорєнъи (7; пор.: в томъ згорєнъю, 27зв.), ω ... наспижованъи (14зв.), на пограничъи (28зв.), на столпьи (53зв.), в ыимєньи (58), на прєдмѣстьи (66, 67зв.), в посєгани (103); також і з закінченням"-ю" за аналогією до давального відмінка, напр.: по зароблєнъю (7), у ... зневолєнъю (27зв.), в томъ списованъю (29), по ωному болонью (54зв.).

Досить часто в текстах пам'ятки зустрічаються короткі форми прикметників, напр.: єщо добри сутъ (7зв.), городъни злы сутъ (7зв.), помосты лихи (8), столба лиха (12зв.), такъ мудры а хитры (26), зла єстъ (41зв.), нє хотѣли ... повольни быти (59), городня добра (100), дѣла дѣрявы (108), покрытьє ... худо и нємоцно (114зв.).

Ще частіше трапляються короткі форми дієприкметників, напр.: городня со всимъ заробл єна и ωправєна (7зв.), домомъ ... заняты (12), єстъ вдиланъ ново (12зв.), колодъки привиш аны (13зв.), копаны и справованы (15зв.), ровы ... были сыпаны (16), чєрєз ... бисъкупа будованъ (32зв.), никому нє заборонъны (43зв.), люди ωсажєны (68), дошками пѣрєны и покрыты (87зв.), гора скажона (115).

Поряд з короткими формами в текстах постійно присутні повні форми прикметників, напр.: важъныи рєчи (6зв.), столбу усходную (7зв.), дило розорваноє (13), служъбы ... повинъныи (15), листы судовыи (15), многии грабєжи (15зв.), послы татарскии (16зв.), на границы лядъскии (29), млыны розныи пожыточныє (54зв.), ласкаваѧ помочъ (86), мѣстьцо ... погожєє (100зв.), яруги глубокии (107зв.), дань грошоваѧ и мєдовая (125).

Унаслідок рефлексації ненаголошеного "ѣ" як "е" давня флексія родового відмінка однини повних прикметників жіночого роду "-оѣ" (пор. нинішню "-ої") в поліських говорах набула вигляду "-оє", напр.: до зємъли Волынъскоє (4), иншоє старъшоє князєи и зємян (4зв.), длѧ болшоє трудности вашоє (5), славъноє памєти (7), ωтъ вєжы Королєвъскоє (12зв.), з ласки Божоє (18), Рєчи Посполитоє зємъскоє (26), нєдомурованоє части (31зв.), до свєтоє Покровы (69зв.), до скрини мурованоє (89зв.), ωт тоє вєжи Круглоє до вєжи Сторожовоє (116).

Форми вищого ступеня порівняння прикметників мають суфікси "-ший", "ейш-ий", напр.: бг҃атшии и пышнєишии мужикъ (104зв.), къняжатъ головнєиших (26зв.), моцнєишии мостъ (54), был повиньнєишии (84зв.), вбѣжищо поспєшнєишоє (107зв.), тыхъ подлѣиших ъ (113зв.).

Вартими уваги є форми творення числівників. Кількісний числівник "два" має ознаки роду, напр.: два валы (15зв.), двн городни (8), двѣ сторонѣ (32зв.), двє стєны (114зв.); форма середнього роду у називному відмінку не відрізняється від форми жіночого, напр.: двѣ дворищи (24зв.), двѣ сєлѣ (36), двѣ дѣла (108). Заслуговують на увагу форми чоловічого роду у родовому відмінку, напр.: двох сторожовъ (35), дву сажонъ (101зв., 115), дву камєнєи (124), в орудному, напр.: двєма коньми (60зв.) та місцевому, напр.: ѡ дву вєрсєх (90зв.); форма жіночого роду у місцевому відмінку, напр.: у двох бочках (45); форма середнього роду називного відмінка, напр.: двои жєлѣза (72зв.), родового, напр.: дву дворищъ (70зв.; пор.: дворищъ двѣ, 70зв.), місцевого, напр.: ѡ дву колахъ (97зв.). Звертають на себе увагу форми відмінювання збірного числівника "оба", напр.: у називному відмінку чоловічого роду: ѡба замъки (54зв.), бєрєги ѡбадва (65зв.), ѡбадва млыны (122), у родовому, напр.: ѡбоихъ єпископов (18зв.), ѡбоих г҃дрєи (26), ѡбоих повѣтовъ (55), ѡбоих зборовъ (65зв.), в місцевому, напр.: в тых ѡбоих привильѧх (67зв.), в обєюх ... млынєхъ (122зв.); у називному відмінку жіночого роду, напр.: ѡбѣдвє (вєжи) (32), ѡбѣдвє руцѣ (56зв.), ѡбѣдвє городни (85); у місцевому відмінку середнього роду, напр.: с тыхъ ѡбудву сєлъ (93, 93зв.). Серед інших простих числівників варто виділити форми числівника "три" в називному, родовому, орудному та місцевому відмінках: троє рыбъ (57зв.), трєхъ цєтнарєи (13зв.), трєма ... городнями (119зв.), у трєхъ мєстцохъ (115), орудного відмінку числівника "чотири" – чотырма городнями (119зв.), родового та місцевого відмінків числівника "п'ять" – по пєти сажонъ (43), в пєти городнях (13зв.), числівника "шість" у родовому і місцевому – по шєсти камєнєи (13), ѡ шєсти толъкачохъ (90зв.), в родовому числівника "вісім", "десять", напр.: ѡсми сажонъ (101зв.), дєсєти чоловиковъ (9зв.).

Слід також звернути увагу на відмінювання складних числівників, порівнюючи кількісні з порядковими у називному і родовому відмінках, напр.: пєтънадцєтъ (12; пор.: пятогонадцєтъ д҃ня, 2зв.; пєтънадцєтого д҃нѧ, 5зв.), тринадцать (124; пор.: трєтєгонадцєть д҃нѧ, 10зв.), чотырнадцєтъ (8; пор.: чєтвєртаянадцатъ, 124), дванадцать (71; пор.: дванаицєт миль, 71зв.).

Не меншої уваги заслуговують і складені числівники, складові елементи яких (прості або складні числівники) поєднуються сполучниками, напр.: двистє и ѡсмъ (13зв.), сто и пятъдєсятъ и дванадъцєтъ (22зв.), двѣстє бєз ѡсми (45), по двадцати и по пєти (56), сто двадцать и чотыри (72), ѡсмъсот и тридцатєри (74), двадцать копъ и сорокъ и ѡсмъ грошєи (76), тисєча и сто и тринадъцатъ (104зв.), двѣстє и двадцать и дєвѧт (112).

У текстах джерела зустрічаються неозначені числівники, напр.: колкодєсѧтъ (33зв., 77, 91зв.), а також має місце єдиний випадок складеного числівника, що є поєднанням простого і неозначеного – триста и нѣколькодєсѧтъ (54зв.).

Трапляються й передані словами мішані числа, напр.: полтрєта ста (44зв.), полътрєта (55зв., 56зв., 101), полъчєтвєртынадцать (72), полтрєтядцать (104), полдєсєта сажня (107), а також кількісні дробові числівники і дробові величини, напр.: полгрош а (111), полътора (45, 108зв., 115), полъторы (102).

В текстах джерела широко представлені займенники всіх дев'яти розрядів:

1) *особові займенники* у першій, другій, третій особах, різних відмінках однини й множини напр.: я-мъ (117зв.), мнѣ (83, 83зв., 98, 108, 110), мнє (124зв., 126), ѡнъ (4зв.), єго (2), мы (2зв., 123зв.), насъ (2зв.), намъ (3зв.), ихъ (117), зъ нами (2зв.), при нас (4зв.), вы (5зв.), вамъ (5, 5зв.), з ва*с* (5), ѡни (18зв., 109, 117зв., 118), ихъ (3зв., 121), нихъ (3зв.), имъ (98, 114);

2) *зворотний займенник* "себе", напр.: до сєбє (3зв.), собѣ (9), на сєбє (4зв.), зъ сєбє (6зв.), при собє (5), в соби (7);

3) *присвійні займенники* чоловічого та жіночого роду однини й множини, в різних відмінках, напр.: всєє справы моєє (126), запасъ сво*и* (14зв.), привилъєвъ свои*х* (24), бачьности своєє (2), з ласки своє*и* (2зв.), насъ – раду свою (2зв.), за своєю ... справою (14), в панъствє своємъ (24), свои части (31зв.), люде*и* своихъ (24), нашого (10), дьяку нашому (4зв.), з ласки н҃ши (4), братьи нашоє (6), ѳоробє нашо*и* (2зв.–3), нашу ѡсобу (2зв.), прє*д*ки наши (24), волъности наши (27зв.), по*д*даныхъ наши*х* (5), в ... листєхъ наши*х* (4зв.), вашы (5), листы-привилъи вашими (5), сєлища ихъ (117), люде*м* ихъ (120);

4) *вказівні*, напр.: на то*т* ... рокъ (3), того (4зв.), тому (7), на томъ (5), таѧ (48), тою (4зв.), тоє науки (5зв.), то*и* (10), тую вєжу (8зв.), то (5), тоє дѣло (45зв.), того дєрєва (10), на то (6), тыи (5зв.), тыхъ (3), тымъ (3зв.), с тыми (5), в сє*м* рє*и*стрє (16зв.), ѡтъ сєє и ѡтъ тоє (100зв.), в сє*и* зємли (62), до си*х* мистъ (7), таковы*и* (10зв.), таковую (33зв.), таковоє нєпослушєньство (60), таковоє шкоды (103зв.), ѡ*т* такова дѣла (121);

5) *питальні*, напр.: хто з нихъ (10зв.), а хто нє служитъ (104зв.), слушноє какоє постановєньє вчинити (60), нитъ видома чиѧ (9), колько ихъ будєтъ (106);

6) *відносні* (ті ж, що й питальні, але вживаються не для питання, а для зв'язку речень), напр.: тымъ, хто ся ... постанови*л* (3зв.), молодъшихъ, которыи при насъ (22зв.), козаки, которыи за зємяны (111),

7) *означальні*, напр.: вєръхъ вє*с* ѡпалъ (7зв.), вся шля*х*та (7), всєє шля*х*ты (3, 55), въсє*и* зємъли (6), со всєю тою справою (4зв.), на всє*и* рядности (2), всє тоє ... мыто (73зв.), всєго мѣста (88зв.), вси повѣты (24), всихъ домо*в* (103зв.), вси*х* сєлъ (97зв.), всими (103), я самъ (14), сами (13), на ихъ самыхъ (120), ѡ самы*и* домъ (88зв.), на самомъ (88зв.), всѧкаѧ справа (82), для всякоє пригоды (118), ѡ въсяко*и* справє (2зв.), кожды*и* собѣ ста*р*ши*и* (43зв.), кождого (46зв.), бєз кождоє помочи (53зв.), в кождо*и* нєдѣли (71), кождоє дѣло (92), кожды*и* горо*д*ни (6), кожъдыхъ вєжъ (32), иныхъ (2), иншиє рєчи (2зв.), и*н*шии многии (3зв.), и*н*шоє старъшоє князє*и* и зємя*н* (4зв.), всими инъшими (103);

8) *неозначені* (ті ж, що й питальні, але в сполученні з частками), напр.: хто-ко*л*векъ (6зв., 9зв.), яки*и*-ко*л*в*є*к (18), которыи-колъвєкъ (66);

9) *заперечні*, напр.: нихто (9, 102), никого (22зв., 23, 117), нѣкому (34зв.), ничєго (42зв.), никому (114), никоторого (114, 115зв.).

Перерахуємо також деякі особливості морфології дієслова. Форми третьої особи однини теперішнього і простого майбутнього часу зберігають кінцевий елемент "-т" від початку й до кінця текстів джерела, напр.: диєтъ (4), дотычєтъ (5, 5зв.), долєгаєтъ (6), потрєбуєтъ (6зв., 35зв., 36–37, 41), повєдаєтъ (46, 91зв.), роскажєтъ (7зв.), доконаєтъ (10), згинєтъ (15зв.), вкажєтъ (23зв.), впашєтъ (46), высхнѣ*т* (53зв.), выдрєтъ (74зв.), усхочєть (104зв.).

У першій особі однини та множини теперішнього часу флексія вживається у трьох формах: переважно у вигляді "-м", зрідка "-ми" (польська форма) та єдиний раз "-мо", напр.: пашню ... мамъ (14зв.), ма*м* ... бискупъство (26), нє вємъ (54), приказуємъ (5зв.), хочємъ (6, 6зв., 25, 28, 28зв., 29, 30, 59, 111), маємъ (24, 29, 94зв., 110, 111, 123), ѡтъмовляємъ (30), вживаємь (58зв.), розумѣємъ (81), купуємъ (123), нє памєтамы (14зв.), мамы з ласки (28), мамо за вє*р*ностъ (28).

Нерідко в текстах зустрічаються форми першої особи однини минулого часу, що супроводжуються особовими частками, що виникли на грунті відповідних форм допоміжного дієслова "бути", напр. мєшкаломъ (83), мусило*м* (83зв.; пор.: мусилємъ, 112зв.), ѡбачиломъ (95), зложиломъ (118зв.), пыталомъ (122зв., 123; пор.: пыталємъ, 102).

Перша особа однини минулого часу у формі чоловічого роду засвідчується з орфографічним кінцевим "-л", напр.: рачи*л* (2зв., 6, 7, 23зв., 59зв., 103зв., 126зв.; пор.: рачилъ, 5, 25зв., 26зв.–27зв., 28зв., 31, 59зв., 60, 68зв., 96, 105зв., 122), казалъ (7, 118зв.), ѡбєцалъ (9), почалъ (31зв.), знашолъ (35), будовалъ (38), по шии тѧлъ (43зв.), вживалъ (62, 110зв.), привлащилъ (78), шкодовалъ (103зв., 110, 114), зрозумѣлъ (107зв.), вызволилъ (123), вгожалъ (126).

Безособові форми дієслів на "-но", напр.: ѡписано (4зв., 10, 60, 60зв., 62, 72зв., 77, 117зв.), вроблєно (13зв., 70, 114зв.), куповано (16зв.), зароблєно (32зв.), ускромлєно (54), казано (121зв.), доконано (114зв.), вчинєно (42зв., 43зв., 106зв., 125зв.).

Нерідко в текстах ревізій вживаються форми допоміжного дієслова "єсми", "єсмо", "єсте" в першій особі однини і множини, напр.: вчинилъ єсми (98), чинилъ єсми (109), самъ єсми ѡглєдалъ (114зв.), єсми чинилъ (115зв.), казалъ єсми (118), уступити єсмо нє могли (3), ѡбачили єсмо (16), єсмо сами тамъ выєжъчали (17), єстъ єсмо готови (28зв.), питали єсмо (58зв.), штобы єстє ... зъєхалисѧ (5зв.), усыпакъ єстє ѡбротили (25зв.), повинъни єстє (31).

Джерело засвідчує функціонування збережених на той час форм давноминулого часу, напр.: замокъ былъ згорєлъ (7), былъ притиснєнъ (29),

мѣсто было спустѣло (87), началъ былъ (89зв.), были хованы (109зв.), нє годилосѧ было (115), было наготовано (121).

Інфінітив виступає переважно з кінцевою сполукою "-ти" рідше "-чи", напр.: постановити и заховати (2зв.), зна*и*ти и росказати (2зв.), пи*л*новати (10), кликати (14, 71, 90зв., 101, 115зв., 120, 121зв.), вжывати (16), класти (24, 115зв.), по*з*бавити (25), сховати (27зв.), мєшкати (33), знаходити (35), ѡдє*р*жати (43), ухвалити (59зв.), тєгнути (65), забороняти (66), ѡрати (93зв.), пробачити (96), зычити (103зв.), втєкати (104зв., 121зв.), рушити (112зв.), затамовати (115), починати (121); стєрєчи (35, 78, 90зв., 101), поро*х* толчи (90зв.). Однак поряд зустрічаються інфінітиви з кінцевим "-т" ("-ть", "-тъ"), напр.: рачи*л* то казатъ зложытъ (2зв.), рачи*л* датъ (7), горо*д*ню робитъ (9), каза*л* былъ спалитъ (15), статъ нє могло (24), чини*т* нє годитъ (25зв.), росказатъ послати рачилъ (25зв.), да*т* знати (26), мусѧ*т* платить (53зв.), у по*д*воду ходить (71зв.).

Форми наказового способу творяться за допомогою частки "нехай", напр.: нєха*и* бы была вѣдомость (17), нижъли бы нєха*и* такъ было писано (24зв.), нєха*и* бы писано (24зв.), нєха*и* будєтъ вѣдомостъ (44зв.), нєха*и* бы п҃нове ... нє при*и*мовали (105), нєха*и* бы была вѣдомостъ (112зв.), тєпє*р* нєха*и* дє*р*жатъ (121).

Тексти ревізій містять прислівники та прислівникові сполучення всіх шести розрядів, тобто:

1) *місця*: тамъ (2зв., 5), проти*в*ку (5зв., 23зв.), впосрє*д*ку (7зв.), нагору (7зв.), по ливо*и* руци (7зв.), звє*р*ху и зысподу (7зв., 114зв.), напротивку (12зв.), ниѡтъколъ (14), нєдалєко (17, 104зв.), здѣсє (31, 60, 124зв.), всєрєдинє (35зв., 37зв., 88зв., 89зв., 90зв.), ѡтъ початъку муру (39зв.), знадво*р*ѧ (40зв., 42зв., 44, 114зв.), внутри (42зв., 114зв.), по*д* самы*и* муръ (44зв.), нѣ*т* нигдє (45зв.), нигдє (56, 81зв.), вза*д* (57зв.), наза*д* (58), впєрє*д* (60, 106), поко*л* (65зв.), напєрє*д* (68, 83, 109), далєко (83зв., 92, 100, 107зв.), посрє*д*ку (88зв., 90зв.), с початъку (98зв.), нѣгдє (100, 109, 110, 126), увє*р*хъ (100), ѡ*т*толь (104зв.,), с ѳу*н*домє*н*ту (106), ѡ*т*ко*л* (16, 109, 112, 113), нигдѣ и*н*дє (110зв.), вє*з*дє (111зв.), навє*р*хъ (114зв.), во*н* (115), тутъ (7, 115), противъ (115зв.), в голова*х* (116), прочъ (123зв., 126), куды хотя (126);

2) *часу*: напоча*т*ку (2), на ѡнъчасъ (2зв., 6, 29, 30, 38, 59зв., 91, 111), наза*в*трє*и* (3), на ѡ*н*час быти (4зв.), нєдавъно (5, 46, 61зв., 116), вышъшє*и* ста лѣ*т* (6зв.), николи (7, 12зв., 14, 16зв., 25, 32зв., 46, 55, 75, 91, 95зв., 110зв., 119зв., 125зв.), тєпе*р* (8зв., 111, 125зв., 126зв.), напотомъ (13, 30, 120), часомъ на го*д* (14), иногды (14), вночы (14, 33зв., 101, 120зв., 121зв.), бо*л*ши шєсти нєдѣлъ (23), завътра (24зв.), по ро*з*єханъи (30), зъ стародавна (31, 87зв., 117зв.), в ча*с* прыгоды (33), здавна (33, 34зв., 56зв., 107, 110зв., 115зв., 120зв., 121, 123, 125зв.), тєпє*р* (33зв.), послє ѡглєданъѧ (33зв.), завъжды (33зв., 91зв., 106, 110, 122зв.), вдєнъ (33зв., 101, 121зв.), часу пригоды (43, 44зв., 122), вночи и вдєнъ (43зв.), на то*т* ча*с* (43зв.), болъши чотырє*х* нєдѣлъ (56), послє (56, 62), давно (62зв.), до ко*н*ца (80), по доконаньи (83), досыть (83),

назавтреи (83), после поведанья (84зв.), перед тымъ (85, 115зв., 122, 123), навечисто (86), в осень (92зв.), как перво сего (95), по весне (101), ув осень (101), перед тымъ (105зв., 110, 110зв.), больши на петдесят лѣтъ (105зв.), потомъ (105зв.), с початку (105зв.), затымъ (109), лѣте и зиме (109зв.), долъжеи (119зв.), з вѣку (119зв.), по ночомъ (120зв.), з вековъ (123), в часъ потребы (124зв.), за панована (124зв.), за держанья (124зв.), по згорени (124зв.);

3) *способу дії*: пилне а достаточне и кгрунтовне (4зв.), посполъ з ними (8зв.), зле (9), знову (9зв.), подлугъ тое змовы (9зв.), первеи сего (10), за накладомъ и справою (11зв.), естъ вдиланъ ново (12зв.), доброволъне (13), добре (13зв.), справили какъ надобе (13зв.), устъне (14зв.), достаточне (14зв.), водле его повести (14зв.), ѡчевисто (15), плачъливе (15), безправне (15зв.), велико чоломъ били (16зв.), моцно (16зв.), почтиве а вдячне (18зв.), пилъне (18зв.), внивечъ (25зв.), усьпакъ ... ѡбротили (25зв.), чуине (27), зъвлаща (27зв.), неѡтъмѣнъне (28), сполне (28), ѡвшемъ (30зв.), трудно (32зв.), беспечно (43), немоцно (43), простым ѡбычаемъ (43), просто (43), близко (44), по-старому (44зв.), посполите (53), меновите (55), уквапне (59), яко и первеи (59зв.), своволне (60зв.), слушне (62), невинъне (66зв.), неволно (66зв.), вольно (66зв.), жыво (68), много (68), невѣдома (70), впусте (70зв.), ѡсобливе (72), справедливе (73), неслушне (80), навечисто (86), криво (86зв.), своимъ накладомъ (87), моцне а твердо (87), у грозѣ держал (95), наимомъ (98зв.), вширки (100зв.), врыхле (105), кгвалтомъ (105зв.), плохо (106зв.), уброд (109), по частемъ (109), проистѣи (109зв.), заѡчне (110зв.), заѡдно (111зв.), ѡ дву конь (112), у зброи (112), нѣт вѣдома (112), нѣкакъ (114зв.), у две стены (114зв.), широко (115), твердо (119зв.), слово ѡт слова (120), так как надобе (120зв.), негараздъ (120зв.), гараздъ (122зв.), явне (124зв.), покорне (126), ѡткрите а нестыдливе (126), ясне (126), напред (126);

4) *ступеня або міри ознаки*: немнии (2), наболеи (3), велми (4), ширеи (4зв.), вышъшеи (7), назвышъ (10), болъши (15), досытъ вчинили (17зв.), достаточне (32), со всимъ (34зв.), немало (44зв.), велико ѡбътежають (53зв.), дваротъ и трыкрот (54), далеи (66зв.), много (68), близко мили (69), троха мнѣи (75зв.), до конца (80), венцеи (84зв.), латъвеи (86), ближеи (86зв.), меньши (101), над то (110), внаменшее (113зв.), велико (114), на долонь (114зв.), на сажень (115), частокротъ (119);

5) *причини*: для незехана (3), з ласки Божое (18), для причинъ (36), за нерадностъю (43), для безпеченства (101), за неволею (105зв.), за мушеньем (105зв.), для великого недостатку (119зв.), за вбожствомъ (119зв.);

6) *мети дії*: умысльне (81), по справах замъков (98), на похвалу (126).

Для зв'язку слів у реченні вживаються різні за складом і походженням прийменники, значна частина яких є характерними для української мови:

1) *прості* прийменники: "до", "на", "из", "от", "у", "без", "з", "для", "про", "за", "зо", "со", "од", "с", "ото" служать для утворення *родового відмінка*, напр.: до намесника (1), на воротъного (7зв.), из Своичова (11), ѡтъ тое вежы (11зв.), у княза (14зв.), без всякого права (15), з горла

(24), для тоє причины (24), про послы (24зв.), за нєбожъчика (32зв.), зо всихъ имѣнєи (42), со Ръжищова (42), ѡд нєприѧтєлѧ (44зв.), с кождого вола (75зв.), ѡто всихъ сторонъ (100зв.); прийменники цієї ж групи: "о", "за", "на", "над", "под", "через" служать для утворення *знахідного відмінка*, напр.: ѡ тую городню (9), ѡ тры камєни (13), за свои пинєзи (13), на замокъ (14зв.), надъ ... муръ (32зв.), по*д* самы*и* муръ (44зв.), чєрє*з* границу (65зв.); прийменники: "с", "ис", "за", "з", "из", "под", "перед", "над", "передо" служать для утворення *орудного відмінка*, напр.: с Паны Радами (2зв.), Казимє*р* ис королєвою (7), за тоєю городнєю (7зв.), з людми (8зв.), из братаничи (9), изъ бра*т*єю (38зв.), по*д* пєчатъми (10зв.), по*д* мистомъ (14зв.), пєрє*д* нами (15), на*д* тыми пєрєкопы (44зв.), пєрєдо мъною (83зв.); для утворення *місцевого відмінка* служать прийменники: "в", "на", "у", "по", "ку", "к", "ув", "уво", "при" ("пры"), напр.: в Житомирє (1), на Волыни (4зв.), у Володымєри (4зв.), по ими*н*ямъ (4зв.), по шии (43зв.), ку ѡборонє (13зв.), к замъку (14зв.), ув отъказє (31), уво *И*ваничохъ (58), при старостє (103);

2) *прислівникові*, напр.: по*д*лє тоє горо*д*ни (8), мєжи ними (9зв.), близко ѡного мѣстъца (44), близко Володимєра (58зв.), близко Луцка (62зв.), близко самоє стєны (90);

3)*іменникові*, напр.: ѡколо мытъ (5), ѡколо будованъѧ замъко*в* (5).

Варто також виділити характерний для текстів ревізій синтаксичний матеріал, передусім, сполучники обох видів всіх трьох груп (прості, складні і складені). В текстах ревізій вживаються такі сполучники *сурядності*: "хотя", "и", "або", "ино", "але", "нижли", "одно", "тєжъ", "леч", "ачколвек", "однако", "а што ся дотичет", "яко ... так", "олиж", "а", "ани", "також", напр.: по томъ року на трєти*и* дєнь, в суботу, хотя єсмо малоє собраньє ... видєли (3), хто и*х* з васъ будовати и и*н*шии повин*н*ости зємъскиє по*л*нити повинє*н*, и хто и*х* по*л*нить, а хто нє по*л*ныть (4зв.–5), што будєтє вы або вашє прє*д*ковє ѡтъ ѡныхъ замъковъ ... ѡглєдати (5), А што бы сѧ ѡтъ єго млⷭ҇ти постановити нє могъло, ино намъ, гⷭ҇дру, видати ѡ томъ дати (5), нє то*л*ко намъ ... алє и въсєи зємъли Волынъско*и* (6), положыти хочємъ, нижъли кды єго млⷭ҇ти ... видєлосѧ ... сє*и*мъ ... зложыти (6), городъни злы сутъ, ѡ*д*но посрєдокъ добры*и* (7зв.), усходу тє*ж* ѡтъ зємъли нєма*ш* (8), да*л* городничому ... пинєзи и ѡвєсъ, лєчъ, дє*и* ... нє доконана (10зв.), што ... усхочєтъ, то вчинитъ, ачъколъвєкъ хто ма*є*т имѣнъѧ (24), Ѡднако жъ мы ... того попису нє ѡ*т*мовляє*м* (24зв.), А што ся дотычєтъ про послы и го*н*цы (24зв.), добраѧ справа яко в замъку, такъ и на мосту бывала (43зв.), вытривати нє можєтъ, ѡлижъ, дє*и*, муситъ ... живъностъ проводити (46), а Лєвка, а Гришка, а Ѡлє*х*на з Вє*р*хова (47зв.), ни ѡдного сторожа ани кликуна нѣтъ, ани маю*т* ѡ*т*коль мѣти (107), ста*в* на Богу такъжє ... пови*н*ни робити (109); сполучники *підрядності*: "которие", "жебихмо", "для того, иж", "штобы", "как", "аби", "што", "яко", "абихмо", "бо", "абих", "жеби", "єстли", напр.: Списаньє сєлъ, которыє ку замъку Лу*ц*кому прыслухаю*т* (1), И зрозумивши

по нихъ чого бы потрєбовали, жєбыхмо таковымъ потрєбамъ слушьноє постановєнъє вчинили (2зв.), нижли, *дєи*, многии з ва*с* ... нє хотили, для того, ижъ тамъ ... князє*и*-старостъ ... нє было (4зв.), яко комисаръ ... у Володымєры будєтъ, штобы єстє ... вы зъєхалисѧ (5зв.), а тєпе*р*, какъ ѡ*д*дано Литовижъ кн҃зю Чо*р*торы*и*скому ... помагати нє хотятъ (8зв.), во*и*ту росказа*т*, абы ... горо*д*ню ѡправилъ (9), росъходъ вєсъ, што на тую роботу ... вы*и*дєть (10), и то плату, яко єстъ вышє*и* ѡписано, єму ... выдавати нє мѣлъ (10), росказалъ ... намъ, слугамъ своимъ, абыхмо привилъѧ-листы ... покладали (23зв.), а завътра вжє єго нє будєтъ, бо живємъ на границы (24зв.), *лист* ... ко мнѣ присланы*и*, абы*х* єхалъ до замъку (83), посылаломъ ... на вє*с* повѣтъ, жєбы ѡни ... нє ѡмєшкивали (83), замо*к* наспижовати, єстъли бы ... г҃дрви видєло (122).

Для надання реченню або його члену якогось смислового відтінку в текстах ревізій вживаються різноманітні частки двох груп: до першої групи належать частки, що надають різних смислових відтінків членам речення або окремим реченням, до другої – частки, за допомогою яких утворюються слова з новим значенням або нові форми слів. Частки першої групи в текстах ревізій зустрічаються такі:

питальні "гдє", кгды, кды, напр.: гдє ся єго листы видєти будєтъ (4зв.), кгды сѧ тотъ здишны*и* мостъ ... показитъ (13), нижъли кды єго м҃л*сти* г҃сдру нашому видєлосѧ (6);

заперечні "не", "ни", напр.: нє могли (3), ни прута ѡ*д*ного (42зв.); *обмежувальні, або видільні* "толко", "хотя", "одно", напр.: нє то*л*ко намъ (6), робити толъко з дєрєвъного мыта (7зв.), хотя ѡдинъ дєнь (56), замъко*в* ... нємашъ, ѡдно два замо*ч*ки (98зв.);

підсилювальні: "вже", "вжо", "засє", "же", "єщо", "ж", "ажъ", "жо", "так", напр.: тыми вжє лю*д*ми (4), вжо тамъ на Волыни (4зв.), потомъ засє єго м҃лстъ (5), по тымъ жє имин*ѧ*мъ (5зв.), усходы ... єщо добри сутъ (7зв.), того жъ замъку (15), ѡтъ Стыра ажъ до га*т*ки (46зв.), городнѧ ты*х* жо Бєлостоцки*х* (47зв.), которы*и* та*к* го*д* у Бєрєстьи (120).

Серед часток другої групи, що належать до підгрупи *словотворчих* зустрічаються такі: "не", "ни", напр.: для нєзєха*н*ѧ (3), нєѡхотъному (3зв.), нєха*и* (17), ку таково*и* нєласцє (25), нєѡтъмѣнъне (28), нємало (32зв.), нємашъ (98зв.), никоторыи (6зв.), николи (7), нихто (7), ничого (13зв.), никого (22зв.), нигдє (56); а також неозначена частка: "-колвек", напр.: хто-колвєкъ (10), яки*и*-колвє*к* (18), ачъкольвєкъ (53зв.);

до підгрупи *формотворчих* належать такі: "-ся (сє)" (вживається в постпозиції та у препозиції), "нехай" (за її допомогою утворюється наказовий спосіб дієслова), "би" (утворює умовний спосіб дієслова), напр.: ѡбєца*л*ся (6зв.), прє*д*сѧ (9), прєдъсє (9), хто ся ... постанови*л* (3зв.), кгды сѧ тая робота доконаєтъ (10), што сѧ дотычєтъ (13зв.), ани ся намъ годитъ посломъ ѡ*т* васъ быти (26зв.), нєха*и* бы была вѣдомостъ (17), а єстъли бы того дєрєва ... на ѡную вєжу нє достало (10).

АРХЕОГРАФІЧНА ПЕРЕДМОВА

Публікація книги-копії Литовської Метрики № 561 включає крім її власного тексту кінця XVI ст. й інші, додані пізніше: текст віддрукованого 1786 р. і наклеєного тоді ж під час пересистематизації книг ЛМ з внутрішнього боку обкладинки аркуша білого паперу, а також транслітерований латинським алфавітом реєстр ревізій і засвідчувальний запис членів Комісії 1835 р. з упорядкування матеріалів Метрики.

Тексти ревізій публікуються критично-дипломатичним методом згідно з "Правилами видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції"[1]. Цей метод передбачає збереження основних елементів графіки літер та орфографії тексту джерела, а також дозволяє публікаторові вносити деякі елементи сучасної орфографії й пунктуації, які, не спотворюючи тексту, полегшують його розуміння. Враховано також деякі видавничі принципи передачі та організації текстів, викладені в "Правилах видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст."[2], "Методичних рекомендаціях по передачі текстів документів XVI–XVIII ст.[3] та "Методических рекомендациях по изданию и описанию Литовской метрики."[4], а також в "Актовой археографии."[5]. Не лишились поза увагою й видавничі засади литовських науковців, які останнім часом видали цілий ряд книг Литовської Метрики.

Рукопис ревізій, написаний півуставом кінця XVI ст., метаграфовано засобами комп'ютерного набору друкованими кириличними літерами в сучасній графіці з обов'язковим відтворенням у тексті публікації літер, які мають свої фонетичні особливості, а нині відсутні в українському алфавіті: "ε", "ω", "ѳ", "ѣ", "ѧ", "ы", "ѯ" (єдиний випадок вживання цієї літери в останній позиції, вписаній до реєстру кінця XVI ст. пізніше). Серед них тільки "ꙗ" замінена її сучасним графічним відповідником – літерою "я". Літери "ь" та "ъ" передаються у повній відповідності з їх вживанням у тексті. Також зберігається диграф "кг", що вживається для позначення проривного приголосного "г". Два надрядкові графічні знаки (паєрки), які

---

[1] *Німчук В.В.* Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковно-слов'янською української редакції. – К., 1995. – Ч. І. Проект.

[2] *Правила* видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст. / Упор. М.М.Пещак, В.М.Русанівський. – К., 1961.

[3] *Єдлінська У.Я., Страшко В.В.* Методичні рекомендації по передачі текстів документів XVI–XVIII ст. // Передача текстів документів і пам'яток: Матеріали науково-методичної наради. Квітень 1990 р. – К., 1990.

[4] *Методические* рекомендации по изданию и описанию Литовской метрики. / Сост. А.Л.Хорошкевич, С.М.Каштанов. Вильнюс, 1985.

[5] *Каштанов С.М.* Актовая археография. – М., 1998.

в тогочасному письмі служили для позначення короткого звука "і" (тобто "й"), перший з яких нагадує видовжену літеру "с", а другий складається з двох хвилястих ліній, перекреслених однією діагональною, – передаються введеною в рядок курсивною "и". Всі надрядкові букви також внесені в рядок і набрані курсивом. Виносна літера "с", позначена в деяких скорочених словах крапкою під титлом, внесена в рядок і передається курсивним "с", напр.: гс҃дръ, мл҃сти. Діакритичні знаки в тексті публікації не відтворювалися. Лігатури на позначення буквосполучень "-ст", "-го" розчленовуються, вносяться в рядок і передаються курсивом. Дієслівна частка "ся" (у тексті "сє", "сѧ") пишеться разом з дієсловом тоді, коли вона перебуває в постпозиції щодо дієслова, тобто після нього, а в препозиції та при інших частинах мови – окремо. Частка "не" пишеться як разом, так і окремо – згідно з сучасними правилами правопису, а частка "-кольвек" приєднується до слів з допомогою дефіса. Знаки пунктуації вживаються згідно з правилами сучасної орфографії. Але кома між однорідними членами речення, з'єднаними двома або більше однаковими сполучниками "и" або "а" (у значенні "і"), не ставилася, а коли такі члени речення об'єднувалися в пари, – тоді вони відокремлювалися комами. Введені в текст публікації три крапки у квадратних дужках вказують на місце наявності недописаного тексту (арк. 101 зв.). Слова під титлами і без них не розкривалися, титла зберігалися, а після скорочень слів як під титлами, так і без них ставилася крапка. Польськомовний запис інстигатора Пузелєвського в кінці рукопису публікується без модернізації правопису, тобто без заміни окремих літер їхніми сучасними фонетичними відповідниками. Так само без втручання публікатора, згідно з рукописом, друкується транслітерований у кінці XVIII ст. літерами латинського алфавіту текст реєстру книги.

Всюди по тексту публікації, за виключенням оригінальної літерної пагінації аркушів, згідно з рукописом відтворюються літерні позначення цифр (в датах, індиктах та статистичних даних), для яких вжито великі літери; при цьому, наявні над цими літерами титла з технічних причин не відтворювалися. Після них у квадратних дужках для зручності дослідників додаються їхні відповідники арабськими цифрами. Нерозшифрована літерна пагінація аркушів джерела кінця XVI та позначені арабськими цифрами дві наступні пагінації 30-х та 50-х рр. XX ст. зібрані разом, введені в текст публікації у квадратних дужках перед початком тексту кожного аркуша, розділені між собою похилими рисками і для зручності дослідників виділені жирним шрифтом, так само й нумерація зворотів. Кінці сторінок та аркушів рукопису позначені в публікації двома похилими рисками (//), які ставилися після кустодій – фрагментів тексту, що повторюються в кінці попереднього та на початку наступного аркуша. В тексті публікації кустодії збережені, оскільки за своїм написанням вони нерідко відрізняються від свого ж варіанту на наступній сторінці джерела вже в

якості повноцінної складової тексту. Знаки пунктуації ставилися перед кустодіями. Якщо в кінці сторінки рукопису речення закінчувалося, то після крапки кустодія друкувалася з великої літери, як і це ж саме слово з нової сторінки на початку речення.

Тексти ревізій розділені на абзаци з огляду на логіку укладача тексту Тишковича та згідно з сучасними правилам граматики. В свою чергу тексти листа-інструкції Сигізмунда Августа від 12 квітня 1545 р. (арк. 4–5зв.), судового листа Казимира IV Ягеллона від 13 серпня 1469 р. (55 зв.–56зв.), "визволеного" листа Сигізмунда Августа від 28 вересня 1544 р. (120–120зв.) та листа Олександра від 30 грудня 1500 р. (120зв.–121) розділені абзацами на складові структурні одиниці умовного формуляра (клаузули): інтитуляцію, інскрипцію, наррацію, диспозицію та датацію.

Оскільки головною метою видання ревізій було повне відтворення текстового складу цього джерела, то всі письмові та правописні прорахунки укладачів рукопису, тобто: граматичні помилки, виправлення окремих літер, складів або слів, дописи, пропуски слів і повторного їх написання, помилки в літерній пагінації аркушів – у незмінному вигляді відтворюються в публікації, а критика цих явищ здійснюється в підрядкових примітках. Єдиний випадок реконструкції у квадратних дужках скорочених і пошкоджених слів має місце в кінці тексту ревізій у польськомовному засвідчувальному записі інстигатора, де при заміні палітурки книги-копії в кінці XVIII ст. було пошкоджено друге і третє слово назви Великого князівства Литовського. Окремі механічні помилки в останній пагінації, що не спричинили її збою, але здатні дезорієнтувати дослідника, виправлені видавцем і прокоментовані у підрядку (арк. 28, 88, 112). Крім цього у підрядках пропонуються виправлені, найбільш вірогідні варіанти помилково написаних або перекручених слів. Такі слова набиралися в підрядках корпусом з виділенням виносних курсивом, так само як і в тексті джерела, а пояснення публікатора набиралися курсивом. Запропоновані публікатором, але все ж сумнівні на його думку варіанти слів, позначені знаком "?". Якщо в тексті рукопису траплялися слова з виправленнями окремих літер з однієї на іншу, то публікатор з відповідними поясненнями вказував у підрядку ці літери, напр.: Лі*тера* ѣ *виправлена з* и; а в разі непрочитання попередніх варіантів, вказував тільки виправлені літери, напр.: *Літера* з *виправлена*. Таким же способом пояснювалися виправлення окремих складів та буквосполучень, напр.: *Склад* -кии *виправлений з* -ки*и*, *Склад* спи- *виправлений*, *Буквосполучення* тр- *виправлене з* т, *Буквосполучення* -ъск- *виправлене*. Встановлені варіанти слів, що були в тексті до виправлення, також винесені у підрядок, напр.: *Виправлено з* давалъ. Випадки корекції (наведення) окремих літер, складів та слів переписувачами, без заміни одних на інші, пояснені у підрядку словом "*Правлено*", або ж у підрядку вказується і пояснюється правлений склад чи буквосполучення, напр.: *Склад* -са- *виправлений*, *Буквосполучення*

-ть *виправлене*. Вписані на місці витертого тексту слова також відмічалися й пояснювалися фразою "*Вписано на місці витертого*", а окремі склади вказувалися у підрядку і також пояснювалися. Помилкові повторні написання окремих слів або залишених у рядку без додаткових поміток складів (можливо, то – кустодії з тексту оригінальної книги ?) – фразою "*Зайве повторення*". Безпідставно, на думку публікатора, вжиті в рукописі сполучники, прийменники – словами "*Зайве*" або "*Зайве ?*". Пропущені прийменники відмічалися номером примітки після того слова, перед яким прийменник повинен був стояти, а в підрядку подається пояснення: *Перед словом пропущено прийменник* с. Сумнівні щодо написання слова та такі, що не зовсім узгоджувалися зі змістом, але залишені видавцем без запропонованого вірогідного варіанту – приміткою "*Так у тексті*". Фрагмент тексту, пропущений переписувачем і виявлений під час звірки оригінальної книги з текстом нової книги-копії на початку XVII ст. і дописаний тоді ж на полі, був введений у текст публікації з відповідним поясненням у підрядку (арк. 56). Давні форми складених числівників розшифровані в підрядку арабськими цифрами, напр., у тексті – полтрєтѧ ста, у підрядку – 250 (арк. 44зв.). Дати, позначені в текстах ревізій назвами релігійних свят, розшифровуються в підрядку за старим та новим (в круглих скобках) стилями. Також у підрядку подаються розшифрування індиктів.

Текстуальні примітки позначаються арабськими цифрами. Нумерація приміток валова, але окрема в межах тексту кожної ревізії. Якщо текстуальна примітка стосувалася одного слова, то її порядковий номер ставився в тексті після слова, якщо ж фрагменту тесту із декількох слів, тоді – двома однаковими цифрами перед першим і після останнього слова цього фрагменту, а в підрядку тексти приміток до фрагментів тексту позначені двома розділеними тире однаковими цифрами.

У зв'язку з тим, що ревізії 1545 р. вже публікувалися частково у "Памятниках", "Архиве ЮЗР" та повністю в "Źródłach dziejowych", їхні тексти було звірено з текстами даної публікації з метою виявлення різночитань. Найсуттєвіші серед виявлених у попередніх публікаціях різночитання, тобто: неадекватно транслітеровані латинськими літерами слова, де зустрічалися невідповідні закінчення, які порушували зв'язок слів у реченні, помилково вжиті окремі літери й склади, що спричиняли повну зміну значення слів і порушували логічність змісту в окремих частинах тексту, також перекручення числівників, імен, географічних назв, прийменники, вжиті замість сполучників і навпаки, – були винесені у підрядок у тому самому вигляді, що й у тексті. Всі підрядкові примітки, що відносилися до текстів попередніх видань позначені в тексті нової публікації абревіатурами: ПВК (Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов), ŹD (Źródła Dziejowe) та розділеними похилою рискою римськими цифрами номерів частин і томів "Архива ЮЗР". Відсутні або вилучені видавцями із тексту тих публікацій повторення

слів, а також окремі слова і фрагменти тексту, які були там пропущені, відмічалися по тексту нової публікації черговим номером примітки, а в підрядку відповідною абревіатурою видання і авторським поясненням "*відсутнє*". Відсутні в книзі-копії, але наявні з невідомих причин у текстах попередніх видань слова, також відзначалися номером примітки по тексту нової публікації, але після слова, за яким воно мало б іти, а в підрядку після абревіатури пояснювалися, напр.: *після цього слова* toie (арк. 39). Також у тексті нової публікації відмічені номерами приміток ті фрагменти тексту, які були неправильно прочитані і транслітеровані, а тексти цих перекручених фрагментів для порівняння повністю друкуються в підрядку.

Науково-довідковий апарат видання складається із предметного, іменного та географічного покажчиків, словника старих слів і значень, переліків слів під титлами і скорочень, вживаних у текстах, та переліка умовних скорочень.

Предметний покажчик включає в себе подані в алфавітному порядку назви понять та предметів, а також складні рубрики та підрубрики до них для розкриття і конкретизації окремих понять. Посилання подаються на останню поаркушну нумерацію рукопису. Всі назви понять та предметів набрані в покажчику прямим шрифтом, в називному відмінку, однині або множині, згідно з сучасним прочитанням та написанням. Для зручності дослідників і оперативного віднайдення потрібного матеріалу, покажчики складено для кожної ревізії окремо, згідно з послідовністю ревізій в рукописі. Прикладом основної й найважливішої з рубрик кожної ревізії є складна рубрика "замок", під якою з абзацу, як підрубрики, подані всі назви понять і предметів, що докладно представляють будівлі замку, його озброєння, боєприпаси продовольчі запаси і т. д. Подібною за складом є рубрика "мита", де підрубриками є назви різновидів митних зборів, та "міста".

Щоб назви споріднених предметів і понять не губилися в покажчику серед інших, укладач розмістив їх в алфавітному порядку в якості підрубрик у складі умовних додаткових складних рубрик, які набиралися в покажчику курсивом і розміщувалися серед інших рубрик згідно з алфавітом. Такими рубриками є: "адміністративно-територіальні одиниці", "гроші", "документація", "духовенство", "маєтки" та ін., а також підрубрики: "озброєння та боєприпаси", "продовольчі запаси". Оскільки сучасні варіанти деяких понять за своїм звучанням повністю відрізняються від їхніх середньовічних оригінальних відповідників, укладач після таких назв у круглих скобках додавав оригінальний варіант такої назви із тексту джерела, напр.: "гроші" (пинєзи). Деякі назви, давнє значення яких відрізняється від сучасного, супроводжуються набраним курсивом додатковим поясненням у круглих скобках, напр.: грабежі (*штрафні стягнення*). Для виділення відомостей про ревізорів та ревізії, дві окремі рубрики винесені

на початок покажчика кожної ревізії всупереч алфавітному порядку. При складанні покажчика, з метою надання йому логічної стрункості та компактності, щодо деяких термінологічно усталених багатослівних рубрик та підрубрик допускалася інверсія, тобто перестановка місцями іменників і прикметників.

Іменний покажчик. Усі найменування осіб та їхні варіанти, що зустрічаються в тексті джерела, подавались в іменному покажчику в називному відмінку, розміщувались в алфавітному порядку і набирались жирним шрифтом літерами сучасного алфавіту. На відміну від більшості позицій, що представляють у покажчику іменування шляхтичів, князів, бояр, служебників, духовенства, міщан, підданих, посадових осіб та євреїв, були доповнені короткими поясненнями.

Давні літери, що вийшли з ужитку, замінені їхніми сучасними відповідниками: "ѡ" замінена літерою "О", напр.: ѡлєксанъдро – **Олександр**; "θ" на початку антропонімів слов'янського походження передається сполукою приголосних "Хв", напр.: θа*л*чєвъски*и* – **Хвальчевський**, неслов'янські друкувалися з літерою "Ф", напр.: θєдо*р* – **Федір**; "є" на початку та в середині іменувань, де передбачається йотація, – літерою "Є (є)", напр.: Еловицки*и* – **Єловицький**, Баєвъски*и* – **Баєвський**, після приголосних – літерою "е", у фіналі -є*и* "є" замінена літерою "і", напр.: Анъ*д*рє*и* – **Андрій**; "ѣ" – літерою "і" згідно з українським прочитанням, напр.: Кисѣлъ – **Кисіль**, а також літерами "и" та "е", напр.: Кѣ*рд*ѣю – **Кирдей**; "ѧ" – літерою "я"; "ы" – літерою "и". Якщо в сучасному варіанті найменування на місці літери "ѣ" знаходиться така, що за своїм звучанням відрізняється від неї, – в такому разі в покажчику найменування відтворювалося згідно з сучасним правописом та звучанням, напр.: Хомѣкъ – **Хом'як**. Початкова "И" замінена літерою "І", напр.: Иванъ – **Іван**. Якщо початкова літера прізвища відрізняється від тієї, що вживається в ньому ж згідно з сучасним звучанням,– в такому разі до покажчика вводилася додаткова позиція з сучасним варіантом та відсиланням на давній варіант джерела, напр.: Джусичі див. **Чжусичі**, а до основної позиції у квадратних дужках додавався сучасний: **Чжусичі** (Чъжусичовъ) [Джусичі]. Згідно з сучасним правописом вживався м'який знак. Деякі імена фігурують у тексті у двох варіантах, напр.: Василь та Васил*єи*, – у покажчику такі імена замінювалися сучасним варіантом – **Василь**.

Скорочені імена під титлами відновлювалися в покажчику в їхньому повному складі, напр.: Бг҃ухвалъ – **Богухвал**.

Окремі антропоніми та їхні сполуки різняться між собою кількістю складових елементів, умовно розділяючись на три категорії: 1) одночленні – представлені у джерелі лише іменем, або родовим чи власницьким прізвищем (топоантропонімом); 2) двочленні – складаються з імені та прізвища (прізвища зустрічаються у трьох формах: по-батькові, родове, власницьке); 3) тричленні – складаються з імені, по-батькові та родового чи власницького прізвища.

Оскільки в тексті джерела зустрічаються одно-, дво- та тричленні варіанти іменування однієї й тієї ж особи, – головним варіантом серед них обирався найповніший і до нього додавалися всі посилання. Інші варіанти такого іменування також займають в покажчику окремі позиції і мають відсилання на основний найповніший (дво-, або тричленний) варіант іменування цієї ж особи, напр.: **Василева**, княгиня див. **Роговицька Василева Настасія**. Якщо в тексті джерела фігурує декілька різноіменних представників однієї родини з однаковим прізвищем і серед них згадується одне без вказання імені, а за текстом неможливо його ідентифікувати, – таким іменуванням відведені окремі позиції, напр.: **Бушинський**, **Дрозденський**.

Як правило, в пошуках потрібної інформації про конкретну особу дослідник орієнтується на родове або власницьке прізвище, тому для полегшення таких пошуків в покажчику, в переважній більшості випадків, послідовність складових багаточленних іменувань змінена в порівнянні з їх подачею в джерелі, тобто: спочатку йде родинне прізвище, потім власницьке, а далі ім'я, до цього ж в круглих дужках додається варіант із текста джерела в тому самому відмінку, наприклад: **Семашко-Риканський Василь** (Василє*и* Сємашко Рика*н*ски*и*).

У тексті джерела трапляються також неповні, одночленні та двочленні іменування деяких представників князівських родин, наприклад: **Ковельський**, **Костянтин**, **Ілля Костянтинович**. У такому разі, для полегшення дослідникові ідентифікації таких осіб у тексті джерела та покажчику, упорядник встановлював найбільш повні варіанти іменувань і вводив їх до покажчика в якості додаткових довідкових позицій, набраних звичайним шрифтом та з відсилками на основні варіанти джерела, наприклад: Острозький Костянтин Іванович, князь див. **Костянтин**; Сангушкович Василь Михайлович, князь див. **Ковельський**; Острозький Ілля Костянтинович, князь див. **Ілля Костянтинович**. До того ж, для зручності користувача, встановлений повний варіант іменування додавався в квадратних дужках до основної позиції, наприклад: **Костянтин** [Острозький Костянтин Іванович]. Також в тексті джерела нерідко трапляються одночленні іменування – імена шляхтичів. Для ідентифікації таких осіб із текста джерела залучалася додаткова атрибуція – топоніми – назви маєтків, які належали шляхтичам і від яких походили іхні прізвища. Такі топоніми вміщувалися в позиціях покажчика перед іменем, наприклад: **з Білокриниці Ждан**. В іменному покажчику, як і в географічному, прийменник "з" перед топонімом на положення позиції в покажчику не впливає. Також назви маєтків уводилися в позицію в квадратних дужках після імен для розрізнення однойменних шляхтичів, напр.: **Яковицький Гаврило** [з сс. Овадно і Туропин]. Якщо іменування одних і тих же осіб зустрічаються в джерелі у двох версіях, тобто: тільки ім'я (у покажчику: топонім + ім'я), або топоантропонім + ім'я, – із них головним

обирався другий, наприклад: **з Баєва Лецько** (Лєцкова з Баєва) див. **Баєвський Лецько**.

Назви ремісничих професій, що супроводжують в тексті джерела імена міщан, трактувалися видавцем як їхні прізвища і розміщувалися в покажчку на початку позицій перед іменами.

Особливості відтворення топоантропонімів в іменному покажчику узгоджувалися з топонімами, внесеними до географічного покажчика.

Географічний покажчик до видання є розміщеним в алфавітному порядку переліком позицій, які включають давні та сучасні назви різноманітних географічних об'єктів, що згадуються в тексті видання (сіл, міст, селищ, дворищ, замків, волостей, повітів, земель, річок, країн), а також розширені пояснення та посилання на аркуші рукопису.

Головною складовою кожної позиції покажчика є взята із тексту джерела давня назва географічного об'єкта, вона подається в називному відмінку і виділяється жирним шрифтом. Давні назви географічних об'єктів передаються в покажчику буквами сучасного українського алфавіту із збереженням їхньої давньої кореневої частини, напр.: Айсин (суч. Гайсин), Межибож (суч. Меджибіж), Баківці (суч. Биківці). Проте більшість назв представлена в дещо модернізованому вигляді – з елементами нинішнього написання цих назв, тобто в назвах з коренями: бєл, бѣл-, был-, вѣн-, лѣс-, пєс-, пєщ-, пол-, рєц-, рєч-, сєл-, сѣн- кореневі літери "є", "о", "ы", "ѣ" замінювалися їхнім сучасним відповідником "і", напр.: Бєлозорка – Білозірка, Бѣлую Криницу – Біла Криниця, Быличъ – Біличі, Вѣницы – Вінниця, Залѣсєцъ – Залісці, Пєсочно – Пісочне, Пєщатинєц – Піщатинці, Янушполю – Янушпіль, Зарєцка – Заріцьк, Рєчи Посполитоє – Річ Посполита, Красносєлъки – Красносілки, Сєльцо – Сільце, Сѣньнє – Сінне; в давньому префіксі под- літера "о" змінена на "і", напр.: Подлозцы – Підлозці; давні суфікси: -єв замінений на -ів, напр.: Жєжєлєвъ –Жежелів; -євк- на -івк-, напр.: Гулєвки – Гулівка; -євц- на -івц-, напр.: Кошєлєвцы – Кошелівці; ов (овъ) на -ів, напр.: Бєрдичов – Бердичів, Котовъ – Котів; -овк- на -івк-, напр.: Борщовки – **Борщівка**; -овск- на -івськ-, напр.: В*є*рхо*в*ска – **Верхівськ**; -овц- на -івц-, напр.: Во*и*товцы – **Війтівці**; -ск- на -цьк-, напр.: Удичъскоє – **Удицьке**. Деякі головні назви в позиціях друкувалися з закінченнями "е" та "о". Із закінченням "е": а) коли давні назви в тексті джерела мали закінчення "о", а сучасний варіанти "е" і тільки в цьому була їхня відмінність, напр.: В*є*рбично – **Вербичне**, Погрєбищо – **Погребище**; б) якщо в тексті джерела зустрічалися одні й ті ж назви з закінченнями "о" та "е", напр.: Городищє, Городищо – **Городище**; в) якщо в тексті назви подавалися у непрямих відмінках (родовому або місцевому) і не відомо яким мало б бути закінчення у прямому, напр.: зъ Зубильна – **Зубильне**, на Бєрдищи – **Бердище**. Зберігалося давнє закінчення "о": а) якщо нині такий населений пункт не існує, напр.: Боръщово – **Борщово**; б) якщо давні назви мають свої сучасні

частково або повністю відмінні варіанти, а також відсилання на свої позиції, напр.: Гав*ч*ино – **Гавчино** – Гальчин, Моги*л*но – **Могильно** – Жовтневе. Відсутня в сучасній українській абетці літера "ы" на початку назв замінювалася літерою "І", наприклад: з Ывачкова – **Івачків**, а в середині – літерою "и", наприклад: з Бытня – **Битень**, літера "И" на початку назв також замінювалась на "І". Літера "ѳ", згідно з її народною вимовою у назвах слов'янського походження, була замінена сполукою приголосних "хв", наприклад: с ѲалимичЪ – **Хвалимичі**. Усі інші назви, які не піддавалися подібній модернізації, відтворювалися в покажчику максимально наближено до їхніх давніх оригінальних версій. Для обгрунтування правильності передачі назв, до більшості з них у круглих дужках додавалася із тексту джерела давня версія в тому ж самому відмінку, надрукована тим самим шрифтом, що й усе джерело. При розміщенні позицій покажчика в алфавітному порядку назви в дужках до уваги не бралися. А варіанти однієї й тієї ж назви, що зустрічаються в джерелі, не подаються як звичайно в дужках після основної назви, а вводяться до покажчика в окремих позиціях виділеними жирним шрифтом, з варіантом із тексту в круглих дужках та з відсилкою на основну назву, наприклад: **Корона Польська** див. **Річ Посполита**; **Литва** див. **Велике князівство Литовське**.

При укладанні покажчика перекручені в тексті джерела назви подавалися в дужках і позначалися там скороченням *помилк.* (помилково) після назв, а виправленим варіантам відведено місце основних назв, наприклад: **Вітоніж** (з Нитовѣжа *помилк.*). Позиції з назвами замків можна вважати підпорядкованими щодо головних позицій з назвами населених пунктів, у яких розміщувалися ті замки, а тому назви останніх друкувалися нижче головних з абзацу, жирним шрифтом, іноді з порушенням алфавітного порядку, наприклад: головна позиція – **Вижва**, м., а нижче, з абзацу – **Вижва**, замок.

Усі назви замкових веж, монастирів, мостів, церков зібрані в покажчику в окремих позиціях: *Замкові вежі*, *Монастирі*, *Мости*, *Церкви* серед інших найменувань на літери: "З", "М", "Ц".

Пояснення включають в себе визначення географічного об'єкта (село, місто, повіт, річка і т. д.), позначені в позиціях відповідними умовними скороченнями, перелік яких додається до видання. Далі вказується місце розташування населеного пункту згідно з адміністративно-територіальним устроєм українських земель у період до адміністративно-територіальної реформи Віленського сейму 1565–1566 рр. у Великому князівстві Литовському, тобто зазначається назва повіту та скорочена назва землі або воєводства (Брц, Влн, Квс), до складу яких входив повіт. Перелік таких скорочень додається до покажчика. Ідентифікація річок у поясненнях здійснювалась за допомогою карт і "Словника гідронімів України", шляхом вказання послідовного переліку назв річок, які разом із згаданою в

джерелі складають басейн головної ріки, напр.: **Случ**, р., п. Горині, п. Прип'яті, п. Дніпра. Річки, які не вдалося таким чином ідентифікувати та деякі селища, дворища, села, що не піддавалися локалізації, були позначені у покажчику зірочкою (*) на початку позиції. Щодо найменування Бердище, то в тексті джерела немає відомостей про його статус, а оскільки ця назва зафіксована серед цілого ряду інших селищ, то цей пункт умовно отримав статус селища (с-ще) із знаком "?".

Встановлення або уточнення місця дислокації географічних об'єктів у першій половині XVI ст. здійснювалось в основному за допомогою незамінних у цій справі праць А.Яблоновського, Е.Руліковського, М.К.Любавського, П.Г.Клепатського, М.С.Грушевського, М.Г.Крикуна та Г.В.Боряка, М.Ф.Спиридонова, Ст.Александровича, а також середньовічних та новітніх картографічних матеріалів.

З часу проведення ревізії та фіксації в джерелі значна кількість географічних назв з різних причин зазнала деяких змін у своїх морфологічних складових елементах: коренях, префіксах та суфіксах. Наприклад, у зв'язку з такими змінами стара назва с. **Волковиї** змінилася на Вовковиї, **Привередів** – на Перевередів, **Савчичі** – на Савчинці. Також, зміни торкнулися роду і числа (однина, множина), напр.: **Гавчино** – на Гальчин, **Приборів** – на Приборівка, **Рахнів** – на Рахни. До цієї категорії населених пунктів слід також додати ті, які в 30-х – 70-х рр. XX ст. з ідеологічних міркувань були перейменовані і отримали нові назви – цілком відмінні від їхніх первісних історичних, напр.: **Остолопів** – на Червоне, **Свинухи** – на Привітне. Тому в поясненнях також подається сучасний статус найменування, його нинішня назва та місце розташування (район, область) згідно з сучасним адміністративно-територіальним поділом України. Жирним шрифтом у називному відмінку в поясненнях виділялись тільки давні назви населених пунктів, які мають у покажчику свої окремі позиції, а в данних випадках служать засобом для умовної локалізації не існуючого нині населеного пункту, напр. сс. **Івниця** та **Ліщин** у позиції **Борщово**.

У разі наявності будь-якої різниці між давньою та сучасною назвами одного й того ж населеного пункту або річки, та з метою полегшити дослідникові пошук давнього відповідника сучасної назви, видавцем були введені до покажчика додаткові допоміжні позиції, де подаються сучасні назви географічних об'єктів з відсилками на давні, набрані жирним шрифтом. Такі позиції не вводилися для сіл, які не зникли цілком, але з часом втратили свою назву внаслідок злиття з іншими сусідніми населеними пунктами, – в такому випадку в поясненнях вказується в межах якого населеного пункту він знаходиться нині, напр., с. **Вйтівці**, що нині знаходиться в межах с. Суворівське. У разі, коли в покажчику послідовно траплялися відсилочні позиції з однаковими сучасними назвами населених пунктів, тоді до кожної з них для розрізнення додавалися відомості про нинішнє адміністративно-територіальне підпорядкування, напр.: Боратин,

с. Луцького р-ну Волинської обл. та Боратин, с. Радвилівського р-ну Рівненської обл. В одному окремому випадку до давньої назви села був доданий в дужках варіант, який воно мало до недавнього часу перед злиттям з іншим, а оскільки його давня назва в джерелі починається з іншої букви, то для віднайдення в покажчику цього пункту була введена допоміжна позиція, що включає втрачену назву з відсилкою на варіант джерела: Угів, с. див. **Гугів**.

У тексті джерела також згадуються географічні найменування давніх адміністративно-територіальних одиниць (воєводства, повіти, волості), які не мають сучасних аналогічних утворень. Такі найменування супроводжуються поясненнями, де вказуються їхній адміністративний центр та адміністративно-територіальне підпорядкування в середині XVI ст.

Для сучасної локалізації населених пунктів були використані довідники з адміністративно-територіального поділу, надруковані в 40–70-х рр. (Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р., та на 1 січня 1972 р.), а також найновіші топографічні карти областей України.

На завершення автор висловлює щиру подяку всім, хто своїми консультаціями, порадами та практичною допомогою сприяв підготовці до друку цієї праці: відомому українському видавцеві і меценатові із США п. Мар'янові Коцю, завідувачеві відділу в Інституті української археографії НАН України І.Б.Гиричу, докторові мистецтвознавства В.С.Александровичу, заступникові директора ЦДІАУ, м. Київ Л.Я.Демченко, старшому науковому співробітникові цього архіву В.В.Страшкові, науковому співробітникові Інституту держави і права НАН України К.А.Вислобокову, науковій співробітниці РДАДА К.Герасимовій та моїм давнім друзям і колегам А.Ю.Крюкову та О.А.Цвєтковій за допомогу і підтримку під час роботи в Москві. Особливу подяку висловлюю моїй дружині Наталі Білоус за неоціненну допомогу при підготовці цього видання.

РЕВІЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМКІВ 1545 року

STANISLAUS AUGUSTUS REX

HAEC

MAGNI DUCATUS LITVANIAE

ACTA PUBLICA

VICISSITUDINE TEMPORUM

DISPERSA COLLIGI

LACERA INNOVARI

CORROSA TRANSCRIBI

ATQUE EX LOCO SQUALLIDO

IN CONCLAVI AEDIUM REIPUBLICAE COLLOCARI

PROVIDENTIA AC BENEFICETIA SUA

FECIT

A.D. M.DCC.LXXXVI

CANCELLARIATU

ALEXANDRI PRINCIPIS SAPIEHA

PROCANCELLARIATU

JOACHIMI COMITIS CHREPTOWICZ

CURA & LABORE

ADAMI NARUSZEWICZ

MAGNI DUCATUS LITVANIAE NOTARII

[I]

Regestr popisow zamkow wołynskich

РЕВІЗІЯ ВОЛОДИМИРСЬКОГО ЗАМКУ

[A/16/2] Под лѣты Божего Нарожена тисеча пятсотъ сорокъ пятого, мсца июня Д [4] днь, индикта Г [3]

На початку шчастливого нанованья наяснейшого гсдря нашого млтивого Жикгимонта Августа, з Божее млсти короля полского и великого кнзя литовского, руского, пруского, жомоитъского, мазовецкого и иныхъ.

Виделося его королевской милости з особливое ласки и бачьности своее гсдрьское вчинити опатрене всим замъкомъ его млти украиным Великого князства, немнии тежъ и замкомъ его млсти волыньскимъ и подолскимъ, которыи з давныхъ часовъ на всеи рядности зышлыся и ласкавого опатрения и бачьности его млти потребовали. Для чого ж его млстъ, обмовивши // [2 зв.] с Паны Радами своими и хотечи оныи з ласки своеи, за вступенъемъ панованъя своего, в липъшомъ способе урядности постановити и заховати, рачил насъ – раду свою – в томъ знаити и росказати, ажъбыхмо, маючи при нас дяка его млти Лва Патиевича[1] Тишковича ис первыми листы ему даными, до оных замковъ его млсти волынских ехали и тамъ о въсякои справе и недостаткохъ их выведали и списали. И зрозумивши по нихъ чого бы потребовали, жебыхмо таковымъ потребамъ слушьное постановенъе вчинили, а иншие речи, которые бы черезъ нашу особу и справу постановитися не могли, его королевская млстъ рачил то казатъ зложытъ на розсудокь его милости господаръскии. Которому приеханю нашому до тых замъковъ и справамъ нам о ту его млсти поручонымъ, рокъ певъныи описаныи рачил его млстъ назначити: [2-]мсца июня четвертого днѧ, то естъ на Божее Тило[-2], у Володымеры, а того жъ мсца июня пятогонадцетъ днѧ в Луцку быти. Ино мы, Юри Фалчевъскии, з Божее ласки бискупъ луцъкии и берестеискии, а зъ нами дякъ гсдрьскии Левь Патиевич [3] Тишковича, маючы на бачности науку и росказане его королевъское млсти и хотечи ее во всемъ наполнити и ничимъ з нее не выступити, и не фолкгуючи фоворобе нашои, которою на онъчасъ от милого Бога // [B/16a/3] были есмо навежени, а наболеи важечи речи потребные его млти гсдрьскии и земъскии, абы черезъ нашу пилъност и справу свои конец приняли и омешк.аны не были, на тот есмо рокъ описаныи – в четъвергъ Божъего Ти.ла – до замку Володымерского приехали. И ачколвек того днѧ, для фалебъного свята, и назавтреи, для незехання княжать и панятъ и всее шляхты повѣту тамошънего, в оныи справы уступити есмо не могли, нижъли по томъ року на третии день, в суботу, хотя есмо малое собранье князеи и панов и земян на замку

---

[1] *Памятники*, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Т. – IV. Отдел второй. Киев, 1859 (далі – ПВК) Patkiewicza

[2-2] *У 1545 р. Великдень випав на 5 квітня, Трійця – на 31 травня, четвер після Трійці – Боже Тіло (4 червня)*; ПВК *Божого Тіла 2 червня*

[3] ПВК Patkiewicz

г҃сдръскомъ при его м҃лсти князи старостє володымєрскомъ видєли и тыхъ єсмо старшихъ имєны ѡписали, то єсть:

наиперввеи влдка володымєрскии и берєстєискии Гєнадеи, княз Ѳедор Андриєвичъ Сонкгушковича, маршалокъ Волынскоє зємъли, староста володымєрскии и браславскии, и виницкии; княз Алєксандро Вишнєвецкии, державца рєчицкии; княз Алєксанъдро Порыцъкии, пан Михаило Свинускии, Янь а Ѡлєхно Загоровъскии, Пєтьръ Калусовъскии, Грицъко Янъчинъскии, // [3 зв.] князъ Андрєи Козика, Лєвъ Ѡбразцовъ, к҃нзи Цуръцєвичи[4] а Михаило Котовичъ.

А всихъ ихъ якобы ѡ пєтдєсят парсунь могло быти, а инщии многии быти нє хотили.

Которому нєѡхотъному собранью княжатъ и панятъ и шляхтє того повиту нє могли єсмо ничого вчинити ани ихъ далєи ждати. Ѡдно мусили єсмо, на замокъ приєхавши, тымъ, хто ся пєрєд нами постановил, листы его м҃лсти г҃сдръскиє ѡказати, которыхъ ѡни, с удячъностъю принємъши, слухали и копии з нихъ в нас до сєбє побрали. И видєлося намъ, для пєвности тоє справы нашоє, ѡдинъ листь его королєвъскоє м҃лсти, в которомъ ѡстаточъная наука нам дана єстъ, вєчъ[5] до конъца в тыи книги ѡписати: //

[Г/17/4] "Жикгимонт Августъ, Божъю м҃лстью корол полскии,

великии княз литовъскии, рускии, прускии,

жомоитскии, мазовецкии и иных.

Влдцє володымєрскому и берєстєискому Гєнадию, маршалку Волынскоє зємъли, старостє володымєръскому, браславскому и виницкому князю Ѳедору Андриєвичу Сонкгушковича, и князємъ, и паномъ, кнєгинямъ, паням, вдовамъ, зємяномъ и дворяномъ нашимъ, аръхимандритомъ, мещаномъ и всимъ духовънымъ римъского и грєчєского закону – тымъ, которыи имєня свои в повѣтє Володымєрскомъ маютъ.

Што єсмо пєрво сєго, намовивъши с Паны Радами н҃шими, послали до зємъли Волынъскоє до замъков н҃ших Луцка, Володимєра и Крємянъца, Браславля, Виници и Жытомира дьяка н҃шого Лва Патиєвича Тишковича для ѡглєдана замъковъ нашихъ тамошъних, ѡ которыхъ намъ пєрво сєго справа дана, жє ѡныи з ласки н҃ши яко на будованъє, такъ и на иныхъ всяких справахъ и потрєбах своих вєлми зошли. Такъ зтєж и в будовани мостов, даванъи подвод и стации на послы и гонцы, которыи коли ѡными дорогами ходятъ, великоє ѡмєшъканє диєтъ. А наболєи затымъ, которыи ѡт ѡныхъ замков у прєдъковъ н҃ших, славъноє памєти королєи и великихъ князєи их м҃лсти литовских, иминя и люди выслужили и тыми вжє людми

---

[4] Куръцєвичи; ПВК Kurczewiczy; Źródła Dziejowe. Tom VI. Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku. Wydał Aleksander Jabłonowski. Warszawa, 1877 (далі – ŹD) Kurcewiczy

[5] вєсъ; ПВК wecz; ŹD wecz

выслужеными яко ѡныхъ замков будовати, так и мостов робити и подвод, и стацеи давати, так и иных стародавъныхъ повинъностеи земъских // [4 зв.] полнити не хочутъ. Яко то ширеи в оных листехъ[6] наших, с которими есмо того дьяка нш҃ого Лва Патеѧ послали, естъ ѡписано.

Ино писал до насъ том дьякъ нашъ, Левъ Патеевичъ[7], же ѡнъ водле росказанъя нш҃ого вжо тамъ на Волыни в никоторых замъкохъ нш҃их, то ест в Луцку, у Володымери, был и водле листу нашого тыи справы нш҃и справовати хотелъ. Нижли, деи, многии з вас в тыи справы вдатисѧ перед нимъ не хотили, для того, ижъ тамъ на тотъ часъ на Волыни князеи старостъ замъковъ нш҃ихъ тамошнихъ, такъ тежь и иншое старъшое князеи и земян не было, – были тутъ при нас, г҃сдри, у Вилни. А к тому дал теж ѡн намъ видати, же, деи, и коморы нш҃и мытныи и миста наши г҃сдръские немалую шкоду и переказу приимуютъ для того, што, деи, многии з вас, не видати за какимъ правомъ, по иминямъ вашимъ новыи и незвычаиныи мыта на себе держыте и выбираете.

Где ж мы, для всихъ тыхъречеи, вышеи мененых, послали тамъ на Волынъ – до Луцка и до Володымера, и до иншихъ тамошнихъ, где ся его листы видети будетъ, – князя Юрѧ Ѳалчевъского, бискупа луцъкого и берестеиского, а при его м҃лсти и росказали есмо и дьяку нашому Лву Патиевичу з листы и со всею тою справою, с которою ѡн ѡт насъ там до ѡныхъ замъковъ посланъ, на ѡнчас быти и ѡбо въсих тыхъ потребахъ замков ншихъ тамошнихъ и земъских пилне а достаточне и кгрунтовне сѧ выведати: хто их з васъ будовати // [Д/18/5] и иншии повинности земъские полнити повинен и хто их полнить, а хто не полныть. Такъ тежь што ся дотычетъ мытъ, которыи вы по иминямъ вашимъ держыте.

И мы, маючи то при доброи памети, же корол его м҃лсть, пан и ѡтец нашъ, рачилъ былъ вамъ казати передъ на колку литъ на тыи мыта листы-твердости вашы перед собою положыти тутъ, у Вилни; а потомъ засе его м҃лстъ положыти былъ их вам велелъ на томъ недавъно прошломъ валномъ соими в Берестъю, якожъ некоторыи з вас там в Берести и листы свои перед его м҃лстъю на мыта ваши покладали, а иншии еще не покладали. А такъ мы, для далекого еханѧ и длѧ болшое трудности вашое, подданыхъ наших, штобы[8] есте с тыми мисты-привилъи[9] вашими до нас езъдити мити[10] росказали. И полецили есмо князю бискупу луцкому, маючи при собе ку тым справамъ того ж дьяка нашого Потеѧ, тыхъ листовъ и твердостеи вашихъ яко на мыта, такъ и на именѧ – на данины предковъ нашихъ, – што будете вы або ваше предкове ѡтъ ѡныхъ замъковъ нашихъ Луцка, Володымера, Кремянца и иныхъ, иминеи и людеи выслужыли, ѡглєдати и

---

[6] ПВК mestiech; ŹD listach
[7] ПВК Patkjewicz
[8] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*
[9] листы-привилъи; ПВК listy prywili; ŹD listy prywilii
[10] ПВК miły; ŹD mili

им вырозумети, и ако ѡколо будованъа замъков, такъ и ѡколо мытъ и подъводъ и стацеи и иншихъ потребъ земскихъ стародавъныхъ слушъное какое постановене вчинити, а што бы са ѡтъ его м҃лсти постановити не могъло, ино намъ, г҃сдру, видати ѡ томъ дати. Якож есмо положыли его м҃лсти час быти тамъ в тых замъцеи[11] // **[5 зв.]** нашихъ для тыхъ наших справъ, наиперввеи у Володымеры, на свято Божого Тила приидучого, то естъ м҃сца июна четъвертого д҃на, а потомъ в Луцку, того ж м҃сца июня петънадцетого д҃на, быти.

Про то приказуемъ вамъ, кгды княз бискупъ его м҃лтъ луцкии на тыи положоныи часы яко комисаръ н҃шь в оныхъ замъцех нашихъ в Луцку и у Володымеры будетъ, штобы есте тамъ до его м҃лти на ѡныи часъ вси зъехалиса и листы-привилеа и твердости ваши на иминъя ваши и предков вашихъ выслужени и так тежъ и на мыта, которыи по тымъ же иминамъ вашимъ ѡтчызным и выслуженымъ держыте, перед его м҃лстъю положыли и ѡказали. Такъ теж и в-в иных всяких справахъ нашихъ гдръских и земъских, ѡтъ насъ его м҃лти полецаныхъ и в листех нашихъ, с которыми тамъ перво сего дьякъ нашъ Потеи послан, ѡписаныхъ, послушьни были во всемъ конечъно, под ласкою нашою.

Писан у Вилни, под летъ Бож. Нарожь. ҂АФМЕ [1545],
м҃ца апрел. ВІ [12] ден, индыктъ Г [3]

Валерияи, писарь"

И кгды жь имъ того листу выслухавши, тогды ѡни, порадивъшиса, таковыи ѡтъказ намъ противку ѡныхъ листовъ и росказанъа господарского вчинили:

"Што са дотычетъ тое науки и росказанъа // **[Е/19/6]** его м҃лсти, г҃сдря нашого, к намъ, слугамъ его м҃лсти, в лисътехъ ѡписаное, мы, иншии речи понехавъши, тотъ болшии артыкул ѡ покладани привилеевъ-твердостеи наших в себе важымъ, которыи не толко намъ в томъ маломъ собрани будучи, але и въсеи земъли Волынъскои долегаеть, абыхмо волю его м҃лти гдръскою наполнили и их перед вами положыли. Якож мы того з нашихъ ѡсобъ его м҃лсти г҃сдрьскую нашому не ѡтъмовъляемъ и волности наши, ѡтъ предковъ ихъ м҃лсти и ѡтъ г҃сдря нашого старшого наданыи, положыти хочемъ. Нижъли кды его м҃лсти г҃сдру нашому виделоса и тамъ в замъку Луцкомъ другии сеимъ братьи нашои старъшои зложыти, и рачил росказати зъеханъе на то ѡсобъливое вчинити, – мы, маючи тамъ головъныи привилии нашъ земъскии а ѡбачивъши сполное зъеханье братьи нашое старшое и меншие и з ними намовивьшиса, при ѡномъ привили головъномъ и вси иньшии твеpъдости наши на ѡнъчасъ в Луцку ѡказати готовы будемъ.

А ѡ которое пописанъе и роботу здишнего замку его м҃лтъ рачить[12] казатъ до нас писати, – мы, кождыи, городни свои в ономъ замку ѡбъвести

---

[11] замъцех; ПВК zamkach; ŹD zamcech

[12] ПВК raczył; ŹD raczył

и пописати и до конца его заробити хочемъ, и иншии справы и стародавъное захованъе и способъ ѡть них замъковъ его млсти, которыхъ[13] по насъ, слугахъ своихъ, его млти гсдрь видати // [6 зв.] потребуетъ, мы, тамъ же в Луцку, змовивъшисѧ вси, и видомость певъную ѡтъ старшихъ наших възмъши, хочемъ дать знати и на реистра ѡписати".

А ѡсобливе кнзъ староста володымерскии ѡбецался намъ початокъ поволности гсдру его млсти зъ себе ѡказати и привиля-твердости свои передъ нами тамъ, в Луцку, положыти. Якож, ведши насъ на свои впокои, многии привилѧ нам ѡбъявил и никоторыи листы папиръныи ѡ[14] подводы туреискии перед нами чол, нижли иншихъ ѡтъкрити не хотелъ, а ѡтъложыл то до Луцка.

А такъ мы таковыи поволныи ѡтъказ в тыхъ речахъ ѡть нихъ принемъши и видечи велми малое собранье их, на то есмо призволили и подлугъ тое воли и прозбы ихъ тыи важъныи речи до Луцка ѡтъложыли.

Нижли будованъѧ и справы ѡного замъку Володымерского, какъ ся в соби маеть, сами есмо ѡгледали и кождого князя и пана, земянина духовного и светъского стану, хто-колвекъ к роботе того замъку повиненъ естъ, а хто робити не хочеть, казали есмо в семъ реистре имены ѡписати и всякие вежы и городни – котораѧ за которую до конъца идеть, а колъко ихъ сутъ и чого потребуетъ [15-]и которыи бронныи речи тепер на замъку естъ[-15], а чого не доставаетъ, – то все есмо в семъ реистре дали знати. //

[S/20/7] И такъ ся ѡныи замокъ Володымеръ с початъку стародавного будованъѧ в соби заховываетъ. Ижь за панованъемъ славъное памети Казимера, короля его млсти, з Божого допущенъѧ тотъ замокъ былъ згорелъ. По которомъ згоренъи ѡного замъку самъ, деи, его млсть королъ Казимер ис королевою рачил туть и[16] Володимеру[17] приехати и казалъ его заробити волостъми литовъскими: Слонимскою[18], Волковыискою[19], Билскою[20], Берестеискою[21] и инъшими волостъми тамошъними и Борти, Ѡжьскими и Переломскими. И в тотъ же, деи, часъ кнзю Александру Сонкгушковичу тое староство рачил датъ. И погонъ[22] ѡтыхъ[23] часов и до сих мистъ – тому вжо есть вышъшеи ста лѣт какъ тотъ замокъ стоитъ – и николи его знову не роблено, ѡдно кнзи, панове и вся шляхта повиту Володымеръского бланки[24] робятъ и поправуютъ и глиною мажутъ кожъдыи свои части. Какъ, деи, в тотъ же часъ, по зароблєнъю волостеи

---

[13] ПВК Hospodarskich
[14] ПВК i; ŹD у
[15–15] ПВК *відсутнє*
[16] *Так у тексті*; ПВК u; ŹD u
[17] Володимеръ
[18] ПВК Słonymskoho
[19] ПВК Wołkowyiskoho
[20] ПВК Bilskoho
[21] ПВК Beresteyskoho
[22] почонъ
[23] *ѡт* тыхъ; ПВК od tych; ŹD od tych
[24] ПВК błacki

господарских, шныи замокъ по частем на нихъ роздилен, шкромъ, деи, вежъ, которые сутъ на гдря штлучоныи[25].

Наиперьви, вежа у воротъ. Тое вежы, поведаютъ, нихто не повиненъ робити и поправовати, кромъ за гсдръские пинези або которыми // [7 зв.] волостьми кому его млть роскажетъ. А узвод и ворота мелники здешнии повинъни робити толъко з деревъного мыта, которое на воротъного приходитъ. Таѧ вежа потребуетъ шправы: веръхъ вес шпалъ и ѳуньдоменътъ злыи и мазанъе шпадало. А столбу усходную шт земъли до тое вежи повиненъ робити князъ Андреи Козика з ыминъя выслужоного Мокреца. И таѧ столба такжо зла есть, треба новое. А впосредку шное вежи усходы два нагору ещо добри сутъ.

Штъ тое вежы, идучи в замокъ по ливои руци, перваѧ городня кнзя старосты володымерского, которую робитъ з ыменѧ Задыбъского, – тая со всимъ зароблена и шправена;

за тоею городнею березовъскаѧ городнѧ Шлехна Мелешковича, исподъ и веръхъ злыи есть, посредокъ[26] добрыи;

за тою городнею Лаврина[27] Иваницкого городня со всимъ добре шправлена – и накрыта и шбъмазана;

за тою городною три городни села Соминского, которое держытъ в заставе кнзь Коширскии, староста луцъкии, штъ князя Ковелского; тыи вси городъни злы сутъ, шдно посредокъ добрыи, а верху ани исподу нитъ;

за тыми городънями такъжо тры сутъ городни пановъ Загоровъских: шдна шправълена зверху и зысподу и шбъмазана и дви стоѧтъ нешправълены – верхъ и исподъ злыи; //

[Ʒ/21/8] подле Загоровскихъ – кнзя Коширского, старосты луцкого, пятъ городенъ иминеи кнегини его, а шостаѧ – вежа; тыи городни и вежу повинъни робити люди его конюшъские, завидовские, защитовъские, белополские, [28]-вербищовские, Кусты-[28], нижли вси городни злы сутъ – верху ани исподу нитъ; вежа також нешправълена – верхъ шпалъ, столбы и помосты лихи, усходу теж штъ земъли немаш и ѳунъдомент зысподу вежы шгнил, потреба знову все шправити.

Штъ тое вежы Воротъное до вежы князя Кошырского городен всихъ чотырнадцетъ, а межы тыми городнями толко тры городни шправлены.

За тою вежою кнзѧ Коширского починаютъся городъни:

первая городня иминѧ Туличовъского[29], которое тягънет до Ковъля[30], а перед тымъ было тое иминъе замъковое и выслужыл его на короли Александри княз Петьръ Головня, а потомъ шнъ продалъ князю

---

[25] штлучоныи; ŹD otłuczonyi

[26] ПВК posudok

[27] ПВК Hawryna

[28-28] вербищовские, Куты; ПВК Werbiszczowskii Kusty; ŹD Werbiszczowskiie Kusty

[29] ПВК Faliczowskoho

[30] ПВК Korola

Ковєнъскому[31] и тєпер дєржытъ Сємашко на королєвую єє мл҃стъ, – тая городнѧ нєѡправлєна – вєръху нитъ, испод злыи;

за тою городнєю туличовъского[32] городня козъловъскаѧ п҃на Михаила Свинуского, со въсимъ зароблєна и ѡправлєна;

за тою городнєю зємян Пузовъских[33] городня, ѡправлєна со въсимъ;

подлє тоє городни дви городни п҃на Солтановича // [8 зв.] иминъѧ єго Вєрбоє, ѡправълєны;

подлє тыхъ городєнъ дви городни князєи Куръцовичов з ыминєи ихъ, зароблєны и ѡправлєны;

подлє тыхъ городєн дви городни князя Алєксандра Вишънєвъского[34], дєржавцы рєчицкого, иминя єго Мышова, зароблєны и ѡправлєны;

за тыми городънями городня архимандрита зымєнского[35] мєнъчицкаѧ, – таѧ ѡправълєна;

за тою городною городня Юхна Вєръбовского, – таѧ ѡправлєна;

подлє тоє городни городнѧ Грицка Сєнюты зъ Хмєлєва, – таѧ ѡправълєна;

подлє тоє городни городня Костюшковичовъ хоболътовъскаѧ, ѡправлєна;

подлє тоє городни городня Богуша и братъи[36] єго Шєнвовскихъ[37] поспол з людми зажєвъскими[38] Василя Юнковича, ѡпъравлєна;

подлє тоє городни городнѧ Гнєвоша Кисєла[39] и єго помочников с Хрєнова а Щєрнєва[40], ѡпъравлєна, толко испод ѡгнилъ, трєба поправити.

Затымъ вєжа Мистъскаѧ, котороє вєжы сами мєщанє володымєрскиє почали вєрхъ робити. Нижъли повидили, ижъ пєрєд тымъ мєщанє литовижскиє посполъ з ними тую вєжу ѡправляли, а тєпєр, какъ ѡддано Литовижъ к҃нзю Чорторыискому, ѡни робити и в томъ имъ помагати нє хотятъ, на што мєщанє володымєрскиє листы прыпоминалныє вказывали. //

[И/22/9] Ѡтъ вєжы князѧ Коширъского до тоє вєжы Мѣстъскоє[41] всихъ городєнъ шєстнадцєтъ.

За тою вєжою Мистъскою починаютъсѧ городъни:

пєръваѧ городня Васка Радовицкого зароблєна и ѡпъравлєна; подлє тоє городни воита володымєрского городня, нє ѡправълєна; ѡ тую городню повидил воитъ, иж коли дєржалъ ѡтєцъ єго иминє Жарки з воитовъствомъ литовижъским, тогды с того иминъѧ повинєнъ былъ ѡную городню

[31] Ковєлъскому; ПВК Kowelskomu; ŹD Kowelskomu
[32] туличовъскою; ПВК Faliczewskoho
[33] ПВК Prezowskich; ŹD Prezowskich
[34] ПВК Wiszniowеckoho; ŹD Wisznewskoho
[35] зымнєнского; ПВК Зимеіского
[36] ŹD brata
[37] Шєлвовскихъ
[38] дажєвъскими
[39] Кисєля; ПВК Kisela; ŹD Kisela
[40] з Чєрнєва; ПВК s Czerniewa; ŹD z Czernewa
[41] *Літера* ѣ *виправлена з* и

робитъ, а какъ ѡдъдано Литовижъ и ѡноє именъє Жарки кнзю Чорторыиском, ѡно предсѧ тоє роботы на немъ смотърѧтъ, а кнзи Чорторыискиє помагати и робити нє хотять; ино намъ виделосѧ воиту росказат, абы предъсе тую городню ѡправилъ, а князеи Чорторыиских в томъ собѣ[42] наидовалъ; подлє воитовы городъни городъня нитъ видома чиѧ, нє въмили ѡ неи нихто повидити;

подлє тоє городни городъня Пєтра Калусовъского из братаничи с Калусова а з Вербична[43], ѡправълєна;

подлє тоє городни городня князя старосты володымерского иминѧ єго Уименского[44] купленого, ѡправена;

подлє тоє городъни князеи Чорторыискихъ дви городни именъя их Сєлъца, ачъколвекъ ѡправълены, алє злє, трεба знову ѡправити;

подълє тыхъ городенъ городня кнзя бискупа луцъкого, неѡправлена, ѡбєцалъ єє казатъ направити; //

[**9 зв.**] подлє тоє городни городня Якова и брата єго Андриѧ Колпытовскихъ с Колпытова, ѡправлєна;

подлє тоє городни вежа всихъ князеи и панов и земянъ всихъ повиту Володымерского, почата была знову робити, нижъли злыи початокъ и дира вчинена, ѡ чомъ межы себє спор мили; и мы межи ними ѡ роботу ѡноє вежы постановенъє вчинили тым ѡбычаємъ, што жъ ѡни вси, кнзи и панове и вся шляхта повиту Володымерского, маютъ засє тую вежу знову перерobити и всє тоє мистъцо, котороє было ѡставлено, ѡною вежою заняти и справити такь какъ надобє; и подлугъ тоє змовы своєє, яко и перво сєго, сами ѡни на тую роботу зволили и положыли гроши и дерево и муку давати; и тєпер по тому жъ маютъ ѡни на будованє тоє вежи дати тыи, которыи будутъ нє додали; к чому ѡни и сами призволили и тоє постановенъє нашо приняли, ижъ кождого з них, князеи и пановъ и земянъ, яко старшихъ, такъ и менъшихъ, духовъныхъ и светъскихъ, хто-колвекъ повиненъ тоть замокъ робити, маєтъ быти выдано з десети чоловиковъ протєс, стандар а тесница, а з двадъцєти чоловиков маца муки, а с кождого чоловика [45-]по полтора гроша литовъских, а з огородника[-45] – по полугрошку лядъскому; а тымъ деревомъ и мукою и пинезми маєтъ шаѳовати и то в нихъ ѡтъбирати и наимиты // [**0/23/10**] наимовати и тоє роботы пилновати князъ Богдан Курцовичъ, которого ѡни сами первеи сєго на то ѡбрали и ку тои роботє єго установили; а што княз Богданъ дерева и пинезеи и муки ѡтъ них возметъ, на то маєтъ им квиты свои давати и тежъ росъходъ весъ, што на тую роботу за єго шаѳованемъ выидетъ, и наимитомъ и тесли выложытъ, на реистра писати и с того личъбу имъ выдати; а естъли бы того дерева и пинезеи на [46-]ѡную вежу[-46] нє достало,

---

[42] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[43] ПВК Werbiczka

[44] ПВК Ulinskoho

[45–45] ПВК *відсутнє*

[46–46] ПВК onuiu weż; ŹD onu weż

ино ѡни вси, зволивъшися, маютъ то ѡшацовати, а другии платъ на то межы себе положыти деревомъ и пинезми и мукою, розумѣючи[47] по тои роботе чимъ бы ѡная вежа мѣла[48] дороблена быти; а кгды сѧ тая робота доконаетъ и по тои роботе, естъли што назвышъ пинезеи и дерева и муки ѡстанетъ, – княз Куръцовичъ маетъ то имъ, всеи шляхте, ѡповидити, ѡтъдати, а ѡни вжо будутъ вѣдат[49] на што ѡную достал ѡбротитъ[50] маютъ; а пак ли бы князи и панове и земяне, хто-колвекъ з них не хотел того постановенъя нашого и змовы своее полнити и того плату, яко естъ вышеи ѡписано, ему на тую роботу выдавати не мѣлъ[51], – мы росказали дворенину гсдръскому Ѳедору Солтановичу, которого гсдръ его млстъ здѣсе до Володимера для роботы ѡного замъку прислати рачилъ, таковыхъ непослушныхъ грабити и тотъ грабѣж в шацунокъ беручи, подле того жъ плату змовеного и в том листе нашомъ вышеи ѡписано, што бы за то стояло князю Богдану Куръцевичу давати, // [**10 зв.**] а князъ Богданъ маетъ тымъ грабежомъ части их, што на нихъ прыидетъ, в тои вежы заробити, а тот дворенинъ маетъ собѣ[52] децкованъѧ на таковыхъ непослушных брати по полтине грошеи; и маетъ тая вежа яко за тымъ постановенъемъ нашимъ и зъмовою их, такъ и за грабежомъ непослушныхъ, черeз справу ѡного шаѳарѧ их князя Курцовича и того дворенина гсдръского, доконана и вроблена быти до сего приидучого [53-]свята ѡсенъного Светого Мартина, которое свято будетъ мсца ноября третегонадцетъ днѧ, в индикъте четъвертои[-53], а естъли бы хто з нихъ хотелъ тому постановеню нашому и ѡному князю Куръцовичу и дворенину гсдръскому противенъ быти, – таковыи маетъ каранъе гсдръское на соби понести водле науки и росказанъя гсдръского, на што жъ есмо и выпис с книгъ под печатъми нашими имъ дали.

Ѡтъ вежы Мистъское до тое вежы посполитое Земское всихъ городен ѡправленых и лихих деветъ.

Подле тое вежы городни идутъ:

первая городъня влдки володымерского имѣнъя[54] церковного Бискупичъ а Яневичъ, тая городнѧ почата робити, нижъли не доконана, на[55] которую роботу ѡное городни повѣдил[56] врѧдникъ владычинъ, ижъ дал городничому князя старостина пинези и ѡвесъ, лечъ, деи, за ѡною вежою таѧ городнѧ не доконана;

подле тое городни городня кнзя старосты володымерского, которую

---

[47] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[48] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[49] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[50] ПВК obrit
[51] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[52] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[53-53] *Святого Мартина – 11 листопада 1545 р.*
[54] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[55] ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*
[56] *Літера* ѣ *виправлена з* и

повинєнъ робити з ыминєи // [I/24/11] своихъ Ставъка а Колчина поспол зъ зємяны володымєрскими Солтаномъ а Богданомъ а Иваномъ з ымєнъѧ ихъ Бутєтичъ;

за тою городнєю двѣ[57] городни князя Алєксандра Вишнєвъского[58] а Михаила Котовича а зятѧ Михаилова, Яронима Крупъского з Устилогова[59], из Лудина а з Езова, ѡправълєны;

подлє тоє городни городня Ляховскоє и пасынъка єє з Ляхова и Щєнютина, ѡправлєна и ѡбмазана;

подлє тоє городни городнѧ князя Иванова и кнєгини Василъєвоє и кнєгини Ѳєдоровоє з Роговицъкихъ[60] з Горова[61], з Ружына и с Твориничъ, ѡправлєна и ѡбъмазана;

подлє тоє городни князя старосты володымєрского городня з ымєня Крухиничъ а Грыцка Янчынского с Павловичъ, ѡправлєна толъко ѡдна сторона, вєрху нє побита[62];

подлє тоє городни городня Василєвоє Янъчинъскоє а Гаврила Яковицкого з Овадна а с Туропина, ѡпъравлєна;

подлє тоє городни князя Андрия Козѣчича[63] а Лва Ѡбразцова, а Бискупичъ полторы городни, ѡправлєны;

подлє тоє городни Томъковоє Коилєнскоє[64] а Ивана Клюского с Коилна[65] а с Оздютич[66], из Своичова[67] а с Клюска[68] полторы городни, ѡправлєно;

подлє тоє городни Василъѧ Юнкєвича а Василъя Болобана з Скоковичъ[69] и з Усєкрикъ[70] полторы городни ѡправлєны; //

[11 **зв.**] подлє тоє городни Тихъна Кисєлева з Низкиничъ[71] и Дорагиниц[72] полторы городни, ѡправлєны;

подлє тоє городни Василєвоє Марковъскоє и дєвєра єє Ѳалєлиѧ городнѧ з Марковичъ, ѡправлєна;

подлє тоє городни домъ королєвъскии вдилан єстъ на городнѧхъ за накладомъ и справою самого князѧ старосты володымєрского яко

---

[57] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[58] ПВК Wiszniewеckoho
[59] Устилога
[60] ПВК Jerohowickich; ŹD Jerohowickich
[61] Роговичъ
[62] побито; ПВК pobitia
[63] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[64] ПВК Kwilenskoie
[65] ПВК Kwilina; ŹD Kwilna
[66] ŹD Odiutycz
[67] ПВК Woiczowa; ŹD Woiczowa
[68] ПВК Simoska; ŹD Simoska
[69] Моковичъ; ПВК Mokowicz; ŹD Mokowicz
[70] Осєкрова
[71] ПВК Niznicz
[72] Дорогинич; ПВК Dorohinicz; ŹD Dorohinicz

деревомъ, такъ желизомъ и мурованъемъ комин; а первеи того городенъ на томъ мѣстъцу[73] шестъ было, которие повинъни были робити: первую городню Гаврыло а Михаило Яковицъкие а Русинъ з Бобичъ, другая городня Пахна а Гаврыла а Якова, Юхна Ивашковичовъ Яковицкихъ с третее части иминъя Якович, третяя городнѧ пана Михаила Свинуского з Волкович и зъ Заячичъ, четвертая городня старосты володымерского з ыминя Бужъковичъ, пятая городня з ымени Ковелъского с Ѳалимичъ, шостая городня небожчика князя Ивана Козѣчина з Роснова.

За тымъ домомъ вежа за пинези королевъские, ѡправлена со всимъ. До того дому королевъского ѡтъ тое вежы Земъское всихъ городенъ ѡправъленыхъ и неѡправленых // **[AI/25/12]** – петънадцетъ, кромъ тыхъ шести городенъ, которыи домомъ кролевъскимъ заняты.

Ѡтъ тое вежы Королевъское городни почалися:

первая городня, мелникова, стоитъ незароблена, которую Каспор Мелникъ повинен робити з млына и зъ ѳолварка, которые под собою маетъ;

подле тое городни городня князя старосты володымерского з ыменъя его Холопина[74] а Якова Холпытовъского[75] с Твердыни, ѡправълена;

подле тое городни городня хоружого земъли Волынское Ѳедора Сербина з ыминъя его Пиркович, ѡправлена;

подле тое городни городъня князя Алекъсанъдра Вишневъского[76] а Юнъка, подстаростего, и брата его Василѧ з ыминя их Дрывинѧ, ѡправлена;

подле тое городни городня Семена а Павла, Андриѧ а Мацъка Ѡранскихъ з Оранъ а зъ Лазкова[77], ѡправълена;

подле тое городни князѧ Алексанъдра Вишневского[78] городнѧ иминя его закупного Черъникова, ѡправлена;

подле тое городни городнѧ Богдановое вл҃дчиное а другое Богдановое, возънесенъское, а третее вдовы Стадницкое иминъѧ их Радовичъ, ѡправлена;

подле тое городни Ѡлехна Мелешковича з Микуличъ городнѧ, ѡправлена;

подле тое городни Грицка Ѡбуховича городънѧ з Вощатина, ѡправълена;

подле тое городни городня Василъѧ а Щастного // **[12 зв.]** а Михаила Яковицкихъ з дву частеи иминъѧ их Яковичъ, ѡправълена;

подле тое городни дви городни Андрия а Гневоша а Юря Ѡвлучемъскихъ иминъѧ ихъ Ѡвлучима а Гаиковъ а Ставчичъ[79], ѡправлена;

---

[73] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[74] Холопичъ
[75] Колпытовъского
[76] ПВК Wisznieweckoho; ŹD Wisznieweckoho
[77] ПВК Złażkowa; ŹD Zażkowa
[78] ПВК Wisznieweckoho; ŹD Wiszneweckoho
[79] Ставковъ; ПВК Stawczyc; ŹD Stawczyc

подле тыхъ городен городнѧ Яцка Литинъского изъ братаничомъ его з Литина, ѡправлена;

подле тое городни городнѧ Волчкова Жасковского з Жасковичъ и з Хмелева, ѡправълена;

подле тое городни городня пана Михаила Свинуського иминъѧ его Волъковичъ[80] и Заѧчичъ, напротивку того мистъца, где домомъ королевскимъ заставлено, таѧ ѡправълена;

городня ѡстаточънаѧ к вежы Воротнои – князѧ Анъдреѧ Козичина[81] иминя его выслужоного з Мокреца, ѡправълена, ѡдно столба лиха.

Ѡтъ вежы Королевъское до тое вежы Воротъное всихъ городенъ ѡправъленых шеснадъцетъ, ѡкром Каспоровы Мелниковы, неѡправленое.

Сума всихъ городенъ замъку Володымерского семъдесятъ а вежъ пятъ. А межы тыми городнями городенъ всихъ лихих двадцетъ а вежъ чотыры – то все ѡправенъѧ потребуетъ, ѡкромъ бронъных речеи. Нижъли ѡ роботу четвертое вежы, над вороты, – потреба естъ ласки г҃сдръское.

А мостъ, которымъ езъдетъ до замъку, естъ вдиланъ ново, которыи николи передъ тымъ не бывал. // [BI/26/13] Ѡдъно к҃нзи и панове и всѧ шляхъта повиту Володымерского вробили его ново сами, доброволъне, для того, абы были через ласку г҃сдръскую вызъволени ѡт роботы мосту луцкого, бо, деи, двоих роботъ не повинъни робити. А естъли бы не были ѡтъ ѡного мосту луцкого вызволени, тогды, кгды сѧ тотъ здишныи мостъ володымерскии показитъ, напотомъ не хотятъ его робити ани поправовати. Нижъли иншии земѧне повиту Луцъкого повидили, што ж ѡни передъ тымъ, коли мосту не было, а бывал въездъ до замъку краемъ горы[82] горы[83], ѡно[84] ѡни повинъни были парканъ краемъ тое горы робити плетенемъ и ѡбъмазывати, а теперъ вжо того паркану робити не будутъ, кгды ѡныи мостъ взялися справовати.

А то сут бронные речи замку Володимерского:

салитры семъ бочокъ, тую салитру повидилъ княз староста володимерскии, иж купил за свои пинези и поступилъ ее на г҃сдра; ѡкромъ в тои салитре ѡсъмнадцетъ каменеи салетры, што пушкар давалъ з мыта своего повиноватого на замокъ, в кожъдыи годъ по шести каменеи;

сиры полушатъка, которое можетъ быти ѡ тры камени лядъскихъ; // [13 зв.] свинцу штука, можетъ быти в неи вышеи трехъ цетнареи, то ест петънадцетъ каменеи лядских;

гаковницъ всих королевъскихъ тридъцат;

кулъ гаковничныхъ готовыхъ двисте и ѡсмъ;

сарпанътыновъ желизных коротъких два;

---

[80] Воиковичъ

[81] ПВК Koziczki

[82] *Правлено*

[83] *Зайве повторення*; ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

[84] ѡдно ?

пороху гаковничного два камєни, а дилъного пороху по*л*тора камєня; дило розо*р*ваноє, с которого можєтъ быти доброє вроблєно; порохо*в*ницъ гаковничъны*х* тридъцатъ а ѳо*р*мъ гаковни*ч*ны*х* жє тридъцатъ, а и*н*шихъ дилъ, вєлики*х*, ничого нѣтъ.

Ѡброны тє*ж* по ѡбла*н*комъ: ко*л*ѧ, колодокъ, каминъѧ, нємашъ, ѡди*н* тризубъ[85] стоитъ а можєтъ быти в чотырєхъ або в пєти городн*ях* с тоє стороны, ѡ*т* мо*с*ту, колодъки привиш аны. И мысмо тыи потрєбы бронъныє казали направити.

А што сѧ дотычєтъ ты*х* всихъ городєнъ и вє*ж*ъ лихи*х*, в оно*м* замъку нєсправєныхъ, которыи пови*н*ни кнѧзи и панове и зємянє робити и поправовати.

Мы, ѡбачивъши таковую нєсправу, приказали єсмо и рокъ пєвны*и* – дє*н* Ст҃ого Ма*р*тина, свята пры*и*дучого ѡсє*н*ного, – положыли, штобы ѡни до ѡного року при*и*дучого сами, доброво*л*нє, кожъды*и* свои части добрє заробили и ѡправили. И тыми всими потърєбами, ку ѡборонє замъково*и* прислухаючими – ко*л*ємъ, колодъками, тризубами и и*н*шими потрєбами – насътроили и справили какъ надобє, яко бы часу пригоды а нава*л*ности ѡтъ нєприятєлє*и* // **[ГІ/27/14]** г҃сдръскихъ тотъ замокъ єго м҃лти яко хожєнъє бєзъпє*ч*ноє по вє*ж*амъ и ѡбла*н*ко*м*, такъ и ѡборону пєвную а досътаточъную милъ. А єстъли бы до того року положоного ѡноє роботы в томъ замъку за своєю доброво*л*ною справою заробити и направити нє хотили, – тогды маєтъ тотъ жє дворєнинъ г҃сдръски*и*, ѳєдо*р*, на то послань*и*, по ѡномъ року, вышє*и* писаномъ, таковыхъ свово*л*ныхъ а нєпослушныхъ грабити[86] и ѡными грабєжъми части ихъ до ко*н*ца заробити и со въсимъ справити, нє прывлащаючи ты*х* грабєжо*в* ку своєму жадному пожытку.

По томъ пописанъю ѡного замъку, пополъняючи намъ росказанъє г҃сдръскоє, пытали єсмо кнѧзя старосты володымєръского, князє*и* и пановъ, пры нємъ будучихъ, ѡколо сторожовъ и кликуновъ: "Хто повинєнъ здавна на замъку кликати и стєрєчи ?" И к҃нзъ староста намъ повидилъ, ижъ: "Пєрєдъ тымъ николи зъ стародавна сторожовъ ани кликуновъ ни ѡтъколъ нє было, нижъли, дє*и*, прє*д*ки мои – старостовє – и я самъ сторожовъ повинъни сами на*и*мовати, часомъ на го*д* тры сторожы, а иногды два, – тыи, дє*и*, и *в* воротъ стєрєгутъ, и вночы на замъку кличутъ".

Тєжъ ѡколо наспижованъя замъку довидывалисѧ єсмо в нихъ, єстъли бы што было: збожъѧ, мяса, крупъ и инъшыи спижъныи рєчи, а ѡтъколъ то пєрє*д* тымъ прихожывало а чимъ наспижовывано, абы намъ ѡповидили и дали знати. И к҃нзъ староста повиди*л*, ижъ: "Пєрєдъ тымъ николи того в обычаи нє бывало, абы тутъ котороє наспижова*н*є // **[14 зв.]** мило быти, и того тєжъ нє памєтамы ѡтъколъ то прыходило, нижъли, дє*и*, я, староста, тутъ приєхавши, што привєзу зъ собою з своихъ иминє*и* або с торъгу куплю

[85] *Літера* з *виправлена*
[86] ŹD brabiti

– то и ємъ, и пъю". Такъ тєжъ и князи и панове и зємянє мовили, ижъ: "Коли намъ потрєба вказуєтъ, – мы з собою жывности привозимъ, а инъшии з насъ тутъ в замъку запасъ свои про сєбє дєржымъ. А ѡ таковомъ наспижованъи замковомъ ничого нє видаємъ".

И дворовъ тєжъ и волостєи и сєл и пашєнъ, повидили, яко княз староста такъ и князи и панове, ижъ: "К тому замъку ничого нитъ, а которыи дворы и волости и сєла и инъшии пожытъки к оному замку были, – то, дєи, всє роздано". Нижли повидилъ княз староста, иж: "Я толъко ѡдин дворєцъ под мистомъ и пашню ку ѡному дворцу на замокъ мамъ, которую, дєи, пашню самъ жє своими людъми и волы пашу и прячу. И сєножати, которыи єщо к замъку ѡсталиса, – то, дєи, всє мои властъныє люди, приходєчи, косєтъ.

И мы, хотєчи ѡ томъ розданъи пєвную справу мити, просили єсмо у княза старосты рєистру – што бы кому роздано было и што тєжъ на тотъ часъ того старостъва своєго доходов и пожытъковъ маєтъ, абы намъ ѡбъавилъ. И княз староста ѡ розданъи ѡныхъ волостєи и сєл, што намъ устънє самъ повидилъ, мысмо то всє водлє єго повєсти на ѡсобливомъ рєистрє достаточнє выписали. // [ДІ/28/15] А ѡ приходєхъ и пожытъкохъ старостъва своєго ѡбєцалъсє намъ в Луцку рєистъръ дати. А ѡ инъшомъ розданъи того жъ замъку Володимєрского, которого пєрєдъ нами нє хотєлъ ѡтъкрыти, и мы ѡтъ иншихъ довидавъшиса, тамъ жє пры томъ рєистрє дали знати.

Нижъли повидилъ намъ княз староста ѡ волости Смидєнъскои, в которои можєтъ быти болъши ста дымовъ чоловиковъ: "Тая толко ѡдна волостъ при ѡномъ замку Володымєрскомъ ѡсталася, никому єє нє ѡтъдано. И тєпєръ, дєи, служъбы свои повинъныи на замокъ служит и данъ даютъ". Которыи служъбы и дани и пожытки ѡноє волости, што єму ѡтътол приходитъ, ѡбєцалса намъ пры томъ жє рєистрє всєго приходу старостъва своєго, ѡписавши, в Луцку положыти. Ѡдно жъ то нам ѡбъавил и людєи ѡноє волости Смидєнскоє пєрєд нами здѣсє у Володымєри ставилъ, которыи ѡчєвисто плачъливє на Богдана Сємашка, старосту ковєлъского, жаловали, што ж, дєи, ѡн многии зємъли и сєножати их к Вижвє забралъ бєз всякого права чєрєз листы судовыи и корола Казимєровъ листъ, которыи ж пєрєд нами покъладали, гдє ѡписуєтъ в томъ листє, ижъ єго млтъ корол Казимєр и Вижъву, замокъ князя Ковєлъского, казал былъ спалитъ, бачєчи шкоду тоє волосъти своєє. То пакъ, дєи, Сємашко чєрєз ѡныи листы и стародавноє // [15 зв.] дєржанъє ѡныи зємъли и сєножати в нихъ бєзправнє поѡтънималъ и многии грабєжы и шкоды имъ подилалъ. И єстъли на то нє будєтъ ласки и ѡбороны г҃сдръскоє, тогды повидили, ижъ ѡнаа волостъ на конєцъ згинєтъ и люди розыидутъся, и замокъ Володимєрскии бєзъ тоє волости нє будєтъ низашто стояти.

А кгды ж намъ науку и росказанъє господарскоє ѡколо тых прав и роботъ замъковых наполнивъши и тыє важъныє рєчи до Луцка

ѡтъложывъши, тогды, ѡбачивъши непевъную[87] справу замъковую, виделося намъ справу и рядностъ миста Володымерского ѡсмотрити, какъ ся в соби ѡбыходитъ, а которыи способъ и ѡборону к часу потребъному маетъ и чого потребуетъ, абыхъмо вмили гсдру его млти ѡ томъ повидити.

А такъ, всемъши з собою кнзя старосту володимерского и некоторых земян, ездили есмо ѡколо всего миста, смотречи роботы паркановое и ровов и валовъ. И видели есмо два валы высокихъ а два ровы глубоких, которыи сутъ з стародавныхъ часовъ копаны и справованы великимъ коштомъ и накладомъ, почонъ ѡт речки, на имя Смочи, ажъ до ставку и до реки великое, которую называют Лугомъ, а идетъ с одное // [EI/29/16] стороны, втираючи миста и замъку. И поведаютъ, ижъ перед тымъ на томъ мистцу, куды парканъ идетъ, замокъ ѡколныи бывал. А тыи ровы ѡколо замъку были сыпаны и тепер ещо добры сутъ, нижъли гребля ѡного ставу, гдѣ ѡныи ровы ѡперли, сказилася. А естъли бы была ѡправълена и засе на другои сторонѣ, ѡтъкол ся ровы починаютъ, на тои рѣчъце Смочи став воитовъскии занятъ былъ, тогды бы з двоих сторонъ вода в тыи ровы приходила и великаѧ тверджа всему мѣсту и замъку была. Которыи же ставъ и гребълю воитовскую велели есмо воиту занѧти и ѡн самъ поднялся ѡныи ставъ свои справити.

А ѡ тую другую греблю, ѡтъ великое реки, – потреба естъ ласки и росказанѧ гсдръского. А паръканъ, которыи мещане справуютъ, ѡбачили есмо, ижъ добре его будуютъ – деревомъ а не плетенемъ, клити с обланъками, а инде домы у стѣну справуютъ. Естъли бы такъ до конъца справили яко почали, тогды в доброи ѡбороне мисто будетъ. Нижъли потреба имъ ласки гсдръское, абы имъ волно было уездъ мити и дерево брати в тыхъ пущахъ и дубровахъ. На што листы дозъволеныи предковъ гсдръскихъ и его млсти гдрѧ нашого старшого маютъ. Чого имъ тепер кнзи и панове и земяне забороняют и подлугъ ѡных листовъ того вжывати не допускают. // [16 зв.] И к тому потребуютъ ласки и милосердъѧ его королевъское млти ѡколо ѡтъпущенъѧ серебъщизъны и ѡрдынщины на колко годовъ, чимъ бы мѣли поправитисѧ а тотъ парканъ до конца добре заробити. Бо ѡ томъ велико чоломъ били, абы которое запоможенъе собѣ мѣли, зачимъ бы могли тои роботе паркановои досыть вчинити.

Тежъ жаловали, ижъ коли послы татарскии и иншии черех Володимер идутъ и приставы над ними посылани бываютъ и ѡни стацѣи великии в нихъ берутъ: волы, бараны, мед, пиво, ѡвъсы, сена и инъшии стравныи речи. А того, деи, передъ тымъ николи не бывало. На што жъ и листы гдръскии в себе мѣти поведают, ижъ имъ того не давати. А повидили, ижъ то бирано перед тымъ з волостеи, а иншое с пѣнезеи мытъныхъ куповано. И в томъ потребуютъ великого ѡпатъреня и ласки господарское.

---

[87] ŹD na pewnuiu

И над то жаловали на людеи князкихъ и панъскихъ и духовныхъ рымъского и грεчεского закону, которыи в мѣсъте тамошнемъ мешкаютъ и торъгомъ ся ѡбыходят, а того паркану робити з ними не хотятъ и инъшихъ платовъ и подачокъ мѣстъскихъ[88] нε тягнετъ[89]. И мы за паркановую роботу казали таковыхъ непослушныхъ моцно грабити и делницы ихъ зарobливати, бо ѡборона мѣстъская всимъ потрεба εстъ.

А ѡколо платовъ и подачокъ мѣстъскихъ[90] и ѡ подводах, в которых имъ не помагаютъ, ѡтъложы[...][91] εсмо то на сьεм[92] до Луцка // [SI/30/17] до Луцка, абы с таковыми кнзи и паны и земяны, хто ѡными людъми в мѣстε[93] гсдръскомъ[94] владностъ маютъ, ѡчивисто мовили и права и твердости свои, на чомъ ѡноε мѣсто Володымεрскоε ѳунъдовано εстъ, перед нами положыли и всихъ тыхъ имены на реистре намъ дали. И ѡни того ся ѡбεзали[95], ижъ маютъ со въсимъ тымъ в Луцку быти.

Затымъ просили насъ, абыхмо брони ихъ мѣстъскоε ѡгледали и ѡныи[96] бронъныи речи в реистра наши ѡписали. Мы для того до мѣста εзъдили и што εсмо бронъных речеи тамъ видели – то εсмо в сем реистре ѡзнаимили:

гаковницъ двадцатъ и двѣ[97] добрыхъ,

пороху готового шестъ камении,

ѡлова пятъ камении,

семъсотъ кулъ гаковничныхъ,

а ѡ ручници поведаютъ, иж кожъдыи мещанинъ маεтъ, а инъшии по двε ручници держатъ.

А к тому нехаи бы была вѣдомостъ господару его млсти, иж которая речъка, на имя Риловица, под мѣстомъ[98] Володимерскимъ недалεко идетъ с поля а впадываетъ в тую реку болшую, в Лугу, – тая речъка, εстъли бы занята была, тогды ку великои потребε и ѡборонε всεму мѣсту и замъку Володимерскому можетъ бытъ. Где жъ εсмо сами тамъ выежъчали и ѡноε рѣчъки[99] ѡсмотрѧли и мѣстъца, подобныи ку сыпаню гребъли, видели, ижъ можетъ εε заняти и гребълю справити.

---

88 *Літера* ѣ *виправлена з* и

89 тягнутъ; ПВК tiachnut; ŹD tiahnut

90 *Літера* ѣ *виправлена з* и

91 *Слово недописане, має бути* ѡтъложыли; ПВК otłożyli; ŹD odłożyli

92 сеимъ; ПВК seym; ŹD soym

93 *Літера* ѣ *виправлена з* и

94 ŹD *відсутнє*

95 ПВК obeżali; ŹD obecali

96 ŹD innyie

97 *Літера* ѣ *виправлена з* и

98 *Літера* ѣ *виправлена з* и

99 *Літера* ѣ *виправлена з* и

И тыхъ всихъ рѣче*и* [100-]и справъ[-100] замъку и мѣста Володимє*р*ского ѡсмотрѣвши[101] и кожъдоє маєтъности и по*т*рєбы тамошнєє // [**17 зв.**] тамошнєє довѣдавъшися[102] и пописавъши, – поєхали єсмо [103-]до Луцка[-103], абыхмо водлє науки и росказанъѧ г҃сдръского тамошнимъ справамъ досытъ вчинили. //

[100–100] ПВК k sprawie; ŹD k sprawie

[101] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[102] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[103–103] ПВК *відсутнє*

РЕВІЗІЯ ЛУЦЬКОГО ЗАМКУ

[ƷI/31/18] Того *ж* м͠ца июна ЕІ [15] дна, инъдик Г [3].

По доконанъи всєє справы замъку Володимєрского, мы, Ю*ри* Ѳа*л*чєвъски*и*, з ласки Божоє бискупъ луцки*и* и берестє*и*ски*и*, маючи при на*с* дьяка г͠сдръского Лва Патѣевича[1] Тишковича а выполъняючи и досытъ чинєчи воли и росказанъю єго королєвъскоє м͠лти, господару нашому милостивому, и яко пєръвє*и*, на року ѡтъ єго м͠л*с*ти ѡписаномъ володимєрскомъ, такъ и тєпє*р*, на второмъ луцкомъ року, июня пятогона*д*цєтъ д͠ня, мєнованомъ ѡтъ єго королєвъскоє м͠лсти, нє хотєчи сєбє початъкомъ нєспѣшности[2] и нєхтивости ку єго м͠лти гдръскимъ справамъ з нашихъ ѡсобъ ѡказати, и нє ѳо*л*кгуючи ничого ѳоробє нашо*и*, алє важєчи в сєбє бо*л*шє*и* росказанъє єго м͠л*с*ти и потрєбы зємъскии на вєлико*и* бачности маючи, прыєхали єсмо до замъку Луцкого в понєдѣлокъ, то єстъ того д͠ня, вышє*и* ѡписаного. И нє бачачи никоторого собранъа княжатъ и панятъ и всєє шля*х*ты зємъли Волынъскоє, нє мо*г*ли єсмо яко того, такъ и завътрєшнєго д͠ня ѡвто*р*кового ку тымъ справамъ при*и*ти. Ѡднакожъ, даючи зъ сєбє початокъ назавътрє*и*, в олторокъ, в замъку г͠сдръскомъ на палацы, яки*и*-ко*л*вє*к* єстъ // **[18 зв.]** єстъ, ѡбачивъши ста*р*шихъ ѡсобъ яко ѡбоихъ єпи*с*копо*в* володимєрского и лукого[3], такъ и старостъ ѡны*х* замъковъ, к͠нжа*т*[4] Чо*р*тори*и*ски*х* и никоторы*х* инъшихъ ѡсобъ князє*и* и пановъ и зємянъ, которыи на тотъ часъ могли бы*ти*, мысмо имъ листы г͠сдръскиє подали. И ѡни, почтивє а вдячнє принємъши, пилънє ихъ слухали, и тыхъ листо*в* самихъ на бо*л*шєє а достаточноє розо*з*нанъє в на*с* собѣ[5] просили. Мы, видєчи рєчъ слушъную, того имъ боронити нє мо*г*ли и ѡныи листы г͠сдръскии к рукамъ ихъ дали, которыи сутъ тымъ жє способомъ в таковы*х* жє справахъ до ни*х* писаны яко и до повѣтовъ Володимєрского и и*н*шихъ здѣшныхъ[6] замъковъ. Которыи ѡни листы, ѡтъ на*с* принємъши, три дни ку своє*и* воли и бачности ихъ мѣли[7] и ими шаѳовали. И за то на*с* жєдали, жєбыхмо нє квапєчися в тыи справы г͠сдръскии уступовали, поки бы инъшии да*л*ныи княжата и пановє и зємянє к тому часу собрали.

Мы, досытъ чинєчи воли и про*з*бѣ и*х*, а маючи надєю на поволъны*и* ѡтъка*з* и ѡбѣтницу, на*м* ѡтъ ни*х* у Володимєри вчинєную, за которою бы праца наш а дарємъна нє мѣла[8] быти, ѡжыдали єсмо [9]-собранъя их-[9] до *т*рєтєго д͠на. И ѡни ачъсяко*л*вєкъ множъствомъ собрали, нижъли тоє многоє собра*н*є ихъ, такъжо яко малоє у Володимєри, насъ ѡмылило. А

[1] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[2] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[3] луцкого; ПВК łuckoho; ŹD łuckoho
[4] ПВК Kniaziey; ŹD kniazey
[5] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[6] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[7] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[8] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[9-9] ŹD *відсутнє*

вєдъжо мы, розумѣючи по справє их, ижъ мєнъшии мєжи // [ИЦ/32/19] мєжы сєбє раду чинятъ, а старъшии науку имъ дают, и даючи вѣдати[10] ѡсобы[11] кожъдого з нихъ, хто сѧ колвєкъ на томъ зборє пєрєд нами поставилъ, казали єсмо ихъ всихъ на имѧ в сємъ рєистрє ѡписати. Напєрвєи єпскопы и княжата головныи, то єстъ:

вл*д*ка володымєрскии и бєрєстєискии ѡтєц Гєнадєи, вл*д*ка луцкии и ѡстрозскии Ѳєдосєи, кн҃зъ Ѳєдор Андрѣєвичъ Сонъкгушковича, староста володимєръскии, [12-]кн҃зъ Андрєи Михаиловичъ Коширскии[-12], староста луцкии, кн҃зъ Алєксандро а княз Иванъ Ѳєдоровичи Чорторыискии, княз Добровицкии мєнъшии.

А то повѣтники володымєрскии:

княз Алєксандро Порыцкии, кн҃зъ Андрѣи[13] Козѣка, княз Богдан а княз Михаило Куръцовичи, кн҃гни Васил*є*вая Роговицкаѧ Настасъѧ, Тихно Кисѣлъ[14], Пєтъръ Калусовъскии, // [19 зв.] Грицко Янчинъскии, Яцко, Андрєи Колъпытовъскии, Иванъ Бутєтицкии[15], Ѳєдоръ Солътановичъ Бутєтицъкии[16], Иванъ Шєлъвовъскии, Лаврин Иваницкии, Яцъко Лѣтєнъскии[17], Ивашко Лѣтєнъскии[18], Васко Дровинъскии, Иванъ Сиюсъкии[19], Мацко Ѡранъскии, Ѡлєхно Чєрнєвъскии, Анъдрєи Ѡранъскии, Волъчко Якимовичъ, Михаило Котовичъ, Гнєвошъ Ѡвлучємъскии, Григорєи Ѡбухъ, пан Янъ Загоровъскии, Пєтъръ Костюшъкович Хоболътовскии.

То всихъ толъко повѣту Володимєрского.

А то єстъ повѣтники луцъкии: //

[ѲІ/33/20] княз Андрєи а княз Матъѳєи кн҃зи Чєтвєртєнъскии, княз Ѳєдор Головня Ѡстрожєцкии, кн҃зи Вороницкии, князъ Макъсимъ а княз Ѡстаѳєи Сокол*с*кии[20], князъ Иванъ Масалъскии, князъ Богданъ Соколъскии[21], князъ Яковъ Крокотка, князъ Юри Вороницкии сам ѡт сєбє и ѡт брата своєго кн҃зя Воины, князъ Иванъ Чєтвєрътєнскии, князъ Стєпанъ[22] Ружынъскии,[23] князъ Богданъ Любєцъкии[24], князъ Вєлицъкии,

---

[10] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[11] ПВК o sobie; ŹD o sobie

[12–12] ПВК *відсутнє*

[13] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[14] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[15] ПВК Butepicki

[16] ПВК Butepicki

[17] *Літера* ѣ *виправлена з* и; ПВК Lepsenski

[18] ПВК Lepszenski

[19] Клюски*и*

[20] ПВК Sokolinskii; ŹD Sokolinskii

[21] ПВК Sokolinski; ŹD Sokolinski

[22] ПВК Stefan; ŹD Stefan

[23] ПВК Reczycki; ŹD Rużyki

[24] ПВК Mohecki

ключникъ и городничыи луцкии пан Петръ Загоровъскии, хоружыи зємъли Волынъскоє пан Ѳєдор Сєрбинъ, Сємєнъ Цата, Гнєвошъ Еловицкии, Ѳєдоръ Мышка, Марко Жоравницъкии, пан Михаило Свинускии, Пєтъръ а Василєи Сємашъки, Василєи Сємашко Риканскии, Ѡлєхно[25] а Михаило Козинъскии, Ероѳєи, самъ ѿтъ сєбє и ѿт брати Гостскии, Михаило а Сокол Єловичи, Грицко, сам ѿтъ сєбє и ѿт брати Еловичи, // [**20 зв.**] Иванъ а Павєлъ, Миско Шпаковскии[26], Гуръко Ѡмєлянскии, Анъдрєи Зарєцъкии, Тихъно а Иванъ Ѡщовъскии, Ѡстаѳєи Борєико, Михаило Ѡпєрыпєскии, Василєи Витонизскии[27], Юхно Тороканов ъскии, Богушъ Промъчєикович[28], Васко Ржищовъскии[29], Богданъ Гулялъницкии, Грицко Привєрєдовъскии, Иванъ Хомѣкъ[30] Смордовскии, Иванъ Гутаръ Рогачовскии[31], Лєвъ Вєрховъскии, Ѳєдор Копътєвичъ, Микита с Кн҃жа, Сємєнъ а Гавърило Воютинскии, Сємєнъ Радошинскии, Иванъ Красносєлъскии, Михаило Короваи, Богъданъ Пєрєкъладовъскии, Анътонъ Миловъскии, Иванъ Шимъковичъ Склѣнъскии, Мануило Склѣнъскии, Дахно а Якимъ Ѡхлоповскии, // [**К/34/21**] Ѳєдор Сєлєцкии[32], Зѣнъко а Микита Чарусовскии[33], Андрєи Холонєвскии, Ѳєдор Новосєлєцкии, Михаило з Броховичъ[34], Сава Миловъскии[35], Сємєнъ Борисковъскии, Иванъ Ѡзъдовъскии, Ламанъ Ѡздовъскии, Анъдрєи а Иванъ Свищовскии, Грицко Холонєвъскии, Ѳєдор а Василєи Коритєнъскии[36], Иванъ а Дахъно, а Ѳєдор Жабокрицкии, Михаило Жуковєцъкии, Яцъко Юшковъскии, Сєнъко Посникъ, Ѡлєхно а Иванъ Бєлостоцкии, Иванъ Шкорскии, Яцко а Томило Вороничи, Ѡлєхно Кнєгининъскии, // [**21 зв.**] Василєи Лєнєвъскии, Тихно Лєнєвъскии, Яцковаѧ Склѣнъскаѧ, Матъѳєи Подгаєцъкии, Янъ Смыковъскии, Прокопъ Угриновскии, Ѳєдор Вєръховъскии, Станиславъ Залѣскии з Ляшковъ, Ѳєдор а Гавърило Бокѣи[37], Ѡлєксанъдро Кгєтолтъ, врядникъ п҃на Ивана подскарбєго вышковскии Жданъ, Сємєнъ Еловичъ, Тихно Порванєцъкии, Нємиринаѧ Порванєцъкаѧ, Романъ а Иванъ Бєлостоцъкии, Михаило Сватъковичъ Хрєнницкии, Ѳалєлєи Холочєвъскии[38], Василєи Батыковъскии,[39] Грицко Мощєнєцкии, Ѡлєхно Ѡлизаровъскии, самъ ѿтъ

---

[25] ПВК Klechno
[26] ПВК Szpanowskii
[27] ПВК Wypsoniski
[28] ПВК Promczenkowicz
[29] ПВК Zyszczowski
[30] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[31] ПВК Hrahowicki
[32] ПВК Solecki; ŹD Solecki
[33] Чаруковскии; ПВК Czaruszowski; ŹD Czaruszowski
[34] ПВК Zborochowicz; ŹD Zborochowicz
[35] ŹD Mitowski
[36] ПВК Kopytenski
[37] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[38] Холонєвъскии
[39] Батьковъскии

сєбє и ѡтъ сєсътры своєє // [**КА/35/22**] своєє Василъєвоє Свищовъскоє Ма*ри*, Микита а Яцъко Кутровъскии, Миха*и*ло Во*и*сєцъки*и*, Васил*є**и* Рудєцъки*и*, Яцко Русинъ, Данил*є**и* Рогозицъки*и*, Михно Кривицки*и*, Стєцъко Новосєлєцъки*и*, Яцко Янъковъски*и*, Богданъ Головинъски*и*, Ѡниско Бєрєстовицки*и*, Иванъ Дєготъ, Ивановая Козинъская, Богданъ Дрозъдєнъски*и*, Иванъ Дуты*и* с Пошєвы[40], Ирикъ[41] Лєнъкавъски*и*, Макъсимъ а Стєпанъ Бєрєстовицъкии, Яцко а Костюкъ, Грицъко Бєрєстовицъки*и*, Лєцъко Баєвъски*и*, // [**22 зв.**] Занъко[42] Миха*и*ловичъ Смыковъски*и*, Васил*є**и* Валаховичъ, Богданъ Пєрєкалъски*и*.

Сума всихъ тыхъ князє*и* и пановъ и зємянъ ста*р*шихъ и молодъшихъ, которыи при насъ на томъ со*и*мѣ для справъ г҃сдръских*ъ* были, – сто и пятъдєсятъ и дванадъцєтъ головъ.

А ты*х* тє*ж*, хто нє хотєль єхати и росказанъє г҃сдръскоє прє*з*рєли, нє годилося намъ ѡставити, то єстъ:

к҃нзъ Васил*є**и* Костєнътиновичъ, бывши пєрєдъ со*и*мо*м* подъ мѣстомъ[43] Луцкимъ у Крупо*и*, поєха*л* до замъку своєго Дубна и на томъ со*и*мѣ[44] быти нє хотєлъ, а вымовилъсѧ, и*ж* бы в нєго нє были з листомъ; к҃нгини Илъиная Костєнътиновича Ѡстрозъская сама приєхати нє хотѣла, ѡдно при*с*лала, вымовляючися ѳоробою дочъки своєє; к҃нзъ Кузма Жєславъски*и* самъ быти а никого при*с*лати нє хотєлъ; князь Алєксанъдро Вишнє*в*ски*и*[45], дєръжавъца рєчицки*и*, ачколъвєкъ // [**КВ/36/23**] ачъко*л*вєкъ былъ у Володимєри и ѡбєцалъся тутъ в Луцку стати и листы свои положыти – тєпє*р* ни самъ приєхати, а никого з оными листы прислати нє хотєлъ; князи инъшии Вишнєвє*ц*кии[46] ани князи Збара*з*скии нє были; князъ Корєцки*и* приєха*л* вжє по розъєханъи инъшихъ княжатъ и панєтъ и зємянъ в суботу; панъ Со*л*тановичъ нє былъ; пани Богушовая, подъска*р*бинаѧ, сама бытъ нє хотѣла, нижли прислала з листомъ, вымовляючисѧ, ижъ дочки замужъ выдала, имѣнъѧ[47] за ними и листы-привилъѧ, которыи на нѣхъ мѣла, имъ поѡтъдавала и нє маєтъ для чого єхати; к҃нзъ Куръцовичъ, которы*и* дє*р*жы*т* замокъ Ровєнъски*и*, нє хотєлъ быти, а вымовилъсѧ хоробою своєю.

И инъшии князи и панове и зємянє посполитыи, которыхъ по *и*мєни нє могли єсмо ни ѡтъ кого довѣдатися, нє би*ли*, ѡдно жъ инъшии братъя и сусѣди ихъ вымову за нихъ чини*ли*: якобы листовъ г҃дръских*ъ* к нимъ нє приношоно и ѡ томъ со*и*мѣ[48] ничого нє вѣдаютъ. Мы ѡ томъ ся довѣдывали и в по*д*старостєго замъку Луцкого пытали, яко давно Патє*и*

---

[40] ПВК Poszczewy
[41] ПВК Uryn
[42] ŹD Janko
[43] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[44] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[45] ПВК Wiszniewecki
[46] ŹD Wisznewskii
[47] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[48] ПВК sami; ŹD sami

листы до него прислал. И ѡнъ чинил перед нами справу, што жъ тыи листы г҃сдръскии скоро ѡт Патея до него принесены и ѡн, того часу ничого не ѡмешкиваѧ, служебными замъковыми в повѣтъ розослал, которому розосланъю минуло болши шести недѣлъ. И тежъ до которых головных князеи ѡсобливыи листы списано // [**23 зв.**] списано[49] – и тыи тогды жъ ѡбъсылалъ до кожъдого з них. И на досветъченъе тое повести своее ставилъ перед нами служебных замъковых, которыи з оными листы до них ездили. Которое жъ мы сведецъство ѡныхъ служебных казали у книги на ѡсобливомъ мѣсте написати и часу своего, естъли потреба вкажетъ, можетъ ся то все ѡбъявити.

И кгды вжо таковыи пописъ ѡколо ѡсобъ ихъ всихъ вчинивши, и воли и прозбѣ[50] их досытъ ѡтъ насъ сталося, – мы, ѡбачивши таковое немалое собранъе их, пытали есмо, которыи бы ѡтъказ и послушенъство противку росказанѧ и науки г҃сдръское ѡколо всих тых артыкуловъ в листех его м҃лти ѡписаных мѣли вчинити, – абы намъ повѣдили. И ѡни, первеи черезъ хоружого земъли Волынъское п҃на Сербина а земенина луцкого Михаила Еловича, листы г҃сдръскии нам вернувши, ѡтъказ вчинили и на писме дали тымъ ѡбычаем:

"Княже милыи бискупе!

Што г҃дръ королъ его млтъ рачил писати до насъ, слугъ своихъ, ижъ вашу м҃лтъ п҃на раду своего комисаремъ тутъ до Волыни прислати рачил, росказалъ его м҃лтъ намъ, слугамъ своимъ, абыхмо привилъя-листы свои на имѣнъя, на мыта перед вашою м҃лстъю покладали. А такъ, м҃лстивыи княже бискупе, тепер есмо тутъ не вси – нет с нами повѣту Кременицкого так и иншихъ княжат // [**КГ/37/24**] княжат и панетъ, для тое причины, ижъ есмо тепер тутъ не вси готовы и листовъ-привилъевъ своих перед вашою млтъю класти. К тому тежъ Пановъ Рад ихъ м҃лсти, многих княжат и панятъ тутъ на Волыни имѣнъѧ естъ, а их самыхъ ани посланцовъ ихъ млти перед вашою мл҃тъю не бачимо. А такъ было то и перед лѣты: хотѣлъ его м҃лтъ г҃сдръ, абыхмо привилъѧ свои перед его м҃лстъю клали, нижъли то ся статъ не могло. И коли г҃сдръ его мл҃сть будетъ в панъстве своемъ Великомъ князстве Литовъскомъ со всими Паны Радами своими на валном соимѣ а въсхочетъ его м҃лтъ, абыхмо привилъѧ свои перед его м҃лтъю клали, – тогды, естъли будетъ земъля Киевъскаѧ, земъля Полоцкая, земъля Витебъскаѧ, земъля Жомоиитскаѧ, к тому тежъ вси повѣты подляшъскии будутъ привиля свои класти перед его м҃лстъю, тогды и мы, наменшии слуги его м҃лсти, привилъя свои положимъ. То пакъ все будетъ на воли его м҃лсти г҃сдръскои – што его м҃лтъ усхочетъ, то вчинитъ. Ачъколъвекъ хто маетъ имѣнъѧ ѡтъ предковъ своихъ ѡтъчизных – ведъжо мы сами и предки наши у г҃дря его мл҃ти не въкрали, бо маем старосты над

---

[49] *Склад* спи- *виправлений іншим почерком і чорнилом*

[50] ПВК potrebie; ŻD potrebie

собою яко в Луцку, такъ у Володимєри. Е*стл*и бы смєлъ того ся кусити а гдръскоє имѣнъє[51] укра*ст*и мѣлъ, – тогды бы старостовє з го*р*ла в на*с* то вы*д*рали.

К тому тєжъ, што г҃сдръ коро*л* єго м҃лтъ рачилъ писати до на*с*, слугъ свои*х*, ѡ попи*с* люде*и* своихъ, ино мы и сами нє розумѣємъ[52], которы*м* ѡбычаємъ маємъ писати // [**24 зв.**] писати люди свои. А то в тую причину, ижъ тєпє*р* чоловѣка своєго попишємъ, а завътра вжє єго нє будєтъ, бо живємъ на границы, – люди наши за границу ля*д*скую втєкаютъ и по волямъ княз*с*кимъ и па*н*скимъ, которыи здѣсє на Волыни єстъ, росходятъ. Ѡ*т* ни*х* намъ жадняѧ справєдливостъ нє становитъ и люде*и* нашихъ на*м* нє выдаютъ. Ѡднако жъ мы водлугъ зна*и*дєнъѧ г҃сдръского того попису нє ѡ*т*мовляє*м*, нижъли бы нєха*и* такъ было писано, яко в Лѣтвѣ[53], бо в Литъвѣ[54] служъбами пишутъ, а в на*с* дворищами нєха*и* бы писано. А и такъ наши двѣ дворищи нє стоя*т* за ѡдну службу лито*в*скую.

А што ся дотычєтъ про послы и го*н*цы, даванъя стацє*и* и по*д*во*д*, ино г҃сдръ єго м҃лтъ со всихъ ты*х* рєчє*и* во*л*ными на*с* вчини*л* и привилъємъ своимъ г҃сдръски*м* намъ то потвє*р*дити рачилъ, которы*и* привилє*и* покладали єсмо пєрє*д* єго м҃лстъю на ва*л*номъ со*и*му в Бєрєстъи, и г҃сдръ єго м҃лстъ со всими Паны Радами своими при всихъ тыхъ волъностяхъ на*с* зоставити рачилъ.

А шъто ся дотычєтъ роботъ нашихъ яко замъковоє, такъ и мостовоє, мы хочємъ, кожды*и* з на*с*, роботу свою ѡказати во*д*лє повинова*т*ства своєго. С того ся г҃дру єго м҃лти ни в чомъ нє вымовляє*м*.

А што ся дотычєтъ ко*р*чомъ, ино г҃сдръ єго м҃лтъ за послуги наши рачилъ на*с* во*л*ностями даровати. Гдѣ єсмо з давны*х* часовъ мєвали ко*р*чмы, – тамъ и тєпєръ хочємъ ихъ мѣти[55], якожъ будємъ бити [56]-с часомъ-[56] г҃дру єго м҃лти ѡ тыи тяжкости наши, которыи на насъ ѡбъвалєны // [**КД/38/25**] ѡбъвалєны: яко мыта тяжкии и помѣръныи, вєликии на насъ самы*х* и подъданы*х* наши*х* по мѣстомъ королєвскимъ и кня*з*кимъ и панъскимъ бєрутъ. И хочємъ тєжъ г҃дрю єго м҃лти бити чоломъ пєрє*д* Паны Радами ихъ м҃лстъю на валъно*м* со*и*мѣ, хто єго м҃лти ку таково*и* нєласцє насъ прыправуєтъ, – чи старостовє наши, чи пакъ хто зъ зємянъ братъи нашоє, – ижъ на на*с* такии трудности ѡбъваливаютъ, чого[57] єсмо пєрєдъ тымъ, за г҃дрє*и* ихъ м҃лти славъныхъ памєтє*и* и за щастъливого панованъѧ ѡ*т*ца г҃дра нашо*го* єго м҃лти королѧ, николи нє мєвали. Гдє єсмо пєрє*д* ты*м* ѡтъ г҃дрє*и* и*х* м҃лти ласку мєвали якъ Мозы*р*скую волостъ такъ тивунъщину и бобро*в*щину по рокомъ д*є*ржывали, а тєпє*р* того всєго нѣтъ.

---

[51] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[52] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[53] *Друга літера* ѣ *виправлена з* и

[54] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[55] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[56-56] ŹD czołom

[57] ПВК Тоho

И єщє *ж* за причинами своими до г҃сдра єго м҃лти: и ѡста*т*ку имѣнє*и* наши*х* на*с* хотя*т* позбавити, а *з* Ска*р*бу г҃дръского и *з* мыта луцкого намъ данину даивали. А то всє єсмо мєвали за нєлѣтованъємъ горълъ и ста*т*ковъ нашихъ и послугъ, которыи єсмо чинивали на мъногихъ мѣстъцо*х*. Яко ижъ тєпє*р* бра*ти* нашоє много княжа*т* и панятъ Волы*н*скоє зємъли до нєприятє*л*скоє зємъли в руки поганъскии взято и тоє вєзєнъє тє*р*пятъ за г҃дря єго м҃лти[58]".

Мы, выслухавъши таковоє ѡстроє а нєвдячноє писанъє и хитростъ справы и*х* узнавши, тотъ єсмо списокъ ѡтъ ни*х* принємъши, въ сє*и* рє*и*стръ для прышлого часу ѡписали, а и*м* єсмо назавътрє*и* противъ тоє ѡстрости а нє*в*дячного списанъя и справы и*х* ѡ*т*повѣдили тыми словы: "Которы*и* //

[25 зв.] "Которы*и* єстє ѡ*т*ка*з* напротивъ листовъ и росказанъѧ г҃сдръского дня вчорашнєго чєрє*з* пана Сє*р*бина, хоружого зємъли Волынъскоє, и Миха*и*ла Еловича до насъ вчинили и на писмє датъ рачили, – мы тотъ ѡтъка*з* и раду вашу за нєслушную в сєбє быти прыи*м*уємъ.

А то в томъ, ижъ ва̀ша м҃лстъ тымъ ѡтъказомъ и радою своєю нє то*л*ко тыи справы єго королєвъскоє м҃лти, которыи были ѡ*т* г҃дрѧ єго м҃лти намъ справовати поручоны, внивєчъ ѡбєръ*н*ули и росказанъє г҃сдръскоє прєзрєли, алє и постановєнъє двоихъ г҃сдрє*и* наши*х* и ухвалу зємъскую усьпакъ єстє ѡбротили. И то на мєнє складаєтє, чого сѧ я вамъ подыи*м*овати и напротивъку того стоѧти нє хочу ани ми сѧ вѣ*р* [59] вѣрънo*и* радє п҃на нашого милостивого того чини*т* нє годитъ. Бо єго королєвъскаѧ м҃лтъ, панъ нашъ м҃лстивы*и* ста*р*ши*и*, поспо*л* зъ сыномъ своимъ, дишє*и*шимъ господарємъ нашимъ, и со всими [60]-Паны Радами своими и со всими-[60] тєжъ зємлами[61] панъства своєго, будучи в Бєрєстъи, рачилъ ѡколо воєнъноє служъбы ѡбороны зємъскоє постановєнъє вчинити, гдє вы и сами тамъ были и того добрє свѣдоми, и на ѡнъчасъ тоє постановєнъє принѧли и ухвалили. На што єго королєвъскаѧ м҃лтъ убєзпєчи*т* и на томъ зоставити и листы свои г҃сдръскии по всє*и* зємъли и до васъ тєжъ росказатъ послати рачилъ. Ваша // **[KE/39/26]** Ваша м҃лстъ ты*х* часовъ ѡную уѳалу зємъскую а росказанъє г҃сдръскоє на свои ѡбычаи а вымыслы ѡборочаючи, на мєнє, раду пано*в* мои*х* м҃лтивыхъ, покладаєтє, ѡ чо*м* ѧ ани Потє*и*, дьякъ г҃сдръски*и*, к вамъ нє посланъ. И кажєтє мнѣ до п҃на нашого м҃лтъвого доносити, – того я ѡтъ ва*с* за нєслушную а проти*в*ную раду вашу прыи*м*овати нє буду, ачъко*л*вєкъ ма*м* ту в то*и* зємли бискупъство ѡтъ пановъ мои*х* м҃лтивыхъ и многии имѣнъѧ[62] к нєму дє*р*жу, ѡднако жъ ми ся в томъ вашє*и* м҃лсти допомагати и напротивъ Бога и г҃дрє*и* нашихъ и всєє Рєчи Посполитоє зємъскоє по*в*става*т* нє слушить.

---

[58] м҃лтъ

[59] *Зайве повторення* ; ПВК w; ŹD w

[60-60] ŹD *відсутнє*

[61] зємлями

[62] *Літера* ѣ *виправлена з* и

Боже, ховаи пригоды а навалъносьти на панства г҃дря нашого ѡтъ неприятелеи его м҃лти с которых-колъвекъ сторонъ, а вы бы мною ся мѣли вымовъляти, жесмы черэз князя бискупа луцкого тое уѳалы военъное не приимовали и на тои теперешнеи раде вашои перестали. Што бы с того на потом было?

Естли в҃ш а м҃лстъ такъ мудры а хитры и хцете насъ в томъ вловитъ, – маете тыхъ часовъ у Кракове ѡбоих г҃дреи нашихъ. Рачъте ѡ том послов своих до их м҃лти ѡтъправити а тую волю свою дат знати. А мы яко ѡ томъ [63-]до васъ[-63] не присланы, такъ и в тыхъ неслушныхъ речах и ѡтъказехъ вашихъ // [**26 зв.**] вашихъ пословати вамъ не будемъ ани ся намъ годитъ посломъ ѡт васъ быти и в томъ вашомъ спротивленъи а неповолъности ку его м҃лти г҃дру нашому и листомъ и росказаню ихъ королевъское м҃лти, на што насъ панъ нашъ млтивыи послатъ[64] справовати а того по васъ яко по вѣрных слугахъ и подданых своих, хотѣт мѣти, рачилъ. И в҃ша м҃лстъ яко перvеи, такъ и тых часовъ, того занедъбали. Его королевъскаѧ м҃лтъ будетъ рачилъ розумѣти, што с тымъ вчинити".

А вчинивши намъ[65] тотъ ѡтъказ, виделосѧ намъ пытати старшихъ ѡсобъ яко старостъ, такъ и къняжатъ головнеиших, штобы з нихъ мѣло выити. И естъли бы ѡныи списокъ всего посполства з волею и порадою их былъ справованъ, и на томъ ли ѡни вси мают перестати и с таковою поволностю до г҃сдра нас ѡтпустити. Ино ѡни повѣдили, ижъ: "Мы ѡ томъ ничого не вѣдаем и в раде их не были и на таковыи ѡтъмовы ихъ не призволяли. [66-]Ѡни, деи, сами, без нашое воли, то справовали[-66]." И ѡбецалисѧ намъ сами ѡтъ себе и инъшии ѡтказы вчинити.

А затымъ князи и панове и земяне, рада поспосполитаѧ[67], на другии д҃ень, ѡбачивши тое ѡстрое постановенъе и ѡтказ сvои, которыи намъ дали, просили насъ черес того жъ хоружого своего а Михаила Козинского // [**KS/40/27**] Козинъского, абы ѡныи списокъ имъ зася вернули, а на тое мѣстъцо поволънеишии ѡт них принѧли. И мы имъ в томъ не спротивляючисѧ и не приводечи их ку роспачи, а склоняючисѧ ку прозбамъ их, а наболеи хотѧчи, абы з них лѣпъшаѧ поволъностъ ку г҃дрю его м҃лти ѡказала, и тотъ есмо послѣднии списокъ вземъши ѡтъ них, всего посполства, и достаточъне его выслухавъши, в семъ реистре весъ до конъца казали списати:

"М҃лстивыи княже бискупе !

Што г҃сдръ королъ его м҃лстъ, панъ нашъ м҃лстивыи, рачилъ черэз листъ и росказанъе своe г҃сдръское вашу м҃лтъ комисаремъ до нас, слугъ своих, прислати, росказуючи намъ, слугамъ своимъ, абыхмо мы листы и

[63–63] *Виправлено з* давалъ

[64] ПВК posłał; ŹD posłał

[65] нашъ; ŹD nasz

[66–66] ПВК *відсутне*

[67] посполитаѧ; ПВК pospolitaia; ŹD pospolitaia

привилъѧ на вси имѣнъя и на мыта, на стацѣи[68] и на подъводы и на инъшии многии волъности наши пєрєд вашою м҃лстъю покладали, котороє мы росказанъє єго м҃лти вдячнє з вєликою учтивостъю приимуємъ яко намєншии слуги єго м҃лти г҃сдръскии. И важечи их в сєбє, абыхмо мы в томъ чуинє водлє листовъ и росказанъѧ єго м҃лти г҃сдръского вчинити мѣли и на тыи мыта волъности и на имѣнъѧ н҃ши пєрєд вашою м҃лстъю листы наши, хто бы ихъ з нас мѣти могъ, положыли. Ѡдно жъ, напєрєд маючи то пєрєдъ собою, ижъ тутъ нѣкоторых // [27 зв.] нѣкоторых многих старшихъ нашихъ пановъ зємъли Волынъскоє в суполъности з нами нѣтъ, а зъвлаща их м҃лти пановъ литовъскихъ, которыи досытъ так добрє маєтъных а можныхъ имѣнєи з нами, слугами г҃сдръскими, по тому жъ на Волыни в суполъности маютъ, бєз которыхъ мы, бєз старшихъ нашихъ, на имѣнъѧ и волъности наши покладати нє можєм. Кгды ихъ м҃лтъ старшии наши тую волю и росказанє єго м҃лти г҃дръскоє будутъ ку собѣ мѣти, ижъ єго м҃лтъ г҃дрь нашь чєрєз листы свои г҃дръскии у Вилни на соимѣ их м҃лти старшимъ нашимь пєрєд маистатом своимъ г҃сдръскимъ статъ росказати рачилъ, – мы в суполности, нє розънячи сєбє, листы и вси справы так на мыта, яко и на имѣнъя и на вси волъности наши пєрєдъ єго м҃лтъю п҃номъ нашимъ положыти будєм повинъни. Бо єго м҃лтъ г҃дръ и вси Пановє Рада Вєликого князства того досытъ достаточнє сутъ свѣдоми яко мы, слуги г҃дря нашого, пєрєд часы минулыми у вєликом знєволєнъю и зъницєнъю ѡтъ рукъ нєприятєлъских бывали, нє тылє листы або маєтъностъ нашу хто з насъ могъ сховати, алє и горла своєго лєдвє хто єго з насъ вховати або внєсти могъ. А хто тєжъ з насъ могъ што вховати, – и то тєжъ в замку Луцкомъ, в томъ згорєнъю, яко тотъ замокъ згорєлъ, погорѣло. На инъшихъ мѣстъцохъ многихъ потому ж згинуло // **[КЅ/41/28]**[69] згинуло, гдѣ тєжъ то єстъ подъ вѣдомостъю г҃сдръскою и Пановъ Рад ихъ м҃лти. Вєдъжє то всє будєтъ при воли єго м҃лти г҃дра нашого – имѣнъѧ и горло, – тєды то всє єстъ в моцы а ласцє и м҃лсєрдьи г҃дрьскомъ.

Мы, што мамы з ласки єго милости прєдьковъ и єго м҃лсти г҃сдрьскоє, – тогды мамо за вєрностъ цнотливых служъбъ наших, которыи прєдковє наши и мы сами кровопролитємъ и нєлитованєм горлъ и маєтъностєи наших ку прєдкомъ єго королєвскоє м҃лти завъжды были и тєпєръ нєѡтъмѣнънє быти хочємъ, в которых єсмо звыкли[70] сєбє мѣти и к пану нашому заховати.

Ѡдно жъ нє вѣмы што намъ в томъ, слугам єго м҃лти г҃сдръскимь, дєєтъ, ижъ нас добрых а цнотъливыхъ слугъ г҃сдръских в тую трудъность и довниманє г҃сдра нашого прыводятъ, котораѧ намъ з вєликою ѡбътєжъливостю и шкодою нашою прыходитъ. Ѡ чомъ вси сполнє часу

[68] *Літера* ѣ *виправлена з* ѧ
[69] *У рукописі помилково* **28 зв.**
[70] *Літера* л *виправлена*

своєго, то єстъ на соимѣ прышломъ, прозбы наши пред маистатомъ єго м҃лти г҃сдръскимъ принєсємъ, и с того довниманъѧ, в которое єсмо в нєвинъностєх наших єстъ ку єго м҃лти вложоны, выправити хочєм. Мамы за то, ижъ єго королєвъскаѧ м҃лстъ, яко пань хрєстиянъскии а м҃лтивыи, маючи ласкавыи а м҃лстивыи узъгляд на заслуги прєдъковъ наших и насъ самых, в том жадноє трудности и знєволєнъя намъ, слугамъ своимъ[71], нє рачит чинити. Затым //

[28 зв.] Затымъ тєжъ, што сѧ дотычєть попису имѣнєи нашихъ, ѡ которыи было росказанъє єго м҃лти г҃сдръскоє к намъ, слугамъ єго мл҃ти, ижъ єго єстъ потрєба ку ѡборонє зємъскои. Которыи пописъ всєму панъству єго м҃лти Князству Литовъскому прыложыти рачилъ так, якъ, на соимє валъномъ будучи, ихъ королєвъскаѧ м҃лть в Бєрєстъи рачилъ єго м҃лтъ на том зостановити, ижъ тотъ пописъ подлє тоє уставы єго м҃лти мєл быти чинєнъ. А такъ, ижъ то єстъ положоно на всих подданых єго м҃лсти Вєликого князства, мы пакъ будучи таковы их[72] слуги и подданыи єго м҃лсти кролєвъскии, водлє повиноватостєи[73] нашихъ, тую волю и росказанъє єго м҃лти г҃сдръскоє во всємъ вчинити хочємъ и єстъ єсмо готови подлє уставы нашоє, которую єго м҃лсть в Литвѣ положыти рачилъ, ижъ з дєвяти служобъ дєсятого выправовати мают. Ѡдно жъ, маючи собѣ за тяжкостъ, ижъ дворища имѣнєи наших тутошнихъ волынских ку служъбамъ литовскимъ нє сутъ ровнаны, алє болшими и пожыточънєишими пожытками быти[74] положоны. Ѡколо чого нє вѣмъ што за справа єго г҃сдръскои м҃лсти дана єсть, бо завъжды сутъ нєровно болшии служъбы литовъскии, нижли н҃ши дворища волынскии, которых мы, яко будучи на пограничъи, пры волностєхъ тутошныхъ подданых наших, а то тую, ижъ ѡни // **[КИ/42/29]** ѡни, бы в чомъ маломъ ѡтъ пановъ своихъ былъ притиснєнъ, – на ѡнъ жє час тоє жъ годины прочъ идєтъ на границы лядъскии до Коруны Полъскоє, а пожытков с нихъ мѣти нє можємъ. А вєдъжо и тєпєр, по таковомъ пописє, скоро бы их было списано, тєды бъ с них жадєн нє ѡсталъ.

В чомъ жє мы вси ѡ то у прозбах нашихъ ку єго королєвскои м҃лти слати хочємъ, и то на ласку и м҃лсєрдьє єго м҃лсти г҃дръскоє зложыти и маємъ за то, ижъ єго г҃сдръскаѧ м҃лсть, подлє уставы звычаѧ литовъского, в томъ списованъю подданых нашихъ, насъ, слугъ єго м҃лсти гдръскихъ, зостановити рачитъ[75]. А звлаща для тых причинъ, ижъ инъшии зємъли Князства Литовъского таковых брємѧнъ на собѣ нє носѧтъ, яко мы, ижь кгды послуга г҃сдръскаѧ такъ[76] до Мосъквы будєтъ, – на ѡнъчасъ з вєликимъ ѡбътєжєнъємъ и трудностъю прыходитъ. Кожъдыи то можєтъ

---

[71] ŹD *відсутнє*
[72] ŹD iż
[73] ŹD powinnostei
[74] ŹD byli
[75] ŹD raczył
[76] ŹD tah

вѣдати, которыи мы коштъ на выправованьє своє в так далєкую дорогу з домовъ нашихъ маємъ. А къ тому коли єщо перемѣрьє з Московъскимъ, тєды вжо бєзпєчьнє Великоє князство сєдит а нє рушаютъсѧ з домовъ своих. Алє тутъ, на Волыни, будъ єстъ або нє єстъ перемєрє с Татары, тогды предъся с конѧ мало зъсєдаємъ а на кожъдоє мѣсто мусим в поли быти, и для того утраты великии прыимуємъ. А єщо бы // [29 зв.] А єщо бы тєжъ ку такимъ нашимъ трудностѧмъ мѣла бы таѧ ѡбътєжъливостъ на насъ быти зложона, абыхмо нє ровно мѣли пописъ Князствомъ Литовъскимъ подъдаными нашими мѣти. То быхмо на конєц для тоє трудности згинули, а затым гсдрю и Речи Посполитои шкода была.

Што сѧ тєж дотычєтъ роботы замъку его милости Луцъка и Володимєра, ѡкольнєго и мосту Великого, котораѧ робота того замъку ѡкольнєго и мостоваѧ єстъ у звыклости стародавнои, и тыхъ мы роботъ и подданых наших николи нє выимуємъ ани выимовати нє будємъ, ѡдно жъ завжды, водлє повиноватости звычаю стародавного, подъданыи наши яко замокъ ѡкольныи нижънии, такъ и мостъ Великии робити єстъ повинъни и будутъ".

И давъши намъ тотъ послѣднѣи[77] списокъ, ѡного первого взѧти в нас нє допиралисѧ и[78] правє єго в забыт положыли. Намъ тєжъ в томъ их наидовати жаднаѧ потрєба нє вказывала.

А по тыхъ ѡтъказєх напервєи кнзи Чорторыиские вчинили зъ сєбє початокъ и дали причину, для чого нє хотєли перєд нами листовъ и привилєвъ своих покладати, в том ѡбычаи, ижъ: "Мы на листъ и росказанъє гдрьскоє, гдє сє єсмо на тотъ рокъ зложоныи к тому соиму приєхали, нижъли // [Кθ/43/30] нижъли, кгды ж инъших князєи и Пановъ Радъ гсдрьскихъ, яко пновъ Радивилов и Ходкєвичовъ и пновъ Кишъчичовъ[79] и князя Василъя Костєнътиновича а князѧ Жєславъского и княгини Илиноє и пни Богушовоє, подскарбиноє, и князєи Збараскихъ и Вишнєвъскихъ[80] и инших[81] брати нашоє, нє бачимъ, тогды мы, бєзъ их млсти, сами ѡдны, в тую рєчъ сєбє укладати и початкомъ быти нє хочємъ, а к тому имѣнъє головноє, ѡтъчизну нашу Чорторыєскъ, маємь нє в повѣтє волынъскомъ, алє в литовъскомъ. А што сѧ дотычєтъ здѣшныхъ имѣнєи нашихъ выслужєных и куплєных волынских, – яко инъшаѧ братъѧ нша привилѧ-твєрдости свои покладати будутъ, тогды на ѡнъчасъ и мы положити нє ѡтъмовляємъ".

Кнзи старосты луцкии и володымєрскии ачъколъвєкъ чєрєзъ[82] вьєс сьємъ[83] ѡбѣтницною[84] своєю насъ тѣшили и тымъ ѡтбывали, хотєчи з сєбє

---

[77] *Друга літера* ѣ *виправлена з* и
[78] *Виправлене*
[79] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*
[80] ПВК Wiszniewеckich
[81] *Друга літера* и *виправлена з* ы
[82] ŹD *відсутнє*
[83] сеимъ; ПВК seym; ŹD soym
[84] ѡбѣтницою; ПВК obietnicoiu; ŹD obietnicoiu

початокъ поволъности своєє г҃дрю его м҃лсти ѡказати и листы-привилъя свои передъ нами положити, нижли напотомъ, по розеханъи инъшихъ княжат и пановъ, тымъ же насъ ѡтбыли и таковыи жо ѡтказ и[85] покладанъи листовъ намъ вчинили, ничого не ѡтменяючи яко и князи Чорторыиские.

И мы, таковую змову ихъ и ѡтказ ачъколъвекъ на ѡстатъку соиму ѡтъ нихъ послышавъши, ѡднако жъ виделося // [30 зв.] виделося намъ на ѡдномъ мѣсте посполъ с князи Чорторыискими ихъ ѡписати, бо есмо не толъко по рѣчи и змове ихъ, але и по ѡчивистомъ нашомъ видѣнъи зрозумѣли, ижъ то естъ всихъ их ѡдносталнаѧ порада и зъмова яко старшихъ, такъ и менших. И бы еще старшии похотѣли, яко первеи ѡбецали, тогды и менъшии и ѡвшемъ бы на то призволити мусили. А веджо княз Коширскии, староста луцкии, зъ сыномъ своим, чинечи зъ себе досытъ поволности своеи, яко первеи, многии привилъѧ и листы свои передъ г҃сдремъ его м҃лстъю покладали, которыи жъ сутъ в реистрех князѧ бискупа его м҃лти ѡписаны. И тепер, не хотечи того росказанъѧ г҃сдръского в недбалости мѣти, положили перед нами два привилъѧ свои: ѡдинъ на Горухове, а другии – на Перемилъ. И мы их при инъших листех казали у книги вписати. А ѡ других прывилъѧхъ и листех своих, што на имѣнъя кнегини своєє ѡсобливыи маютъ, вымовилисѧ ѳоробою кнегини своєє, котораѧ, деи, была на покладанъе их здѣсе поехала, нижли в Берести в немоцъ попала, ѡ которои ѳоробе и до нас писала, ѡбецуючисѧ, выздоровевши и тыи листы-привилъя перед нами положыти.

По томъ ѡтъказе жаловали ѡчевисте на князеи Чорторыиских воитъ // [Л/44/31] воитъ и вси мещане мѣста Володимеръского, ижъ ѡни не кажут мещаном своимъ литовижскимъ вежи и городни в замку Володимерскомъ робити и подъводу давати. Которую, деи, вежу и городню передъ тымъ ѡни завъжды поспол з ними робливали и подъводы даивали, на што жъ и листы прыпоминалныи передъ нами покладали. И кн҃зи Чорторыискии на туюжалобу ихъ ѡтъказовати не хотели, а повѣдили[86], ижъ: "Мы ѡ томъ здѣсе не приехали и насъ есте ѡ то не позывали ани будемъ тутъ вам ѡтъказовати". И мы мовили имъ, ижъ: "То не естъ речъ мещанъскаѧ, але г҃сдръскаѧ, – того замъку его м҃лти. И для того его м҃лтъ рачилъ нас здѣсе прислати, довѣдываючисе, хто перед тымъ робилъ и подводы даивалъ, а которыи теперъ робити не хотѧтъ. А такъ повинъни есте не мещаномъ, але г҃сдрю его мл҃ти в тои роботе замъковои и в дававанъи[87] подъводъ перед нами справитисѧ." Ино ѡни, ѡ нашомъ мовенъи ничого не дъбаючи, предся не хотѣли тымъ мещаномъ ув отъказе быти. И не дождавши конъца соиму, поехали прочъ. И мы туюнедьбалостъ ихъ казали записати.

---

[85] *Так у тексті*

[86] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[87] ПВК dawani; ŹD dawani

По тои справе, кды вжо намь тую нехтивость их всих ку покладанъю привилевъ и листовъ ѡбачивъши, тогды пытали есмо ихъ ѡколо будованъѧ и роботъ замковыхъ, яко зъ стародавна бывало, и хто ихъ повинен будовати // [31 зв.] будовати и робити. Ино вл҃дка луцкии и вси кн҃зи и панове и земѧне повѣдили, ижъ напервеи великии княз Любортъ почалъ тыи ѡбадва замъки муровати, а па[88] немъ кн҃зъ Швитригаило доконывалъ. А ѡднако жъ не могли ѡколънего замку домуровати, которыи ѡстаток ѡного замъку деревом естъ зароблено.

А такъ которыи вежы и ѡбланъки на мурех яко вышнего, так и ѡколънего замъку и тежъ ѡстаток недомурованое части деревомъ сутъ справованы, – то[89], деи, все повинъни робити и поправовати з давныхъ часовъ кн҃зи и панове и вси земѧне-шляхта, дх҃овныи и светъскии здѣшнего Луцкого повету, а инъшии и Володимерского, которыш в томъ повѣте имѣнъѧ свои маютъ, ѡкромъ вежъ, што гс҃дръ его мл҃стъ на себе вынѧлъ и волостми своими росказывалъ направовати, и которыи вежы и ѡбланъки вышнего замъку на гд҃рѧ ѡтлучоны. А што тежъ вл҃дка и князи и панове и земяне кожъдыи свои части поправуютъ и робѧтъ и какъ чиѧ городнѧ за которою идетъ а с которого имѣня повиненъ хто робити и колъко в котрои городни панов естъ.

Мы ѡ всемъ ѡ томъ довѣдавшисѧ ѡтъ нихъ, а иншое з реистровъ старыхъ, которыи панъ Загоровъскии перед нами // [ЛА/45/32] перед нами покладалъ, ѡбачивши, в семъ реистре достаточне ѡписали и кожъдыхъ вежъ и городенъ, какъ сѧ в собѣ маетъ и чого потребуетъ, сами ѡгледали.

И такъ сѧ на тотъ часъ тотъ вышнии замокъ в собѣ и в недостатку своем заховываетъ:

напервеи вежа, котораѧ естъ у воротъ замъковыхъ, а другая вежа за домы королевъскими – тые ѡбѣдве потребуютъ ѡправы, а, поведаютъ, иж перед тымъ их робливали волости Кобрынъскаѧ, Городецкаѧ, Добучинъскаѧ; а третаѧ вежа за двором вл҃дычнымъ – таѧ со всих нагоршаѧ естъ, которую вежу повиненъ робити и ѡправовати вл҃дка луцкии, бо такъ городничии и вси кнѧзи и панове повѣдили. Якожъ есмо до тое вежы Воротное сами верху и исподу ходили ѡгледати. Ино столбы показилисѧ, помостъ згнилъ, съклепы за неѡпатреностъю прокапываютъ; гною, песку в ѡных клетех набралосѧ. Дѣлъцо, котороe на ѡнои вежы стоитъ, мокнет ѡт дожъчу. А на иншии вежы за великим а небезпечным хоженъемъ не могли есмо взыити. А паркан //

[32 зв.] А парканъ деревеныи ѡт Глушца, повѣдили вси, иж за небожъчика пн҃а Януша, старосты луцкого, с пѣнезеи мытъныхъ королевъских было зароблено. Тое бланкованъе такъжо погнило и ѡпадало, потребуетъ ѡпъравы. А которыи двѣ сторонѣ сутъ безъ ѡбланъковъ, ѡ томъ повѣдили, ижъ передъ тымъ николи тамь ѡбланьковъ

---

[88] по; ПВК na; ŹD po
[89] ПВК bo; ŹD bo

нє было, без которых єстъ вєльми трудно хожєнъа и стрєльбы бєзъпєчноє в часъ прыгоды жадною мѣрою быти нє можєтъ. Нижли вжо ѡдну сторону князъ бискупъ домомъ муровати заналъ, которого муру з вєликою хтивостью пилънуєтъ и вжо єго нємало надъ старыи муръ узнєсєно, и надєваєтъса того лѣта вєсь муръ довєрху узъвєсти. Дєрєва тєжъ нємало на потрєбу того дому звєзєно, камѣнъа тєжъ на[90] двєри и на ѡкна досыт єстъ и вжє инъшоє готово стоитъ, а инъшоє и тєпєр робатъ. Которыи домъ, кды са со всимъ доконаєть, тогды нємалаа покраса и ѡброна всєму замъку и мѣсту прыбудєтъ.

Такъ тєжъ и костєлъ Божыи в замъку околънємъ, которыи чєрез працу и пилъность и наклад нємалыи єго жъ млти князя бисъкупа будованъ, тотъ вжо со всимъ справєнь и засклєпєнъ єсть и тєпєр єго подписываютъ, которыи // [ЛВ/46/33] которыи костєлъ всє мѣсто и замокъ украсилъ и ѡбърона тєжъ нємалаа в час прыгоды з нєго быти можєтъ.

А што са дотычєт иншоє справы и роботы в томъ замку вышнємъ, ино нє мѣли єсмо чого писати. Толко домы два дєрєвєныи, которыи нєбожъчикъ панъ Дахъно, ключникъ, справовалъ и тыи вжо за нєѡпатрєностю показилиса внутри и навєрху. В которых домєх нє толко гсдрю єго млсти стояти нє годитъ, алє и самому старостє з вєликимъ страхом мєшкати. Которыи домы можєтъ єщо поправити, бо дєрєво добро, толко ихъ трєба знову пєрєставити. А кухни двѣ добры сутъ.

А мостъ до того замъку вышнєго повинъни робити тєсли мѣстъскии, а дєрєво на тотъ мостъ повиньни сутъ здавна давати кнзи и пановє и зємане волости Мєлъницкоє – тыи, которыи и на мостъ до ѡколнєго замъку дєрєво даютъ. А узводъ до того жъ замъку вышнєго тыи жъ тєсли робатъ, а дєрєво на ѡныи узвод ключникъ повинєнъ давати с того дєрєва, котороє люди з волостєи возятъ. Тотъ узводъ и помостъ подлє узводу потрєбуєт ѡправы. А замок // [33 зв.] А замокъ, которымъ узводъ замыкаютъ, єщо Любортовъ єстъ. А ланцухи до ѡбиюхъ узводовъ, до вышнєго и до ѡкольнєго замъку, повинъни робити рудники замъковыи своимъ жєлѣзомъ[91], нижли тєпєр ни ѡдного ланцуха на узводєх нѣтъ. Ѡдин толъко ланьцухъ у вышнємъ замъку послє ѡглєданъа и попису Патѣєва прыбылъ, и то нєвєликии и к тымъ воротомъ нєгодныи.

А сторожовъ до того замъку вышнєго были ѡдно два з сєла Радомышъского[92]. Мы, ѡбачивъши таковую нєѡпатърєностъ за тыми малыми сторожы а довѣдавшиса ѡт князя старосты, иж ув ономъ сєлѣ Радомышли єстъ члковъ болши шєстидєсатъ, прибавили єсмо с того ж сєла к тымъ двомъ чотыри сторожы, которыхъ сторожовъ маєтъ выходити на кожъдую нєдѣлю шєстъ. Тыи мают в того замъку вышнєго завъжды вдєнъ

---

[90] *Літера* а *виправлена*

[91] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[92] *Буквосполучення* -ъск- *виправлене*; ПВК Radominskoho

стєрєчи, а вночи кликати. Якож вжо при насъ почали валати[93]: "Чого пєрєд тымъ за колкодєсатъ летъ нє было!" Нижъли тыи сторожи повѣдили и в томъ собѣ вєлико пєрєд нами ѡбътєжили, ижъ то имъ новина увєдєна, бо, дєи, пєрєд тымъ в тои сторожы помочни имъ бывали и посполъ з ними на замъку кликивали волость // [ЛГ/47/34] волость Торговицкаѧ и Жуковъскаѧ и инъшии сєла, которыи сутъ ѡтъданы и на ѡсобливомъ мѣстъцу в томъ жє рєистрє стоѧтъ ѡписаны. Такъжо, повєдаютъ, и на ѡкольнємъ замъку сторожы кликликивали[94], а тєпєр за нєѡпатрєнъємъ городєнъ и за нєбєзпєчънымъ хожєнъємъ по ѡбланкомъ и тєжъ што имъ служъбь ключныкъ платити нє хочєтъ, – кликати нє хотѧтъ, чого єстъ вєликаѧ потрєба яко для ѡгню, такъ и длѧ всякоє бєзпєчъности и ѡпатрєности.//

[34 зв.] А то ся почынаєт будованьє другого замъку луцъкого – ѡкольнєго. Напєръвєи мостъ, идучи в замокъ ѡт мѣста. Тотъ мостъ повинъни робити мєлъники кнѧзскии и панъскии, духовныи и свєтъскии, которыи млыны маютъ у двох – у трєх милях. Нижли дєрєво имъ даютъ и возѧтъ з Мєлъницкоє волости люди гсдръскии на имя: Козлиничи, Броховичи, Головъбы, а люди князскии и панъскии Дроздєнского з Дрозьдъ три тєсници, радошинъскии тєсницу, панъ Сєрбинъ, хоружыи, з Бытна тєсницу, кнзь Вєлицкии з Вєлицка двѣ тєсници, и инъшии потужники, што здавна робливали, то єстъ зємянє Мєлницкоє волости. А узвод до ворот тыи жъ мєлъники робѧтъ за ихъ жє дєрєвомъ.

Вєжа надъ вороты со всимъ справєна, нижли внутри вєжы ѡдинъ толъко усходъ, а другихъ усходов ани помостовъ нѣт. Тую вєжу повинъни робити всѧ шляхта повѣту Луцкого, ѡкромъ повѣту Пєрємильского[95] и тыхъ, которыи ѡсобливыи вєжы инъшии робѧтъ. Ѡ тыи усходы и помосты сєрєднии повѣдили вси // [ЛД/48/35] вси, и[96] за нєѡпатрєностъю побрано и пожьжєно – нєт вѣдома хто, бо сторожовъ мало, нѣкому стєрєчи. Ѡдно два сторожы, которыи кнзь староста наимаєт з волостъныхъ пѣнєзєи мєлъницкихъ; а двох сторожовъ ключъникъ повинєнъ былъ наимовати – тєпєръ нє хочєтъ, и жыта и грошєи нє даєтъ з Гнидовы. А вєдъжо кнзь староста и тєпєр чотырєх сторожов дєръжытъ. Кнзь бискупъ знашолъ то, ижъ кнзи и панове, которыи повинъни вєжу робити, маютъ и тыи столъбы и помосты и побочныи причолъки направити, а направивши, мают виньных знаходити.

За тою вєжою городни починаютъсѧ, по лѣвои руцѣ, идучи в замокъ:

пєрваѧ городнѧ князѧ Матъѳѣѧ[97] а кнзя Аньдрєѧ а кнєгини Ѳєдоровоє Чєтъвєртєнъских а кнѧзєи Соколъскихъ[98] и Холпнєвъских[99] а пна Ивана,

---

[93] волати; ПВК wołati; ŹD wołati

[94] кликивали; ПВК klikiwali; ŹD klikiwali

[95] ПВК Peremyslskoho

[96] иж; ПВК iż; ŹD iż

[97] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[98] ПВК Sokolinskich

[99] ПВК Chołoniewskich; ŹD Chołpewskich

подскарбего, з Вышкова и з ынъших имѣнеи; с ѳуньдоменьту и посредку добра, нижъли верхъ злыи и низокъ и двереи з вежы нетъ и неωбмазана;

подле кнзеи Четьвертенъских – городнѧ ровенъскаѧ, потребуетъ ωправы: вышеи поднѧти, верху нетъ ани ωбъмазана;

подле ровенъское – садовъскаѧ городнѧ кнѧзѧ бискупа луцкого, ω которую городню свитъчилъ пань Мышка // [35 зв.] Мышка, ижъ передъ тымъ садовлянe не робили, нижли Дахно, ключъникъ, на них накинулъ;

подле садовъское – Михаила Берестъского а Василѧ Семашковича з Городѣнѧ, которыи Городѣнь[100] выменилъ княз бискупъ на имѣнъе костелное Лучичи; и к тому помочники тое городни: Ванка[101] Белосътоцкии[102] з Любитова, пни Дахновое зъ Зубильна, котораѧ городнѧ потребуетъ двереи на ωбланъки;

подле тое берестъское – городнѧ кнѧзя Крокотъки Еловицкого зь Еловичъ[103] а Яцка и Томила Воронин[104] з Боротина а Стасѧ Еловичъ з Быкоимы а Баковец а пани Якубовое з Млынова а с Пекулова а Грицка Приверeдовъского с Привередова, таѧ ωправы потребуетъ: повышати и помосту и двереи и ωбмазати;

подле Крокотъчины – городнѧ полъганьскаѧ[105] а кнегини Михаиловое Козѣчиное з Долъгого а Василъѧ Брѧнского з Брѧнъ, буженъскаѧ пановъ Семашков а борысковскаѧ Козинъских а ржищовъскаѧ Ржыщовъскихъ, гуговскаѧ[106] Гуговских[107], подле самое вежы Перемильское, потребуетъ повышити и помосту и двереи и мазанѧ.

Ωтъ вежы Воротное до вежы Перемильское шест городенъ.

Затымъ вежа Перемильскаѧ. Таѧ вежа со всимъ естъ справена, нижли всередине помостовъ и въсходовъ немашъ ани двереи на ωбѣдве сторонѣ нетъ, тую вежу повиньни робити кнзи и панове и земяне // [ЛЕ/49/36] и земѧне Премилского[108] повѣту. Гдѣ сѧ припоменулъ кнзъ староста володимерскии, иж: двѣ селѣ[109] маетъ у Перемилскои волости на имѧ [110-]на имѧ[-110] Звинѧчое а Голятинь, с которых не повинни робити для причинъ, ижъ и нашии не робѧтъ, то естъ: кнзь Алексанъдро Коширскии с Перемилѧ и селъ не робитъ, пни Богушовая з Берестечъка не робитъ, Гороховъ и села горуховъскии кнѧзя старосты луцъкого не робетъ. А в томъ кнези и панове собѣ ωбътежали, ижъ старшимъ пропущают, а молодшихъ грабет, для чого наперед не хотѧтъ робити.

---

[100] ПВК horodni; ŹD horodni
[101] Ванко; ПВК Wanko; ŹD Wańko
[102] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*
[103] ПВК Biełowicz; ŹD Bełowicz
[104] ПВК Woronicz; ŹD Woronicz
[105] ПВК Polczanskaia
[106] уговскаѧ
[107] Уговских
[108] ПВК Peremyslkoho
[109] *Літера* ѣ *виправлена з* а; ПВК seł; ŹD seł
[110–110] *Зайве повторення;* ПВК *відсутнє;* ŹD *відсутнє*

За тою вежою городни идутъ к вежи Пинъскои:

первал городнл кнлзя Василъл Костенътиновича крупскал, потребуетъ повышенъл и помосту и двереи и ѡмазанъл;

подле крупъское – городнл торговицкая князя Ивана Масалъского а Перекалъского с Перекалъ, кольмовъскал Василъл Юнъкевича, пни Дахновое, воиницкая а терешовъскал[111] князя Масалъского, потребуетъ тое жъ ѡправы какъ и крупъскал;

подле торговицкое – городнл князя старосты володимерского з Голятина а Ѡщовъского с Цецова[112], потребуетъ таковое жъ ѡправы; подле голятинъское – городнл пна Бабинъского з Бабина, богурынъскал а посаговицкал, прускал, добра всл, толъко ѡбъмазати;

за тою // [**36 зв.**] за тою бабинъскою – городнл зъ Арославичъ пни Богушовое, подскарбиное, а Петра Семашка з Добратина а з Омеленика а Зденежа[113] а Василъл Семешка[114] з Рыканъ, с Топола а з Мытища[115] а пни Якубовое с Коблинл а з Орщичина, Хомякова зъ Смордвы, пна Грыгорл Ходкевича, подкоморего, з Берега, Матъяса Зенъковича з Остъриева, тал городнл[116] всл лиха, потребуетъ ѡправы;

подле ярославицкое – городнл пна Сербина, хоружого, с Хорохорина, Василъл а Ѳедора Ѡношъкевичов з Нитовѣжа[117] а кнзеи Вороницкихъ з Ворочънина[118] и с Тристена, потребуетъ ѡправы какъ и тал.

Ѡтъ тое вежы Перемилъское до вежы Пинъское шестъ городенъ.

Вежа Пинъскал со всимъ добре ѡправлена. За тою вежою Пинъскою городни будутъ[119]:

первал городнл красноселъскал, ставровъскал, – то королевъскии, подлозецкал князя старосты володимерского, колнятицкал старостичов луцких, юшковъскал Яцка Пруского, суховъскал пни Дахновое, потребует ѡправы, всл лиха;

подле красноселъское – городнл пановъ Чапличовъ а Васильл Патрикѣевича[120], Михна Хренницкого, Грицка Промчеиковича, Мацка з ымѣнъл посполитого Курозвонъ, пна Богдана Семашка с Тучина а Жабокрицкое з Городища // [**ЛS/50/37**] з Городища, а боаре головенъскии верьхъ крыютъ, тал городнл потребуетъ ѡправы верху и ѡмазанл;

подле тое городни городня пановъ Чапличовъ, старосты володимерского Звинячое а с Красова а Ѡлизаровъского с Олизарова,

---

[111] ПВК Jereszowskaia; ŹD Jereszowskaia
[112] Цегова
[113] ПВК z Denicza; ŹD z Deneża
[114] Семашка; ПВК Siemiaszka; ŹD Semaszka
[115] ŹD Myłyszcza
[116] *На слові чорнильна пляма*
[117] Витонѣжа; ПВК Nitowicza; ŹD Nitoweża
[118] Воронъчина; ПВК Woroczina; ŹD Woronczina
[119] ПВК idut; ŹD idut
[120] *Літера ѣ виправлена*

Романова Цатина з Лаврова, Ѳєдора Ѡхрємовича з Новосєлокъ, потрєбуєтъ ѡправы;

подлє звыначъскоє – городнѧ Бокѣєва с Пєчихвостъ, По*р*ванєцких с Порванъѧ[121], кнѧзѧ старосты луцкого з Ми*р*кова, по*т*рєбуєтъ ѡправы всєрєдинє и ѡмазанъѧ;

по*д*лє Бокѣєвы – городнѧ Хмарина з Милов*ш*ъ а Богдана Сємашка с Поповичъ а *з* Сє*р*никъ а *з* Сє*р*хотина а з Мєльницы[122] королєвои єє[123] мл҃ти, таѧ городнѧ потрєбуєтъ вє*р*ху, помосту и ѡмазанъѧ; тоє жъ городни кн҃зь староста володимє*р*ски*и* повинєнъ робитъ с Пєсочна;

подлє Хмарыны – горо*д*нѧ Русинова з Бєрєстєчъка а Мє*д*вєдєва з Ляшко*в*, Ѳєдора Сєлєцкого зъ Сє*л*ца, а*р*хима*н*дрыта жыдичинъского с Палъча а Борє*и*кова с Кнєрута[124], потрєбуєтъ вє*р*ху и помосту и маза*н*ѧ;

затымъ городнѧ князя Богдана Любєцкого з Ско*р*ча[125], потрєбуєтъ вє*р*ху и помосту и мазанъѧ;

подлє Любєцкого – городнѧ п҃ни Якубовоє Моньто*в*товича з Бискупичъ а з Липоє а з Нового Ставу, добра є*ст*;

єщо городнѧ Васи*л*ѧ[126] Рудєцкого з Рудьки, Рогозиньско*го* з Рогозна и з Вольковы*и*, Смисковъских[127] з Смискова[128], Хрє*н*ницко*го* с Хрє*н*ник // [**37 зв.**] с Хрєньникъ, Романа Цатина з Слоньвы, Микиты Кутро*в*ского с Кутрова а з Мє*р*ъвы а Кнєгининъских[129] с Кнєгинина[130], добра єстъ;

подлє Рудєцки*х* – городня п҃ни Ѧкубовоє Монътовтовича з Дубл*ѧн*, Жабокрицки*х* из Жабокрикъ, п҃ни Миха*и*ловоє Свинускоє с Тєслугова[131] а с Крупца а Ѡлєкъса*н*дра з Опарипє*с*, Ѳєдора а Васи*л*ѧ Корытєнъски*х* с Которы*ст*на[132], пановъ Козѣнъски*х* с Козина, трєба ѡправити;

подлє п҃ни Якубовоє – городня Холунє*в*ски*х*[133] з Бородъчи*ч*[134], гали-чи*н*скаѧ[135] – королєвъскаѧ, князя старосты володимє*р*ского з Голятина, Ми*х*на Ѡщо*в*ского с Цєвова[136], по*т*рєбуєтъ ѡправы; ѡстаточнаѧ город-нѧ – городнѧ[137] подлє вєжы, блудо*в*скаѧ, п҃на Миха*и*ла Свинуского, трєба всєрєдинє ѡ*п*равы[138].

---

[121] По*р*ванъчѧ
[122] ПВК melnicy
[123] *Виправлене*
[124] ПВК Kneczeta
[125] ПВК s Korca; ŹD z Korcza
[126] ПВК *відсутнє;* ŹD *відсутнє*
[127] Смиковъски*х*
[128] Смикова
[129] ПВК Kniepinskich; ŹD Knehinskich
[130] ПВК Knepinowa
[131] ПВК Testuchowa; ŹD Testuchowa
[132] Корытна; ПВК Korytna; ŹD Korytna
[133] Холонє*в*ски*х*; ŹD Chołonewskich
[134] ПВК Borodycz; ŹD Borodycz
[135] галича*н*скаѧ; ПВК Haliczanskaia; ŹD Haliczayskaia
[136] Цєгова; ПВК Cecowa
[137] ŹD *відсутнє*
[138] ŹD oprawiti

Всихъ тыхъ городєнъ до ωстаточноє вєжы – дванадцєтъ городєнъ.

За тою городнєю блудовъскою – вєжа, которую будуют ωтъ зємъли с ѳунъдомєнъту. Початокъ влдки луцкого со всих имѣнєи, а влдки володимєрского з ымѣнєи цєрковных, зъ Городка, [139]-а архиманъдрыта-[139] жидичинъского з ымєнєи цєрьковныхъ а кнꙗзєи Ѡстрожєцкихъ з Острожца а кнꙗзя бискупа луцкого з ымѣнєи костєлъных: з Вишнєва, з Лучичъ а Вихторанъ. Кнзь бискупъ луцкии ω тую роботу повѣдилъ, ижъ зато костєлъ Божыи и чотыри вєжы на костєлє вробилъ. А коли // [ЛЗ/51/38] А коли костєла нє будовалъ, просилъ, повєдаєтъ, кнзєи и пановъ за листомъ гсдръскимъ, абы єму дозволили мурованую вєжу на томъ мѣстьцу збудовати и костєлъ у стѣну, заимуючи вси городни. И ωни єго млти того нє дозволили и на ωнчас мовили, ижъ кнꙗзꙗ бискуповы люди нє маютъ в тои вєжи робити, и даєтъ то тымъ потужникомъ на присєгу, єстли то такъ нє было, длꙗ чого жъ ωтозъвалъсꙗ на вырокъ гсдръскии. В которои вєжы подсабитъꙗ и вєрху побою таковогο какъ и на инных вєжахъ потрєба єстъ. И затымъ, стоꙗчи, гниєтъ нєпокрыта таꙗ вєжа, ωпєрла ω самыи муръ к вышнєму замъку.

Засꙗ вєрнувшисꙗ назадъ, до вєжы Воротноє, починаютсꙗ городни, идучи в замокъ по правои руцѣ:

пєрваꙗ городнꙗ ωт вєжы Воротноє – пнов Гулєвичовъ з ымєнъꙗ ωтчизны их з Сєрникъ и з ынъшихъ имѣнєи а Михна Боратинъского з Вишнєва, котороє ма ѳримаркомъ ωт кнꙗзꙗ бискупа єго млти противъ Боратина, а Сємєна а Гаврила Воютинских з Воютина а Бєлостоцких з Бѣлого Стоку, а вєрхь тоє городни робить Дроздєнскии; с тоє вєжи до ωноє городни потрєба єстъ двєрєи;

подлє Гулєвичовъ – городня Ѳєдора Мышки з Варкович а Михаила Воисєцкого з Воисєчъ, Богдана Затурєцъкого зъ Затурєцъ, Карабановоє з Буянъ, князєи Чорторыискихъ зъ Шєплꙗ, вдовы Ѡкорскоє з Окорска, Тихновоє Козинъскоє з Осмиговичъ[140]; а побои тоє городни повинєнъ[141] робити пан Сєрбинъ з Бытня а Родошинскии з Радошинъ, таꙗ городнꙗ добра // [38 зв.] добра єстъ;

подлє Мыщины – городнꙗ Лєцка Баєвъского з Баєва, Матяш а Сыропꙗтовича с Оздова а пна [142]-а пна-[142] подчашого с Полоноє Кгаштолтовы, добра єстъ;

подлє Баєвъского – городнꙗ зємꙗнъ Нєсвѣцких з Нєсвѣча а Чаруковъских с Чарукова, Григорєвъского з Григорєвичъ а Золочєвъского зъ Золочова[143], добра єстъ;

подлє Нєсвѣцких – городня пановъ Склѣнъских зъ Склѣнꙗ а Угриновъского з Угринова а Бєлостоцких з Городища;

[139–139] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[140] ПВК Ochmichowicz

[141] ПВК powinni; ŹD powinni

[142–142] *Зайве повторення*; ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

[143] *Літера* ч *виправлена*

подле склѣньское городни городнѧ Грицка Промчеиковичъ з Дядкович а Пєтра а Кадяна[144] а Василевоє Чапличовъ з ымѣнєи их а Ацка Ясєниньского[145] зъ Ясєниничъ, Грицка, Ивашка[146] а Анъка з Вєрховска, Лєцка Зарєцкого зъ Зарєчъ, Михна Кривицъкого с Кривичъ, Ивашка[147] Готорєвъского[148] з Рогачова а θуръса Чижєвича з Сушєбина[149], Павла изъ братєю Шпаковъскихъ з Шпакова, Василя Бронницкого зъ братъєю з Бронъникъ, Богдана Короваєвъского с Короваєва, Гурка Ѡмєлъянского з Емєлєноє; а ѡбланъки робєтъ и побивают кнѧз Иванъ з Вєлицка а Короваєваѧ зъ Сєлца, добра єстъ;

подлє Промъчеиковичъ городни городнѧ пна маршалъка земъского с Олыки, пна Пєтра Кишки з Воротънєва и з Романова, пна Миколаѧ Кухмистровича з Дорогостаи, пновъ Еловичовъ з Малина, Богдановоє Ползскоє с Ползь а з Ставища, вдовы Посєговское с Клєчань, кнѧзѧ θєдора Ѡстрожєцкого и єго потужниковъ з Водирадъ а з Дєрнъ а єловичи // [ЛИ/52/39] а Єловичи з Уєздцовъ, пновъ θалєлѣєвичовъ з Свищова, добра єстъ;

подлє пна маршалъковы городни ѡстаточнаѧ городнѧ и[150] муру пришла – князя старосты луцкого з Горухова а кнѧзеи Любєцких з Любча, кнѧзѧ старосты володимєрского с Кнєгинина, вєрху нєтъ, трєба ѡправы и тєж стольбы до городни – на муръ взыити.

Ѡтъ тоє вєжи Воротноє до стєны мурованоє всих городєнъ дєрєвєныхъ ѡсмъ.

Сума всихъ городєнъ дєрєвєных в замку ѡколнєм – тридцатъ и двѣ городни, а вєжъ дєрєвєных цѣлых три, а четвєртаѧ вєжа нє дороблєна.

А то єстъ початокъ замъку мурованого ѡколнєго, на которомъ мурє городни дєрєвєныи сутъ навєрху:

пєрваѧ городнѧ Гулєвичовъ з ымѣнєи их ѡтъчизных з Сєрник и з ыньшихъ имѣнєи[151] а з[152] Дроздєнъского з Дроздян а Воютинских з Воютина а Михна з Броховичъ и зъ Вишнєва, таѧ добра єстъ;

подлє Гулєвичъ городни городня Ульяны Гостъскоє з ымѣнѧ єє с Крупоє а Козинъских з ымєнъѧ с Толъмахова[153] а Вилгорских з Вилъгора и з ынъшихъ сєлъ а Чъжусичовъ[154] з ымѣнєи их ѡтъчизных а сына Валахова з Борбина а Єловичовъ а Сєнка Постника з ымєнъѧ их Ивачкова[155]

---

[144] ПВК Kasiana; ŹD Kasiana
[145] Ясєниницкого
[146] ПВК a Waska; ŹD Iwaska
[147] ПВК i Waszka
[148] *Літера є виправлена*
[149] Тушєбина; ПВК Szuszebina; ŹD Szuszebina
[150] к
[151] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[152] *Зайве;* ПВК *відсутнє;* ŹD *відсутнє*
[153] ПВК Stołmachowa; ŹD Stołmachowa
[154] ПВК acz z Usiczow; ŹD Zusiczow
[155] ПВК Kwaczkowa

а Анъдрѣѧ а Семена с Кунева а Михаила а Грицка з Болотковцовъ а з Ляхова, таѧ низка, треба ее повышити;

подле[156] городни городнѧ Гаврила а Ѳедора Бокѣевичовъ з ымѣнѧ // [39 зв.] з ымѣнъѧ ихъ Печихвостъ и з ыньших имѣнеи а кнѧзѧ старосты луцкого з Миркова а Тишка Порванецкого и братьи его с Порваньча, таѧ добра естъ;

подле Бокѣевичовъ – городнѧ пна Яна Загоровъского з Ратнова а Ѡздовъских с Оздова а Лецкова з Баева а пна Миколаѧ, подчашого, с Полоное Кгаштолътовы, тая добра естъ;

подле Загоровъского городни городнѧ мелницкая королевои ее млсти и инъшихъ потужниковъ, к тои роботе прислухаючихъ, добра есть;

подле мелницкое – городнѧ кнзеи Чорторыиских з ымѣнъѧ их Шеплѧ а пна Михаила Свинуского з Бубнова а Михаила Воисецкого з Воисеча[157] а Ѡкорское з Окорска а Мыщина з Варковичъ а Бытенских з Бытна а Радошенъских з Радошина а Михаила Козинского з Осмиговичъ, добра естъ.

Ѡтъ початъку муру до вежы кнзеи Чорторыискихъ городенъ шестъ.

За тыми городнями вежа кнѧзеи Чорторыискихъ – князѧ Александра а кнѧзѧ Ивана, старостичов луцких, которую будуютъ з ымѣнеи их ѡтчизных, таѧ вежа добра *ест*.

За тою вежою городнѧ кнѧзѧ Крокотъчина з ымени его Єловичъ а Яцка а Томила Вороничовъ з Боротина а пни Монътовътовое з Млынова а с Пекунова[158] а Грицка Привередовъского с Привередова а пнов Еловичъ з Быкоимы а з Баковец; межы тою городнею и вежою дира *ест*, тую диру потреба занѧти и тежъ з вежы усходъ до городни вчинить и самую городню накрыти; подле //

[Л0/53/40] подле Крокотъчины городни городнѧ Яцковое а Ивана Шимъковича зъ Склена а Прокопа Угриновъского з Угринова а Белостоцких з Городища, веръхи треба поправити;

еще городня Рогозинъское з Рогозна а з Волъковыи а Михаила Хренницкого с Хренъникъ а Василѧ Рудецкого з Рудки а Цатиное з Слонъвы а Смыковъского з Смыкова а Кнегининъских с Кнегинина, Кутровъских с Кутрова а *з* Мервы, межы [159]-стен деры-[159], треба ее ѡправити;

подле рогозинъское – городнѧ пна Сербинова з ыменъѧ его с Хорохорина а Василъѧ Енъковича з Ниръ а Витонизкихъ з Витонижа а кнѧзеи Вороницких з Воронъчина а с Тристена, верху треба ѡправити;

подле Сербинавы[160] – городнѧ Михаила Берестъского з Берестка а кнѧзѧ бискупа его млсти луцкого зъ Городѣнѧ, Ванка Белостоцкого з

---

[156] ŹD *після цього слова* toie

[157] *Літера* с *виправлена*

[158] Пекулова; ПВК Pekułowa

[159–159] ПВК Stendery; ŹD stendery

[160] Сербиновы; ПВК Serbinowy; ŹD Serbinowy

Любитова, пни Дахновоє и Дроздєнского зъ Зубильнѧ а Твєрдынъского с Твєрдынъ, старосты пиньского с Кисєлина, вєрху трєба ѡправити;

подлє бєрєстъскоє городни городнѧ пни Якубовоє Монътовътовича з Лѣшноє, Жабокрицких[161] зъ Жабокрикъ, Козинъских с Козина, пни Михаиловоє Свинускоє с Крупъца и с Тєслугова[162] а Ѡпарипєских з Опарипєс а Свищовъских зо Свищова а Коритєнъского с Корытна, трєба вєрху вробити;

подлє тоє городни городня Ивана Дутого з ымѣнъѧ єго Пашовы а пна Пєтра Загоровъского а Грицка // **[40 зв.]** а Грицка Нєпитущого з Охматкова, тая добра єсть, нижли трєба подпоров;

подлє Дутого городни и князя Бурємъского городнѧ з Бурємъля, таѧ добра єстъ;

подлє Бурємъского – городня зємянъ Нєсвѣцких з ымєнъѧ их Нєсвєча а Чаруковъскихъ с Чарукова [163-]а Гри[-163] а Григорєвъского з Григорєвичъ, Золочєвъскихъ зъ Золочова, таѧ добра єстъ;

за тою нєсвѣцкою городнєю городнѧ пановъ Чапличов и их потужниковъ з ымѣнєи их а Василъѧ Бронъницкого з Бронъникъ а рогачєвъскаѧ, коптєвицкаѧ, быстрицкаѧ пна Богдана Сємашка а Грицка Промъчєиковича з Дядковичъ а Гуръка Ѡмєлъѧнъского з Омєлєна а Жабокрицкого з Городища, тоє трєба знадворѧ поправити;

подлє тоє городни городнѧ пни Богушовоє, подскарбиноє зємъскоє, з Ярославичъ а пна Григорѧ Ходкєвича з Бєрєга, Хомєкова з Смордвы, пни Якубовоє Монътовтовича з Оршичины[164] а с Коблина[165] а Матьѧса з Остриєва а Пєтра Сємашка з Добратина а Васильѧ Сємашковича з Риканъ а Михаиловоє Сємашковоє з Омєлєника а Здєнєжа[166], тоє городни ѡдно половица стоитъ, трєба єє доробити[167];

за тою городнєю Ѡлизаровъского городнѧ з Олизарова, Ѡщовъского з Ѡщова, Ѳєдора а Стєцка Ѡхримовичов з Новосєлокъ а Красовъского с Красова а Романовоє Цатича з Лаврова, кнѧзѧ старосты володимєрского зъ Звинячина // **[М/54/41]** з Звинячина[168], таѧ вєльми лиха, потрєбуєтъ знову ѡправєнѧ;

за тою городнєю мѣсто нєзанѧтоє, которοє, повєдают, абы было пусто, на томъ мєстъцу дирѧ – нємашъ куды до вєжи приити.

Ѡтъ тоє вєжи кнѧзєи Чорторыиских до вєжи Свинускоє городєнъ дванадцєть.

---

[161] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[162] ПВК Tiestiuchowa; ŹD Testuchowa

[163–163] *Зайве;* ПВК *відсутнє;* ŹD *відсутнє*

[164] Оршичина

[165] ПВК Skoblina

[166] ПВК z Deniecza; ŹD z Deneża

[167] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[168] *Склад* Зви- *виправлений;* Звинячого

А то єстъ вєжа Свинускаѧ, которую робилъ нєбожьчик панъ Михаило, писар, з ымѣнєи своихъ, и тєпєр сынъ его повинєнъ робити, таѧ вєжа добра єстъ, ѡдно с тоє вєжи проходъ злыи єстъ до ѡбланокъ.

За тою вєжою идутъ городни:

пєрвая городнѧ пни Якубовоє Монътовътовича з ымѣнєи єє з Липоє, з Нового Ставу а з Бискупичъ, помостъ трєба поправити;

подлє тоє городни городня Жуковицких з Жуковца а Ивановоє Козинъскоє з Ватина, Вороничовъ с Туличова, Горзвинъскихъ з Горзвєна а Линєвъскихъ з Линєва, и в тои городни помостъ злыи, нєбєзпєчно ходитъ;

подлє жуковицкоє – городнѧ князѧ Богдана Любєцкого з Скорча, трєба подносити и помосту ѡправити;

подлє скорєцкоє – городнѧ пана Бабинъского з Бабина а Богуринъскихъ з Богурина, Посєговьскихъ[169] с Посєгвы, Михаила Козинъского с Прусъ;

подлє Бабинъского – князя старосты луцкого городнѧ имєньѧ єго Горухова а князєи Любєцкихъ з Любъча, архимандрита спаского з Доросына, кнзѧ старосты володимєрского // [**41 зв.**] володимєръского зъ Сєрникъ а с Кнєгинина, вєръху нѣтъ, трєба ѡправы;

за тою городнєю блудовъскаѧ городнѧ пна Михаила Свинуского, добра єстъ;

за тою городнєю пна Марка Васильєвича городънѧ з Жоравникъ, Кнєжъских с Кнжа, Ѡхлоповъскихъ з Охлопова, Кгєтолтова з Шпиколос, трєба ѡправити;

подлє Марковы городни князя Ивана Масалского городня с Торговицы а с Тєрєшова, Василъя Юнькєвича с Колъмова, Богдана Пєрєкальского с Пєрєкаль а пни Дахновоє з Воиничъ[170], трєба повышить;

подлє Масальского – городнѧ Михна а Сєнъка а Гаврила Воютиньскихъ з ымѣнєи ихъ з Вишнєва а Воютина а Дроздєнъского з Дроздянъ, трєба ѡправити;

подлє Воютиньскихъ – городнѧ Холунєвъскихъ с Холунєва, Ѡщовъского с Цєвова[171], князѧ старосты володимєрского з Голѧтина, а Мыщина з Бородчичъ а королєвои єє млсти з Галичанъ, зла єстъ, трєба ѡправити.

За тыми городнѧми вєжа пна Ивана, подскарбєго, а князєи Чєтвєрътєнъских а князєи Сокольскихъ а Холпнєвъскихъ[172] з ымѣнєи их ѡтъчизныхъ, таѧ вєжа почата робити и нє дороблєна. До тоє вєжы з оныхъ ѡбланъковъ проходу нєтъ, трєба ѡправы.

Ѡтъ вєжы Свинускоє до тоє[173] вєжы князєи Чєтвєртєнскихъ городєнь дєсєть.

---

[169] ПВК Sposechowskich
[170] Воиницы
[171] Цєгова; ПВК Oszczowa; ŹD Oszczowa
[172] ПВК Chołoniewskich; ŹD Chołonewskich
[173] ПВК *відсутнє;* ŹD *відсутнє*

За тою вежою городна кнегини Михаиловое Козѣчиное з Долъгого а Бранъскихъ з Бранъ, гуговъскаа[174] з Гугова[175], *Иржищовских* // [**МА/55/42**] Иръжищовъскихъ со Ръжищова, Ивановое Козинъское з Борысковичъ, Волчка Якимовича с Польганъ, Богдана Семашка з Бужанъ, треба ѡправитъ, бо ни в*е*рху н*ет*;

за тою городнею п҃на мар*ш* алъка земьског*о* городна с Олыки, только почата и не дороблена; и повѣдилъ городничи*и*, ижъ не хотятъ робити;

за тою городнею пришли городни пустыи, которыи передъ тымъ роздалъ былъ з росказанъа г҃сдръского па*н* Васил*еи* Тишковичъ, то *ест* тымъ:

п*ер*вую городню на имѣньа п҃на Миколаа Кухмистровича, на Дорогостаи а на Романово, а на именъа п҃на Петра Кишчича, на Воротнево а на *З*вѣрово, Клечаны, которое маетъ[176] по жонѣ, а на По*л*жы а Ставища, што д*е*р*жы*тъ Богдановаа вл*д*чна, а на Еловичовъ з Малина а на князя Ѳедора Головню з Д*е*р*н*ъ а на Свищовъскихъ з Свищова;

другую городню на п҃ни Миха*и*ловую Свинускую а на кназа Васильа Куръцовича з ымѣнъа[177] *их*[178] с Ко*р*сова а Сестратина;

третюю городню на кназя Корецкого с То*р*говицы, которое теперъ д*е*р*ж*ытъ княз Масальски*и*, а на пна Кир*д*ея, старосту пиньского, зо всихъ имѣн*еи их* погоры*н*ск*их*[179];

четв*ер*тую городню на имѣнъе Великое Красное а на Ставровъ, што теп*ер* д*е*р*ж*атъ на кролевую ее м҃л*с*ть, а на князa старосты володим*ер*ского По*д*лозцы а на к҃нз*еи* Чо*р*торы*и*ск*их* Кольнатичи а на Юшковъскихъ юшковъскаа а на п҃ни Дахновую зъ Суховоли;

пятаа городня – ровенъскаа а кназа Васильа Костенътиновича с Крупое; //

[**42 зв.**] шостаа городна а[180] п҃на Ма*р*кова з Жоравникъ а Ѡхлоповъск*их* с Охлопова, Кнежъск*их* Кн҃жа[181] а Кгетолътова з Шпиколо*с*;

семаа городна – ѡстаточнаа – з ымен*еи* ц*ер*ковныхъ а*р*хима*н*дрита жидичинъского, со всимъ справена естъ.

За тою городнею и вежа его А*р*химанъдрич*а* с тыхъ же имѣн*еи* ц*е*рковны*х*, справена естъ такъ, ако надобе и готова ку ѡбороне. До тое вежи А*р*химанъдричъ [...][182], ѡтъ вежи князе*и* Ч*е*тв*е*р*т*енск*их*, вс*их* городень деветъ. С ты*х* городенъ ѡдна только добраа, а двѣ початы и не дороблены, а шестъ городень – што не хотать роби*ти*. За тою вежою муръ вжо пришолъ, которы*и* са ѡб оную вежу ѡп*ер*.

---

[174] уговъскаа
[175] Угова
[176] ПВК maiut; ŹD maiut
[177] *Літера* ѣ *виправлена з* е
[178] ПВК ieho; ŹD ieho
[179] ПВК Pohoryskich; ŹD Pohoryskich
[180] *Зайве?*
[181] *Перед словом пропущено прийменник* с; ПВК z Kniazia; ŹD z Kniaża
[182] *Останні літери нерозбірливі, – на них чорнильна пляма;* ПВК Archimandricza; ŹD archimandrita

Сума всих городенъ, што на муре деревомъ робатъ, – трыдцетъ и семъ, а вежъ цѣлыхъ три, а четвертаа – недороблена. А всихъ городенъ деревеных и на муре робленых шестдесатъ и деветъ, а вежъ ѡсмъ замку ѡкольнего.

В томъ замъку ѡкольнемъ яко на вежах, такъ и по ѡбланкомъ жадное брони нѣтъ – не только камѣна або кола и колодокъ и тризубовъ, яко по инъшомъ замком украинымъ сутъ, але ни прута ѡдного. А вежи тежь ачъкольвекъ знадвора хороше[183] видити, але внутри оправы доброе а ку ѡбороне потребное ничого не вчинено, инъде помостовъ, усходовъ ани двереи нѣтъ. А на другои почато и, не доконавши[184], покинено. Проходовъ тежъ ѡтъ вежы до вежи и по ѡбланкомъ, абы мел // [**MB/56/43**] абы мелъ весь замокъ беспечно ѡбыити, – того немашъ. Бланки тежъ немоцно а ни в замокъ стѣны роблено – простым ѡбычаемъ – и ещо великими городнами, по чотыри–по пети сажонъ. Часу пригоды а навалного собранья людеи ку ѡбороне не може множъства ѡдержати, и потреба з доброю бачностью ходити, бо коли бы менъшими городнами а стѣны в замокъ робилъ[185], тогды бы моцнеи и безпечнеишеи было и далеи трывало. Але теперешная робота их ачъколвек засобиста – в однои городни семъ–ѡсмъ пановъ, а в наменшои чотыри–пять, нижли невечиста ани безпечна, – просто немашъ на[186] што гледѣти и хвалити. Ѡ чомъ есмо с кнези и паны и земяны ѡбъмовали. И ѡни поведили, ижъ: “Небожъчикъ Дахно тыи ѡбланьки справовалъ, и, закриваючи старших князеи и пановъ городни таковыи великии[187] а долъгии, и городни на шлахту наметывалъ и такъ просто робилъ дла частого поправенъа и пожытку враду своего. А в томъ, деи, частомъ поправеньи мы сами и люди наши великую трудностъ и грабежи приимуемъ, а старшии ѡсобы в тои роботе покриты. И ещо, деи, за нерадностъю и неѡпатренъемъ помосты, столъбы [188-]хота быхмо[-188] вробили, або колье и колодки дла ѡбороны наготовили, тогды нѣть вѣдома хто крадетъ и жьгутъ и продаютъ. И ѡбыску и грозы нѣтъ ани замъкненъя у вежах, ани сторожи [189-]на то[-189] нимашъ. И к тому, деи, кназ староста и городничии сами своими ѡсобами, ани врадники ихъ ѡбѣцне в замъку не мешкают // [**43 зв.**] и того сами не приглeдаютъ, и врядниковъ уставичных не ховаютъ – не толко, деи, до году абы ѡдинъ врадникъ у старосты стривалъ, але часомъ и на ѡднои недѣли два переменяютъса”.

И тежъ поведают, ижъ передъ тымъ городничии ѡсобливыи и мостовничии ѡсобливыи бывали под справою и дозренем[190] старостинымъ,

---

[183] ПВК horszey; ŹD horszey

[184] ПВК dokonczywszy; ŹD dokonczywszy

[185] ПВК robit; ŹD robiti

[186] ŹD *відсутнє*

[187] *Склад* -кии *виправлений з* -кии

[188–188] ПВК chotiaby chto; ŹD chotiaby chto

[189–189] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[190] ПВК dozorom

191-и кождыи-191 своего враду смотрел и стерег, и завжды добраа справа яко в замъку, такъ и на мосту[192] бывала. А тепер, деи, кождыи собѣ старшии, и за тымъ жадное рядности и справы доброе нетъ. И сторожи тежъ, которыи сутъ у ворот, по своеи воли хочутъ стерегуть[193], а не хотать. И ѡни в мѣсте пьютъ и ночуютъ, а ворота и вночи и вденъ никому не заборонъны. А хота бы кому боронили и ѡт своволных стерегли и ледакого в замокъ не пустили, ино их бьют и кгвалтомъ ходатъ, а того нихто присмотрѣти не хочетъ. И тых часовъ, передъ нашимъ приеханьемъ, сторожа ѡдного княз Буримъскии на узводе ѡколнего замку по шии талъ самъ своею рукою, замалымъ ему шиа не впала, которого мы сами видели, а такъ с того ничого ѡному князю не вчинено. Якожъ на все на то потреба естъ великого ѡпатрена и ласки и бачности г҃сдръское. А ведҗо до тыхъ часовъ, поки за ласкавымъ ѡпатренъемъ г҃сдръскимъ лѣпшаа справа тому замъку быти можетъ.

Мы, бачечи таковую нерядность и небезпечность ѡного замъку, на тот час вчинили есмо ѡколо роботы и поправенъа его постановене тымъ же ѡбычаемъ яко // [**МГ/57/44**] яко и Володимерскому замъку, ижъ маютъ кнези и панове 194-и земане-194 кождыи своии делницы в томъ замъку водле повинъности своее заробити и подвышити и ѡправити такъ, яко того потреба будетъ, водлугъ росказанъа и листовъ г҃сдръских и за пилностю и прыгледанъемъ[195] п҃на Петра Загоровъского, ключника и городничого и мостовничого луцкого, до того жъ року приидучого ѡсеньного, Стого Мартина, безъ кождыхъ грабежов и децкихъ. А естли бы до ѡного року менованого тыхъ дельниць своих в оном замъку заробити и добре ѡправити не хотѣли, а мѣли са в томъ сплошити, тогды панъ Загоровъскии мает их за то грабити и тымъ грабежомъ части ихъ в томъ замку заробити, не привлащаючи тых грабежов к жадному пожитку своему.

В того жъ замъку ѡкольнего бачили есмо склепъ знадвора пробитыи у вежи мурованое, которую вежу Михаило Свинускии завѣдаетъ, и тамъ же близко ѡного мѣстъца стена мурованаа розрысоваласа, в которыи дири ч҃лкъ можетъ пролѣзти. Ино тую вежу и стѣну ѡбецалъса его м҃лтъ к҃нзъ бискупъ казать направити, надѣю маючи на ласку г҃дръскую.

А што са дотычетъ ѳортки, котораа в томъ же замъку к воде вчинена, княз бискупъ, бачачи, ижъ естъ ѡпущона, ни двереи ани замъкненьа в нее нѣтъ, которое ѳорътки не естъ речъ безпечнаа яко ѡтъ неприятела, такъ ѡтъ всакого шкодника, ѡбецалса казатъ тую ѳортку направити, двери и забои моцныи к неи приробити, нижли стеречи ее не подънимаетьса. // [**44 зв.**] К тому тежъ нехаи будетъ вѣдомостъ г҃сдрю его м҃лти, которыи перекопы и валы сутъ ѡколо ѡбиюхъ тыхъ замъковъ, вышнего и

191–191 ПВК iakoż
192 ПВК mestie; ŹD mestie
193 ŹD sterehti
194–194 ПВК *відсутнє*
195 *Літера* л *виправлена з* а?

ѡкольнєго, гдѣ пєрєд тымъ и риба в нихъ бывала, а тых часовъ, за нєѡпатрєностъю ѡныи пєрєкопы и валы ѡпали и гноємъ и смєтъємъ набралиса, потрєба єстъ, абы были вычищєни и ѡправлєны, ижъ бы могла в них вода проходити и бєзпєчность замъковъ быти по-старому, а наболєи, што ѡтъ мѣста ровы єсть. Ино над тыми пєрєкопы многии мєщанє домы свои поставили и рову нємало позаимали и подъ самыи муръ подъсєлилиса. Часу пригоды ѡд нєприатєла, або ѡтъ ѡгню, нєпотрєба большого примєту и подсады[196] яко тыи домы их. Нєхаи бы то было ѡпатрєно, бо мы тымъ мєщаномъ росказали ѡныи домы свои прочъ знєсти, и ѡни повєдаютъ, ижъ нє маютъ гдє сєлитиса. А за тымъ близкимъ присєлєньємъ домов ихь замъку єстъ вєликаа нєбєзпєчность.

А то суть бронъныи рєчи замъку Луцкого, которыи зложоны у склєпє вєжи Воротноє:

гаковниц добрыхъ, ку стрєльбѣ готовых, трыдцат и ѡдна;

а києвъ – старосвѣцких гаковниц – нєпєвныхъ ку стрѣлбѣ, – пат; пороховницъ дєсать;

кулєкъ гаковничныхъ [197-]полтрєта ста[-197], а другихъ куль, до малых дѣлъ, дєсать, а дробнєиших тридцєть и три;

дѣльцо зъгорѣлоє в томъ жє склєпє, гдє сутъ броньныє рєчи, старосвѣтьскоє, котороє можєть пєрєлити на доброє; салѣтры //

[**МД/58/45**] салѣтры бочка нєполъна, на подобєнъство дванадцати камєнєи;

пороху у двох бочках: ѡдна большаа, а другаа мєнъшаа, на подобєньство дванадьцатъ камєнєи;

другого пороху – гаковничъного – можєтъ быти пать камєнєи;

а ручничного на подобєньство полътора камєна;

ѡлова дєсатъ штукъ: ѡдна большая а ѡсмъ малыхъ, на подобєньство двадьцать[198] камєнєи а пять цєтнарєи; повидѣлъ[199] панъ Загоровъскии, ижъ маєтъ мытникъ Барзобґатыи за ключовыи гроши привєзти;

сѣръки можєтъ быти два камєни;

кулєкъ ручничныхъ двѣстє бєз ѡсми;

дѣлъ вєликих у хорлѣбє[200], подлє воротъ, – двѣ;

а трєтии – мождєр старосвѣтскии;

а польныхъ дѣлєцъ двѣ;

куль до тых дѣлъ можєтъ быти ѡ полътритядцєтъ[201];

а на вєжах чотыри дѣла: пєрвоє дѣло, польноє, на вєжы Воротнои, а двѣ дѣльца, такъжо польныхъ, – на вєжи Влдчнєи, а чєтвєртоє дѣльцо на вєжи за домы, – тыи всѣ дѣла в таковои жє нєѡпатрєности стоат яко я,

---

[196] *Склад* -са- *правлений*

[197–197] 250

[198] ПВК dwanadciat; ŹD dwanadcat

[199] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[200] ПВК Chorłewie; ŹD Chorłewie

[201] 25; ПВК połtrydiatcet; ŹD połtrynatcet

Левъ Патеи, первеи того ѡгледалъ: колесь добрыхъ ани ѡкованьꙗ нѣтъ, ани вычищены; //

[**45 зв.**] еще дѣло великое перед замъкомъ – тое дѣло ѡправено естъ, только ѡси и колеса под нимъ лихи.

Всих тых дѣл десꙗт.

Под тыи дѣла, ѡси и колеса, повѣдылъ панъ ключникъ, ижъ повиньни давати и камѣнье на кули возити люди[202] з селъ Козлиничъ а з Броховичъ[203], а желѣзо на ѡкованье тыхъ дѣлъ повиньни давати шолтиси з руды[204], што будетъ потреба вказовати. А дѣло, которое згорѣло в тотъ часъ, коли замокъ ѡкольныи горѣлъ, – того дѣла спижа лежыт в мещанина луцкого Яцка Гирича, которое спижи, поведаютъ, можетъ быти сорокъ и пятъ каменеи.

Што ся тычетъ тыхъ броньныхъ речеи, пытали есмо пна Загоровъского, коли ему ѡныи врядъ ѡд гдрꙗ дано, с чимъ ѡныи замокъ а с которыми броньными речми по небожъчику Дахну тотъ врꙗд ѡсталсꙗ и мает ли увꙗжчого реистръ, и што бы за его вряду тыхъ речеи прибыло, – абы намъ далъ знати, бо нѣкоторыи пушкари старыи инакъшеи ѡколо того повѣдили, ижъ бы по небожчику Дахну мѣло ѡстатисꙗ большеи тое брони, ѡлова и пороху. И ѡн, первеи, повѣдилъ, ижъ маетъ реистра увяжъчого, которыи пописавши и с тымъ ему подалъ, и мѣлъ его нам вказати. А потом колькокроть в томъ есмо его знаходили и того реистру просили, и ѡнъ вказати не хотелъ, а ѡтъказалъ, иж жадных реистровъ в себе не маетъ.

А ѡколо наспижованьꙗ замъкового ради быхмо писали, ино ничого есмо не видели – не только збожъꙗ, муки и крупъ, мяса, медов прѣсных у спижарнꙗх и в погребех нѣт, але нигде жадного // [**МЕ/59/46**] жадъного зернети немашъ, ѡ чомъ есмо у кнꙗзꙗ старосты и в ключника пытали. И княз староста поведаетъ, ижъ ему ѡное староство недавно сꙗ зостало и не маетъ тежъ не только с чого наспижованьꙗ чинити, але и самому ку живности не доставаетъ. Ѡдинь, деи, дворец на Красномъ к замъку тꙗгънетъ, в которомъ дворцы пашни што впашетъ – то, деи, все на жывностъ выходитъ. И тымъ николи вытривати не можетъ ѡлижъ, деи, муситъ з ымѣнеи своих всꙗкую живъностъ проводити, а иншии, деи, пожытки и доходы велми малые к тому староству сутъ. А панъ ключникъ по тому тежъ повѣдилъ, ижъ ѡдин дворецъ на Гнидове ку ключу маетъ, с которого, деи, дворца яко ѡнъ самъ из слугами своими живитсꙗ, такъ и послов и гонцовъ с того жъ поднимаетъ. А ѡ медъ данъныи и ѡ платы грошовыи поведает, якобы то мѣло выходити на потребы гсдръскии, а инъшое до Скарбу даетъ и личъбу с того перед паномъ подскарбимъ чинить. Которых приходовъ грошовых и медовых, што на ключъ выходит, дал намъ реистръ. А ѡ иньших пожиткох, которых перед нами хотел

[202] ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

[203] ПВК Rochowicz

[204] ПВК Rudi; ŹD Rudy

закрыти, мысмо яко ѿт мещан луцких, такъ и ѿт людеи волостныхъ довѣдавшисѧ, все то на ѡсобливомъ мѣстъцу при томъ же реистре достаточне выписали. Такъ тежъ и вси кнѧзи и панове и шляхта повѣдили, ижъ того наспижованьѧ и перед тымъ, деи, николи не бывало. Только потреба коли вкажетъ, тогды кождыи на свою живностъ з ымѣнеи своих спижу всѧкую провадитъ. //

[**46 зв.**] А то естъ пописъ мосту Великого, земского, которыи повинни робити кнѧзи и панове и земѧне ѡбоихь повѣтовъ, Луцкого и Володимерского, почон ѿтъ Мѣстъского мосту, ѿтъ Стыра ажъ до гатки пустое черезъ все болонье, которых мы, довѣдавшисѧ кождого з них именемъ и имѣнъѧ ихъ, ѿтъколь повиньни робити, меновите в том реистре ѡписали:

перваѧ городня, муравицкаѧ, подкоморего гсдръского пна Григорѧ Ходкевича, тая добра естъ;

подле муровицкое – городня влдки луцкого з ыменья церьковного з Рожищъ, добра естъ;

за тою городнею архимандрыта жыдичиньского городня з ымѣнеи церковных, таѧ добра естъ;

подле тое городни городня Матѧса Зенъковича зь Симонова а Андреѧ Вильгорского, добра естъ;

подле симоновъское – городня пна Семена Бабиньского з Бабина а Звѣра Лвовича а Масковое Хомековича с Посегвы, таѧ лиха естъ, треба ѡправити;

подле Бабиньского городни городня Ѡлехна а Михаила Козиньских [205-]с Толмахова[-205], таѧ добра есть;

подле стольмаховское[206] городни городня пни Дахновое з ымѣнъѧ ее з Зубильнѧ[207] а Ванка Белостоцкого з Любитова а Михаиловое Берестское[208] з Берестя[209], таѧ добра естъ;

подле тое городни городня Петра Туръчиновича з ымѣнѧ его Збухъ[210], треба на коньцу ѡправити; подле //

[**MS/60/47**] подле тое городни городня Ѳедора а Степана и братъѧ ихъ з ыменъѧ ихъ, с Кнжа, тая добра естъ;

подле тое городни городнѧ пни Дахновое и потужниковъ ее з ыменъѧ ихъ зъ Сухое Воли, добра естъ;

подле тое городни городнѧ Чжусичовъ с пети имѣнеи их ѿтчизныхъ, треба ѡправити;

подле тое городни городня Романа а Ероѳиѧ Гостъскихъ и инъших потужниковъ ихъ з ымѣнеи ихъ, с Крупое и з ыньших имѣнеи на Погорини, треба ее ѡправити;

[205-205] ПВК Stołmachowa; ŹD z Stołmachowa

[206] тольмаховское

[207] *Літера* З *виправлена з* Б; ПВК Żublina; ŹD Żubilna

[208] Березское ?; ŹD Beretskoie

[209] Березска ?; ПВК Berestka; ŹD Berestka

[210] Збужъ; ПВК Zbuh; ŹD z Buch

подлє тоє гостъскоє – городня князѧ Өєдора а кнєгини *Юрє*воє Ѡстрожєцких а Волъчкова з ымѣньѧ *их Дєрну*, таѧ добра єстъ;

по*д*лє тоє городни пановъ Кишъчичовъ город*нѧ* з ымѣнъѧ *их* Воропєнєва[211] а Мих*аи*ла а Сокола Єловичовъ з Малина а с Клєчина, таѧ добра єстъ;

подлє воротънєвъскоє[212] – городня ѡлыцкаѧ на два жолобы єго м҃лсти п҃на ма*рш*алъка зємъского п҃на Миколаѧ Ра*д*вила, таѧ лиха, трєба ѡправити;

подлє ѡлыцкоє городни городня Сємєна а Мих*аи*ла Єловичовъ с Кунєва а з Ывачкова, таѧ лиха, потрєбу*ет* ѡправы;

подлє тоє кунєвъскоє – городнѧ п҃на Мих*аи*ла Свинуского з ыми*нѧ* єго Заячи*ч* а с Өалими*ч*, королєвои єє м҃лти, таѧ вєльми лиха єстъ;

подлє тоє городни городня вл*д*ки луцкого Өєдосьѧ а Сємєна а Гаврила а Михна з Броховичъ, з ымѣнє*и их* ѡ*т*чизны*х*, а Ивана Дро*з*дє*н*ского з Дроздня[213], таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзя Васильѧ Костє*н*тиновича з ымѣнъѧ єго Крупоє, добра єстъ; //

[**47 зв.**] подлє крупъскоє – городня Ивана Хомєка з Смо*р*дова а Грицка Привєрєдовъского с Привєрєдова а п҃ни Богушовоє, по*д*ска*р*биноє, з Бєрє*с*тєчка, таѧ добра єстъ;

подлє Хомєковы городни городня кнѧзѧ Ивана Вєли*ц*кого з Вєлицка а А*н*дрєѧ Короваєва з сєла єго, таѧ добра єстъ;

подлє тоє вєлицкоє – городнѧ Ивана Шимъковича а Ацковоє Склѣ*н*скоє зъ Склѣнѧ, таѧ добра єстъ;

подлє склѣнъскоє городни городнѧ Ванька а Романа а Ѡлєхна и братъи и*х* Бєлосто*ц*ки*х* з Городища а Угрино*в*ски*х* з дво*х* имєнє*и* ихъ, таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзя Богдана а кнѧзѧ Ивана а кнѧзѧ Дмитрєѧ Любєцки*х* з ымѣнъѧ ихъ Любъча, добра *єст*;

подлє тоє лубєцкоє – городнѧ ты*х* жо Бєлосто*ц*ки*х* Ванъка, Романа, Ѡлє*х*на з Бѣлого Стоку а Жуковєцки*х* з Жуковца, трєба єє ѡправити;

подлє Бєлостоцки*х* – городня бояръ Гуля*л*ницки*х*, слугъ замъковыхъ путни*х*, таѧ добра єстъ;

подлє тоє гуляльницкоє – городня Лєцка и братьи єго Баєвъски*х* з Баєва а Ѡздо*в*ски*х* с Оздова, таѧ добра єстъ;

подлє Баєвъски*х* – городня Гуръка Ѡмєльяньского з Емєлєноє а Яска Ясєниньского[214] з Ясєнини*ч*, а Гаврила а Өєдора Рогач*єв*ски*х* з Рогачова а Павъла а Маска а Ивана Шпаковъски*х* з Шпакова а князѧ Алєкса*н*дра Чо*р*торы*и*ского а Гри*ц*ка Про*м*ч*еи*ковичъ з Дя*д*ковичъ а А*н*дрєя а Яна

---

[211] Воротнєва

[212] ПВК Woropieniewskoie; ŹD Woropenewskoie

[213] *Виправлено з* Дроздян

[214] Ясєниницкого

Зарѣцких зъ Зарєцка а Михна Кривицкого с Кривич а Ждана а Василья з Броньникъ а пна Миколая Радвила, марш алка зємъского, имєнья єго млсти Кєркомина, а Лєвка а Гришка а Ѡлєхна з Вєрхова а Чижа // [MZ/61/48] а Чижа Тушєбиньского с Тушєбина а Богдана Краєвъского с Копєвичъ, тая лиха, потрєбуєт ѡправы;

за тою городнєю городня княза Ѳєдора а кнєгини Юрєвоє Ѡстрожєцкихъ з Острожца а пани Дахновоє з Воиницы а князя Масалского с Тєрєшова, добра єстъ;

подлє Ѡстрожєцких городни городня пановъ Кишчичов а пна а[215] Миколая Кухмистровича з ымѣнєи их, з Романова и з Дорогостаи, а Богдановоє Костюшковича с Польжъ а Гришкова с Кнєрутъ и всихъ поплєчников єго а Михаила Еловича, Андрея а Ѳалєлѣя[216] Свищовъскихъ а Васильєвоє з Свищова, тая добра єстъ;

за тою городнєю городня Матъяса Ѡстриєвъского з Остриєва, тая добра єсть;

подлє тоє ѡстриєвъскоє – городня Богдана Затурєцкого зъ Затурєцъ а княза бискупа єго млти луцкого з ымєнья костєлного, з Буяни, а Ѡкорскоє з Окорска, тая добра єсть;

подлє Затурєцкого городни Ивана Дутого городня з ымєня єго Пашовы а Грицка Нєпитущого з Охматкова, тая добра єст;

подлє Дутого городни князєи Чорторыиских городня з ымєня их Шєпля, тая добра єстъ;

подлє тоє городни Михаила Воисєцкого городня з Воисєча а пна Михаила Свинуского з Бубнова а княза бискупа луцкого с Куцка[217], добра єстъ;

подлє тоє воисѣцкоє городни городня Андрєя Русиновича и брата єго з Опарипєс а з Нємировъ, тая добра єстъ;

подлє Русиновича городни городня Сємєна а Гаврила Радошиньских з Радошина, тая добра єстъ; подлє //

[**48 зв.**] подлє Радошиньскихъ – городня Сєрбина а Гнєвош а з ымѣнья их Бытня, тая добра єсть;

подлє тоє бытєньскоє – городня Пєтра а Богдана Костюшковичовъ с Хоболтовы а Сєнютичов с Хмєлєва, тая добра єстъ;

подлє Костюшкович[218] городни городня Сємєна а Павла Ѡранских з Лазковичъ а Солътана а Богдана а Ивана Стєцкєвичовъ з Бутєтичъ[219], тая вєльми лиха, потрєбуєтъ ѡправы;

подлє Ѡраньских городни городня Василья Чаплича з ымѣнєи єго ѡтчизных, тая добра єстъ;

---

[215] *Зайве*; ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

[216] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[217] Кут

[218] ŹD Kostiuszkowiczow

[219] *Виправлено з* Бутєчичъ; ПВК Butesticz

подлє тоє городни городнѧ *ар*химан*д*рита жыдичинъского з ымѣнъѧ манасты*р*ского с Пальча, таѧ добра *єст*;

подлє тоє городни городнѧ Дєниса а Ильѧша а Мих*аи*ла а Лєвка Нєсвѣцк*их* с части *их* з Нєсвѣча а Микиты а Зѣнька Ча*р*уковъск*их* с Чарукова а Василъѧ зъ Григорєвичъ а Занька и брата єго зъ Золочова, таѧ добра єстъ;

подлє тоє нѣсвѣцкоє – городнѧ Гадаѧ Бг҃ушєвича з ымѣ*на* єго Иваньчичъ, таѧ добра єстъ;

подлє тоє Гадаєвы – городнѧ Лва А*н*дриєвича и братьи єго Вильго*р*ск*их* з Вильгора а с Колєсникъ, трєба єє ѡправити;

подлє Ви*л*го*р*скихъ – городнѧ кнѧзя прєворова з Нового Ста*в*у, таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни лѣтєньскихъ городнѧ з ымє*нѧ* *их* Лѣтнѧ, трєба ѡправити;

подлє тоє Лѣтєньскоє – городнѧ пна Сє*р*бинова з ымє*нѧ* єго Пи*р*ковичъ а кнѧзѧ старосты володимє*р*ского зъ Завѣсє*ц*[220], Ивана Клюского с Клюска а *з* Радовичь, добра *єст*; подлє //

[**МИ/62/49**] подлє тоє пна Сє*р*биновы городни Ивана Хрєбътовича и бра*ти* єго городнѧ з Богурина а Мих*аи*ла Козинъкого с Прусъ, таѧ добра єстъ;

подлє бг҃уринъскоє городни городнѧ кнѧзѧ Ма*т*ѳѣѧ а кнѧзѧ А*н*дрєѧ а кнєгини ѳєдоровоє Чєтъвє*р*тєньск*их* з ымєнє*и* ихъ ѿтъчизны*х* а кнѧзѧ Максима а Ѡстаѳъѧ Сокольск*их* з ымєнє*и* *их* ѿтъчизны*х* а пна Ивана, по*д*ска*р*бєго дворъного, з Вышкова, таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ *ар*химан*д*рита жыдичиньского з ымєньѧ манасты*р*ского з Бурємъца, таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ пановъ Монътовтовичовъ з ымє*нѧ* *их*, з Мълинова, таѧ добра єстъ;

подлє тоє млиновъскоє – городнѧ вл*д*ки володимє*р*ского з ымѣнє*и* цє*р*ковныхъ, таѧ добра єстъ;

за тою городнєю городнѧ Василъѧ и братаничовъ єго Линєвъскихъ з Линєва, таѧ добра єстъ;

подлє тоє линєвъскоє – городнѧ кнѧзѧ бискупа єго млти луцкого з Го*р*зина[221], добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ красносє*л*скаѧ з Вєликого Кра*с*ного королєвои єє млти, добра єстъ;

подлє тоє красносє*л*скоє – городнѧ кнѧзѧ старосты володимє*р*ского с По*д*лозє*ц*, добра єстъ;

подлє тоє подлозєцкоє – Жабокрицкого городнѧ з Городища, таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ стєпаньскаѧ королєвои єє млсти, таѧ лиха, трєба ѡправити;

---

[220] Залѣсє*ц*

[221] Го*р*звина; ПВК Horznia

подлє тоє стєпанъскоє – городнѧ кнѧзѧ Андрєѧ Кошєрского, старосты луцкого, з ымєньѧ єго Иваньчичъ, трєба єє ѡправити; подлє //

[49 зв.] подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ Матѳѣѧ[222] а кнѧзѧ Андрєѧ а кнєгини ѳєдоровоє Чєтъвєртєньских а кнѧзѧ Максима а Ѡстаѳьѧ Сокольских з ымѣнєи их ѡтьчизных а пна Ивана, подскарбєго дворного, з Вышкова, таѧ добра єстъ;

за тою городнєю городнѧ плєбана вихтурєньского з ымѣнєи костєльных бискупъи луцкоє, з Вихтурєнъ а з Лыщанъ а з Бокова[223], на два жолобы, таѧ лиха, трєба ѡправити;

за тою городнєю городнѧ пна Пєтра Загоровъского, ключника луцкого з Малєва, добра єстъ;

подлє тоє малєвъскоє – городнѧ Михаила Воисєцкого з Вєчин, добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ Пєтра а Кадяна[224] Чапличовъ з ымѣнєи их ѡтъчизныхъ, таѧ лиха єстъ;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзєи Чорторыиских з ымѣнъѧ ихъ, зо Мъстишина[225] а з Викуричъ[226] и з Шпрахова, добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ Богдана Затурєцкого зъ Затурєц а Ѡкорскоє з Окорска а кнѧзѧ бискупа єго млсти луцкого з Буѧнъ, добра єстъ;

подлє Затурєцкого – городнѧ Ивана Шимъковича а ѳєдора[227] Мышки з Бородчичъ, трєба єє ѡправити;

подлє тоє бородъчицкоє городни городнѧ Гулєвичовъ а Богдана Дроздєньского з ымєнєи их ѡтъчизных, добра єст;

подлє тоє[228] городни городнѧ Стасѧ а Грицка а Сємєна Єловичовъ з ымѣнєи их, з Быкоимы а з Баковєцъ, добра єстъ;

[229-]подлє тоє городни городнѧ Яцка а Томила Вороничовъ з ымєнєи их з Боротина, таѧ лиха, потрєбуєт ѡправы[-229];

подлє тоє городни городнѧ пна Миколаѧ Юрєвича, подчашого гсдръского, з ымєньѧ єго с Полоноє, таѧ добра єстъ; подлє //

[Mѳ/63/50] подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ Ивана а кнєгини ѳєдоровоє Роговицкихъ а кнєгини Васильєвоє Роговицкоє з ымєнъѧ ихъ Роговичъ, добра єстъ;

подлє тоє роговицкоє – городнѧ Ивана Волковыина и брати єго с Подгаєц, таѧ добра єсть;

за тою городнєю городнѧ кнѧзѧ старосты володимєрского з ымєнѧ єго с Красова, добра єстъ;

---

[222] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[223] ŹD Bakowa
[224] ŹD Kasiana
[225] ПВК Osmtyczyna; ŹD Osmtyszyna
[226] Викгуричъ; ПВК Wikorycz; ŹD Wikurycz
[227] ПВК Iwana; ŹD Iwana
[228] ПВК Drozdenskoie; ŹD Drozdenskoie
[229-229] ŹD *відсутнє*

подле тоє[230] красовъское – городнѧ кнѧзѧ старосты володимєрского заждыбъскаѧ[231], таѧ лиха, трєба ѡправити;

подле задыбъскоє городни городнѧ кнѧзѧ Юрѧ а кнѧзѧ Воины Вороницких, тоє городни половица лиха, потрєба ѡправит;

подле кнѧзєи Вороницких – городнѧ Ѳєдора а Васильѧ Витонизских з Витонижа, таѧ добра єстъ;

подле Витонизскихъ – городнѧ Стихна[232] Енича з ымѣнєи єго полѣских, таѧ лиха, трєба єє ѡправити;

подле тоє городни городнѧ Васильѧ Сємашка з Рыканъ, таѧ добра єстъ;

подле тоє Сємашковы – влдки володимєрского городнѧ з Городка, таѧ добра єстъ;

подле тоє городни городнѧ пна Ивана Солътановича з ымєньѧ єго з Вєрьбои а з Могильна, добра єстъ;

подле тоє городни три городни посполитыи: Михна Борѧтинъского з Вишнєва а пна Пєтра Загоровъского з Лучичъ а с Торчина, єго млсти кнѧзѧ бискупа луцкого, тыи злы єст, потрєбуютъ ѡправєньѧ;

за тыми городнѧми городнѧ Грицка Хмарина з Миловшь[233], добра єстъ;

подле тоє, Хмарины, – городнѧ Ѳєдора Мышки з Варковичъ, таѧ добра єстъ; подле //

[50 зв.] подле Мыщины – городнѧ пна Анъдрєѧ Монътовтовича з Бискупичъ, таѧ добра єстъ;

подле Монътовтовичъ городни городнѧ кнѧзѧ Коширского, старосты луцкого, з Марковичъ а с Порваничъ, таѧ добра єст;

подле кнѧзѧ Кошєрского городни городнѧ Михна Якубовича с Курозвонъ а с Погорини, таѧ лиха, трєба ѡправити;

подле тоє городни городнѧ пна Богдана Сємашка с Тучина, таѧ вєльми лиха;

подле тоє Сємашковы – городнѧ Гнєвош а Еловицкого вознєсєнскаѧ с трєх имѣнєи єго, таѧ добра єстъ;

подле Еловицкого – городнѧ пна Михаила Свинуского з Блудова, таѧ лиха єстъ;

подле тоє городни городнѧ пни Богушовоє, подскарбиноє зємъскоє, з Ярославичъ, добра єстъ;

подле ярославицкоє – городнѧ Ивана Ѡлизаровъского з Олизарова, добра єстъ;

подле Ѡлизаровъского – городнѧ Ѳєдора а Гаврила Бокѣєвичовъ з ымєньѧ их Пєчихвост, на два жолобы, добра єстъ; подле Бокѣєвичъ – городнѧ королєвои єє млти з Ровного а архимандрита києвъского з Обарова а з Городка, таѧ лиха, трєба ѡправити;

---

230 *Вписано над рядком іншим почерком і чорнилом*

231 задыбъскаѧ; ПВК Zadybskaia; ŹD Zadybskaia

232 ПВК Tichna; ŹD Tichna

233 ПВК Miłoszy; ŹD Miłoszy

подлє тоє ровєнъскоє – городнѧ пна Сєрбинова с Хорохорина, таѧ добра єсть;

подлє Сєръбиновы городни Михаила Козинъского городнѧ з Осмиговичъ, добра єсть;

подлє ѡсмиговъскоє – городнѧ Яцка а Томила с Туличова, добра єсть;

подлє туличовъскоє – городня на три жолобы посполитаѧ Михаила // [Н/64/51] Михаила а Щастьного а Анъдрєѧ Котовичовъ з ымѣнєи ихъ, з Овлучима а з Лудина[234], а кнѧзѧ Алєксандра Вишнєвєцкого зъ Езова, тыи городни добры єсть;

за тою городнєю городнѧ пни Богушовоє, подскарбиноє, з Винарина[235], таѧ добра єстъ;

подлє тоє свинаринъскоє – городня кнѧзѧ Андрея а кнєгини Ивановоє Замлицких зъ Замличъ, добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ Якова, Андрєѧ Колпытовских с Колпытова, добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ Сємєна Цатича а Романовоє Цатиноє а Ѳєдора Ѡлєхновича а Яцка Пєтровича з Слонвы, добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ пна Богдана Сємашка з ымєнєи єго, с Поповичъ а з Свидникъ[236] а з Сєрхотина[237], таѧ добра єсть;

подлє Сємашковы городни городнѧ Ѡлєхна, Ивана и Пахна Чєрнєвъских с Чєрнєва, добра єсть;

подлє Чєрнєвъских[238] – городнѧ Васильѧ Еньковича з Мокович[239] а з Усєкривы[240], таѧ добра єсть;

[241-]подлє Еньковича – городнѧ Дєниса Радовицкого з Радович, добра єстъ[-241];

подлє радовицкоє городни городня Тихна Кисєлѧ з Дорогиничъ, добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ Сємєна Ляховъского з Ляхович [242], таѧ добра єстъ;

подлє тоє ляховскоє – городнѧ Сємєна а Яцка а Романовоє Цатичовъ а Ѳєдора Ѡлєхновича с Коростовы а з Новосєлок, добра єст; подлє //

[**51 зв.**] подлє Цатичовъ – городнѧ Михна а Ивана Ѡщовъских з Ощова, трєба єє ѡправити;

подлє тоє городни городнѧ Томъковоє Сачковича[243] с Оздютичъ, таѧ лиха, трєба ѡправити;

---

[234] ПВК Ladina; ŹD Ladina

[235] Свинарина; ПВК Swiniarinia; ŹD Swinaryna

[236] ПВК Swidnin

[237] ПВК Cherchotinia

[238] ПВК toie

[239] ПВК Liukowicz; ŹD Linkowicz

[240] Осєкрова; ПВК Sekriwy; ŹD Sekriwy

[241-241] ПВК *відсутнє*

[242] Ляхова

[243] ПВК Jaczkowicza

подле тое городни городна Богуша и братаничовъ его Пузовъских с Пузова а Юхнова з Вербое а с Кольчина, таа добра ест;

подле тое городни двѣ городни Данилька и братьи его Рагозинъскихъ з Рагозина а Василька Рудецкого з Рудецъ, на чотыри жолобы, тыи добры естъ;

за тыми городнами городна Ѡлехна а Ивановое Кнегининских с Кнегинина, тая добра естъ;

за тою городнею двѣ городни посполитыи Ѡлехна и брати его Мелешковича з Микуличъ а з Березовичъ а Гаврила а Русина Яковицких з Бобичъ, тыи добры естъ;

за тыми городнами городна Василька а Бориса, Яцка а Михаила Яковицкихъ зъ Аковичъ а кназа старосты володимерского з Губина, тая добра естъ;

за тою аковицъкою[244] городнею городна пни Михаиловое Свинуское с Теслугова[245], таа добра естъ;

подле тое теслуговъское[246] – городна Ѳедора а Василька Корытеньскихъ с Корытна, таа добра;

подле Коритеньских – городня пни Якубовое Монътовтовича з Дублян а Свищовъскихъ Андрѣа а Ивана, Ѳалелѣа а Василевое з Свищова, таа добра естъ;

подле тое городни городна кназа Алексанъдра Вишневецкого а Василъа Дривиньского з Дривичъ[247] а Ѳедьковое Ворискоe з Быличъ а Петра Калусовского с Калусова а Ѡбухова з Вощатина а Миска а Мацка з Дегтева а Мацка а Семена а Павла Ѡраньских з Оранъ, таа лиха ест; подле //

[НА/65/52] подле тое городни городна Михаила Хренницкого з ымѣнеи его ѿтъчизъныхъ, треба ѡправити;

подле тое городни городня Ивановое Козинъское а Семена[248] Клевецкого з Борисковичъ, таа добра;

подле козиньское – городна Василъа Мишича з Бранъ, таа добра ест;

подле тое городни городна Ивана а Михна Ѡщовъскихъ с Цецова[249] а Ивановое Козиньское, треба ѡправити;

подле Ѡщовъскихъ – городна кнегини Михаиловое Козѣчиное з Долгого, треба ѡправити;

подле тое городни городна Марка Васильевича з Жоравникъ а Левка Гуговъского з Гугова, таа велми лиха, потребуеть знову ѡправленьа;

подле тое городни городна пни Дахновое с Поддубецъ а Вильгощъских з Вилгощъ, таа добра есть;

---

[244] ПВК Jakowickoho

[245] ПВК Tiestuchowa; ŹD Testuchowa

[246] ПВК Testuchowskoie; ŹD Testuchowskoie

[247] Дривинъ

[248] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[249] Цегова

[250-]подлє тоє городни городнѧ ставровъскаѧ королєвои єє м҃лти а попа ѡрмєньского з Цєпурова, таѧ добра єстъ[-250];

подлє тоє городни городня Волъчка а Кгєтолъта Якимовичов з Шпиколосъ, таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городня Данильѧ Рогозинъского з Рогозина а с Пляшова, таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городня кролєвои єє м҃лти з Галичанъ и с присєлъковъ, на два жолобы, таѧ вєльми лиха, потрєбуєт ѡправы;подлє тоє городни городнѧ Микиты а Яцка Кутровъскихъ з ымєнєи их, с Кутрова а з Мєрвы, таѧ добра;

подлє Кутровъскихъ – городнѧ Васильѧ Єньковича с Колъмова, таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городня кнѧзѧ Алєксанъдра Вишнєвєцкого з Мышова // [52 зв.] з Мышова, потрєбуєтъ ѡправы;

подлє Вишнєвєцкого – городнѧ п҃на Андрѣѧ Монътовта с Коблина, таѧ добра єстъ;

подлє коблинъскоє – городнѧ Грицка Янъчиньского, Андрєѧ Ѳалєлѣєвича а Васильєвоє Марьи з Маръковичъ, таѧ добра єстъ;

подлє Янъчиньского – городнѧ п҃на Яна Загоровъского з Ратнова, таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ старосты володимєрского з Бужъковичъ[251], таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ Томъка Сачъкєвича с Коильнѧ, добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ Корначова, боярина кнѧзѧ Кошєрского, с Подгаєцъ, таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ Якима а Дахна Хлоповъских[252] с Охлопова[253], таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ Васильѧ а кнѧзѧ Богдана а кнѧзѧ Михаила Куръцовичовъ з ымєнєи их ѡтчизных, таѧ зла єсть;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ старосты володимєрского Звинѧчого[254], добра єсть;

подлє тоє городни городня князѧ бискупа єго м҃лсти луцкого зъ Садова а Ивановоє Козиньскоє з Ватина и с присєлков, таѧ лиха, потрєба ѡправити;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ Масальского с Торговицы, таѧ добра єсть;

подлє торговицкоє – городнѧ Андрѣѧ[255] Холунєвъского а Ѳєдора Мышки с Холунєва, таѧ добра єстъ;

[250–250] ПВК *відсутнє*

[251] ПВК Buzkowicz; ŹD Buskowicz

[252] Охлоповъски*х*

[253] ПВК Chłopowa; ŹD Chłopowa

[254] *Перед словом пропущено прийменник* с; ПВК z Zwiniaczoho; ŹD z Zwiniaczoho

[255] *Літера* ѣ *виправлена з* и

подле тоє городни городнѧ влдки луцкого з ымѣнеи цєрковных, з Жабча, з Губина, с Колодєжна, таѧ добра єсть; подлє //

[НВ/66/53] подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ Богдана Любєцкого з Окорча[256], таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ пни Михаиловоє Свинускоє з ымѣньѧ єє Крупца, таѧ лиха, потрєбуєтъ ѡправєнъѧ;

подлє тоє городни городнѧ пна Пєтра Кирдѣєвича з Вєрбѧєва а с Кисєлина, таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ Кошєрского, старосты луцкого, з Горухова, которую чотыри сєла робѧть, таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ Олєхна а Михаила Козиньскихъ с Козина а з Ыванѧ, добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ Ивана а Дахна Жабокрицкихъ з Жабокрикъ, таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ кнѧзѧ Алєксанъдра Порыцкого с Порыцка, а к Порицку чотыри сєла, которыи посполитє робѧть, таѧ добра єсть;

подлє тоє городни городнѧ пни Якубовоє Монътовтовича з ымѣньѧ єє Лѣпоє, таѧ добра єстъ;

подлє тоє городни городнѧ пна Богдана Сємашка з Бужанъ, таѧ добра єсть;

подлє тоє городни, на самомъ коньцу мосту, городнѧ Ѳєдора а Яцка а Анъдрѣѧ, з ымѣньѧ их Бєрєстєчка, а Станислава Залѣского з Ляшковъ, таѧ лиха, потрєбуєтъ ѡправы.

За тою городнєю, на концу мосту, припєрла гатъка пустаѧ, котороє нихто нє моститъ, а по вєснє вєликаѧ грѧз на нєи бываєт. Ѡ которую гатьку кнзи и пнове и зємѧнє повѣдили, иж панъ ключник // [53 зв.] ключникь мєщаномъ луцкимъ або слугамъ своимъ запродаєтъ, и ѡни, нагативши єє, бєрутъ ѡт воза с купцовъ по грошу або по полъгрошку, какъ упросѧтъ. А з ихъ[257] людєи, што к торгу єздѧть або пакъ и ѡкром торгу щим-колъвєкъ[258] поєдєт, – с кождого возка по два пѣнєзи, ѡлижъ поки вода спадєть и грѧз высхнѣт, а прєдсє мостовоє мусѧт платить, ѡ чом вєлико ѡбътєжають.

А што сѧ дотычєтъ мостовъ, – ѡдинъ на самомъ Стыри, а другии – на Глущи. Тыи мосты повиньни робити мєщанє с пѣнєзєи мѣстъскихъ або сами собою кождыи свои части какъ на кого положатъ, такъ тєжъ и в мѣстє мосты мєщанє жъ повиньни мостити.

Сума всихъ городєнь мосту Вєликого луцкого, кромъ тыхъ мѣстских, – сто и шєстъдєсѧтъ и пять городєнь. А всихъ пановъ головами, которыи повиньни тотъ мостъ робити водлугъ пописаньѧ того рєистру, только по ѡднои ѡсобє личачи, а иньшоє брати и потужниковъ бєзимєнъных нє

---

256 Скорча; ПВК Okorska; ŹD Okorska

257 тихъ

258 з чим-колъвєкъ; ПВК z czymkolwiek; ŹD z czymkolwek

менуючи, ани тежъ имѣнеи и селъ ихъ, которыи повиньност к тои роботе маютъ, в личъбу не кладучи, ѡдно головами, подле того попису ѡсумовали есмо триста двадцать и семъ голов. Што са дотычетъ роботы и справы того мосту Великого, мы ачъкольвекъ подле ихъ повести писали есмо, ижъ инъшии городни добрыи, а другии злы сутъ, ѡднако жъ, не маючи на том досытъ, ходили есмо его[259] сами ѡгледати. Ино всего мосту немашъ чого хвалити, бо простым ѡбычаемъ робен – не клѣтъками ани вязанемъ моцнымъ, ѡдно на простомъ столпьи без подпоров и без каждое помочи. И праве бы на дыбах стоит, вес са колышетъ. Возомъ великимъ небезпечно ходити и малым возком часу пригоды не треба са безпечати. А которыи // [НГ/67/54] А которыи наклад, яко князи и панове и земяне и вси инъшии простыи поведаютъ, на роботу ѡного мосту або на поправене[260] его, выходить з нихъ самыхъ и з людеи ихъ, тогды бы могли тым способомъ и платежомъ не вемъ якии моцнеишии мостъ вробити. Где жъ есмо ѡ томъ пану Загоровъскому мовили: "Чому бы моцнеишимъ ѡбычаемъ – клѣтками або вяземъ – ѡного мосту не казал робити, ижъ бы проездъ безпечнеишии был и долъжеи [261-]бы трывалъ[-261] и шляхте всеи и людем их таковое частое тривоги и накладу не было ?" Ѡн поведаетъ, иж: "Ихъ самых на то воли нѣт, абы мѣли так моцне робити". А шляхта на него складают, што ж для своего пожытку то чинит, бо, деи, нѣт того року, абы двакротъ [262-]и трыкрот[-262] на годъ, або большеи, людеи их за то не граблено. И хота бы ѡдна дошка выпала або сказиласа, а котораа бы тежъ[263] и не мѣла са сказитъ, тогды, поведаютъ, слуги его, нарокомъ вынемъши, пожъгутъ або продадутъ и диру вчинатъ, и за то заса посылают на имѣнъа их грабити. И ѡ иншихъ вымыслех вельми ѡбътежаютъ, чого са намъ и писат не видело. На што естъ потреба ѡсобливого баченьа и ласки и науки г҃дръское, абы таковая нестроиностъ[264] и незгода и драпежство людъское ускромлено, а наболеи безпечност проезду на томъ мосту могла завъжды быти.

И ради бы шляхта на то призволили и платъ пѣнежныи каждыи зъ себе и з людеи своих скинули, абы вола г҃сдръскаа была ставъ засыпати на томъ мѣстцу, где былъ княз Любор почалъ // [54 зв.] почалъ греблю сыпати, почонъ ѡт Аровицы ажъ до Красного. Гдѣ есмо сами тамъ выежъчали и початку ѡное гребли и того мѣстъца, куды бы ѡнаа гребла мела ведена быти, ѡгледали. И зрозумѣли и ѡбачили есмо, ижъ ни половицы таковое долъгости нѣт, ѡтъколь таа гребла почата сыпати. Какъ тотъ мостъ велик и долгъ естъ – ѡдно всего, поведаетъ его м҃лстъ княз бискуп, вымералъ сто и ѡсмъдесатъ сажонъ, а в томъ мосту триста и нѣколькодесатъ саженъ долъжыны. И естъли бы ѡнаа гребъла была[265]

---

[259] ПВК ich; ŹD ich

[260] *Літера є виправлена*

[261-261] ПВК wytrywał; ŹD wytrywał

[262-262] *Вписано над рядком іншим почерком і чорнилом*

[263] ŹD *відсутнє*

[264] ПВК nestrownosc; ŹD nestrożnost

[265] ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

засыпана, тогды бы ѡба замъки и мѣсто всє кругомъ ѡблило и ѡтъ всихъ сторонъ ѡтъ нєприѧтєлѧ вєликаѧ бєзпечность была, и пожытокъ бы тєжъ нє мнєиши г͠дру єго м͠лсти прибыл – млыны розныи пожыточныє и рыбы вєликоє множство, – нижли и того сѧ намъ закрыть нє годить.

Што жъ иншии мовили ѡколо затоплєньѧ сєножатєи и выпустовъ, – коли пригода и забѣги бываютъ, тогды по ѡному болоню быдло и кони свои пєрєховываютъ, гдє вжо того быти нє можєтъ. А вєджє то всє єстъ на бачности и на воли г͠сдрьскои. //

[НД/68/55] А доконавши намъ тыхъ справъ вышєи писаных ѡколо робот замъковыхъ и мостовыхъ, тогды, маючи росказаньє и науку єго королєвъскоє м͠лти ѡколо постановєньѧ мыт новыхъ нєзвычаиныхъ, ѡ даваньи подвод и стацѣи и иньшихъ потрєбахъ, на листєхъ єго м͠лсти ѡписаныхъ, и будучи намъ на замъку г͠сдрьском при томъ собраньи многих кнѧзєи и пановъ и всєє шляхты зємли Волыньскоє ѡбоих повѣтовъ, Луцкого и Володимєрского, пришєдши пєрєд насъ ѡчивисто воитовє, бурмистры, рѧдцы и вси мєщанє мѣст єго млти луцкии и володимєрскии, жаловали на кнѧзєи и пановъ и зємѧнъ ѡбоих повѣтовъ вєрхуписаныхъ, што жъ, дєи, ѡни на многихъ мѣстьцохъ по мѣстєчкомъ и имѣнам своимъ торги и мыта новыи нєзвычаиныи повставили[266] и ихъ на насъ бєрутъ и за то насъ гамуютъ и грабятъ, которых, дєи, мытъ и торговъ николи тамъ пєрєдъ тымъ нє мєвали. Зачимъ жє, дєи, мы, подданыи г͠сдръскии, згинули и ку вєликому знищєнью пришли, а иньшии многии з насъ купєцтво своє ѡставили. В чомъ жє нє только намъ, подданымъ єго [267]м͠лти, кривда и трудностъ, алє и мытомъ єго[267] королєвскоє м͠лти шкода дѣєт. А к тому, дєи, подвод нашихъ на мѣстцохъ стародавныхъ ѡтмєнати нє хотять. И тєжъ нѣкоторыи з нихъ домы свои в мѣстєхъ г͠сдръских мают, а подвод и сторожовщины и иньшихъ поплатовъ мѣстъских полънити и мостовъ и паркану людєм своим робити нє вєлѧтъ, и дєрєва и дровъ в пущахъ [268]и дубровах[268] своих брати намъ нє кажутъ, и травы косити и быдла паствити подлє привильєвъ и листовъ нашихъ нє дозволяют. Которыи ж жалобы свои, широкими словы на рєистрє ѡписавши, пєрєд нами положыли и всихъ тыхъ мєновитє в том рєистрє // [55 зв.] рєистрє ѡписали, ѡтъ кого сѧ имъ таковаѧ кривда и в которомъ имѣньи дѣєтъ, и гдє хто с кнѧзєи и пановъ и зємѧнъ мыта новыє на них бєрутъ. И доводѧчи тоє жалобы своєє а досвєтчаючи браньѧ мытъ стародавных и новоуставєных, вказали пєрєд нами листъ судовыи славноє памєти Казимєра, королѧ єго м͠лсти, в которомъ на имѧ суть мыта ѡписаны – гдє брати, а гдє ихъ нє давати, а другии листъ дозволєныи Алєксандра, короля єго м͠лсти, на браньє дєрєва и дровъ в пущах и дубровах кнѧзъскихъ и панских. Мысмо ѡныи рєистръ жалобы их и тыи листы, судовыи и дозволєныи, пєрєд всими явно вєлѣли чєсти и длѧ большоє вѣры и пєвноє

---

[266] поставили; ПВК postawili; ŹD postawili

[267–267] ПВК *відсутнє*

[268–268] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

вѣдомости виделосѧ намъ ѡныи листъ Казимеров слово ѡт слова в сєс рєистръ ѡписати. И такъ сѧ ѡныи листъ в собѣ маєть:

"Сам Казимєр, Божю млстью корол полскии,
великии княз литовскии, рускии, княжа прускоє,
жомоитскии и иных.

Старостє луцкому пну Михаилу Монътовтовичу и маршалъку Волыньскоє земли, намѣстнику володимєрскому пну Ѡлизару Шиловичу, намѣстнику пєрємильскому пну Аньдрєю Волотовичу[269].

Смотрели єсмо князеи и пановъ и земянъ и бояр Волыньскоє земьли з мещаны луцкими ѡ новыи мыта. Жаловали намъ мещанє луцкии, што ж ѡни много мытъ установили после дяди нашого, великого князѧ Витовта.

Ѡтъложили єсмо:

на Гнидовє нє надобє мыта давати;

а у Володимєри ѡт накладного воза по полътрєтѧ[270] грош а давати, а с порожнєго воза и з бочок нє надобє риват;

в Хотєчовє ѡт накладного воза по грошу давати, а ѡтъ порожнєго воза и ѡтъ бочокъ нє надобє давати; у Шєпли //

[НЕ/69/56] у Шєпли ѡт накладного воза по грошу давати, а ѡть порожнєго нє надобє;

у Вуимици[271] нє надобє;

в Полонои[272] пна Мартиновє по полугрошью ѡтъ накладного воза давати, а больши нє надобє;

в Нєсвѣчи ѡт накладного воза по полугрошью давати, а больши нє надобє;

в Сємашка на Пустомытє[273] по двадцати и по пєти головажєнь соли;

в Золочєвє нє надобє,

у Смыковє нє надобє,

в Бурємъли нє надобє,

в Пєрємильи воиту нє надобє,

ув Оршичинє нє надобє,

в Коблинє нє надобє,

в Голєшовє нє надобє,

в Мирогощи нє надобє,

в Ратъчинє[274] нє надобє,

на Нєгрєбъви нє надобѣ,

в Колоднѣ нє надобє,

во Мстишинє[275] нє надобє,

---

269 ПВК Wołowiczu; ŹD Wołowiczu
270 2,5
271 ПВК Woymicy; ŹD Woynicy
272 ПВК Połonom; ŹD Połonom
273 ПВК pustom mytie
274 *Склад* Ратъ- *вписаний на місці витертого*
275 ПВК Omleyszynie

у Красномъ ѡтъ возу по грошу, а ѡтъ конеи не надобѣ;

у Кнегинѣни не надобе,

у Волъковыяхъ не надобѣ,

в Козинѣ не надобе,

[276-]в Березцомъ не надобе[-276],

в Цуркове, в Гольчинѣ[277] не надобе,

у Верхове, в Кунѣнѣ не надобе;

а ув Острозѣ мыто и промыта по-старому брати, какъ было при великомъ князи Витовте, а новины не прымышляти;

в Малѣнѣ, в Мытельне не надобе,

в Ровномъ *ѡт* воза по грошу, а *ѡт* коня не надобе, *ѡт* пригонъного скота по грошу *ѡт* десяти;

в Жукове *ѡт* воза по грошу,

в Горбакове[278] *ѡт* воза по грошу, а *ѡт* коня не надобе;

в Корцы ѡтъ накладного воза по два гроши, а ѡтъ порожнего не надобе, а проедетъ, а змешкаетъ болъши чотырех недѣлъ хотя ѡдинъ день, ино засе еда[279] такожъ по два гроши;

на Мощеницы[280] не надобе,

у Степани *ѡт* верхового а ѡтъ пѣшого не надобе,

в Соколи князю не надобе,

в Четвертни *ѡт* деревна[281] не надобе, коли водою попровадетъ.

Ино штобы есте нигде на новых мытах, которыи установлены после великого князя Витовта, мыта на нихъ не брали, а хто иметъ на новыхъ мѣстех, которыи жъ установлены после дяди нашого, великого князя Витовта, мыто брати // **[56 зв.]** брати, – в тыхъ имѣнья поѡтънимаемъ, нижли бы есте тутъ мыто брали, где были здавна при дяди нш҃емъ, при[282] великомъ князи Витовте.

Писанъ у Степани, августа третиинадцет ден."[283]

А за положеньемъ ѡного листу дали намъ реистръ, ѡписавши менovите имѣнья и мыта, которыи в томъ листе не стоят и за щастливого

[276-276] *У рукописі іншим почерком і чорнилом на лівому полі дописано як вставку. Місце вставки в тексті позначено івертикальною лінією з двома поперечними. Такий же знак на полі перед вставкою;* в Березцохъ не надобе

[277] Гольчи; *літера* ѣ *виправлена з* и

[278] *Буквосполучення* -ак- *виправлене*

[279] ПВК da; ŹD da

[280] ПВК Moszczanicy; ŹD Łuszczenicy

[281] ПВК derewni; ŹD derewni

[282] ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

[283] *Лист Казимира у публікації Ф.І Леонтовича за польською копією книг Литовської Метрики* (Акты Литовской Метрики / Собр. Ф.И.Леонтовичем.– Варшава, 1896–1897. – № 13. – С. 8, 9) *датований 1488 р. Тепер документ датується за роками перебування на посадах луцького старости Михайла Монтовтовича і володимирського намісника Олізара Шиловича та за ітинераріем Казимира Ягеллона – 1469 р.* (*Сулковска-Курасева И.* Итинерарий Казимира Ягеллона // Исследования по истории Литовской Метрики. – М., 1989. – С. 303).

панованьѧ Алексанъдра, королѧ и дисѣишого г҃дря нашого старшого, нево[284] прибили, которыи мы казали при сем же реистре в реистра н҃ши ѡписати, то есть:

"Коли к Люблину едутъ, Михаило Бубновскии мыто в ныхъ берет у Воисечи з воза на ѡбѣдве руце по грошу,

в Затурцохъ[285] Богданъ Затурецкии по полгрош а берет,

у Вуимицы[286] Грицко Янъчинскии по полгрош а на ѡбѣдве руцѣ берет,

в Хоболътовѣ Костюшковичи по три пѣнези на ѡбѣдве руцѣ беруть;

едучи к Берестъю сухою дорогою мыта беруть у Зденежи Михаиловое Семашковое ѡт воза по грошу,

в Серкизовци[287] Василеи Еньковичъ ѡтъ коня по грошу берут,

в Турыиску князя старосты володимерского по полътретѧ[288] грош а беруть;

едучи к Острогу у Крупои князя Васильѧ Костеньтиновича по грошу беруть,

в Перемиловце князя Васильѧ Костеньтиновича ѡт воза по полгрош а берутъ, в Сатиеве //

[HS/70/57] в Сатыеве кролевои ее мл҃сти по грошу Мышка береть, ув Острозѣ на кнегини Ильиную скопного мыта не бирали, а тепер беруть;

в Ровномъ кролевои ее м҃лсти мыта бирали по грошу, а тепер по два гроши беруть;

в Белевѣ[289] к҃нзеи Чорторыиских по грошу беруть,

у Клевани князеи Чорторыискихъ по грошу беруть,

в Олыце пн҃овъ марш алъковичовъ по грошу беруть,

в Корцы на кнѧзя Корецкого мыта звечистого [290]-ѡт воза-[290] по два гроши бирали, а теперъ с кождого коня по два гроши беруть, а ѡтъ звѣру косъматого в Корцы ж скопное мыто беруть;

у Млынове п҃ни Якубовое Моньтовтовича по грошу берут,

[291]-у Аршичине п҃ни Якубовое Моньтовтовича по грошу берут-[291], а ѡтъ меду повѣщина;

едучи к Перемилью[292], в Полонои влдки луцкого по грошу беруть,

на Пустомыте Семашковѣ по грошу беруть,

в Буремъли князя Буремъского по грошу беруть,

в Золочеве п҃ни Якубовое Монтовтовича по грошу берутъ,

в Липои п҃ни Якубовое Монътовтовича по грошу беруть,

---

[284] ново; ПВК nowo; ŹD nowo

[285] ŹD Zaturcow

[286] ПВК Woynicy; ŹD Woynicy

[287] ПВК Serkizowey; ŹD Serkizowey

[288] 2,5

[289] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[290-290] ПВК *відсутнє*

[291-291] ŹD *відсутнє*

[292] ПВК Peremyslu

в Перемильи князя Александра Кошерского по грошу беруть, [293-]на Полонои Кгаштолтове по грошу берутъ[-293], а звечистого мыта даивали, ωдно по полъгрош а ωтъ воза;

в Несвѣчи Несвѣцкии берутъ по грошу, а звечистого мыта бирано толко по полъгрош а; у *Блудове //*

[**57 зв.**] у Блудове пна Михаила Свинуского по грошу беруть,

в Берестечку пни Богушовое, подскарбиное, беруть по грошу,

в Печихвостех Өедора Бокѣевича беруть по грошу;

а коли едутъ з Люблина с товары своими, ино Барзобогатовичи у Володимери товары[294] ихъ и скрини печатают;

в Четверътни[295] князи Четвертеньскии мыта берутъ ωтъ комяги[296] по три гроши, а ωтъ товару, которыи знизу везутъ, берутъ трыдцатое, ωт судины меду по грошу, а взад едучи – чотыри рыбы;

в Чорторыиску князеи старостичовъ луцких ωтъ комяги[297] берутъ по ωсми грошеи а по горщку, по калачу, по шестидесять головажен соли; а коли взад едуть – по трое рыбъ, а ωтъ помочного шоста по три гроши; а естьли[298] бы мелъ тамъ нанизу якого челядника в домъ свои наняти а с комягою вывез, то по[299] дванадцати грошеи прысадного;

в Погосте королевои ее млти, коли комягою идутъ[300], мыта беруть по дванадцати грошеи а грошъ пропоиныи, петдесатъ головажень соли, калач[301] а горщокъ; а взад идучи – по трое рыбъ ωт комяги, ωтъ помочного шоста шесть грошеи, присадного дванадцатъ грошеи;

в Турове кнегини Костеньтиновое ωтъ комяги по дванадъцати грошеи, а ωбѣстки[302] – по грошу, хотя бы ωдинъ чоловекъ колько комагъ мелъ, то по грошу ωт комяги беруть; [303-]пропоиного ωт комяги по грошу, по чотыри горщка, а в кождыи[-303] горнец[304] по петдесат головажень соли а по калачу; а взад идучи, беруть ωт комяги по два гроши, пропоиныи грошъ, ωтъ помочного шоста по шести грошеи, присадного по дванадъцети грошеи[305]; в Петриковичох //

[**НЗ/71/58**] в Петриковичох князя Слуцкого мыта беруть ωт комяги по дванадцатъ грошеи, а ωбѣстки[306] с комяги по два гроши, ωт помочного шоста шестъ грошеи, присадного такежъ по дванадцетъ грошеи;

293–293 ПВК *відсутнє; ŹD відсутнє*
294 ŹD berut
295 *Літера* в *виправлена*
296 ПВК komliaki
297 ПВК konmiahi
298 *Буквосполучення* -сть- *виправлене*
299 *Вписано над рядком*
300 ПВК iedut; ŹD iedut
301 ПВК kolas; ŹD kołacz
302 ПВК ot boczki; ŹD od boczki
303–303 ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*
304 ПВК horoiu; ŹD horoiu
305 ПВК *відсутнє*
306 ПВК obiezdki; ŹD obiezdki

в Мозыри мыто беруть ѡтъ комяги по шести грошеи, по два камени соли, а ѡбѣстьки[307] с кожъдого чолевека ѡтъ молоидъца по грошу, а естли бы в Киеве рыбъ купили – десятую рыбу беруть какъ назад идуть[308];

в Чорнобыли мыта беруть ѡтъ комяги по полькопы грошеи а ѡбѣстки[309] по два гроши, пропоиного по два гроши; а якъ назад идуть, а будеть якии-кольвекъ товар, – тридцатое берут, а предсе по два гроши пропоиного;

в Киеве мыта беруть ѡтъ комяги по полъкопы грошеи, а намѣстникъ береть ѡбѣстки[310] по грошу;

панъ Петръ Кирдеи, староста пинъскии, на Жалинце рѣчце в ыименьи своемъ Сѣньне ѡт людеи, которыи на покоръмъ до Волыни идуть, по дванадцати гроши з головы береть;

за Туреискомъ в Городелцы князя Андреа Кошерского по грошу берут,

в Ковли ѡтъ воза беруть по два гроши, а ѡтъ бочокъ ѡсобливе,

в Несухоежах князя старосты володимерского перьвеи бывало по грошу, а тепер по два гроши беруть,

в Камени князя Кошерского по два гроши беруть;

тою жъ дорогою в Боровнѣ князя старосты володимерского по два гроши беруть;

уво Иваничохъ Годаи[311] Иваницкии по грошу береть,

в Калусове Петръ Калусовскии по грошу береть,

в Лѣтовѣжи князеи Чорторыиских по грошу берутъ, в Порицку //

[58 зв.] в Порицку кн҃зя Алексанъдра Порицкого по грошу беруть,

у Грушове княз Порыцкии же по грошу береть,

у Звинячои князя старосты володимерского по грошу беретъ[312],

у Звинѣгороди князя[313] старосты володимерского по грошу берут,

в Зѣмне князеи Чорторыискихъ по грошу берутъ,

у Ѳалимичох королевои ее мл҃ти по грошу берутъ,

в Потрѣжи Семашко по два гроши береть,

у Свинусех п҃на Михаила Свинуского по грошу беруть,

в Бубнове п҃на Михаила Свинуского ѡтъ воза по грошу береть[314].

Всѣхъ тыхъ мѣстъ, где мыто беруть, – пятдесят и семъ, ѡкромъ г҃сдръских и иншиx мытъ головнеишихъ".

И яко намъ тыхъ листовъ и реистру жалоби ихъ выслухавши, пытали есмо князеи и пановъ и земянъ, на томъ собраньи при нас будучихъ, которыи бы имъ ѡтказ на то вчинили, и естли тому браныо мытъ новыхъ

---

[307] ПВК obiezdki; ŹD obiezdki
[308] ПВК *відсутнє*
[309] ПВК obiezdki; ŹD obiezdki
[310] ПВК obiezdki; ŹD obiezdki
[311] ПВК Chodai; ŹD Chodor
[312] беруть; ПВК berut
[313] ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*
[314] беруть; ПВК berut

и торговъ близко Володимєра и Луцка уставєныхъ знаютьсѧ, и которую бы на то ласку и ѡборону г҃сдръскую або предковъ єго м҃лсти [315]-чєрєзъ данины-[315] и листы их м҃лти ѡписаную и вмоцнєную мѣли, [316]-абы пєрєд нами ѡбявили-[316] и волю и росказаньє г҃сдръскоє в томъ к намъ наполънили.

Их м҃лть к҃нзи и пановє и зємянє ѡбоих повѣтовъ на тыи жалобы ихъ тыми словы ѡтъказ вчинили, ижъ: "Хто-колъвєкъ з нас торги и мѣстєчка свои в ымѣньѧхъ своихъ маютъ и мыто бєрут, тогды за дозволєньємъ и листы-твєрдости и привильѧми предковъ г҃сдръских и єго м҃лсти г҃дря нашєго старшого того вживаємь; а инъшии з насъ стародавныи // [НИ/72/59] стародавныи звѣчныи мыта и торги свои[317] держать, а вєджє ѡныи мѣстєчка и торги наши мѣстомъ и торгомъ г҃сдръскимъ ничого нє прєшкожают, и єщє єстъ з большою славою и ѡбороною тоє зємли и спожиточнымъ Скарбу г҃сдръского, ижъ сѧ тоє панъство и мы, подданыи єго м҃лти, ширимъ и множымъ. А што ся дотычєть ѡказаньѧ привильєвъ-твєрдостєи н҃шихъ на мыта и на иньшии вольности наши, – мы, хто з нас на имѣнѧ-выслуги и на купли свои привильѧ маємъ, в тыхъ привильях и мыта водного[318] и инъшии[319] пожытки суть ѡписаны, которых твєрдостєи наших пєрєд єго м҃лстью самымъ г҃сдрємъ нашимъ на соимѣ, або гдє-кольвєкъ єго м҃лть роскажєть намъ положити, нє ѡтъмовляємъ. А хто з нас имѣньѧ ѡтъчизныи маєть, и то сѧ пєрєд єго м҃лстью ѡкажєтъ. А тєпєр, кды жъ иньшии старшии наши князи и пановє на томъ соимѣ посполъ з нами быти и на тоє покладаньє листовъ яко ѡни, такъ и братьѧ н҃ши, в тєпєрєшнємъ зборє будучи, позволити нє хотѣли, – мы тєжъ сами ѡдны в то ся вдавати[320] нє можємъ и початкомъ в таковыи важныи рєчи сєбє укладати нє хочємъ."

За которымъ ѡтъказомъ их мы, нє чинячи того уквапнє, а ѡжидаючи з нихъ лѣпшоє повольности на росказаньє єго королєвскоє м҃лсти, мѣли[320] єсмо ѡ томъ тєрпливость чєрєз колько дєн. А потомъ, ѡбачивши ижъ ни на листы и росказаньє г҃сдръскоє и на нашє впоминаньє нє хотѣли сєбє в томъ склонити и повольни быти, вчинили єсмо мєжи ними ѡколо тых торговъ и браньи мытъ постановєньє тымъ ѡбычаємъ: што ся дотычєтъ мѣстєчокъ и торговъ, близко Луцъка и Володимєра // [59 зв.] и Володимєра уставєныхъ, мы, нє бачачи в томъ такъ далєкоє шкоды подданыхъ єго м҃лсти, зложили и дали єсмо то на ласку и на разознаньє г҃дрѧ короля єго м҃лсти; а што сѧ тычєтъ бранѧ мытъ новыхъ нєзвычаиныхъ, ѡбачивши єсмо вєликоє стиснєньє и знєволєньє яко купцовъ и подданых г҃сдръскихъ и чужозємцовъ, котороє сѧ в тои зємли ѡт таковых мытъ чєрєз нємалыи

[315–315] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*
[316–316] ŹD *відсутнє*
[317] ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*
[318] ПВК sodnoho; ŹD z odnoho
[319] *Останні дві літери виправлені*
[320] ПВК wdati; ŹD wdati
[321] ПВК *відсутнє*

лѣта плодитъ, зачимъ *их* королєвъскаꙗ мл҃тъ многоє набєга*н*є и жалобахъ и докука*х* *их* при*и*мовати рачи*л*, и впомянувши тєжъ покладанє того листу Казимєра, короля єго мл҃ти, пєрє*д* єго мл҃тью ста*р*шимъ г҃сдрємъ[322] наши*м*, гдр[323] єго мл҃ть, на ѡнъча*с* выслуха*в*ши, рачилъ на томъ ѡставити и тоє постановєнъє п҃на ѡтъца своєго ѡколо ты*х* мытъ волыньски*х* ухвалити, и чєрє*з* тоє ѡписаньє и *лист* судовы*и* короля Казимєро*в* нє каза*л* мытъ новыхъ никому прибавляти и брати. А хто бы князє*и*[324] и пановъ, и зєм*ян* после того листу-постановєньꙗ ѡ*т*ца єго мл҃*с*ти мыта новыи собѣ выслужы*л*, и листы-привильꙗ брата єго мл҃ти короля Алєкса*н*дра або єго мл҃*с*ти твєрдости в сєбє мѣлъ, – таковымъ єго мл҃*с*ть ѡныи во*л*ности и твє*р*дости свои рачилъ росказать пєрє*д* собою покладати, ѡ котороє покладаньє єго мл҃*с*ть г҃сд*р* ста*р*ши*и* многокро*т* листы своими *их* впоминати и роки имъ покладати рачилъ. А ѡни того вчинити нє хотѣли и тєпєрєшнєє росказаньє єго м*л*ти г҃дрꙗ нашого и ласку и бачно*ст* и тє*р*пливо*ст* г҃сдрьскую такъ, яко и пє*р*вє*и*, прєзърєли.

И*ж* єго королєвскаꙗ мл҃ть, маючи надѣю яко на вѣръныхъ слугъ // **[Нѳ/73/60]** слугъ и по*д*даныхъ своихъ, нє зычачи имъ шкоды и волокиты ихъ, рачилъ на*с*, раду свою, для того здѣсє прислати и тоє ѡ*г*лєданьє привильєвъ и листовъ ихъ на на*с* зложити и имъ в томъ науку дати, абы ся воля и росказанъє п҃на ѡ*т*ца єго мл҃ти и тєжъ єго мл҃ти самого г҃сдря нашого наполънила; а ихъ мл҃*с*тъ, вживаючи пє*р*воє воли своєє, таковоє нєпослушєньство и нє*д*бало*ст* з сєбє ѡказали, мы, досытъ чинячи листомъ и росказаню єго королє*в*скоє мл҃*с*ти, в которыхъ ѡписуєтъ, роска*з*уючи намъ ѡколо ты*х* потрєбъ зє*м*скихъ стародавныхъ слушноє какоє постановєньє вчинити, а што бы ся ѡтъ на*с* постановити нє могло, тогды ѡ томъ єго мл҃ти вѣдати дати. А такъ нє хотєчи в томъ продолъжєньꙗ большєго видєти и шкоды Ска*р*бу г҃сдръского и *з*нищєньꙗ по*д*даны*х* єго млти тє*р*пѣти, и маючи пєрє*д* собою на бачности вырокъ ста*р*шого г҃сдрꙗ нашого ѡ тыи мыта, в Бє*р*є*сти* вчинєного, знашли и постановили єсмо такъ, што жъ маютъ купцы г҃сдръскии и чужозє*м*цы и всѣ по*д*даныи здѣшнєго паньства єго мл҃*с*ти зємли Волыньскоє при томъ листє судовомъ Казимєра, короля єго мл҃*с*ти, захованы быти, и на ты*х* мѣ*ст*цахъ и врочища*х* повиньни будуть мыта давати и платити, гдє єстъ мєновитє кожъдоє имѣньє и врочищє кождого князꙗ и пана и зємянина ѡзна*и*мєно. А на которы*х* имѣнья*х* и врочища*х* в томъ листє короля Казимєра нє ѡписано брати, а князи и пановє приви*л*и-листы своими того браньꙗ и дозволєньꙗ г҃сдръского пєрє*д* нами довєсти и ѡныхъ привилъєвъ-твє*р*достє*и* свои*х* на*м* на тотъ ча*с* вказати нє хотѣли, тогды впєрє*д* та*м*, гдє пєрвє*и* // **[60 зв.]** пє*р*вє*и* в ы*и*мѣнья*х* свои*х* свєвольнє брали, вжо чєрєс то нє маютъ мыта брати, то єстъ:

---

322 *Літера є виправлена*
323 ПВК hdie; ŹD hde
324 *Перед словом пропущено прийменник* с

у Воисєчи[325] Михаилу Бубновъскому подлугъ дозволєньѧ и листу г҃дръского ѡ*т* воза двєма коньми грошъ, а возъ ѡднымъ конємъ – полъгрош а на ѡдну руку брати;

в Затурцо*х* Богдану Затурєцкому а у Вуимицы[326] Грицку *Ян*чи*н*скому а в Хоболътовѣ Костюшковичомъ ничого нє брати;

у Здєнєжи Миха*и*ловои Сємашковои а в Сєркизовцы[327] Василью Еньковичу ничого нє брати;

в Турєиску князю старостє володимєрскому брати мыто подлугъ стародавного ѡбычаѧ и подлє привильѧ, которымъ на то в сєбє мѣти повѣдилъ, а нового мыта нє прибавляти;

у Крупои а в Пєрємиловцы[328] к҃нзю Василью Костєнътиновичу нє брати, бо самъ на соимѣ нє былъ и привильєвъ никоторыхъ нє положилъ;

в Сатыєвє Мыщцє а в Гольчи кнєгини Илинои а у Вєрховє кнєгини Жославъскои ничого нє брати;

ув Острозѣ[329] кнєгини Ильинои Костєнътиновича брати мыто и промыту по-старому, какъ в листє короля Казимєра ѡписано, а скопного мыта нє брати, бо того мыта скопного в том листє нє ѡписуєт;

в Ровномъ брати по грошу, а другого гроша нє надобє давати;

в Бєлєвѣ, у Клєвани князємъ Чорторыискимъ ничого нє брати, бо повѣдили на то привилєи, а положити єго нє хотѣли; в Коръцы //

[ȝ/74/61] в Корцы князю Корєцкому брати мыто подлугъ листу короля Казимєра ѡтъ накладного воза по два гроши, а ѡ*т* порожнєго воза и ѡтъ звѣру косматого, а ѡтъ иньших рєчеи скопного мыта[330] нє брати, бо самъ на соимѣ нє былъ и листов-твєрдостєи на тоє скопноє мыто нє положилъ;

у Млыновє а ув Оршичинє[331] п҃ни Якубовои Моньтовтовича мыта и повѣщини нє брати;

в Дубнє князю Василью Костєньтиновичу мыта и повѣщины ничого нє брати, бо сам нє былъ и привильєвъ своихъ на то нє вказалъ;

в Полонои влдцє луцкому ничого нє брати;

на Пустомытє Сємашку брати по двадьцати и по пєти головажєнь соли, а болши того нє вымышляти подлугъ листу короля Казимєра;

в Золочєвє п҃ни Якубовои Монтовтовича а в Бурємли князю Борємскому и в Липои п҃ни Якубовои жє ничого нє брати;

в Пєрємили князю Алєксандру Кошєрскому брати мыто подлугъ привильєвъ своихъ, которыи пєрєд нами вказывалъ, а болшии того нє вымышляти;

---

[325] ПВК Oisieczy
[326] ПВК Wennicy; ŹD Woynicy
[327] ПВК Czerkizowej; ŹD Serkizowey
[328] ПВК Peremiłowoy; ŹD Peremiłowoy
[329] *Літера ѣ виправлена*
[330] ПВК *відсутнє;* ŹD *відсутнє*
[331] ПВК Wersziczinie; ŹD Worszyczynie

на Полонои Кгаштолтовои, пну Миколаю, подчашому, ѡтъ накладного воза по полугрошъю, а большии нє надобє брати;

в Нєсвѣчи такъжо зємяном Нєсвѣцкимъ по полугрошъю брати, бо и сами пєрєд нами вызнавали, ижъ пєрєд тим по тому ж бывало[332];

у Блудовє пну Михаилу Свинускому а в Озєрцохъ князю Коширскому а в Пєчихвостєх Бокѣєвичомъ и в Ляшкох[333] Мєдвєдю[334] ничого нє брати;

в Чєтвєртни князєм Чєтвєртєнскимъ ничого нє брати, бо сами были, а привильєвъ своих нє положили; в Чорторииску //

[**61 зв.**] в Чорторыиску князєм Чорторыискимъ брати мыто звєчистоє, а присадного нє надобє брати, якожъ и сами к тому нє зналисѧ, абы прысадноє брано, и ѡбєзалисѧ[335] з навєзъкою казать то платити;

пану Пєтру Кѣрдѣю в ыимѣньи єго Сѣньнє мыта з головы по дванадцати грошєи нє брати, бо тоє нєдавно самъ собѣ установилъ;

[336]-за Турєискомъ-[336] в Городєлцы князя[337] Кошєрскому[338] а в Нєсухоєжах князю старостє володимєрскому ничого нє брати, бо на то привильєвъ нє положили;

зася князю Кошєрскому в Камєни а князю старостє володимєрскому в Боровнє а во Иваничох[339] Гадаю Иваницкому ничого нє брати;

в Калусовє Пєтру Калусовскому з братьєю а в Литовѣжи князємъ Чорторыискимъ ничого нє брати;

в Порыцку князю Алєксандру Порыцкому брати мыто подлугъ привильѧ своєго, которыи привилєи вжо пєрєд гсдрєм покладанъ;

у Звинячои а у Звинѣгородѣ князю старостє володимєрскому а в Подрѣжи Сємашку а у Свинусєхъ и в Бубновє пну Михаилу Свинускому ничого нє брати, бо на то привильєвъ своих нє вказали.

И иншихъ мыт никоторыхъ, гдѣ будєть хто с князєи и пановъ и зємянъ ново собѣ уставилъ, а листовъ-привилєв на то в сєбє мѣти нє будєть, – нє мают вжо ѡтъ сєго часу брати и за купцовъ и поданыхъ[340] гсдръских и чужозємцовъ гамовати и грабити. И маютъ ся в томъ к нимъ заховати, ничого нє выступуючи подлє того листу короля Казимєра и тєжъ подлє ѡписаньѧ сєго рєистру нашого, яко вышєи // [**Ʒ А/75/62**] яко вышєи достаточнє стоитъ ѡписано, до тыхъ часов, поки ѡни листы-твєрдости свои пєрєд гсдрємъ єго млстью ѡкажуть, и поки тєжъ вырокъ и розсудок єго королєвъскоє млти на тыи мыта им в сєи зємли выидєть. А єстли бы хто з нихъ послє того постановєньѧ нашого, нє маючи собѣ ѡбороны листы и

---

[332] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[333] ŹD Maszkoch

[334] ПВК Medwedmi; ŹD Medwedni

[335] ПВК obczalisia; ŹD obecali sia

[336–336] ПВК Zatureiskomu; ŹD Zatureiskomu

[337] князю

[338] ПВК Koszyrskoho; ŹD Koszerskoho

[339] ŹD Woywaniczoch

[340] подданыхъ; ПВК poddanych; ŹD poddanych

привильи гс҃дръскими, хотѣли сами свєвольнє мыта новыи, назвышъ, нижли в то*м* листє короля Казимєра и в сємъ рє*и*стрє нашомъ ѡписано, уставляти и брати и грабити, – таковы*и* кожды*и* маєт тоє имѣньє своє, гдє будєть мыто брано, тратити на гд҃ря корола єго мл҃сть. Нижли хто бы, маючи надѣю на ѡборону твєрдостє*и* свои*х*, прє*д*сє мыта в ы*и*мѣньѧ*х* свои*х* бра*л* а на ѡказа*ни* листовъ пєрє*д* єго мл҃стью гс҃дрємъ того довєлъ, ижъ слушнє *их* вживалъ и бралъ, – то маєть быти на ласцє гс҃дръско*и*.

А што сѧ дотычєть ты*х* мытъ головныхъ, што мы*т*ники гс҃дръскии на гд҃ра єго мл҃сть завѣдаю*т*, и тєжъ што у Стєпани и в Ровномъ и в Погостє и в Мозыри и в Чо*р*нобыли а въ Києвє а в Туровє кнєгини Костєнътиновоє а в Пєтриковичо*х* кнєгини Слу*ц*коє водєноє мыто и сухоє бєруть, – мы, ѡбачивши, ижъ то єстъ рє*ч* королєвъскаѧ, а ѡныи замъки вє*р*ху мєнєныи ку здєшнє*и* зємьли Волы*н*ско*и* нє прислухають, алє суть по*д* справою и послушєньствомъ Вєлико*го* князства, – ѡ тыи мыта зложили и дали єсмо то на розсудокъ гс҃дръски*и*. Єго мл҃сть рачитъ[341] вѣдать, котороє постановєньє маєтъ с ты*м* вчинити.

Тєжъ што жаловали намъ мєщанє луцкии и володимє*р*скии ѡ подводы, ижъ пєрє*д* тымъ конємъ луцкимъ ѡбъмѣна бывала в Жуковє, а какъ сѧ тоє Жуково достало нєбожчику пану // [**62 зв.**] пану Бг҃ушу, а по нємъ панє*и* єго, ино тєпє*р* кони ихъ тамъ пропускаю*т* и ходя*т* ажъ[342] до Києва шє*ст*дєсѧ*т* миль. А другаѧ ѡбъмѣна конємъ *их* у Крємя*н*цу бывала, а тєпє*р* та*м* ѡбмєняти и по*д*во*д* давати нє хотять и ѡлижъ до Подольского Камєньца кони свои в подъводу даютъ – сорокъ ми*л*. А трєтяѧ ѡбъмѣна в Турє*и*ску бывала, тєпє*р* князь староста володимє*р*ски*и* по*д*водъ нє поступуєть тамъ брати, и затымъ три*д*цать миль до Бєрєстьѧ мєщанє гс҃дрьскии в по*д*воды ходятъ, што єстъ имъ з вєликою кривдою и тяжкостью ихъ.

Мы, розумѣючи, ижъ то єстъ рєчъ давно зашлаѧ и многими причинами затруднєнаѧ, ѡ*т*ложили и дали єсмо то на съправє*д*ливоє а пєвноє розозна*н*є и вырокъ єго мл҃сти гс҃дрѧ н҃шо*го*.

При томъ, што мєщанє луцкии и володимє*р*скии жалова*ли* на князє*и* и пановъ и зємянъ, которыи близко Луцка и Володимєра имѣньѧ маютъ, ижъ ѡни въєзду по дєрєво и по дрова в пущи и дубровы своими[343] мѣти забороняють, на што жъ и листы дозволєныи прє*д*ковъ гс҃дръскихъ и єго мл҃сти гс҃дрѧ нашого ста*р*шого пєрєдъ на*ми* покладали. Мы ихъ в томъ при тыхъ листєхъ зоставили и каза*ли* єсмо мєщано*м* луцкимъ и володимє*р*скимъ вольности вживати подлє ѡныхъ листовъ гс҃дръскихъ, нє чинєчи шкоды в дєрєвє бо*р*тномъ и в сєножатє*х*, яко на ты*х* листє*х* ширє*и* єстъ ѡписано. А князи и пановє и зємянє нє маю*т* *им* того боронити до выроку и сказаньѧ гс҃дръского.

---

[341] *Літера* т *виправлена з* л

[342] *Літера* а *виправлена з заміненого виносною* т *буквосполучення* -т *попереднього слова*

[343] свои

Затымъ[344], што тєжъ жаловали мєщанє луцкии на князєи и пановъ // [ЗВ/76/63] и пановъ и зємян повѣту Луцкого, которыи домы свои в мѣстє Луцкомъ маютъ, на има: на князѧ Ивана Масальского а на Богдана Затурєцкого а на Бєлостоцкого а на Васильѧ Сємашковича Риканьского а на Грыцька Нєпитущого а на архиманъдрита жидичиньского Макариѧ а на Стасѧ Еловича а на Ивана Болъбаса а на Лєцка Баєвъского а на Ѳєдора Вєчєрича а на Сємашковую Риканскую а на Вороничовъ а на Хомєка а на Анътона а Хмару а на владыку володимєрского и бєрєстєиского Гєнадиѧ а на Баръзобг҃атовичовъ а п҃на Пєтра Загоровъского, ключника луцкого, а на Ѡлєхна а Томила Пушкарєвичовъ а на князя Любєцкого а на Боговитиновичовъ а на Исая Романовъского а на Васильѧ Чаплича // [63 зв.] а на Дручанина а на Васка Карповича а на князя Матьѳиѧ Чєтвєртєньского а на князя Богдана Сокольского а на Васильѧ Патрикѣєвича а на Сокола а Михаила Еловичовъ а на Ивана а Андрєя Свищовъскихъ а на Пєтра Михаиловича Сємашка а на Борыса, дьяка, а на князєи Чорторыиских а на Яна Сокольского а на плєбана луцкого и на людєи єго: Томильца Минковича[345], Ивана Гнєздяєва а на Жука а Драба.

Тых луцких ЛГ [33].

А мєщанє володимєрскии такъжо жаловали на князєи и пановъ и зємянъ повѣту Володимєрского, которых домы в мѣстє Володимєръскомъ сутъ: на зємянъку Ваньковую, на Жука Лысковъского а на князя Андрѣя Козѣку а на кнєгини Мниховую а на Анъдриѧса Янъчинъского а на Волъчка Якимовича а на Лєвка а на Ворискую // [ЗГ/77/64][346] а на Ворискую а на Тихна Кисєлѧ а на Ѡбуховича а на Анъдрєѧ Ѡранского, на Ставєцкого а на Сєкуньского а на Дмитра а на Ширинъду а на князя Михаила Куръцєвича а на Томъковую Коилєньскую а на Волъчка а на Лѧховъского а на Сєнютича а на Каспора Мєлника.

А тых володимєрскихъ КА [21], ижъ ѡных тых мѣстєцъ вживаютъ, а людємъ своим, которыи в оных домєх мєшкають, подвод и платовъ и инъших повиньностєи мѣстских полънити и в том имъ помагати нє кажутъ.

Которых жо князєи и пановъ и зємян, на рєистрє ѡписавши, нам дали. Мы их казали в сєс[347] рєистръ имєны ѡписати. И пытали єсмо их, єстли бы ѡни на то котороє ѡбдарованє и вызволєньє г҃сдръскоє мѣли, абы пєрєд нами вказали и на нѣкоторыи з них положили листы г҃сдръскии, в которых вызволєньѧ ѡд подводъ и платовъ мѣстских нє ѡписуєть, а инъшии до воли г҃сдръскоє листы маютъ. А другии жадных листовъ вказати // [64 зв.] вказати нє хотѣли, або тєжъ подобно их в сєбє нє маютъ. Мы имъ в томъ никотороє коротъкости нє чинєчи, а бачачи, ижъ то на них в нєвѣдомости пришло, зоставили єсмо на том, што ж ѡни мают ѡ тых домєх своих, в мѣстєх

[344] ПВК Za to

[345] ПВК Miekowicza

[346] *Далі помилка в пагінації аркушів – пропущені* ЗД та ЗЕ

[347] ПВК sei; ŹD sei

г҃сдръских дєржачихъ, ласки єго королєвскоє мл҃сти знаидовати и то собѣ ку своєму лѣпшому пєрєводити. И рокъ єсмо имъ на то зложили – [348]-*ωт* тєпєрєшнєго Св҃тогo Пєтра цалы*и* го*д* ажъ до того жъ св҃та, котороє будєтъ в инъдиктє чєтвє*р*томъ-[348]. Єстли бы до того року ласки г҃сдръскоє ω ты*х* домє*х* нє ωдє*р*жа*ли* и рєчи своєє вь єго м҃лсти нє поправили, тогды по ωно*м* року маю*т* тыи домы и*х*, на которы*х* ωни листо*в* г҃сдръски*х* нє ωдє*р*жать и нє вкажуть, привє*р*нєны быти к присуду и *к* праву и*х* маитьбо*р*скому и к по*д*вода*м* и поплатомъ и всякому послушєньству мѣстьскому подлє давного ωбычаѧ, и яко тєжъ на то будєть воля и росказаньє єго королє*в*скоє м҃лти п҃на нашого м҃лстивого.

К тому ωсобливє мєщанє володимє*р*скии жаловали на князя старосту володимє*р*ского, што жъ никоторыи мысъливцы и слѣсарѣ и иньшиє [349]-што жъ нєкоторыи мы*с*ливцы и слѣсари и иньшиє-[349] рємєсники, мєшкаючи в мѣстє Володимє*р*скомъ и домы свои маючи, на *имя*: Ганусъ[350] Баръбѣръ, Янъ Мысливєцъ, домъ Ясковоє, домъ Ильиноє, Пєтьръ Мысливєцъ, Скрипковъскоє дворєць, Бо*н*дариха // [**ꙅS/78/65**][351] Боньдариха, Блажъко Слѣса*р*, Павєлъ Коновалъ, Коно*н*[352] Стадьникъ, Тишко Иконьникъ[353], Пєтрашъ Колѣнъко, Хвєдина, Малєнького[354] сынъ, Ѳєдєцъ Жужовъ, Кавинъ Пєчникъ на Криво*и* улици – тыи, дє*и*, мѣ*ст*скоє зємли вживаючи, а за нєго, старосту, заложившисѧ, жадны*х* платовъ и подачокъ мѣ*ст*скихъ и по*д*во*д* давати и па*р*кану робити нє хотятъ.

И тєжъ, дє*и*, єго жъ м҃лть к҃нзъ староста володимє*р*ски*и* посполъ з старостою луцкимъ князємъ А*н*дрѣємъ Кошє*р*скимъ пє*р*во сєго мѣли къ [355]-Свєтому Миха*и*лу-[355] только два*д*цать и чотыри ч҃лвки, а тєпє*р*, дє*и*, к҃нзь Ѳєдо*р*, староста володимє*р*ски*и*, посадилъ собѣ на вла*ст*но*и* зємли мѣстьско*и* бо*л*ши сорока чоловєко*в*, которыи, дє*и*, люди ни плато*в*, ани по*д*во*д*, ани роботъ посполъ з мѣстомъ по*л*нити нє хочуть.

Ино што ся дотычєть тыхъ мысливцо*в*, которыи на *и*мѧ стоятъ ωписаны и иньши*х* рємєсниковъ, к҃нзь староста нѣкоторы*х* с ты*х*, мєновитє ωписаны*х*, к мѣсту ω*т*ступилъсѧ и пєрє*д* нами з ни*х* сѧ вырєкъ, которыи маютъ посполъ з мѣстомъ во всємъ тєгнути. А ω нѣкоторы*х* рємєсниковъ повѣдилъ, ижъ маєть на то дозволєньє г҃сдръскоє ты*х* // [**65 зв.**] тыхъ рємєсниковъ по*т*рєбныхъ к замъку мѣти и дєръжати. А што ся ткнєтъ тыхъ сорока чоловєковъ, – ωнъ жє повѣдилъ, ижъ тыи люди посажоны на єго властъно*и* зє*м*ли, а нє на мѣстьско*и*. Ѡ чомъ жє, дє*и*, вжо єму и право з во*и*то*м* и *з* мєщаны пєрє*д* г҃сдрємъ єго м҃лстью было и листъ судовы*и*

[348–348] *Від 29 червня 1545 р. до 29 червня 1546 р.*
[349–349] *Зайве повторення;* ПВК *відсутнє;* ŹD *відсутнє*
[350] ПВК *відсутнє*
[351] *Помилка в пагінації аркушів – має бути* **ꙅД/78/65**
[352] ПВК Kokon
[353] ПВК okonnik
[354] ПВК Malenskoho; ŹD Malenskoho
[355–355] *8 (21) листопада*

на то в себе маєт, нижли ѡных листов перед нами не вказал. Мы тую речъ ѡтложили до гсдра его млсти.

При том жаловали нам жидове мѣста Луцкого ѡбоих зборовъ – караимове и рабанове – на кнзя Матѳиѧ Четвертенского ѡ погребища свои и ѡ ставъ новозасыпаныи, ижъ, деи, ѡнъ того лѣта ставъ засыпал къ их погребищомъ и гробы их роскопываеть. На што вказывали перед нами листъ славное памети Александра, короля его млсти, до старосты луцкого кнѧзѧ Семена Юревича, абы ѡнъ домы и клѣтки и копища им ѡчистилъ. За которымъ, деи, листомъ гсдрьским дядко его кнзь Ѳедоръ Четьвертеньскии тамъ ездилъ и ѡныи копища и домы и клѣтки их имъ ѡчищалъ. Кнзь Матьѳеи ѡтпор на то чинилъ, ижъ двор его Яровица, под мѣстом, естъ прадедизна и дѣдизна и ѡтчизна его, и береги ѡбадва, ѡбаполъ речки Яровицы, суть его властьныи: "И ачколвекъ, деи, дѣдъ и ѡтец мои ставу тамъ мѣти не хотели, бо болшеи нижли я мѣли, але ѧ, тепер бачечи свои пожиток, заставилом ѡныи[356] став к моему берегу и мам з ними границу – покол имъ ѡкопища мѣти. А ѡни, черз границу переходечи[357], моцно[358] кгвалътомъ и черезъ заруки господаръскии на моеи земли // [ЗЗ/79/66] на моеи земли кладутьсѧ".

Где жъ мы до ѡных погребищъ ихъ сами[359] выездили и ѡныи став его новозасыпаныи видели. И пытали есмо князѧ Матѳея Четъвертеньского, естъли на то котории листы гсдрьскии або границу в них ѡписаную маєт, абы ихъ положилъ. И ѡн яко листов-твердостеи, такъ и границ ѡписаных перед нами не вказалъ. Мысмо ѡ тот ставъ, которыи перед тымъ не бывалъ, а ку шкоде не толко ѡным жыдомъ, але и земли гсдрьскои справен ест, а наболеи, ижъ дозволеньѧ листов гсдръских перед нами не вказалъ, не чинечи того уквапне, дали то на розсудокъ его млти гсдрьскии, нижли до тых мѣстъ, поки вырокъ его млсти гсдрьскии выидетъ, не казали есмо князю Матъѳею ув оном ставе воды заимовати и ѡпустов ставити и ѡного кладовища жидомъ забороняти. И маютъ жыдове тыи кладовища по-старому тамъ мѣти, а кнзь Матьѳеи не маетъ ся в то ничим уступовати до выроку и знаиденьѧ его королевъское млсти.

Затымъ жаловали воит и мещане мѣста Луцкого на князя Матъѳеѧ Четвертеньского, што жъ которыи люди его на предмѣстьи на Яровици мешкают и всѧкии жывности там перекупают и до мѣста не допущают, и, перекупивши которыи-колъвекъ речи, за двою цену в мѣсте продают; и воскомъ и кожами[360] торгуютъ и склады там держатъ. Которыи, деи, люди его ку великои шкоде и переказе мѣсту гсдрьскому суть. И повѣдили, ижъ в Луцку торгъ в понедѣлокъ, а в него на Яровици – в

---

356 ŹD moy

357 ПБК perechodili; ŹD perechodili

357 ПВК mociu

359 ПВК samych; ŹD samych

360 ПВК kosami; ŹD kosami

недѣлю на вечор; а другии торгъ в Луцку в пятницу, а в него – в четвергъ, такъжо на вечор. И хто, деи, колвекъ што // [66 зв.] што привезеть – то маеть там продати, а мы, деи, толко мыта и восковничое и солничое невинъне платим и иньшии повиньности тягнем. Кнзь Матѳеи на то повѣдилъ, ижъ его люди, с Полѣсья приежъдчаючи, в тых людеи яровицких становятся и з ними торгъ мають, а што назвышъ будуть мѣти, – тое до мѣста провадет и продают, и ѿт того торговое дают, а з ыньшими ни с кимъ не торгуют.

К тому жаловали мещане, ижъ неволно имъ конеи и быдла их на звичныи выпусты их мѣстъскии пускати, а князь Матѳеи кажеть имати и забирати и коньми их робить, и самых их збивают и мордуют: "А то, деи, есть звечистыи выпусты наши, мѣстьскии, и вольно намъ бывало по рѣчку Яровицу и далеи за рѣчку до горы[361]". И кнзь Матьѳеи к тому не знаеться, абы мелъ выпустов их звѣчныхъ боронити, нижли, деи, по рѣчку имъ неволно. А к тому, деи, ѡни, пускаючи быдло свое, збожя и ѡгороды травять и шкоды чинять.

Мы, выслухавши речеи их, на томъ зоставили: што ся дотычеть торгу на Яровицы, – не маеть черес то князь Матѳеи жадныхъ торговъ и ятокъ там мѣти, и жадныи чужии члвекъ не мают тамъ складу держати, ѡдно люди его властныи мають торговати збожъемъ. И то не торгомъ купецкимъ – восками и солью и кожами, – ѿт чого не только мѣсту, але и мыту гсдръскому шкода великая дѣеть. А естли бы ѡни предся впоромъ своимъ мѣли там торги мѣти и перекупанье чинити и до мѣста не допущати, тогды князь староста луцкии мает того зъ замъку гсдрьского // [ЗИ/80/67] гсдръского моцно боронити и то на замокъ забирати до вышшее росправы и розсудъку его королевское млсти.

А тых выпустовъ мѣстских звѣчных стародавных не мает имъ княз Матѳеи боронити до тое рѣчки ѡписаное и черезрeчку, гдѣ будуть перед тымъ мевали и вживали, нижли мещане коньми и быдломъ своимъ збожья и ѡгородовъ яровицких травити не мают; а естли бы была ѡть них шкода, тогды маеть кнзь Матѳеи выжа у воита брати и шкоды свои вижомъ ѡбъводити и того правомъ доходити, а воит вижа не мает ему на то боронити.

Єще жаловали на князя Матьѳѣя, ижъ нѣкоторыи з них мещане-ремесники, которыи под мѣстъскимъ правомъ мешкаютъ[362], вчинивши кому кривду и шкоду, втекаються до него, и ѡн за ними стоит и ѿт права их маитборского ѿтнимаеть. Князь Матъѳеи повѣдилъ, ижъ ѡни за несправою своею людемъ вбогимъ справедливости не доводять, а такъ которыи чоловекъ ѡ кривде своеи з мѣста до него ся втечеть, ѡнъ за таковыми служебника своего до них посылаеть, допомагаючи єму и просячи их, жебы справедливость была вчинена.

---

[361] ПВК dohody
[362] *Літера* к *виправлена*

Мы и в тои речи постановенье межи ними вчинили, иж кнзь Матьѳеи не маетъ жадныхъ ремесников и шкодников, которыи бы до него втекалиса, до себе приимовати и ѿтъ права ихъ маитборского неволно будетъ ему ихъ ѿтнимати. Лечъ естли бы хто до него втекъса, и ѿнъ мает таковым допомагать прозбою и посыланьем на право служебника своего до воита, буръмистров и рядецъ, а не росказанем // [**67 зв.**] а не росказаньемъ, ани жаднымъ мушеньемъ, бо того ему не поручоно и не мает са у право их маитборское ничим уступати.

Также жаловали мещане на пни Дахновую Василъевича, што жъ, деи, которыи ѳольварокъ свои на предмѣстьи луцком держить по небожчику мужи своем, ино, деи, к тому ѳолварку немало пашни гсдръское и к тому нашое звчистое[363] мѣстьское забрано, и самыи двор ее на земли мѣстьскои стоить и людеи полътретядцать[364] члка ѡсажено. И корчмы и ятьки и торги люди ее тамъ мают ку великои шкоде и переказе мѣста гсдрьского, чого перед тым не было.

Пани Дахноваа, ставши перед нами, и не вдаючиса в жадное право, нижли чинячи досытъ листомъ и росказанью гсдръскому, покладала перед нами два привильа свои: наперveи, теперешнего гсдра нашого старшого, которыи мужу ее дано; а другии – привилеи славное памети Александра, короля его млти, на ѡсобу небожчика князя Семена Юревича Голшанского, предка князя Костентинова[365], писаныи. В тых ѡбоих привильах корчмы суть ѡписаны и ѡныи ѳорварокъ Левоневскии дано и потвержоно небожчику мужу ее со всимъ с тымъ, какъ жид луцкии Ицхакъ державъ, и яко тежъ небожчики кназь Семенъ Голъшаньскии и кназ Костентинъ и по нем сынъ его кнзь Ильа, мѣли и вживали. И повѣдила пни Дахновая, ижъ, деи: "Черeз ѡныи привильа и держанье стародавное того жида менованого и по немъ будучихъ, а тотъ ѳольварокъ в моцы своеи // [**30/81/68**] в моцы своеи маючихъ небожчиковъ князеи ихъ млсти, мужъ мои и я сама ничого есмо гсдрьского ани мѣстьского не прибирали и жадных земль мѣстьских под собою не маемъ, ѡдно тотъ ѳолварокъ державмъ, какъ ѡныи жид и князи держали. А ятокъ и торговъ какъ перед тымъ не было и в привильяхъ не стоитъ, такъ и тепер я ихъ не маю[366] и наперед мѣти не хочу".

Мы, не маючи на томъ досыт, сами есмо тамъ до ѡного ѳолварку ее ездили и ѡгледали, и людеи ѡсаженыхъ так много, яко мещане повѣдили, и корчмы видели. И проводили нас мещане к дворищу и къ хмелникомъ, на которомъ знаки ѡказовали, и повѣдили, ижъ перveи на том дворищи ѳольварокъ того жида был, а тепер, деи, где ѳолварокъ ее з оного мѣстъца знесено и поставлено естъ за дорогою, на другом мѣстьцу, и люди ѡсажены

---

[363] звечистое; ПВК zwieczystoie; ŹD zweczystoie
[364] 25
[365] ŹD Kostentynowicza
[366] ŹD mam

на властъных нашихъ землях и выгонех мѣстьских, чого, деи, ѡныи жыд яко жыво не держалъ. Якож и сами есмо тому зрозумѣли и ѡбачили, ижъ не была речъ слушная и подобнаѧ – под таковымъ славутнымъ а столечнымъ замъкомъ и мѣстомъ такъ много земли и ѡгородовъ и садовъ ѡдному жиду мѣти и держати. А ведже кгды жъ пани Дахноваѧ, не смотречи на инших недбалость и непослушенство, таковую поволност на листы и росказане г҃сдръское вчинила и листы свои перед нами вказала, мы, жадное коротъкости и кривды в томъ еи не чинечи, а бачачи // [**68 зв.**] а бачачи, ижъ то естъ речъ земленаѧ, чого ѡна, яко вдова, без детеи своих протягивати не можеть, ѡтложили и дали есмо туую речъ до г҃сдря его млти на его м҃лсти справедливое а певное розознанье и розсудокъ, поки его м҃лть г҃сдрь або самъ здѣсе быти, або теж которым комисарем своимъ поручить того досмотрѣти рачит. А до тых часов маеть п҃ни Дахноваѧ того ѳолварку а людеи и корчомъ в держаньи и в поживаньи быти, водле привильев своих и давного держаньѧ, а мещане луцкии никоторого пренагабаньѧ и переказы в том еи самои и людем ее чинити не мают, нижли ятокъ и торговъ, подлугъ ее самое выреченьѧ, неволъно будеть тамъ мѣти, а естли бы мѣли которыи ятьки и торги тамъ держаны быть, тогды староста зъ замку г҃сдръского маетъ того моцно боронити и не допускат мѣти.

Засе жаловали мещане, ижъ которыи дворец над Стыромъ бывал на ключъ луцкии за Ѡлександра, короля его м҃лсти, где ѡвцы королевъскии ховано, и к тои ѡвчарни на плугъ земли было. Ино, деи, его жъ м҃лсть король Ѡлександро тот дворец рачилъ дати Ѡлександру Гостьскому, которыи, будучи безплоденъ и детеи по собѣ не ѡставивши, с того свѣта зышолъ, а ѡсталосѧ по нем Василью Гостъскому, брату его, а тепер дѣтемъ Васильевымъ. Ино, деи, тыи Гостъскии тотъ дворецъ ѡтол знемши, и на другом мѣсътцу собѣ поселили [367]-и розъширили-[367] и земли наши забрали звечистыи // [**O/82/69**] звечистыи мѣстъскии.

Где жъ мы и там того дворца, гдѣ ѡвчарня была и где теж ново дворец справенъ есть, и людеи ѡсажоных ѡгледати выеждчали, до которых нас мещане приводили и ѡказывали. И видели есмо тепершнии дворецъ тых Гостских, которого не годисѧ[368] меновати дворцомъ, але имѣньемъ, под которым ставокъ естъ и млынъ и гаи немалыи к нему прилеи[369], и людеи болши тридцати ч҃лвековъ достаточныхъ седитъ. А земли в одну сторону Ѡлыцкую[370] дорогою повѣдили на милю, а в другую сторону, до Крупое, такъжо близко мили, ажъ до липового гаю. Которое, деи, всее земли ест болши нижли на ѡсмъдесѧтъ плуговъ, а сеножатеи на пятсот воз. И пашни немало вжинают и людем инъшии поля запродают. Чого, деи, на привильѧх

---

[367]–[367] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[368] годитсѧ; ПВК hoditsia; ŹD hoditsia

[369] прилег; ПВК pryleh; ŹD pryleh

[370] Ѡлыцкою; ŹD Ołyckoiu

и на листех своих не мают и того довести не могуть, абы такъ много предку их дано. Нижли, деи, ѡныи дворец ѡвчарныи тотъ Александро Гостьскии на приездь свои упросилъ, а ѡни, деи, по нем многии земли г҃сдръскии и наши мѣстьскии забравши, таковое розширенье под мѣстом г҃сдръскимъ собѣ вчинили и нас вытиснули. Тепер, деи, мы пяди ѡдное земли и пашни не маем и еще, деи, нас самых имают и грабят. Ино Гостъскии сами не были и привильевъ своихъ на ѡборону того дворца не положили. Мы, бачачи, ижъ то естъ речъ немалаѧ, и не беручи того на свои ѡсобы и на заѡчную справу не довераючи, ѡтложили и дали // [69 зв.] и дали есмо на вырокъ г҃сдръскии до тых часовъ, поки листы и привильѧ их перед его м҃лстью будуть положоны або кого его м҃лть г҃сдръ рачитъ тамъ комисарми выслати.

А то сут села, которие ку замку Луцкому прислухают, и што за службы служат и дани и платы на замокъ и на ключ дают, яко есмо могли з старцевъ и людеи самых водле повести их достаточне выведати – то все меновите ѡписали.

Наперввеи, село Чернчегородокъ а приселокъ Моневичи. В том селѣ и в приселъку дворищъ двадцать и ѡдно, а служба людеи тыхъ двох селъ замъковаѧ, то естъ: повиньни вси службу служити на замокъ г҃сдръскии 371-ѡт Светого Юря вѣшнего до Светого Ильи-371, дерево возят з дву дворищъ по возу, а 372-ѡт Светого Ильи до Светое Покровы-372 сѣно косет и в стоги кладутъ, а засе 373-ѡт Светое Покровы до Светого Дмитриѧ-373 по тому жъ дерево возят.

Село Колокъ. В томъ селѣ дворищъ ѡсмъ и ѡгородник. Село Рудники //

[ОА/83/70] Село Рудники. В томъ селѣ дворищъ шесть, а ѡгородниковъ два. Служба тых ѡбѣюх селъ: повиньни люди вси с кождого дворища по ч҃лвку на роботу з секѣрою и з возомъ ходити и в замъку домы будовати и дерево возити ѡт С҃тго Юрѧ вѣшнего до С҃тго Ильи, а ѡт С҃тго Ильи до Покрова Пр҃естое и сѣно косят, а зая[374] ѡт Покровы до С҃тго Дмитреѧ дерево возоятъ[375] и хоромы с теслями замковыми будуют, якъ ключникъ роскажеть. А ѡть того року ѡстаточного – 376-ѡт Светого Дмитреѧ до Светого Юря вѣшнего-376 – вольни седят[377]. И што ся ткнетъ воженьѧ ѡного дерева, коли везутъ дерево по ѡсми сажонъ, тогъды по чотыри 378-по чотыри-378 дворища спрегаютьсѧ, 379-а наменьшое дерево везучи – по две дворища спрегають-379. С которого дерева в тыи врочныи

371–371 *Від 23 квітня (6 травня) до 20 липня (2 серпня)*
372–372 *Від 20 липня (2 серпня) до 1 (14) жовтня*
373–373 *Від 1 (14) жовтня до 26 жовтня (8 листопада)*
374 зася; ПВК zasia; ŹD zasia
375 возятъ; ПВК woziat; ŹD woziat
376–376 *Від 26 жовтня (8 листопада) до 23 квітня (6 травня)*
377 ПВК iezdiat; ŹD iezdiat
378–378 *Зайве повторення*; ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*
379–379 ŹD *відсутнє*

часы на кождои недѣли возятъ по шести воз, а часомъ по чотыри возы. Которое жъ дерево, повѣдили, ижъ ѡт ѡсми лѣт за пна Загоровского до замку возили, а невѣдома где сѧ тое дерево подѣло и што тежъ тыми лодми[380] робил, бо ничого ново не вроблено и дерева ни ѡдного берна[381] нѣтъ.

Село Козлиничи. В томъ сели дворищъ служебныхъ пять, на которых слуги замъковыи седять и службу [382-]конем служать, а шостое дворищо – конюшъское, – с того дворища служать службу[-382] конюшъскую – повинъни на стаини королевъскои кони ѡправовати. А данных // [70 зв.] А данных[383] дворищъ – десеть. С тыхъ дворищъ а[384] люди повинни службу служити з возом, з секѣрою, с косою [385-]ѡт Стго Николы до Стго Дмитриѧ[-385], идуть на двор гсдръскии, на Красное, робити тою повиноватостью своею, ижъ дерево возять и сѣно косятъ и домы будуют, а животину з двора королевского, с Красного, выгоняютъ до нихъ, которую животину повиньни кормити посполъ з Брыховичи ѡт Светого Дмитреѧ до Красного торгу, перед Великоднем за тыиден, нижли повѣдили, ижъ то имъ новина уведена за князѧ Костентина.

Село Рудники. В томъ селѣ дворищъ чотырнадцать, люди того села службы никоторое не служать, толко желѣзо робят и на замокъ дают.

Село Забороль. В томъ селѣ дворищъ служебныхъ[386] шесть, с которыхъ дворищъ слуги замъковыи конемъ служать, а семыи – тивонъ служебныи; а тяглыхъ дворищъ девять, леч трех дворищъ впусте по половицы межы тыми дворищи лежыть, а люди с тыхъ дворищъ тяглыхъ повиньни у подводы ездити, где староста их пошлет; а[387] двор гсдрьскии на Красном городят[388] и лавки на Стыру мостят, а на голешовском ставу [389-]на прорве гать хворостомъ гатят[-389] посполъ з голешовцы.

Село Голешово. В томъ селѣ дворищъ двѣ и став великии и млынъ на томъ ставу естъ. С тыхъ дву дворищъ люди повиньни муку мерочную з голешовского ставу на замокъ возити, а на Красныи, двор, идут два дни // [ОВ/84/71] идуть два дни жита жати. А коли нерес на веснѣ бываеть, ино у ставу голешовском рыбу на замокъ ловять с половици и ставъ голешовскии хворостом гатетъ.

Село Радомышле. В томъ селѣ дворищъ дванадцеть, а служба повиноватаѧ. Людеи тых дворищъ первеи сего повиньни были в кождои

---

380 людми; ПВК liudmi; ŹD ludmi
381 ПВК brewna
382–382 ŹD *відсутнє*
383 ŹD dawnych
384 *Зайве* ?; ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*
385–385 *Від 9 (22) травня до 26 жовтня (8 листопада)*
386 ŹD *відсутнє*
387 ПВК w; ŹD w
388 ПВК chodiat; ŹD chodiat
389–389 ПВК naprotiw chat chrostiom hiatiat; ŹD naprotiw chat chworostom hatiat

нєдѣли до замъку вышнєго на *с*торожу по *д*ва чоловѣки ходити и кликати, а тєпє*р*, ѡбачивши намъ нєря*д*ность[389] замъковую, узложили єсмо на тоє сєло по шєсти ч҃лвко*в* на нєдѣли к то*и* сторожы ходити ѡ*т* року до року. А на дво*р* г҃сдрьскии Красны*и* службу служать на вєснѣ: дєнь ѡруть[390], а на парєнину[391] два *д*ни, а ралять дєнь, ѡвса дєнь жнуть, а жыта жнуть два дни.

А риболововъ замъковы*х* ѡдиньна*д*цєть, которыи по*д* мѣсто*м* Луцкимъ мєшкають.

Тє*ж* повѣдили намъ люди чє*р*ньчєгоро*д*скии, которыи зєрємѧна у волости и*х* з вѣку были и бобро*в*ничии г҃сдрьскии бывали, – тыи, дє*и*, зєрємяна поѡтънимали зємянє Сыропятовичи и тєпє*р*, дє*и*, сами зєрємѧ дє*р*жать. А панъ Миха*и*ло Свинуски*и* другоє зєрємя дє*р*жить, а двѣ зєрємяна, в которыхъ и тєпє*р* на замокъ бобры ловять. А в Кольку, повєдають, двана*д*цать зєрємєнь было з вѣку, на*д* которыми и бобровничи*и* г҃сдръски*и* Рудєцки*и* бува*л*. И тєпє*р* то всє розобрано. А три дворища пусты*х* в Чєрънчєгородъку. Та*м* жо су*т* // [**71 зв.**] Тамъ жо суть в то*и* волости Чє*р*нчєгоро*д*ско*и* ловы до*б*рыи лоси*н*ныи, в которы*х*, повєдаютъ, по три*д*цати–по пєтидєся*т* лосє*и* у стадє ходєть.

А то сєла ѡсобливыи, которыи на ключъ луцки*и* прислухаютъ.

Сєло Гнидово. В томъ сєлѣ дворищъ ѡди*н*на*д*цать. Служба тыхъ дворищъ: повиньни люди у по*д*воду ходить, гдє ключникъ роскажєть, за *д*вана*и*цє*т* миль, а жыто с поля звозєть и сѣно грєбуть и возєть, што двана*д*цєть косаровъ на д҃нь могуть вкосити, а пива на замокъ варѧть зъ солодо*в* за*м*ковыхъ до року двана*д*цать пивъ, и ѡгороды, ста*и*ни у дворѣ Гнидовє ѡплєтають.

Сєло Кольчино. В то*м* сєлѣ дворищъ чоты*р*на*д*цать. А служба повиноватаѧ с тыхъ дворищъ: люди всѣ ходя*т* три дни в рокъ жыта жати, а чєтвє*р*ты*и* дєнь косѧтъ; а на дворѣ королєвскомъ у гридня*х* пєчи чоръныи робѧтъ и свєтлицы ѡсыпаю*т* и мажуть; и на пословъ тата*р*ски*х* стацыю даю*т* пѣнєзми. Часо*м*, повєдають, бєрєть на ни*х* намѣстни*к* ключнико*в* на подниманьє по три–по пє*ти* копъ, а иногды по шєсти копъ грошє*и*.

Сєло По*д*га*и*цы. В томъ сєлѣ дворищъ шєсть. С тыхъ дворищъ люди служать на *д*во*р* Гнидо*в*ски*и*: два дни ѡруть на парєнину, а на вєсну д҃нь, а в осє*и* дєнь спрєгаючи з дворища по волу, а три дни жнуть и жыто молотятъ и гумно и инъшии потрєбы дво*р*ньш ѡплєтаютъ. Сєло //

[**ОГ/85/72**] Сєло Сво*з*. В томъ сєлѣ дворищъ двѣ. А служба с ты*х* дворищъ: повиньни люди того сєла угольє возити на *д*во*р* Гнидовъски*и* колько будєть потрєба.

Сума всихъ сєлъ замъку Луцкого и ключовыхъ три*д*ца*т*, а дворищъ в тыхъ сєлєхь сто два*д*цать и чотыри, а риболово*в* за*м*ковы*х* ѡдиньна*д*цать, а ѡгородники тры.

---

389 ПВК nierachnost; ŹD nerachnost

390 *Буквосполучення* -ть- *виправлене іншим почерком і чорнилом*

391 *Склад* -ни- *виправлений іншим почерком і чорнилом*

А што сѧ дотычєть дани мєдовоє и плату пѣнєжъного и инъших подачокъ с тыхъ сєлъ и людєи вышєписаныхъ на замокъ г̃сдръскии и на ключъ луцкии и тєж на старосту самого и на ключника, – *я-м* то всє ѡсумовавши, со всихъ сєлъ дани и пожытки и доходы вєликии и малыи ѡсобливє, на ѡдном мѣстьцу, в том рєистрє моєм ѡписалъ, то *єст*:

з сєла Чєрнчєгородка[393] а с Колька а *з* Рудникъ а *з* Заборолѧ [394-]а з Голєшова[-394] и *з* ставу голєшовского а *з* сєла Радомышлѧ и *з* риболововъ а *з* сєла Гнидовы, с Колчина, с Подгаєцъ и *з* сєла Своза дани мєдовоє на г̃сдрѧ приходитъ сємдєсятъ и чотыри вєдра, а грошми полъторы копы и шєсть грошєи в кождыи год. А на старосту мєдовоє дани двадцєть и три вєдра мєду и чотыри дѣжки и сємнадцать вєзовъцов. А пѣнєзєи дєвєтнадцать копъ и сорокъ грошєи и грошъ на старосту жъ. А жыта полъчєтвєртынадцать[395] колоды, ѡвса пєтнадцать колод и три чєтвєрти, а куровъ копа сорокъ и ѡсмъ куръ, а яєцъ // [72 зв.] а яєцъ дєвєть копъ и сорокъ яєцъ, а хлѣба бѣлого калачовъ шєсть копь пятъдєсятъ и чотыри калачи, а ржаного[396] хлѣба двадцать и сємъ бохоновъ, прѧдива три копы сорок и сємъ повѣсомъ[397], сѣна сорокъ и сємъ возовъ, а лисица шєрстью и тридцать бѣлокъ, ѡкромъ пашни и дробных приходцовъ.

А на ключника с тыхъ жє сєлъ вышєи мєнєных замковых и ключовых голого плату дєсєть копъ грошєи а копа куръ.

Ѡкром пашни гнидовскоє и дробных приходов, а ѡсобливє з сєла з Рудникъ, ковали замковыи даютъ на двор Гнидовскии в кождыи год двои жєлѣза плужных, сєрповъ ѡсмъ а чотыри косы малыє рускиє, сошники два и двѣ мотыцє, два заступы, двои жєлѣза свєтильныи, двѣ сокѣри.

А на двор г̃сдръскии, на Красную, вси тыи жєлѣза по тому жъ даютъ, яко вышєи стоит ѡписано, ѡкром сокѣр нє даютъ. А на замок повиньни тыи *ж* ковали рудницкии давати сєкѣри, коли потрєба вкажєть, жєлѣза свєтилъныи ѡдны, мотуку[398], заступъ. А шыны, купуючи на клѣтках, на замокъ даютъ на пушки и на ланцухи до узводу вышнєго замъку в кождыи годъ, а нє вѣдати гдє ся то дєваєть. Нижли // [ОД/86/73] Нижли повѣдили тыи люди, ижъ з вѣку своє жєлѣзо даивали, што сами робѧть, а тєпєр, дєи, имъ новина увєдєна – кажуть на торгу куповати кождую шину по два гроши. Тыхъ шинъ выходить болъшии ста, а часомъ на[399] триста[400] до року. А грєбєль[401] на замокъ даютъ дванадцать.

---

[393] ПВК Czerncze horodenie; ŹD Czerncze horodka

[394-394] ŹD *відсутнє*

[395] 13,5

[396] ПВК zarnoho

[397] повѣсовъ; ПВК powiesow; ŹD powesow

[398] мотыку; ПВК motyku; ŹD motyku

[399] ПВК по; ŹD po

[400] *Буквосполучення* тр- *виправлене з* т *іншим почерком і чорнилом*

[401] грабєль

Ѡ инъшии приходы староства луцкого, то єсть ѡ капщизну, ѡ ятки и ѡ инъшии[402] малыи и великии, мовили єсмо князю старостє, абы нам дал знати. И ѡнъ ѡбєцалсѧ, вси доходы староства своєго, справєдливє ѡписавши, на рєистрє дати. А потом, колько єсмо єго сами в томъ напоминали и служєбниковъ наших посылали и листы писали, и ѡн того рєистру ни самъ нам дати, ани прислати нє хотєлъ.

Нижли кнѧз староста володимєрскии, ѡписавши вси доходы староства своєго, далъ нам рєистръ, которыи мы слово ѡтъ слова в сєм рєистрє ѡзнаимили, то єсть:

доходы мѣста Володимєрского:

пєрвыи платъ – вєрховщина, с кождого дому дают старостє в год по дванадцать грошєи тотъ, хто корчмы нє дєржит, того всєго плату выходить сорок копъ грошєи;

другии платъ, зовуть єго капъщизна, – с кожъдоє корчмы, котораѧ варыть мєд и пиво, с тоє корчмы дають капи в год по копє грошєи; того выходить трыдъцать копъ грошєи, а иногды копою – двєма большєи, а часомъ такжо копою мєньшєи тридъцати копъ, для того, иж коли // [73 зв.] иж коли корчма або двѣ[403] прибудєть, ино копою и другою вбываєть, а часом тєжъ прибываєть; а котораѧ корчма мєду нє сытить, а пиво варить, – таѧ даєть ѡдно полкопы грошєи; того всєго тридцать копъ грошєи;

тєж платъ, зовуть єго подварнымъ, выходить єго в кождыи год ѡ ярмарцє ѡсмъ копъ грошєи и сорокъ грошєи;

тєж платъ, зовуть єго ваговымъ воскобоинымъ, – двадцать копъ грошєи;

платъ тєжъ былъ нєпєвныи, а то зовуть єго дєрєвєноє мыто, которыи за прєдковъ г҃сдръских хожывалъ вєс сполна на шпитал, на вбозство, – с того кормѧть, с того ѡбувають вбогих; то жъ пакъ за короля Ѡлєксандра п҃ну Кучуку, будучи старостою закону рымского, казалъ с того мыта дєрєвєного [404-]с травы[-404] так з дєрєвєных рєчєи на замокъ брати, а шпитал ѡдно биралъ з дров и з дєрєва, хто на продажу вывозит, – то ѡни бирали; а воротныи, так, урваньцомъ, нє боячисѧ Бога, што могъ взяти, – то взялъ; я-м докладалъсѧ г҃сдрѧ нашого, короля єго м҃лсти старого, – корол єго м҃лсть казал прєдсѧ всє тоє дєрєвєноє мыто в цѣлости подати до шпиталя, и подано;

а из Смѣдина выходило двадцать и три копы грошєи, ино какъ Сємашко бєз жадного права зємлю заєхалъ, – тєпєр ѡдно дают по ѡсми копъ грошєи; ѡвса даивали сорокъ колод, – тєпєр даютъ ѡсмнадцать колод; мєду даивали шєсть колодъ, а тєпєр ѡдно полъторы колоды даютъ; а пєрєд тым, поколь зємли Сємашко нє заєхалъ, на кождыи // [OE/87/74] на кождыи дєнь кождую роботу робливали, а тєпєр – што могуть, ѡдно подлугъ можности; ѡтєхал – жывых бчол ѡсмъсот и тридцатєри[405], – то с тыхъ

---

[402] *Правлено*

[403] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[404-404] ПВК strawy; ŻD strawy

[405] ПВК trydcat cztery; ŹD trydcat czotyry

больши десєти колод мєду выдралъ, ани ѡдноє ложки мєду на короля и на королєвую єє м҃лсть нє далъ, алє до своєго имѣнья, до Мосора, ѡтослал; грабєжовъ – двадцать и шест конеи смѣдєньскихъ – вземъши, до Мосора ѡтослал; жывотины сто и сємнадцєтъ а свинєи чотыриста тамъ жо до Мосора ѡтослалъ; а больши того инъших доходов своих ѡбъявити нам нє хотєл, а вєджє которых ѡнъ пожытковъ староства своєго сам пописати и нам ѡ них знати нє далъ, – мы, будучи сами инъшимъ проходом свѣдоми, а ѡ другихъ довѣдавшися ѡт людеи, што ѡнъ кром того на сєбє бєрєть яко съ староства своєго, такъ и з маршалъства, – при том жє списку єго мєновитє ѡписали:

ѡтъ горѣлъки сто копъ грошєи з мещан володимєрскихъ;

а млынар, которыи бєрєть трєтюю часть со млына, – тєпєр тую свою трєтюю часть запродалъ жыду за пєтьдєсятъ копъ грошєи, а князю старостє тотъ млынъ можєть вчинити болши ста копъ грошєи;

а вины з мѣста и зо всєго повѣту вси на сєбє бєрєт;

а к тому мыто з мосту Зємъского и Мѣстского в Луцку бєрєть: ѡт купца // [**74 зв.**] ѡт купца ѡт воза по грошу, а ѡтъ соляника[406] по пѣнєзю ѡт воза, ѡтъ возка соли ѡднымъ конєм по сороку головажєнь соли; ѡтъ прасоловъ, ѡт тєлѣги, по сту и по двадцати головажєнь соли; ѡт кождого вола, колько воловъ будєт, – по пѣнєзю; ѡтъ мещанъ, ѡтъ возка, по сороку головажєнь соли; а з бочокъ шинъковных рыбных по шєсти рыбъ ѡт кождоє бочки, ѡтъ бочки сєлєдцов тєжъ по ѡсми сєлєдцов, въюновъ по ѡсми, мєтокъ ѡтъ возка, – тоє мыто в Луцку запродаєт ѡн жидомъ по Н [50] копъ грошєи, а часом и болшєи, на кождыи год.

Затымъ ключникъ луцкии панъ Загоровскии дал нам рєистръ приходовъ враду[407] своєго, што ѡн на ключъ луцкии з мѣста бєрєть:

на кравцох дєсєть копъ грошєи, на шевцох дєсєть копъ грошєи, на кушнєрєх дєсєть копъ грошєи, на дубасникох ѡсмъ копъ грошєи, а з воскобоини сємъ копъ грошєи, а часом ѡсъм копъ грошєи, а з соли дєвят копъ грошєи.

Тых всих пѣнєзєи, которыи ѡн на г҃сдря выбираєт, приходитъ пятъдєсятъ и чотыри копы грошєи. Ѡ которых пѣнєзєх повєдаєт, ижъ на потрєбы г҃сдръскии выдрєтъ[408], а ѡстатокъ до Скарбу г҃сдрьского ѡтдаєт. А за тыми пѣнєзми на сєбє бєрєть пищого полтрєти // [**OS/88/75**] полътрєтьи[409] копы грошєи. А з жыдовскихъ наємъныхъ комор – с кождоє коморы по пєтнадцати грошєи, а зъ ихъ комор по тридцати грошєи, а пищого ѡт коморы по грошу. Жидовє ѡ Вєлицєдни копу грошєи даютъ, а ѡ Божємъ Нарожєньи другую копу грошєи даваютъ, а к тому пєрєсуды и вины ѡнъ жє на них бєрєть.

---

406 ŹD solanina

407 ПВК dworu; ŹD dworu

408 ПВК wydaiet; ŹD wydaiet

409 2,5

Тыи доходы береть ωнъ на себе, кромъ волостныхъ доходовъ и поборов, которыи за данью и за инъшими платы гсдрьскими на него приходат, што есть вышеи того в сумѣ большеи меновано.

А то суть потаемъныи а нове вымышленыи прибытки, которых ωн перед нами закрилъ и в реистре своемъ ωбъѧвити не хотелъ, нижли вси мещане и купцы дали нам ω том знати, ижъ перед тым николи того не бывало, а ωн то к пожитку своему установилъ:

наперъвеи: ωт гребли, што за Гнидовом, по грошу ωт купца берет;

ωт гати, што к мѣсту пришла, такъжо ωт купца по грошу береть, а ωт простого чл҃вка, што к мѣсту едеть, – по пѣнезю ωт воза;

а ωт солодовниковъ, которыи ездеть до млына солодов молоти, ωт солоду по два пѣнези[410];

ωт примостку ωт купцов по грошу;

а ωтъ прясоловъ, кром мещан луцких, ωт воза по полгрошю литовскому; а ωт волов //

[75 зв.] а ωтъ волов, ωт кождого, што в телѣзе идуть[411], по пѣнезю;

а еще соли шестъдесятъ толъпъ, то есть великих головажен, а к тому ωтъ воловъ прясольских береть ωтъ паши по три пѣнези с кождого вола а по петнадцати головажень соли великое, которых телѣгъ приходить на чотыриста або троха мнѣи, а часом и большеи, – тую соль береть такъ ωтъ телѣги[412], яко и ωтъ возка ωднымъ конемъ.

Которых доходов и тых новыхъ прыбытковъ трудно есть ωсумовати.

А к тому повѣдили мещане и купцы, ижъ князь Жеславскии з маткою своею не вѣдати какое даниновщини беруть тамъ жо в Луцку с прясоловъ ωт телѣги по шестьдесятъ головажень соли, а з мѣстских возовъ – ωтъ воза по тридцати головажен соли. Того всего повѣдили, ижъ выходить имъ мыта яко князю старосте володимерскому, такъ и князю Жеславскому, ωкром того, што ключникъ на себе берет, по семнадцати сотъ головажень соли а по дванадцати грошеи ωт кождое телѣги.

А што сѧ дотычеть сумы дани медовое, што панъ Загоровскии на ключ луцкии берет, ино всее тое дани меду прѣсного за тую ωсмъ годовъ, какъ ωн почалъ том ключ завѣдати // [ОЗ/89/76] завѣдати, вышло з волости по семдесѧт и по чотыри ведра[413] на кождыи год, то есть пятсот вѣдер и девеносто и два ведра, ωкром плату грошового. А тепер перед нами ни ωдного ведра меду не повѣдилъ. Поведаеть, ижъ то бы все мѣло выходити на потребы гсдрьскии, которых потребъ не мог [414]-не могъ-[414] нам жадныхъ ωказати.

А плату пѣнежного сума, што тежъ ωнъ по тыи лѣта з мѣста Луцкого и з волости выбиралъ, – в кождыи год з мѣста по педдесѧт копъ и по

---

[410] *Літера* п *виправлена*

[411] *Буквосполучення* -ть *правлене*

[412] *Перші чотири літери виправлені з* имѣ-

[413] *Правлено*

[414–414] *Зайве повторення*; ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

чотыри копы грошєи, – того всєго вышло за ѡсмъ годов чотыриста копъ и трыдцатъ и чотыри копы грошєи с одного мѣста.

А вмостного плату дванадцать копъ и сорокъ и ѡсмъ грошєи, ѡкром пашни двора Гнидовского и єго властных доходов и прибытковъ, што на сєбє бєрєть. Ѡ тыхъ всих пѣнєзєх повѣдилъ, якобы выдалъ на потрєбы г҃сдръскии, а с того всєго чинит личбу п҃ну подскаръбєму.

А то суть волости и сєла, которыи розданы ѡтъ замъковъ Володимєрского и Луцкого за панованьѧ прєдков г҃сдръскихъ и тєпєрєшнєго старшого г҃сдрѧ єго мл҃сти. На початку розданьє замку Володимєрского, водлє попису рєистра самого князѧ старостина, то єсть:

напєръвєи Литовѣжъ[415] князю Чорторыиском тєпєрєшнии г҃сдрь старыи ѡтъдалъ с присєлъки, которыхъ повєдають на ѡсмнадцать сєлъ; Турєиско //

[**76 зв.**] Турєиско тєпєрєшнии жє г҃сдрь далъ пєрво брату князѧ старосты володимєрского князю Роману, а потомъ, по убитьи єго, потвєрдилъ князю ѡтъцу єго ис присєлъки [416-]Болъбы, Сєлцо[-416], Соловичы;

Свинухи, Ловцы[417] – были володимєрскии, ѡтданы чєрєз тєпєрєшнєго г҃сдрѧ п҃ну Михаилу, писару, присєлъки: Корытница, Воинь, Пустомытъ и инъшии сєла;

Вєрбаѧ, присєлъки: Гноино, Могилно, Рудѣ двѣ, Блажєники, Красносєлъки далъ корол Алєксанъдро п҃ну Солътану;

сєло Мокрєц, кухары, бобровники были, далъ король Алєксандро ж князю Михаилу Козѣцє;

сєло Хоболътова, далъ Ѡлєксанъдро, король, Костюшку, толмачу;

Ѳалимичи, двор и сєла: Заѧчичи, Волъковичи, Тѣшъковѣчи, Воля, ѡтдалъ Казимєр, король, князю Михаилу, ѡтцу князя Ковєльского;

Соминъ, сєло, ѡтъдалъ король Алєксандро Русину, а Русинъ промєнилъ на Ляшки;

Туличовъ Алєксандро, король, далъ князю Пєтру Головни, а ѡи продал князю Ковєльскому;

сєло Свинаринъ, половица была к Володимєру, а половица – к Луцку, дал Ѡлєксандро, король, Пєтру Мошатичу, а ѡн, нє маючи дєтєи, ѡписалъ нєбожчику[418] п҃ну Богушу, подскарбєму;

сєло Конюхи Кошєрскии дєржить по кнєгини своєи, и нѣколько[419] присєлковъ, которыи пєрєд тымъ к Володимєру служили[420];

сєла двѣ Хмєлєва ѡтьдалъ Казимєр, корол, Сєнютє; Вєрбично //

---

[415] ПВК Litowicz

[416-416] ПВК Bolbyselco; ŹD Bołbyselco

[417] Ловищє

[418] *Літера* у *виправлена з* ъ

[419] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[420] *На слові чорнильна пляма*

[ОИ/90/77] Вєрбично, сєло, далъ Ѡлєксандро, король, Маньку[421] Калусовскому.

Пашня, котораѧ под замкомъ, бывала пахана на замокъ. Тыи всѣ волости и сєла, приходячи, пахивали, котороє пашни на колькодєсѧть стыръть стоивало, почонъ ѡтъ Нєтєчи до Рыловицы у два рѧди. Тоє пашни ѡтдал Ѡлєксандро, король, Ѳєдору Лоньку. На котороu зємли ѡсажоно дєсєть чоловѣковъ и тєпєр сынъ єго Василєи дєржить.

Полє Турє, котороє мєщанє володимєрскии на сєбє дєржать, а тоє полє дано было имъ ѡтъ прєдковъ г҃сдръских на цынши и в привильи маютъ то ѡписано, ино тєпєр привильѧ побрали[422], а тоє полє такъ самовольнє дєржать, жадного плату нє даютъ и к тому иньших вбогих мєщанъ задєлают и сами старшии на сєбє то завѣдают[423].

А то єсть списокъ князѧ Кошєрского, старосты луцкого, што ѡн, выписавши розданьє волостєи и сєлъ замку Луцкого и тєжъ Володимєрского, намъ дал, которыи мы слово ѡтъ слова в сєм рєистрє ѡписали:

напєрвєи Котовъскаѧ волость къ ключу дєржана была, и к҃нзь Костєнтинъ Котовъ собѣ упросилъ в короля єго м҃лсти тєпєрєшнєго старшого, и к҃нзь Ильѧ тую волость Бабинъскому заставил, а тоє жъ Костовскоє[424] волости выпросилъ Силъно[425] князю Ивану Жєславъскому, а тому жъ князю Ивану выпросилъ Садовъ, которыи тєпєр к҃нзь Кузма, сынъ єго, продалъ князю бискупу луцкому; сам жє //

[77 зв.] самъ жє к҃нзь Костєнътинъ за своєго дєржаньѧ[426] волости Козлиницкоє выпросилъ собѣ сєло Поворско, а другоє сєло выпросилъ, Пєсочно[427], ѡдному зємянину старому[428] закону, – тыи сєла тєпєр дєржить к҃нзь староста володимєрскии;

а за своєго жъ дєржаньѧ выпросилъ Козлиницъкоє волости сєло Крєчєвичи ѡтцу князѧ старосты володимєрского, кнѧзю Андрєю;

а тоє жъ волости Козлиницкоє Нєвжинъ[429] ѡтъдано к҃нязю Козѣцє Мниху;

а к҃нзь Костєнътинъ выпросилъ сєло над Стыромъ, Разничи, а три[430] дворища в Рудникохъ, а в Кольку три дворища; и коли плємєнницу свою даст[431] за п҃на Дахна, тогды то всє у вѣнє за нєю подавалъ;

---

[421] ПВК Marku; ŹD Marku
[422] ПВК pokazyli; ŹD pokazali
[423] ПВК zaberaiut; ŹD zabiraiut
[424] Котовскоє; ПВК Kotowskoie; ŹD kotowskoie
[425] ПВК Sitno; ŹD Sitno
[426] *Літера* ъ *виправлена*
[427] *Два перші склади* Пєсо- *вписані на місці витертого іншим почерком і чорнилом*
[428] старого; ŹD staroho
[429] ПВК Nerożin; ŹD Nerożin
[430] *Правлено*
[431] ПВК dał; ŹD dał

а Мыковъ, ключовоє волости сєло, дано за князѧ Костєнтина Ивану Чапличу;

Звѣров, сєло, ѡтдано Гостьскимъ[432];

Борухов дано Якову, ѡтнємши в нєго Садовъ, – тєпєр то дєржить Богданъ Сємашко;

Ѡгавчичи, Котовскоє волости сєло, и полъ-Забороля кнзь Костєнътинъ выпросилъ Тихну Козинъскому;

Торговицу, двор ис присєлъки, князъ Костєнътинъ выпросилъ князємъ Корєцкимъ;

Пєрємиль, замокъ, из сєлы выпросилъ кнзь Костєнътинъ кнзєм Вышнєвєцкимъ;

тєж кнзъ Костєнътинъ выпросилъ Козлиницкоє[433] волости половицу[434] Вєликих Головъбъ а Малыи всѣ Головбы, а у Бруховичох дворищо єстъ, дванадцат чолєвєка, Тихну Козинскому; Сєрники, двор //

[О0/91/78] Сєрники, двор, и къ ключу былъ тотъ за Ѡлєксанъдра[435], короля[436], самочєтвєр ѡтдан князю старостє володимєрскому;

а Карасинъ, сєло замку Луцкого, упросилъ кнзъ староста володимєрскии за князя Костєньтина.

А што сѧ дотычєть волости Володимєръскоє, – напєрвєи упрошоно Турыскъ, [437-]за мало[-437], у гсдрѧ; тєпєр нарѧдилъ пєтьнадцать сєлъ к нєму, зємян скривдивши, а инши сєла, которыи мѣли спадкомъ приити на гдрѧ, – тыи собѣ привлащилъ, а тотъ Турискъ, замокъ, и мѣсто Турискъ, Боблы, трои Соловичи: ув одномъ были кухары, у другом были тяглыи люди, у трєтєм – служєбныи[438] людє;

Сєлцо – тоє з млынами на рєци на Тури, на тои жє, на которои Туриискъ;

а Залѣсы, Тагачинъ[439], Гаруша – то дєржалъ Яцко Зубович; тых Зубович ов, што королєваѧ в них мєлницу взєла, – то кнзь староста собѣ привлащилъ, бо ѡныи Зубовичъ бєз плоду зышолъ, мѣло то приити на гсдрѧ, а король єго млсть дал был єму и [440] вєрнои руцѣ, мєлъ бы того стєрєчи, а собѣ нє мєлъ бы привлащити; а члвєк былъ ловєц вєликого князѧ Швитригаила – [441-]нє была[-441] знакомитаѧ шляхта, – нє мєл бы тоть бєз воли гсдрьскоє никому ѡтъписовати, мѣло бы то спадкомъ приити на гсдрѧ;

---

[432] ПВК Hostkomu; ŹD Hostskomu
[433] ПВК Kozminickoie
[434] ŹD połowien
[435] *Останні п'ять літер вписані на місці витертих іншим почерком і чорнилом*
[436] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*
[437–437] *Склад -ло виправлений;* ПВК Zamok; ŹD zamok
[438] ПВК służebniki
[439] ПВК Jahaczyn
[440] к; ПВК k; ŹD k
[441–441] ПВК Nehoiła

а земанъ Ставецких Ставокъ, Кольчинъ[442] и трєтии присєлокъ, а ув отчима ихъ Липую, сєлищо, котороє противку самого Туриска, скупилъ, стиснулъ, а дата г҃сдръскаа;

а Задыбъскихъ Задыбы к тому ж Турєиску, к замку, стиснул, скупил; Ѡбыниж //

[78 зв.] Ѡбинижъ, сєло, турискии присєлокъ, дано было Василью Кольмовъскому, и того стиснулъ, скупилъ и дал враднику своєму Еньку;

сєло Крухиничи купилъ у Янчинъского, далъ єму присєлок губинскии, а в Губинъских три сєла: Губинъ а Туминъ и присєлокъ, стиснувши, ѡтънялъ, и тєпєр ѡтчичи волочатьса;

замокъ тєжъ самочєтвєртъ, [443-]Уиму, Цєлєвичи[-443], Локачи; мєлъ княгину Чєтвєртєнъскую в опєцє и за малую рєчъ в нєє взялъ а написалъ на то суму нємалую, а то єстъ выслуга;

а у Красиловъского скупилъ Красов и Мыслин, стиснувши;

а Голатинъских стиснул, скупилъ и тєпєр замокъ нарадилъ, а самых Голятинъских за нєвольниковъ дєржить, а[444] сєстры ихъ за простых хлопов подавал.

И многихъ инъшихъ земанъ поскривъжывалъ, и люди князскии и паньскии ѡтъчичами ѡсадилъ, нє даючи права, тєпєр єстъ ѡколкосотъ ч҃лвка, – то г҃сдрю єго м҃лти двоа шкода: ѡдных земанъ стиснул, а других земанъ ѡтчичи збѣгли и за нимъ ѡсѣли, – с тыхъ послуги никотороє г҃сдрю єго м҃лсти нѣтъ.

А кромъ того пописанья самих старостъ, єщє єсмо ѡ инших имѣньах и сєлех-выслугах сами довѣдалиса хто их дєръжить:

замокъ Жуково выслужилъ нєбожчикъ пан Богушъ, подскарбии, ис присєлъки на тєпєрєшнєм старшомъ г҃сдри, тєпєр п҃ни Богушоваа, подскарбинаа, дєржить;

кн҃зь староста володимєрскии дєржит имѣньє Шємбєловскоє выслужоноє, Бокѣю //

[П/92/79] Бокѣю дано Пєчихвосты, а ѡнъ и сыновє єго к Пєчихвостом[445] колько сєлъ дєржать,

Хрѣнънѣцкии дєржить имѣньє Хрѣньницу и чотыри сєла нѣть вѣдома которым ѡбычаємъ,

Брану ѡтдано Радовичи[446] и тєпєр потомки єго[447] дєржать[448], Иванъ Клюскии[449] дєржить Клюско[450],

---

[442] ŹD Kolezyn

[443–443] Уимицу, Цєвєличи; ПВК Uimualewiczi; ŹD Uimucelewiczi

[444] *На слові чорнильна пляма;* ПВК i; ŹD i

[445] *На слові чорнильна пляма*

[446] *Друга літера* и *виправлена з* у

[447] *Літеру* є *вписано над рядком*; ПВК ieho; ŹD ieho

[448] *Склад* дєр- *правлений*

[449] ПВК Kliński

[450] ПВК Klińsko

*Ян*чиньски*и*[451] дєръжить сєло Ѡва*д*но, выслугу,

Страшку дано Коильно,

Яцку дано Ѡ*з*дютичи,

сєло Сє*р*ховъ, в которо*м* дєсє*т* дворищъ, дєръжить Михно Ѡщовъски*и* а Козинъскаѧ,

сєло Голу*з*ѣ дє*р*жать к҃нзь Матъѳеи а к҃нзь А*н*дре*и* а кнєгинѧ Ѳєдороваѧ Чєтъвє*р*тєньскии,

сєло По*р*цко[452] ѡ*т*дано Ивану Хрєбътовичу за нєбожчика пана Януш а, старосты луцкого, а тєпє*р* к҃нзь староста володимє*р*ски*и* дє*р*жыть, а повѣдилъ, ижъ маε*т* доживо*т*є;

Сє*л*цо дано Глускому за князя Костєнътина, а тєпє*р* половицу того Сє*л*ца дє*р*жить Пєть*р* Сємашко, а другую половицу Короваєваѧ дє*р*жить;

сєло Мосо*р* ѡ*т*дано князю Ивану Путятє за князѧ Сємєна, старосты луцкого, а тєпє*р* дє*р*жить Богда*н* Сємашко;

сєло Дубно дано за тєпєрєшнєго старого г҃сдрѧ Васи*л*ю Сємашку, старому, а тєпєръ Богданъ Сєма*шк*о къ Ковлю дє*р*житъ на королєвую єє м҃лсть; сєло //

[**79 зв.**] сєло Любито*в* дє*р*жить Ва*н*ко[453] Бєлосто*ц*ки*и*, ѡ*т*дано за князѧ Сємєна, старосты луцкого, прє*д*ку[454] єго;

сєло Ружьчаловичи ѡ*т*дано за князѧ Януш а, старосты луцкого, князю Ивану Козѣцє, а тєпє*р* к҃нєгини Козѣчинаѧ, маючи в дє*р*жаньи своє*м*, [455-]зятє*м* свои*м*[-455] спустила;

сєло Ѡбзы*р* дано кнѧзю Лву Куръцовичу, а тєпє*р* п҃ни Миха*и*ловаѧ Свинускаѧ дє*р*жить;

сєло Подълозъцы ѡтъдалъ господаръ єго м҃лсть стары*и* нєбожчику Ивану Хрєбътовичу, а тєпє*р* к҃нзь Ѳєдо*р*, староста володимє*р*ски*и*, дє*р*жить, повєдає*т*, и*ж* маε*т* доживо*т*є;

сєло Красноє с присєлъки Больчє, Кальнятичи, Ставровъ, Пєрєкладовичи г҃сдръ єго м҃лсть стары*и* далъ Василью Єньковичу в дє*р*жаньє;

сєло Млиновъ дє*р*жить п҃ни Якубоваѧ Мо*н*товтовича, ѡ*т*дано за тєпєрєшнєго старъшого г҃сдрѧ;

дворє*ц* пєрє*д*мѣстьски*и* ключовы*и* з людми дано Богъда*н*у Гостъскому и тєпє*р* дѣти єго дє*р*жать;

дворища двѣ – Ивашковскоє а Монъцовскоє – ѡтъдано Сємєну Бабиньскому за тєпєрєшнєго ста*р*шого г҃сдрѧ;

дворищо Гульцовъскоє а Кузъминьскоє ѡтъдано Богда*н*у Гостъскому за тєпєрєшнєго старого г҃сдрѧ;

дворища три – Дмитрово а Мо*и*сєцово[456] а Жданъцово – п҃ни Богушоваѧ, по*д*ска*р*бинаѧ, з людми дє*р*жыть;

---

[451] ПВК Zabczynski

[452] Порско; ПВК Pereko; ŹD Poreko

[453] *Літера* а *виправлена з* и

[454] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[455-455] ПВК *відсутнє*

[456] ПВК Moiseiowo; ŹD Moyseiewo

а чотыри ч҃лвки гнидовскии г҃сдръ его м҃лть надалъ былъ на церковъ гнидовскую, тепер держать Ѳедор и Гаврило Бокѣевичи; село Боречов // [ПА/93/80] село Боречовъ, выслуга и двѣ дворища в томъ селѣ держит Богданъ Семашко по жонѣ;

село Быкоимы, выслуга, Грицко а Семенъ Еловичи држат;

а двѣ селѣ на имѧ Попковичи[457] и другое, тамъ же подле того, ѡ которыи перво сего повѣдилъ ее м҃лсти королевои Богдан Семашко, якобы ключникъ луцкии Загоровъскии[458] мелъ тые села неслушне без данины и потверженъѧ г҃сдръского держати, а потом сам же тыи села в него купилъ и тепер их деръжит, а того поведанья своего перестал, бо вже коли собѣ то перевелъ, тогды и г҃дрю его млти и королевои до конца в том сприѧти не хотелъ;

а под мѣстомъ Луцкимъ к҃нзь Корецкии дворецъ маетъ, которыи тепер держыть Загоровскии;

кнѧз Головнѧ держить ѳольварокъ на землѧхъ г҃сдрьскихъ;

Панъ Михаило, небожчикъ, писар, выслужилъ пашни г҃сдрьскии под мѣстом Луцкимъ.

Тыи вси три[459] дворцы, поведають, справены суть на землях г҃сдрьскихъ.

Сума всѣхъ тыхъ имѣнеи и селъ выслужоныхъ ѡбоихъ повѣтов – Луцкого и Володимерского – сто селъ и пять сел а шесть замъковъ и чотыри дворы а двѣ волости а шестнадцать дворищъ. И еще, назвышъ, чотыри ч҃лвки, ѡкром дворцов, што под мѣстомъ Луцкимъ, и приселъковъ, што к инъшому замъку и двором, колько ихъ прислухает.

А то суть манастыри, которыи перед тым в подаваньи г҃сдръскомъ бывали, с которыхъ подарки немалыи ѡтъ архиманъдрытовъ г҃сдру его м҃лсти прихоживали // [80 зв.] прихоживали, а теперъ держать:

первыи манастыр – Пересопница С҃тое Пречистое, которыи небожчикъ к҃нзь Чорторыискии, староста луцкии, упросилъ былъ в теперешнего старшого г҃сдрѧ на мешканье и на выхованье матце своеи до живота ее, котораѧ мѣла в черницы поити; а такъ таѧ матка его в черници не шла, а к҃нзь Чорторыискии тотъ манастыр собѣ ѡдержалъ и теперъ сынове его ѡныи манастыр держатъ[460]; а к тому манастыру село Грабово, в которомъ сто чоловека, а дани з нихъ колода меду а десеть копъ грошеи; а другое село – Макотерты, в которомъ селѣ двадцат и чотыри чоловеки; а третее село – Дѧдковичи, – в том селѣ двадцат чоловека або и большеи; и теж, поведають, ижъ ѡни замокъ свои Белевъ зарубили на земли того манастыра и мѣсто ѡсадили, с которого, поведають, плату идеть двѣсте копъ грошеи;

другии манастыр – Дорогобужъ С҃гого Спаса – деръжит архимандрыт с поданьѧ теперешнего вл҃дки луцкого Ѳедосиѧ, а то естъ подаванье г҃сдръское з вѣку;

---

[457] Поповичи

[458] ПВК Zahoroskii

[459] ПВК *відсутне; ŹD відсутнє*

[460] *Склад* -жатъ *виправлений іншим почерком і чорнилом*

третии манастыр, на имѧ Дубищо Уведеньѧ Пречистое, в котором игумен бывалъ, и такъжо єстъ з вѣку подаванье гсдръское, а тепер тотъ манастыр влдка луцкии завѣдаеть и только ѡдного попа в нем ховаєт, а хвалы Божее по-старому немашъ, бо люди того манастыра и вси пожитки, поведаютъ, на себе ѡбернулъ; и єщо ѡныи люди манастырскии з великим ѡбътяженем // [ПВ/94/81] ѡбътѧженьемъ до нас приходили, жалуючи, ижъ сѧ им кривды и втиски великии дѣють, жедаючи ласки и ѡбороны гсдръское.

Ѡ тыхъ всих манастырех мы такъ розумѣемъ, иж ѡни не про[461] жадную хвалу Божью и богомолье гсдръское их собѣ упросили и держать, але ку великому греху и лакомству своему. А то длѧ того, што жъ которыи пожитки и доходы перед тымъ з сел манастыръскихъ на церъковъ Божию бывали и щого[462] братьѧ и служители церъковныи манастырскии поживленье мевали и бгомольство непрестанъное за гсдрѧ чинили. То все ѡни тепер на себе ѡбротили и с того собѣ пожитки розмножили. И мало мѣли на волостехъ и селехъ – еще сѧ и ѡ домы Божии покусили[463].

А в тыхъ манастырех тепер не только абы хвала Бозскаѧ и богомолье гсдръское мѣло быти по-старому або братьѧ мѣли на чом мешкати, але в иншомъ манастарѣ[464] и чернца не поведают, ѡдно попъ [465]-пака єст-[465]. А в том никому инъшому, ѡдно гсдрю его млти и грех и шкода.

По тыхъ справахъ земъскихъ єздили єсмо умыслне ѡколо всего мѣста здешнего Луцкого, смотрѧчи и довѣдоваючисѧ справы и рѧдности мѣстъское и паркану ѡколо мѣста – каковъ єстъ, и броньных речеи, єстли к часу потребному которую ѡброну кром замъку можетъ мѣсто в себе мѣти. Гды кнзь староста самъ з нами был и ланътвоитъ и мещане всѣ к нам сѧ соблали[466], и на паркан и мѣсто смотречи, на неѡпатреныи замокъ також // [81 зв.] такъжо, – зле сѧ в соби маеть. Напред непотреба шукать до мѣста воротъ – везде дѣри и все сѧ ѡшарпало и повалѧло, а инде почнъши робит, не доконано. А присмотрѣти никому – лантвоит ѡтъбываєт воитомъ, а воита уставичного нѣтъ, буръмистры складают на рѧдцы и на лавники, а рѧдцы и лавники на поспольство, а посполитыи люди ѡтежают на старших своих, иж у Скарбе гсдръскомъ и в нихъ самыхъ многии пѣнязи на ѡправу паркановую побрали и паркану не вробили, а гроши нѣтъ вѣдома где подевали. А старшии ихъ поведають, якобы, шукаючи воли и ласки гсдръское по згореньи мѣста, вси тыии[467]

---

[461] *Літера* р *виправлена з* п

[462] с чого; ПВК s czoho; ŹD z czoho

[463] *Проти слова на правому полі пізніше вписано* dotąd

[464] манастырѣ; ПВК monastere; ŹD monastyre

[465–465] ПВК *на місці слів крапки;* ŹD pakaiet

[466] собрали; ПВК sobrali; ŹD sobrali

[467] тыи; ПВК tyi; ŹD tyi

пѣнєзѣ на подаркахъ выдали и поправили[468]. А в том спорє ихъ а бєзголовнои справє яко робота ѡного паркану, такъ и гроши стєрлисѧ. И нє только ѡколо паркану ѡправы нѣтъ, алє и домов своихъ єщє нє добрє посєлили – нѣгдє, приєхавши, стать. А то всє дѣєтьсѧ за роспущєнъствомъ и за вєликим пиѧнством, и за многими врядники и нєвставичными воиты и лантвоиты, которыи нє смотрѧтъ рѧдности мѣстьскоє, алє толко своих пожитков и ухватов.

А бронъныхъ рєчєи – нє только гаковницъ и ручниц – и пороху ѡдного зєрнєты нѣтъ, алє и стрєлы[469] и лука и киѧ в ынъшого к часу потрєбному нємашъ. И всѧ справа ихъ только ѡдному прєисподнєму сѧ годить. А вєджо колько имъ вину в томъ давши, большєи зрозумєли и ѡбачили єсмо вєликии ихъ нєдостатки и ѡто всихъ сторонъ стиснєнє яко в куплѧхъ ихъ, так и в мытєхъ нєѡбычаиныхъ, так тєж // [ПГ/95/82] такъ тєжъ и в нєпростронъномъ мєшкани, ижъ напрєдъ торговъ добрыхъ мѣти нє могуть за многими инъшими торги, и к тому за драчєю, и за лупєжъством, бо с одного воза сємєро або ѡсмєро мыто на мѣстє бєруть, кром мостового и ставового и инъших мыт по дорогам. А затымъ нє кождыи смѣєт[470] до Луцка єздити, – волятъ по ѡкольным малым торжкомъ купчити, для чого ж, повєдаютъ, ижъ нє только абы мѣли с купєцкими рєчми на торгъ к нимъ бывати, алє и живности достатку нє могуть [471-]знаити купити[-471], – мусѧт ѡлижъ в ыньшихъ мѣстєчках знаходити. А к тому за воитомъ добрымъ а справнымъ всѧкаѧ справа и ѡброна в мѣстє сѧ добрє вєдєть, а того ѡни нє маютъ. И для того кождыи паномъ сѧ им становить, и хто хочєтъ – тотъ ихъ борєтъ, и сами мєжи собою въ своихъ кривдах розсудитисѧ нє могуть.

И тєж ѳольварковъ ани пашни и сєножатєи ѡдноє пѧди в сєбє нє мають. И нє толко того, алє и коня и быдляти и поросѧти и гусєи нєволно єстъ имъ гдѣ выпустити – с одноє стороны замковоє, а з другоє – ключовоє, а с трєтєє – с князскоє и панъскоє, – вєздє[472] бьютъ и грабѧтъ. И всєє ихъ спростронности только што в дому и на торгу, а скоро за мѣсто – то вжо и самым и быдлу ихъ нєвольно, – с Красного, з Гнидовы, з Яровици Чєтвєртєньских и Дахновоє стєрєгуть, имають. И правє ихъ в кутъ в одно мѣсто загнали, и, повєдають, кгды сѧ придасть быдляти ихъ на зємлю або на синожать чию взыити, тогды ѡтъ вєликого быдла ножноє мыто ѡтъ кождоє ноги по грошу бєруть, а ѡт малого // [82 зв.] а ѡтъ малого по пѣнєзю ѡть ноги, а ѡтъ свинєи и гусєи по тому жъ. То нам явнє прєд всѣми врѧдники тамошними дали знати, што єстъ рѣчъ нєслушнаѧ и вєльми нєпобожнаѧ.

---

[468] потравили ?; ПВК potrawili; ŹD potrawili

[469] ПВК strelby; ŹD strelby

[470] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[471–471] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[472] ПВК wedże; ŹD wedże

А такъ, хотєчи-*л* тоє мѣсто добрє ѡпа*т*рити, потрєба имъ во*и*та доброго справного и навчоного и к тому гро*з*ного и въставичного дати, которы*и* би мѣлъ нє только ѡ*т* *ин*шихъ посторо*н*ны*х* ихъ боронити и за ними [473-]и за ними[-473] стоѧти, алє штоби и ихъ самыхъ ѡ*т* свєволє*н*ства и пьѧнъства нєвѣръного устєгалъ, и справы доброє и рѧ*д*ности, напрє*д* в мѣстє г҇сдрьскомъ и ѡколо роботы па*р*кану и мосто*в* и мєжи ни*х* самы*х*, смотрєлъ. //

[473–473] *Зайве повторення;* ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

РЕВІЗІЯ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЗАМКУ

[ПД/96/83] Замокъ Кремянецкии

Мсца июля КА [21] дна, индикъ Г [3]

По доконаньи справъ замъку Луцкого, маючи мнѣ, наменшому слузѣ гсдрьскому Лву Патею, особливую науку через лист его млти, с Кракова ко мнѣ[1] присланыи, абых ехалъ до замъку Кремяницкого и всякое справы и роботы выведалъ и пописалъ. Я, тое росказанье гсдрьское пополъняючи и не отъступуючи тежъ первое науки и листов его млсти, мнѣ на то даных, наперед себе даломъ знати старосте кремянецкому пану Щастному Герцыку, аж бы онъ, ообославши князеи и панов и земянъ повѣту тамошнего, к тымъ справамъ его королевское млсти зготовилъся. Пан Герцыкъ, отказуючи досыть повиноватости вряду своему, листы свои и во вес повѣт водле обычая розослалъ, и поведаючи имъ росказанье гсдрьское и кажучи к тым справамъ, ничого не мешкая, до замъку собратися. Где ж и я самъ, водле тое науки его млсти, приехаломъ до Кремянца [2-]назавтреи стого Ильи[-2], в олъторокъ. И бачачи, иж князеи и панов и земян никого не было, посылаломъ еще свои листы на чотыри стороны на вес повѣтъ, жебы они того еханья своего не омешкивали и для тых справъ ко мнѣ, посланцу гсдрьскому, поспешилися. И мешкаломъ и травилъся, ожидаючи ихъ цалыи тыиденъ.

Ихъ млсти, не маючи бачности яко на перъвое объсыланье и листы пна старостины, такъ и на мои листы ничого // [83 зв.] ничого не дбаючи, не хотѣли зъеханья спольного вчинити. И нѣкоторыи з нихъ присылали з вымовою, иж бы перво сего листы в нихъ о том не были и о тых справахъ гсдрьскихъ и о мнѣ, посланцу его млсти, ничого не вѣдали, – абых я на тое зъеханье ихъ рокъ далшии имъ зложилъ.

Панъ староста ставилъ передо мъною земянъ тамошнихъ, которыи оныи листы его по всему повѣту розносили. И тежъ, хотечи вѣдати далекость имѣнеи ихъ отъ замку, пыталомъ о [3-]том в нихъ[-3], яко далеко повѣтъ здешнии опираеть. И они повѣдили, што жъ [4-]и надальшому[-4] повѣтнику того замъку Кремяницкого нетъ болиии, одно деветь миль.

И зрозумѣвши таковои противности и свеволенъству ихъ, ижъ они умыслне тую недбалость з себе оказують, и на тыи справы гсдръскии ко мнѣ ехати не хотятъ, а наидують собѣ непотребныи причины, мусилом, не ожидаючи ихъ всих, в тыи справы замку здѣшнего уступити. И хто з нихъ на тыи справы ко мнѣ, посланцу его млсти, приехалъ и послушенъство вчинилъ и при томъ попису и огледаньи моем в замку гсдрьском становилъся, а хъто тежъ быти не хотелъ, – я тыхъ всихъ

---

[1] *Літера* н *виправлена з* ѣ

[2-2] *21 липня (3 серпня)*

[3-3] *Вписано на місці витертого*

[4-4] ПВК ino dalszomu; ŹD ino dalszomu

имены[5] в сем реистре моем ѡписалъ. И то есть имена[6] князеи и пановъ и земянъ здешихъ[7], которыи пры мнѣ были:

напервеи в головахъ самъ староста кремянецкии панъ Щастныи Герцыкъ, кнзь Дмитреи Ивановичъ Вишневъскии, кнзь Матѳеи Четвертеньскии, Михаило Боговитинович // [**ПЕ/97/84**] Михаило Боговитиновичъ Шумъбарскии, князь Иванъ Масальскии Муньча, Иванъ Болъбасъ, Петьръ Денисковичъ, Грицъко Толъмачевичъ, Петьръ Денисковичъ Лѣдуховъскии[8], Павелъ Лудъвиньскии[9], Ѳедор Корьницъкии, Васко Микитичъ, Ѳедоръ Микитичъ Андрузьскии, Яцко Бережецкии самъ ѡтъ себе и ѡть брати своее Горяина[10] а Грицка, Ѳедор Ѡлехъновичъ Анъдрузьскии[11], Сидоръ Дедеръкало, Нестеръ Дедеръкаловичъ, Гневошъ Ивановичъ Лѣдуховъскии, Дашко Дедеркало, Михно Лосятинъскии, Анъдреи Ѳедоровичъ Волъковскии.

А то князи и панове, которыи ехати не хотѣли:

князь Кузма Жеславскии, князь Алексанъдро а князь Ѳедоръ Вишневъскии ни[12] в Луцку, ани тутъ не были, кнегиня Збаразскаѧ и сынове ее кнзи Збаразъскии, пан Воина // [**84 зв.**] панъ Воина а панъ Иванъ Богушевичи[13] не были, Гневошъ Еловицкии, Семенъ Цата, судьи[14] кремѧницкии, Еръмолинъскии, Иванъ Хребътовичъ, Грицко Сенютичъ, городничии кремянецкии, Анъдреи Куневскии, которыи былъ повиньнеишии быти, – том ачкольвекъ[15] першого дня ѡказалъсѧ, нижли зъехалъ прочъ, и кгды сѧ тыи князи и панове и шляхта зъехали, я-м колкокроть до него усказовалъ и ѡн ни сам не былъ, ани реистров справы своее дати мнѣ не хотел.

А такъ я, всихъ ихъ списавши, пыталом напред ѡ будованьи замку и мостов здѣшних, как ся с початку справы своее заховываеть и хто бы повиненъ што робити. И ѡни што могли набольшеи вѣдати, – то мнѣ повѣдили, бо на которых старыхъ головахъ венцеи памети и вѣдомости залежало, – яко Семенъ Цата, Гневошъ Еловицкии, городничии, и инъшии старшии, – тыи не были. Я теж што-мъ[16] могъ достаточнеи вывѣдати, – то есмо в сем[17] реистре моем водле их повести ѡписалъ.

---

[5] ПВК imeniami; ŹD imeniami
[6] ПВК imenia; ŹD imenia
[7] здешнихъ; ПВК zdesznych; ŹD zdesznych
[8] ПВК Reduchowski
[9] Людъвищьскии
[10] ПВК Horsyna; ŹD Horzyna
[11] ŹD Andruiayski
[12] ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*
[13] ПВК Boryszewiczi
[14] ПВК Sudny
[15] ПВК iakkolwiek; ŹD iakkolwek
[16] ПВК o tom; ŹD w tom
[17] ŹD tom

И наперв*еи*, подле поведанья *их*, почаласа писати робота дво*х* мосто*в*, которы*ми* до за*м*ку ездять.

Меньши*и* мость, повѣдили вси, ижъ повиньни з давныхъ часовъ мещане кременицкии робити, – тотъ мостъ еще можеть постояти. Други*и* мо*ст* // [**ПS/98/85**] Други*и* мо*ст*, больши*и*, кнзи и панове шля*х*та повиньни роби*ти*.

Пе*р*ваа городна Грицка Толъмачова а Пашка Лу*д*виского з ымене*и* ихъ з Бо*р*ку а *з* Людвищъ а Ивана Жабокры*ц*кого с Подлужечна[18], а инъшии потужники свои повѣдили што, де*и*, пере*д* тымъ в роботе тое городни помочни имъ бывали Шипинъцы а Ѡлипесы, которыи тепе*р* Боговитиновичи де*р*жать; [19-]а лепосовчане[-19], што на кролевую ее млть Къремя*н*цу[20] тягнуть, – тыи, де*и*, в то*и* роботе помочни имъ быти не хотя*т*;

другаа городня Сидора а Дашка Деде*р*каловъ и инъшое братьи з ыменьа ихъ спольного Деде*р*калъ, тыи ѡбѣдве городни добры есть;

за тою городнею пять городень вельми лихихъ, ѡ которых не могломъса достаточне ѡ*т* ни*х* довѣдати, хто *их* робить, бо, повѣдили вси, ижъ пере*д* тымъ на томъ мѣ*ст*цу мосту не было, лечъ небожчикъ, княз бискупъ, коли гору лама*л* для розширеньа валу, и своимъ накладомъ тое мѣсто забудовати казалъ, а потомъ казалъ то робити волости Кузминъско*и*, которую теперъ на королевую ее млть де*р*жать;

а з ымѣне*и* князя Жеславъско*го* выслужоны*х*, которыи тягнули Къремянъцу[21]: з Дво*р*ца, з Белогородки, зъ Сеню*т*ки а с Те*р*новки а *з* Булыженьцовъ;

а князя Васильа Костенътиновича имѣньа, которыи ѡтецъ его на короли Алекса*н*дри и на теперешинемъ гсдри нашомъ ѡтъ Креме*ян*ца выслужилъ: Студенъка, Птичое, Ѡбговъ[22], Белъгоро*д*ка, Костене*ц*, Мокрое;

а кнегини Ильиное имѣнья купленыи в земянъ кременицкихъ в Денисковичовъ[23]: Паньковцы а Ве*зо*ве*ц*, Нориловъ // [**85 зв.**] Нориловъ, Дрибова, Дѣдъковцы а Шельвовъ;

а на имѣнье кнегини Збаразское, на Ѡжеговцы[24], которое имѣнье с приселъки купилъ княз Анъдре*и* Збаразски*и* в [25-]Семена Цаты[-25], земенина кремяни*ц*кого;

а Лабуньского села Городищо а Колыщиньцы; нижъ[26], де*и*, тыи вси с тое роботы[27] вымовляютъса и роби*ти* люде*м* своимъ не кажуть, которыи городни потребую*т* боле*и* всихъ инши*х* ѡправы;

---

[18] ПВК pod Łuzeczna
[19–19] ŹD ale Posowczane
[20] *Прийменник* ку (къ) *перед словом пропущено переписувачем свідомо*; ПВК w Kremiencu; ŹD w Kremiancu
[21] *Прийменник* ку (къ) *перед словом пропущено переписувачем свідомо*
[22] ŹD Obczow
[23] ПВК Deniskowiczoch; ŹD Deniszkowiczoch
[24] ПВК Ozerowcy
[25–25] ПВК siemnatcati
[26] нижъли
[27] ПВК roby; ŹD roby

за тыми городнями Яцка Дєнисковича а Богдана а Гнєвоша Лєдуховъских городня з Лѣдухова, а Лосѧтинъскихъ Гаврила а Михна з Лосятина;

за тою городнєю городня князя Дмитрєѧ Вишнєвєцкого з ымѣнєи єго с Кушнина, с Подгаєц а з Окнинъ, а Ивана Болъбасова з Ростокъ, с Порєчьѧ; а к тому повѣдили, ижъ княз Дмитрєи Вишнєвєцкии єщо с чотырєхъ имѣнєи своихъ, то єстъ: с Таража[28], с Крутнєва а з Лопушна, робити нє хочєть;

за тою городнєю городня Санька Андрузъского и братьи єго з ымѣньѧ их Андрузска, а Васка Микитича а з другого имѣньѧ Андрузъ, а Михна Лосятинъского з Баковєц[29], а Боговитиновичовъ з ымѣньѧ ихъ Ѡбыча;

подлє тоє городни Ивашка Бєрєжєцкого и братьи єго городня з Бєрєжєц, а Гаврила а Ероѳєя Гостъских с Почаєва, а Панька Миньковича и братьи єго з Минковцовъ;

за тою городнєю пришла малаѧ городня пустаѧ, котороє зъ зємянъ робити нє подънимаютсѧ, а повѣдили, ижъ княз бискупъ казалъ то заробити, а по князи бискупє и до сихъ часов стоитъ нєроблєна; подлє тоє //

[ПЗ/99/86] подлє тоє – городнѧ Сєнютича з Ляховцовъ, а Ѳєдора Корницкого и братьи єго с Корницы, а Васильѧ Ермолинъского и братьи єго з Сємєнова, з Гулєвки и з ыньших имѣнєи ихъ;

за тою городнєю Пєтра Дєнисковича городня з Матѳѣєвцов, с Пєщатинєц, а городничого Андрєѧ Кунєвъского с Татариньцовъ а з Есковцовъ, а кнєгини Ильиноє сєла Вєзовцовъ а Норилово а Дрыбова, Дєдковцы а Шєльвовъ – тыи сєла кнєгини Ильиноє нє хотятъ робити;

подлє тоє городни Сємєна Цатина городня з ымѣнєи єго з Ридомъля а з Борщовки и потужниковъ єго;

подлє тоє городни пна Воины а пна Ивана Бгушєвичовъ городня з ымѣнєи их[30] з Шумъска а с Пигасъ и с присєлъковъ шумъскихъ, а князя Ивана Масальского Муньчи з Оношковцовъ и з ыньшихъ сєлъ.

Тотъ мостъ вєсь роблєнъ єстъ вязємъ на столъпьи, которого потрєба поправовати, а наболєи исподу, с ѳундомєнъту, бо єщо, поправивши, можєть постояти. Нижли ѡ томъ мосту, єстъли бы была воля и ласкаваѧ помочъ єго млти гсдрьскаѧ, князи и панове, всѧ шляхта, ради бы на то позволили и которыи платъ зъ сєбє поступили, ижъ бы ѡныи мостъ змурованъ был навєчисто, нижли нє на томъ мѣстъцу, гдє тєпєр мостъ стоит, алє в Чєрлєную вєжу, гдє пєръвєи въєздъ и ворота до замку бывали. И з нами того суть, бо тоє вєжи латъвєи приидєть яко ѡборону мосту, такъ и шии горовои, што к мосту пришла, чинити. // [86 зв.] И мєньшимъ коштомъ[31]

---

[28] ПВК *після цього слова* s Kamarina; ŹD *після цього слова* s Kamaryna

[29] Биковєц

[30] ŹD ieho

[31] *Правлено*

може[32] то, такъ тєжъ и ближєи приидєть справити и въєзъд простєишии до замъку будєть. А тєпєрєшнии мостъ тогды єстъ криво роблєнъ и трудныи въєзъдъ до замъку. А хотя бы тєжъ и на томъ мѣстьцу, куды тєпєр мостъ дєрєвєныи идєть, змурованъ былъ, тогды бы пожиточнєи и вєчистєи было, бо ѡ дєрєво з вєликою трудностью приходить, ижъ таковото вєликого а моцного дєрєва близко замъку нигдє нєт, ѡлижъ в шєсти и в осми милях нєбожчикъ княз бискупъ дєрєво бралъ. А наболєи высокость горы имъ большєи долєгаєть.

И то тєжъ дали знати, ижъ тєпєрєшнии городничии за нєсправою и нєможностью своєю тои роботє нє можєтъ досыть вчинити, ѡлиж потрєба бы на то ѡсобливого дворанина г҃сдрьского, которыи бы моцонъ былъ нє только тыхъ мєньших ѡсобъ, алє и старъших князєи, которыи с тоє роботы выламуютъсѧ, моцно привєрнути и грабити, а у свєвольных и противныхъ в ыимѣньѧ увязыватисѧ.

За тымъ мостомъ городнѧ вєликаѧ на бакъштє стоитъ, в котороu бакъштє, повєдаютъ, за к҃нзя бискупа драби мєшкивали и мш а тамъ бывала, а тєпєр вєльми вжє сказиласѧ. Тую городню, повѣдили, ижъ кнѧз бискупъ заробити вєлєлъ своимъ накладомъ, а пєрєд тымъ єє робивали Гнєвошъ Еловицкии с Камєницы, с Туликовичъ[33] и з ыньшихъ сєлъ своихъ, а зємянє Андрузскии з Лѣшноє и инъшии потужники ихъ. Нижли, дєи, простымъ ѡбычаємъ была роблєна на вєзи[34], а к҃нзъ бискуп // [**ПИ/100/87**] а княз бискупъ большую роботу вчинилъ и на бакъштє поставилъ, котороє ѡни тєпєр робити нє поднимаютсѧ.

С тоє городни въєздъ в замокъ на узвод. Тотъ узвод и ворота, повєдаютъ, ижъ бы[35] пєрєд тымъ мєщанє з вѣку робливали, нижли княз бискупъ, ѳолькгуючи имъ, ижъ тоє мѣсто было спустѣло[36] и никого мєщанъ нє было, – єго м҃лть самъ тотъ узвод и ворота вєлєлъ заробити своимъ накладомъ. А тєпєр мєщанє и тоє роботы вымовляютсѧ и робити нє хотятъ, повєдаючи якобы нє могли тоє роботы пополънити.

А то сѧ починаєт будованьє самого замъку Крємяницкого. Напєрвєи вєжа Вєликаѧ над вороты, мурованаѧ, и вєс тєжъ замокъ камєною скалою мурован [37-]єстъ. Ѡ чомъ пыталомъ, за которых бы г҃сдрєи збудованъ[-37] и справлєнъ былъ, ино нихъто нє можєть памєтати, нижли, повєдаютъ, тоє вєжи вєрхъ нєбожчикъ к҃нязь бискупъ вышєи поднялъ и змуровалъ, и свєтълицы и склєпы в нємъ поробилъ. А по нєм нєбожчикъ Дахъно єщє вєрху вышєи поднялъ и засклєпилъ, и вєрхъ якобы колпакомъ вывєлъ, нижли тотъ вєрхъ и склєпъ нє єстъ моцнє а твєрдо будованъ, трєба ѡправы.

---

[32] ŹD może t

[33] Туриковичъ; ПВК Turkowicz; ŹD Tulikowicz

[34] ПВК weżi; ŹD weży

[35] ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

[36] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[37–37] ПВК *відсутнє*

Подлє тоє вєжи, по лѣвои руцѣ, идучи в замокъ, домъ вєликии, за нєбожчика князѧ бискупа з моцного дєрєва вроблєн на подклѣтєх, которыи дом панъ Ѳальчєвскии прикрыл, а панъ Гєрцыкъ всєго єго ѡколо ѡблєпилъ, с которого дому до ѡноє вєжи усходы суть. Подлє того дому //

[**87 зв.**] Подлє того дому вєжа мурованаѧ, которую называют Чєрлєною[38] вєжою. Тоє вєжи вєрхъ пан Станиславъ Ѳальчєвъскии за пѣнєзи волости Кузминъскоє вробилъ и кгонтами покрилъ. И в тои вєжи ворота въєздныє в замок зъ стародавна были и тєпєр того [39]-знаки суть-[39].

За тою вєжою Чєрлєною чотыри городни на мурє и на ѡднои бакъштє поставєны, а дошками пѣрєны и покрыты за пѣнєзи тоє жъ волости Кузминъскоє, до которых усход[40] ѡтъ зємли, и добрє суть со всим справєны. Нижли, дєи, бакъшту под тыми городнями єщо нєбожчикъ княз бискупъ заробилъ своимъ накладомъ, и на тыхъ городняхъ тєпєр шєсть дѣлъ стоитъ, – тыи дѣла яко шии, такъ и мосту замъкового боронятъ.

За тыми городнями пришла стєна, котораѧ єстъ бланками нє заноблєна, которыи, повєдаютъ, бланки дєрєвомъ на мурє повиньни робити:

пєрвую городню кнзь Жєславъскии з ымѣнєи своихъ з Дворца и Бєлогородки и з ыньших присєлъковъ, што єстъ в мостовои роботє мєновано;

подлє Жєславского городни двѣ городни кнєгини Ильиноє з ымѣнєи єє с Паньковцовъ а з Дѣдковъцовъ а з Шєлвова;

подлє кнєгини Ильиноє городни Грицка Сєнютича городня з Ляховцовъ, зъ Сємєнова и з ыньших имѣнєи, а Василья а Юхна Ермолинъских с тыхъ жо имѣнєи вышємєнєныхъ, которыи посполитє зъ Сєнютою дєржат;

подлє Сєнютича городни князя Дмитрєя Вишнєвєцкого двѣ городни з ымєнєи єго с Таража, с Камарина, с Крутнєва, з Лапушноє; подлє тоє // [**ПѲ/101/88**] подлє тоє вишнєвєцкоє – двѣ городни Бговитиновичовъ з ымѣньѧ ихъ Шумъбара и з ыньших присєлъковъ шумбарских.

Всихъ тыхъ городєнь нєзаноблєныхъ ѡсмъ.

За тыми городнями нєзаноблєными двѣ городни пна Воины а пна Ивана Богушєвичовъ зъ Шумъска а с Пигасъ и з ыньших присєлъковъ ихъ, заноблєна[41];

подлє тоє городни городня Сидора а Дашка а Нєстєра а Андрєя Волъковского з ымѣньѧ ихъ Дєдєркаловъ, добра єст;

подлє Дєдєркаловъ – городня Грицка Толъмачєвича з Борку, Пашка Лудвиского з Лудвищъ, Ивана Жабокрицкого с Подлужищъка[42] а з Лєпєсовъки; люди пєрєдъ тымъ, повєдаютъ, з ними посполъ повиньни были робити, а тєпєр робити нє хотѧть;

---

[38] *Правлено*

[39-39] ŹD znaku niet

[40] ПВК uschodow; ŹD uschodow

[41] ПВК nie zaroblena; ŹD ne zaroblena

[42] Подлужичъна; ПВК Podlužiszczka

подле тое городни двѣ городни посполитыхъ – Өедор зъ братьею з Онъдрузъ, Ѡпанасъ а Өедор, Лукашъ з других Анъдрузъ, а Юхно Тороканковъскии зъ Стряклова, а Михно Лосятинъскии с Пашковцовъ, а тотъ жо Юхно Тороканковъскии а Василеи Ермолинъскии з Новоставецъ, а Демъянъ а Левко и потужники ихъ з Миньковичъ[43], добра есть;

за тою городнею Яцка, Ивашка Бережецкихъ городнѧ з Бережецъ, а ЕроӨѣѧ а Гаврила Гостъских с Почаевы а з Савчичъ, а Ивана Хребътовича с Турее[44], добра есть;

а за тою городнею, на коньцу самого дому великого, городня княѕѧ МатӨѣѧ Четвертеньского з ымѣнеи выслуги Ѡтца его з Онътоновецъ, Стожка, Залѣсецъ, з Угорского, // [**88 зв.**] с Тилевки и з ыньшихъ селъ, добра естъ, тая городня Ѡперласѧ Ѡ самыи домъ.

Которыи домъ наперъвеи небожчикъ княз бискупъ почалъ будовати, а перед тымъ того дому ани вежи не была[45], только стена мурованаѧ шла, и такъ сѧ Ѡныи домъ в собѣ маєт:

зысподу пивницы двѣ склепеныи, а посредку два склепы большихъ, а третии – меньшии, в которыхъ склепехъ тепер порохи и салѣтры зложоны естъ; а наверхъ тыхъ склеповъ панъ Станиславъ Өальчевъскии всередине дом деревеныи вробилъ: светлицу, сѣни и комору, Ѡколо промежку вязи деревеное муромъ муровал, и на самомъ верху подсабитъ вчинилъ такежъ везенем дерева, а всередине муромъ на боиницу, с которое боиницы можетъ на три стороны замъку боронити и всего мѣста, и там же на тои боиницы чотыри дѣла стоятъ.

За тымъ домомъ зася идуть городни кнзьскии и паньскии:

перваѧ городня князя Ивана Масальского Мунчи з ымѣньѧ его Ѡношковец и з ыньших приселъковъ, добра естъ;

подле Масальского – князя Васильѧ Костенътиновича городня з ыменеи его Костенца и з ыньших селъ, добра есть;

за тою городнею земянъ Мокреньскихъ городня з ымѣньѧ ихъ Мокреца, которыи Мокреньскии и Костенецскии, земяне, перед тымъ служили на гсдра его млсть к замку Кремяницкому, нижли, поведають, кнзь Костентин упросил их собѣ // [**Ч/102/89**] упросилъ ихъ собѣ за пупныхъ[46] слугъ, добра есть;

подле мокреньское – городня князя Кузмы Жеславъского з ымѣнеи его з Белогородки, з Дворца и з ыньшихъ селъ, добра есть;

за тою городнею єще двѣ городни князя Васильѧ Костентиновича з ымѣнеи его: со Птичое, з Студенъки, з Белогородки и з ыньших приселъков, добры суть;

---

[43] *Нижче слова на правому полі дописано*: Minikowce

[44] ПВК Turic

[45] было; ПВК było; ŹD było

[46] путныхъ; ПВК putnych; ŹD putnych

подле тыхъ городень – Грицка Сенютича а Василья Ермолиньского[47], θедора Корницкого и инъшихъ потужниковъ их городня з ыменеи ихъ з Ляховцовъ, зъ Семенова, с Корницы и з ыньшихъ приселъковъ, добра есть;

подле тое городни князя Дмитрея Вишневецького городня з ыменья его с Подгаецъ а с Кушнина а з Окнинъ, добра есть;

за тою городнею городня Ивана Болбасова з Росток и с Поръчья, добра есть;

за тою городнею Семена Цатина городня з Ридомля[48] а з Борщовки, добра есть;

подле Цатины городни городня Михаила Лосятинъского и братьи его з Лосятина, а Ацка Ледуховъского и потужников ихъ з Ледухова, добра есть;

подле лосятинъское – городня Петра Денисковича а Андрея Куневъского з ымънеи ихъ з Берега а з Вербое, добра ест;

за тою городнею, на коньцу, ѡстаточная городня Гневош а Еловицкого з ымънеи его с Каменицы и с Турисковичъ[49] и з ыньшихъ селъ, добра естъ, тая городня ѡперла ѡ самыи мур вежи великое Воротное. //

[**89 зв.**] На тыи городни потреба естъ бачности и ѡпатрьности, абы были ѡконьницы до ѡконъ в муре, – не роблены, с которых ѡкон дожчъ ѡт вътру на городни в посредокъ идеть и городням деревеным и муру вельми зашкодить.

Всихъ городень того замъку Кремяницкого, которыи князи и земяне деревом на муре робять, – двадцать и пять и ѡсмъ городень, що ещо не зароблено, а три вежи: ѡдна над вороты, а другая – Черленая, а третяя – над новым домом.

В том же замку небожчикъ княз бискупъ вчинилъ своимъ накладомъ деветь спижарень деревеныхъ для наспижованья замъку, на которыхъ спижарнях девять верховъ, а под тыми верхи мъли дъла стояти. А потомъ панъ Станислав с тыхъ всихъ верховъ приправилъ руры для дожчовое воды, и тымъ всимъ рурамъ вчинилъ ринны[50] ажъ до скрини мурованое, которую скриню всередине деревомъ вробилъ и смолою ѡблилъ, а ѡколо муромъ ѡбъвелъ. Которая скриня, яко безводному замъку, естъ вельми потребна, нижли надобе ѡправити, бо, поведаеть староста, ижъ воды в собъ заховати не можеть и ѡбецалъся то поправити за пънези гсдрьскии.

А его жъ млть княз бискупъ почалъ былъ студню в горъ Замковои выбивати, которое было вроблено сорокъ латровъ. Тепер тая студня ѡпущона робити, на што естъ потреба ѡсобливое ласки гсдрьское. А которыи наклад и коштъ, што на тую студню вышло, – естъ у въдомости его млсти князя бискупа луцкого. Теж его млсть //

---

[47] *Склад* -го *виправлений*
[48] ПВК Radomlia; ŹD Radomla
[49] Туриковичъ
[50] ПВК rury

[ЧА/103/90] Тєжъ єго м҃лть, хотєчи лѣпъшую ѡборону тому замку вчинити, казалъ былъ ровъ в замку копати и зємлю вибирати. И вжо было ѡтъ ѡбѣюхъ стєнъ замъковых зємли нємало выбрано, которую зємлю бєручи, мєлъ єго м҃лть стєну всю засыпати *ѡт* Чєрнчєє горы ажъ до самых ѡконъ, бо инъшого приступу и шкодливого близкого прибою ниѡтколь [51]-к тому-[51] замъку нѣтъ, толко ѡтъ тоє горы Чєрнчєє. А всєрєдинє замъку к тои жє стєнѣ мєлъ ѳиляѳи[52] муровати яко для помочи стєны, [53]-такъ тєжъ-[53] и для схованьѧ, бо хотя бы кгвалътовныи нєприятєл ѡную стєну всю выбилъ с тоє горы, тогды бы людємъ ув оном долє нє зашкодило. И на то єстъ потрєба ласки и бачности г҃сдрьскоє – або тыи ровы казать зася засыпати, або тєж до коньца зємлю выбрати, ажъбы затымъ ст҃ѣны замъковыи могли моцнєи стояти. А повѣдили вси зємянє, ижъ то нє єстъ правая зємля в замъку, алє, дєи, пєрєд тымъ до нєбожчика князя бискупа по всєму тому замъку домы зємянскии стояли и за нєѡпатрєностью то всє пєском и гноємъ набралосѧ. А єщо єго ж м҃лсть нєбожчикъ княз бискупъ для пєвноє ѡбороны того замъку и всєго мѣста хотєлъ вчинити бакъшту за замъкомъ, близко самоє стєны, на тои жє горѣ, на которую бакшту // [90 зв.] вжє былъ и плєцъ зготовалъ и горы нємало выбил, ѡдно было вжє на томъ пляцу ѳунъдомєнътъ заложити и муровати. С котороє бакъшты мѣла ѡброна быти напрєд всимъ дорогамъ, которыи к мѣсту идуть, и тєжъ всєму кгвалътовному приступу к замъку и пєрєкопу, которыи под замкомъ єстъ.

А посрєдку замъку панъ Станислав Ѳаличєвскии вробилъ гридню дєрєвєную и сѣни дошками пѣрєныи, и в тых сѣнєхъ вчинилъ ступу на толъчєньє пороховъ коловоротную, по-нємєцкии, ѡ шєсти толъкачохъ, в котороии ступє можєт и ѡдинъ ч҃лвєкъ порох толчи. А ѡн жє вробилъ кухню вязємъ з дєрєва, а всєрєдинє муромъ ѡ дву вєрсєх с комином мурованым и свєтличку при кухни.

А што ся дотычєть сторожовъ и кликуновъ замъковыхъ, – пыталом всихъ зємян-шляхты, хто бы повинєн з вѣку на городє кликати и стєрєчи, абы дали ми знати. Ѡни повѣдили, ижъ суть люди молодыи, – нє могуть того памєтати. Нижли панъ Гєрцыкъ, староста крємяницкии, повѣдилъ, ижъ коли нєбожчикъ княз бискупъ на Крємянєц наєхалъ, тогды тую уставу стародавную знашолъ. Што жъ в нєбытности старостинє, коли бы староста зъ замъку мѣлъ зъєхати, ино мєщанє даивали сторожи з мѣста на замокъ по шєсти ѡсоб або по кольку // [ЧВ/104/91] або по кольку бы росказалъ староста, которыи замъку стєрєгивали, ажъ до приєханьѧ єго у воротєхъ стоивали и по замъку ходили. А уставичныи два сторожи год до году повиньни были наимовати три сєла: Сапоновъ, Жолобки, подлєщанє[54], нижли повєдаєтъ, ижъ нєбожчикъ к҃нзь бискупъ яко мєщанъ, такъ и тыи

[51–51] ПВК w tom; ŹD w tom

[52] ѳиляри; ПВК komory; ŹD filary

[53–53] ПВК *відсутнє;* ŹD *відсутнє*

[54] *Слово друкується з малої літери, – йдеться про підданих із с. Підлісців*

сєла с тоє сторожи вызволилъ для того, ижъ на ѡнчас яко мѣсто, такъ и сєла были спустѣли[55]. А тєпєрєшнихъ сторожов два, повѣдилъ панъ староста, ижъ за пѣнєзи на замокъ наимуєтъ. И тєж которыи два сторожи воду на замокъ возєть – и тыхъ з наємныхъ пѣнєзєи кролєвои єє м̃лти ховаєть.

Тєж што ся дотычєть имѣнєи выслужоных – тыи вси зємянє-шляхта, которыи пры мнѣ на томъ пописє были, повѣдили, ижъ ничого выслуги под собою нє маютъ, ѡдно ѡтъчизна и дѣдизна и прадєдизна, а которыи тєжъ к̃нзи и пановє выслужоныи имѣнѧ[56] под собою маютъ, то єсть: к̃нзь Василєи Костєнътиновичъ, к̃няз Жєславскии, князи Вишнєвєцкии, к̃нязи Збаразскии, княз Матѳєи Чєтвєртєньскии а Боговитиновичи, – ѡ томъ будєть вѣдати г̃сдрь єго м̃лсть. Нижли вси зємянє-шляхта вєликоє ѡбътяжєнє на нихъ маютъ, што жъ, дєи, ѡни николи пєрєд старостами здѣшними у правє нє становятся и жадного // [91 зв.] послушєнъства нє чинятъ и ѡтбываютъ г̃дрємъ або Вилєньскимъ и Троцкимъ повѣтомъ; а коли, дєи, до насъ котораѧ потрєба имъ ся пригодить, тогды завжды тутъ на насъ справєдливости собѣ доводять.

А ѡ даваньи подвод и стацєи повєдаютъ вси, ижъ пєрєд тымъ з вѣку яко послы и гонцы на замокъ Крємяницкии нє хоживали, такъ и подвод и стацѣи жадєн з нихъ ни с которых имѣнєи зємянскихъ нє даивали, бо тєжъ колькодєсятъ лѣтъ, повѣдили, таѧ украина впустє лєжала.

И ѡ наспижованьи замъку довѣдываломъсѧ ѡткол бы мѣло быти, ино ничого нє вмѣли повѣдити, ѡдно, дєи, з млынов [57-]и з ѳольварков поживлєньє идєть. Которыхъ млыновъ[-57], повєдаєтъ староста, – сємъ, а ѳольварковъ – два, а всихъ, дєи, млыновъ и пожитков и приходовъ того замку рєистра суть достаточныи у Скарбє королєвои єє млти.

А то єстъ дѣла и бронныи рєчи замку Крємянєцкого:

напєрвєи шєсть дѣлъ, которыи стоять на ѡбланкохъ кузминскоє роботы, противъ шии замъковоє,

а на спижарняхъ чотыри дѣла, которыи тоє жъ шии замъковоє и мосту боронят;

а чотыри дѣла на дому новомъ, ѡтъ мѣста, которого нєбожчикъ[58] княз бискупъ почалъ будовати;

а на зємли у воротъ дѣло стоитъ,

а другоє в замку на зємлѣ лєжить, два мождѣры //

[ЧГ/105/92] два мождѣры такъжо лєжать просто, нє ѡсажєны,

а ѡдиннадцать дѣлъ, которыи стоять в шоѳє, нижли тая шоѳа вжє ся сказила, трєба ѡправити, тыи всѣ дѣла поготову суть справєны,

а набольшєє дѣло – пищикъ – такъжо поготову стоить справєно,
а всѣхъ дѣлъ двадцать и дєвєть, то єстъ мєновитє кождоє дѣло:

---

[55] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[56] *Правлено*

[57–57] ПВК *відсутнє*

[58] ПВК *відсутнє; ŹD відсутнє*

"соколовъ" чотыри,

два можде̂ры,

ѳанькане̂товъ двадъцєть[59] и два, нижли єстли бы ме̂ли где̂ рушоны быти, тогды кола, ѡси, которыи под ними суть, нє могуть далєко стривати, бо вжо струпєш алы;

и мостъ тєжъ злы*и* – нє ве̂мъ єстли бы могли бєзпєчнє де̂ла про*и*ти;

гаковни*ц* дєсєть, ку стрєльбе̂ готовыхъ, с пороховницами, с ѳ*ор*мами;

ручницъ три*д*цать и три, такъжє с пороховницами и с ѳ*ор*мами, и с кнотами.

А што ся ткнє*т* пороховъ, сале̂тры, куль, сви*н*цу, се̂ры, – того всєго к тымъ де̂ломъ и гаковницамъ и ручницамъ [60-]и ручницамъ[-60], повєдаєть па*н* староста, вєлики*и* достатокъ. Нижли мне̂ сумою и вагою – ко*л*ко чо*го* єсть – ѡбъявити нє хотєлъ, повєдаючи, ижъ на то ѡ*т* королєвои єє м҃лсти науки нє маєть. А всихъ, дє*и*, тыхъ рєчє*и* ѡ*т* мала и до вєлика єсть сума и вага достаточнє в рє*и*стр*е*х єє м҃л*с*ти ѡписана.

А ѡднако жъ я тыхъ пороховъ и куль всихъ и сви*н*цу // [**92 зв.**] и се̂ры и уголь ѡглєдалъ, и на моє виде̂ньє нє только Луцко и Володим*е*р, алє и дєсєть або два*д*цєть иньшихъ замъковъ к тымъ де̂ломъ и таковому вєликому доста*т*ку бро*н*ны*х* рєчє*и* зровнятиса нє могуть.

А пушкаре̂ три: Матусъ а *Ян* а Ганусъ. Нижли тыи пушкари пове̂дили, ижъ имъ службы нє плачєно, почє*н*ши ѡ*т* Божєго Нарожєнья и до тыхъ ме̂стъ. Которая заплата службє ихъ была плачєна з мыта вєликого луцко*го* – кождому по дєсєти копъ грошє*и* литовъскихъ а по сукну лю*н*скому. Того всєго выходило имъ всимъ трємъ тры*д*цать копъ грошє*и* а три сукна.

А то суть сєла замъку Крємяницкого и люди ты*х*[61] сє*л*, котории к нєму прис*л*ухають:

сєло По*д*га*и*цы, звєчистоє крємянєцкоє, в томъ сє*л*е̂ два*д*цатъ и дєвять ч҃лвковъ, а у млыне̂ по*д*ле̂сєцкомъ ѡсмъ чєлове̂ковъ, которыи к тому жъ сє*л*у тягнуть; с того сєла люди вси идуть на роботу пашную замъковую: кождого року три дни ѡруть вє*ш*нины, а в осєнь три дни на парєнину, а поѡравши, пови*н*ни збо*ж*ємъ замъковымъ то всє посе̂яти, пожати и попрятати, и с поля звозити, а подачокъ нє дають;

другоє сєло – Жолобы на По*д*ле̂сцохъ[62], звєчистоє *ж*, в то*м* сє*л*е̂ двана*д*цать ч҃лвка тяглыхъ, которыи та*к*жо на замокъ пашню[63] пашуть, ѡруть и се̂ють и *жну*т и с поля прячуть[64], и змоловши, на замокъ возятъ; а два ч҃лвки да*н*ныхъ: ѡдинъ даєть в ро*к* на замокъ вєдро // [**ЧД/106/93**] вєдро мєду

---

[59] *Літера* ъ *виправлена*

[60–60] *Зайве повторення;* ПВК *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

[61] ПВК ich; ŹD ich

[62] ПВК Podlesco

[63] ŹD *відсутнє*

[64] ПВК priataiut; ŹD prataiut

прѣсного, а други*и* да*ет* двѣ сєдлѣ[65]; а шєсть слугъ путныхъ, которыи конємъ служать;

трєтєє сєло – Вильѧ, котороє купилъ нєбожчикъ кнзь Яку*б*[66], бискупъ, в Дєнисковича, в томъ сєлѣ дєв*ет*на*д*ца*т*[67] члвковъ;

чєтвє*р*тоє сєло – [68-]Вильѧ и дво*р*[-68], котороє в того *ж* Дєнисковича кнзь бискупъ купилъ; в томъ сєлѣ дєсєтю члвка тя*г*лы*х* и ставо*к* спустны*и*; с тыхъ ѡбудву сєлъ люди такє*ж* на роботу пашную замъковую идуть: з дыму в ко*ж*ды*и* го*д* три дни ѡруть на вєшнину, а на парєнину три дни *ж*, и с поля пожєньши, пови*н*ни звозити и попрятати и на замо*к*, змоловши, привє*з*ти; ѡкромъ два члвки на вроцє сєдя*т*: ѡдинъ да*ет* на замо*к* полъкопы грошє*и*, а други*и* – копу грошє*и* в го*д*;

пятоє сєло – Двор*ец*, котороє нєбо*ж*чикъ кня*з* бискупъ купилъ въ Яцка Жабокрицкого, в томъ сєлѣ ѡсмна*д*ца*т* члвка;

шостоє сєло – Колосова, за котороє дано ѡ*т*мѣною Я*ц*ку Жабокрыцкому Городищє королєвои єє млти, в томъ сєлѣ ѡсмъ члвко*в* тяглы*х*; с тыхъ ѡбудву сєлъ люди по тому жъ на роботу пашную замъковую идуть: повиньни ѡрати, жати и прятати, яко и тыи сєла вышє*и* мєнованыи; а в томъ жє сєлѣ Колосовѣ чотыри слуги путныи конємъ служать, которыи дають на замокъ в ко*ж*ды*и* го*д* два*д*цатоє з ов*ец*, а у Дво*р*цы ѡдинъ бояринъ путны*и* конємъ служить и ставо*к* нєвєлики*и* єстъ;

сємоє сєло Шпиколосы, котороє такъжо ѡ*т*мѣною при*ш*ло противъ Городища ѡ*т* того *ж* Яцка Жабокрицкого, в то*м* сєлѣ ѡдинъна*д*ца*т* члвко*в* тяглыхъ – тыи люди тєжъ // [**93 зв.**] [69-]на роботу[-69] пашную[70] замъковую идуть ѡрати и сияти, жати и прятати, яко и тыи сєла вышє*и* мєнєныи; а чоты*р*на*д*цать слугъ путныхъ, которыи конємъ служа*т*, а з ов*ец* двадъцатоє в рокъ дають, и ставо*к* малы*и* в томъ сєлѣ єстъ;

ѡсмоє сєло – Дунає*в*, котороє купилъ нєбо*ж*чикъ кнзь бискупъ в пановъ ма*р*ш а*л*ковичо*в*, в томъ сєлѣ сємъна*д*цать члвковъ тяглыхъ и ста*в* спустны*и*, и млынъ ѡ трєхъ колахъ;

дєвятоє сєло – Рудька, котороє посполъ с тымъ жо Дунаєвомъ нєбо*ж*чикъ кнзь бискупъ купилъ в пановъ ма*р*ш алъковичовъ, в томъ сєлѣ дєвєть члвєковъ тя*г*лы*х*;

дєсятоє сєло – Кулико*в*, к тому жъ Дунаєву прислухаючоє, в томъ сєлѣ чотыри члвки тяглыхъ; с тыхъ трє*х* сєлъ люди вси на роботу пашную иду*т* ѡрати, сѣяти, жати и прятати по тому жъ, яко и тыи сєла вышє*и* писаныє, а дачо*к*[71] нє даю*т*, ѡкромъ в Ру*д*цє ѡди*н* члвкъ на вроцє сєдить и даєть на замо*к* в го*д* по полукопъю грошє*и*;

---

[65] ŹD wedre

[66] Яну*ш*; ПВК Janusz; ŹD Janusz

[67] ПВК dwanadcet; ŹD dwanadcet

[68-68] ПВК Wilia Dwor; ŹD Wilia Dwor

[69-69] ПВК *відсутнє; ŹD відсутнє*

[70] ПВК paszniu; ŹD paszniu

[71] ПВК danok; ŹD danok

сєло Цєцєнєвцы, которое нєбожчикъ кн҃зь бискупъ купилъ в Борсука, в томъ сєлѣ чотырнадцат ч҃лвєковъ тяглыхъ и став спустныи;

сєло Дємковцы в того ж Борсука кн҃зь бискупъ купилъ, в том сєлѣ дєвєт чл҃вка тяглыхъ; с тыхъ ѡбудву сєлъ люди повиньни на роботу пашную ходити по тому жъ, яко и тыи сєла вєрху мєнєныи, ѡкромъ два ч҃лвки, сєдять на вроцє, дают на замокъ в кождыи год копу грошєи а по двоє гусєи и по двоє кур;

сєло Лєпєсовка, которое королєвая єє м҃лст купила у Ворискаго // [ЧЕ/107/94] за нєбожчика п҃на Дахна, старосты крємянєцкого; в томъ сєлѣ шєстдєсят ч҃лвков, а цынъшу с того сєла на замокъ дают[72] в кождыи год ѡдиннадцать копъ грошєи, ѡвса дєвєтьнадцат мѣрокъ, а сѣно косєть два дни в году, и став спустныи и млынєцъ; а слугъ путныхъ чотыри, которыи конєм служат;

сєло Радошовка, которое ѡсѣло на зємли Лєпєсовскои так трєтии рокъ, в томъ сєлѣ бояр путных три, которыи конємъ служать;

сєло Воронєвцы на Жєрди, рєцѣ, за Горинєю, ново осѣло, в[73] томъ сєлѣ двадцать ч҃лвка на воли сєдять;

сєло Ѡсники, на тои жо рєцѣ Жєрди, ново ѡсѣло, в томъ сєлѣ чотырнадцать ч҃лвковъ на воли сєдят;

сєло Бєлозорка, в томъ сєлѣ два чл҃вки ново ѡсѣли, єщо на воли сєдят;

двор Кокорєво, къ которому двору пашня дворная и люди суть и ставы три спустныи и млынъ ѡ дву колах замковыи[74].

Сума всих сєлъ и дворцовъ замъку Крємянєцкого – ѡсмнадцать, а людєи в тыхъ сєлєхъ и дворцохъ – двѣстє сорок и чотыри ч҃лвки, а слугъ путныхъ – тридцать и ѡдинъ, водлє ихъ самых повєсти, ѡкромъ людєи двора Кокорєвского, котории пєрєдо мною нє были. А ставовъ спустныхъ вєликих и малыхъ – дєсєть, а млыновъ – толко ж можєть быти. А гологo плату пѣнєжного с тыхъ сєлъ приходитъ чотырнадцать копъ грошєи а вєдро мєду прѣсного а двѣ сєдлѣ а дєвєтнадцать мѣрокъ ѡвса, кромъ пашнѣ и млыновъ и ставов спустныхъ и иншихъ дробных подачок, // [94 зв.] и тєжъ кромъ доходовъ двора Кокорєвъского. Бо всихъ тыхъ доходовъ и пожитков ѡного замъку повѣдилъ староста рєистръ у Скарбє королєвои єє м҃лти.

А то тєжъ сєла, которыи розданы суть ѡт Крємянца:

сєло Птичоє ѡтдано кн҃зю Костєнтину за тєпєрєшнєго старого г҃сдрѧ;

а три сєла на имя Стожок а Антоновцы а Тилєвка из слугами волошъєю[75] – тыи вси три сєла выслужилъ на тєпєрєшнємъ старшомъ г҃дри єго м҃лсти кн҃зь Василєи Чєтвєртєнскии, а тєпєр сынъ єго кн҃зь Матѳєи дєржить;

---

[72] ŹD *відсутнє*
[73] ПВК na; ŹD na
[74] ПВК zamkowych; ŹD zamkowych
[75] ПВК w Ołoszeiu; ŹD Wołoszeiu

село Жолобки ѡдано небожчику пну Бговитину за теперешнего ж гсдря;

село Дрибова ѡтдано Михаилу Денисковичу за нинешнего ж старшого гсдря, а ѡн спустилъ небожчику кнзю бискупу, а тепер кнегини Ильиная держить къ Янушполю;

село Бѣлую Криницу выслужилъ Богданъ Белокриницкии на его ж млти старшомъ гсдри, а тепер держить бояринъ кнзеи Чорториисків Жданъ, половицу того села, а другую половицу держить жона Белокриницкого.

По написани тыхъ справ замъковых хотѣломъ былъ ѡгледати и довѣдатися справы и рядности и брони мѣста Кремяницкого – какъ ся в собѣ маеть и справуеть а которую ѡброну къ часу потребному може мѣти. Ино воит рад былъ хотел того мнѣ позволити и бурмистровъ и рядецъ многокроть в томъ напоминал, нижли ѡни, будучи розного стану люди: чехи, нѣмцы, ляхи, литва, русь, а не маючи над собою грозного а справного врядника, кождыи своею дорогою пошолъ. А ѡтказали, иж, деи: "Мы до королевского посланца ничого не маемъ, ѡкромъ до королевои ее млсти". Якож ѡбачилом // [ЧS/108/95] Якож ѡбачиломъ, иж в таковои розности как межи нихъ, справы доброе и зычливости и ѡдносталства нѣт, такъ и ѡколо мѣста и паръкану ѡпатреня и роботы немашъ, – как перво сего погорѣло, и до тых часовъ стоит незароблено.

И ставокъ, которыи сѧ под мѣстомъ прорвал, – того не ѡправлено, бо, поведають, перед тымъ первыи староста пан Ѳаличевскии всее справы и рядности мистское самъ дозиралъ и бачност великую на то мѣлъ, и врядников и справецъ мѣстскихъ у грозѣ держал. А теперешнии, деи, староста не по тому члвкъ и ничого ѡ томъ не дбает. И не толко по его справе и бачности в мѣсте, але и в замъку самом и межи подданых не по-старому вжо всякая справа и ѡпатреность[76] ведеть.

А то естъ жалоба мещан кремяницкихъ ѡ бране мыт новых незвичаиных:

"В Дубне кнзь Василеи Костентинович берет ѡт возу по [77-]три гроши[-77],

в Олыце врядники панов марш алковичовъ беруть ѡт воза по грошу, а ѡт вантуха хмелю по дванадцати грошеи;

у Степани ѡт вантуха хмелю по дванадцать грошеи берут, поведают, иж на кролевую ее млсть;

в Дубровицы кнзеи Дубровицкихъ беруть ѡт воза по два гроши, а ѡт вантуха хмелю по дванадцат грошеи;

в Ровномъ кнзь Булыга по два гроши береть,

у Клевани, в Белеве кнзеи Чорторыиских по два гроши [78-]ѡт воза[-78] берут;

---

[76] ПВК opratnost

[77–77] ПВК hroszu; ŹD hroszu

[78–78] ПВК *відсутнє; ŹD відсутнє*

в Бережцох Ивашко Бережецкии ѡт воза по грошу береть, //

[**95 зв.**] в Перенятыне Василеи Батковскии ѡт воза по грошу береть,

у Варковичах Богданъ Мышка ѡт воза по грошу берет,

в Мирогощех Гневошъ Еловицкии ѡт воза по грошу береть,

у Вишневцы к҃нзи Вишневецкии ѡт воза по два гроши беруть,

у Вербовцы[79] к҃нзи Вишневецкии жъ ѡт воза по два г҃рши берут,

в Колодне к҃нгини Илиное Костентиновича ѡтъ воза по два гроши беруть,

у Збаражи, у Волочищах, у Вжиговцах к҃нзь Миколаи[80] Збаразъскии из маткою ѡт воза по два гроши беруть;

у Пинску помѣрного ѡт вантуха хмелю по дванадцать грошеи беруть,

в Белокрыницы Ждан ѡт воза по полгрош а берет,

Андрузскии на Шепетине ѡт воза соли беруть по десети головажень соли,

у Кремянцы мытники Барзобг҃атыи беруть з гостеи степанчан, з ровнянъ и ѡт иных ѡт возка соли по чотыри гроши, чого перед тымъ николи[81] не даивали.

К тому, деи, земяне Бережецкии, Андрузскии а Людвицкии мещан грабет и кони и возы забирают в лесех и в дубровахъ, коли ѡни по дерево або по дрова посылають. А лесов и дубров ани боров мѣстскихъ, где бы мѣли въежчати, не мают. Над то, деи, староста не кажеть за замокъ в лѣсъ по дрова ездити и велит ихъ тамъ грабити.

А в Почаевѣ [82]-ѡ Матце Божеи-[82] беруть з мещанъ ѡт воза крамного по два гроши, а ѡт бочки пива альбо ѡт меду по грошу – то, деи, береть подстаростии кремянецкии. Теж у Кремянцу // [**ЧЗ/109/96**] Тежъ у Кремянцу, коли которыи мещанинъ купить на селѣ вола або яловицу, ино на замок по грошу беруть, а в Дунаевѣ гребелного по пѣнезю".

Затымъ, абы была вѣдомост г҃сдрю его м҃лсти ѡ волости Кузминъскои. Ач ми кольвекъ не было на то жадного порученьѧ его м҃лсти, ѡднако ж я, досыть чинячи верным а цнотливымъ послугамъ моимъ ку его м҃лти г҃сдру н҃шому, не хотѣлом того пробачити, а едучи в дорогу через ѡную волость до замъковъ подольскихъ, мусиломъ ѡколо того пытане вчинити, какъ ся ѡная волость в собѣ мает и колко селъ к немъ прислухает.

А такъ то ест села, которыи ѡтошли ѡт замъку Кремяницкого, и што его м҃лсть г҃сдрь король старшии рачилъ был поѡтдавати небожчику к҃нзю Костентину, напервеи села замъку Красиловъского[83]: Кузминъ, Кобыля, Западыньцы, Яворовцы, Черленевъцы, Росоловцы, Чернятинъ, Голенъки, // [**96 зв.**] Губинъ.

Сума тыхъ селъ замъковыхъ девять.

---

[79] ПВК Werbowei; ŹD Werbowoy

[80] ПВК Michayło; ŹD Michayło

[81] ŹD *відсутнє*

[82–82] *15(28) серпня*

[83] ПВК Kremianeckoho

А то єстъ сєла бояр кузминскихъ, которыи ку замку Красиловскому прислухали: Сковродки, Сємеринъки, Самъчинъцы, Єрємєвцы, Дашковцы, Котужинъцы, Зозульки, Моиковцы, Стєбловъцы, Цухилєвцы[84], Клєтня, Муньчицы, Малинницы, Дубищє, Прохня, Кульчинъ, Кнуты, Мулєєвцы, Кульчаєвцы, Бланєвцы, Лука[85], Погорѣльѧ, Прилипка, Вронъковцы, Липковцы, Зѣньковцы, Гнидиньчє, Тирявинчи, Свиняєвъ, Ѿстрыковцы, Нєстарова, Ланєвъцы, Тєрнявъка.

Сума тыхъ сєлъ боярских – тридцать и тры, а бояръ всихъ – чотыри: Ѳєдько, Грыцъко, Пузырковичъ, Ходорачицы.

Сєлища пустыи: Яровица, Ходаковцы, Дубищє, Цєцєнєвцы, Баимаки // [ЧИ/110/97] Баимаки, Панашєвъцы, Рєбєнина, Свиня, Ликарєвцы, Сахновцы, Грыньковци, Захаровцы, Барцаговъ, Чировчина, Кобыла, Яровица.

Сума сєлъ пустых – шєснадъцать.

А то тєжъ имѣньѧ и сєлища волости Кузминъскоє и зємянскии: Скавротчино чєтвєро имѣньє: Сковъродъки, Ланєвцы, Кобыля, кузминъского лѣса рог;

а Толъмачовыхъ три сєлища: Моисєвцы, Стєбловцы, Чєхиловцы[86];

Болъбасовичъ двоє имѣньє: Дубищо на Случи, Дубищо на Полнои, на Понури;

Лабуньского двоє имѣньє: Колыщинцы, Сахновцы;

Сємеричино имѣньє Сємирєнки,

Самъчинскоє имѣньє Самчинъцы,

дву братовъ Зєзулєк имѣньє Зєзулєнъцы[87],

Ѳєдора Мунчинъского имѣньє Случєнцы,

Ѳєдора Котюжєнского имѣньє Котюжєнъцы,

Колыщинцы имѣньє Колыщиньскихъ,

Сєнютино имѣньє – Клѣтнє – Юрашъ дєржить,

Маиница – Горунино имѣньє Голєньки.

А то сєла Кузминскоє ж волости, которыи кнзь Кузма Жєсълавъскии дєржить: Дворєцъ, Бѣлогородка замочокъ, Зубовцы, // **[97 зв.]** Махаринцы, Клєтня, Мацєвицы, Колочинъцы, Завадинцы, Сєнютки, Болижинъцы;

Сєнюта дєржит сєло Кошиєлєвцы,

Лабуньскии дєржит Колыщиньцы.

А то єсть млыны: млын кузминскии ѡб одном колє, млын красиловскии ѡ дву колахъ, млын чєрлєнєвскии ѡ дву колахъ. Всихъ млыновъ – три, а колъ – пять.

---

[84] Чухєлєвцы

[85] ПВК Lecki; ŹD Lecki

[86] Чухєлєвцы

[87] ПВК Zezulina

Ставы: ставъ кузминьский на рецѣ, на Случи; став красиловский на Случи, став черленевский[88] на Случи, ставъ в Росоловчах, став новый в Черлятине[89].

Сума всих селъ волости Кузминское и сел боярскихъ и селищъ пустыхъ – семдесять и три, а млыновъ – три, а колъ – пять, а ставовъ – пять. А выслужоныхъ селъ тое ж волости Кузминъское, што кнзь Жеславский держить, – ѡдиньнадцать и замочок.

Што ся дотычеть пожитковъ тое волости, – довѣдывалъся есми[90] ѡ том пильне, колько бы платовъ и доходовъ мѣло тых часовъ на ее млсть королевую ѡттол приходить, ино не могло-мъ ничого вывѣдати. Поведають, иж вси пожитки ѡное волости Семашко на себе береть.

И то есть конецъ ревизии замку и селъ волости Кремянецкое. //

---

[88] чернелевский
[89] Чернятине; ПВК Czerniatynie
[90] ŹD iesmo

РЕВІЗІЯ ВІННИЦЬКОГО ЗАМКУ

[Ч0/111/98] Мсца августа Е [5] днь, индикта Г [3]

Пописъ замку Веницкого

По справах замъков волынскихъ, приехавши мнѣ, наменшому слузѣ гсдрьскому, до замъковъ подольскихъ, напервеи до Вѣницы [1-]у вилѣю Светого Спса[-1], гдемъ знашолъ кнзя старосту володимерского из ыншими ротмистры и людми пѣнежными. Я-мъ[2], водле науки и росказанья гсдрьского, созвавши всихъ земяи и мещанъ здѣшнихъ и ѡказавши имъ листы его млсти, вчинилъ есми перед ними[3] напервеи ѡсмотрене и пописъ ѡколо справы и роботы замковое. В котории час были земяне тамошнии на имя: пан Семен Кмитичъ, Иван а Андреи Кошчичи[4], Миско Степановичъ, Иванъ Вороновицкии, Кордышъ Скобеиковичъ, Василеи Дешковскии, Борис Коцубъ Якушинскии, Петръ Саборовскии[5] з братею, Лавринъ а[6] Иванъ Яцковскии, Ивановая Дубицкая, Александровая Дмитровича Микулинская, котороє муж ув Ордѣ поиман, Сасиновая Стрижовская[7], Михно из братомъ Губинскии, Семакъ Постоловскии, Иванъ Матеиковскии, Дмитреи Красноселскии, Михно Якубовичъ, которыи держить Рогачовъ ѡтъ кролевои ее мти, – тотъ не былъ. //

[98 зв.] И такъ ся замокъ Вѣницкии с початъку будована в собѣ маеть:

первое будоване мосту, которымъ до замъку ездеть, – тотъ мостъ вес и узвод и ворота двои в замокъ повинни робити вси мещане мѣста Вѣницкого всимъ засобом без кождых делниц, которого потреба поправовати, бо ѳундоменътъ злыи[8] и узводу на том час нѣтъ, только ворота; ланцухи до узводу за гдрьскии пнзи купованы, а тепер ѡдинъ ланцухъ только; естли будеть узвод вроблен, тогды потреба двох ланцухов к нему; замъков тежъ добрыхъ[9] немашъ, ѡдно два замочки, которыш к воротомъ не годни суть, кнзь староста казалъ ихъ покупити за свои пѣнези;

вежа ѡдна над вороты, ѡ тую вежу повѣдили вси земяне и мещане, иж ѡни з ымѣнеи своих не повиньни робити, нижли, деи, тая вежа роблена наимомъ за пѣнези гдрьскии;

подле тое вежи, вшедши в замокъ по лѣвои руцѣ ѡт реки Богу, починаються городни земянскии и мещанскии:

первая городня, которую повинни вси земяне уздоимомъ робити водле можности селъ своихъ;

за тою посполитою городнею дворецкая городня пна Семена Кмитича а Ѡлексанъдровое Дмитровича а Дубицкое и тежъ мещанъ нѣкоторыхъ

[1-1] *5(18) серпня*

[2] ŹD Tam

[3] ŹD nim

[4] ŹD Łuszczyczy

[5] ŹD Taborowski

[6] *Літера* а *виправлена з* и

[7] ŹD Hryzowskaia

[8] *Літера* л *виправлена*

[9] ŹD dolnych

вѣницкихъ, которыи на тои сторонѣ на дворцы мєшкають; подлє тоє – городня Михна Якубовича з ымѣньѧ єго Сємакова,

подлє Михна Якубовича городни Миска Дємидовского городня з ымєнья єго Дємидова, //

[P/112/99] за тою городнєю дємидовъскою засє двѣ городни всихъ зємянъ вѣницкихъ, которыи повиньни такъжо вси посполь робити;

подлє тыхъ двохъ городєнь пополитыхъ городнях[10] погрєбищьская, котороє Погрєбищо тыхъ часовъ дєржить Гришко Ѡнашковичъ;

за тою погрєбищьскою городнєю Микулинского городнѧ з ымєньѧ єго Почапинєцъ,

подлє почапинъскоє городни Ивана Кошичича а Сасиновоє городня з ымєнєи ихъ з Святковцов а Янєвцовъ,

за тою городнєю пришла вєжа, которую повѣдили зємянє абы мѣла за пѣнєзи г҃сдрьскии роблєна быти, нижли, свѣтъчили мєщанє и мєльникъ и пушкар старыи, што ж за нєбожчика к҃нзя Костєнтина люди всихъ бояръ дєрєво возили и робили, а тєслю намѣсникъ наимовалъ;

до тоє вєжи ѡт Воротноє вєжи – ѡсмъ городєнь;

за тою вєжою городня Пєтра Бразковича а Миска Стєпановича а Ивашка Вороновицкого з ымєнєи ихъ Туръбова а с Цаборова[11];

подлє тоє городни Ѡлєхна Микулинъского городня з ымѣнья єго Микулина,

подлє Микулинъского городни Михна Якубовича з ымѣнья єго Махновєц городня,

за махновскою городнєю Борыса Коцубова з ымѣньѧ єго Якушина городня,

За Коцубовою городнєю Миска Стєпановича з ымѣнѧ єго Пєтничан городня,

за пєтничанскою – городня людєи замъковыхъ мєзиковцовъ[12] а Микулинъского зъ Супрунова, котороє тєпєр Бабинъскии дєржитъ в заставє; //

[99 зв.] подлє тоє городни Зарубина а Шановцова городнѧ с Коморова,

за тою городнєю трєтяя вєжа замъковая – Пополитая – всихъ зємян, ѡ которую вєжу такъжє прѣлисѧ, иж бы нє мѣли робити, ино тыи ж вєрху писаныи сознавали, што ж люди их робили и дєрєво возили; до тоє вєжи трєтєє ѡт ѡноє вєжи Вєрхнєє сєм городєнь;

за тою вєжою городня Тиши Быковского з ымѣньѧ єго Пєрхуровичъ[13],

подлє пєръхуровъскоє[14] городни Ивашка Стрыжовского а Сасиновоє зъ Стрижовки городня,

---

[10] городня

[11] Приборова

[12] *Перша літера* в *виправлена*

[13] Пєрпуровичъ; ŹD Perchunowicz

[14] пєръпуровъскоє; ŹD Perchunowskoie

за стрижо*в*скою городнєю Ивашка Вороновицкого з Вороновичъ городня,

за вороновицъкою – городъня Коръдышова з Линє*н*ца[15],

за ко*р*дышо*в*скою Дубицкоє городня з ымєньѧ єє Камєногоръки,

за Дубицкоє городнєю мєщанъ вєнєцкихъ три городни посъполь,

за мєщанъскими городнями п҃на Ивана Го*р*ностая, ма*р*ш алъка дво*р*ного, з ымє*ня* єго м҃лсти з Гущиньцовъ городня;

за гущи*н*скою городнєю Алєкса*н*дровоє Дмитровича городня з ымѣньѧ єє Комарова а с Чє*р*лє*н*кова[16],

подлє тоє городни двѣ городни п҃на Сємєна Кмитича з ымѣньѧ єго з Лѣтина а с По*в*тєвцовъ[17],

за тыми городнями городня имѣньѧ Вонячинъско*го*, котороє д*є*ржить панъ Сємє*н* Кмитичъ на г҃сдря єго м҃лсть;

за вонячинъскою – городня Ивана а Лаврина *Яц*ко*в*скихъ з ымѣнья ихъ *Яц*ковцовъ, за *яц*ко*в*скою //

[PA/113/100] за яцковъскою городнєю Васильѧ Дєшко*в*ского з Дєшко*в*цо*в* городня – то вжо ѡстаточная пришла к вєжи Воротно*и*;
ѡ*т* тоє трєтєє вєжи до вєжи Воротноє всихъ городєнь пє*т*на*д*ца*т*.

То єстъ вси*х* городєнь замъку Вєницкого три*д*цать, а вє*ж* – три.

Ѡ роботє того замъку ра*д* быхъ писа*л*, котораѧ горо*д*ня добра, а котораѧ лиха и што бы потрєба было поправовати, ино всєго замъку нємашъ чого хвалити – вє*с* ѡпа*л* и ѡгнилъ и ѡ*б*маза*н*є всє ѡпадало. На вєжахъ ни на ѡдны*х* яко по*д*саби*тя*, та*к* и всходовъ ани двєрє*и* до ѡбла*н*ковъ нѣтъ. К тому тє*ж* и вєльми малы*и* єсть, и дєрєвомъ вє*л*ми тонъкимъ роблєнъ и єщє нє в замо*к* стѣны[18]– правє бы [19-]ѡдрина, – всє дири[-19], и нє вѣмъ, гдє бы и*н*дє[20] такъ просто замо*к* роблєнъ былъ, яко тотъ, здѣшни*и*. Нє только людємъ в часъ пригоды ѡ*т* навального нєприятєля нѣгдє запєрєтисѧ и ѡбороны ѡ*т*коль вчинити, алє и быдла страшно запєрєти. Бо яко-*м* живъ, – таковогo простого а слабого замъку укра*и*но*го* нє видє*л*.

Гдє жъ к҃нзь староста ѡказыва*л* мнѣ мѣстьцо на замокъ вєлми годноє и подобноє, котороє єстъ ѡ*т* тєпєрєшнє*го* замъку увє*р*хъ так далєко, якобы ѡ*т* па*л*а*ц*у г҃сдрьского вилєньского до С҃тоє Тро*и*цы, рускоє цє*р*кви. До которого мѣстьца выє*ж*дчали єсмо двакроть с князємъ Жєсла*в*скимъ и с князємъ Корєцъкимъ, ро*т*мистры г҃дрьскими, ѡсмо*т*ряючи єго, ка*к* ся в собѣ маєть. // **[100 зв.]** Ино ѡ*т* тєпєрєшнєго вєлми єсть твє*р*доє а бє*з*пєчноє: лука ѡдна мєжи Богу якобы шиєю протягнулися[21], [22-]и ѡтъ сєє и ѡтъ тоє[-22]

---

[15] Глинє*н*ца
[16] ŹD Czelenkowa
[17] ŹD Powłewcow
[18] *Правлено*
[19–19] ŹD odny na wse diry
[20] *Правлено*
[21] протягнулася; ŹD protiahnułasia
[22–22] *Правлено*

стороны река ее ѡблила. Только пя*т*десять сажонъ вши*р*ки река ѡ*т* реки назыслас[23]. И в то*и* луцѣ вчинивши копе*ц*[24] и занемъши ста*в* на Богу, и на то*и* шии ровы два або и три може быть справивши, – замо*к* велми тверды*и* будеть, которо*го* ни по*д*копать, ани з дѣлъ на него стреляти ѡто всихъ сторонъ не можеть. И на приселенье[25] мѣста мѣстьцо есть вельми погожее, ровное, не такъ яко теперешнее, и*ж* замо*к* мѣста не всего видить, а мѣсто – замъку. Яко *ж* есмо много таковы*х* мѣсте*ц* ѡбыскивали и не гли[26] зна*и*ти на*д* тое мѣстьцо лѣпшого и годне*и*шого.

А не хотечи-*л* того замъку з мѣстъца теперешнего рушити, ино могъ бы его прибавити, для чого *ж* есмо и мѣ*ст*цо тое, где бы могъ ему прибавле*н*е вчинити, вымеряли – сто и три*д*цать сажонъ, на которомъ можеть поставить три*д*цать городе*н*, нижли не естъ тве*р*дое и ѡ*т* подкопыванья небезпечноее[27], и рову нельзѣ копати, бо каме*н* и скала великая пришла.

И естли будеть воля г҃сдрьская [28]-на то*м* ново*м* мѣстъцу-[28] замокъ мѣти, тогды потреба на копецъ и на за*и*ма*н*е ставу накладу немалого пѣнезе*и*. А здѣшнии земяне и мещане того ся по*д*нимати не хочуть и за своимъ недоста*т*комъ досыть тому вчинити не могуть. А што ся тыче*т* //

[**PB/114/101**] А што ся тычеть роботы самого замъку, – тое жъ дерево на него вы*и*деть яко и на теперишни*и* замо*к*, бо нема*ш* чого поправляти, але все знову потреба робити, ка*к*[29] же ѡни и тое роботы городень свои*х* вымовляютьсѧ. И мовили мнѣ, и*ж*, де*и*: "Мы, што можемъ людми своими вробити, – того ся не ѡ*т*мовляемъ, а на приба*в*ле*н*е то*го* замъку и тве*р*де*и*шую а моцне*и*шую роботу, не буде*т* ли ласки и помочи г҃сдрьское, тогды мы жа*д*нымъ ѡбычаемъ досыть тому вчинити не можемъ ани мае*м* ки*м*."

Што ся дотычеть сторожо*в* и кликуновъ, ино повиненъ староста на*и*мовати за пѣнези, которыи земяне з люде*и* своихъ подымъщину дають – с кождо*го* ч҃лвка по полътретя грош а лито*в*скихъ бе*з* пѣнезя. А тыхъ пѣнезе*и* выходить з люде*и* ихъ всихъ два*д*цать и пя*т* копъ гроше*и*, а часомъ больше*и*, коли люди ѡсядуть. А коли люди розы*и*дутьсѧ, тогды меньши приходить. Котораѧ, де*и*, устава на тыи кликуны и сторожи ещо з дѣдовъ и ѡ*т*цовъ *их* уста*в*лена. А за тыи пѣнези го*д* до году мае*т* староста сторожовъ де*р*жати, которыи сторожи повиньни вночи на замъку кликати, а вдень – стеречи. Ни*ж*ли мещане тое клико*в*щины не дають здавна, ѡ*д*но сторожу за мѣстомъ на сохахъ для себе де*р*жа*т* по весне а ув осень, коли пашуть, – для бе*з*пече*н*ства тата*р*.

---

[23] ŹD nazysła

[24] ŹD koniec

[25] ŹD pryzdenie

[26] могли; ŹD mohli

[27] *Виправлено з* небезпечные; *має бути* небезпечное; ŹD nebespecznoie

[28-28] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

[29] *Перша літера* к *виправлена з* т

А то суть бронныи рєчи замъку Вѣницкого:

двѣ дильца нєвєликихъ литыхъ: ѡдному конєц // [101 зв.] ворвалъся, заправлєно желѣзомъ – с того стрєляють, которое стоить на мосту; а другое дѣльцо – на вежи, ѡтъ мѣста, поведают, привєзєно дѣряво, – с того нєбєзпєчно єстъ стрєляти;

гаковниц желѣзныхъ двадцать и шєсть добрыхъ, готовыхъ ку стрєльбѣ;

а чотыри кии старосвѣцкихъ[30] литыи, нєпєвныи ку стрєльбѣ;

а ручниц ни ѡдное нимашъ,

пороху готового может быти якобы камєнь,

салѣтры двѣ бочки нєвєликихъ, мєньши солянокъ, а трєтєє бочки – половица;

сѣрки можєть быти с камєн,

свиньцу можєть быти больши трєхъ камєнєи,

куль дѣльныхъ камєныхъ желѣзомъ ѡбливаныхъ дєвєтьнадцать, а гаковничныхъ куль сорокъ;

пороховницъ ни ѡдноє нѣтъ.

Пушкарѣ: ѡдинъ на имя Ѳєдор, которому службу платять з Скарбу шєсть копъ грошєи а сукно люнъскоє, которыи пушкар порохъ робить з готовоє салѣтры, а самъ[31] салѣтри робити нє вмѣєть; а другого пушкаря, на имя Михна з Бару, тыхъ часов при насъ к҃нзь староста [...][32] Тотъ вмѣєть и салѣтру робити и гаковницы и ручницы.

Студня в замъку справєна со всимъ за к҃нзя Пронского пѣнєзми г҃сдрьскими, которая у глубину ѡсми сажонъ, а впопєрєкъ – дву сажонъ. Ѡ наспижовани //

[РГ/115/102] Ѡ наспижованьи замъковомъ пыталємъ, єстли бы ко[33] котороє ѡтъколь было, ино к҃нзь староста повѣдилъ, иж ѡнъ пєрвєи сєго и тыхъ часовъ з своихъ имѣнєи колькодєсять возовъ живности припровадилъ: муки, горохи, крупы, мяса, пшона. А тутъ нє маєтъ с чого нє только наспижованьѧ для часу пригодного а навального ѡт нєприятєля мѣти, алє и поживлєнѧ жадного нє повєдаєть – ани пашни, ани ѡгородовъ, ѡдно млыны, которыи суть к замъку: ѡдинъ на Богу, а другии в Мєзиковѣ. Тыи, дєи, млыны, коли вєликаѧ вода, нє мєлють, а коли вода высхнєт, – тогды тєжъ молоти нє можєть. С которых, дєи[34], млыновъ нє только самъ староста ис почтомъ своимъ выховатисѧ, алє и врадникъ єго поживитисѧ чимъ нє маєть.

А корчомныхъ пєнєзєи приходить з мѣста на старосту двадцать и двѣ копє грошєи. Ис тыхъ жо грошєи, повєдаєть, на попа городового идєть тры

---

[30] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[31] *Виправлено з іншого слова*; ŹD kak

[32] *Речення не закінчене*

[33] *Зайве;* ŹD *відсутнє*

[34] *Після слова чорнильна пляма*

копы гр҃шеи, а за горелъку и за мыто пятдесят копъ грошеи приходит, а з села з Мезикова – полъторы копы грошеи. А кромъ, деи, того жадного гроша нѣтъ ани дани медовое, ани иншихъ жадныхъ доходовъ и пожитковъ. А мыта соленого приходъ – с кождого воза великого и малого по двѣсте головажень соли.

Земяне тежъ повѣдили, естли бы котораѧ пригода а навольность[35] пришла, тогды кождыи з нихъ про себе живность мусить в замокъ провадити, а тепер, коли потребы неть, ино нихто ничого не держить. // [**102 зв.**] Ѡ которомъ наспижовани замъковомъ яко к҃нзь староста, такъ и земяне потребуют ласки и ѡсмотренѧ г҃сдрьского.

А тыи жъ земяне и мещане повиньни мостъ на Богу робити такъже по дельницамъ яко и в замъку городни робят. А подводы по тому жъ вси посполъ по недѣлямъ дают яко земяне, такъ и мещане – кождое село чергою, которыи подводы ихъ повиньни ходити до Бряславля. [36-]А коли до Литвы потреба, – тогды до Красилова, до Чуднова[-36] мают давати, а далеи не повиньни. А коли будеть потреба которому послу або гонцу проводников до Волохъ або до Турекъ, – тогды село городовое[37] Мезековцы повиньни с посломъ и з гоньцомъ ходити колько будеть потреба, а земяне и мещане повинъности на то не маютъ.

И ставъ на Богу, которыи к҃нзь Проньскии ново вробил, и млынъ: два кола мучнихъ, а третее, ступное, справилъ. Тотъ став повинни гатити мещане г҃сдрьскии и земянскии, хто-кольвекъ в мѣсте мешкають. Такъ теж и стацѣю на послов и гонцовъ и дворанъ мещане повиньность мають з давныхъ часовъ давати и люди земянскии, которыи в мѣсте мешкають, кром селъ земянскихъ.

Село Мезяковци, которое только ѡдно к замъку тягнеть, повиньни робити, ѡкромъ городень, гридню, кухню, лазню, пекарню, холодникъ на замокъ. А к тому сѣно косеть и гребуть ѡдин д҃нь, а инъшее роботы никоторое з нихъ не кажуть. А готового плату // [**РД/116/103**] А готового плату полъторы копы грошеи дають, и тежъ, коли потреба вкажеть, повиньни при старосте на службу ездити.

Пры томъ которыи ставы три прислухают[38] к замъку: ѡдинъ на Вѣницы под мѣстом, а другии на Вишни, в полумильи ѡт замъку, а третии – в Мязикове, [39-]на которыхъ и млыны бывали. Тепер только в Мязикове[-39] млын естъ, а тыи другии ставы показилися.

А которое имѣнье Вонячин на тотъ часъ пан Семен Кмитичъ держить ѡт гдря его м҃лсти, – я хотелъ того имѣньѧ службу и маетност и пожитки в реистра мои увести, ино панъ Семенъ Кмитичъ повѣдилъ, ижъ всего того

---

[35] навальность; ŹD nawalnost
[36–36] ŹD *відсутнє*
[37] ŹD starodawnoie
[38] *Буквосполучення* -ух- *виправлене*
[39–39] ŹD *відсутнє*

имѣньѧ маєтность и службы и подачки ѡн самъ, рєистра справивши, до г҃дря єго м҃лсти послал. Нижли далъ ми ѡ томъ знати, ижъ тому имѣню ѡт замъку и волости Хмєлницкоє кривды и втиски вєликии ся дѣють в посєгани зємли и сєножатєи, и в наєздках, и в пожогах и грабєжахъ. И тыхъ часов, при моєи бытности, наславши на властныи сєножати того имѣньѧ, сѣна колкось стоговъ сожгли, а иншоє побрали, нє дбаючи на листы г҃сдрьскии.

За доконанъємъ тыхъ справ вышєи назначєныхъ, ѡбачивши мнѣ тотъ замокъ г҃сдрьскии на всємъ нєдостаточныи и вєлми слабыи, на которого потрєба єсть нємалоє бачности и споможєня г҃сдрьского яко роботою, такъ и всими инъшими достатки, которую жъ всю потрєбу ѡного замъку панове, // [103 зв.] зємянє и мєщанє на Скарбъ г҃сдрьскии накладаютъ и сами сєбє ѡт того якобы прожних мѣти хотят. Я, – то намєншии слуга єго м҃лти, розумѣючи, и нє хотєчи таковоє шкоды Скарбу г҃дря єго м҃лти зычити, видєлося мнѣ вчинити вѣдомость – што єсть маєтности подданыхъ г҃сдрьскихъ при томъ замъку єго м҃лсти яко бояр самыхъ и людєи ихъ, такъ и мєщан вѣницъкихъ, для того, абы єго м҃лсть г҃сдръ король, зрозумѧвшы способу и маєтъности подданыхъ своихъ, рачил вєдати, которую тягость ѡного замъку на брємя Скарбу своєго господарского взяти, а што тєжъ на нихъ узложити, ижъ бы за нєвѣдомостью Скарбъ єго м҃лсти на томъ нє шкодовалъ.

Ино напєрвєи в мѣстє Вѣницкомъ мєщанъ г҃сдрьскихъ сто и сорокъ дымов и ѡдинъ, а пасєкъ в нихъ – двадцат и сємъ, а боярскихъ домов – двадцєть и ѡдинъ, а людєи ихъ ис поповъскими людми – сто и дванадцат[40] дымовъ.

То єстъ всихъ домов в мѣстє Вѣницкомъ и мєщанъ г҃сдрьскихъ и людєи боярскихъ – двєстє пятдєсят и тры домы, кромъ домов боярскихъ и подворников ихъ.

А в сєлєхъ, которыи к замъку Вѣницкому тягнуть, г҃сдрьскихъ и боярскихъ людєи:

в головахъ у Вонячинє а в Новосєлицы, повєдают, пятдєсять ч҃лвка, а в Мязиковє сємъдєсят ч҃лвка, – то сут сєла г҃сдрьскии; в Гущинцох //

[PE/117/104] в Гущинцохъ п҃на Ивана Горностаѧ, марш алька дворного, инъмѣныи[41] полтрєтядцать[42] ч҃лвка;

в Лѣтиню п҃на Сємєна Кмитича имѣнии сто ч҃лвка,

а въ єго жъ имѣньи в Польтєвцохъ тридцат ч҃лвка,

у Пєтничанєхъ а в Дємидовцохъ, в ыимѣньѧхъ Миска Стєпановича, сто и дєсєть ч҃лвка, котороє имѣньє Пєтничанє ѡтєц єго Стєпанъ выслужилъ на г҃сдри єго м҃лсти за нєбожчика князя Костєнтина;

у Махновцох, Михна Якубовича имѣньи, шєстьдєсятъ ч҃лвка;

---

[40] *Виносна "д" вписана замість "и"*

[41] имѣныи; ŹD imenyi

[42] 25

в Микулинъского имѣньѧх[43]: в Микул*ин*цох ше*стд*есят чолевека, а в Почапи*нц*ох два*д*ц*ат* ч҃лвка;

у Стрижовци а *в* *Я*неве, в ы*им*ѣньѧ*х* Кошчиныхъ а вдовы Сасиновое, девеносто ч҃лвка;

в Супрунове, Микулинъского имѣньи, которое тепе*р* Бабинъски*и* в заставе де*р*жить, сорок ч҃лвка, и то е*ст* выслуга его за небо*ж*чика к҃нзя Костенътина;

в Кананаго*р*цо*х*[44], Дубицкое имѣнье, три*д*цать ч҃лвка;

в *Ят*ковцо*х*[45] ѡбѣюхъ, в ы*им*ѣньѧ*х* Куницкого из брато*м* [46-]его, три*д*цать ч҃лвка[-46];

в Ч*е*рле*н*кове, Алекса*н*дровое Дмитровича имѣньи, два*д*цать ч҃лвка;

в Якушинъцохъ, Борыса Коцуба имѣньи, ше*стд*е*сят* ч҃лвка;

у Васильѧ Дешко*в*ского в Дешко*в*цохъ сорокъ чолевека;

у Дмитра Красносѣльского в Новоселъка*х*, которое ѡтъ Микулинъского в заставе де*р*жи*т*, десят ч҃лвка; //

[**104 зв.**] в Новоселицы, Михна Якубовича имѣньи, петна*д*цать ч҃лвка.

Сума всихъ тыхъ люде*и* в мѣсте Вѣницкомъ и в повѣте замъку Вѣницкого г҃сдрьскихъ и бо*я*рскихъ – тисеча и сто и тринадъцать ч҃лвка.

Нижли ѡколо ѡсѣлости тыхъ люде*и* дают п҃нове земяне причину, што *ж* ѡни ачко*л*ве*к* та*к* множство и*х* в себе мают, ѡднако *ж* службы и пожитко*в* с нихъ мало – только в году три *д*ни служа*т*, а хто не служить, то*т* по шести гроше*и* даеть, а в томъ б҃г*ат*шии и пышне*и*ши*и* мужикъ, нижли панъ. А то для того ся дѣеть, што *ж* граница по*л*скаѧ недалеко, – какъ которы*и* ч҃лвкъ усхочеть завиниты и або не завини*т*, такъ идеть прочъ, а выданьѧ и справедливости жадное не маю*т*. И еще, приходечи ѡ*т*толь, злодѣ*и*ство и шкоду чиня*т*. За которымъ роспуще*н*ствомъ хлопъскимъ, ижъ и са*м* на себе и на п҃на ничого не робить, а наболе*и* вѣдае*т* дорогу, куды втекати. Для того и злодѣ*и*ства и розъбои и вси речи[47] злыи в томъ краи ѡ*т* нихъ самихъ и ѡ*т* жо*н* ихъ плодя*тся*, бо не маючи што робити, муситъ мужъ красти або ро*з*бивати, а жона чары чини*ти*.

А такъ, хотячи ускромити напе*р*ве*и* грѣхъ, а пото*м* шкоду земъскую, потреба есть на то великого ѡсмотреньѧ и ласки и бачности г҃сдрьское, жебы его м҃лсть г҃сдрь рачилъ росказа*т* тую уставу яко паномъ корунънымъ, такъ и волыньскимъ и подо*л*скимъ вчинити. Неха*и* бы п҃нове //
[**PS/118/105**] Неха*и* бы п҃нове поляковe жадныхъ люде*и*, будь ѡ*т*чичовъ або не ѡ*т*чичовъ, ѡ*т* волы*н*цовъ и подолянъ не при*и*мовали, а которыи бы втекали, – ты*х* бы выдавали по*д* утраче*нем* имѣне*и*. Та*к* тежъ и панове волыньцы и подоляне по тому жъ к нимъ ся заховали. А кгды ся то поста-

---

[43] *На слові чорнильна пляма*

[44] Каменого*р*цо*х*; ŹD Kamenahorach

[45] Яцковцо*х*

[46–46] ŹD *відсутнє*

[47] ŹD razy

новить, тутъ ся врихлє ѡкажєть – єстли тыи жъ люди в роботах и подачкахъ паномъ своимъ нє будутъ повольнєишии и пожиточнєишии, и в тых злостяхъ своихъ смирнѣишии, а наболєи в потрєбахъ г͠сдрьскихъ и зємъскихъ, которая на нихъ приходити будєт, – жадноє причины знаходити собѣ нє могуть. А поки того нє будєть, – тогды ничого доброго тамъ ся справовати нє можєть. //

РЕВІЗІЯ БРАЦЛАВСЬКОГО ЗАМКУ

[105 зв.] Мсца августа КА [21] ден, индикта Г [3]
Попись замку Браславского

Абы была вѣдомость[1] гсдру его млти ѡ роботе замъку Бряславского, повѣдили вси земяне-шляхта и мещане, ижъ перед тымъ, за панованьꙗ славное памяти Александра, короля его млсти, самъ его млсть, парсуною своею гсдрьскою, со всею землею Литовскою рачилъ тут до Бряславля приежчати и ѡныи замок своимъ накладом и людми литовъскими, которыхъ з собою [2-]мѣлъ, велѣлъ[-2] при собѣ заробити. И почон[3] ѡт тыхъ часовъ больши на петдесят лѣтъ тотъ замокъ стоялъ[4]. Потомъ, за держаньꙗ князя Ильи Костентиновича, гсдрь его млть росказалъ ѡныи замок [5-]зася знову[-5] заробити своими пѣнезми, и дано, [6-]деи, на тую[-6] роботу кнзю Ильи зъ Скарбу его млти семъсотъ копъ грошеи. То пак, деи, ѡн, побравши пѣнези, и двѣ части того замку своими людми заробилъ, а третюю часть на земян и мещанъ здѣшнихъ кгвалтомъ накинулъ[7], которыи мусили за неволею и за великимъ караньемъ городни и вежи заробити. И которую часть городень и вежъ кнзь Илья робил, а што тежъ земяне и мещане за мушеньем заробили, – я того всего ѡгледалъ и достаточнеи в семъ реистре ѡписалъ.

И такъ ся с початку ѡныи замокъ Бряславъскии в собѣ маег:

напервеи мостъ, которымъ до замъку ездеть, повинни робити вси // [PZ/119/106] робити вси земяне и мещане, которое роботы ѡного замку не вымовляются и хотять его и вперед завъжды вси посполъ робити; а до узводу и до[8] воротъ замъковыхъ тесли мѣстъскии, колько ихъ будеть, повиньни дерево выробити, а земяне и мещане мают вывезти; и тыи жъ тесли повиньни ѡнымъ деревомъ яко узвод, так и ворота вробити яко иж за кнзя Ильи и за кнзя Пронского ѡныи тесли тот узвод и ворота вробили з дерева ихъ посполитого;

а вежу над вороты с ѳундоменту аж до верху заробили вси земяне, посполите, людми своими и побили; а кганок и столбу и в середине ѡное вежи светлицу справилъ, поведають, кнзь Проньскии за пнзи кролевъскии.

за тою вежою, идучи в замок по лѣвои руцѣ, городни идуть:
первую городню вробили земяне: Исаи Жабокрицкии, Иван Кошчичъ, Богданъ Слупица[9];

---

[1] Архив Юго-Западной России. - Ч. VI. Т. I. - Киев, 1876 (далі – VI/I) wedoma
[2-2] VI/I pryweł
[3] VI/I poczał
[4] VI/I stojat
[5-5] VI/I zasiawu
[6-6] VI/I desiatu
[7] VI/I zakinuł
[8] VI/I *відсутнє*
[9] VI/I Stupica; ŹD Słubica

подлє тоє городни вробили городню Роман Красносєлскии а Шєшковичи а Өєдор[10] Коротковичъ[11] з братомъ;

за тою городнєю трєтюю городню[12] вробили Василєи Романовичъ а люди кнзя Өєдоровы Чєтвєртєнского и ихъ потужники,

чєтвєртую городню вробили Клєщовскии, Сѣмашъковаѧ, Зьяловъскии, Бушинскии,

пѧтую городню вробили зємянє, на имя: Хруцъ а Кордыш а Скиндир а Кожанъ, Ивашко Копутєриньскии[13], [14-]Дємко Нацкович[-14], Милька[15] Бєрєзовъская, Комар Борысъ, Андрєи Шандырєвскии из братєю, Костя Козар, Сазко[16] Кудрєнко;

шостую городню вробили Мормули из своими потужники; //

[**106 зв.**] за тою городнєю вєжа другаѧ, которую робилъ кнзь Илѧ;

подлє тоє вєжи городню вробили: Сєргєи Ѡратовскии а Миско Дємидовскии, Андриясъ Янчинскии а Рахновъскии[17];

за тою городнєю чотыри городни поспол вробили мєщанє вси бряславскии,

за мєщаньскими городнями ѡстаточная городня к вєжи пришла, тую городню и вєжу и єщє чотырнадцат городєн и три вєжи ѡт мѣста вробил кнзь Ильѧ; а всєго того замъку робилъ кнзь Илья пєтнадцат городєнь и чотыри вєжи, а зємянє и мєщанє вробили ѡдиннадцать городєнь а двѣ вєжи – большєи, нижли трєтюю част;

а сума всих городєн и вєж замъку Бряславского – двадцат и шєст городєн, а вєж – шєсть.

И тоє роботы кнзя Илины[18] дорobливал кнзь Пронскии – в чотырєх вєжах вєрховъ прибавлялъ и покрилъ, нижли тыи вєжи вси яко роботы кнзя Ильины[19], такъ и зємянскии [20-]и мєщанъскии[-20], – вси нє ѡбмазаны, и городни тєж иншии нє мазаны, а которыи были ѡбмазаны, ино вєльми плохо, а вжє и тая глина ѡпадала.

А на иншихъ вєжах помостов и усходовъ нѣтъ и подсабитьѧ доброго нє вчинєно, и Ѳунъдомєнты и стрєлба зємная, которая вдѣлана, – тыи стрєльбы зємъныи пєскомъ нє насыпаны и вєрхи нє побиты, – дожчъ на нихъ идєть, и гниєть. И помостов // [**РИ/120/107**] И помостовъ и столъбъ, которыи были в замъку ѡколо всихъ городєнь, и двєрєи в ыньшихъ

---

[10] VI/I Todor

[11] ŹD Korołkowicz.

[12] VI/I *відсутнє*

[13] Копыстєриньскии; ŹD Kopysterynski

[14–14] VI/I Deszko Nadzkowicz; ŹD Dezko Nachowicz

[15] VI/I Miska

[16] VI/I Szeszko; ŹD Jezko

[17] VI/I Radnowski

[18] VI/I Iłyi

[19] VI/I Iłyi

[20–20] VI/I *відсутнє*

городняхъ немашъ[21]. То, деи, все ѡбожъгли[22] за первыхъ старостъ, которыи мешъкали на местце кнзя Проньского, и теж жолънѣри. А такъ то все потребуеть ѡправы, бо за тымъ недостаткомъ яко ѡброны доброе быть не может, так и схована в оныхъ городнях земяне и мещане не могут мѣти.

Ѡ сторожи и кликуны пыталомъ. Повѣдили кнзь староста и земяне и мещане, иж ни ѡдного сторожа ани кликуна нѣтъ, ани мают ѡтколь мѣти и теж на чомъ ховати, бо, деи, здавна с тыхъ селъ бывало, которыи розданы, [23-]ино вже[-23] тыи села спустѣли и таа сторожа[24] згинула. Ѡдно подстаростии наимает двох слугъ по копе грошеи, которыи воротъ стерегуть[25] и узводу ѡсмотряють, а не кличуть, на што потреба естъ ѡсмотрена и ласки господаръское.

Воды тежъ в замъку нѣтъ. Котораа студня почата[26] была выбивати, и немало [27-]вже выбито[-27] – полдесета сажня, и дошками ѡпѣрена, ино еще до воды не дошли. А вымеряли есмо, ижъ только вжо копати чотыри сажни и локот до воды. На то потреба естъ пѣнезеи, а ремесникъ[28] у Зѣнъкове мешкает. И то теж дали знати, ижъ часу пригоды и ѡбляжена ѡт моцныхъ неприятелеи, с тое ѡдное студни не будеть достатку воды.

А к тому потреба естъ мостъ до замъку черезъ Пуцевку, рѣчку, и бакшты на тои горѣ, которая ѡт замъку вышла, и не естъ ѡт неприятеля безъпечно, бо можеть // [**107 зв.**] по неи на гору Замъковую добытися. А коли бакъшта будеть на тои горѣ справена и боиницы вчинены, тогды жадного приступу не допустить. А мостъ для тое причины потреба, ижъ тымъ мещаномъ, которыи за Пуцовкою мешкают, вельми трудныи усход пѣшимъ до замъку, а возомъ и конемъ жадною мѣрою не можеть узехати, ѡлиж кругомъ, якобы великая чверть мили до замъку возы[29] ездять и воду туды жъ возять. Часу пригоды не могуть ся такъ далеко к замку люди з статки своими поспешити и сами в руки неприятелю увоидут. А кгды на томъ мѣстцу за ласкою гсдрьскою мост справенъ будеть, – тогды яко вбѣжищо поспешнеишое и безпечное[30] людемъ до замъку, такъ и вода ближъшаа прибудеть.

И теж потребуют млсрдьа господарского ѡ прибавлене замку здѣшнего Бряславъского, бо замок вельми есть малыи, не водлугъ достатку людеи – не только половица их, але и третяя часть з статки

---

[21] ŹD nemaiut
[22] VI/I obeschli
[23-23] ŹD y nowsze
[24] VI/I straża
[25] ŹD berehut
[26] VI/I poczała
[27-27] VI/I newybiła
[28] ŹD pomernik
[29] ŹD weży
[30] VI/I swoie

своими часу пригоды нє могуть сѧ вмєстити. Гдѣ я самъ тому зрозумѣлъ и плє*ц* вымєрялъ, и*ж* мож*ет* єго прибавити больши нижли тєпєрєшнии, а накла*д* нєвєликии на то вы*и*дєть, бо при томъ замъку яруги глубокии с обу сторо*н* пришли: с одноє стороны *ѡт* Бг҃а, а *з* другоє стороны – *ѡт* Пуцєвки[31], мєжи которыми яругами того плєцу *ѡт* мѣста, гдѣ потрєба єстъ дєрєвомъ заробити только шєстьдєсятъ и дєвять сажонъ, а бо*л*шє*и* дєрєва нє вы*идет*, ѡдно на два*д*ца*т* и три городни, то *єст* по три сажни в горо*д*ню, а *ѡт* тыхъ // **[Рθ/121/108]** а *ѡт* тыхъ яругъ дєрєвомъ городєнь нєпотрєба роби*ти*. Повєдаєть кнзь староста, и*ж* можєть бє*з* дєрєвєныхъ городєнь плєтєнємъ моцно мєжи сто*л*пъя ѡпл*ет*ши и глиною то*в*сто ѡ*б*мазавши, и в*є*рхи ѡбла*н*ковавши, – тогды досыть твєръдости будєть. А кромъ накладу Ска*р*бу гдрьского могуть тую роботу *ѡт* ты*х* ярю*г* зємянє и мєщанє собою зароби*ти* и ѡ*б*мазати и ро*в* выкопати с тоє стороны, *ѡт* мѣста, гдѣ маєть дєрєво*м* роблєно быти, ачкольвє*к* ѡни того на сєбє нє по*д*нималисѧ. Нижли мнѣ[32], ѡбачивши ма*єт*нос*т* ихъ, такъ сѧ видить[33], а вє*д*жо всє то *єст* на воли и на ласцє гсдрьско*и*.

А то суть бро*н*ныи рѣчи замъку Бряславъского:

двѣ дѣла вєликихъ а чотыри дѣла польныхъ,

гаковницъ два*д*цать и ѡсмъ добрыхъ и ку стрє*л*бѣ готовыхъ, нижли ложа во *в*сѣхъ дѣлъ лихи,

а и*н*шии дѣла дѣрявы, ѡси и колєса плохи суть и шины роспадалисѧ, трєба ѡправы, а и*н*шии дѣла знову пєрєлити;

а ручницъ ни ѡдноє нѣтъ, ѡдно [34-]три кии[-34] старосвѣцъкихъ, которыи можєть пєрєлити, и злучивши в о*д*но мѣсто с тыми кии, которыи суть у Вѣницы[35], – пя*т* ихъ[36], – будєть дѣло доброє;

пороху дѣльного готового двѣ бочки полъныхъ, а трєтяѧ нємного нє полъна[37], в которы*х* бочєчкахъ[38] мож*ет* быти в тыхъ полъныхъ по пєти камєнє*и*, а в то*и* нєпо*л*но*и* чотыри камєни, всєго то*го* – чоты*р*на*д*ца*т* камєнє*и*;

а гаковничного пороху мож*ет* быти с по*л*камєня;

[108 зв.] салѣтры двѣ бочки полъныхъ, а трєтєє бочки бо*л*шаѧ половица, в которыхъ можєть быти по шєсти камєнє*и*, а в то*и* нєполъно*и* три камєни, всєго того – п*ет*на*д*ца*т* камєнє*и*, [39-]а в то*и* нєполъно*и* три камєни, всєго того – п*ет*на*д*ца*т* камєнє*и*[-39];

сви*н*цу штука, наподобє*н*ство пя*т* камєнє*и*;

---

[31] VI/I Buewki

[32] ŹD *відсутнє*

[33] *Вписано на місці витертого*

[34–34] *Перша літера* и *виправлена*; VI/I *на місці слова крапки*

[35] VI/I wernici

[36] VI/I deł

[37–37] VI/I pełna

[38] VI/I boczkach

[39–39] *Зайве повторення*; VI/I *відсутнє*; ŹD *зайве повторення*

сѣръки[40] может быти полътора каменѧ,

куль великих каменых к великимъ дѣломъ пятдесят, а к малымъ дѣломъ, полнымъ, кулек[41] ѡловеныхъ двѣстє;

пороховницъ десят, ѳормъ дѣльныхъ и гаковничнихъ девят.

Пушкареи три: Лавринъ, Гаврило а Гринь, которымъ служба идеть зъ Скарбу по шести копъ грошеи а по сукну люнскому[42], всего того – ѡсмнадцат копъ грошеи а три сукна. Нижли тых пушкареи мало єстъ – треба єщо трех и дѣлъ тєжъ болши надобє. В которого Лаврина єстъ сыны два навчоныхъ. Естли будеть ласка и росказанє г҃сдрьскоє, мимо нихъ иншихъ непотреба искати. Тыи пушкари порох робять и салѣтру вмѣют робити, нижли достатку котловъ, корыт, кадеи, наимитов нє мают, а мѣстца потребныи на салѣтру, повѣдают, єст велми добрыи. А веджє и то бы нє шкодило, коли бы межи тыхъ руских пушкареи ѡдин былъ лях або чехъ, навчоныи пушкар, для лѣпъшоє и певнеишоє справы и стрелбы замъковоє. А што сѧ дотычет //

[PI/122/109] А што сѧ дотычеть наспижованѧ замъкового, – того жадного [43-]того жадного[-43] зернети нѣт ани мают ѡткол мѣти, бо нє толко ѳорварку, алє и пашни к замку ани ѡдного ч҃лвка нємашъ, ѡкромъ млын на Богу. С того только ровноє поживлєнє может быти, бо, поведают, болши стоит, нижли мелет.

А голого плату на старосту приходить з мыта пєтдесят копъ грошеи, а с корчомъ капъщизны другаѧ пятдесят копъ грошеи. А [44-]черєз-с то[-44] ни ѡдного пѣнезя нє поведаеть. Ѡ чомъ велико чоломъ бьют г҃сдру его м҃лсти вси земянє и мещанє, абы его м҃лсть рачилъ казат том[45] замок наспижовати для всяких пригод ѡт неприятелѧ.

Затымъ чинилъ єсми пытанє ѡколо мощенѧ мосту великого на Богу, ино землнє и мещанє повѣдили, иж перед тымъ, за к҃нзя Костєнтина и за к҃нзя Ильи, того мосту нє было – бывал, деи, поромъ, а часом[46] уброд єжчивали. Нижли за к҃нзя Пронского вси ѡни, яко земѧнє так и мещанє, зволившися, том мост по частємъ заробили и наперед тоє роботы мостовоє нє вымовляютсѧ. А инъшихъ мостов нигдѣ под Бряславлемъ ани в повѣтє Бряславъскомъ нє поведают, ѡдно ѡдинъ мостокъ на Потуши жидовє наимають робити, абы имъ волно было єздити с куплями своими. А став на Богу такъжє ѡни вси пospолъ, яко земянскии люди, так и мещанє, повинни робити и гатити. И[47] мелницу и [48-]на испусты[-48] дерево возити и ставити.

---

[40] ŹD Saletry

[41] VI/I kul

[42] ŹD łanskomu

[43-43] *Зайве повторення;* VI/I *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

[44-44] VI/I czerez to; ŹD czerez to

[45] ŹD tok

[46] *Склад -сом виправлений*

[47] VI/I *відсутнє*

[48-48] VI/I naopusty

А што сѧ тычет двох ставков на речцѣ[49], на Пуцовце, под самим мѣстомъ[50], – ѡдин ставок и млынец нижнии[51], поведают, иж вси посполъ засыпали и млынъ справили и наперед // [**109 зв.**] поправовати и робити его не выламуютсѧ. Нижли которыи ставок и млынец на тои же рѣчце[52] вышеи естъ, – повѣдили, якобы кнзь Костентинъ дозволилъ ѡдному мещанину, на имѧ Пашку Чорнодолинскому, на старомъ ставищи засыпати и млынец вробити, и ѡн, деи, вробивши, и держалъ его[53] вышеи петнадцати лѣтъ[54], а потом, не могучи его держати, запродал жиду ѡстрозскому Исачку[55]. И том жид вмер, а ѡныи став тепер [56-]на всихъ[-56] тыхъ, которого земяне и мещане робити не хотят.

Тежъ што сѧ тычеть даванѧ подвод, ино земѧне посполь з мещаны повиньни подводы давати до Вѣници, а далеи того, поведают, яко перед тымъ не даивали, так и тепер не хотят давати.

А тою дорогою до Киева и до Черкасъ и Канева, пыталом, [57-]куды перед[57] тымъ а на которыи врочища в добрыи а тихии[58] лѣта подводы хоживали проистѣи, не заимаючи Вѣницы. И ѡни повѣдили: “Почон ѡт Бряславля по селомъ, которыи перед тым бывали, а тепер вжо[59] ѡт поганства спустѣли, которою дорогою подводы вжо не могуть ходити, ѡдно на Вѣницу”. А вѣдже, поведают, все бы ся то могло направити, ѡдно бы за ласкою Божею и волею гсдрьскою замок Звиногородскии мог зароблен быти. Для чого ж надо вси инъшии потребы просят ласки гсдрьское и уставичное мешкане людеи пѣнежных, абы лѣте и зиме были хованы, бо тепер неприѧтель не боятсѧ, – нижли скоро люди пѣняжныи[60] ѡтоидуть, тогды татарове приходять и шкоду чинят. // [**РАІ/123/110**] А кгды бы люди пѣнежныи завжды ѡбѣцне мешкали, тогды як замокъ ѡныи Звиногородскии может безпечне забудованъ быти, такъ и села могуть ѡсѣсти и староста и врядники его ѡт здѣшнихъ противников будуть безпечни, и козаки теж не смѣти[61] будуть в землю турецкого[62] входити и зачепок дѣлати. И тепер бы, деи, козаковъ не мог вняти, коли бы люди пѣнежныи не мешкали. И над то, кгды бы тыи села ѡсѣли, тогды и плат на замокъ можеть прыбыти – кликовщина и сторожовщина [63-]и сторожовщина[-63], – так яко у Вѣницы. И села замъковыи

[49] VI/I redce
[50] ŹD mostom
[51] VI/I niż my
[52] VI/I redce
[53] VI/I jako
[54] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[55] VI/I *на місці слова крапки*
[56–56] VI/I ni wsich; ŹD ni wsi
[57–57] ŹD hdy pored
[58] VI/I łychyi; ŹD lichii
[59] VI/I wsi
[60] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[61] VI/I smeły; ŹD smeli
[62] Турецкую ?; VI/I Tureckuju; ŹD tureckoiu
[63–63] *Зайве повторення*; VI/I *відсутнє*; ŹD *відсутнє*

и вси инши пожитки могут знаитисѧ и выисканы быти[64], с чого бы вже[65] староста мог поживленье мѣти и на том бы Скарбъ ГДрьскии не шкодовалъ. А тыхъ часовъ не знати, гдѣ ГСДрьское, а где земянское есть, – вси селища и пожитки за[66] земяны и мещаны и за козаки суть, нижли закрыты. И хотя бы не вѣмъ какии пожитокъ с того собѣ брали, ѡднак же, поведают: "Ничого не маемъ". И повинностеи замъковыхъ не хочуть тягнути и все впусте мянуют, а предсѧ своѧтъ тамъ наше. А тамъ брата нашого а[67] ГСДръского[68] нигде не кажут и листов-твердостеи на то вказовати не хотят. А ѡднако ж ѧ, наполняючи росказанье ГСДрьское, довѣдывалъсѧ есми в мещан здѣшнихъ, што бы перед тымъ к замку селъ и пожитковъ тягнуло. И ѡни мнѣ дали реистръ, ѡписавши, которыи доходы и пожитки и села к замъку были держаны, а хто ихъ тепер мает и вживаеть, то естъ на имя: //

[**110 зв.**] Бобров, селище, к замъку прислухало, а тепер держить Исаи Жабокрицкии;

Савранъ[69], селище, было замъковое, а тепер держить Козар;

Калаур, селищо, было перед тымъ городовое, а тепер держит Грицко Чечил [70-]на Бердищи[-70];

селищо Ночкишинцы[71] здавна было замъковое, а тыхъ часов держит Щуровъскии[72];

Скавушин, селище, на воита бывало, а тепер держить тот жо Чечиль;

Воитовцы[73] тежъ на воита бывало, держить Василь Романовичъ;

Аисинъ[74], селище на Собу[75], к замъку бывало, а тепер держат КНзи Сокольскии;

Ѡстолоповъ, селищо, было городовое, держить Миско Степанович;

Славы[76], селищо, и ловы замъковыи были, держит Иван Илкговскии, а другую половину тых Слав[77] Юхно Красносѣлскии держит;

Ясы[78], селищо, городовое было, тепер держить Зияловскии[79] по жонѣ;

Удичъское, устье ѡзерное[80], здавна было замковое, тепер держит Иван Кошчич, а поведаеть, иж за КНзя Костентина и за КНзя Илью и за КНзя

---

[64] ŹD byli
[65] VI/I wse
[66] ŹD na
[67] *Зайве* ?; ŹD *відсутнє*
[68] *Виправлено з* Андрузского; ŹD Andruzskoho
[69] ŹD Sabran
[70-70] ŹD Naberdyszczy
[71] VI/I Nokiczynci; ŹD Noczkiszyna
[72] VI/I Stežurowski
[73] VI/I woytowey
[74] ŹD Uysyn
[75] VI/I *на місці слова крапки*
[76] VI/I Stawy; ŹD Stawy
[77] VI/I staw; ŹD Staw
[78] ŹD Jary
[79] VI/I Žižalowski
[80] VI/I Czernoje; ŹD czernoie

Пронского завѣдали тоє устьє на замок, нижли, деи, такъ год кнзь Пронскии єму поступилъ, а кромъ того инших озер ани ставовъ на замок нѣт; а тотъ Иванъ Кошчичъ повєдаєт, што ж на тоє озєро маєть привильѧ-листы, потвєржєнє гсдрьскоє; а мєщанє сознавали: "Хотя, деи, он заочнє привильѧ и листы собѣ брал, нижли того николи нє вживалъ, бо єстъ з великою шкодою замъку гсдрьского, иж, деи, кром того озєра на усти нємашъ нигдѣ индє на замок рыб вловити." Тєж повѣдили //

[**PBI/124/111**] Тєж повѣдили, иж подымъщина з людеи зємянъских на замок бывала – с кождого дыму по дванадцати грошеи и по мѣрцє овса, по хлѣбу а по курєти. И козаки, которыи за зємяны бывали, – и с тыхъ[81] козаков подымъщину на замок бирано. И мыто тєж на замок хоживало – от сорока грошеи грошъ, з мєду и з ыншихъ рѣчеи, а от коня мыта чотыри грошеи, от свирѣпы два гроши, от вола грошъ, от коровы полгрош а, а тєпер, деи, того ничого нѣтъ. О чомъ єсми зємянъ здѣшних напоминалъ, єстли бы на тыи вышеи мєнєныи пожитки замъковыи котороє обдарованє[82] и ласку гсдрьскую мѣли, абы ихъ вказали. Ино што сѧ дотычєть тыхъ сєлищъ мєнованых, они повѣдили, иж держат то за привильи и листы гсдрьскими: "И ради быхмо на том часъ их вказали[83], нижли кды кнзи и пановє – вся зємля Волыньскаѧ, – мєшкаючи на супокоиныхъ имѣньѧхъ, на тоє покладаньє листов нє призволили. И мы, деи, будучи украиныи слуги гсдрьскии, тыхъ привильєвъ и листов нашихъ, которыи в сєбє на то маємъ, на том час покладати ихъ нє хочємъ[84]; а наболєи, иж ихъ при собѣ нє маємъ, а держимъ ихъ в Камєнцу Подольскомъ, ув Острозѣ и на иншихъ сторонахъ у приятєлеи нашихъ. А вєджо коли всѧ зємля Волынскаѧ зволят привилѧ и листы свои пєрєд гсдрєм покладати, – и мы тєж на он час положити ихъ нє отъмовляємъ".

А о тую подымъщину повѣдили, иж: "То єст доход з людеи нашихъ, нас самих, панов. А кромъ того инъшихъ никоторыхъ пожитков з людеи нашихъ нє маємъ, – с того єстъ яко поживлєнє, так и одєжа нш а".//

[**111 зв.**] А к тому о которую стацѣю мєщанє гсдрьскии жаловали на зємянъ, иж они пословъ и гоньцовъ чужоземцов и тєж посланцовъ гсдрьских, которыи у справах приєждчают, здѣсє людємъ своимъ з ними поспол поднимати нє кажуть. Ино зємянє, нє вдаючисѧ з ними в жадноє право, тую стацѣю з людеи своихъ давати призволили до тыхъ часов, поки в мѣстє будуть мєштати[85].

Нижли просили кнзя старосты и мєнє, слуги господарского, абыхмо дозволили имъ особливого воита над людми своими зємянскими

---

[81] VI/I *відсутнє*

[82] *Вписано на місці витертого*

[83] VI/I pokazaty; ŹD wkazati

[84] VI/I możem

[85] мєшкати; VI/I meszkaty; ŹD meszkali

установити, жебы люди ихъ у праве воита г҃сдрьского не были. Ино мы, бачачи тую прозбу *их* слушную, *иж* таковы*и* ѡбыча*и* везде по *ин*шимъ мѣстомъ г҃сдрьскимъ заховываеть*ся*, а наболе*и* розумѣючи по то*и* *их* пе*рво**и* противности, жебы на томъ того не было и штобы люди шляхетъскии ку ихъ воли и своволе*н*ству не приставали, а были заѡдно с паны своими, – того есмо имъ дозволили. Мають ѡни на*д* людми своими ѡсобливого во*и*та своего мѣти, которы*и* маеть всими людми ихъ земя*н*ски*ми* спрововати, и коли потреба вкажеть з люде*и* *их* которое роботы або ста҃цѣи и под*вод* мѣти водле ихъ пови*н*ности, тогды во*и*тъ г҃сдрьски*и* мае*т* ѡного во*и*та *их* ѡбослати а в то*и* рѣчи дать знати, а то*т* вои*т* ихъ повиненъ будеть в тыхъ потребахъ люде*м* *их* росказывати и вла*д*нос*т* на*д* ними мѣти. А вои*т* г҃сдрьски*и* чере*с* то вжо[86] людми *их* земя*н*скими не маеть справовати и жадного росказанья на*д* ними мѣти[87]. Якож я, для //

[**РГІ/125/112**][88] Якож я, для многи*х* потребныхъ причинъ, хотячи вѣдомость г҃сдрю его м҃лти вчинити, казаломъ всихъ боя*р* и люди ихъ и мещанъ г҃сдрьскихъ домами кождого ихъ, которыи при томъ замъку мешкаю*т*, списати. А такъ водле попису моего знашлося домо*в* боя*р*скихъ и вдо*в* в мѣсте Бряславъскомъ три*д*цать и три, а люде*и* ихъ ис поповъскими домы[89] сто и ше*ст*десять, а мещанъ г҃сдрьскихъ двѣсте и два*д*цать и деве*т* дымовъ, а пасекъ под ними двадъцать и семъ. То естъ всихъ домовъ ѡбавателе*и*[90] здѣшнихъ бряслав*ских*, не сумуючи головъ ихъ самихъ колько в которомъ дому е*ст*, але ѡдно домо*в*, – триста и девеносто всихъ.

А то для того, абы вѣдалъ г҃сдрь его м҃лть, ка*к* мае*т*[91] боярин[92] здѣшни*и* з людми своими и те*ж* мещане г҃сдрьскии ку послуга*м* его м҃лти г҃сдрьскимъ заховыватися, бо, поведають, и*ж* пере*д*ъ тымъ, за небо*ж*чика к҃нзя Костенътина, боаре, которыи люди[93] свои[94] маю*т*, повиньни были со всими людми своими на послугу г҃сдрьскую коли потреба вкаже*т* е*з*дити; а мещане, хто пасеки по*д* собою де*р*жить, повиноваты были кожды*и* ѡ[95] дву конь у зброи на послугу г҃сдрьскую становитися. А тепе*р* все ся то змеш ало – не толко в мещанъ, але в ыньшого и боярина на послугу г҃сдрьскую коня нѣ*т* и праве такъ даремне при замъку г҃сдрьско*м* мешкають. А *и*нши*и*, ни будучи врожонымъ бояриномъ-шля*х*тою и нѣ*т* вѣдома ѡ*т*коль прише*д*ши, бояриномъ называеть*ся* и селища бе*з* данины г҃сдрьское по*д* собою де*р*жать и вжитковъ вживаю*т*, за которыи селища и пожи*т*ки и самъ инъши*и* с

---

[86] VI/I wse
[87] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[88] *В рукописі помилково* **112 зв**.
[89] VI/I ludmy
[90] ѡбывателе*и*; ŹD obywateley
[91] VI/I majut
[92] VI/I bojare
[93] VI/I ludej
[94] VI/I swoich
[95] VI/I od

послугою своєю нє стоить. // [**112 зв.**] Чого єстъ потрєба вѣдати а то установити – [96-]какъ бы[-96] мѣли по-старому служити.

И тєж[97] коло забраньѧ сєлищъ, нєхаи бы была вѣдомость, хто за чимъ дєржить а годєнъ ли єстъ дєржати и на чомъ бы мѣлъ замокъ г҃сдрьскии захован быти, бо ся таковых злишков[98] на замок много знаидєт, которыи злишки[99] толко словомъ за нихъ зашли, а твєрдостєи жадных нє ѡкажєтсѧ, а потрєбнѣи будєть ку замъку ихъ мѣти. Нижли самыхъ инъшихъ боѧр, с которых ни помочи, ани послуги замъковоє нємаш, для чого и Скарбъ г҃сдрьскии шкодуєть, [100-]мог бы[-100] инши потрєбы замъковыи, нє рушаючи Скарбу г҃сдрьского, тамошнихъ[101] сєлищъ староста[102] ѡтбыти. Гдѣ я, намєньшии[103] слуга и посланєц єго м҃лти, ѡбачаючи таковую шкоду г҃сдрьскую, мусиломъ п҃нов зємянъ тамошнихъ в томъ рушити – хто которого стану єстъ а которыи сєлища на имя под собою дєржать. Ино старшии зємянє, мєншимъ ѡсобамъ нє стєрпєвши, дали сєбє кождыи на рєистрє знати[104]. Я-мъ водлє того рєистру ихъ мусиломъ то всє в рєистър мои г҃сдру єго м҃лти ѡписати. Напєрвєи ѡсобы старших зємян, то єст:

Иван Кошка з братомъ Андрєємъ, Исаи Жабокрицкии, сын єго Василєи, Романъ Красносєльскии, Сєргєи Ѡратовъскии, Богдан Слупица, Шанъдырєвъскии, Клєщовъскии, Иванъ // [**РДІ/126/113**] Иван Илькговъскии, Юхно Красносѣльскии, Пєтъръ Братъковичъ, Процко Бушинъскии[105], Дмитръ Бушинъскии[106], Юхна[107] Копъєвъскии, Василєи Романовичъ, Митько Лєльковичъ[108], зємянъка Ульяна Скиндириха, Зияловъскии[109], Куницкии, Ѡстаѳєи Шєшъковичъ, зємянъка Милька[110], ѳєдора Сємашковна.

Тыхъ зємянъ старшихъ двадцать и три.

А то суть зємянє, которыхъ ѡни братьєю собє нє мєнують ани знають ѡтъколь єстъ:

Марко а Миско Мормули дєржать сєлищо Жєрдєнєвцы[111] а Зятковцы[112] а Кузминъцы на Собу[113],

---

[96-96] ŹD koliby
[97] VI/I ten
[98] VI/I z liski
[99] VI/I z liski
[100-100] VI/I mohły
[101] VI/I z tamecznych
[102] VI/I stamta
[103] VI/I nemeney
[104] ŹD mati
[105] VI/I Buczynski
[106] VI/I Buczynski
[107] Юхно; ŹD Jucha
[108] VI/I Dełkowicz; ŹD Letkowicz
[109] VI/I Zgałowski
[110] VI/I Mytka
[111] ŹD Zieidenewcy
[112] VI/I Ziałkowci
[113] Бугу; VI/I Buhu

Рахновъски*и*[114] д*е*р*жит* сєлищо Рахновъ[115] а Ка*р*повцы[116], ѡ*т*чизна, на Собу[117];

Кудрєньки д*е*р*ж*ать сєлища Толиловцы[118] а Ѡриничи, єдучи [119-]к Днєстру[-119];

Кожанъ[120] д*е*р*жит*[121] Романовцы, Дємъковцы[122], Якубовцы на *В*го*р*скомъ Тѣкичу[123];

а нєвѣдома хто є*ст*, Мишко Чо*р*тъ[124], которы*и*[125] прєиспо*д*ними[126] людми выводи*л*ся, д*е*р*жит* сєлища Е*р*молинъцы за Силъницєю[127] а Михалъко*в*цы за Собомъ[128] по жонѣ; //

[113 зв.] Хру*ц* д*е*р*ж*ить сєлищо на Камєницы[129] Хруцовцы[130], Носковичъ д*е*р*ж*ить сєлищо Носковцы на Мурахвѣ,

Митько Золота*р* д*е*р*ж*ить сєлищо Мошуровъ [131-]у Звинигоро*д*щини[-131],

Данько Копыстєрє*н*ски*и* с Ка*и*дашомъ д*е*р*ж*ить сєлищо Копыстєрынъ,

Щуровъски*и* д*е*р*ж*ить сєлища Щуровцы[132] а Дровноє,

Грицко Чичиль д*е*р*жит* сєлища Калауръ на Днєстрѣ[133] а Скавушинъ на Богу а Кошчи*н*цы,

Комары д*е*р*ж*ать Стрє*л*ча*н*цы[134] на Богу,

Коза*р* д*е*р*ж*ить на Саврани сєлищо Пашковцы а лѣсъ[135] Савра*н*ски*и* [136-]а Ѡблинъ[-136] на Богу а Карачовцы на Мурахвє;

а Дмитръ Звиногородє*ц* д*е*р*ж*ить сєлищо Соко*т*ковъ[137] а Ми*т*ко*в*цы[138].

А тыхъ по*д*лѣ*и*шихъ чоты*р*надьцать, а дворищъ по*д* ними два*д*ца*т* и ѡсмъ.

---

[114] VI/I Rachmowski
[115] VI/I Rachmow
[116] VI/I Karpow
[117] VI/I sobe
[118] VI/I Folitowiey; ŹD Teliłowcy
[119–119] VI/I z Dniestra
[120] Козаръ; VI/I Kozar; ŹD Kudrenki
[121] ŹD derżat
[122] ŹD Dankowcy
[123] VI/I Zekiczu
[124] ŹD Hort
[125] ŹD *відсутнє*
[126] VI/I prec z chodnimy
[127] ŹD Sitniceiu
[128] VI/I soboju
[129] ŹD kamenicy
[130] VI/I Chrucowey; ŹD Chrucowoy
[131–131] VI/I z Wynyhorodszczyny
[132] VI/I Szczurowu
[133] *Правлено*
[134] VI/I Streleżanci
[135] *Правлено*
[136–136] VI/I *на місці слів крапки*
[137] Соко*л*ковъ; VI/I Sokołków
[138] VI/I Mytkowe

Такъ тєжъ и пасєк мєщаньскихъ нєпотрєба єстъ[139] мєнши сєлищъ важити – суть инъшии пасєки, ижъ и три сєлища за ѡдну пасєку нє стоять, при которои єстъ на милю зємли, а внамєншєє на полмили. Тамъ жє в нєго пашня, ставы спустъныи, бчол множство, звєр всякии, сады и ѡгороды ѡвощовыи роскошныи и всякии инъшии пожиток. В[140] [141]-которую пасєку-[141] и в зємли и сєножати и дубровы, што к нєи прислухаєть, нє только нєвольно єстъ никому входов[142] [143]-и пожитков никоторых мѣти, алє и дровъна-[143] ани[144] травы стєбла нихто даромъ в҆зяти нє можєт, [145]-ѡли ж-[145] всє за поклономъ. А с того ни г҃дру, ани замъку никоторого // **[PEI/127/114]** никоторого пожитку и послуги нѣтъ и нєт вєдома ѡт кого таковыи вдєлы ѡсобныи мають, а хто имъ заводил и граничилъ. На чомъ бы могли и дєсєть инъшихъ ѡбыитисѧ и г҃сдру єго м҃лсти послужити. А прєдсє, таковыи пасєки маючи, мєстьскихъ зємль ѡсобливє вживають и пашни пашуть, ѡ чомъ инъшии мєщанє вєлико ѡтєжають[146] и розсудъку г҃сдрьского потрєбують. А водлє моєго вбогого бачєнѧ нє шкодило бы с тыхъ пасєкъ которыи плат положити, которымъ бы платомъ могъ[147] пушкари ѡбоихъ замъковъ и тєж наимитовъ, которых ѡни ку роботє салѣтры потрєбуют, ѡтбыти, а ѡстатъкомъ замъки, што бы сѧ гдѣ нарушило, поправовати.

А нє хотєчи-ль пѣняжного плату на нихъ покладати, ино бы наспижованє замъковоє з нихъ вымыслити, бо того никому иньшому, ѡдно имъ жє в часъ пригоды потърєба, а жєбы нє на всємъ на томъ Скарбъ г҃сдрьскии шкодовалъ, бо по инъшимъ замъкомъ тамошнимъ украинымъ яко в Барє королєвои єє м҃лти, такъ и в Мєжибожъи, довѣдаломъсѧ, што жъ з мєщанъ и людєи платы нємалыи приходять, а тутъ ни г҃дрю, ани старостє ничого нєт. А вєджє то всє єстъ на ласцє и розъсудку г҃сдрьскомъ. //

---

[139] ŹD *відсутнє*

[140] ŹD A

[141–141] VI/I kotory pasiky

[142] *Літера* х *виправлена*

[143–143] VI/I *відсутнє*

[144] VI/I a w

[145–145] VI/I y pożytkow nektorych mety, ałe y drowna i les

[146] ŹD stežaiut

[147] VI/I mohły

РЕВІЗІЯ ЖИТОМИРСЬКОГО ЗАМКУ

[114 зв.] Мсца сєнтєбра В [2] дєн, индикта Д [4]

Пописъ замку Житомирского

Тотъ замокъ Житомир зароблєнъ єстъ пѣнєзми Скарбу гсдрьского чєрєз справу и шафованьє пна Сємєна Бабинъского, которое роботы и справы ѡного замъку самъ єсми ѡглєдалъ и по вєжамъ и ѡбланкомъ ѡколо всєго замку ходил. Ино будованє добро єстъ: дєрєвомъ моцнымъ сосновымъ тєсанымъ в замокъ роблєно вєс городъ, у двє стєны яко вєжи, так и бакъшты и городни. Нижли покрытьє на [1-]вєжахъ и на[-1] всихъ ѡбланкохъ вєлми худо и нємоцно, – только по ѡдному[2] гвозду дошки прибивано. И єщо году нѣтъ, а иншоє покритьє в [3-]Пєтровъ пост[-3] доконано, а вжо дири суть и на многихъ мѣстьцохъ капълєть. А во всихъ вєжахъ усходовъ[4] какъ знадвора, так и внутри нємашъ, только лѣствици[5] приставєны навєрхъ ходити. А на инъшои вєжи и помосту[6] до коньца нє вроблєно. А в одноє вєжи, Сторожовоє[7], всєрєдинє бальки[8], который[9] суть накрижъ[10], на чомъ маковица и вєсь вєрхъ завѣшон, – тоє вжо дєрєвомъ подпєрєто. Столъбы ѡдно три на ѡбланки вчинєны и ты звєрху нє покрыты, гниють и ѡпорищъ нє вдѣлано. Часу пригоды нєбєзпєчно ходити и на вєжи нѣкакъ[11] дѣлъ успровадити або пушкаромъ трудно бєз столъбы по лѣсом[12] лазити. Глины тєжъ мало кладєно – Бог-даи всєє глины на долонь было.

Єщє тєжъ нє вѣдати єстли з росказанья гсдрьского або самъ зъ своєє воли Бабинъскии то вчинилъ, иж горы Замковоє // [**PSI/128/115**] ижъ горы Замъковоє в ыньшомъ мѣстъцу больши[13] дву сажонъ вбавилъ, а индє полътора сажня, а в намєньшомъ мѣстъцу на сажєнь вон гору выпустилъ. И вжє нє тымъ мѣстцомъ городни повєлъ и вробилъ, куды пєрєдъ тымъ за нєбожчика кнзя бискупа познанского городъ роблєнъ. Повєдают, за нєбожчика кнзя бискупа трудно было пѣшому ѡколо замъку ѡбоити, и правє над самою горою замокъ висєлъ для приступу нєприятєльского, а тєпєр мог бы иньдє ѡколо замъку и возомъ єздити – какъ широко горы выпущоно, и можєть быти шєст або сємъ городєнь ѡтъ пєрвого замъку роботы кнзя бискуповы вбыло. Котороє горы нє годилося было впущати и такового

[1-1] Архив Юго-Западной России. - Ч. VII. Т. I. - Киев, 1886 (далі – VII/I) *відсутнє*

[2] VII/I *відсутнє*

[3-3] *Від першого понеділка після Духова дня до свята Петра і Павла 29 червня (12 липня)*

[4] VII/I *відсутнє*

[5] ŹD lestnicy

[6] VII/I mostu

[7] VII/I storczowcy

[8] VII/I baszty

[9] VII/I postawłeny

[10] VII/I ne kryż

[11] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[12] ŹD tesom; VII/I weżam

[13] VII/I dołszey

ѡбыходу широкого ѡколо замъку чинити, для моцного неприятельского добыванья, бо можеть добре за тарасомъ на гору приити и, застановившися, на замокъ бити и стреляти. А естли будеть ѡборону чинити каменьемъ и колодками, тогды все тутъ жо под стеною ѡстанеть и з горы не можеть скотитися, и готовыи прымет будеть зася.

Тежъ в тои жо горѣ Замъковои у трехъ местцохъ гора скажона, глину копаючи, и ямы великии покопаны, гдѣ можеть колько ч҃лвков, скрившися, на замокъ с тыхъ ямъ штуръмовати. Треба тыи вси ямы засыпати и тую гору по-старому затамовати[14]. И столъбы и помосты по вежамъ вчинити, и ѡныи столъбы понакривати и ѡпорища вдѣлати, абы болшеи трывало, а не гнило, и штобы безпечное хожене было. //

[**115 зв.**] А при томъ земяне и мещане повѣдили, иж ѡни за неволею и грабежомъ Бабинъского вывезли дерева ѡ пятьсот брусовъ, не маючи на то никоторого росказанья г҃сдрьского. А ѡн, деи, гроши у г҃сдрѧ побравши, к тому насъ приневолилъ и грабилъ и новину намъ вчинилъ.

Ѡброны теж на вежахъ и ѡбланкохъ на всихъ нѣтъ: ни камѣнья, ни колья, ани колодокъ, ани слонов. Так просто вробивши, замокъ покиненъ. Ѡ чомъ есми чинилъ ѡпытане в пановъ земянъ и мещанъ здѣшнихъ ѡколо поправеня того замъку и ѡ тыи бронъныи рѣчи: "Кгды ся в тыхъ вежахъ и ѡбланъкохъ покритье показить ѡт вѣтру або погниеть и глина ѡпадаеть, хто перед тымъ то поправлялъ и тую броню на замок давалъ?" И ѡни вси повѣдили, ижъ перед тымъ, здавна, панове земяне повѣту Житомирского то все ѡправляли – кождыи свои городни з ыменеи своихъ, которыи в томъ повѣте мают. Напервеи вежу Воротную и к тому двѣ[15] городни волость Романовская повиньни были верхъ покривати [16]-и колодки-[16] и камѣнье на тои вежи и на городняхъ класти и кликати и стацѣю и подводы давати. А тепер тую волость держить кнегини Ильиная к Чуднову и тое повинъности не кажеть полънити.

Ѿтъ тое вежи, идучи в замокъ по лѣвои руцѣ, городни идуть до бакъшты Воронины – городень семъ. А ѡтъ тое бакъшты до вежи, которую панъ Герасимъ на схованье собѣ занялъ[17], деветь городень. Ѿтъ тое вежи Герасимовы до вежи Круглое, котораѧ противъ церкви Рожества Пр҃чстое стоит, дванадцат городень. Ѿт тое вежи // [**РЗІ/129/116**] Ѿт тое вежи Круглое до вежи Сторожовое, на которои, поведают, передъ тымъ звонъ великии "Ротныи"[18] стоялъ, десеть городень. Ѿтъ тое вежи Сторожовое до бакъшты три городни, а ѡтъ бакшты до вежи Воротное чотыри городни.

Всихъ тыхъ городень замъку Житомиръского сорокъ и пять городень, а вежъ чотыри а две бакъшты.

---

[14] ŹD zatarnowati

[15] *Літера* ѣ *виправлена з* и

[16–16] VII/Л *відсутнє*

[17] VII/Л wział

[18] "Ратныи", *див. арк.* 124 **зв.**; VII/Л ratnyi

[19-]Тыхъ городєнь[-19] нє могломъ вывєдати, хто подлє кого повинєнъ робити, а чия за которую идєть, бо замокъ нєдавно вроблєнъ, только сєго лѣта доконанъ. Єщо нихто городєн собѣ нє ѡбнялъ и двєрєи нє вырубано. Нижли такъ вси зємянє и мєщанє повѣдили: "Хто-колвєк собѣ на которои сторонѣ городню ѡбыимєть и двєри вробить и схованьє будєть в нєи мѣти, – тотъ вжо повинєн будєть тую городню направовати, вєрхъ накривати и камєньє и колодъки ку ѡбронє на нѣи мѣти и глиною ѡбмазывати". Так тєж и вєжу, которую бы хто занялъ, потому жъ повинєн будєть и вєжу крити. Нижли тєпєр только ѡдну вєжу Гєрасимъ на сєбє ѡбрал, которую поднялъсѧ направовати єстли ся показить[20], а иншихъ вєжъ и городєнь єщо нихто на схованє собѣ нє ѡбнялъ и я для того нє могломъ городєнь всихъ, на имя чиѧ єсть, списати.

Нижли видєло ми[21] ся всихъ зємян имєны вписати, которыи єщо при томъ замъку ѡстали и хто з нихъ люди свои маютъ а инъшии сєлища дєржать:

в головах, напєрвєи, имѣньѧ[22] матєрызныи пна Ивана Горностаѧ, марш алъка дворного подскарбєго зємъского, и брата єго млти пна Ѡникєя Тулины[23] а Сосновъ, людєи ихъ млти в мѣстє мєшкають дєсят члвков;

панъ Василєи Тишкєвичъ, имєньѧ єго: Слободища, Бєрдичов, // [116 зв.] Рудники, Сєльцо[24], двои[25] Чортолѣски, Бєзнавка[26] – ѡтчизна, а купълєныи имѣньѧ Кодня а Ѡзєрянє; люди єго, которыи тут мєшъкали, пошли вжо до Слободища;

пан Криштоѳъ Кмитичъ, имѣньє єго выслужоноє Корыстєшовъ за Ѡлєксанъдра, короля, ѡтєц єго выслужилъ; людєи єго ѡсмъ чоловєков;

кнзь Дмитрєи Любєцкии дєржить имѣньє пасынковъ своих, князєи Сєнскихъ, на имя Ставокъ – выслужилъ дѣд ихъ, пан Полозъ, на короли Алєксандри; ѡдин члвкъ;

панъ Ѡлизар Волъчкович, имѣнья єго: Топорища а Волынци а Волосовъ, людєи єго дєвєть члвков;

пан Гєрасимъ Андрєєвичъ, имѣньѧ єго: Хотѣничи[27], Колодѣєво, Ивановичи а Вильчко[28] – ѡтчизна и дѣдизна, людєи єго пєтнадцать члвков;

Иванъ[29] Стрибылъ изъ братаничомъ Стєцкомъ, имѣньѧ ихъ[30]: Пилиповичи – ѡтчизна, а куплєноє Студєна Вода в Корчовъскихъ[31], а

[19–19] VII/I *відсутнє*
[20] *Літера* з *виправлена*
[21] ŹD *відсутнє*
[22] VII/I *відсутнє*
[23] VII/I Julyny
[24] ŹD selco; VII/I Sełec
[25] двор; VII/I Duży
[26] Бєрнавка; VII/I Bernówka
[27] ŹD Cholenicy
[28] Вильско; VII/I Wylsko
[29] ŹD Jan
[30] *Виправлено з* єго
[31] ŹD Kerczowskich

закупноє Старосѣльци у Процка Корчовского, а другоє, закупноє ж, Тєбєнинци[32]; людєи их дєсєть ч҃лвков;

Грицко а Стєцко Вороничи, имѣньѧ ихъ: Трояновцы, Мокрѧтичи – ѡтъчизна, а куплєноє Грицково на имя Шумско[33];

в Макаровича такъжє, повєдають, ѡтчизна, а выслужоноє имєньє Грицково жъ на Ѡлєксанъдрє, короли, на имѧ Крошня, ѡтєц єго Ивашко Ворона[34] выслужилъ; а другоє имєньє, Ловково, ѡтєц Стєцковъ Гнєвош[35] выслужилъ на короли Алєкъсандрє; людєи ихъ двадцать и чотыри ч҃лвки;

Єсиѳъ Нємиричъ, имєньє єго Чєрнєховъ, матєрызна[36] по Скобєику, людєи єго ѡдинънадцать ч҃лвков;

Богднанъ[37] а Жданъ а Сємєн а Васко Прєжовъскии, [38-]имєнє их[-38] ѡтчизна Прєжов // [**РИ/130/117**] ѡтчизна Прєжовъ, а ѡсобливоє имѣньє выслужоноє Богданово, што ѡтєц єго Андрєи выслужилъ, на имя Трибєсовъ, а закупноє имѣньє [39-]матка дєржить[-39] – Скоморохи; людєи их два ч҃лвки;

Богданъ а Васко Корчовъскии и братаничъ ихъ Васко, имєнѧ ихъ: Сєльцо а Корчовъ а Минєиковичи – ѡтчизна, нижли того Сєлца[40] трєтюю часть и половицу Минєиковичъ, дядьковъщину ихъ, дєржить в заставє Стрыбыль; людєи ихъ чотыри ч҃лвки;

Нєѳєдько Мошкович дєржить имѣньє [41-]по жонє[-41] на имѧ Жєжєлєвъ[42] а Хомутовъ на Пяту – ѡтчизна жони єго, нижли повєдилъ, ижъ тыи сєлища панъ Василєи Тишкєвичъ в нєго ѡтнимаєт;

Сєнько а Жданъ Щєниєвскии, сєлища ихъ на имѧ Щєнѣєво – ѡтчизна, в тыхъ людєи нѣтъ.

Всихъ тыхъ головъ панов и зємянъ житомирскихъ – двадцат и два, а сєлищъ ихъ – тридцать и дєвєть, а людєи ихъ всихъ – сто и чотыри ч҃лвки. А кромъ тыхъ вышєи мєнєных иньшихъ никого нѣтъ и тыи люди ихъ в мѣстє Житомирскомъ мєшкают, а на сєлищахъ нє смѣють пєрєд татары жити. А мєщанъ г҃сдрьскихъ житомирскихъ всихъ ѡдно сорокъ и дєвєть дымовъ, а стрєльцовъ и слугъ замъковыхъ – ѡдиннадцать.

И довѣдавшисѧ мнѣ того малого способу ихъ, ѡбачилом тотъ замокъ ново справєныи а тыми рѣчми: колодками, кольємъ и камѣньємъ нє ѡпатрєныи, чого єстъ завъжды потрєба. Пыталомъ в нихъ, колько бы ѡни

---

[32] *Буквосполучення* Тєб- *вписані на місці витертого*; ŹD Teberincy; VII/I Złebenyncy

[33] VII/I Szczozemsko

[34] ŹD Woronec

[35] *Вписано на місці витертого*

[36] ŹD matczyzna

[37] Богданъ; ŹD Bohdan; VII/I Bohdan

[38–38] *Правлено*

[39–39] VII/I *відсутнє*

[40] ŹD selca; VII/I sełcia

[41–41] VII/I położono

[42] VII/I Żezłow

могли того за*м*ку в*є*ж и городєнь ѡбняти и наспижовати[43]. // [**117 зв.**] И земянє повѣдили, и*ж*: "Мы, кромъ нашихъ ѡ*т*чизныхъ городєнь, што єсмо пєрє*д* тымъ зъ стародавна ѡправляли, иньшихъ городєнь на сєбє нє можємъ за*и*мовати и того сѧ по*д*нимати".

А такъ, которыи ѡни вєжи[44] и ба*к*шту и городни водлє давноє повиноватости своєє по*д*нялися сами заняти и направити, я-мъ то мєновитє ѡписалъ; а которыхъ тєжъ мєжи сєбє хотѣли закрити, я-мъ то вы*и*скавши, дало*м* ѡ томъ знати, [45]-то єсть-[45]:

пана[46] Ивана Го*р*ностаєвы люди маюť городню мѣ*ти*,

па*н* Василє*и* Тишкєвичъ має*т* двѣ городни мѣти: ѡдну з о*т*чизныхъ имѣнє*и*, а другую – с куплєныхъ, бо а*ч*ко*л*вєкъ замо*к* сво*и* заробилъ, ѡднако жъ повиноватости замъку г҃сдрьского головного нє годилося єму ѡпущати;

Ива*н* Стрибылъ з братаничомъ Стєцкомъ з ымєньѧ ѡ*т*чизного маю*т* городню мѣти, а другую городню – с куплєно*го* имѣньѧ и тє*ж* зъ двохъ имєнє*и* закупныхъ;

Грицко а Стєцко Вороничи з ымєнє*и* ѡ*т*чизны своєє маю*т* бакъшту мѣти, а кромъ тоє бакъшты повиньни будуть ѡни жъ три городни покрывати и направовати и ѡ*б*мазовати з ымєнє*и* выслуги и купли своєє: Грицко с Крошни а *з* Шумъска двѣ городни, а Стєцка[47] з Ловъкова ѡдну городню, кромъ ѡтъчизныхъ, бо а*ч*кольвєкъ Грицко Ворона на выслугу свою листы положилъ, ино в тыхъ листєхъ вызволєньѧ ѡ*т* роботы городовоє и ѡ*т* и*н*шихъ повинъностє*и* замъковыхъ єму нє ѡписано, а бра*т* єго, Стєцко, самъ нє былъ, ани листовъ на выслугу нє положи*л*;

Богда*н* а Жда*н* а Сємєнъ а Васко Прєжовъскии з ымє*н*ѧ ѡ*т*чизны своєє маю*т* городню мѣти, а кромъ того Бо*г*да*н* Прєжовски*и* // [**РѲІ/131/118**] Богданъ Прєжовъски*и* з выслуги ѡ*т*ца своєго – с Трибєсовъ – маєть городню ѡправовати;

па*н* Криштоѳъ Кмити*ч* з ымѣнѧ выслуги своєє маєть городню мѣти и ѡправовати,

к҃нзь Дмитрє*и* Любєцки*и* з ымѣньѧ выслужоного пасы*н*ко*в* своихъ к҃нзє*и* Сє*н*скихъ має*т* городню мѣти и ѡправовати,

па*н* Ѡлиза*р* Волъчкєвичъ з ымєнє*и* свои*х* має*т* городню мѣти и ѡправовати,

па*н* Гєрасимъ А*н*дрєєвичъ з ымєнє*и* ѡ*т*чизны своєє має*т* вєжу дє*р*жати и ѡправовати,

Богда*н* а Васко Ко*р*човъскии, а братаничъ ихъ Васко з ымєнє*и* ѡ*т*чизны своєє маю*т* городню мѣти и ѡправовати.

---

[43] VII/I naspytowaty

[44] ŹD weżu

[45–45] VII/I *відсутнє*

[46] *Склад* па- *виправлений*

[47] Стєцко; ŹD Stecko; VII/I Stećko

Тыхъ всихъ городєнь, што ѡни сами поднялисѧ и што тєж я на нихъ выискалъ, повиньни будуть п҃нове и зємѧнє житомиръскии направовати до науки г҃сдрьскоє – чотырнадцать городєнь а вєжу и бакшъту.

А кромъ того мєщанє г҃сдрьскии мают заняти дєсєть городєнь, которыи городни казалъ єсми яко зємяномъ, такъ и мєщаномъ того часу наспижовати колодємъ, камѣньємъ и кольємъ такъ, яко потрєба будєть вказывати – для всякоє пригоды ѡтъ нєприятєля. А коли ся в тыхъ городнях покрытьє сказить и глина ѡпадєть[48], тогды ѡни ж повиньни будуть направовати. А ѡ роботу вєжи Воротьноє и двохъ городєнь волости Романовскоє, – то маєт быти на воли г҃дрьскои.

Которыхъ всихъ городєнь мають зємянє и мєщанє направовати двадъцєть и чотыри городни[49] а вєжу // [**118 зв.**] а бакъшту. А коли тєжъ и таѧ волость Романовъскаѧ к тои роботє привєрнєна будєть, – тогды всих городєнь в том замъку маєть занято быти двадцат и шєсть а двѣ вєжи а бакъшта. А назвышъ маєть ѡстатисѧ два свиръны[50] а бакъшта а городєнь дєвєтънадцать – того вжо ѡни ни на кого нє хотять ѡправовати ани камѣнья и колодок, ани коля на нихъ возити и дєржати, бо, повєдають, ижъ з вєковъ того нє робливали. Я тєж в томъ имъ, кривды нє чинячи, зложиломъ[51] то на розъсудокъ и на волю г҃сдрьскую. А ѡднако жъ довѣдывалъсѧ єсми в нихъ хто пєрєд тым ѡныи[52] [53]-вєжи и-[53] городни накрывалъ[54] и тыи бронъныи потрєбы на нихъ накладалъ. Ѡни вси повѣдили, ижъ которыи зємянє згибли ѡтъ татар, ино тыи повиньни были потому жъ городни свои дєржати и ихъ поправоват, ѡкромъ вєжъ. На тыи, дєи, вєжи г҃сдрь король єго м҃лсть пѣнєзи свои зъ Скарбу присылывалъ а казалъ то ѡправовати. А в тыхъ, дєи, зємянъ, которыи згинули ѡт татар, а инъшии вымєрли, ѡтродковъ жадныхъ нє ѡсталося, нижли, дєи, сєлища ихъ к҃нзь староста на сєбє к замку дєржить и вжитки с нихъ маєт, то єсть на имѧ:

пєрвоє сєлищо на Гуивє, рєцѣ, – Голєнищовъ;

другоє, на тои жє рєчъцє на Гуивє – Боръщово;

трєтєє, на тои жо рѣчцє – Звинячоє;

чєтвєртоє, тамъ жє на Гуивє, – Жєрдєнєвъ;

пятоє сєлищо, на Гуивѣ и на Хворосницы, – Гавчино[55];

шостоє сєлищо – Хворошня,

а сємоє сєлищо – Ильяшовъ – к҃нзь Корєцкии дал дєржати слузѣ // [**PK/132/119**] слузѣ своєму Раѳалу;

---

[48] *Літера є виправлена*
[49] ŹD horoden; VII/I *відсутнє*
[50] *Буквосполучення* -ви- *правлене*
[51] *Буквосполучення* -лож- *правлене*
[52] ŹD *відсутнє*
[53–53] ŹD weżycy
[54] VII/I trymał
[55] VII/I Czawczyno

ѡсмоє сєлищо – Ѡлибєсовъщина – на Гуивє;

дєвятоє, на Гуивє жъ, на имя Котєльня – городищо, повєдают, вєльми доброє, мало нє таковоє яко и житомирскоє;

дєсятоє сєлищє – половица Ивницы к Житомиру, а другая половица до Києва, которую Ивницу половину дєржит служєбникъ кнзя Корєцкого Яковєцъ, стрєлєцъ.

С тыхъ, дєи, сєлищъ повиньность замъковаѧ бывала: яко робота ѡколо городєнь, такъ и кличка, а тєпєр ничого ѡттоль нѣт. Кнзь, дєи, староста, вживаючи ѡныхъ сєлищъ, и слуги єго, которыи дєржать, нє кажєть того ничого полънити. А єстли бы гсдрь єго млсть похотѣлъ тыи сєлища зємяномъ або людємъ которымъ роздати, – тогды бы ѡна[56] поднялисѧ и тыи городни направовати, хотябы нє вси, ѡднако ж по два сєлища ув одну городню складаючи, и тутъ бы помочъ была. А єстли[57], дєи, кнзь староста нє хочєт[58] ѡныхъ сєлищъ з рукъ своихъ выпустити, ино нєхаи бы самъ ѡныи городни казалъ поправовати, бо, дєи, нєбожчикъ панъ Дмитрєи, которыи тотъ замокъ дєржалъ и ѡныи сєлища завєдалъ, потому жъ тыи городни ѡправлялъ и кличку на замку чинилъ. На што єстъ потрєба ѡсобливого ѡпатрєньѧ и ласки гсдрьскоє, чимъ бы тыи вєжи и городни направовати, бо ачкольвєк тєпєр ново замокъ врoблєнъ, нижли за нєсправною[59] а нємоцною роботою, а наболєи, повєдають, иж частокроть вєтєр вєликии приходить и вєрхи уздираєть, – потрєба за часу тому ѡпатрєньє вчинити, // [**119 зв.**] а тыми бронныими[60] рєчми такъжо потрєба єстъ нєѡмєшканоє наспижованьє вдєлати.

А што сѧ дотычєть мосту замъкового, ино тєпєр, правє, замокъ бєз мосту стоить, бо старыи скажонъ, а нового нє наряжоно. А то затымъ, иж Бабинъскии, ѡпустивши староє мѣстцо, гдѣ пєрєд тымъ за кнзя бискупа и за князѧ Проньского вєжа Воротнаѧ бывала и гдѣ былъ приєздъ до замъку простѣишии, – ѡнъ тую вєжу Воротную на инъшомъ мѣстъцу, вышєи, поставилъ и ѳунъдомєнтъ, на чомъ узвод лєжить, высоко поднялъ. За которымъ поднятємъ того ѳудомєнъту[61] мост замъковыи маєт быти вышєи ѡт старого мосту стояча члвка, и вжо ѡныи мостъ трєма або чотырма городнями большии будєть и кривѣи, нижли тєпєришнии, старыи. И[62] к тому для высокости нє можєть єго твєрдо на простом столпъи установити, – потрєба ѡлижъ[63] вязьємъ на ѳунъдомєнътє робити, абы бєзпєчнєи єздити и долъжєи бы трывал. Которого мосту яко зємянє, такъ и мєщанє нє поднимаются робити для вєликого нєдостатку своєго и для прибавлєнѧ и

---

[56] ѡни; ŹD oni; VII/I ony
[57] ŹD iestliby
[58] ŹD choteł
[59] VII/I nenaprawnoju
[60] бронными; ŹD bronnymi; VII/I bronnymy
[61] ѳундомєнъту; ŹD fundamentu; VII/I fundamentu
[62] ŹD A
[63] VII/I otyż

высокости. А в*едж*е тотъ мостъ, куды теп*ер* маеть вед*ен* быти, лѣпъшии и безпечне*иш*ии замъку будеть, нижли теперешнии, стары*и*, бо стары*и* мостъ подле самое горы вробленъ, ѡ*т* которого замъку не есть безпечно. А наболе*и* земяне повѣдили, *иж* того мосту николи з вѣку не робливали, ле*ч* мещане, коли пере*д* тымъ мѣсто зупо*л*ное бывало, тотъ мостъ повиньни были робити, къ которо*и* же роботе и сами ѡни знаються[64], нижли за *вб*ожствомъ своимъ досыть тому вчинити не могуть, бо все калѣки, инъшии и вола не ма*ет*. И на*д* то земяне // [**РКА/133/120**] И на*д* то земяне вказовали листъ г̃дрьски*и* вызволены*и*, которы*и* та*к* го*д* [65-]у Берестьи[-65] имъ дано, которого я ѡглєдавши, казаломъ для певности слово ѡ*т* слова в се*с* ре*и*стръ вписати:

"Жыкгимо*нт*, Божю м̃лстью коро*л* по*л*ски*и*, велики*и* князъ.

Старосте житоми*р*скому к̃нзю Богушу Ѳедоровичу Коре*ц*кому и инымъ старостамъ житоми*р*скимъ, хто и напотомъ [66-]ѡ*т* насъ[-66] то*т* замо*к* нашъ Житомиръ д*ер*жати будеть.

Били намъ чоло*м* к̃нзи и панове земяне и вса шля*х*та, кияне и житоми*р*цы, которыи мають имѣньа свои в Киевъскомъ повѣте, ѡколо замъку нашого Житомира, ѡ томъ, што жъ, де*и*, ты[67] люде*м* ихъ кажешъ замъковы*и* мостъ мостити и на замъку люде*м* ихъ кликати. И к тому те*ж* с по*л* з нашихъ десятину на ихъ самыхъ и на люде*х* *их* бере*ш*, в чомъ же ся имъ самимъ, люде*м* ихъ, ѡ*т* тебе кривда [68-]и тяжкость[-68] великаа дѣеть. И би*ли* намъ чоломъ, абыхъмо яко ѡтъ мостовое роботы, та*к* те*ж* и ѡ*т* сторожи замъку нашого и кликовъщины и ѡ*т* десетины поль нашихъ ихъ самы*х* и люде*и* ихъ бра*ня* вызволили.

И мы, бачачи, *иж* ѡни з людми своими при замъку наш*о*м мешкаю*т* и для поганьства тата*р* по селищамъ сво*им* пахати не смѣють, из ласки нашое г̃сдръское ѡ*т* роботы того мосту замъкового и ѡ*т* кликовщины и ѡ*т* десетины даваньа ихъ самихъ и люде*и* ихъ вызволяемъ. И ты бы ѡ томъ вѣдалъ и черес то жадныхъ трудносте*и* имъ самымъ и людемъ ихъ не задавалъ, а на замокъ на*ш* абы еси сторожу на*и*мовалъ с ко*р*чомныхъ пенезе*и* яко в Ч*е*ркасехъ и в Каневе и по инъшимъ замъкомъ укра*и*нымъ.

Писанъ у Берестьи по*д* ле*т*. Бож. Нарожъ. ҂АФМД [1544], м̃сца сен*т*. КИ [28] де*н*, // [**120 зв.**] инъдыктъ Г [3][69].

Павлюсъ Нарушевичъ"

А мещане тежъ вказовали листъ Алексанъдра, короля его м̃лти. Я и то*т* листъ ихъ при томъ же листе земянъскомъ в семъ ре*и*стре ѡписалъ:

---

[64] ŹD maiutsia
[65-65] VII/I Ubrestia
[66-66] VII/I *відсутнє*
[67] ŹD tym
[68-68] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*

"Алєксандръ, Божю млстью король полскии и вєликии кнзь.
Намѣстнику житомирскому пану Дмитру Алєксандровичу.

Тыми разы жаловалъ намъ воит мѣста Житомирского и вси мєщанє, што жъ, дєи, имъ ѡт тєбє кривда дѣється и тяжкость – ѡднымъ, дєи, имъ вєлишъ мостъ рєдити[69] пєрєд замъкомъ, а ихъ, мєщанъ нших, тыми разы мало; а которыи люди живуть кнзьскии[70] и боярскии, – тыи, дєи, нє хотять з ними мосту того робити. Прото ж которыи люди живуть в замъку нашомъ – кнзьскии и бояръскии – тымъ бы єси[71] приказалъ, абы ѡни тотъ мостъ поспол з ними робили и ѡправляли так как надобє, абы в том мєщаномъ нашимъ ѡднымъ тяжкости[72] нє было.

Такєж жаловали намъ што жъ, дєи, ты кривду имъ чинишъ и новины уводишъ: вєлишъ, дєи, в замъку нашомъ на свирнє стєрєчи, а ѡни, дєи, здавна нє стрєгивали, ино єстли будуть – зда[...][73] ѡни[74] тоє сторожи нє мєвали, и ты бы [75]-и нне-[75] в томъ имъ далъ покои.

Такєжъ жаловали на бояръ и на твоихъ слугъ и на боярскихъ слугъ, што жъ коли ѡни по ночомъ с огнємъ нє сєдѣли, ино, дєи, боярє и слуги вши, кгвалътовнє вночи приходєчи, замъки ѡт погрєбовъ ѡтбивають и с огни сєдять. Ты, дєи, за то ихъ продаєш. Ино єстли бы такъ было как ѡни намъ жаловали, [76]-то бы-[76] єси нєгараздъ починалъ. И гдє бы єси мєлъ людєи нших ѡстєрєгати и ѡт кривъдъ боронити, и ты єщє болши их сам продаєш // [**РКВ/134/121**] самъ[77] самъ[78] продаєшъ. Прото што бы єси ѡт такова дѣла устєгалъсѧ[79], и которыи бы бояринъ або слуги вши хотѣли такии дѣла починати, и ты бы ихъ ѡт того встєгалъ и ѡт кривдъ бы єси боронилъ.

И тєжъ жаловали намъ, што жъ коли ѡни в торговлю єздєть, и ты, дєи, ихъ зъ замъку нє пусъкаєшъ и имаєшъ и в нєтъство[80] сажаєшъ и продаєшъ. Ино што бы єси[81] людємъ нашимъ былъ лєгок – которыи бы хотєл в торговлю поєхати хлѣба собѣ добыти, и ты бы тых зъ замъку пускалъ и в нєстство[82] нє сажалъ и нє продавалъ.

Тєж жаловали намъ на боярина житомирского, на Ѡкушка Калєниковича, што жъ, дєи, ѡнъ зємли ихъ властныи выход в нихъ ѡтнялъ и житомъ насєялъ. Ино єстли бы то была ихъ зємля, – и ты бы Ѡкушку

---

[69] VII/I robyty
[70] *Після цього слова у* VII/I panskyie
[71] *Вписано іншим почерком і чорнилом на місці витертого*
[72] *Літера* т *правлена*
[73] *Слово недописане*; ŹD zdawna; VII/I zdawna
[74] ŹD *відсутнє*
[75–75] ŹD im ino
[76–76] *Виправлено з* тогды
[77] *Виправлено з* намъ
[78] *Зайве повторення*; ŹD *відсутнє*; VII/I *відсутнє*
[79] устєрєгалъсѧ ?
[80] VII/I nenstwo
[81] *Виправлено*
[82] VII/I nenstwo

приказалъ, абы в тую землю ихъ не вступалъся, а ихъ бы еси ѡт кривъд боронилъ.

Такежъ[83] жаловали намъ на данников нашихъ, што жъ, деи, где ѡни бчолы свои мают по пасекам здавна, и ѡни ихъ ѡтголь выгоняють и не дадуть имъ бчолъ своихъ мѣти. Ино где ѡни здавна бчолы свои мають, тутъ и тепер нехаи держать, а даньникомъ в то бы еси не велелъ уступати.

Писанъ у Вилни, м҃ца декаб. Л [30] ден, индикта Д [4][84]".

За которымъ споромъ ихъ тотъ мостъ не робленъ стоит. Часу пригоды ѡт неприятеля инъшое горшее вловки не можеть на нихъ быти, бо не только возомъ в замокъ не можеть приехати, але и пешому трудно[85] на узвод взыити[86], ѡлижъ[87] пополъзкомъ. И тежъ дали знати, ижъ г҃сдръ его м҃лсть казалъ был Бабинскому своими пенезми г҃сдръскими тотъ мостъ заробити, где[88] жъ, деи, ѡнъ вжо былъ въедналъ за двадцат копъ грошеи ѡныи мостъ вробити, ѡкромъ хлѣба и стравы, и столъпье на тотъ мостъ было наготовано. // [**121 зв.**] А потомъ за листомъ и росказаньемъ г҃сдръскимъ для справы к҃нзя Корецкого не казано того мосту пѣнезми робити, складаючи тую роботу предся на земян и мещанъ. И дерево ѡное, которое было наготовано, покажоно. За которую ж, деи, роботу того мосту к҃нзь Корецкии в земян пять конеи взялъ; а мещане, што были половицу того мосту вробили со всимъ, – то, деи, все намѣстникъ к҃нжии Воитех порубалъ и пожогъ. На што естъ потреба скорого ѡпатренья г҃дръского, абы в таковои нерядности люди ѡт неприятеля не погинули, бо иньшии, ѡставивши замокъ, што нѣкуды приехати, мусит зъ статкомъ своимъ до лѣсу втекати.

Воды тежъ в замъку немашъ. Мало не так естъ воду трудно возити яко и до замъку Кремянецкого. А которая речка Каменка под замъкомъ идеть[89],– до тое речки сход з горы велми трудныи и на гору зася высокии, и к тому ѡт неприятеля небезъпечныи, не может ее устеречи. Часу пригоды а навального ѡбляженья тот замокъ для недостатку водного мусить страдати, для чого жъ, деи, небожъчикъ княз бискупъ мелъ воду рурами до замъку провадити с тое рѣчки, которая за мѣстом идет, – Рудавка. А к тому ровъ ѡколо замъку ѡт мѣста вельми малыи. Потреба естъ на то на все ласкавого ѡпатрена г҃сдръского.

А што ся дотычеть сторожов и кликунов, повѣдили земяне, иж ѡни людми своими повинни з давныхъ часовъ кождыи по недѣлямъ на замъку вночи кликати по ѡдному сторожу, нижли, деи, вдень тотъ сторожъ не повиненъ воротъ стеречи, ѡдно воротныи старостинъ. Лечъ, деи, в тои кличце люди волостї Романовъское двох недел кликати и теж люди п҃на Василья Тишкевича з Рудников а с Чортолѣсцов // [**РКГ/135/122**] а с

---

[83] ŹD Jakoż; VII/I Także
[84] *1500 р.*
[85] VII/I *відсутнє*
[86] VII/I *відсутнє*
[87] VII/I s tyż
[88] *Літера* д *виправлена з* р
[89] VII/I iest

Чортолѣсцовъ а *з* Бердичова помагати имъ не хотять. И с тое тежъ кликовщины земяне вымовляються за ты*м* листомъ г҃сдръскимъ, которы*и* имъ в Берестьи данъ, ижъ тую кличку г҃сдръ его м҃лсть казалъ к҃нзю старосте с ко*р*чмы заступовати, а мещане тое клички не[90] повиньни чинити.

Наспижованьѧ замъкового жадного зе*р*нети не*т*. Земяне и мещане повѣдили, ижъ не только абы мели чимъ наспижовати, [91]-але и сами-[91] доста*т*ку живности не мають, ѡлижъ на Волынь и на Подолье єздечи, збожъе собѣ ку живности скупую*т*. И ѡ*т* того в ни*х* мыта непомѣ*р*ныи беруть чере*з* листы и за*р*уки[92] г҃дръскии, которыхъ листо*в* множство передо мъною покладали.

А к҃нзь староста повѣдилъ, ижъ такъжо не мае*т*[93] часу пригоды а ѡблеже*ня* неприятельского на чомъ в замъку заперетися, и кромъ ѡблеже*ня* не мае*т* чого єсти. А которы*и* дворе*ц*[94] и паробки на замокъ пере*д* тымъ бывали – то все згинуло. Ѡкромъ, де*и*, которая десетина з боя*р* самыхъ здѣшнихъ и з люде*и* ихъ с поль замъковыхъ пере*д* тымъ хоживала, и тое десетины земяне за тымъ листомъ не хотя*т* выдавати. А ѡднако жъ жаловали ѡни, ижъ на ни*х* сего лета чере*з* листъ г҃сдрьски*и* десетину побралъ. Ѡ чомъ прося*т*, абы его м҃лсть г҃дръ рачилъ казать ѡны*и* замо*к* наспижовати, – єстъли бы ся его м҃л*сти* г҃дрви видело, з волости Ровенъское росказа*ти* житницу поставити и наспижовати, – то бы вельми латве*и* пришло.

А два млыны: ѡдинъ на рецѣ, на Тетереви, ѡ дву колахъ, которы*и* уставичне меле*т*, а други*и* – на Каменицы, ѡдно коло мучное, другое – ступное, – тыи ѡбадва млыны на замокъ тягнуть. Которыи // [**122 зв.**] ставы до тыхъ млыновъ тепе*р*[95] земяне людми своими посполъ з мещаны гатять и направують, нижли повѣдили земяне, ижъ тое роботы ставовое з вековъ не повиньни суть чинити, ѡдно, де*и*, сами мещане в то*т* ча*с*, коли место было зупо*л*ное, направовали, лечъ за тою причиною тую роботу на нихъ узложили, ижъ теперъ[96] земяне и люди ихъ в месте мешкають. А мельницы и спусты[97] в обею*х* тыхъ[98] млынехъ небожчи*к*, де*и*, к҃нзь бискупъ и к҃нзь Про*н*ски*и*, пенезми своими на*и*муючи, вробили. А к тому мельникъ и мещане повиньни[99] тое роботы помагати и дерево возити.

А ѡ иньшии приходы замъковыи пыталомъ, што на старосту идеть. Ино с ко*р*чмы може*т*, де*и*, вчинити, єстли бы гараздъ люди пили, – сто ко*п* на годъ, а тепе*р*, де*и*, не можеть того вынести.

---

[90] *Вписано над рядком*
[91-91] VII/I *відсутнє*
[92] *Склади* -зару *виправлені*
[93] ŹD maiut
[94] VII/I dwora
[95] *Вписано на місці витертого іншим почерком і чорнилом*
[96] *Літера* ъ *виправлена*
[97] VII/I słupy
[98] ŹD *відсутнє*
[99] VII/I *відсутнє*

А мыто и горѣльку *жид* ѡстрозскии Мошко у кнзя закупуе*т* нє завъжды ровно – часомъ за пе*т*дєся*т* копъ грошє*и*, а часомъ за сорокъ копъ *гри*. А тєпє*р*, *дє*и, закупилъ только за три*д*цать копъ грошє*и*, бо вжо купци мало Житомира за*и*маю*т*, вси ся ѡбєръ*нули* чєрє*з* Полє инъшєю дорогою – на Слободищє – єздити. А кромъ того иньшихъ доходо*в* жадныхъ на замокъ нє кажуть.

[100]-И с тыхъ-[100], *дє*и, вышє*и* мєнєныхъ доходо*в* нє только самъ кнзь ѡбы*и*тися нє можєть, алє и слугъ нє мае*т* чимъ на томъ замъку заховати. А к тому для докуки и ѡбътєжливости зємянъ и мєщанъ гсдръскихъ ра*д* бы и тоє ко*р*чмы имъ поступи*л*, ѡдно бы бы[101] было ѡпатрє*н*є гдръскоє, чимъ бы ѡнъ могъ на томъ замъку ѡбыходъ и поживлєньє мѣти и слугъ свои*х* заховати.

А з мєщанъ жадного пла*т*у на замокъ нєтъ, ѡдно, *дє*и, пови*н*ни сѣно косити ѡди*н* *дє*н в году, половица ихъ кося*т*, а половица – грєбу*т*. А к тому, *дє*и // [**РКД/136/123**] А к тому, *дє*и, с колєдою и з вєликодє*н*нымъ до старосты ходє*т*. А ко*р*чмы єстли бы к рукамъ своимъ мѣли, тогды бы[102] капъщизну пови*н*ни давати. А сємъ слугъ замъковыхъ, которыи пода*ч*ки жадноє на замо*к* нє даю*т*, ѡдно конємъ служа*т*; а которыи зємли гсдръски по*д* собою мають, – с тыхъ, *дє*и, зємль дани даю*т* на манасты*р* Пр҇чтоє Пєчє*р*ски*и* до Києва, а *и*шии – бояро*м* здѣшнимъ.

Ѡ[103] дава*н*и стацѣи и по*д*во*д* на посло*в* и гоньцовъ и дворєнъ гсдръскихъ пыталомъ: "Хто бы пєрє*д* тымъ здавна даива*л* и тєпє*р* хто повинє*н* давати ?" Ино зємянє и мєщанє повѣди*ли*, *иж*: "Коли пєрє*д* тымъ в цєлости мєсто бывало и к тому сєла сєдѣли на свои*х* сєлища*х*, тогды, *дє*и, мєщанє стацєю даивали и подводы ношивали до Чуднова и до *З*вягля, а в другую сторону – до Києва. А сєла на имя Романо*в* и Корыстышє*в* и Ловко*в* и Крошня, которыи суть зємяномъ розданы, в томъ имъ помагали. А потомъ, *дє*и, какъ Ми*н*кгири*и*, ца*р*, мѣста[104] добылъ и звоєвалъ за Казимєра, короля єго млсти, тогды, *дє*и, гсдръ король, бачачи знищєньє мєста здєшнєго и спустошє*ня* сє*л*, ѡ*т* тоє стацѣи и дава*ня* подводъ вызволилъ. И которыи листы вызволєныи на то в сєбє мєли, – тыи, *дє*и, в за*м*ку погорєли. А тєпє*р*, *дє*и, мы, го*р*чаки, соро*к* або пе*т*дєся*т* члвка, нє то*л*ко стацєи и подво*д* давати нє можємъ, алє и сами нє маємъ чи*м* ся поживити и конє*и* на чомъ заховати, бо, *дє*и, кожды*и* з на*с* хлєбъ купуємъ, на Волы*н* и на Подольє єздєчи. И вжо, *дє*и, шия нш а ѡ*т* хлєба нє слободна. И єстли бы ты*х* часовъ к по*д*водамъ и стацєя*м* мєли насъ принєволи*т*, тогды *ж*а*д*ны*и* з насъ в мєстє нє ѡдє*р*жи*т*ся".

А зємянє, которыи ѡ*т*чизныи имєньѧ по*д* собою мають, а выслуги нє дє*р*жа*т*, повєдаю*т*: "Мы, *дє*и, з вєковъ, с прадєдо*в* // [**123 зв.**] и дєдо*в* нашихъ

---

[100]–[100] VII/I Kotorych

[101] *Зайве повторення*; ŹD *відсутнє*; VII/I *відсутнє*

[102] ŹD *відсутнє*

[103] VII/I Za

[104] ŹD mestca

по*дво*д и стац*еи* нє даивали и тєп*ер* нє повиньни єсмо давати. А кгды, д*еи*, г҃сдръ тую нєволю на насъ каж*ет* узложити, – мы вси из людми нашими прочъ поволочємъся". А ѡднако *ж* повѣдили[105], *иж*: "По тыи лєта, коли послы и го*н*цы татаръскии прихоживали, тогды кнзь староста с ко*р*чмы по*д*нима*н*є чинилъ, яловицы и м*е*д давалъ. А коли, д*еи*, и намъ, мєщаномъ, ко*р*чмы ѡстану*тся*, – мы такє*ж* може*м* по*д*нимати водлє можности н҃шоє".

А которыи зємянє выслугу мают, и ѡни потому жъ вбо*з*ствомъ и нєдоста*т*комъ своимъ вымовля*ются* и припомина*ют*, абы та*к*жє на по*д*нимань*е* посло*в* и гоньцовъ з Ска*р*бу пєнєзи были даваны та*к*, яко и до Києва и до Чєръкасъ и Канєва да*ют*. А вє*д*жє покладають то всє на ласку и розъсудокъ г҃сдръски*и*.

А то єстъ бро*н*ныи рєчи замъку Житоми*р*ского:

дєльцо ѡдно нєвєликоє литоє, котороє стои*т* на вєжи;

а два са*р*па*н*тыны жєлєзныхъ ѡправлєны*х*, нижли нє ѡкованы*х* на зємли сто*ят*, а трєти*и* са*р*па*н*ты*н*, нєѡправлєны*и*, – у схова*н*и;

гаковни*ц* добрыхъ ку стрє*л*бє готовыхъ два*д*ца*т* и[106] сє*м*, а ѡди*н*на*д*цать гаковницъ горєлыхъ нєѡправлєны*х*;

а ки*и* старосвє*ц*ки*и* ѡди*н*, нєпєвны*и* ку стрє*л*бє;

ручни*ц* горє*л*ы*х* нєѡправлєны*х* сє*м*на*д*ца*т*,

которыи дєла и гаковницы и ручницы тєпєрєшни*и* пушка*р* ѡбєцує*тся* направити, ѡдно бы єму достато*к* дано пєнєз*еи* и жєлєза;

пороху дѣльного може*т* быти со два камєни,

а гаковничного пороху може*т* быти больши камєня Г[3], а ручни*чного* // **[РКЕ/137/124]** а ручничн*ого* пороху ни зє*р*нєти нєтъ, которого пороху бо*л*ши вказуе*т* потрєба, нижли и*н*шого, бо вси зємянє и мєщанє ручницы в сєбє мають и стрєлати[107] добрє вмє*ют*, а пороху нє ма*ют*, а з гаковни*ц* нє по*д*нима*ются* стрєляти;

салѣтры може*т* быти ѡ три камєни, которая згоди*тся* только на пушєчны*и* поро*х*;

сѣръки можєть быти больши дву камєн*еи*,

ѡлова жадного куса нєтъ, бо, д*еи*, николи зъ Ска*р*бу нє давано;

куль гаковничны*х* сорокъ,

а дѣльны*х* куль ни ѡ*дного* н*ѣт*;

ѳо*р*мъ гаковничны*х* трина*д*цать, а чєтвє*р*таяна*д*цать – пушєчная;

а пороховни*ц* жа*д*ноє н*ет*.

Пушка*р* ѡдинъ, на имя Жикгимо*нт*, которому служба идєть зъ Ска*р*бу по шєсти копъ грош*еи* а по сукну лю*н*ск*ому*. На которомъ датку тотъ пушка*р* тривати нє хочєть, а проситъ, абы єму по дєсєти копъ грош*еи* давано а по сукну. А ѡ*н* жє дє*р*жи*т* двє зємли: ѡдну служєбную, а другую тивуновъскую,

---

[105] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[106] *Сполучник виправлений*
[107] стрєляти; ŹD strelati

в которых землях дерево бортное есть и мед на себе лазить. Нижли того пушкаря на томъ замъку ѡдного ховати мало есть, бо замок велик. Часу пригоды ѡбороны тому замъку ѡн самъ ѡдин вчинити не можеть – потреба подле великости того замъку намнеи трехъ пушкареи мети. А тепершнии пушкар дѣла железныи и ручницы знову робит и ѡковываст и салѣтру поднимается робити, только потребует помочи и смотреня г҃дръского.

И то тежъ потреба ведати г҃сдрю его м҃лсти, иж таковог // [**124 зв.**] великого[108] замъку здешнии малыи люди в часъ потребы добре его ѡсѣсти[109] и ѡборонити не могуть. Ѡ чомъ мне земяне мовили, – естли бы имъ которыи датокъ зъ Скарбу г҃сдръского был даванъ, и ѡни хотят кромъ именеи своих за тыи пенези ѡсобливыи почотъ на томъ замъку ховати.

При томъ написе бронных речеи ѡповедили мне земяне и мещане, иж коли первыи замок Житомирскии згорел за панованѧ старшого г҃дря н҃шого, тому ѡдно двадцать и три годы, за держанья старосты житомирского п҃на Дмитра Александровича, тогды, деи, по згорени того замъку, прилавши, небожчикъ к҃нзь Костентинъ, взял спижи горелое дѣльное и звоновое двадцат возов. И того явне досветчали земяниномъ здѣшним, на имя Иваном Стрибылемъ, которыи здесе по тую спижу ездилъ и то передо мъною, посланцомъ г҃сдръскимъ, и перед всими земяны явне сознавал. Бо, деи, ѡдин звонъ был, вельми великии, "Ратныи", которого славное памети Александро, король, едучи до Бряславля замку робити, на вежи поставил былъ; другии – костелныи звон С҃тго Миколая – такжо немалыи. И дѣла великии бывали, в которыи дѣла робята малыи, влазечи, "в галки" игрывали. Ино, деи, тую[110] всю спижу к҃нзь Костентинъ, побравши, к замъку своему Полоному ѡтвез через того Стрыбыля, которая, деи, спижа тамъ ся ѡстала и звон з нее вылит, и тыхъ часов на замку Полонском стоит. Яко ж и ѡбраз С҃тго Николы, старыи, которыи здесе в церкви стоит, ѡтколь с Полоного выдалъ[111] за небожчика к҃нзя Или. И тот звон мели, деи, сами здеся припровадити, нижли то ся занехало и до сихъ часовъ. А то сут //

[**PKS/138/125**] А то суть волости и села, которыи ѡт замку Житомирского розданы:

наперьеи волост Романов, котораѧ была к замку, – с тое волости была дань грошоваѧ и медовая и служъба на замок, в которои волости[112] и тепер есть ѡсмъдесять служоб людеи; тую волость упросил собе в короля его м҃лти староста житомирскии небожчик пан Дмитръ, и сын его Б҃гухвалъ тую волост [113]-держал, и по смерти его жона его продала небожчику к҃нзю Костенътину, и тепер тую волост-[113] держить кнегини Ильинаѧ к Чуднову;

---

[108] ŹD *відсутнє*
[109] *Літера* ѣ *виправлена з* и
[110] ŹD *відсутнє*
[111] ŹD wydan
[112] VII/I *відсутнє*
[113–113] ŹD *відсутнє*

с тоє волости жадноє помочи ани роботы нѣтъ – всю повиноватост ихъ ѡбєрнула к Чуднову, а на то, дєи, жадноє твєрдости нє маєт;

другоє – двор Коростєшов, тот бывал к Житомиру; ино тот двор упросилъ собє в короля єго мл҃ти ѡтєц Криштоѳов, Кмита, за пустоє, в которомъ дворє было ѡсмадцат[114] слугъ путныхъ замъковыхъ, с которых слугъ послуги и дачки и сторожа городоваѧ бывала; а Криштоѳъ, дєи, тыии зємли порозданалъ на дани и с тыхъ зємль дань собє бєрєт, а тоє всє повиноватство на сторону ѡтложилъ и на замок г҃сдръскии полнити нє хочєт;

к тому єщо котораѧ зємля боярская суграм и сумєж с тою зємлєю Коростєшовомъ, котораѧ зовєтся Бєликовъщина; а Криштоѳъ с тоє зємли вытиснулъ боярина Бєлика и тую зємлю собє забрал бєз данины кролєвскоє, с тоє зємли послуги и подачки [115-]на замок нєт[-115] – Криштоѳъ къ своєму пожитку ѡбєрнулъ;

сєло городовоє Ловковъ, в которомъ служоб двадцать и чотыри было; с того сєла служба и робота замковаѧ // [**125 зв.**] была – то выпросилъ собє Стєцко Ворона, ѡтєцъ Заполскихъ, и посадилъ тоє сєло на дани, а на замок г҃сдрьскии с того сєла такєж службы и подачки нѣтъ; над то єщо дєти Воронины, которыи имєнє маютъ у Хмєлнику и тамъ ѡбєцнє мєшкають, а до Житомєра[116] приєхавши, только дан выбєруть и тамъ провадєть, а сами при замъку г҃дръскомъ николи нє лєжать, з них замъку г҃сдръскому помочи ани послуги жадноє нѣтъ;

ѳолварокъ замъковыи Крошно – то выслужилъ Ивашко, ѡтєцъ Гришъков Вороны Житомирского; в томъ ѳольварку было дванадцать служобъ людєи, с которых служба и робота замъковая была[117]; а тєпєр службы ани роботы на замок г҃сдръскии нѣтъ – ѡбєрнул Ворона к пожитку своєму и посадил на дани и дан собє з них бєрєт, а служба замковаѧ згинула; к тому в гоны бобровыи ся уступаєть, и в том єстъ шкода вєликая замъку г҃сдръскому;

тот жє Гришко Ворона дєржить под собою зємлю городовую служєбную Кузмицы[118] Малого, на имя Ѡлєксиєвъщину, которую мєнит собє [119-]за Крошнинъскую[-119]; а так которыи ѡн листы-данину и потвєржєньє г҃сдръскоє на тую выслугу ѡтца своєго в сєбє повєдаєт и пєрєдо мъною их вказывал, ино в тых листєхъ єго ѡноє зємли, на имя ѡписаноє, нє маєт, и тєж в тыхъ жє листєхъ єго вызволєньѧ ѡт робот и повинъностєи замъковых и ѡт даваня стацєи и подвод и ѡт иншихъ повинностєи ѡтцу єго и єму нє вчинєно;

---

[114] ѡсмнадцат; ŹD osmnadcat; VII/I osmnadcat

[115-115] VII/I *відсутнє*

[116] *Склад* -мє- *вписано над словом*

[117] *Вписано над рядком*

[118] VII/I Kużmy

[119-119] ŹD Zakroszninskoiu; VII/I za Krosznywskuju

селищо, теж замъковое, на *имя* Скрилевцы, которое, поведаю*т*, здавна к замъку д*ер*жано – тое, д*еи*, селищо па*н* Васил*еи* Тишкеви*ч* ω*т*ня*л* и приве*р*нулъ к замъку своему Слободищу. А доконa*в*ши мне //

[**PKζ/139/126**] А доконавши мне того попису в томъ замъку Житомирскомъ, пришли до мене бояре и мещане и вси люди тамошнии, пла*ч*ливе чоломъ бьючи, абы имъ дано волю[120] на ко*л*ко летъ, ижъ бы имъ подачо*к* и по*д*во*д* и стац*еи* не давати, а во*л*но было куды хотя ездити то*р*говати, бо тепе*р*, поведаю*т*, не дозволяю*т* имъ ни меду пресного, ани зверу мохнатого, ани воску нигде возити и продавати и праве в запоре ихъ д*ер*жа*т*. В чомъ собе велико тоскную*т* и прося*т* на то ласки г͠дръское: "А кды, д*еи*, тая воля и ласка ω*т* г͠дря его м͠лти намъ буд*е*т, тогды, поведаю*т*, и и*н*шии многии к тому замъку могуть собратися[121] и ωсѣсти. А тепе*р*, д*еи*, ни за чимъ и*н*ши*м*, ωдно за тою неволею не хотя*т* люди до того замъку сходитися. И мы, д*еи*, сами за таковымъ зневоленьемъ нашимъ, не будеть ли ласки и змилова*ня* г͠сдръского, – при томъ замъку ωд*е*ржатися не можемъ а по*и*демъ вси прочъ".

То *ест* доко*н*ча*н*е всее справы и послуги моее ωколо замъковъ волыньскихъ и подольскихъ. П͠не Бж͠е, да*и*, абы его м͠лсть г͠сдръ и *их* м͠лть П͠нве Рада тую послугу мою приемъною в себе мети рачили.

На ωстато*к* тое вбогое послуги и справы моее поко*р*не прошу его м͠л*с*ти г͠дря и Пано*в* Ра*д* ихъ м͠л*с*ти ω ласкавое а мл*с*тивое ω*т*пущ*е*н*е*, естли буду в томъ *их* м͠л*с*ти згрешилъ и завини*л*, иже-*м* што ω*т*крите а нестыдливе писа*л* и ясне ω*б*явилъ. Вчиниломъ то не про жадны*и* пожито*к* и хвалу мою, але, напр*е*д, з науки Писма С͠втого, а потомъ з росказанья г͠дръского, бо Писмо та*к* на*с* учить: "Бога бо*и*тся, а г͠дря чтите – недаромъ ме*ч*носи*т* на помъсту злодеемъ а на похва*л*у добродеемъ". А на другомъ ме*ст*цу: "Не може*т* слуга дво*м* паномъ служити – або ωдного возлюби*т*, а другого взненавиди*т*." А на третемъ местьцы: "Естли бы*х* люде*м* вгожалъ, теды // [**126 зв.**] п͠ну Крысту слугою николи не былъ быхъ".

А ве*д*же в чомъ буду згрешилъ а в которы*х* члонъкахъ промъкнулъ, абы ми[122] его м͠лть г͠сдръ то ω*т*пустити, а моего недостаточного и вбогого розуму свои*м*, г͠дръскимъ, на*и*вышъши*м* а ростропнымъ розумомъ поправити рачи*л*.

Ле*в* Пат*еи*, дьяк г͠сдръски*и*

Koniec tych xiąg.

Mikolaj Puzeliewski, instigator W[ielkieg]o X[ięstw]a Lit[ewskieg]o. //

---

[120] ŹD woli; VII/I woły
[121] VII/I sia braty
[122] *Вписано над рядком*

[127] *Въ сей книгѣ номерованныхъ и запечатанныхъ листовъ 127 (сто двадцать семь) за подписомъ Коммисіи, учрежденной господиномъ министромъ юстиціи для разсмотрѣнія и привѣдѣнія въ порядокъ метрическихъ книгъ, находящихся въ Польской Метрикѣ, состоящей при 3-мъ Департаментѣ Правительствующаго Сената.*

Оберъ-прокуроръ Владиславлевъ

Статскій совѣтникъ[123]

Коллежскій ассесоръ Петръ Бабинъ

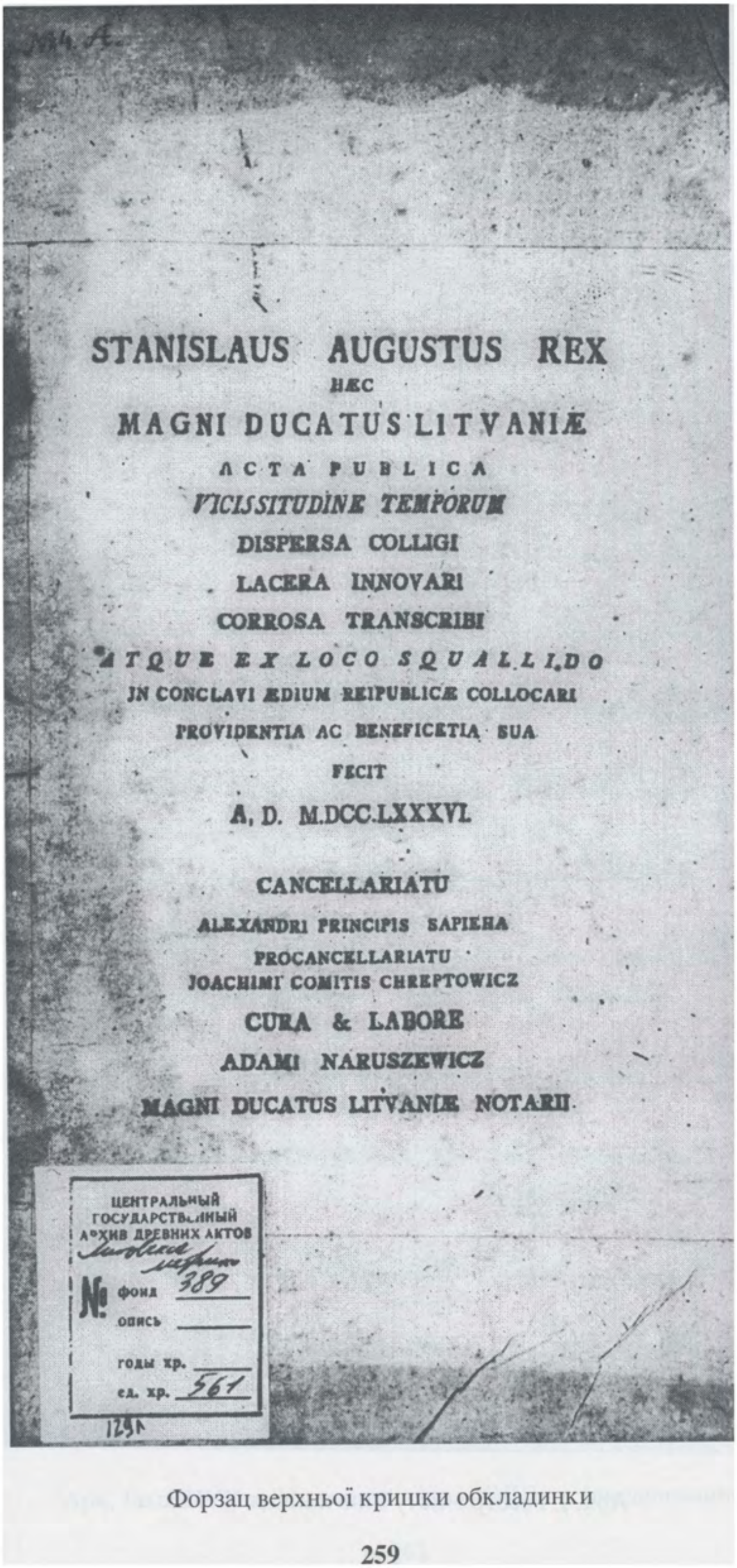
[125-]**[128]** По пєрємєткѣ 127 листовъ, но пропущєны 65 и 66 листы, тѣмъ $\frac{2}{125}$ листовъ[-125].

[123] *Далі – нерозбірливий підпис*

[123–125] *Вписано на форзаці нижньої кришки обкладинки.*

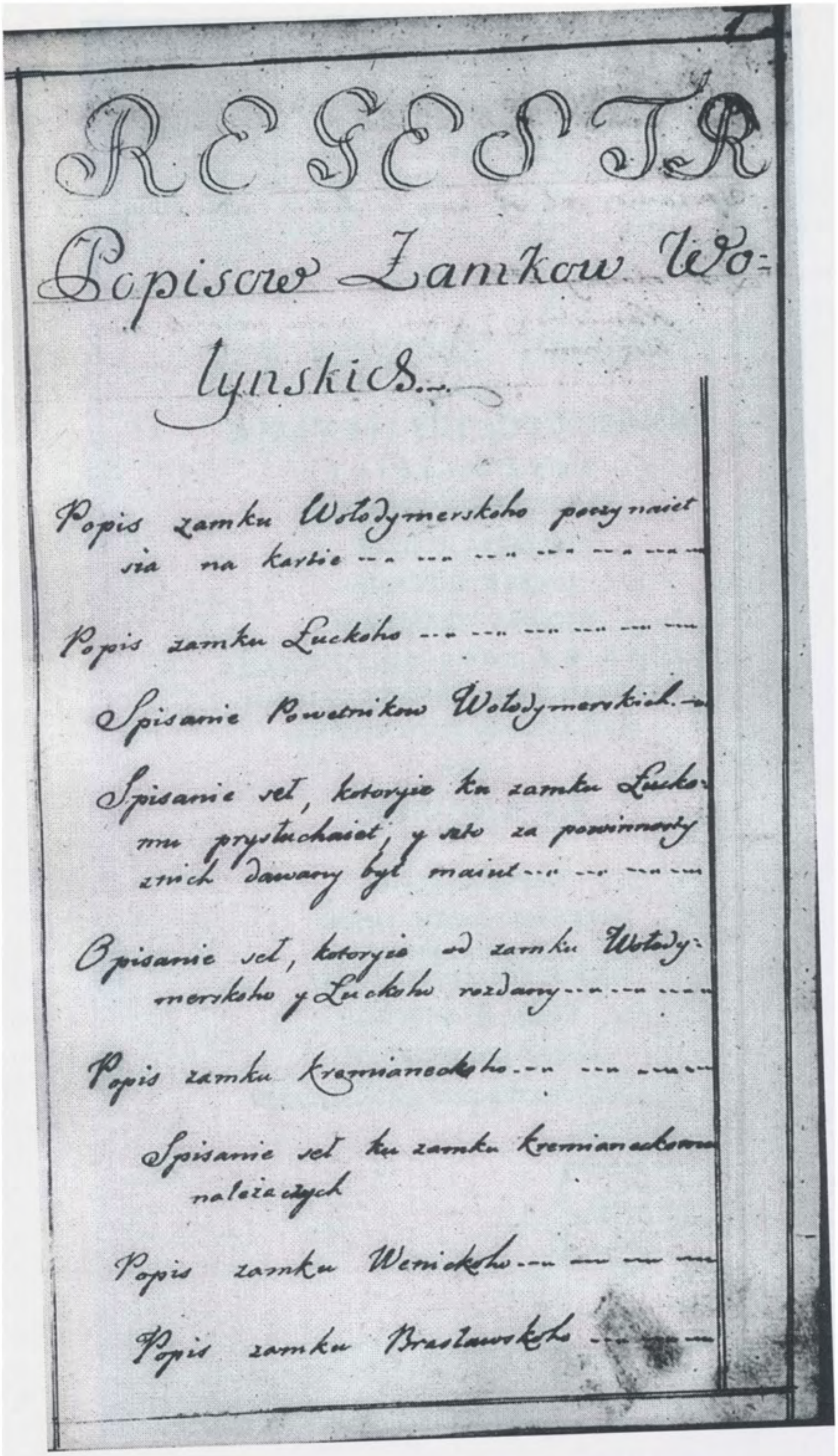
КНИГА № 561

(Фототипічне відтворення текстів)

STANISLAUS AUGUSTUS REX
HÆC
MAGNI DUCATUS LITVANIÆ
ACTA PUBLICA
VICISSITUDINE TEMPORUM
DISPERSA COLLIGI
LACERA INNOVARI
CORROSA TRANSCRIBI
ATQUE EX LOCO SQUALLIDO
JN CONCLAVI ÆDIUM REIPUBLICÆ COLLOCARI
PROVIDENTIA AC BENEFICETIA SUA
FECIT
A. D. M.DCC.LXXXVI.

CANCELLARIATU
ALEXANDRI PRINCIPIS SAPIEHA
PROCANCELLARIATU
JOACHIMI COMITIS CHREPTOWICZ
CURA & LABORE
ADAMI NARUSZEWICZ
MAGNI DUCATUS LITVANIÆ NOTARII.

Форзац верхньої кришки обкладинки

REGESTR

Popisow Zamkow Wo-
lynskich...

Popis zamku Wołodymerskoho poczynaiet
sia na kartie ...

Popis zamku Łuckoho ...

Spisanie Powetnikow Wołodymerskich ...

Spisanie seł, kotoryie ku zamku Łucko-
mu prysłuchaiet, y szto za powinnosty
z nich dawany był maiut ...

Opisanie seł, kotoryie od zamku Wołody-
merskoho y Łuckoho rozdany ...

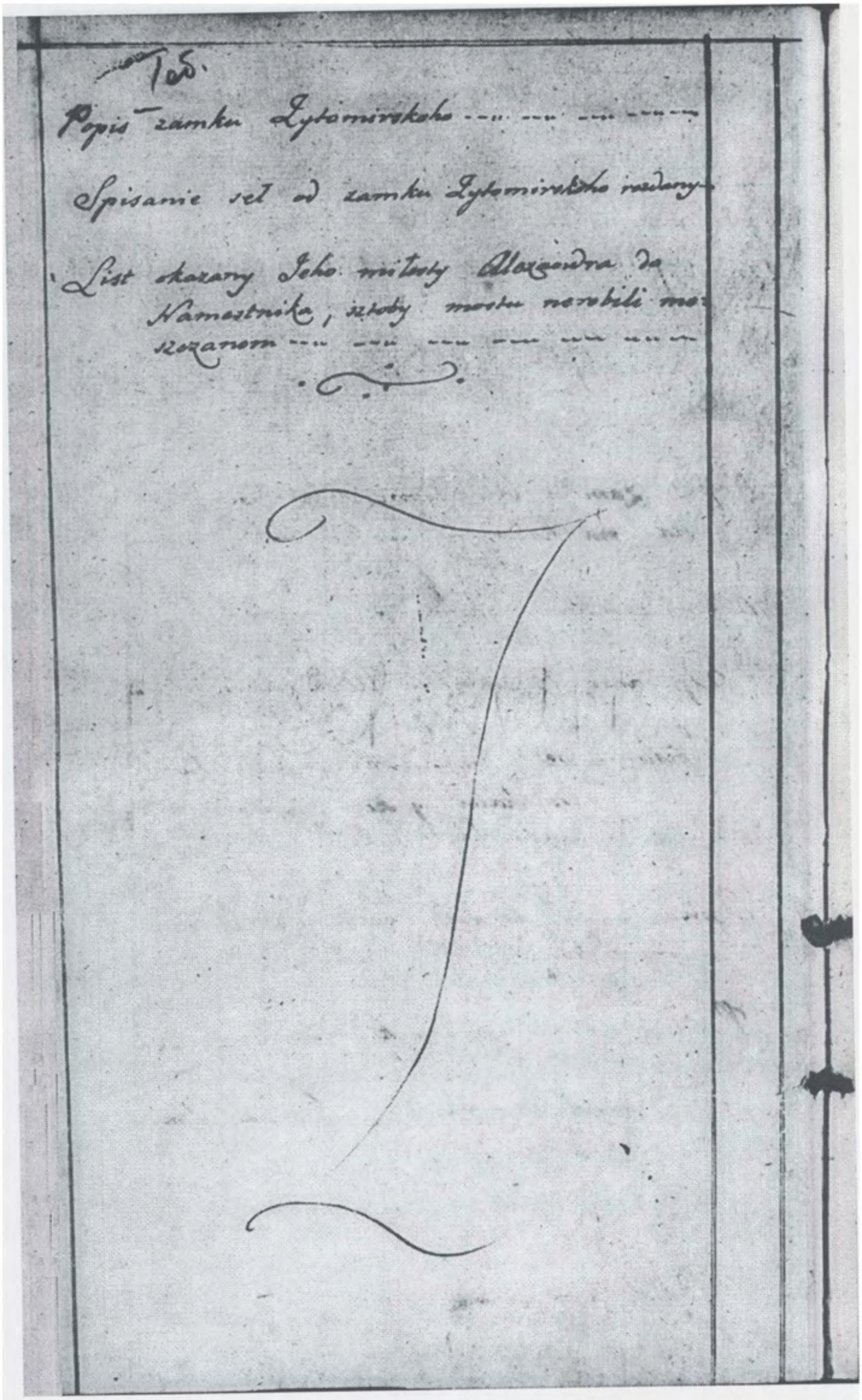
Popis zamku Kremianeckoho ...

Spisanie seł ku zamku Kremianeckomu
należaczych

Popis zamku Wenickoho ...

Popis zamku Brasławskoho ...

Арк. I. Реєстр змісту книги кінця XVIII ст.

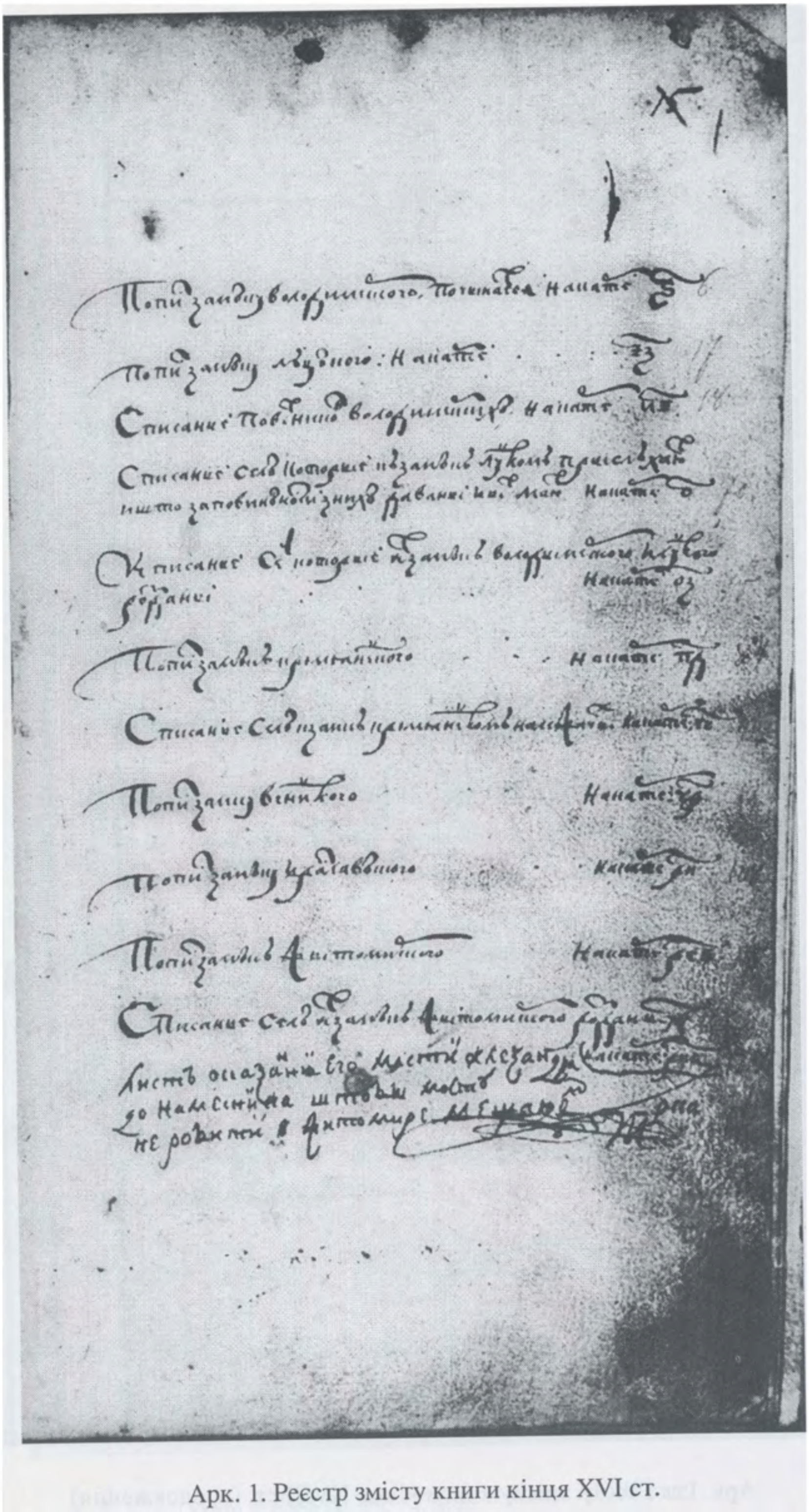
Tob.

Popis zamku Żytomirskiego -- -- -- --

Spisanie seł od zamku Żytomirskiego rzadany

List okazany Jego miłosty Alexandra do Namestnika, iżeby mostu nerobili mo:
szczanom -- -- -- -- -- --

Арк. 13в. Реєстр змісту книги кінця XVIII ст. (продовження)

Арк. 1. Реєстр змісту книги кінця XVI ст.

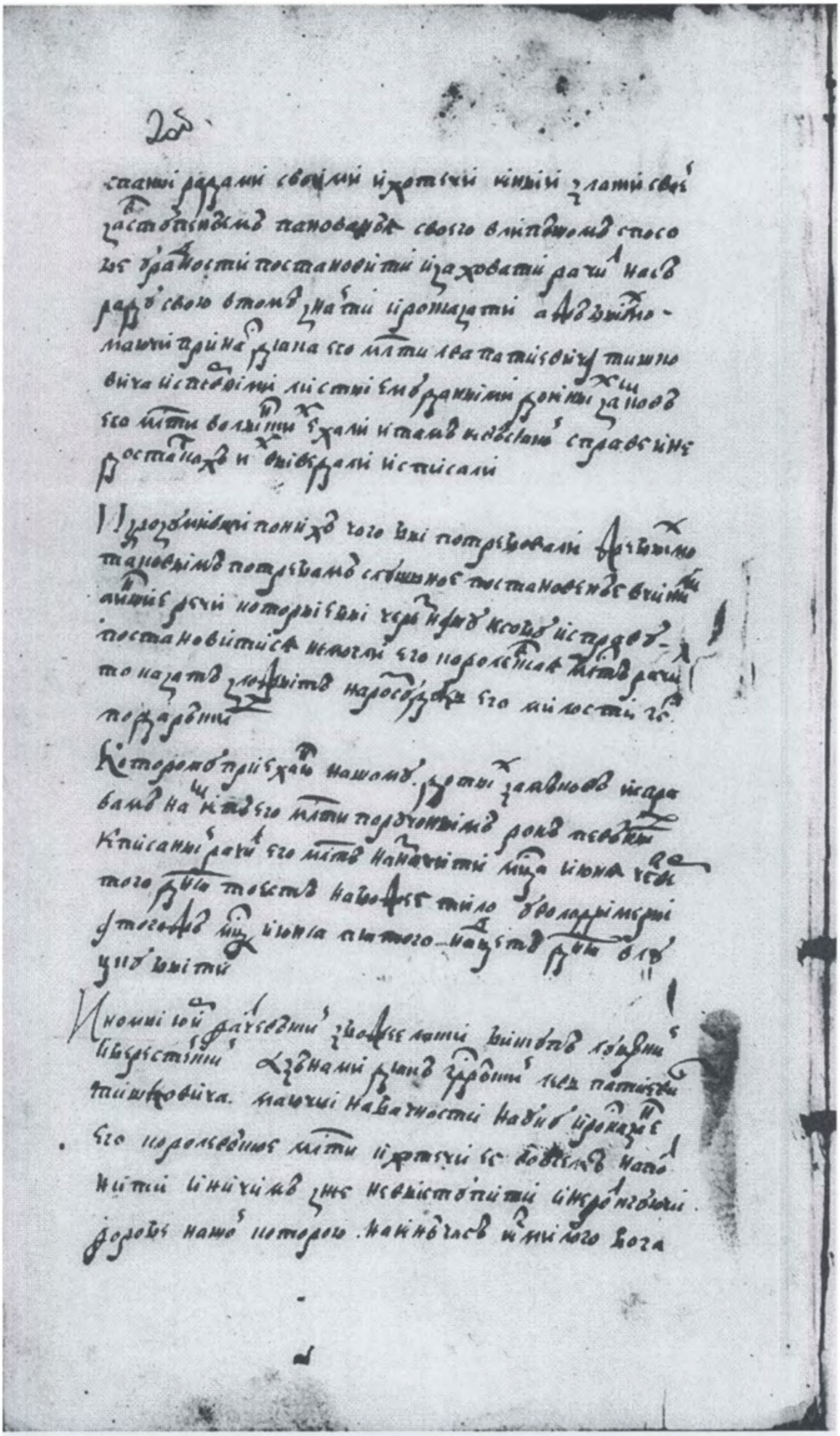
Листъ а 2

По лѣтех Божего нароженья тисеча пятсотого сорокъ пятого месеца июня в дня индикта г

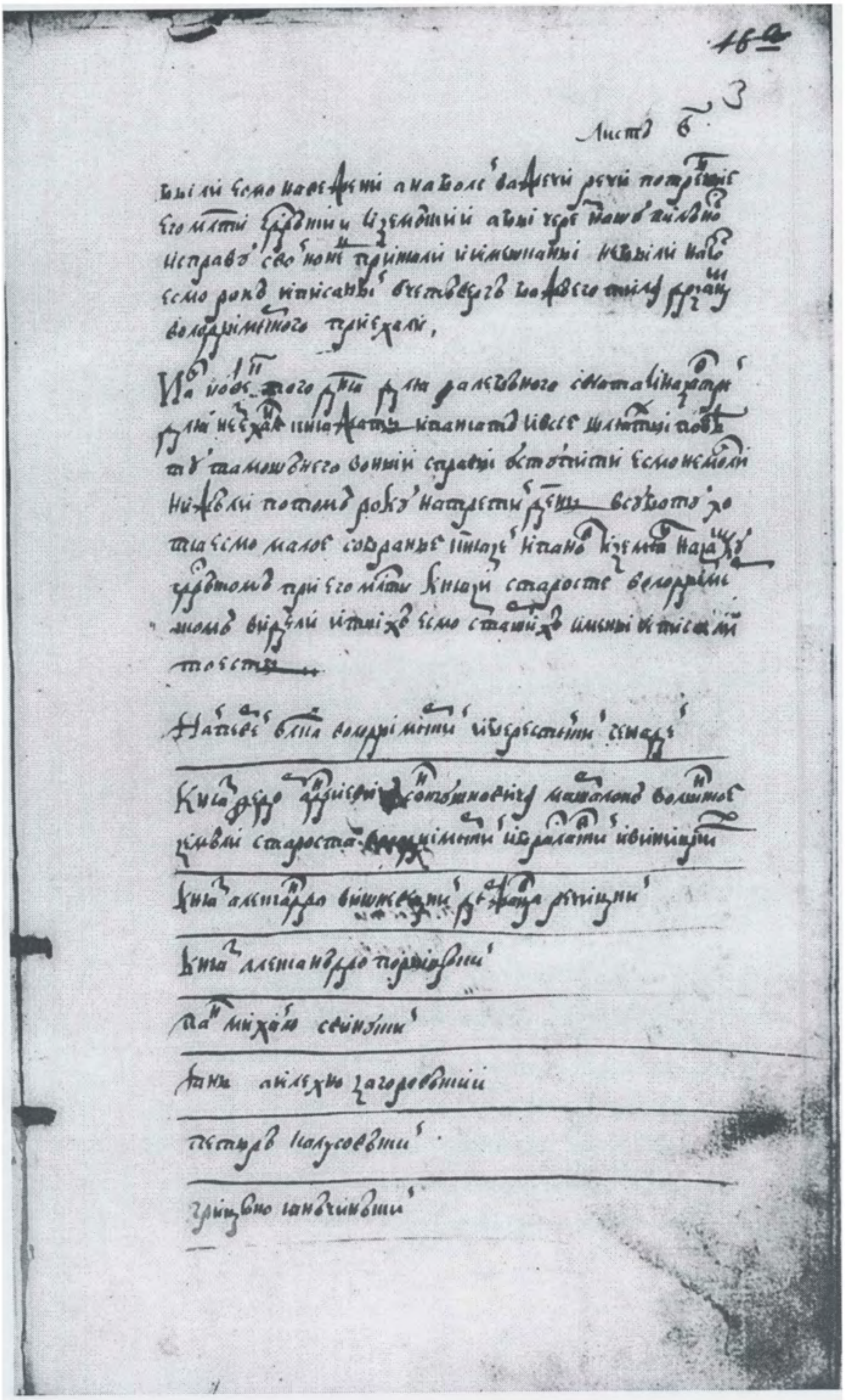
На початку щасливого панованья наяснейшого господаря нашого милостивого Жикгимонта Августа з Божее милости короля полского и великого князя литовского руского пруского жомоитского мазовецкого и иных

Видѣлося его королевской милости господарское ласки и вдячности своее господарское вчинити к паном радам всим славном его милости господарстве великом князстве Ле[illegible] его милости вольнейшим и по[illegible] которыи з давных часов на все рады [illegible] и ласкавого к панству и вдячности его милости потребовали для чого его милость к новин[illegible]

Арк. 2

Арк. 2зв.

Арк. 3

3зв.

князь Юрьи Козика

Лесо Кирдзов

Кнзь Четвертенскии

А Михайло Костевичъ

з всихъ ихъ иншими которыеся подписали могли были
а иншии многии быти не хотели

Которомъ нехотеномъ собраню митрополитъ
и панове шляхта того повету немогли есмо
ничого вчинити ани ихъ зламати ... ...
силы есмо на замок приехавши тыиж хтося перед
нами оставили листы его милости градские и ...
Которыхъ нині собравшисе ... приехавши сю
хали ... ихъ в на[illegible] подали

И вчинилося намъ ... тое справы
нашое ... листы его королевское милости в ко
торомъ ... на[illegible] есть
весь ... в тыи книги написати

Лист г

Жикгимонт Август божю милостью король полски[й]
великии князь литовскии руски[й] пруски[й] жомоитски[й] мазовецки[й]
и иныи

Слуге володимерьцом и старостиному маршалку нашо-
му волынское земли старосте володимерскому зра-
вленому и воиницкому князю Федору Андреевичу
Сангушковичу и княжатом и паном хоружим и дан-
никовам земяном и дворяном нашим врядни-
ка[м] и мещаном и всим духовным людем
и грецкого закону тым которыи имена свои вписали
володимерьцом маючим што есмо перво сего нам
вивши стани радныи нашими послали розмежати
волынское розамвш нашим людина володимерца и
кременеца ... [illegible] вишнек и перемитомира
ного Лва Матвеевичу Тишковичу жалобовали
замкове нашихъ тамошни и которыхъ нам
перво сего с[illegible]а дана ... нашии
и на[illegible]ваня и иншихъ всими справахъ и
потребах своих. Если хочели там того доведати по
рвавши подле истанц на томъ изобрани которыи
коли иными дорогами хожати великое именованье
прието. А нам и затымъ которыи никитихъ заво-
деры нашии славное памети корол и великих
князь и митиа литевии имини и иногди выслужили и
тымы вже люди выслуженымы и на оныхъ зано-
возовати и место робити и перво и стая
вати и иныи стародавныхъ по вынаностя ...

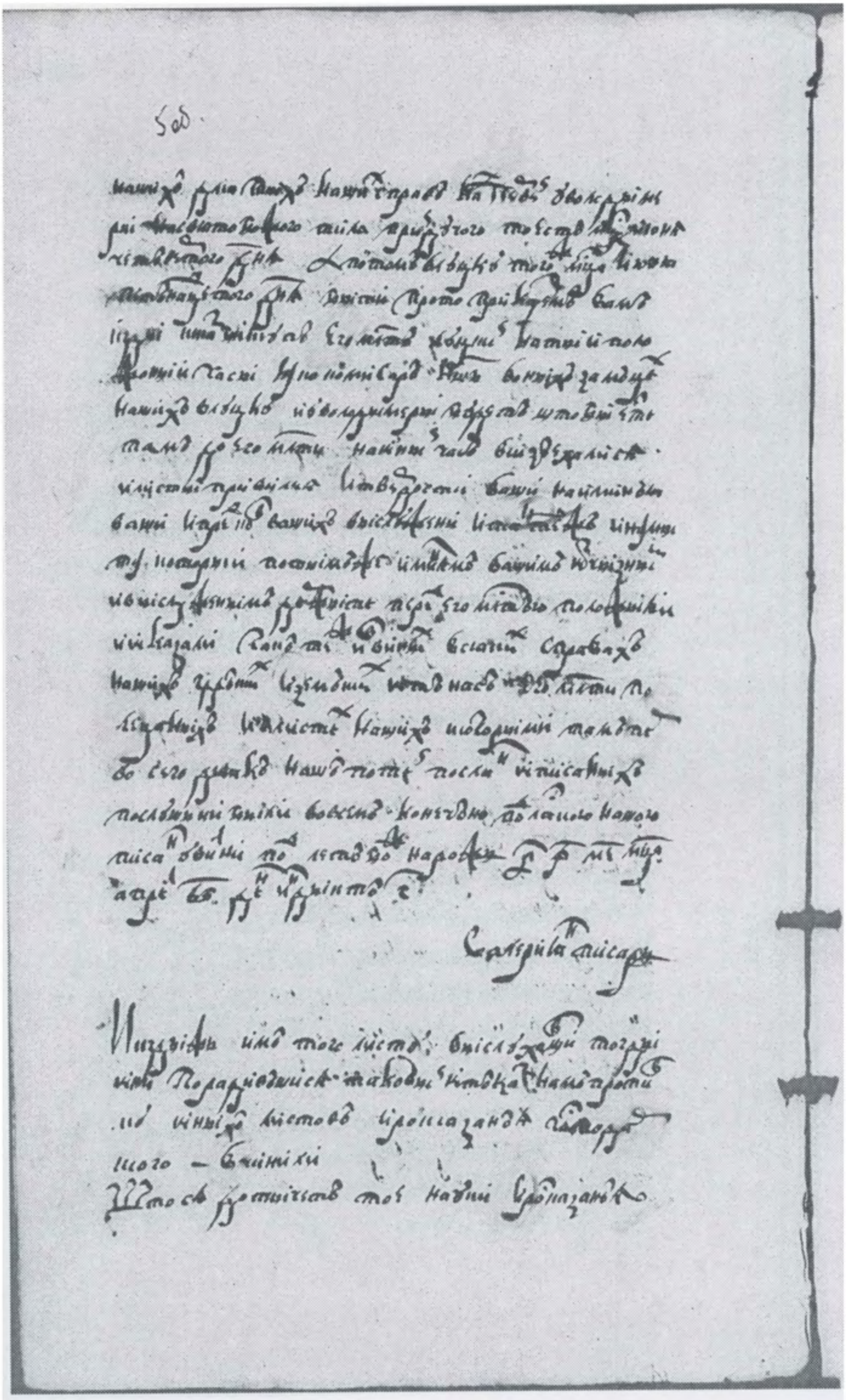
[illegible]

Арк. 4зв.

185

Лист 3

Арк. 5

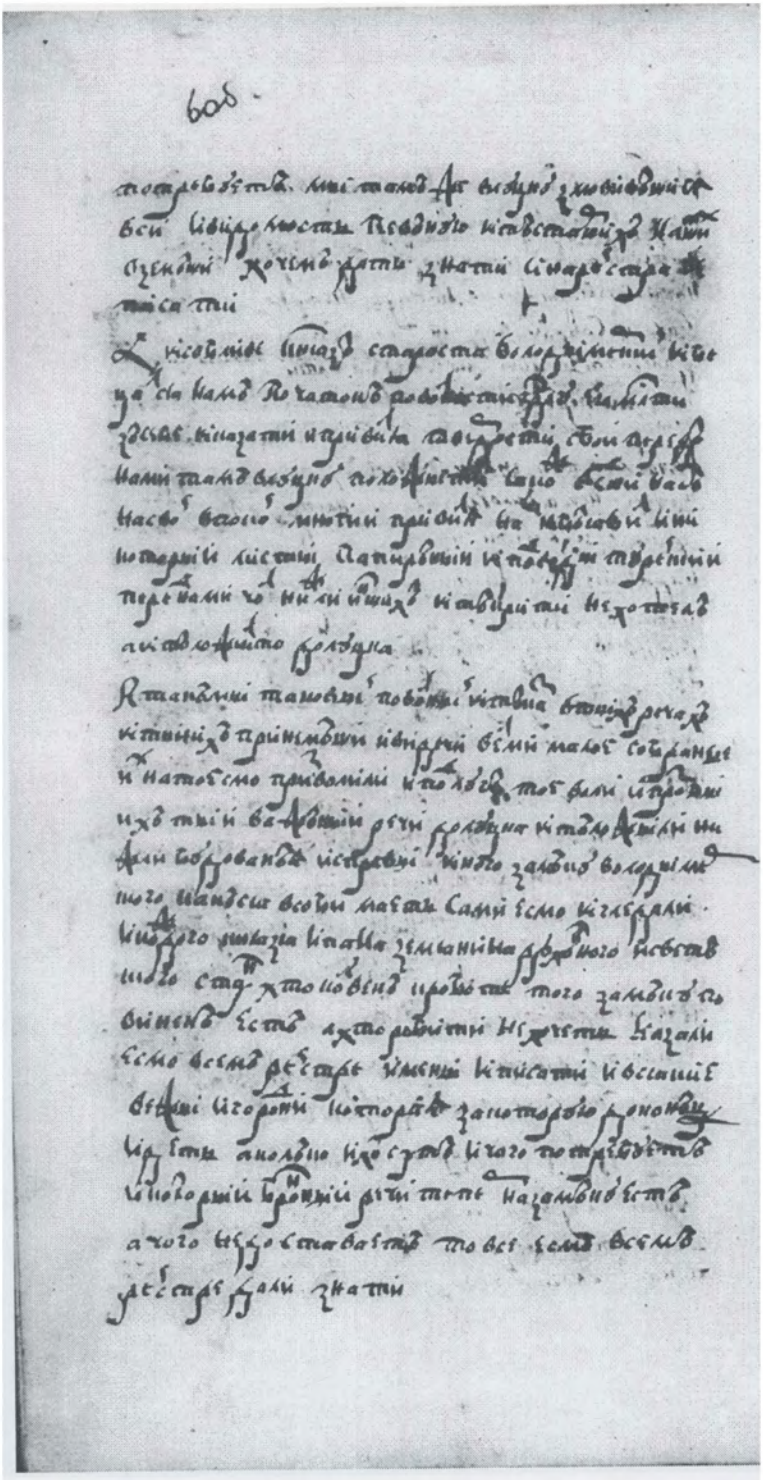

Арк. 5зв.

Листъ ѕ

[illegible]

Арк. 6

Арк. 6зв.

20
7

Листъ 5

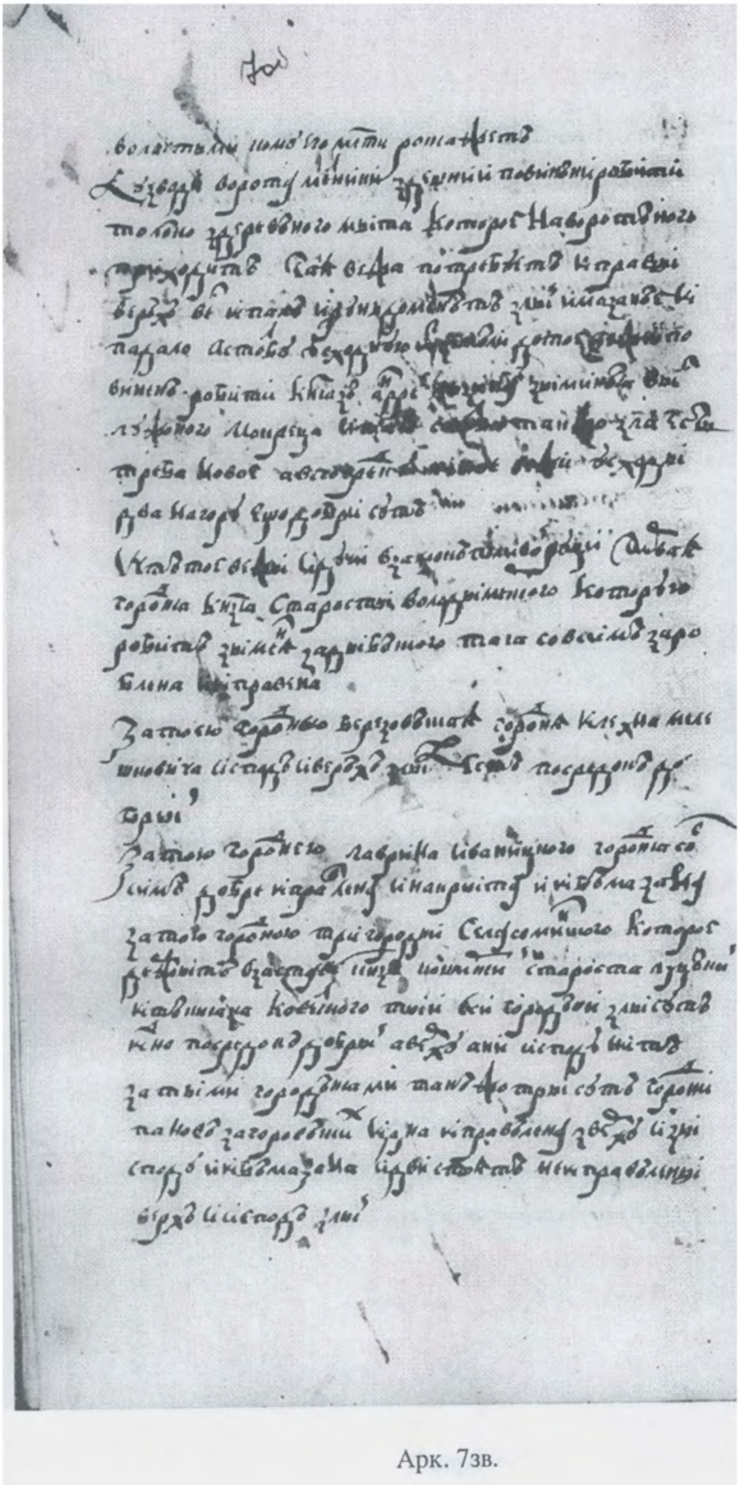
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Арк. 7

Арк. 7зв.

218

Листъ з

[illegible]

Арк. 8

8 об.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Арк. 8зв.

22
9

Листъ п

Ѡтъ вежи князя Костентиновое до тое вежи Ме[illegible]
ное всихъ городенъ шестнадцатъ

За тою вежою Мстибоговою починаются тые городни

Первая городня бана [illegible] городни неисп-
равлена

Подле тое городни вежа Володимерского [illegible]
правлена [illegible] городню [illegible] вежа и [illegible]
[illegible] его [illegible] литовъ [illegible]
[illegible] своего имънья [illegible] городню ро-
[illegible] [illegible] литовъ [illegible]
[illegible] князю [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] помагати и
робити не хотели [illegible] [illegible]
[illegible] тую городню исправили а [illegible] которыи
[illegible] [illegible] [illegible]

Подле вежи тое городни городня [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

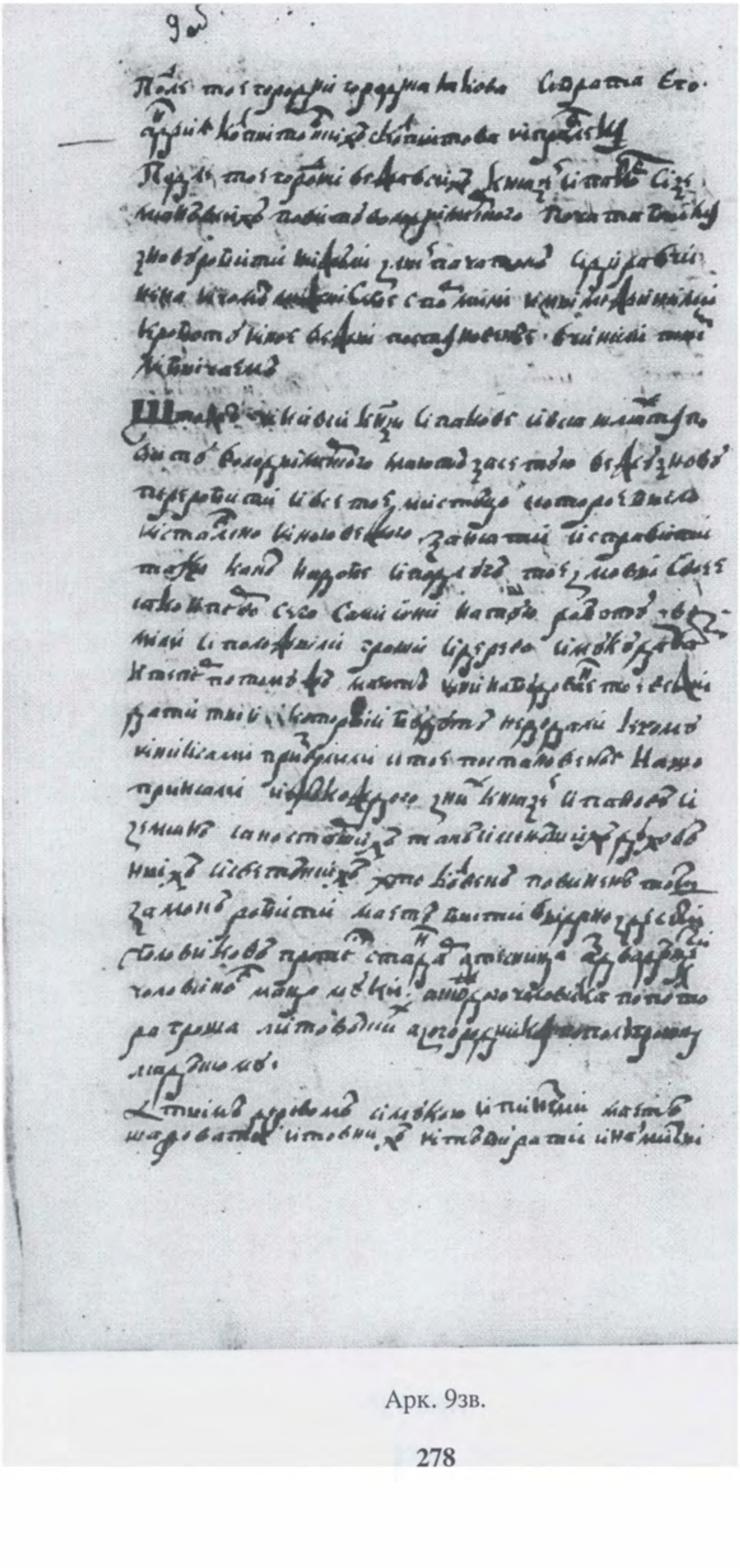
Подле тое городни городня [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] исправлена

Подле тое городни городня князя Старостиное Воло-
димерского [illegible] его [illegible] [illegible] исправлена

Подле тое городни князь [illegible] [illegible] городни
[illegible] и [illegible] [illegible] исправлены [illegible]
[illegible] знову исправити

Подле тыхъ городенъ городня князя [illegible]
[illegible] неисправлена [illegible] [illegible] исправити

Арк. 9

Арк. 9зв.

Листъ Г

На[illegible]овати и твоѣ роботы [illegible]новати Княѕъ [illegible]
[illegible]овичъ которого вписали тебѣ есмо на твоѣ [illegible]
и твою роботꙋ есмо застановили.

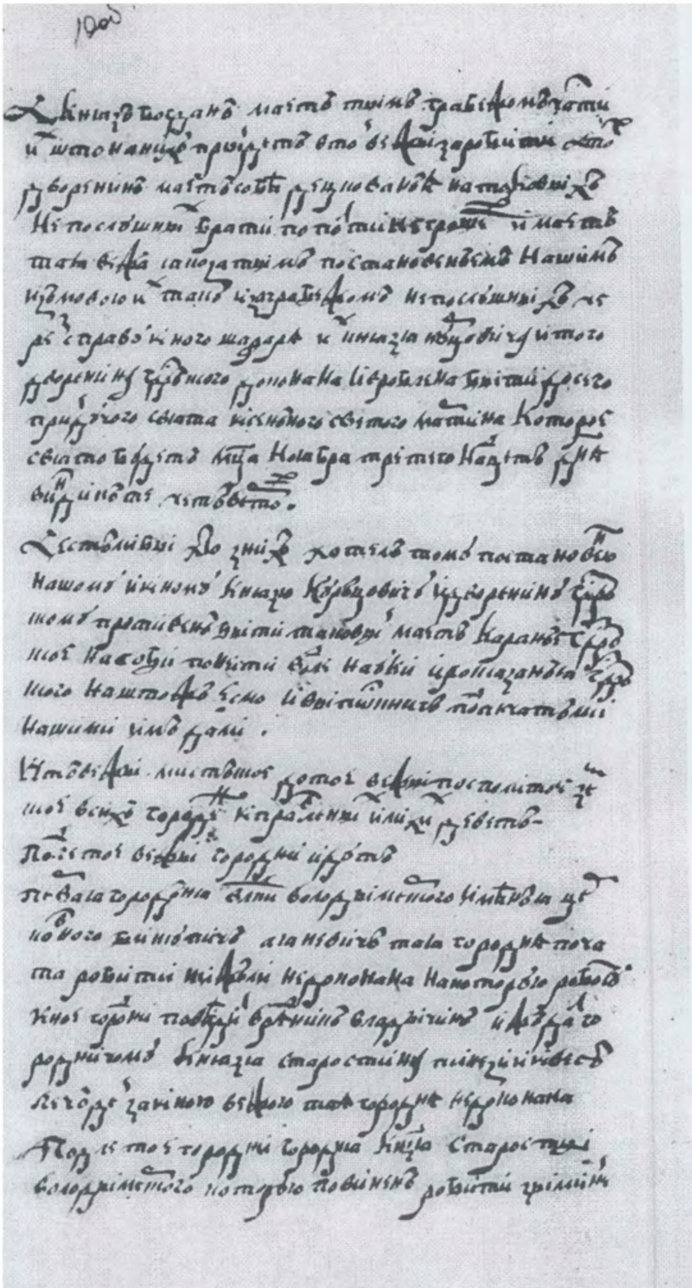
А што киш Богданъ дерева [illegible] сѣмки [illegible]
возметъ на твою мастъ и [illegible] свои [illegible]
росходꙋ весь што на твою роботꙋ засѣ шадовати
выдастъ [illegible]
писати листого лиховъ [illegible] выдати.

А [illegible] того дерева [illegible] [illegible]
достало, [illegible] [illegible] [illegible] маютъ то [illegible]
вати [illegible] платъ на то [illegible]
деревомъ [illegible] роботꙋ [illegible]
[illegible] [illegible].

А [illegible] роботꙋ [illegible] [illegible]
[illegible] што наз[illegible] [illegible] дерева [illegible]
та[illegible] [illegible] мастъ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
нашто [illegible] [illegible] маютъ.

А [illegible] Княѕи [illegible] [illegible]
[illegible] того постановенѧ нашего и [illegible] свое [illegible]
[illegible] платъ [illegible] выше [illegible] на твою
роботꙋ выдавати [illegible].

Мы [illegible] дворникъ [illegible] Сота
новичъ которого [illegible] до [illegible]
[illegible] роботы. [illegible] замѣсто [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] платъ [illegible] листе
нашомъ выше [illegible] што [illegible] Столало [illegible]
[illegible] Богданъ [illegible] давати.

Арк. 10зв.

27
11

Лист 3

своихъ стрелка а по чину тые по[illegible] земяне володи-
[illegible] [illegible] [illegible] а Иванове [illegible]
и [illegible] [illegible],
За тою городнею две городни князя Александра Ви-
шневецкого а Михаила Котовича а [illegible] Михайлову
[illegible] правдивого [illegible] [illegible] [illegible]
не справлены
Подле тое городни городня [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
Подле тое городни городня князя Ивановое [illegible]
Василевое [illegible] Федоровое [illegible]
рова [illegible] [illegible] не справлена [illegible]
[illegible]
Подле тое городни князя старосты володими-
ского городня [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] сторона ве-
рх не [illegible]
Подле тое городни городня Василевое [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
равлены
Подле тое городни князя Андрея [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] две городни не справлены
Подле тое городни [illegible] [illegible]
на [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
две городни не справлено
Подле тое городни Василя [illegible] а Василя
[illegible] [illegible] [illegible] две городни
не справлены

Арк. 11

11зв

Перьвеи тое городни пани Романовое Киселева з Дитиничъ з бра-
тьими по старои городни исправлены

Другеи тое городни Василевое Малиновского из Беда ес
палники городни з Наковичов исправлено

Третеи тое городни панъ Королевны Василя Есть на
городнях з анападомъ и справою самого князя
старостины володимерского ляко передомъ тому д...
лицомъ и мурованемъ коли а перве того городенъ
на томъ местцы в шестидесят которые повинни
были робити

Девятую городню Гаврило Стецково яко видвини Аро-
сино з Вижичов

Другая городня пана Ятрушила Мацкова юхна Левашко
виписано видвижихъ старостиных частеи и Митковича

Третяя городня пана Михаила Свинского збоповичи
и Чацлавичев

Четвертая городня старостиное володимерского
з имения Вокулиовичев

Пятая городня з имения Ковелного Бранилинъ

Шостая городня Мохочина князя Ивана Коз-
чина з Ясенова

Затинъ ... домов веда затинъ зъ Королевои е
исправлена совсимъ

Ко того дому королевского тестьсте веда зимовое
всихъ городенъ исправленыхъ и не исправленыхъ

Арк. 11зв.

пятнадцать [illegible] кромѣ тыхъ шести городенъ кото-
рыи и здавна [illegible] королевъ [illegible] затягати
есть то есть [illegible] королевскіе городни почалися
Первая городня [illegible] [illegible] и за роботою
[illegible] часто [illegible] [illegible] земли на
[illegible] которыи пословою [illegible]
Подле тое городни городня Князя [illegible] старостина воло-
димерского [illegible] его Колосовичъ [illegible] [illegible]
[illegible] отъ [illegible] и справлена
Подле тое городни городня [illegible] земянина вол-
[illegible] Федора [illegible] земянина его [illegible] и справлена
Подле тое городни городня Князя Александра
Вишневецкого [illegible] по старости [illegible] его
Василя земянина и [illegible] и справлена
Подле тое городни городня [illegible] а Павла [illegible]
[illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] и справ-
лена.
Подле тое городни Князя Александра Вишнев-
цкого городня имѣнья его [illegible] [illegible]
и справлена
Подле тое городни городня Богдановое [illegible]
[illegible] Богдановое [illegible] [illegible]
[illegible] Стадницкое [illegible] и [illegible] и справлена
Подле тое городни [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] городня и справлена
Подле тое городни Грицька и [illegible] городня
[illegible] и справлена
Подле тое городни городня Василя [illegible]

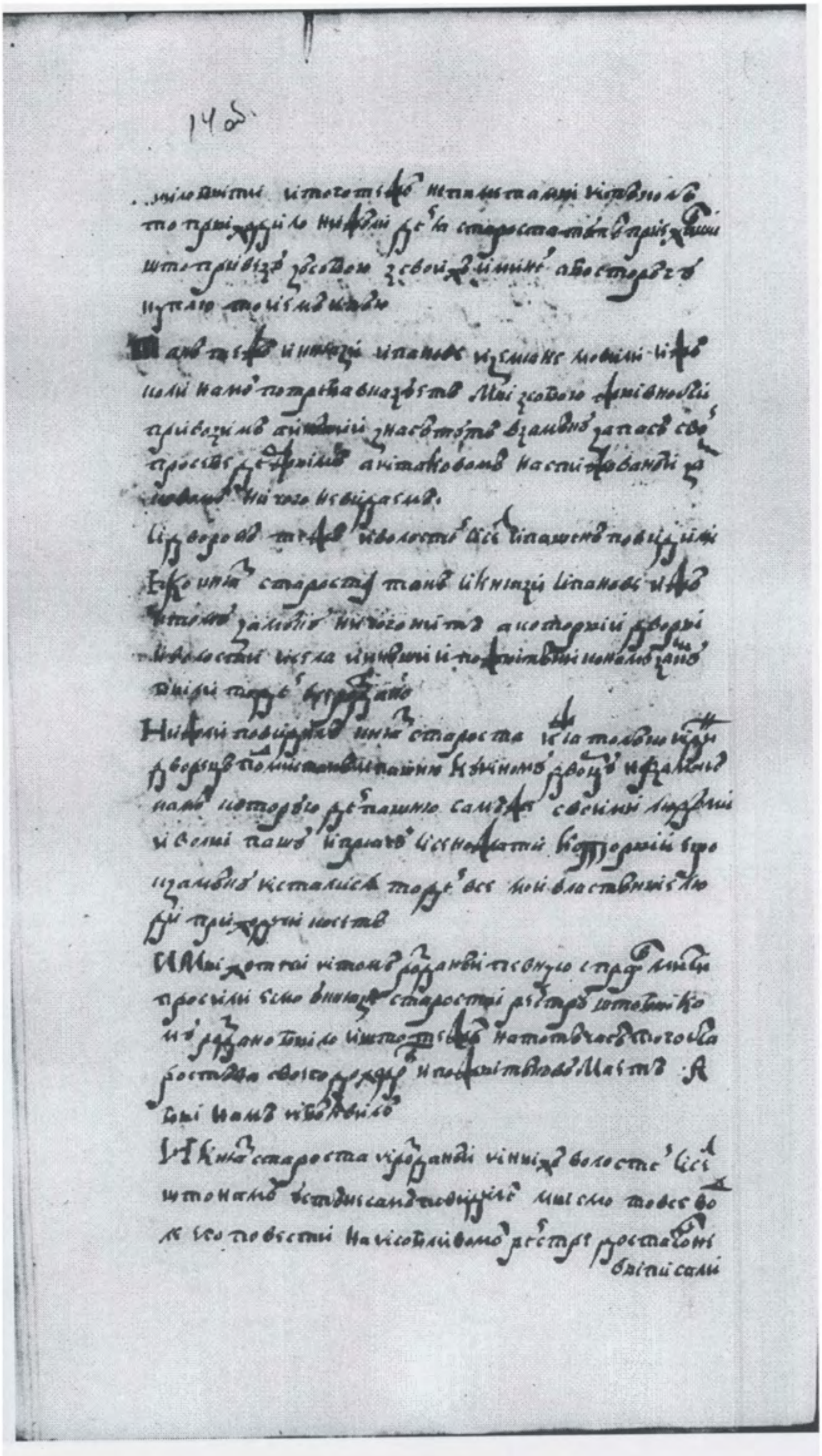
Арк. 12

Арк. 12зв.

Арк. 13

Арк. 13зв.

Арк. 14

Арк. 14зв.

Лист ВЕ

А и при хоругвах и под[illegible] староства своего и
[illegible] нам в [illegible] реестров дати

З иншою роздано тогож [illegible] Володимерского
которого передали [illegible] от [illegible] ины
и тых [illegible] тамъ [illegible] притомъ реестре
дали знати

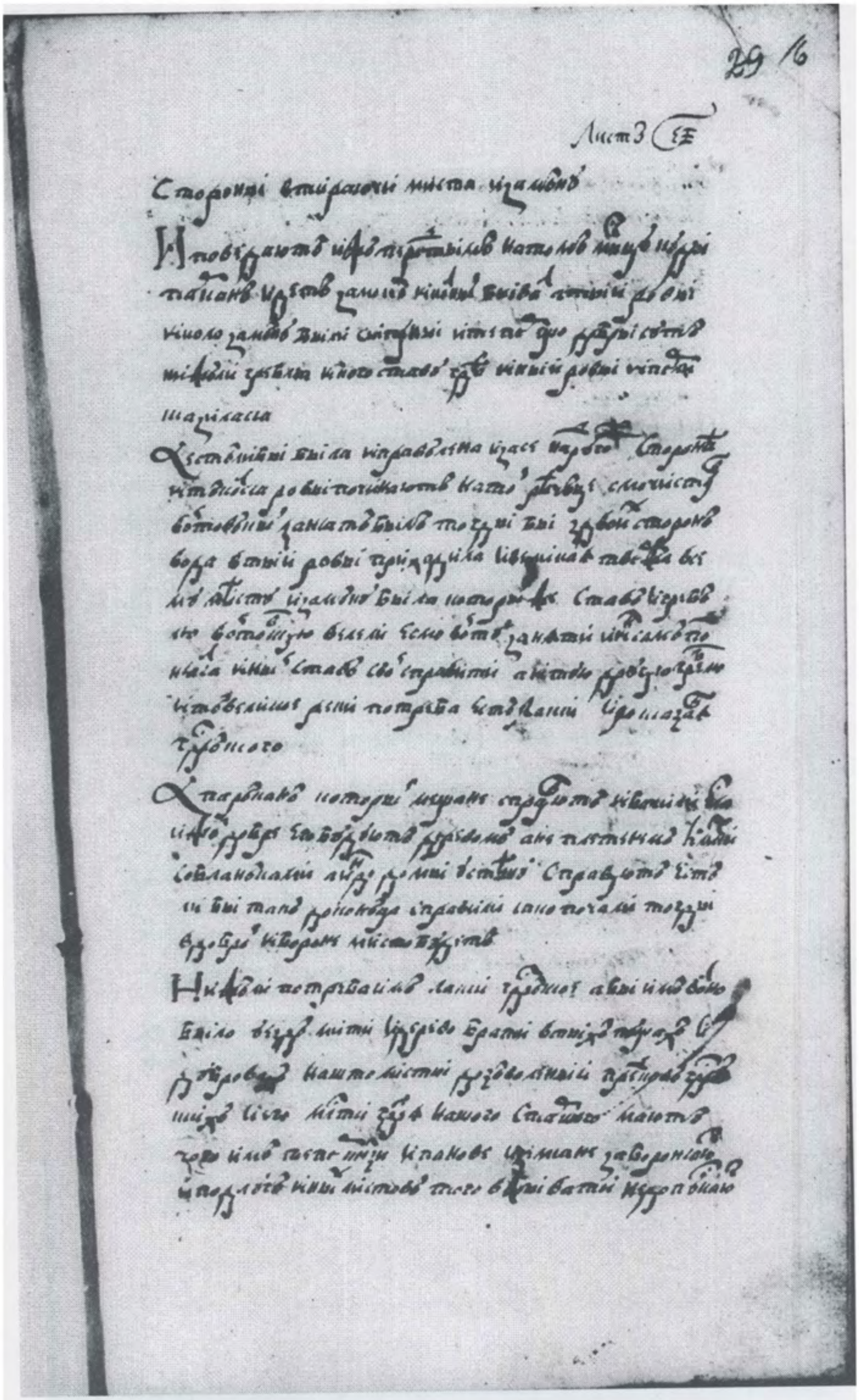
Н[illegible] довѣдилось намъ што староста и волости сии
днешъ в которое мо[illegible] быти большии старожилов
половинов [illegible] на волость [illegible] за
Володимерскомъ не стала ся ни [illegible] ано і
теперъ [illegible] слободами своими добровольно [illegible]
[illegible] которыи к слободами [illegible]
к иное волости што [illegible]
намъ притомъ реестре всего приходу старостве
своего и написавши [illegible] положити

Што [illegible] к людем иное волости [illegible]
иное перед нами [illegible] в волости [illegible] ставилъ [illegible]
[illegible] Семашко [illegible]
[illegible] повинного [illegible]

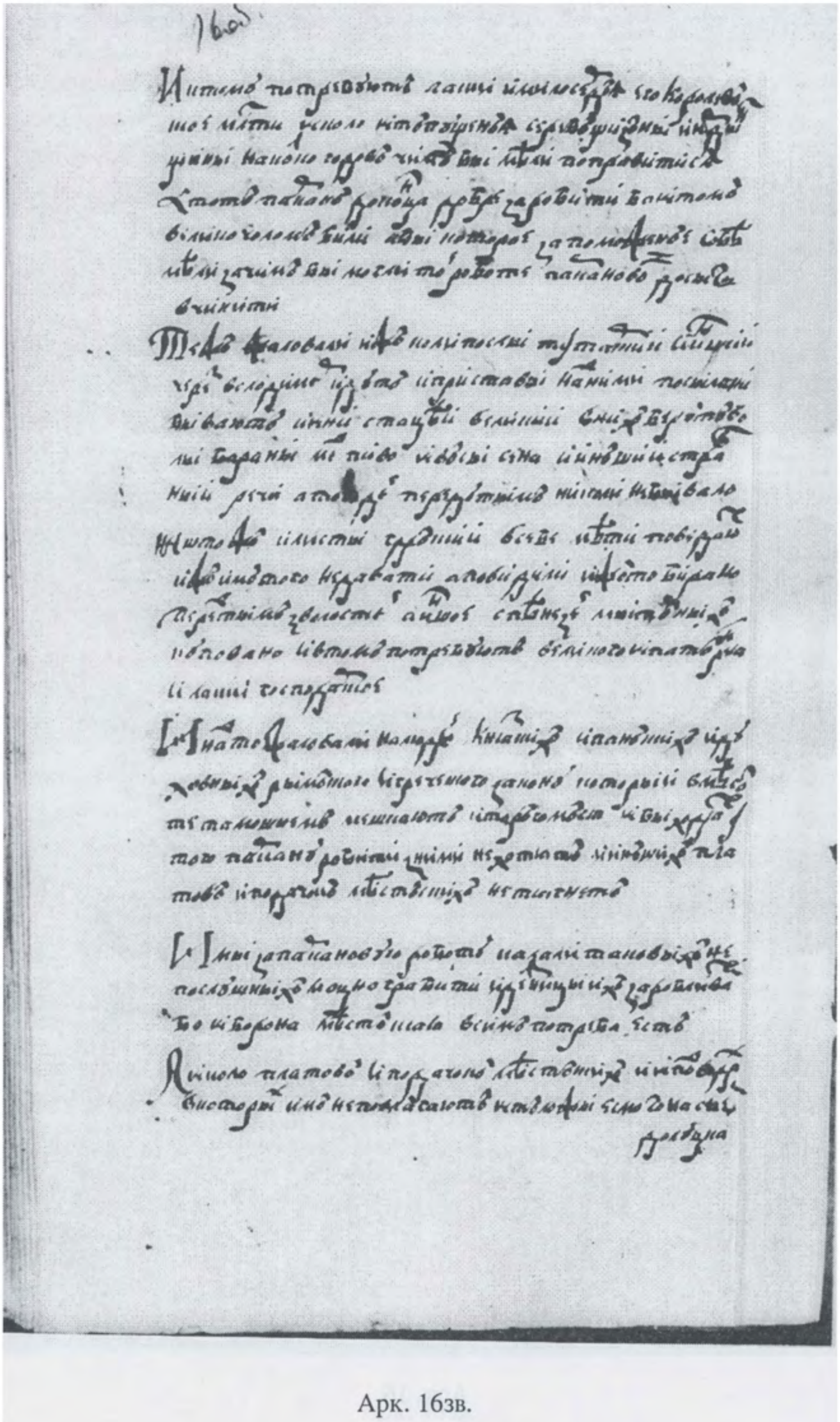
Што [illegible] многии земли [illegible]
брало без [illegible] права через листы [illegible]
[illegible] листом которыи [illegible]
[illegible] листе [illegible]
[illegible] замок [illegible] Ковельского
[illegible] волос-
ти своее
Тотам [illegible] через иныи листы [illegible]

Арк. 15

Арк. 15зв.

Арк. 16

Арк. 16зв.

30 / 17

Лист [illegible]

[illegible] своими становими книги и [illegible] и [illegible]
[illegible] людми [illegible] [illegible] владности маю[illegible]
и [illegible] [illegible] и права и твердостий свои [illegible]
[illegible] место володимерское [illegible] есть [illegible]
[illegible] и всих тих [illegible] [illegible] [illegible] нам дали и
и ни [illegible] [illegible] и [illegible] мають [illegible] [illegible]
[illegible] бути

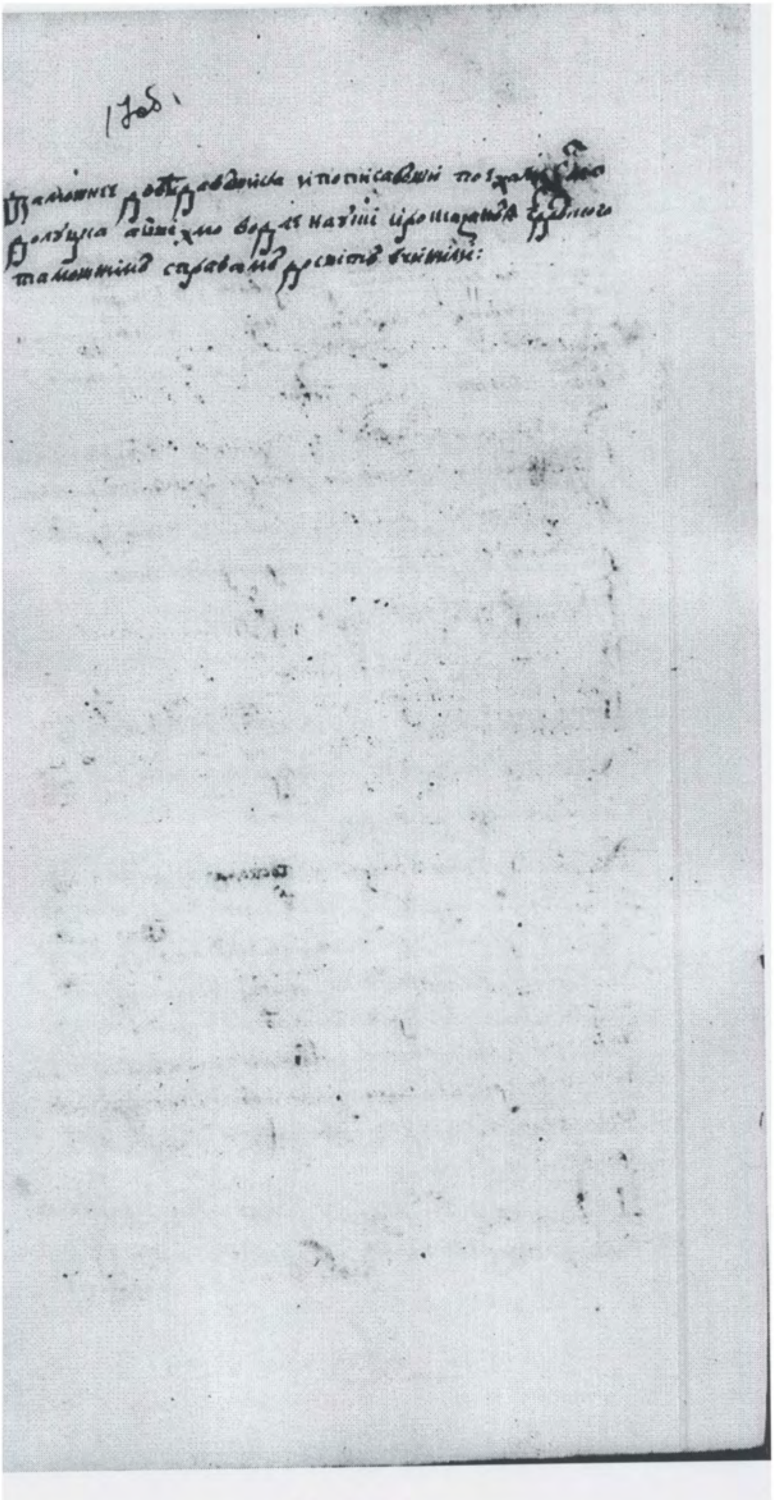
Затим просили нас [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] и [illegible] и [illegible] речи реестра наши и писали
Мы [illegible] того [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
речи [illegible] [illegible] [illegible] реестр и [illegible]

Таковниц[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
Пороху готового шестдесят[illegible]
Олова пятдесят[illegible], [illegible] [illegible] таковниц[illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] володимерск[illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] справити

И тих всих [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

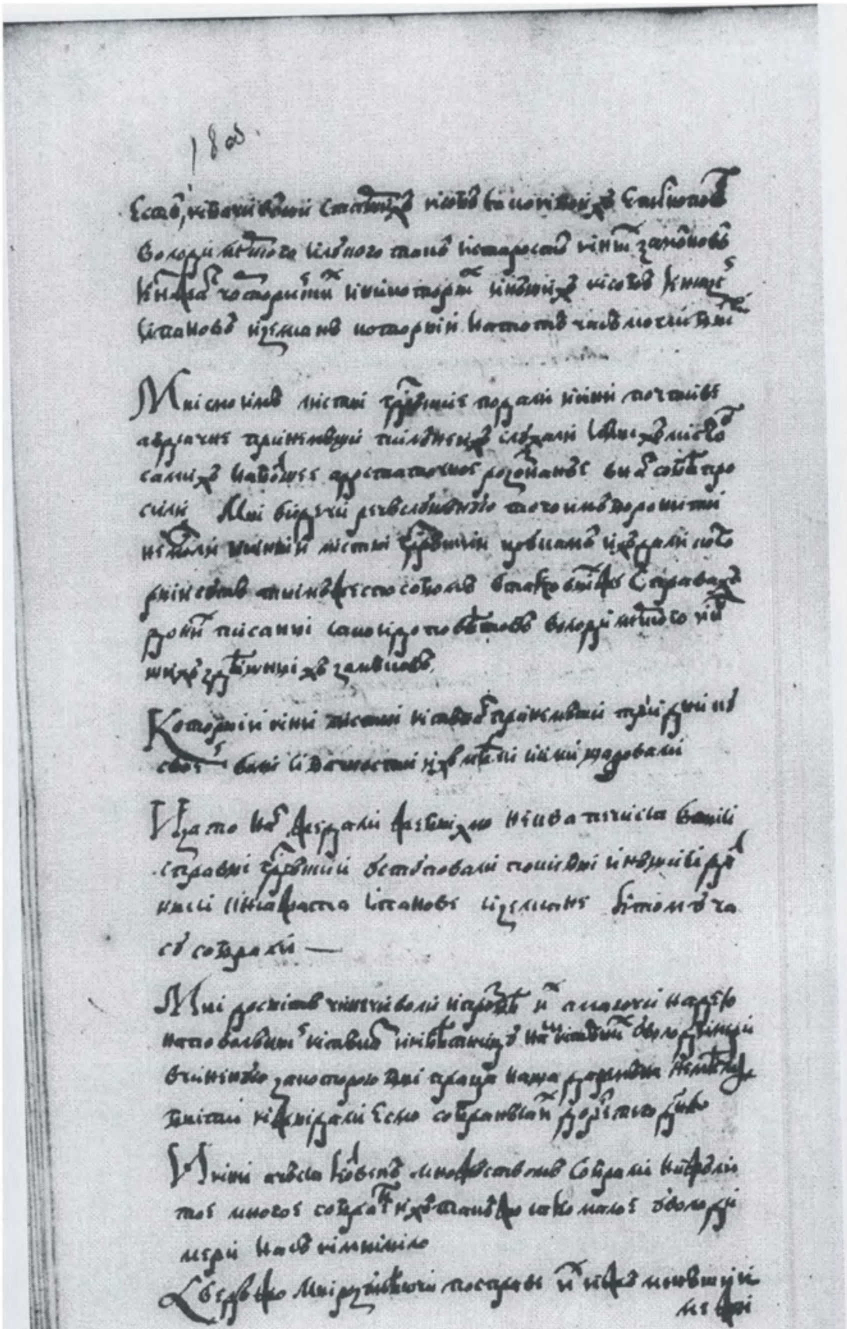
Арк. 17

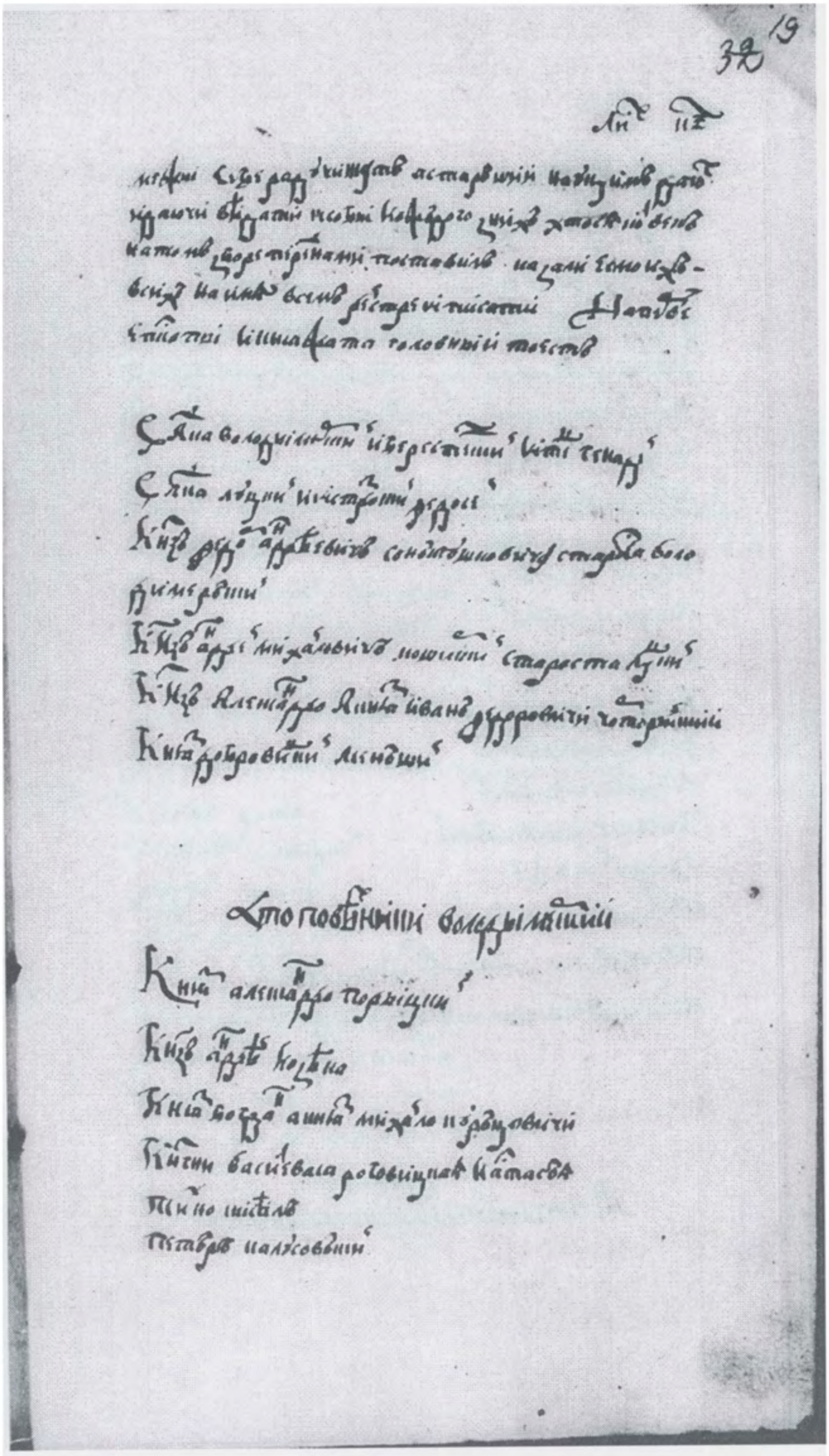
Арк. 17зв.

[illegible]

Арк. 18

Арк. 18зв.

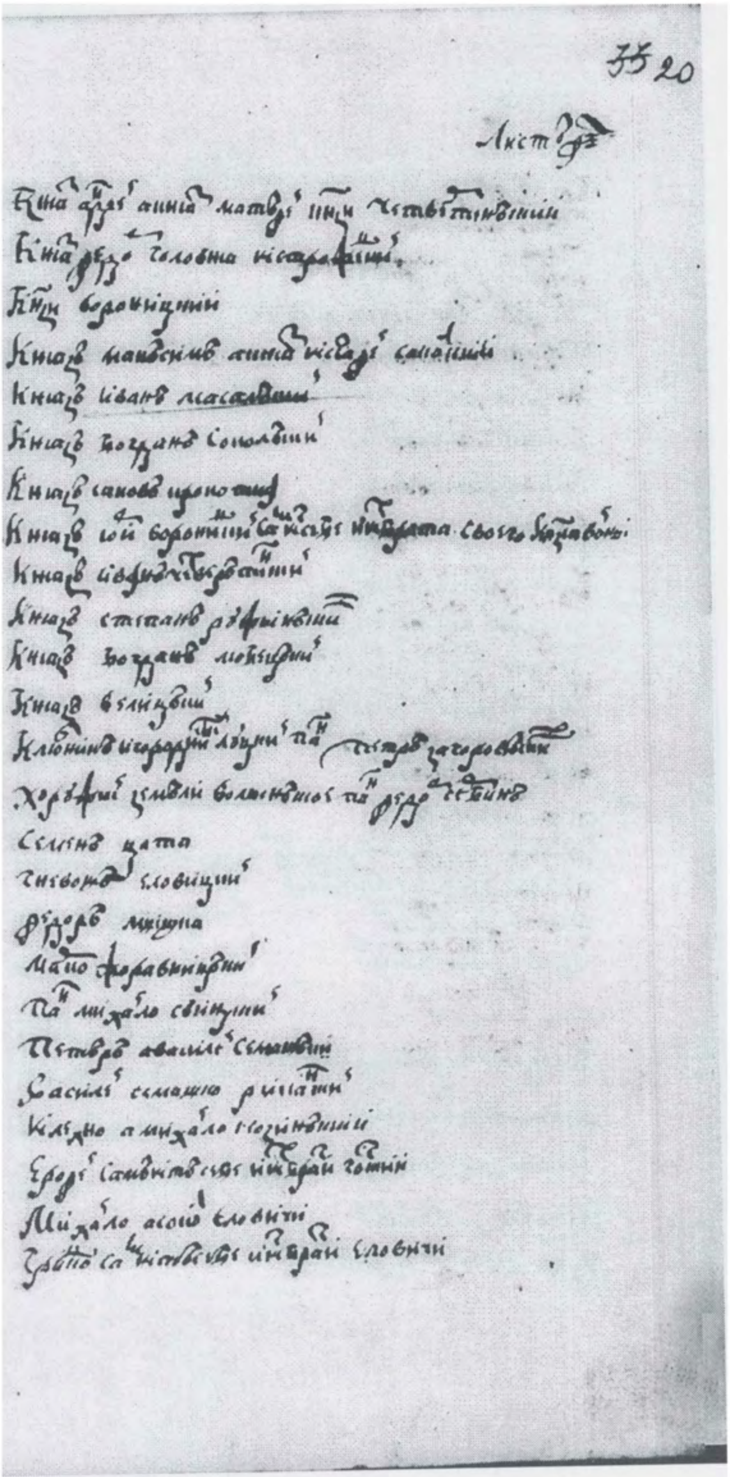
Арк. 19.

19зв.

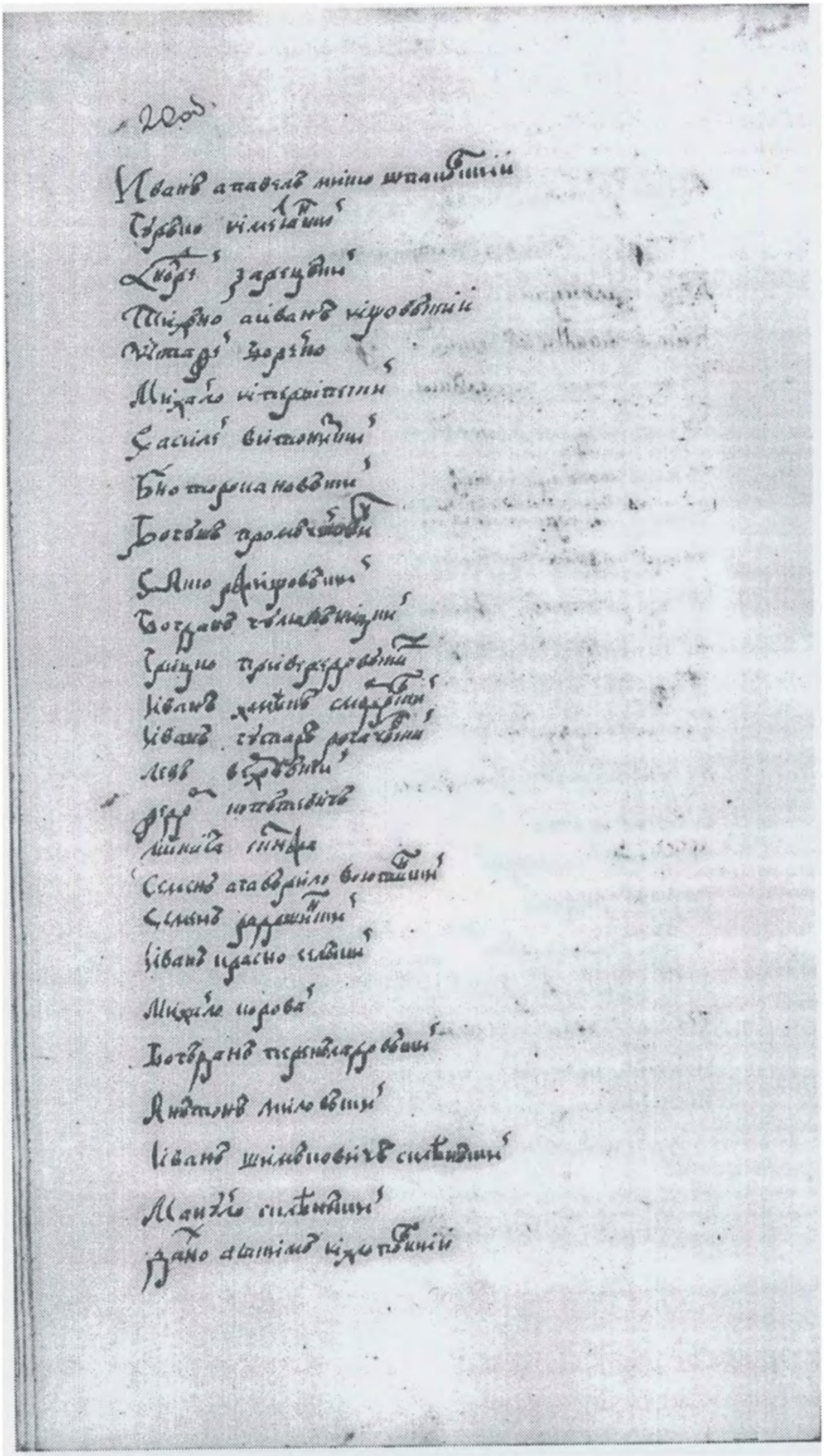
Грицко Петрижевичъ
Яцко Андреевъ Колбаситовичъ
Иванъ Костантицкий
Федоръ Солтановичъ Костантицкий
Иванъ Щилбовичъ
Лавринъ Иваницкий
Яцко Литасевичъ
Иванко Литасевичъ
Исайко Гробиновичъ
Иванъ Синюсевичъ
Мацко Кирандичъ
Клико Четвевичъ
Андрей Кирандичъ
Волчко Іатимовичъ
Михайло Потовичъ
Тимошъ Кевлюкевичъ
Григорей Кобухъ
Павелъ Засоревичъ
Петръ Костюшевичъ хоружий полковый
Товарищъ полку повету Володимерского

А то есть поветъ Луцкий

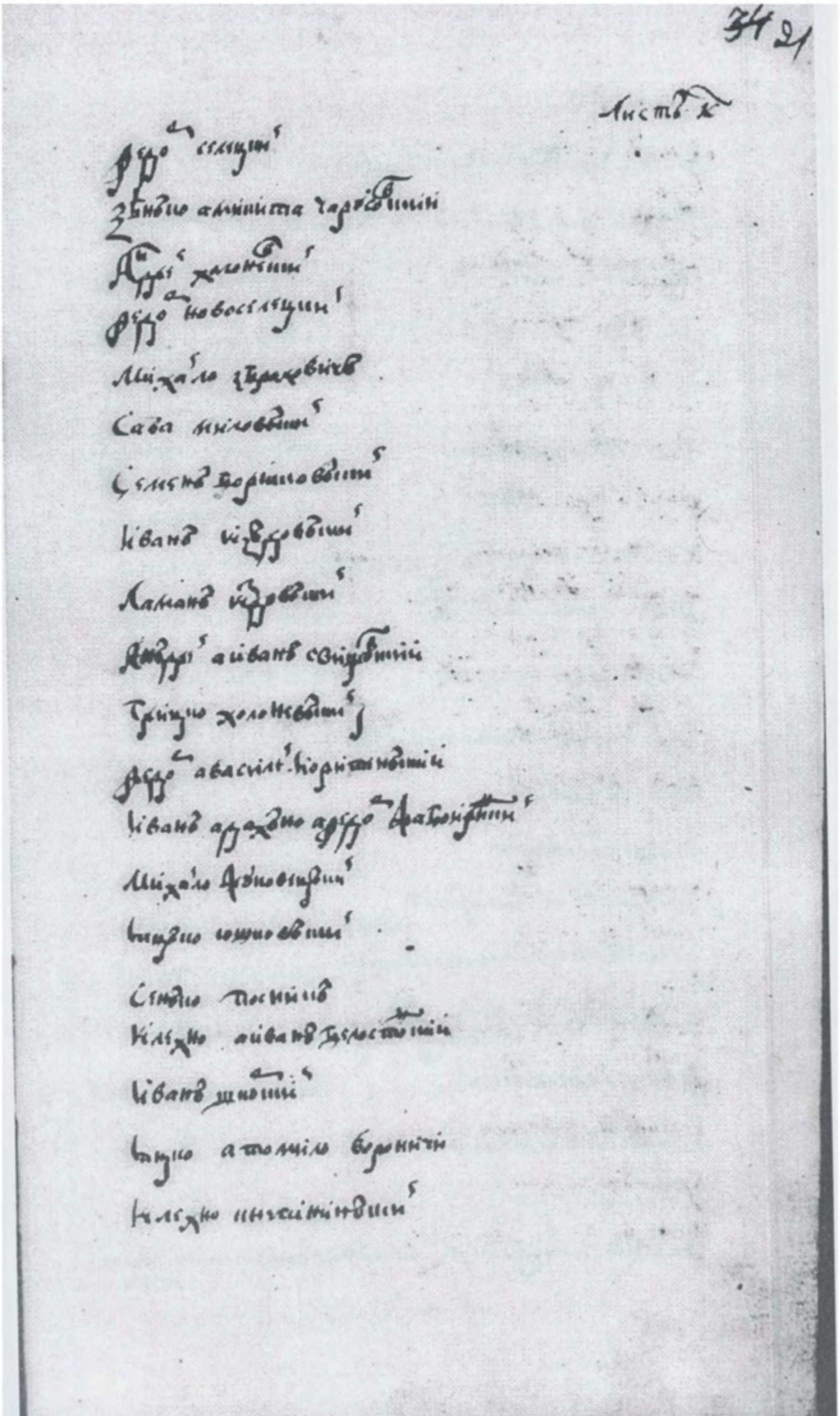
Арк. 19зв.

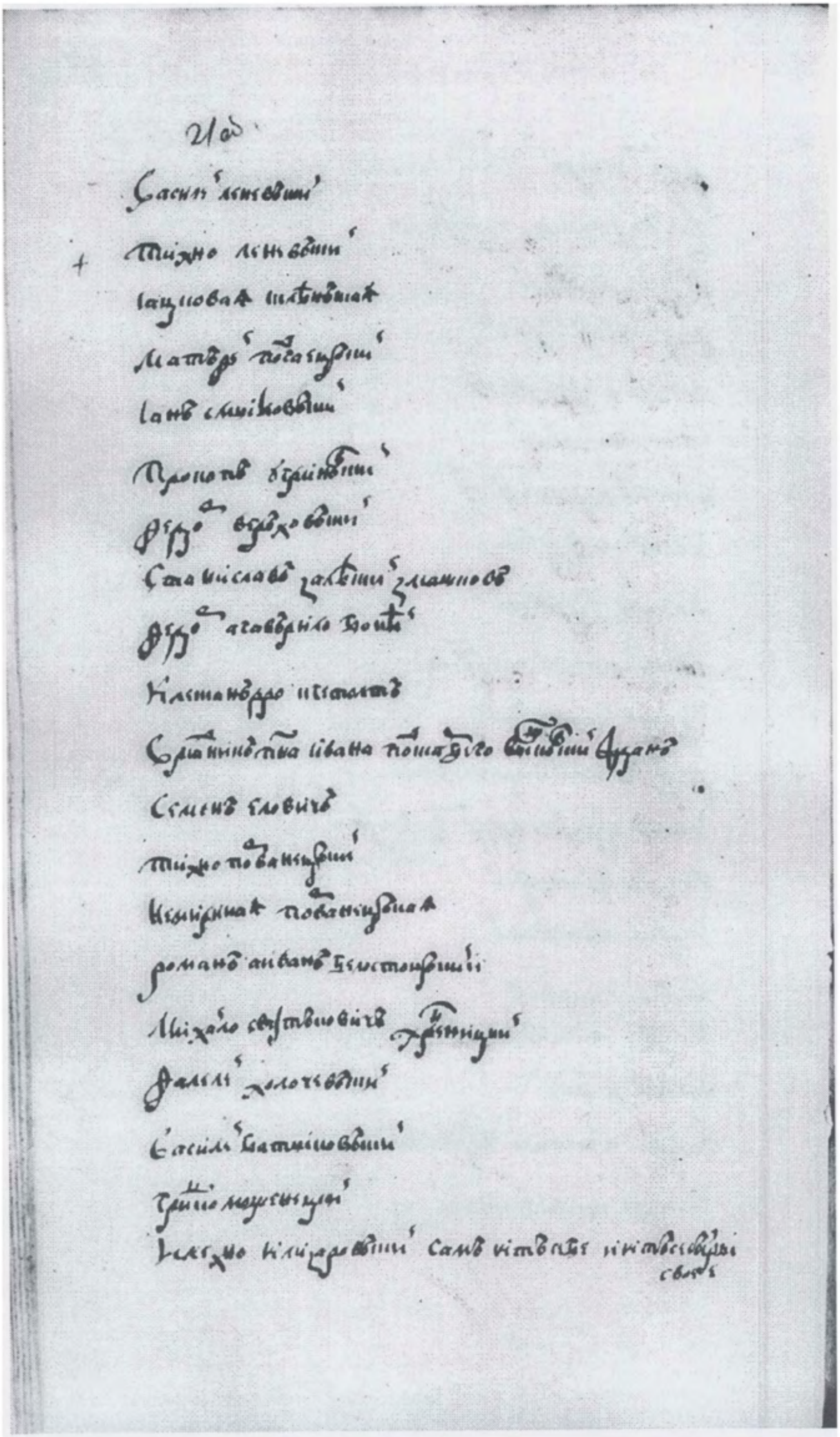
Арк. 20

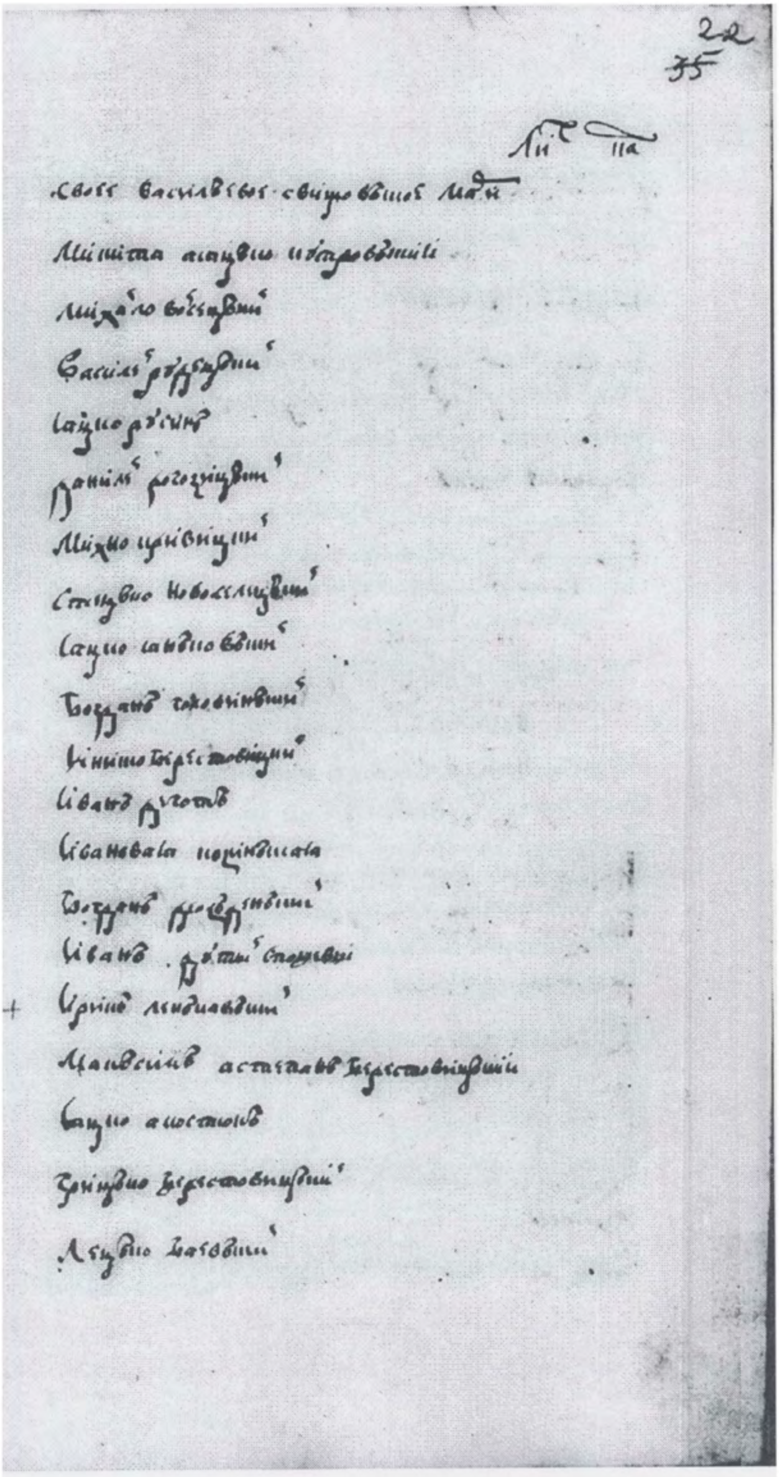
Арк. 20зв.

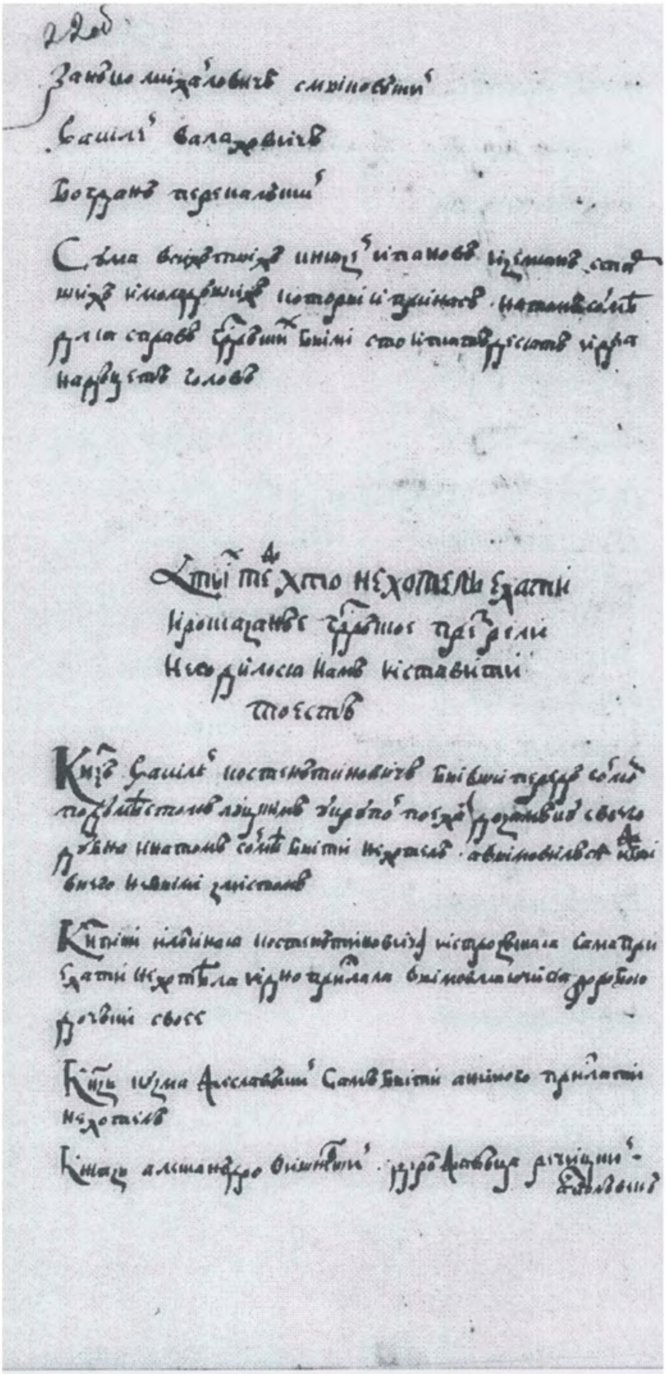
Арк. 21

Арк. 21зв.

Арк. 22

22об
Занко Михайловичъ Смыковский
Василей Валаховичъ
Богданъ Перхналовский
С тыма всихъ тыхъ князей и пановъ земянъ старшихъ и молодшихъ которыи и приехали [illegible] для справъ земъскихъ было ихъ сто и пятьдесятъ [illegible] на [illegible] головъ

Кн[я]зи тые хто не хотели ехати и рошказанье г[о]с[по]д[а]рское презрели не справилися намъ и ставити то естъ

Кн[я]зь Василей Костянтиновичъ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Кн[я]гини Кн[я]гини [illegible] Костянтиновичовая [illegible] сама при ехати не хотела [illegible]
[illegible] своее

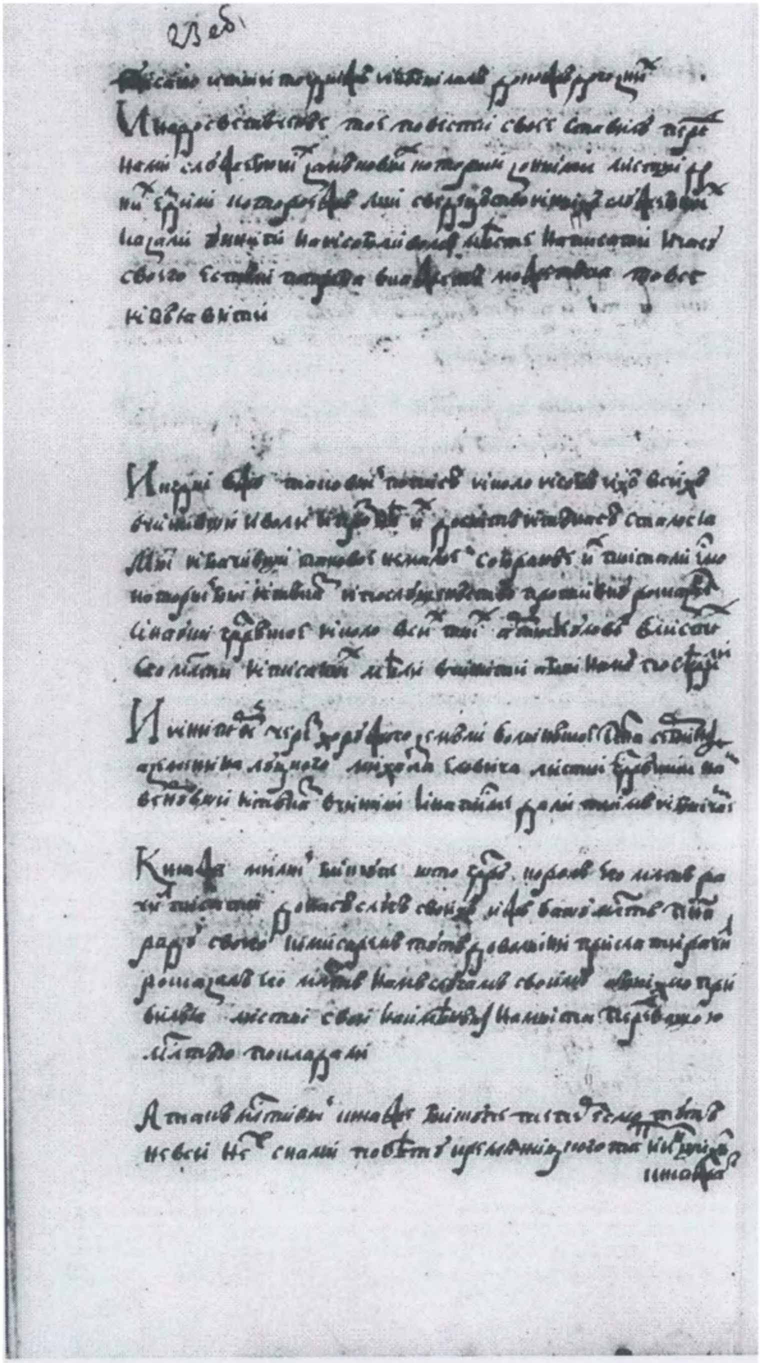
Кн[я]зь Кузма Жославский сам ехати [illegible] не хотелъ

Кн[я]зь Александро Вишневецкий [illegible]

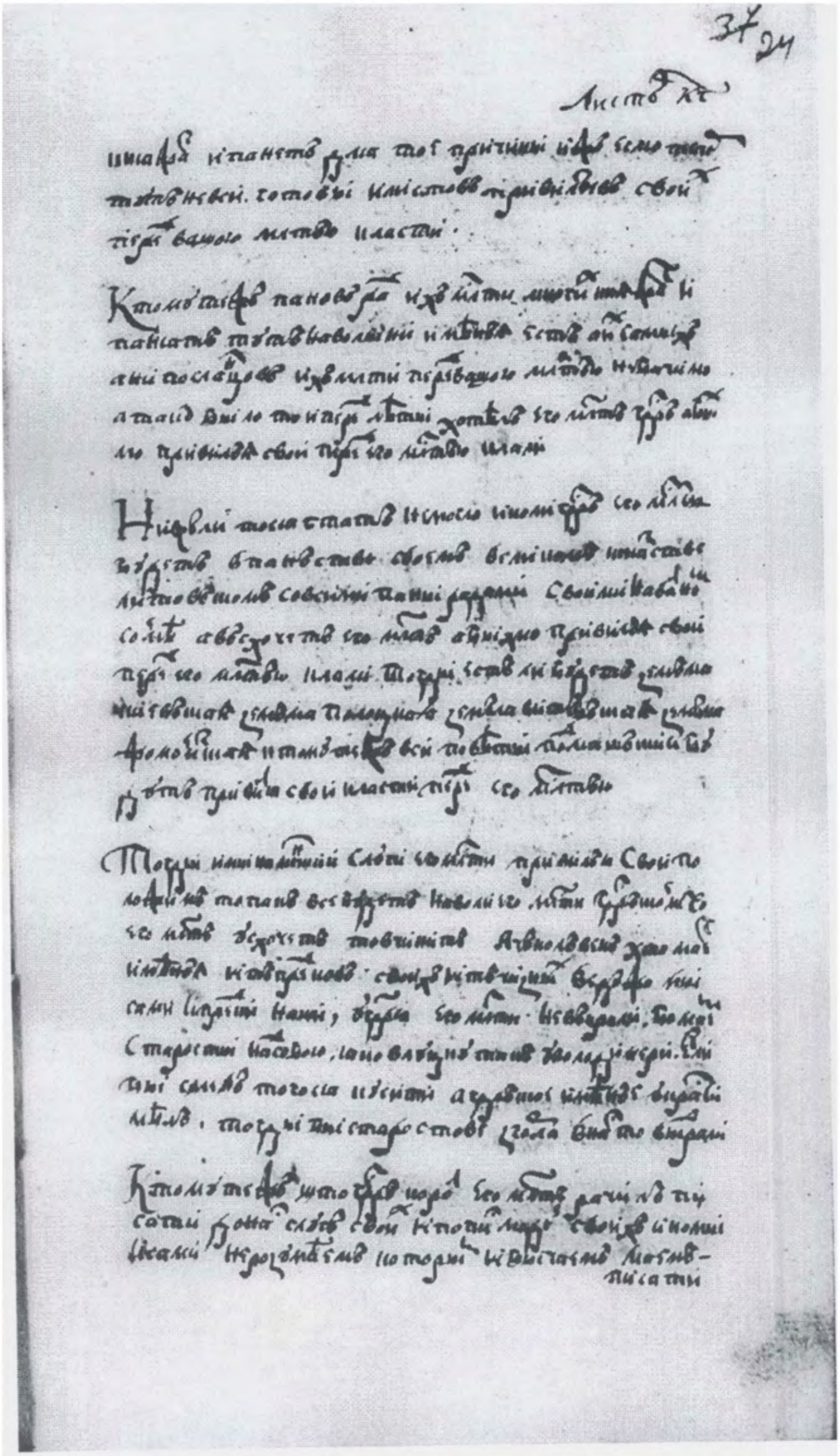
Арк. 22зв.

[illegible]

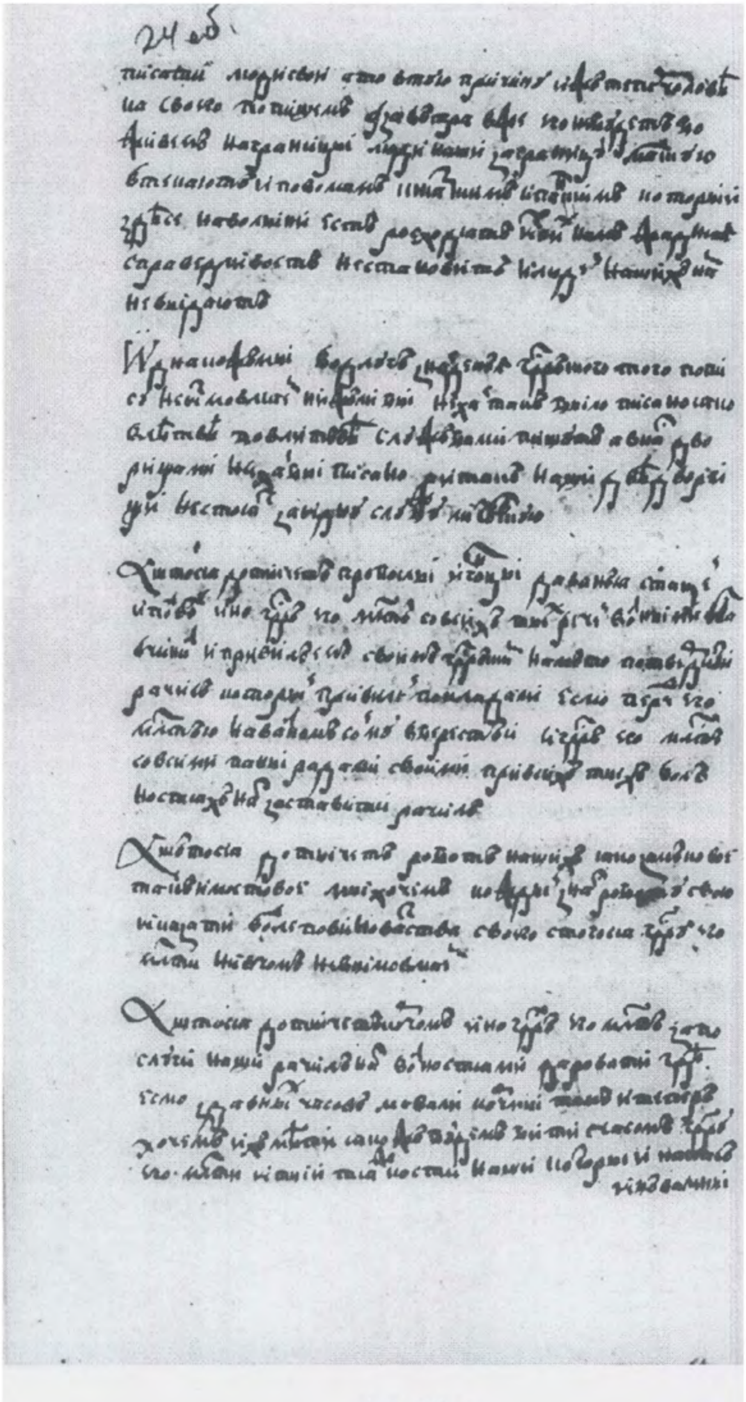
Арк. 23

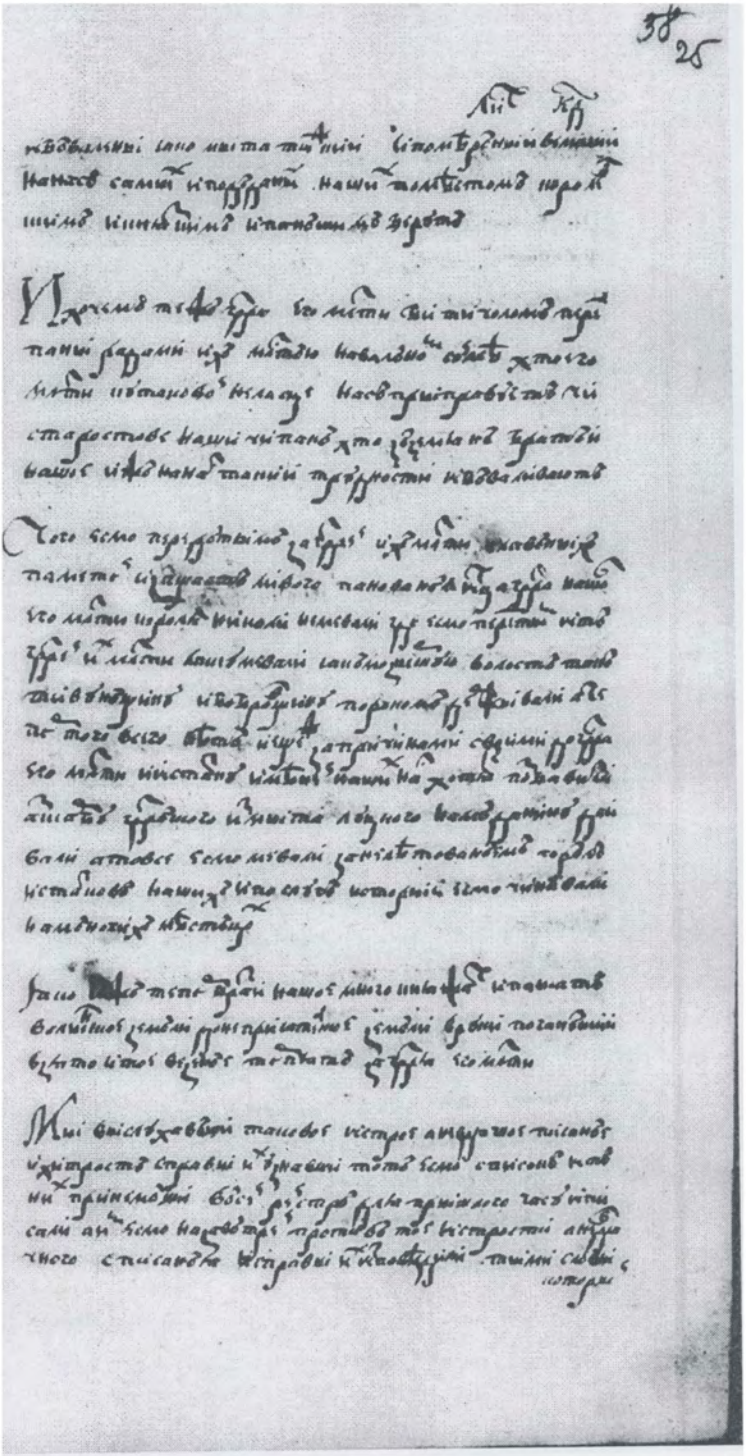
Арк. 23зв.

Арк. 24

Арк. 24зв.

Арк. 25

25об.

Которыхъ есть имъ на противно [illegible] местовъ и [illegible]
[illegible] [illegible] чрезъ пана [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] Мы [illegible] [illegible] [illegible]
вашу [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Что в [illegible] и [illegible] ваша милость [illegible] [illegible]
[illegible] своею [illegible] [illegible] справы [illegible] королевской
милости [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] нам спра
вовати [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] але и постановеня [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] Милостивого [illegible]
[illegible]

Бо что королевская милость пан нашъ. Милостивый
[illegible] [illegible] [illegible] своимъ [illegible] [illegible] госпо
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] своими и
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] постановеня [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] часъ того постановеня [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] королевская милость [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible]

ваша

Арк. 25зв.

~~39~~ 26

Листъ КЕ

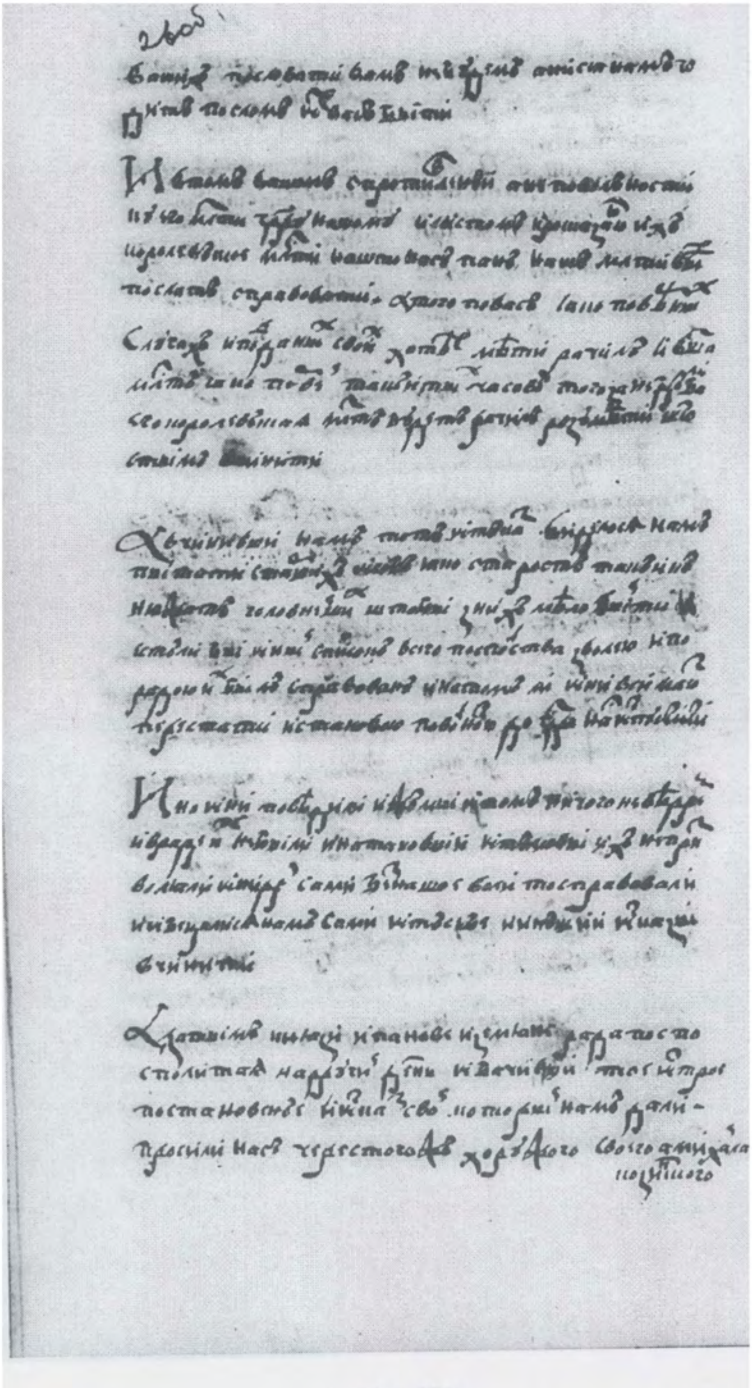
[illegible]

[illegible]

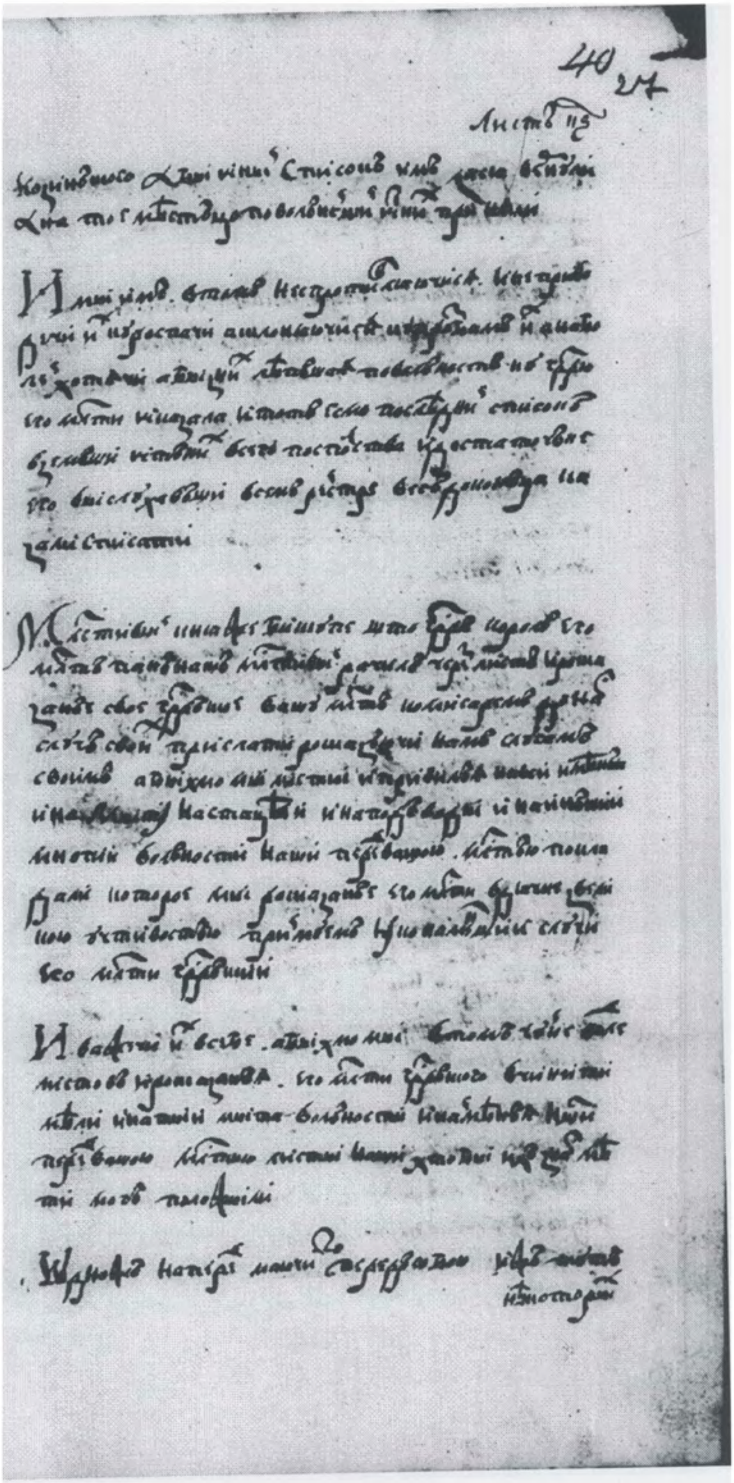
[illegible]

[illegible]

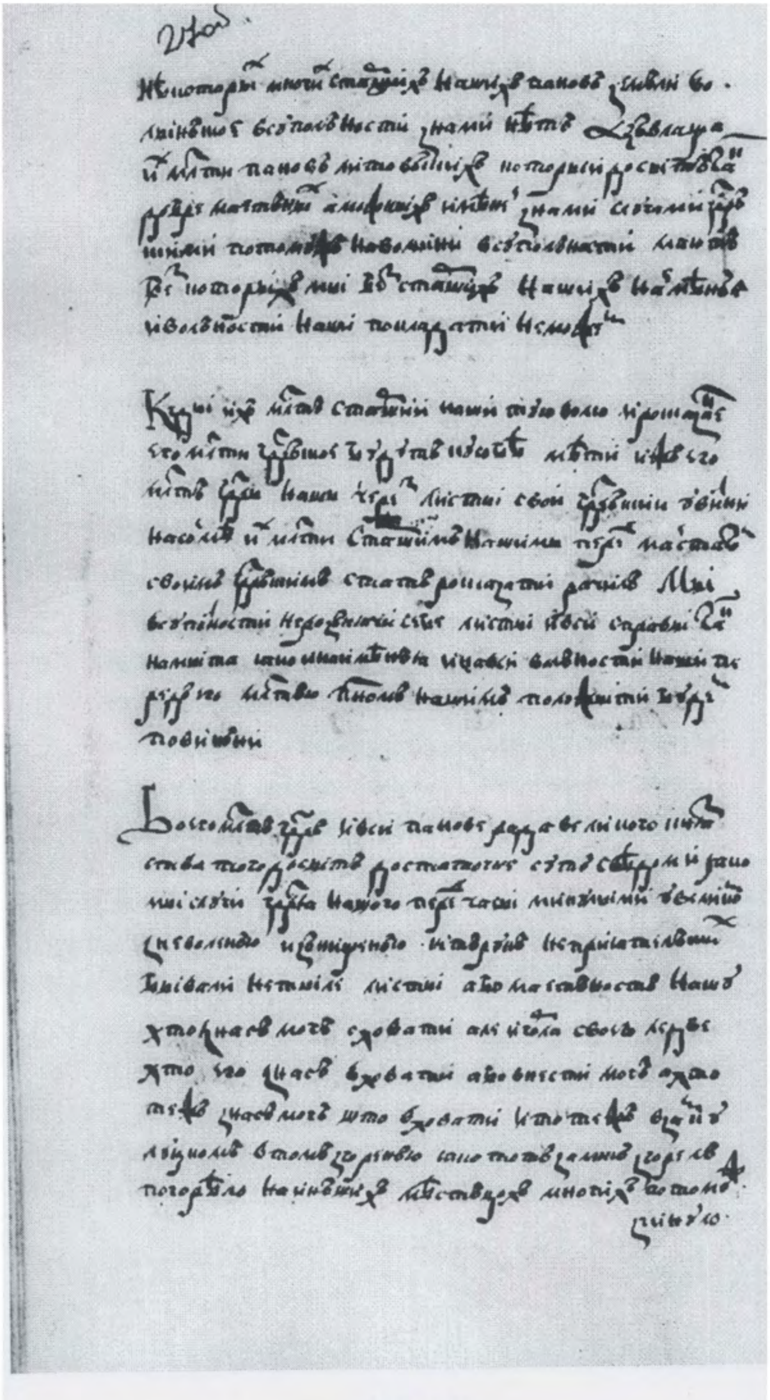
Арк. 26

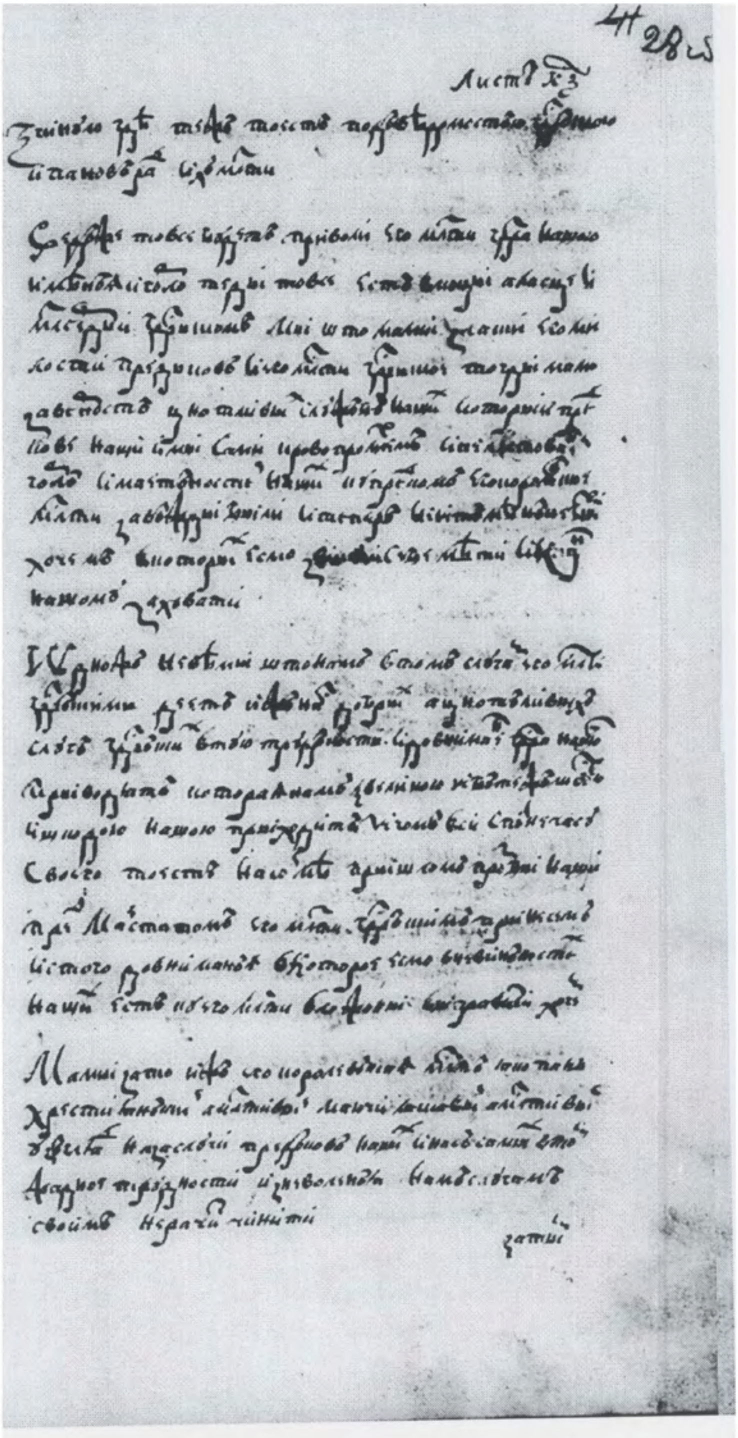
Арк. 26зв.

Арк. 27

Арк. 27зв.

Лист кз

Арк. 28 (помилково 28зв.)

[illegible]

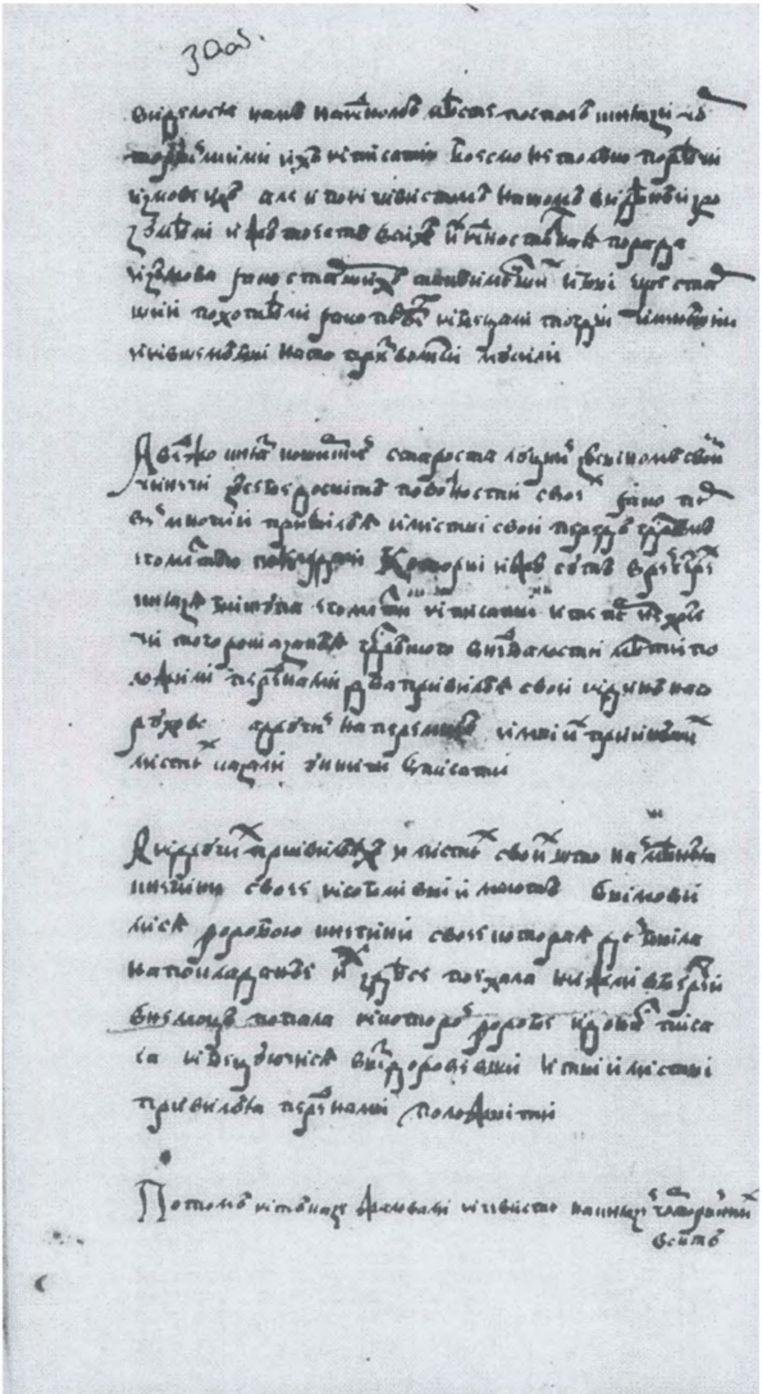
Арк. 28зв.

[illegible]

Арк. 29

Арк. 29зв.

Арк. 30

Арк. 30зв.

44

31.

Лист л

[illegible]

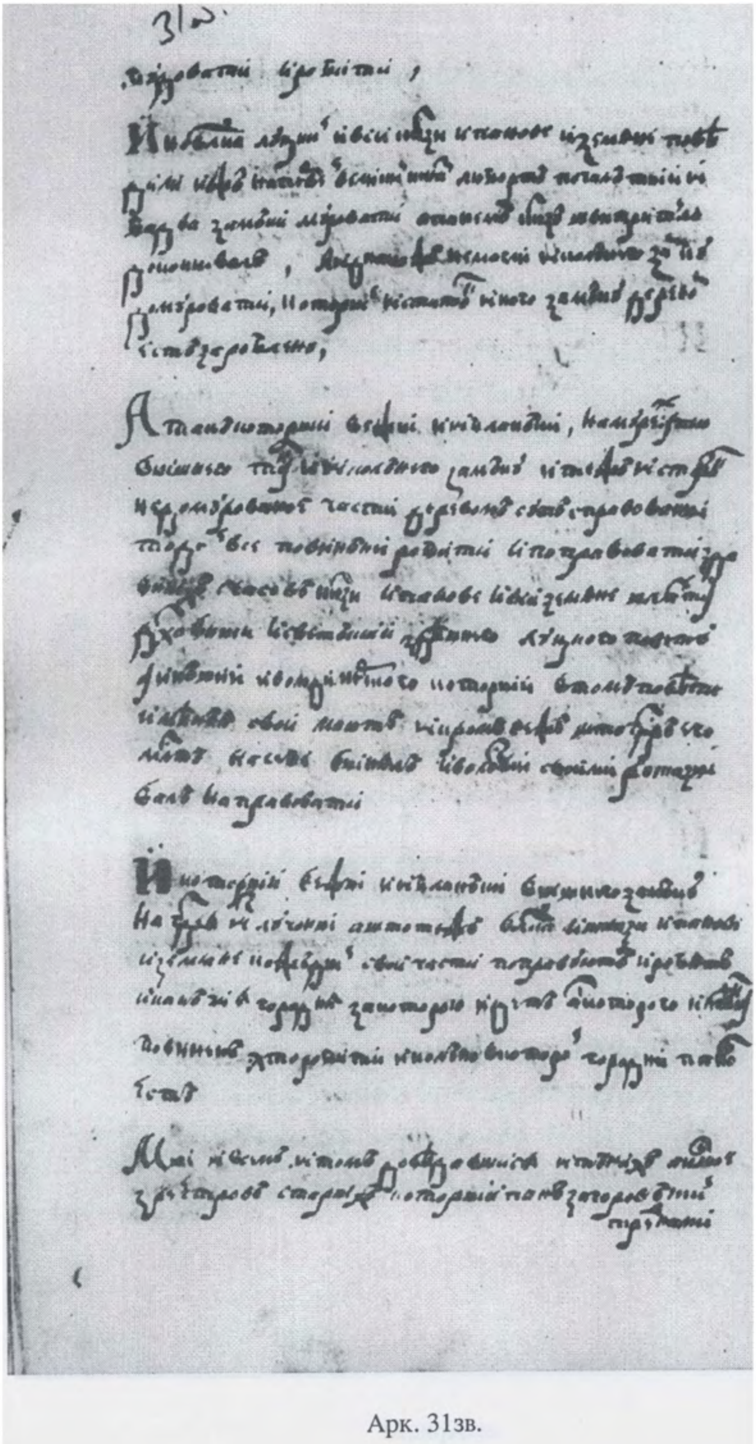
[illegible]

[illegible]

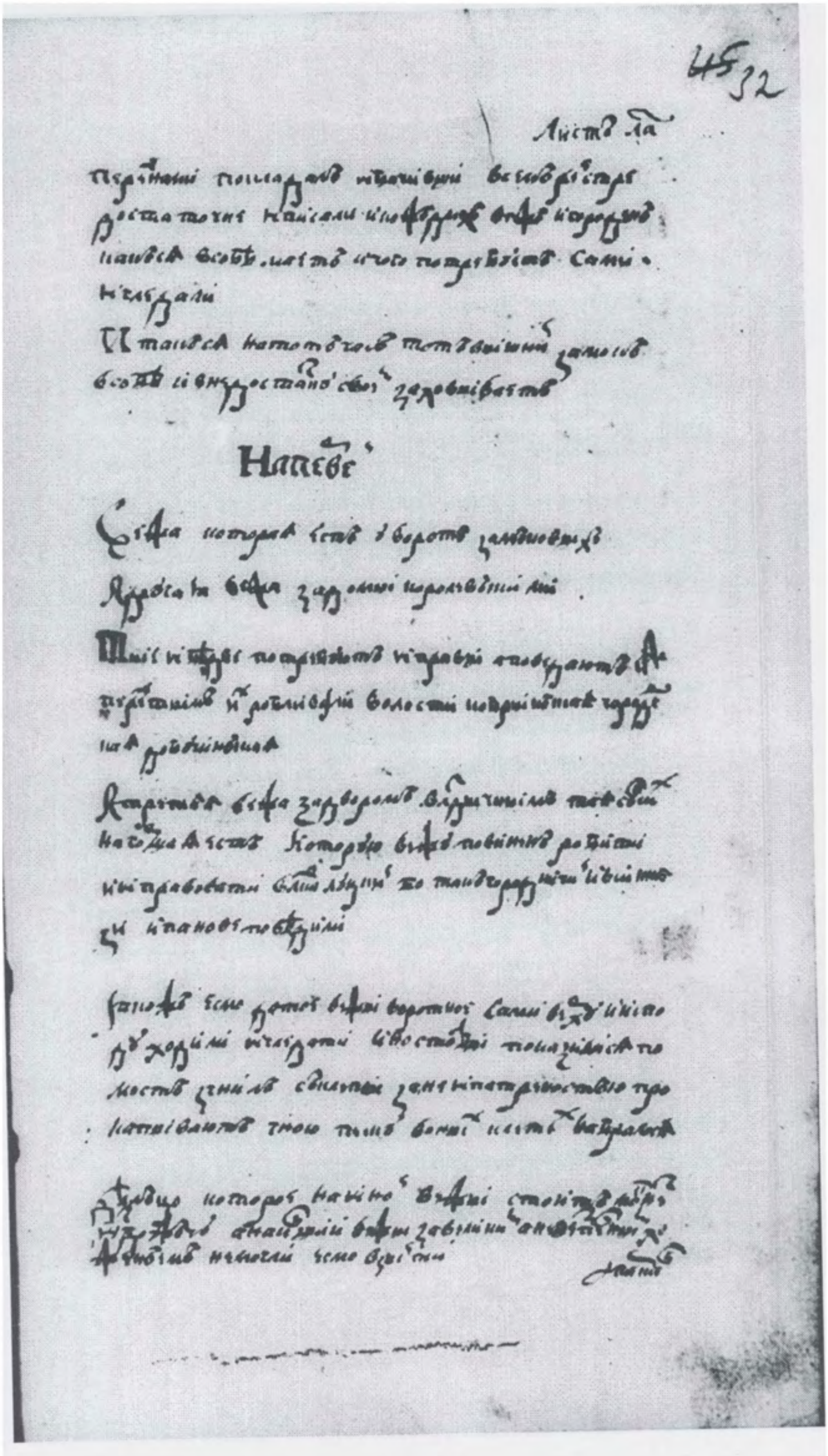
[illegible]

[illegible]

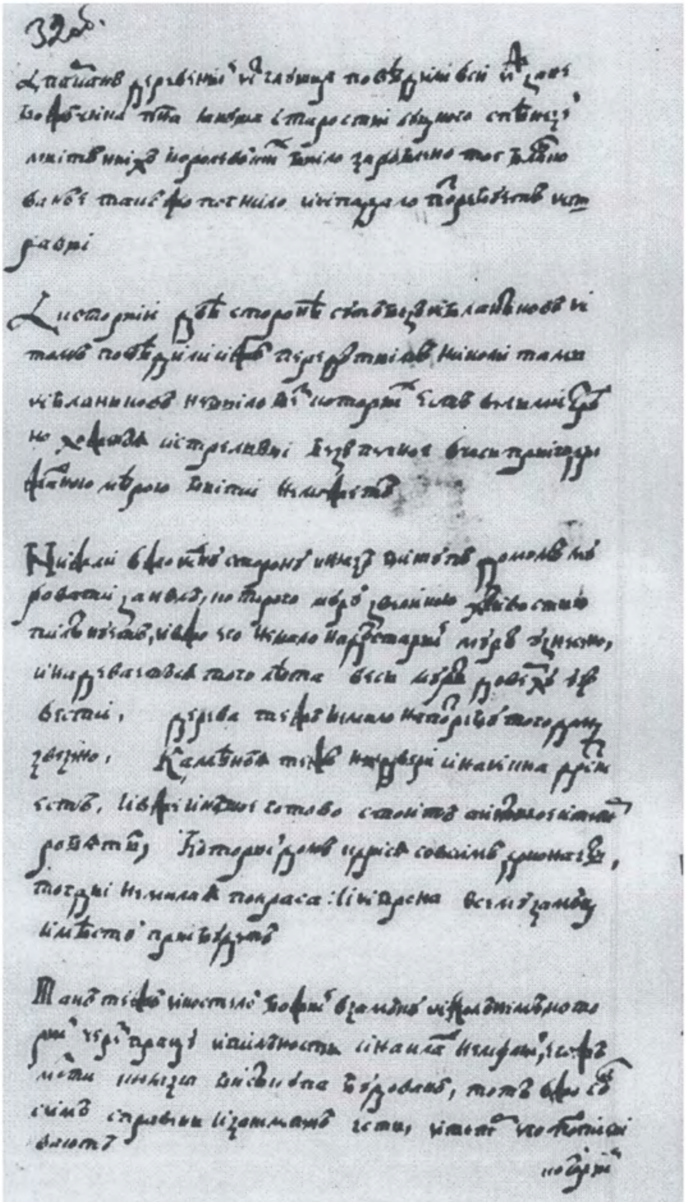
Арк. 31

Арк. 31зв.

Арк. 32

Арк. 32зв.

4633

Лист лд

Которыи' остатню всѣ лѣпшую щадячи выразилъ, иныи
рока также немалую в том прикрость. з чего тяжкий
можемо

Што ж к всѣм [illegible] иных справы противо [illegible]
и в вышш[е]мъ, и понеже [illegible] писати [illegible]
[illegible] [illegible], которыи [illegible] [illegible]
по [illegible] справоваль, [illegible] [illegible]
показалися [illegible] [illegible].

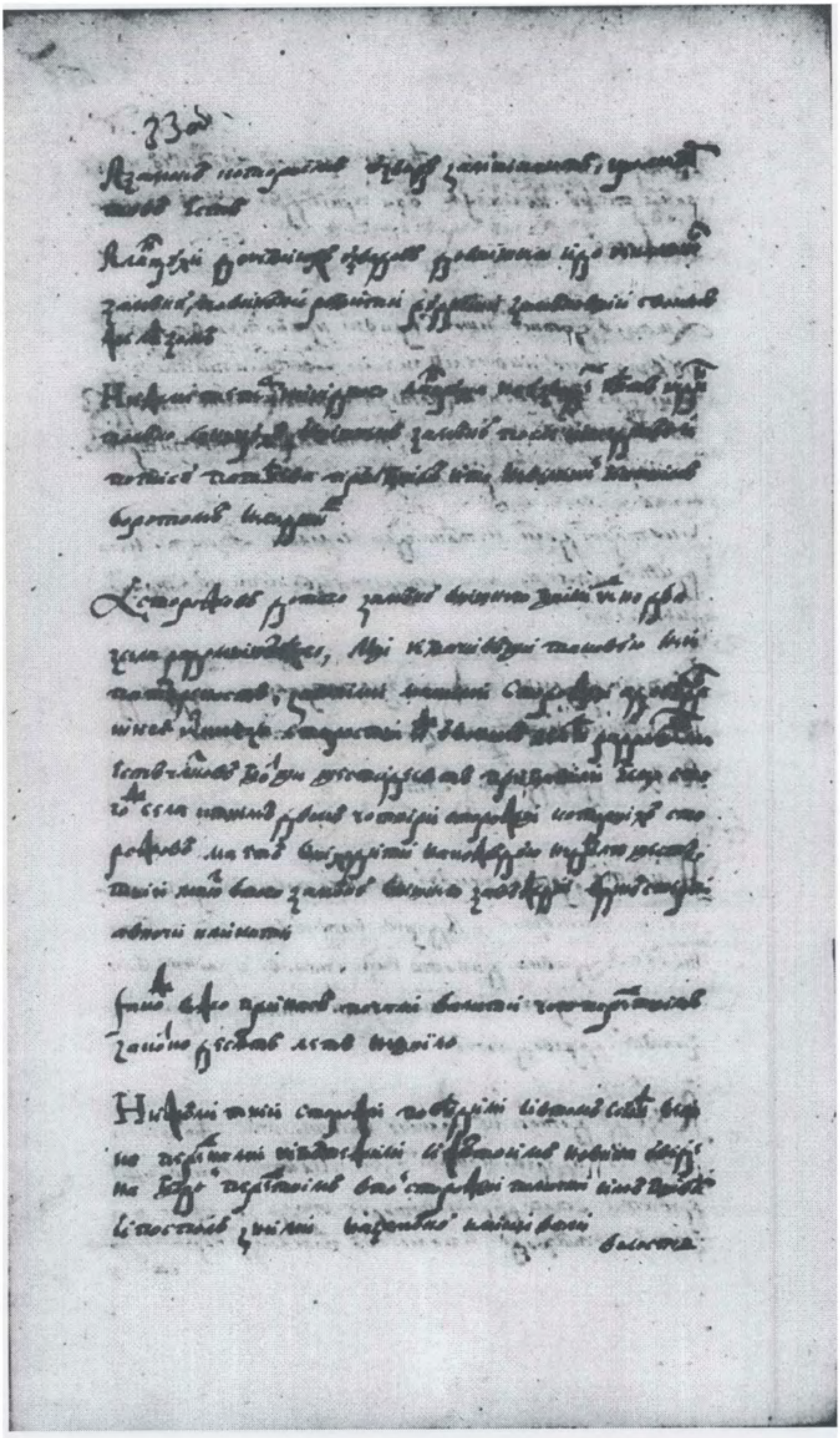
В которых [illegible] не только [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], але [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible]

Которыи [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
Каждыи [illegible] [illegible] [illegible]

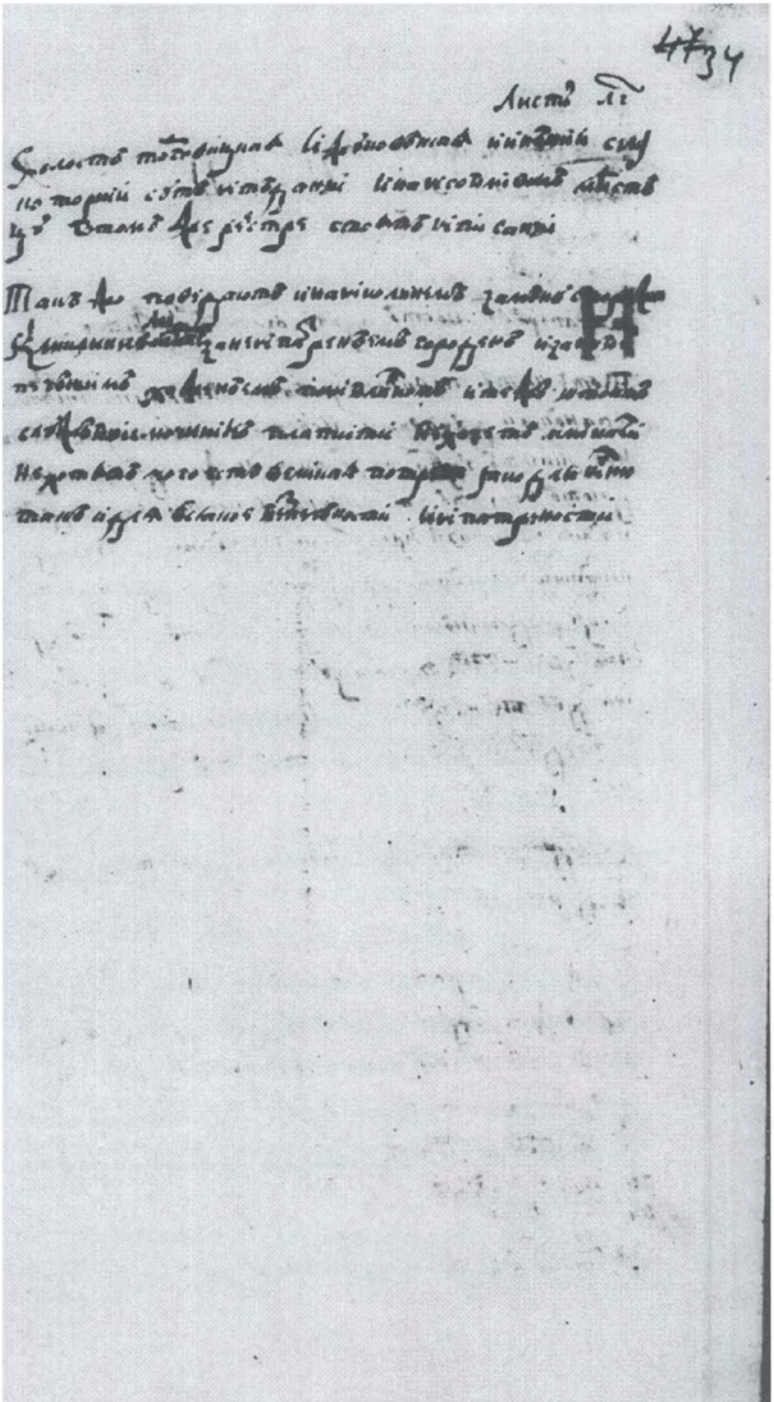
А мостов [illegible] з земли [illegible] повинни [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], повинни
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и панове [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]: [illegible] которыи [illegible] [illegible]
з [illegible] [illegible]

А [illegible] [illegible] з [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] повинни
[illegible] [illegible] [illegible] которыи [illegible] [illegible]
з [illegible] [illegible] и помощи [illegible] [illegible]

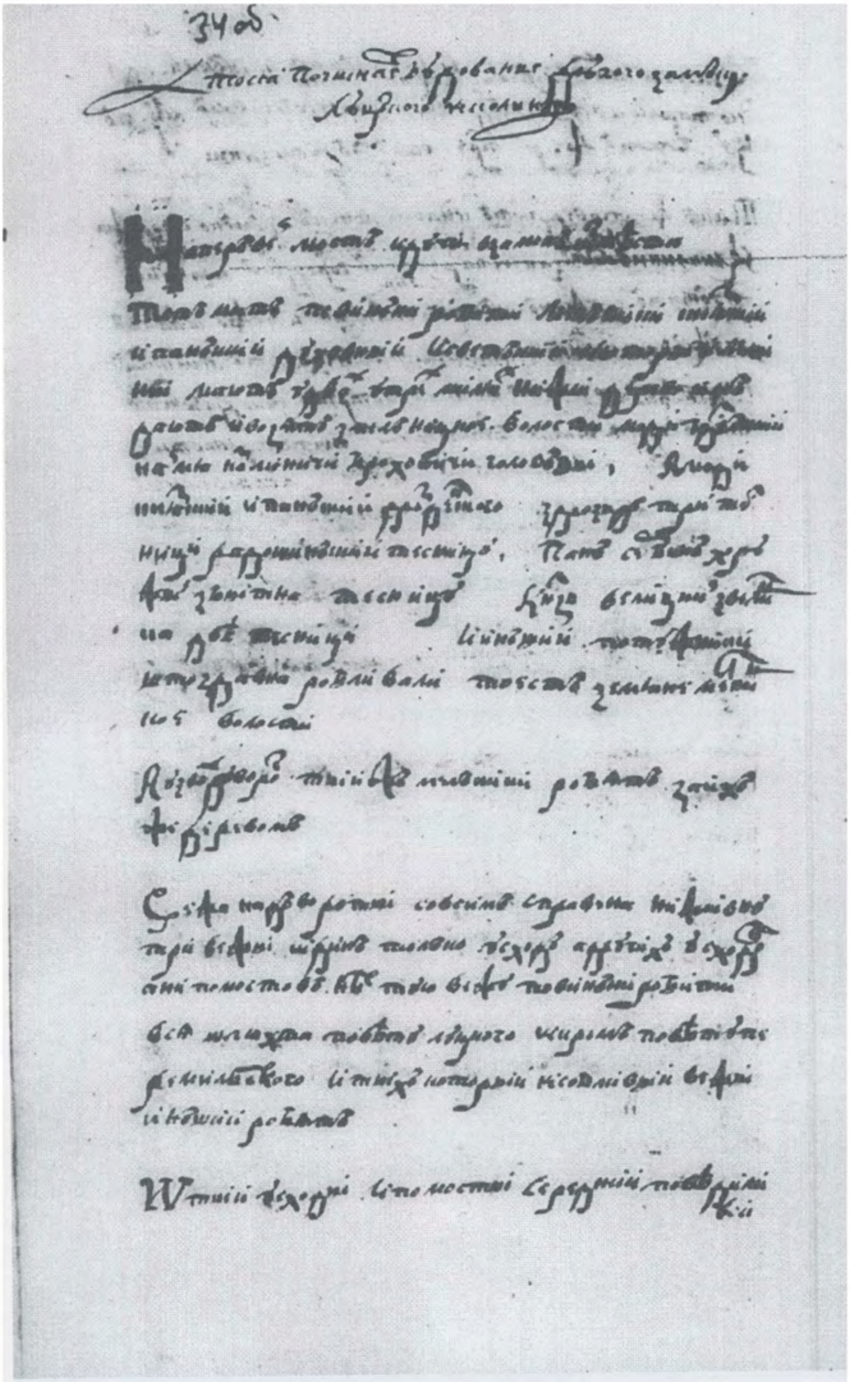
Арк. 33

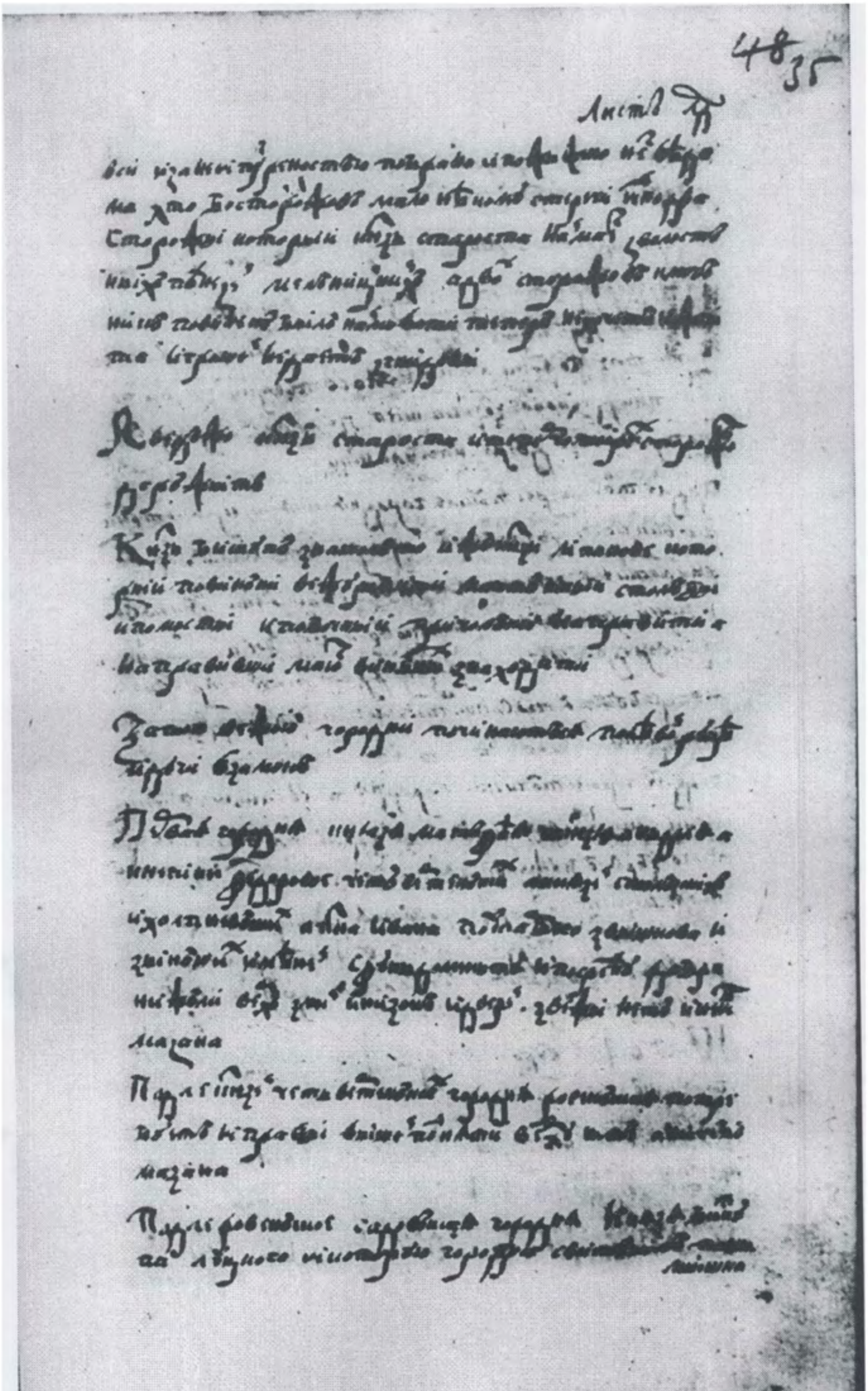
Арк. 33зв.

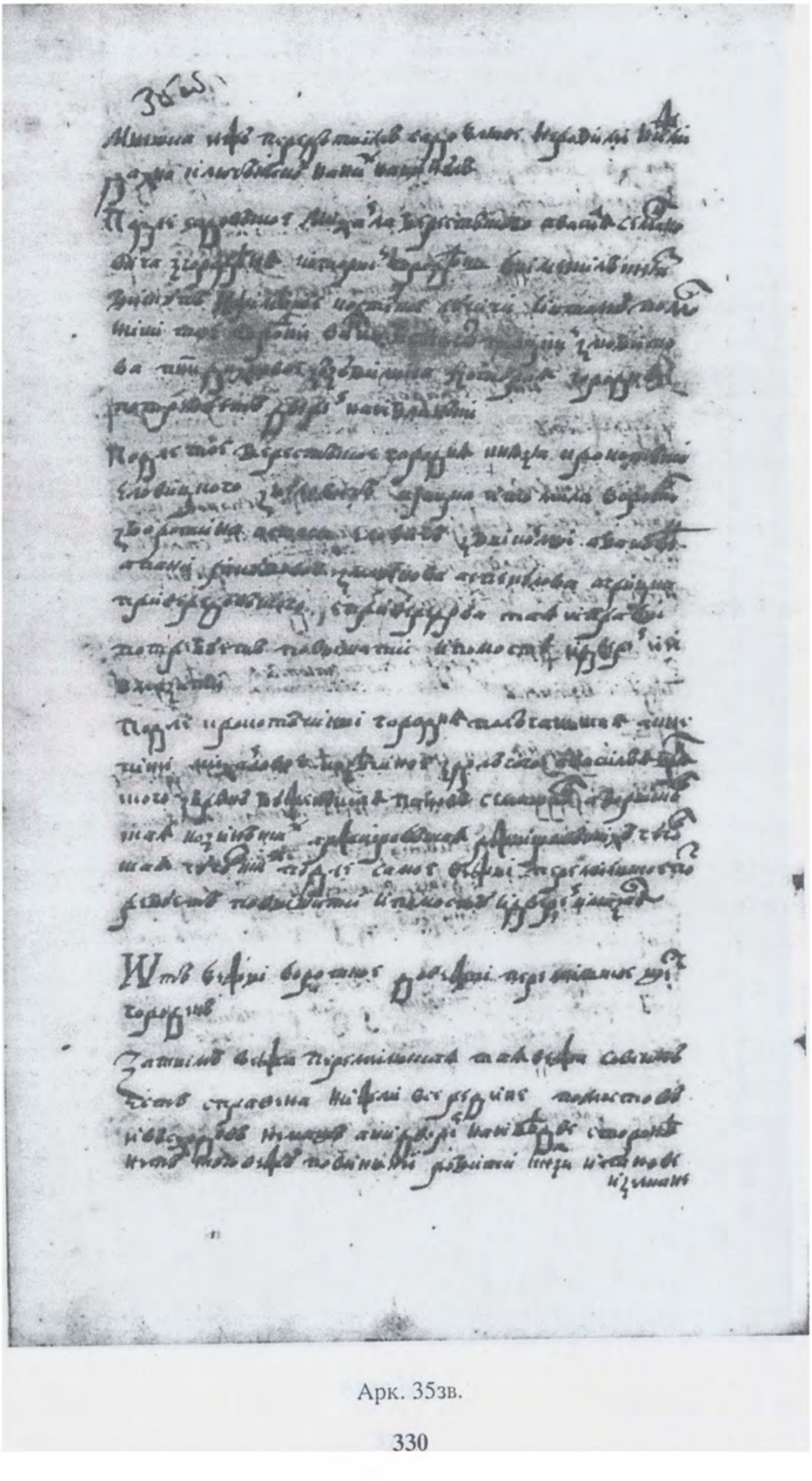
Арк. 34

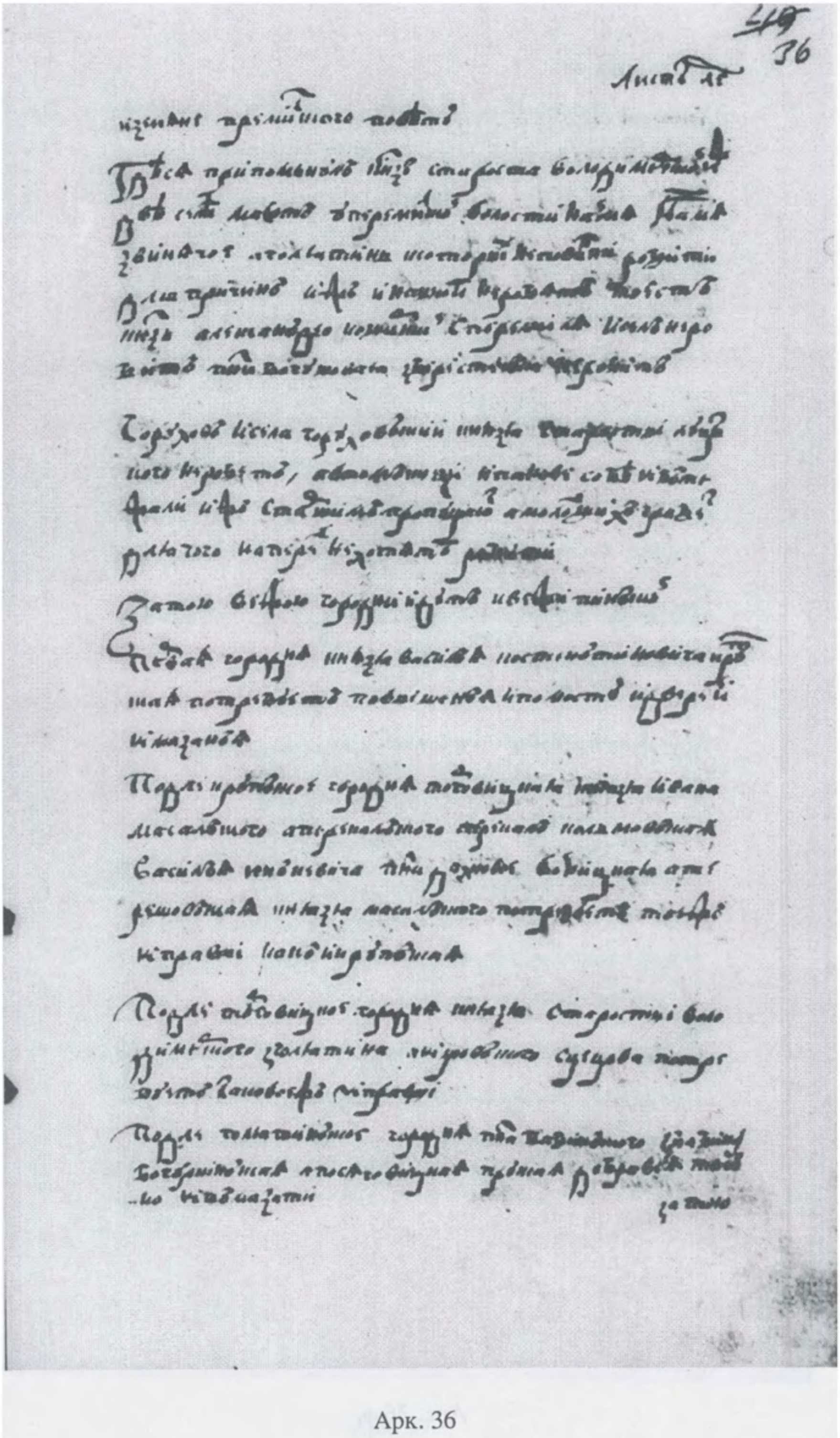
Арк. 34зв.

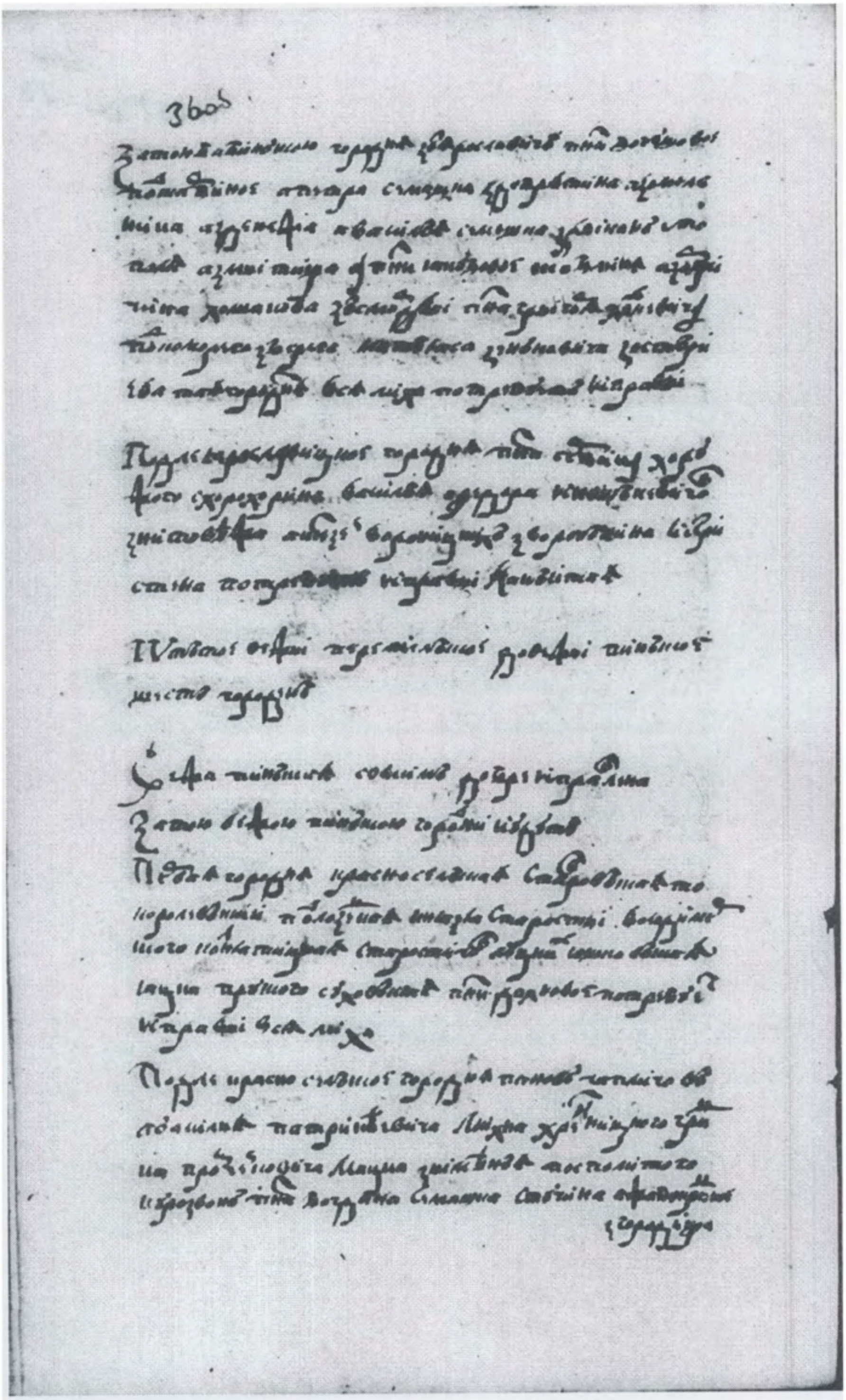
Арк. 35

Арк. 35зв.

Арк. 36

Арк. 363зв.

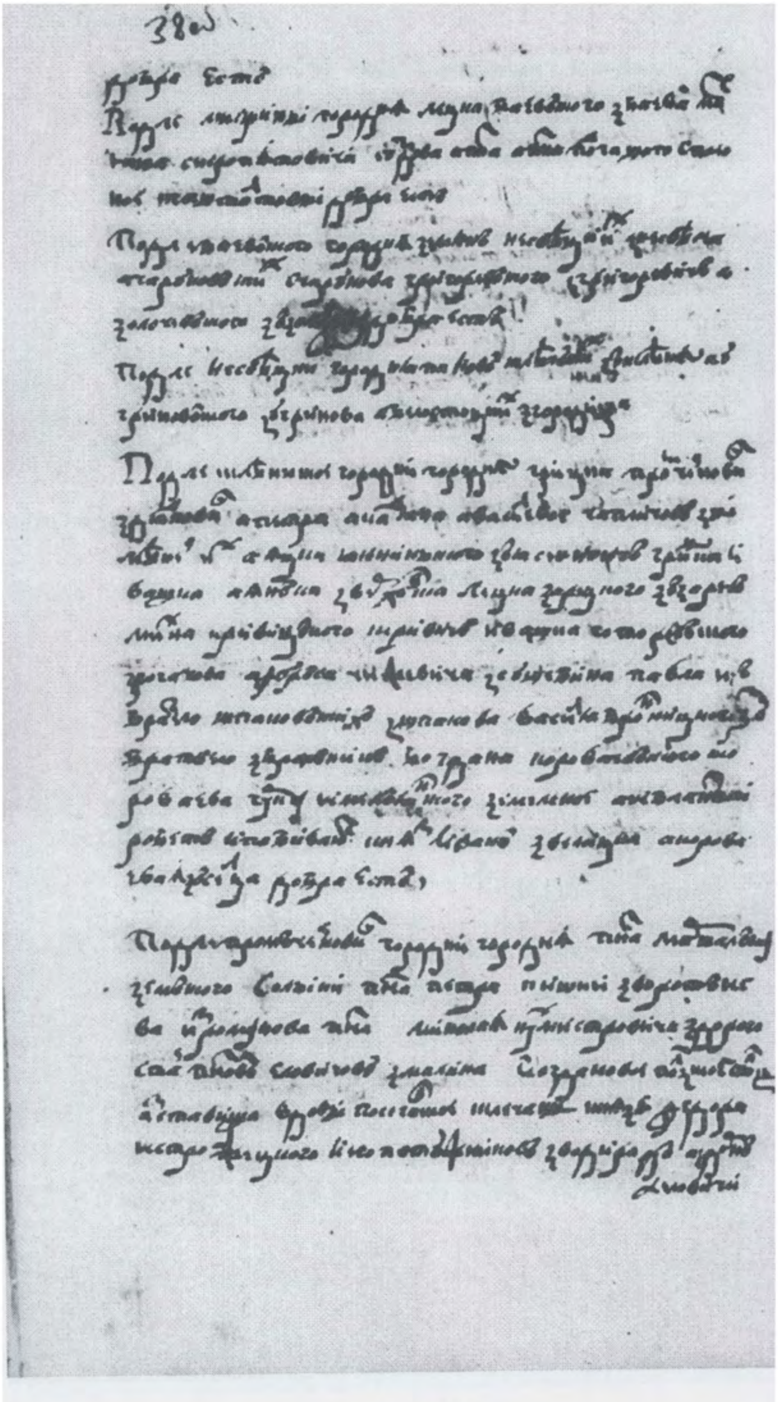
Арк. 37

Арк. 37зв.

38

Лист лз

Арк. 38

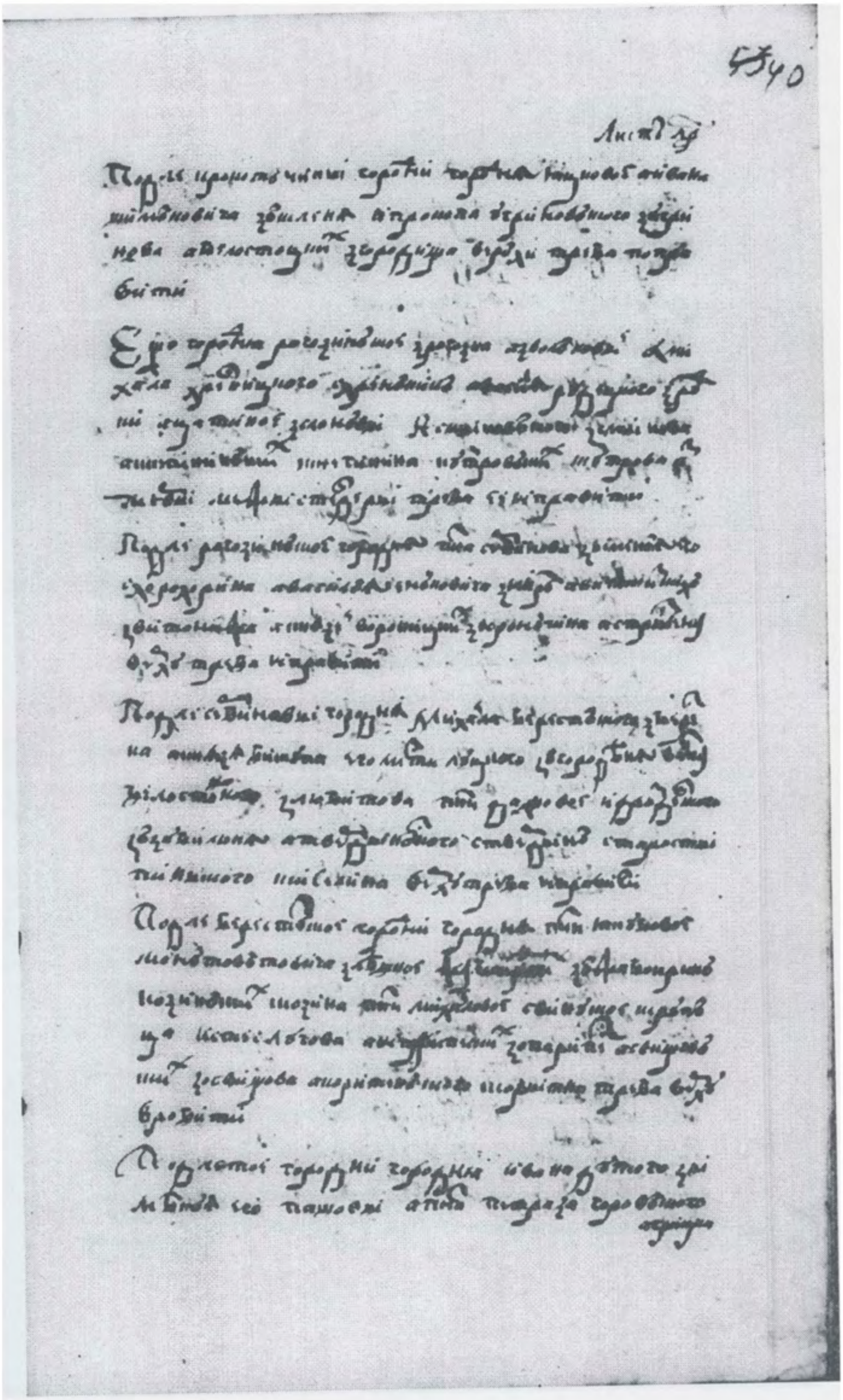

Арк. 38зв.

Листъ лн

Арк. 39

Арк. 39зв.

Арк. 40

Арк. 40зв.

54 41

Листъ н

з Белинчина пана Белими лиха потреба єсть з [illegible]

За тою городнею место [illegible] которое повалено

а теже было пусто на томъ местцу городни немашъ [illegible]

доведи [illegible]

Wт того вежи [illegible] которое [illegible] довезти [illegible]

городню надобе

Хрестова вежа [illegible] которую робилъ [illegible]

пану Михайло писаръ з [illegible] своихъ [illegible] по

[illegible] робити тая вежа добра есть [illegible]

ей проходъ з нее єсть зробленъ

За тою вежою городни

Первая городня [illegible] з [illegible]

не [illegible] з нового [illegible] помостъ

дай поправити

Подле тое городни городня Ядловицкая з Ядловицъ а

Ивановое [illegible] з [illegible]

з [illegible] з [illegible] з [illegible]

помостъ з [illegible]

Подле Ядловицкое городня [illegible] Луцкого

з [illegible] помостити и помостъ направити

Подле [illegible] городня пана [illegible] з [illegible]

а [illegible] з [illegible] [illegible]

Хатъла [illegible] спра[illegible]

Подле [illegible] старостии Луцкого

на имене [illegible] Горохова [illegible] з [illegible]

ха [illegible] Спаского [illegible] старосты

володимерского

Арк. 41

Арк. 41зв.

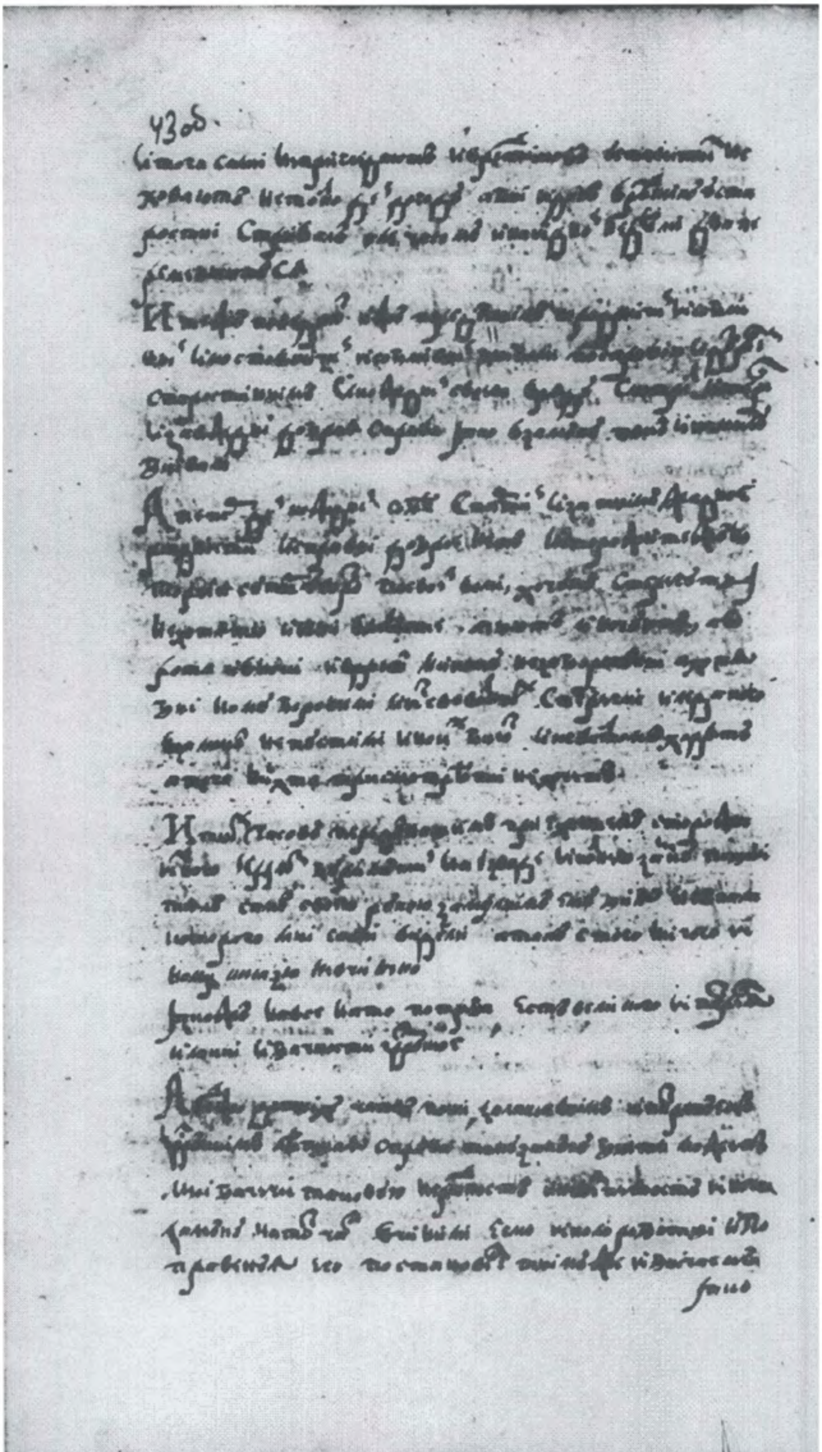
42

[illegible]

Арк. 42

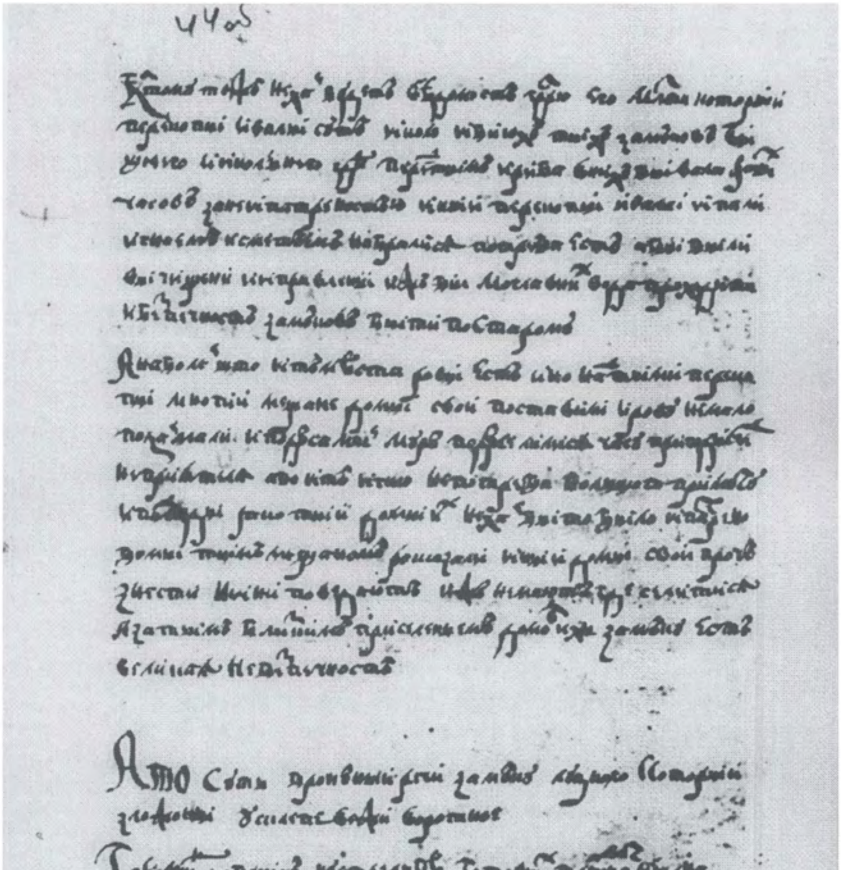
Арк. 42зв.

Арк. 43

Арк. 43зв.

Арк. 44

Арк. 44зв.

58
45

Лист [illegible]

С [illegible] на [illegible] двадцяти [illegible] камени

Порох [illegible] на пороховинство двана[д]цят[ь] камени

А до сего пороху [illegible] Московских [illegible]

[illegible] на пороховинство полтора камени

Олова [illegible] камени

[illegible] двадцяти [illegible]

[illegible]

[illegible]

С[е]рвин [illegible] два камени

[illegible]

[illegible] Стародубских

А полковых [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] полное [illegible]

[illegible]

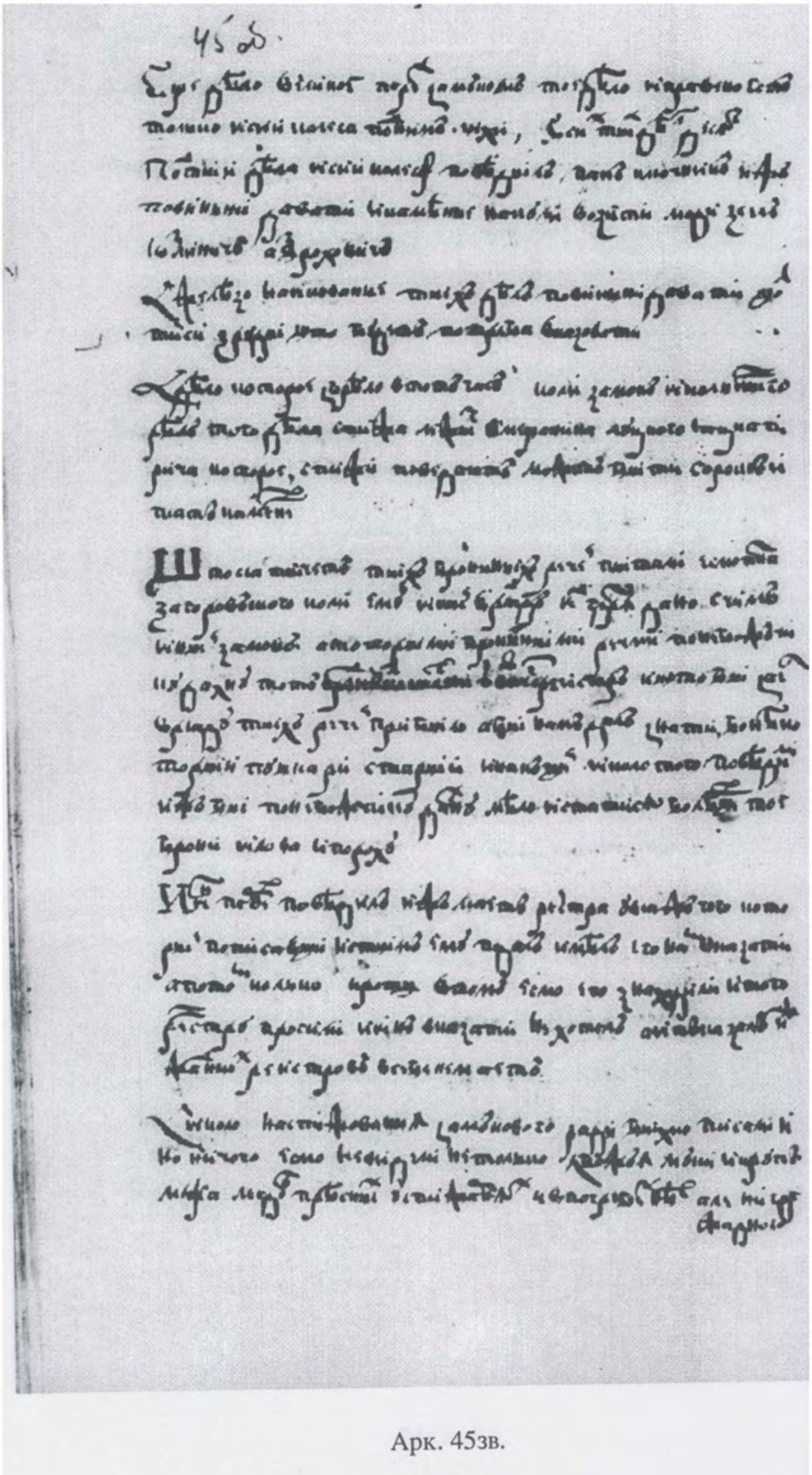
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Арк. 45

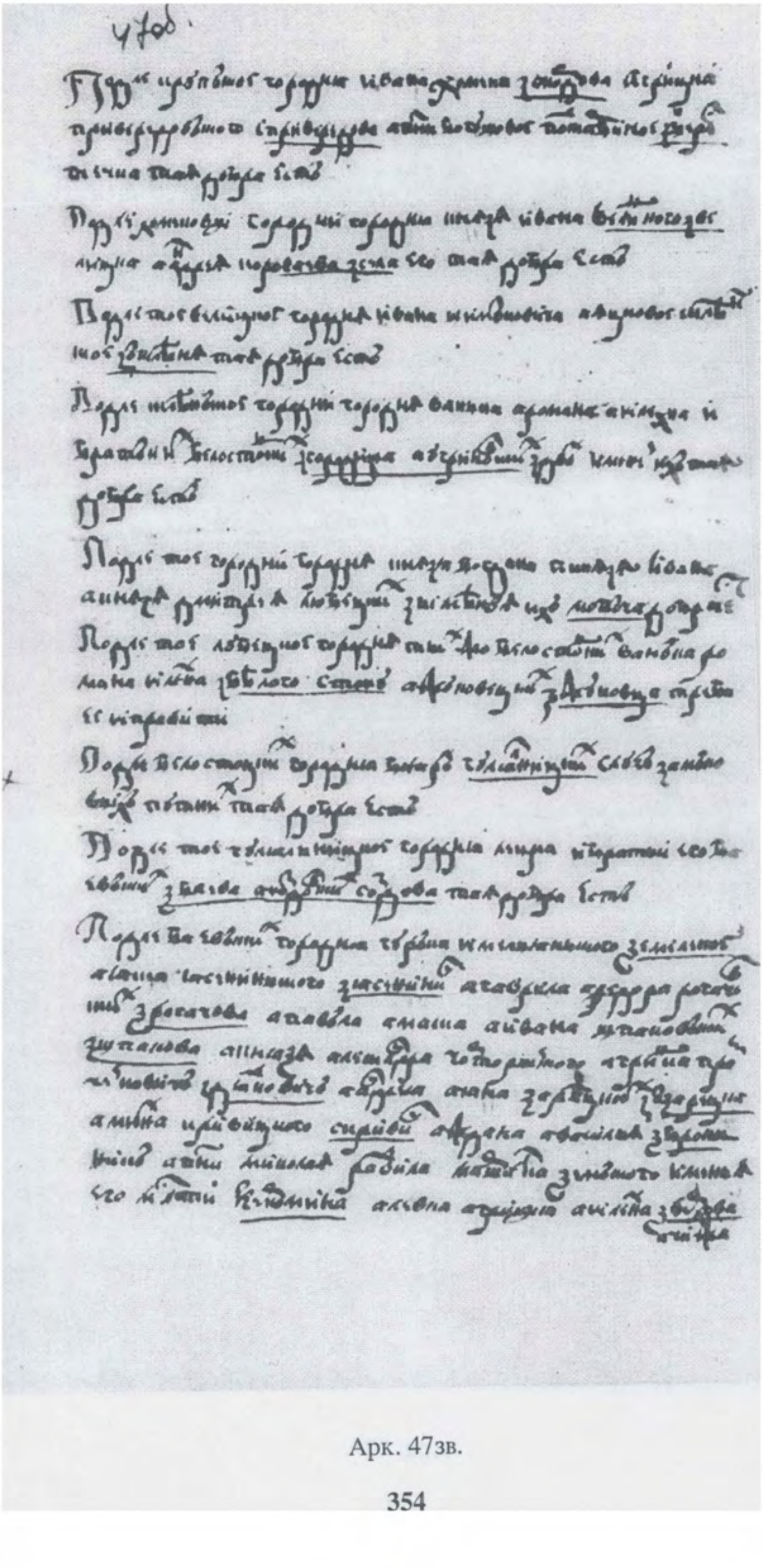
Арк. 45зв.

Арк. 46

Хто есть пописъ мостъ у великомъ

Арк. 46зв.

Арк. 47

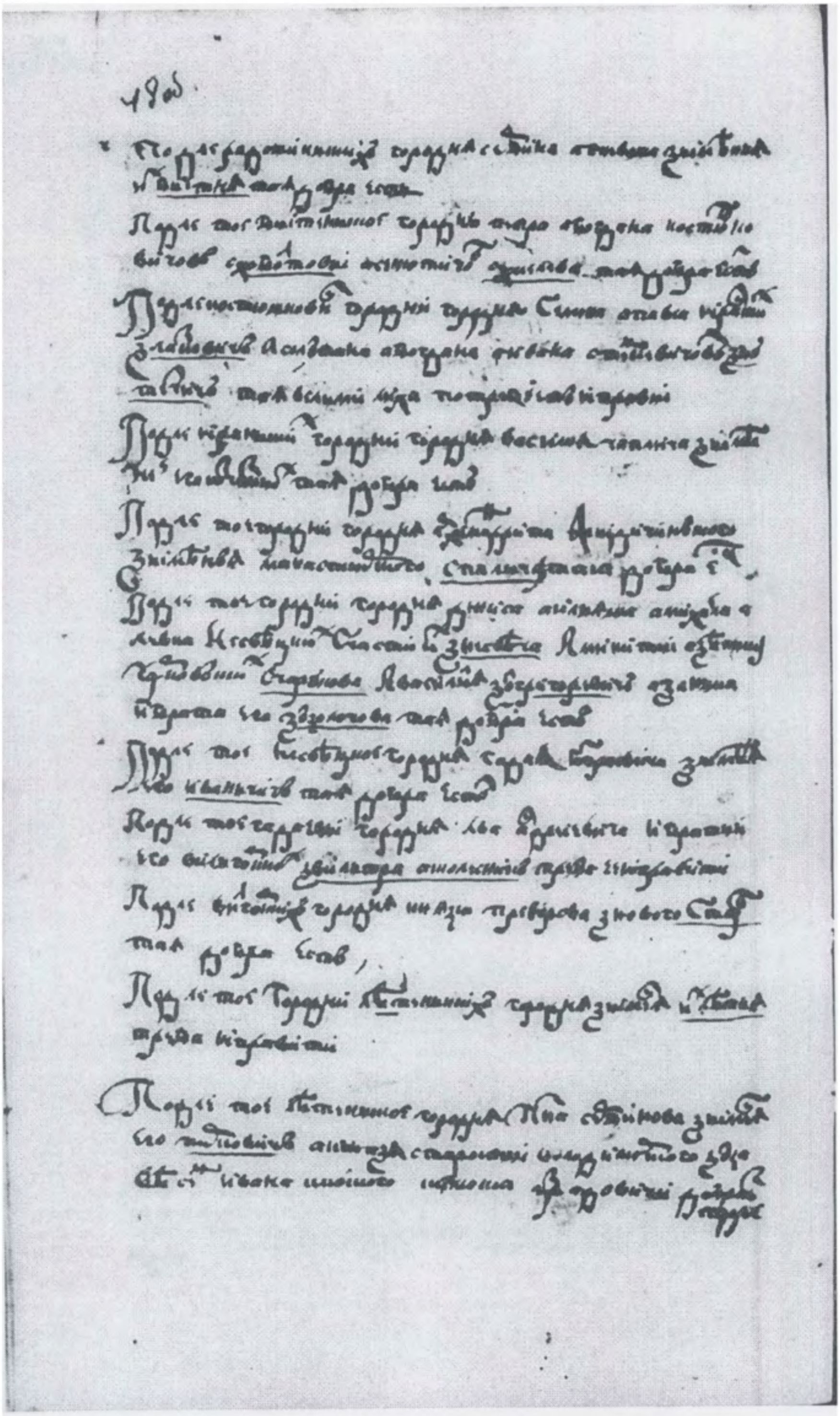

Арк. 47зв.

48

Листъ мз

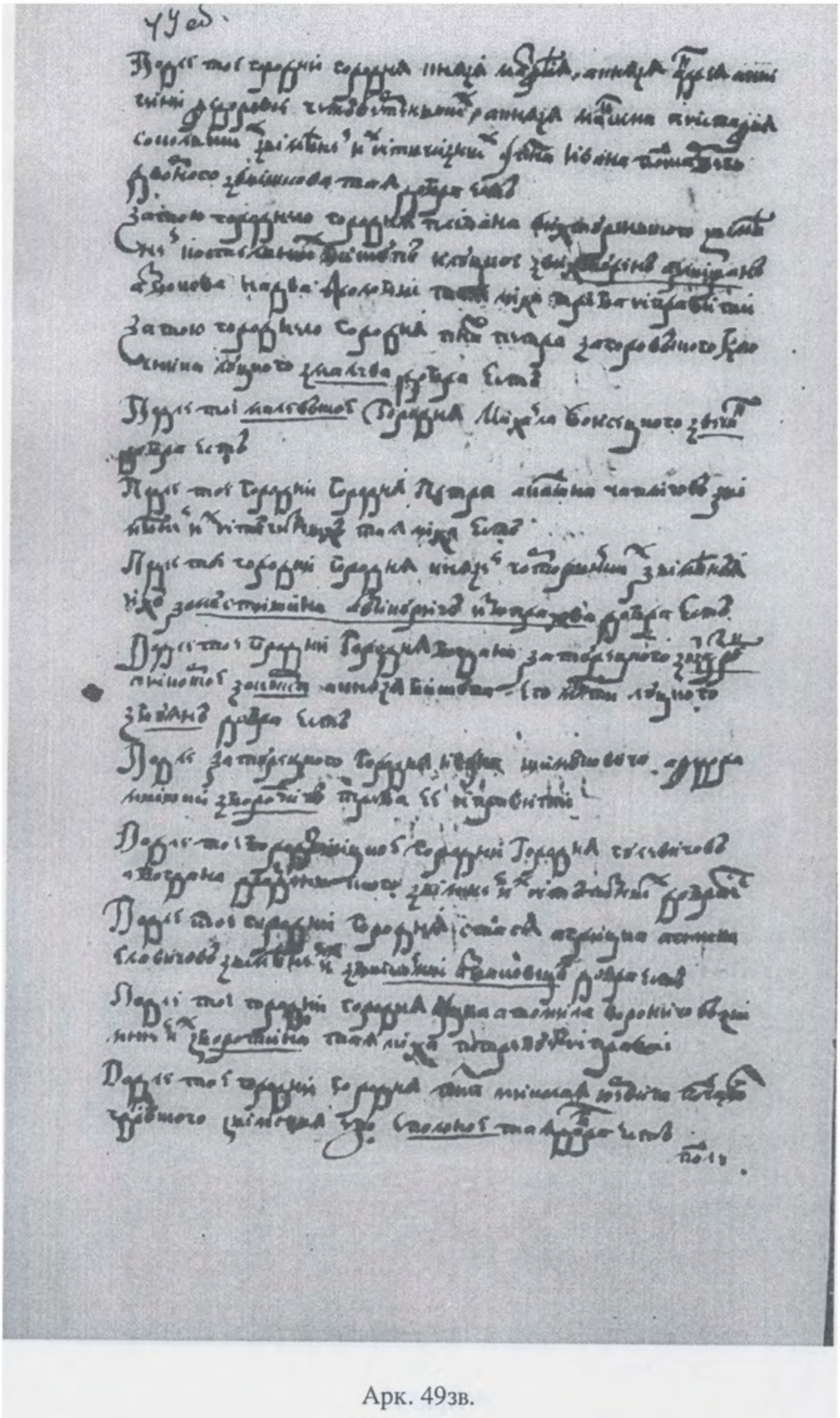
... [illegible] Стефана а Богдана Кравченка ...
[illegible] Михайла [illegible]
За тою городнею городня [illegible]
[illegible] застроена а Тимоши [illegible]
самого Степанова добра есть
Подле [illegible] городни городня [illegible]
[illegible]
а Богдановы [illegible]
[illegible]
[illegible] Василевича [illegible] добра есть
За тою городнею городня [illegible]
тая добра есть
Подле тое [illegible] городни Козака Затворницкого
затворницкая [illegible]
ного [illegible] добра есть
Подле затворницкого городни Ивана [illegible] городня [illegible]
[illegible] тая добрая
Подле [illegible] городни [illegible] городня [illegible]
[illegible] тая добра есть
Подле тое городни Михайла [illegible] городня [illegible]
[illegible] Михайла [illegible]
[illegible] добра есть
Подле тое [illegible] городни городня [illegible]
[illegible] тая добра есть
Подле [illegible] городни городня Семена а [illegible]
[illegible] тая добра есть подле

Арк. 48зв.

[illegible]

Арк. 49

Арк. 49зв.

Арк. 50

Арк. 50зв.

Лист Н

[illegible]

Арк. 51

51об

Арк. 51зв.

52

Лист на

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

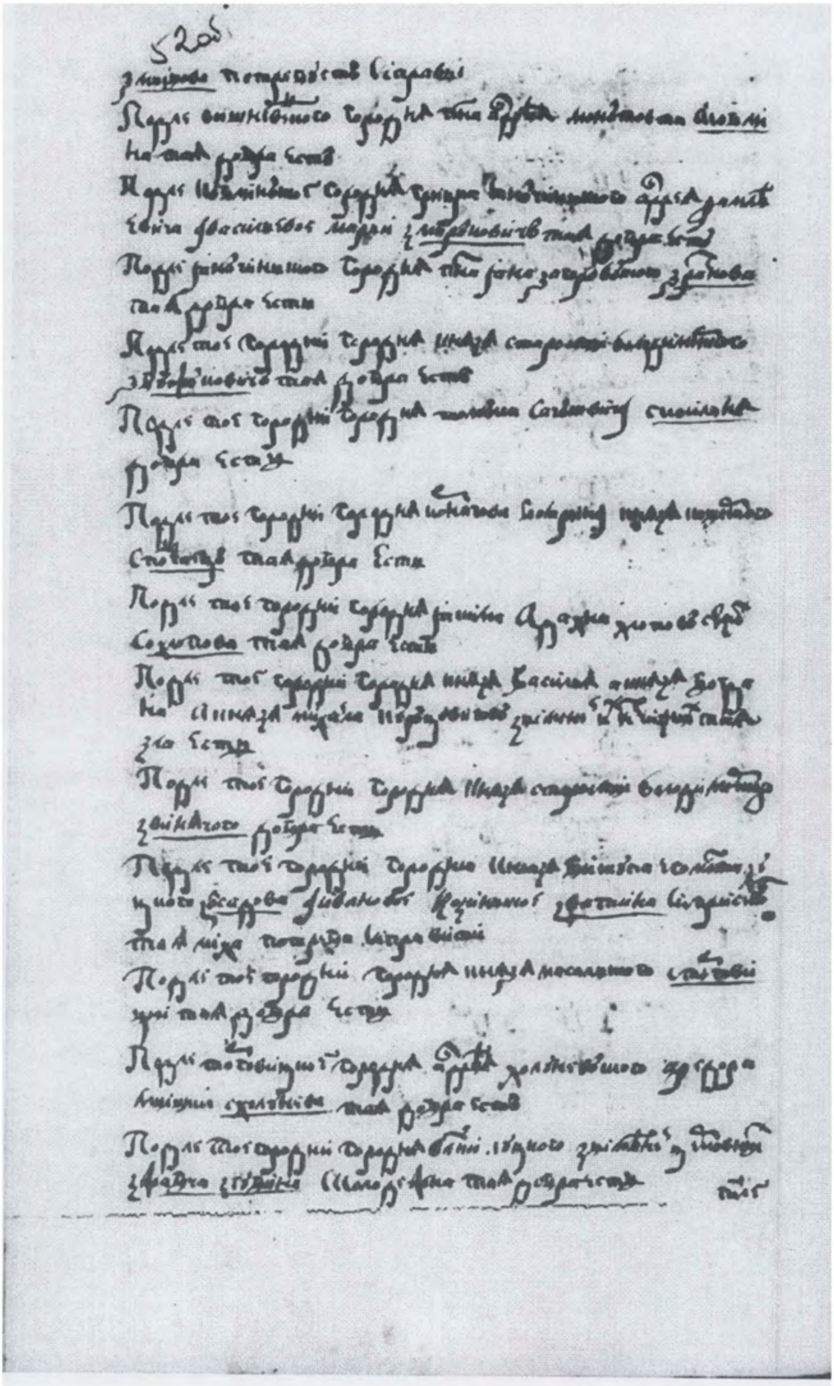
[illegible]

[illegible]

[illegible]

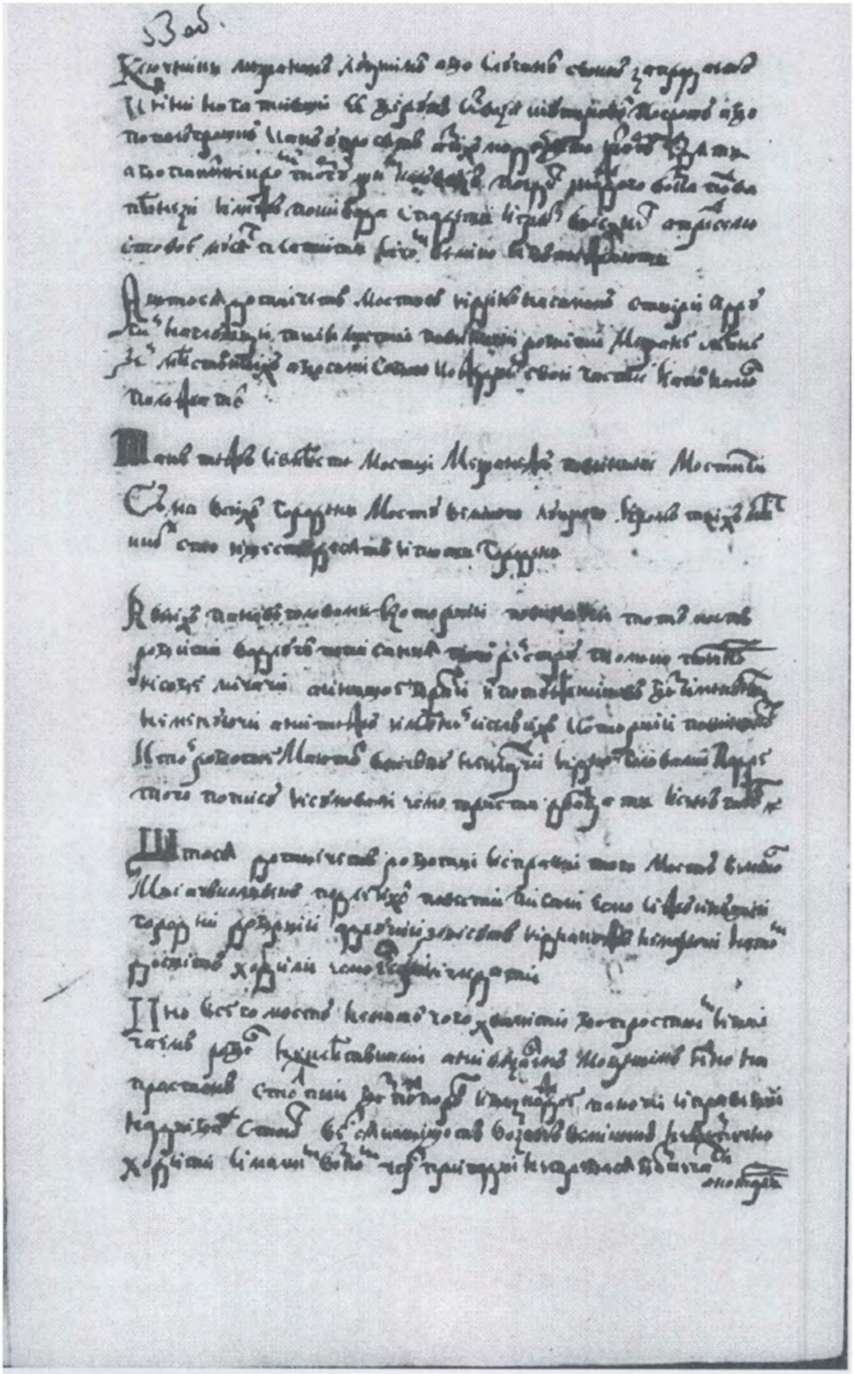
[illegible]

Арк. 52

Арк. 52зв.

Арк. 53

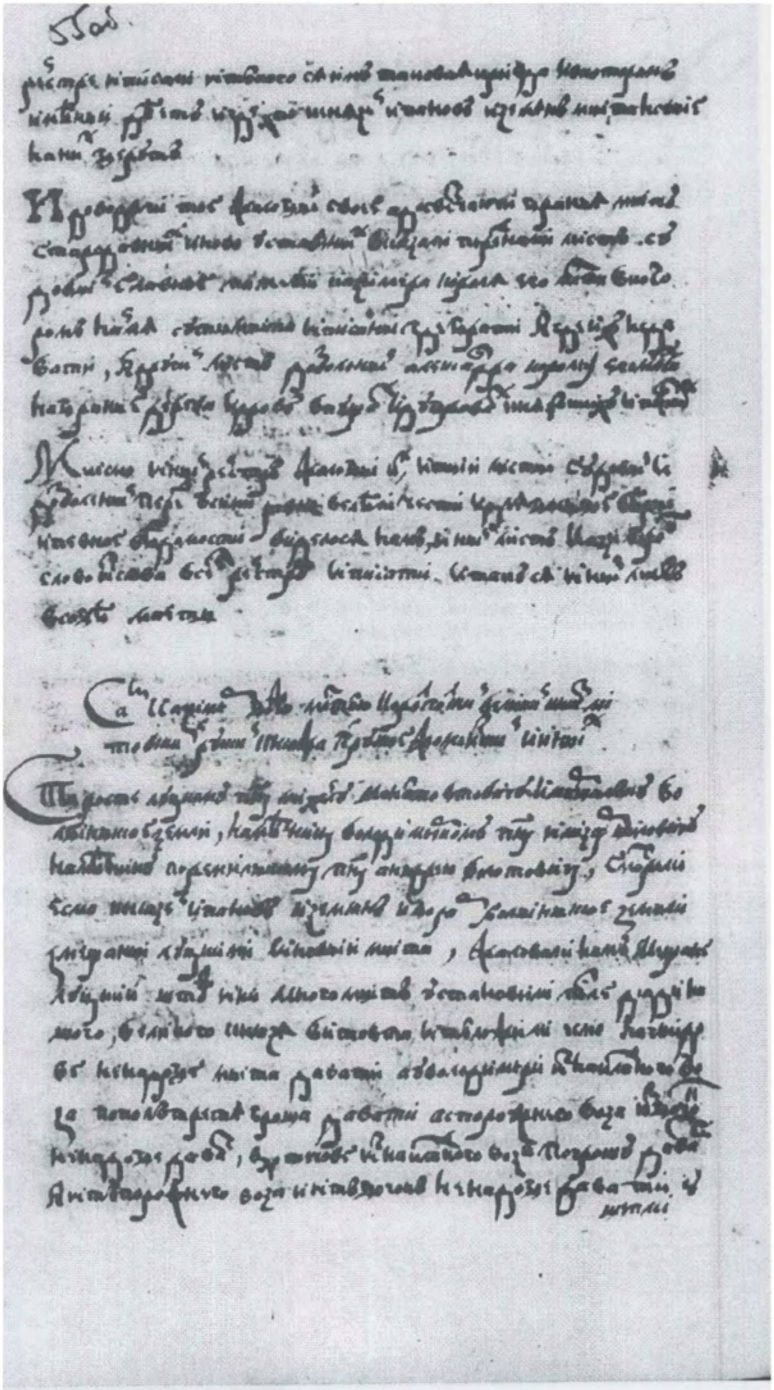

Арк. 53зв.

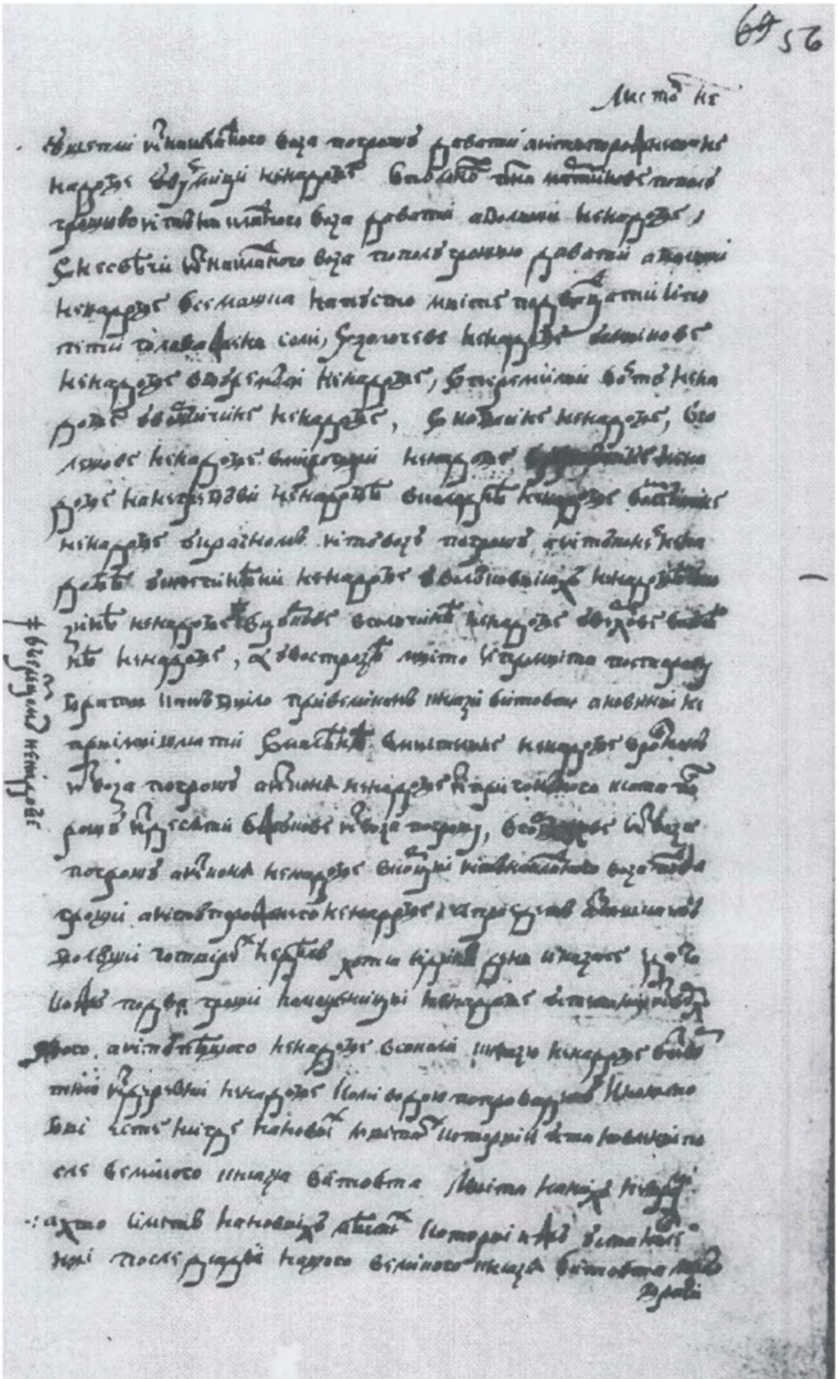
Арк. 54

Арк. 54зв.

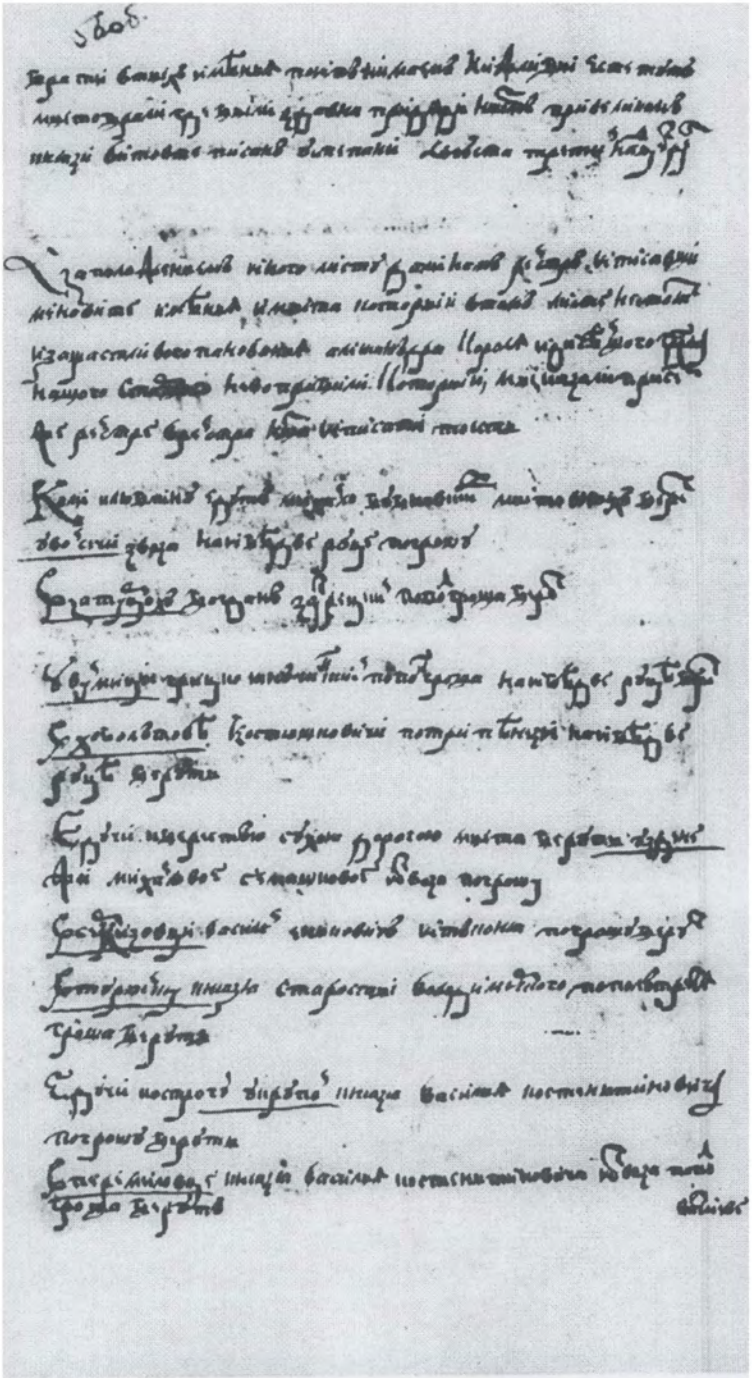
Арк. 55

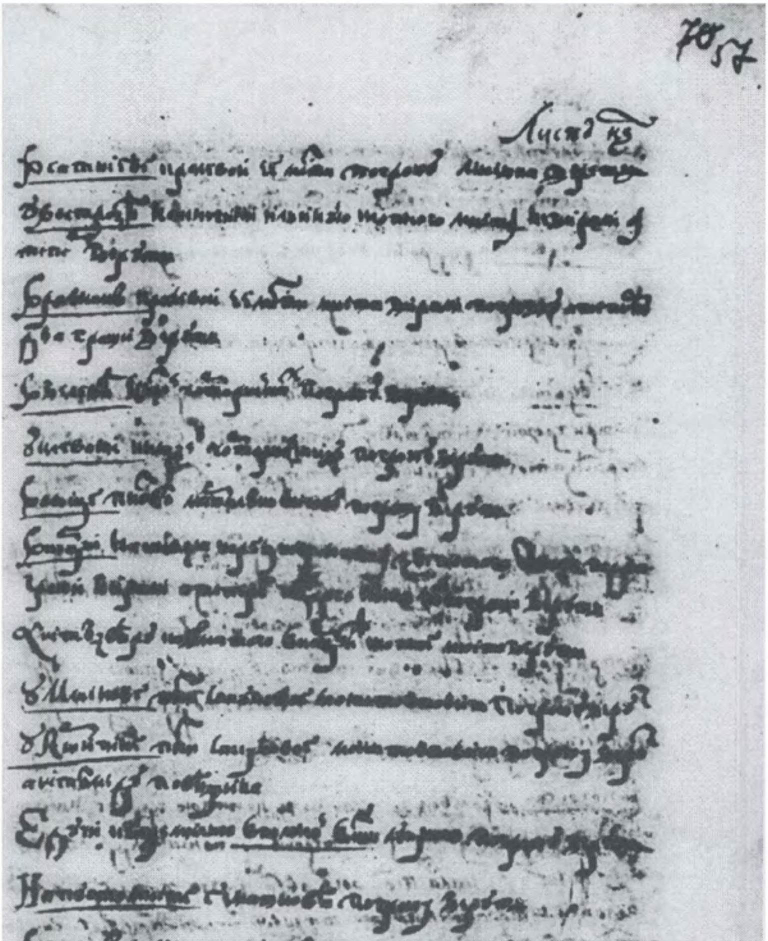
Арк. 55зв.

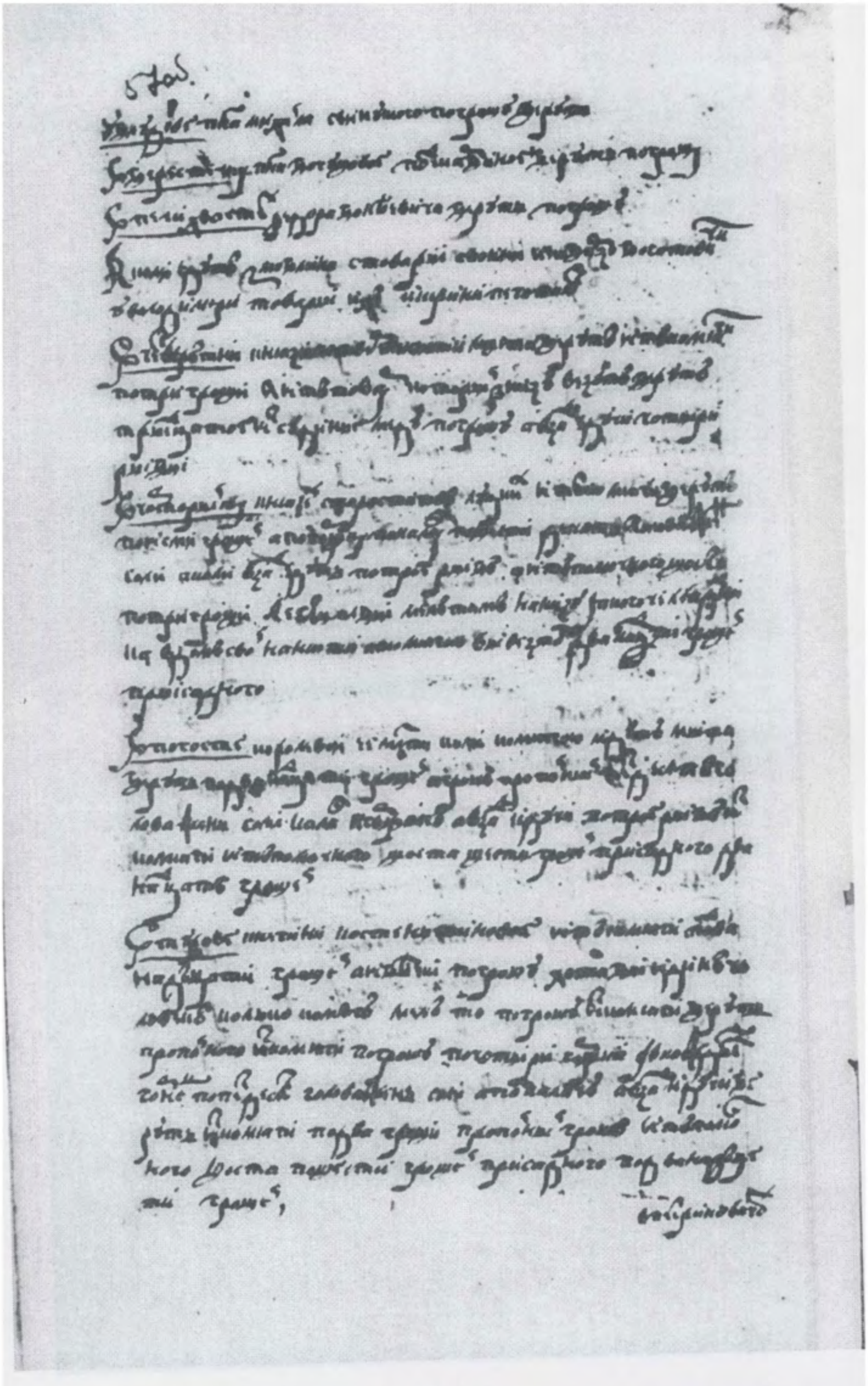
Арк. 56

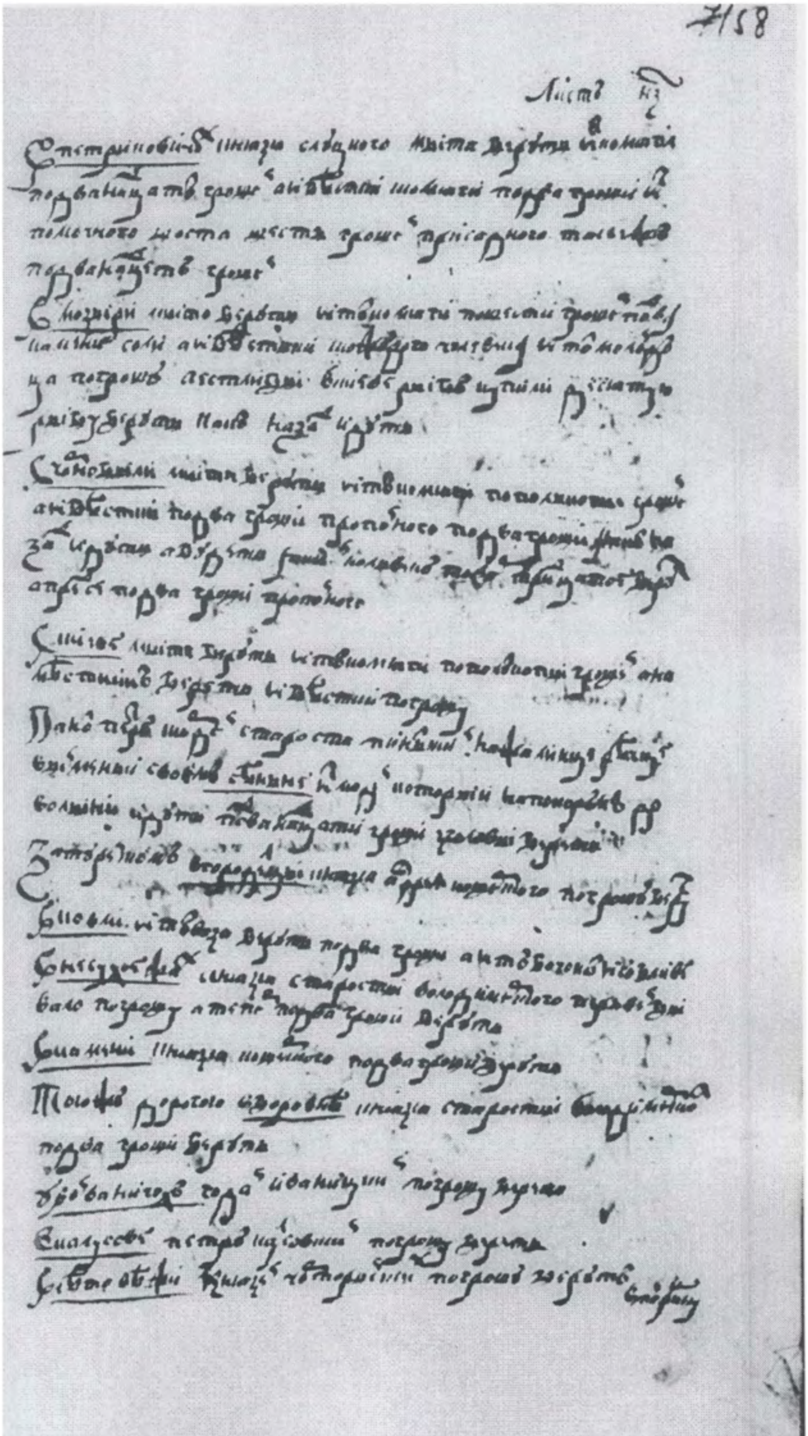
Арк. 56зв.

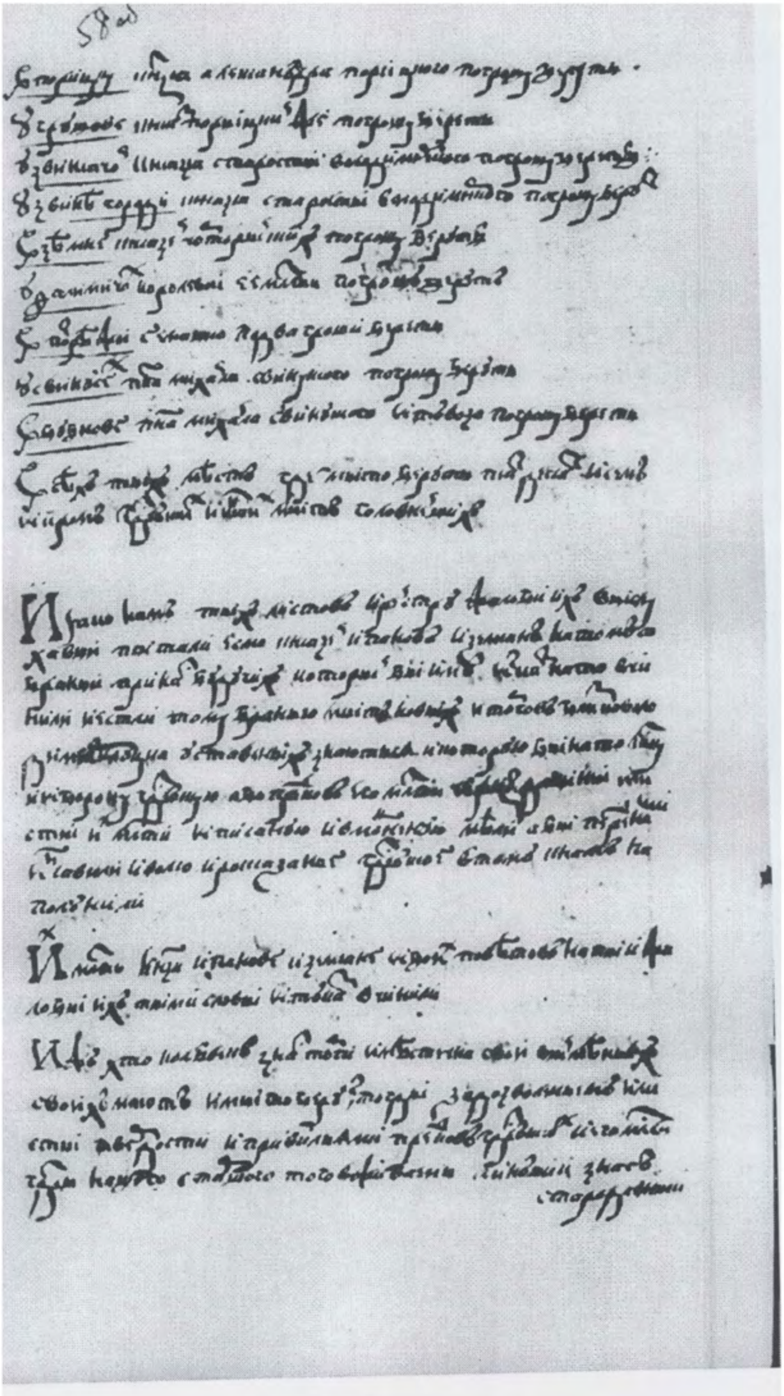
Арк. 57

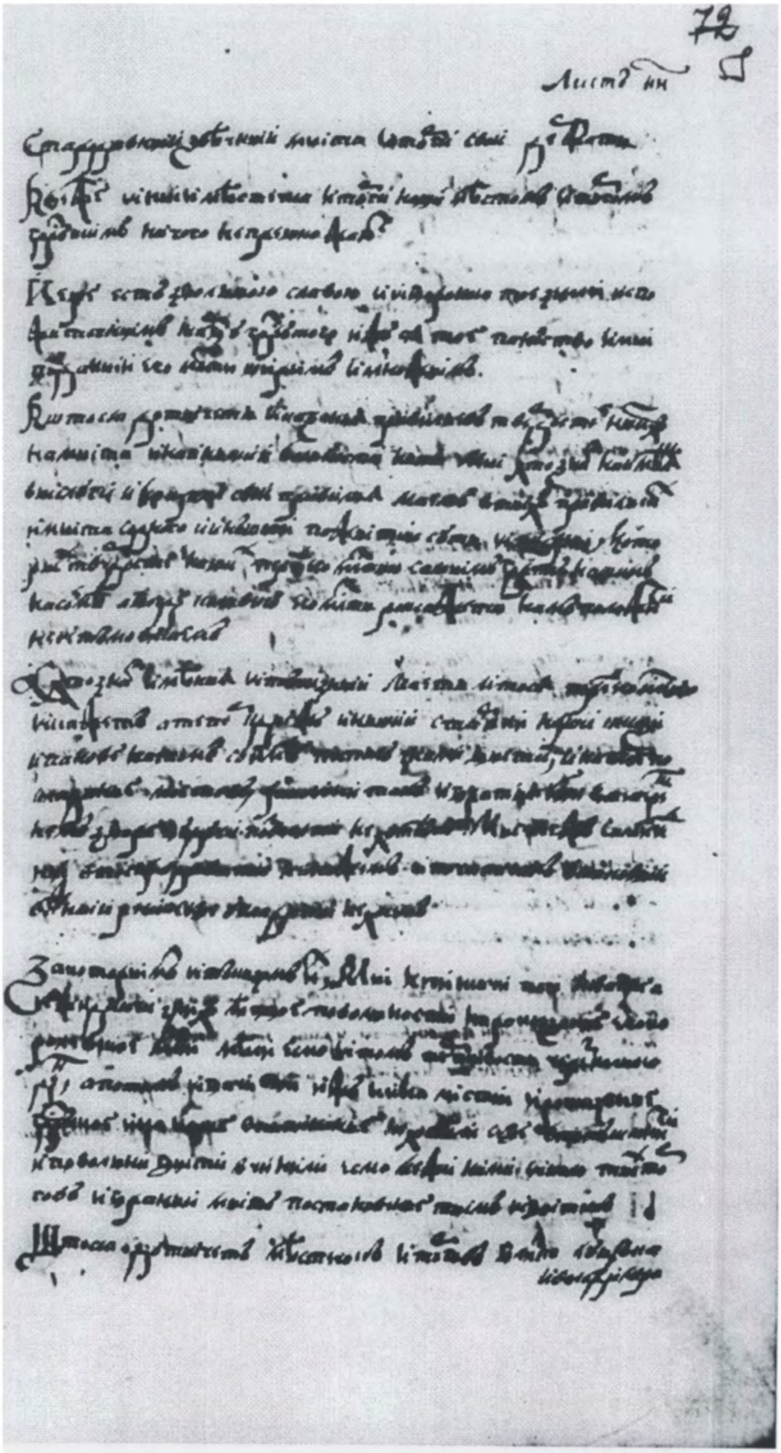
Арк. 57зв.

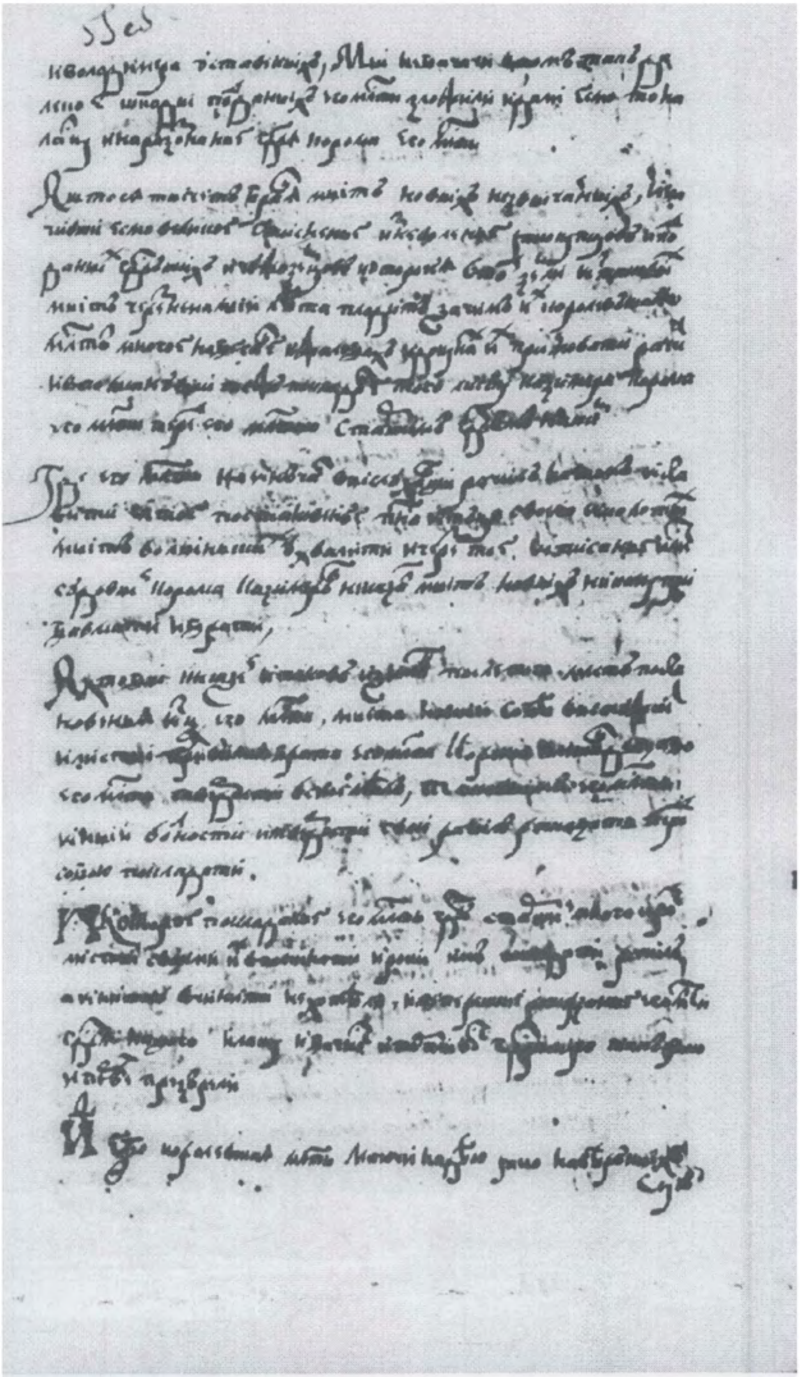
Арк. 58

Арк. 58зв.

Арк. 59

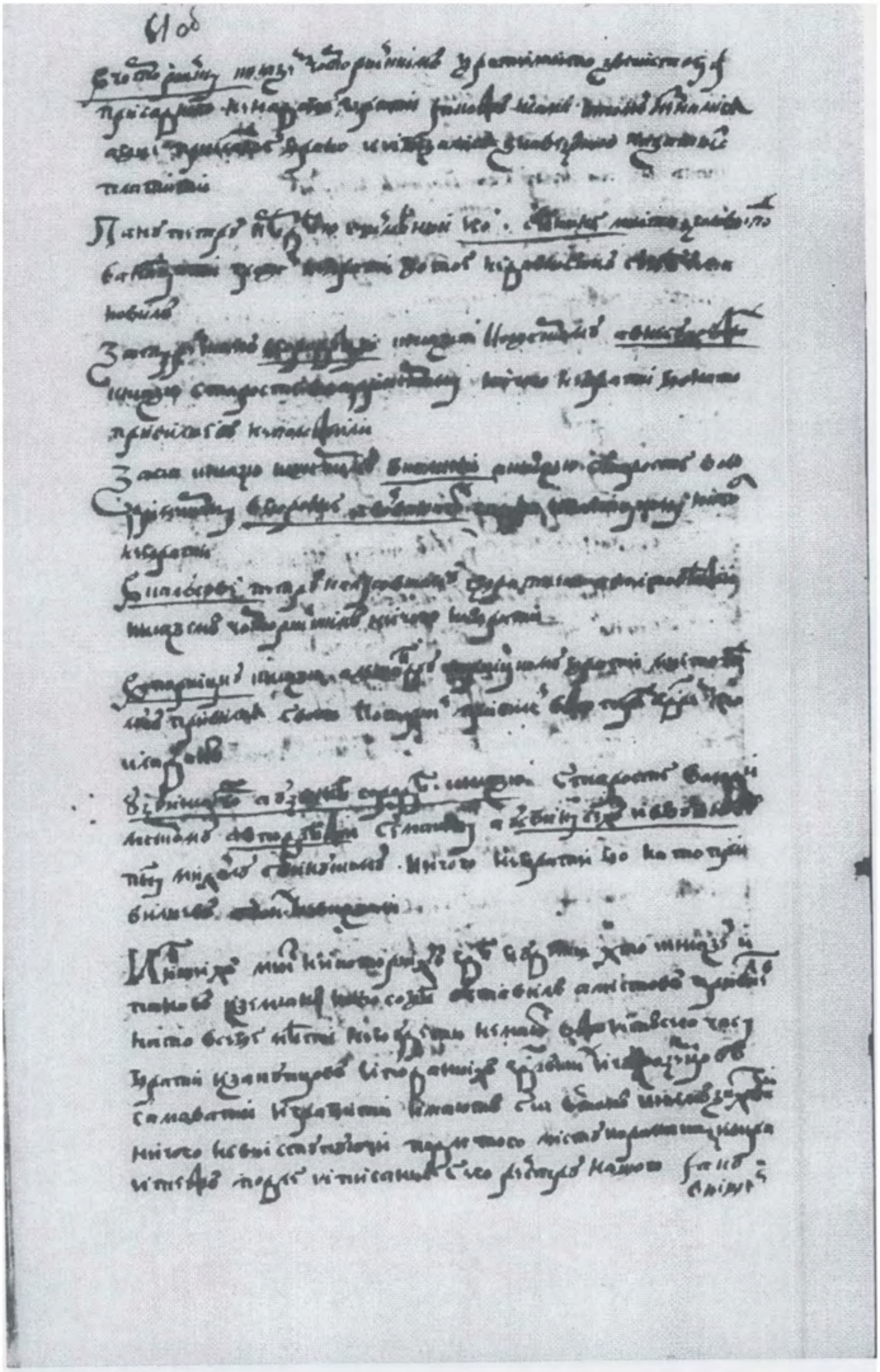

Арк. 59зв.

Арк. 60

Арк. 60зв.

Арк. 61

Арк. 61зв.

Арк. 62

[illegible]

Арк. 62зв.

63 [illegible]63

Листъ [illegible]

и пановъ [illegible] повѣту луцкого [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

На [illegible] Ивана Мосальского

А на [illegible] [illegible] [illegible]
З на Василия [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на Ивана [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на [illegible]
З на [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на [illegible] [illegible]
З на Василия [illegible]

Арк. 63

63 об

63 об

З на Пархоменка

З на Ивана [illegible]

З на Кнегиню [illegible]

З на Кнегиню [illegible] [illegible]

З на Василия Патрикиевича

З на Сомола [illegible] [illegible]

З на Ивана [illegible] [illegible]

З на Петра Михайловича Семашки

З на [illegible] [illegible]

З на Кнегиню [illegible]

З на [illegible] [illegible]

З на [illegible] [illegible] и на [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

На [illegible] [illegible]

На [illegible] [illegible]

З на [illegible] [illegible] [illegible]

З на [illegible] [illegible]

З на [illegible] [illegible]

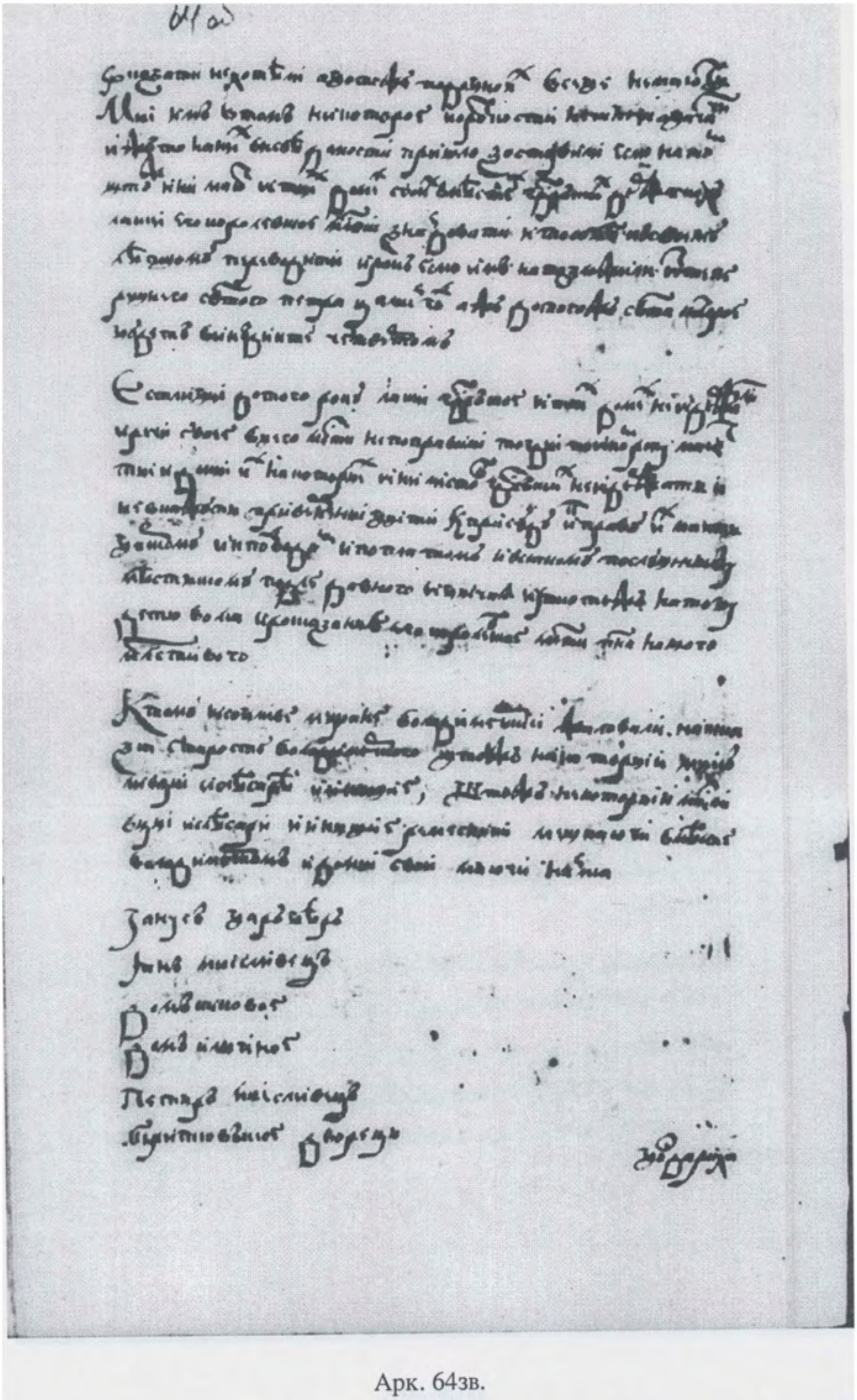
З на Павлина [illegible]

З на Львова

[illegible]

Арк. 63зв.

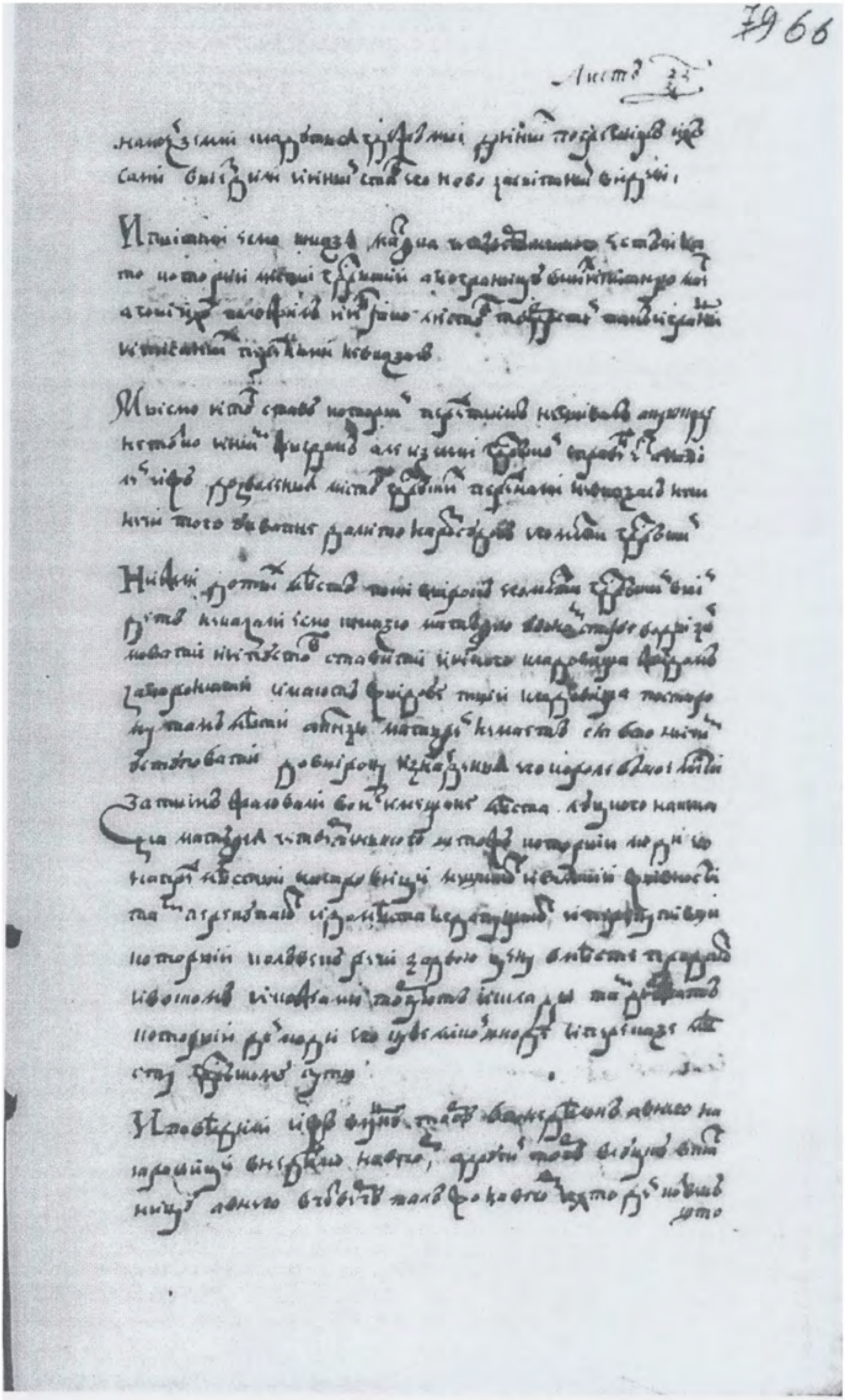
Арк. 64

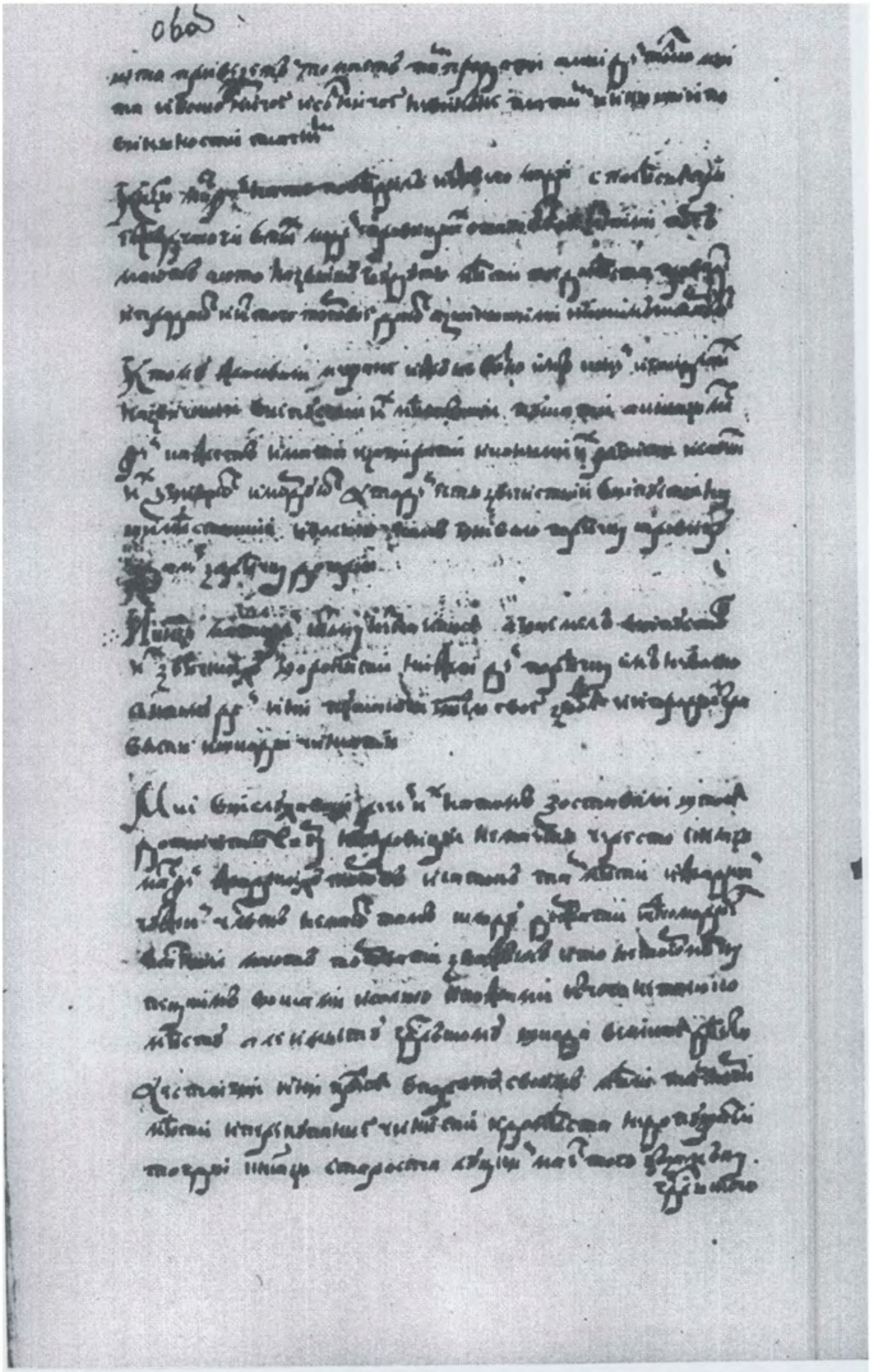
Арк. 64зв.

Арк. 65

Арк. 65зв.

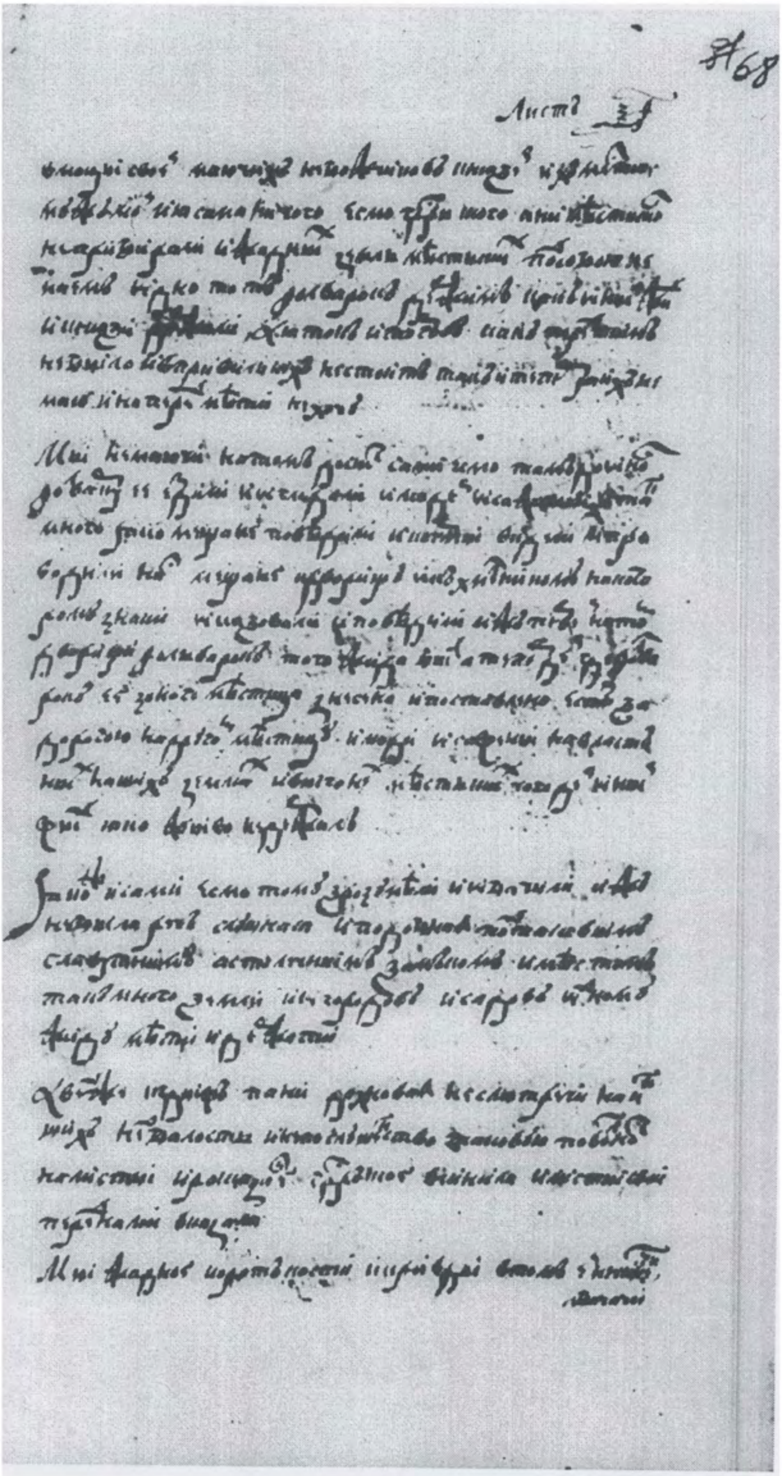
Арк. 66

Арк. 66зв.

Арк. 67

Арк. 67зв.

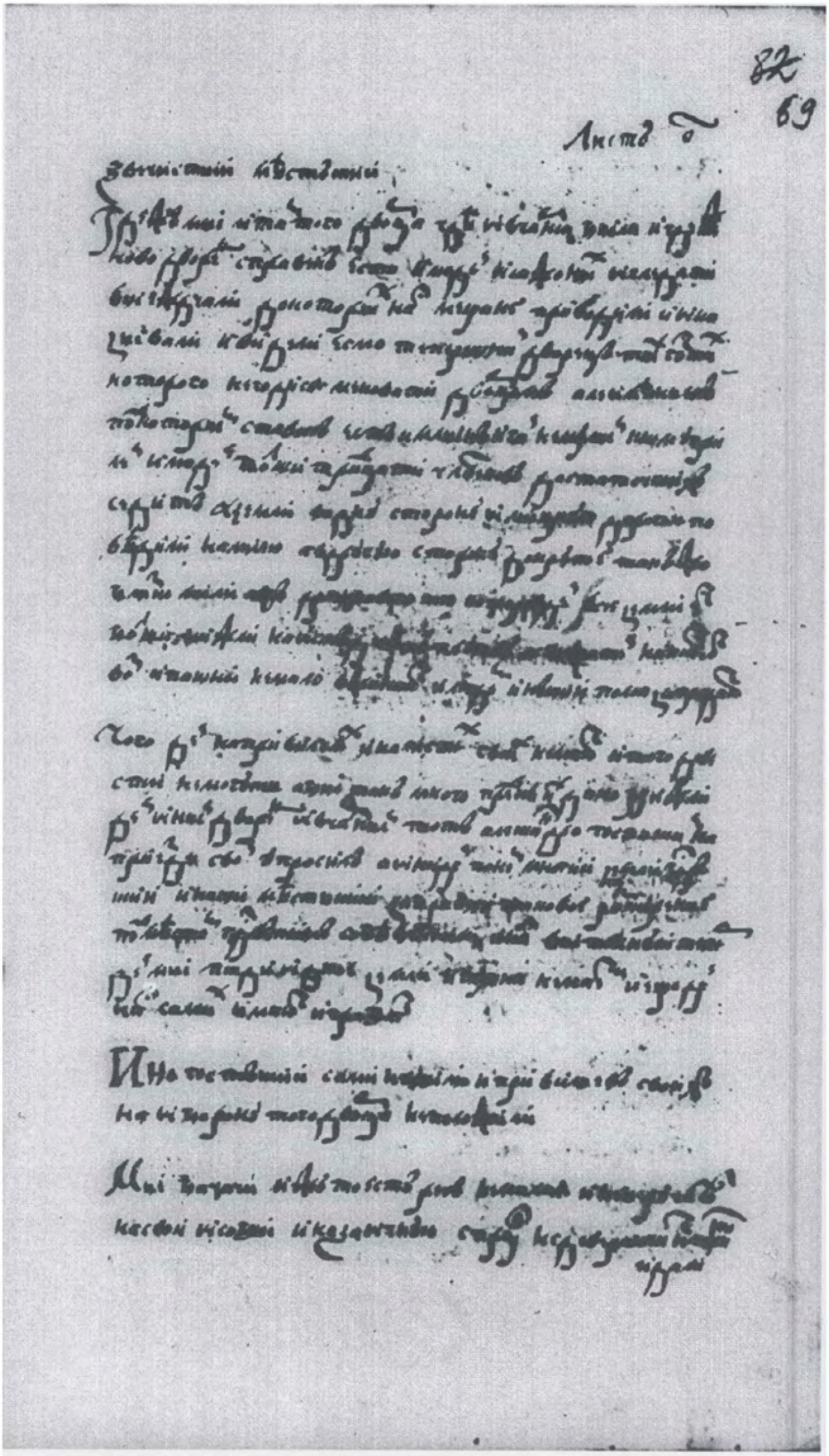

Арк. 68

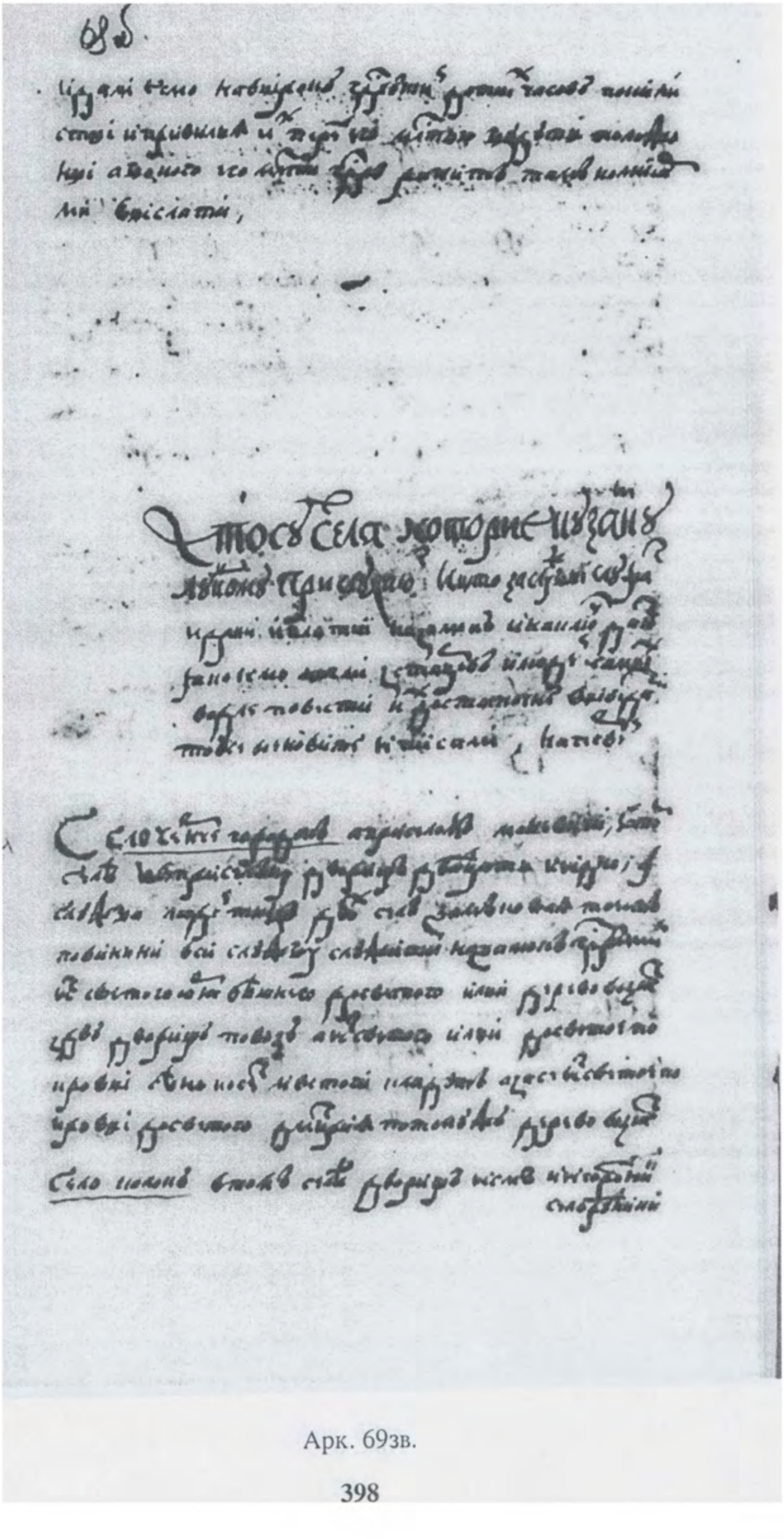
68 зв.

[illegible]

Арк. 68зв.

Арк. 69

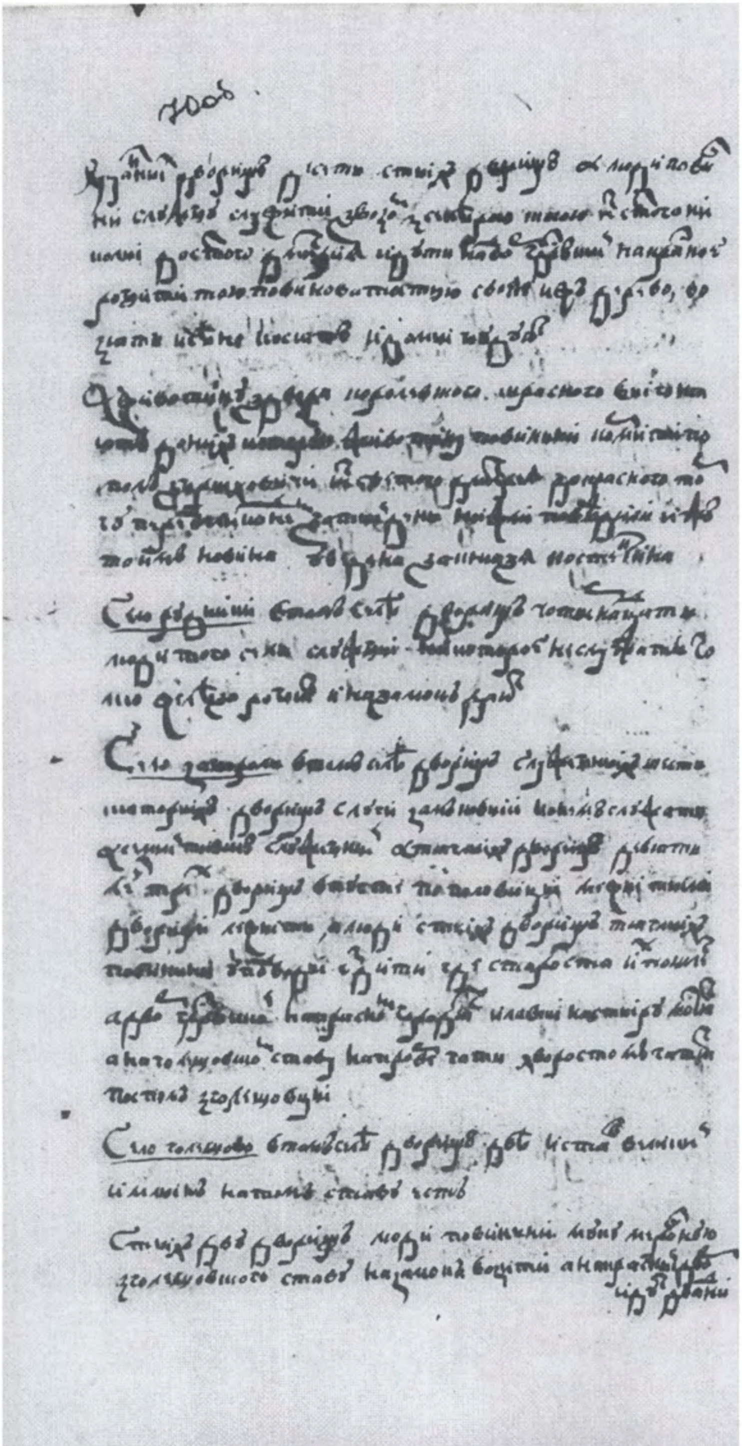
Арк. 69зв.

83 70

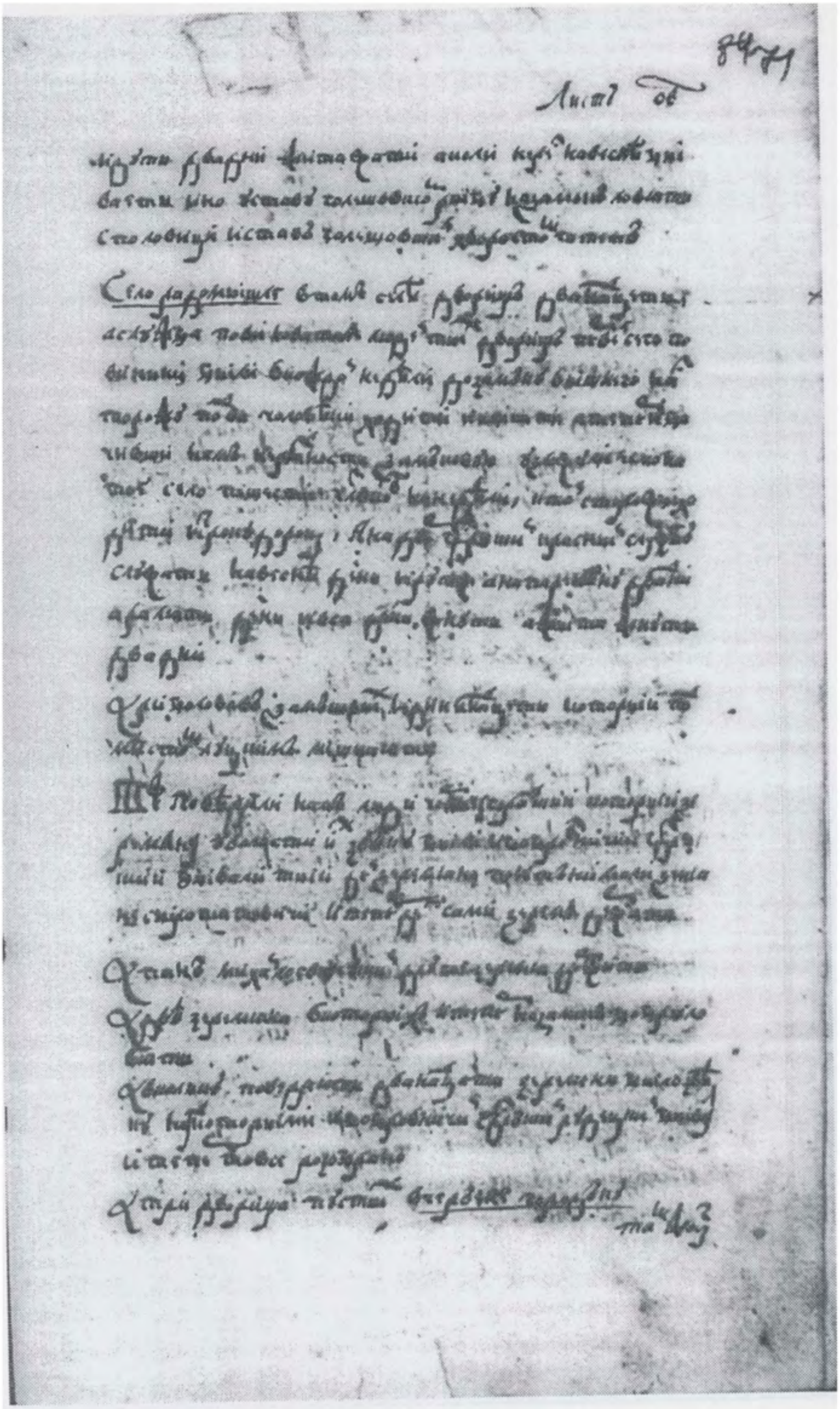
Лист

[illegible]

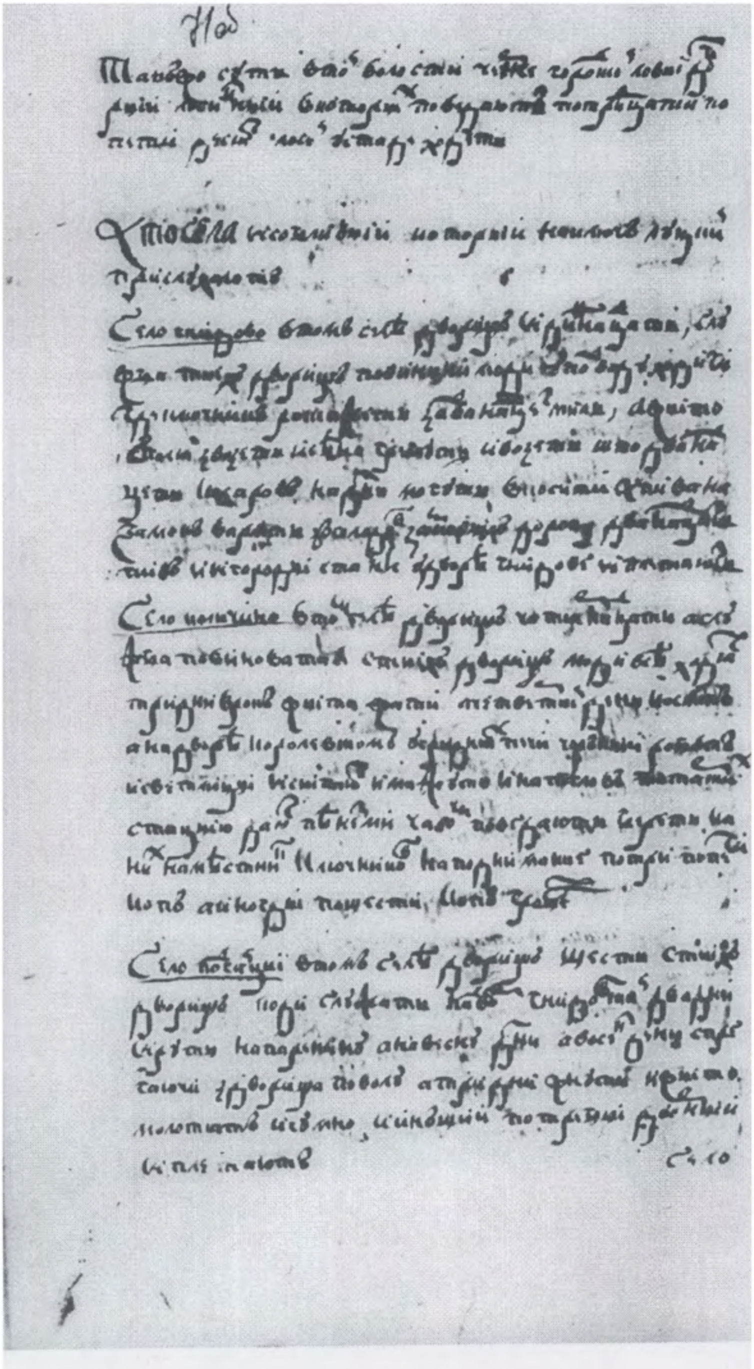
Арк. 70

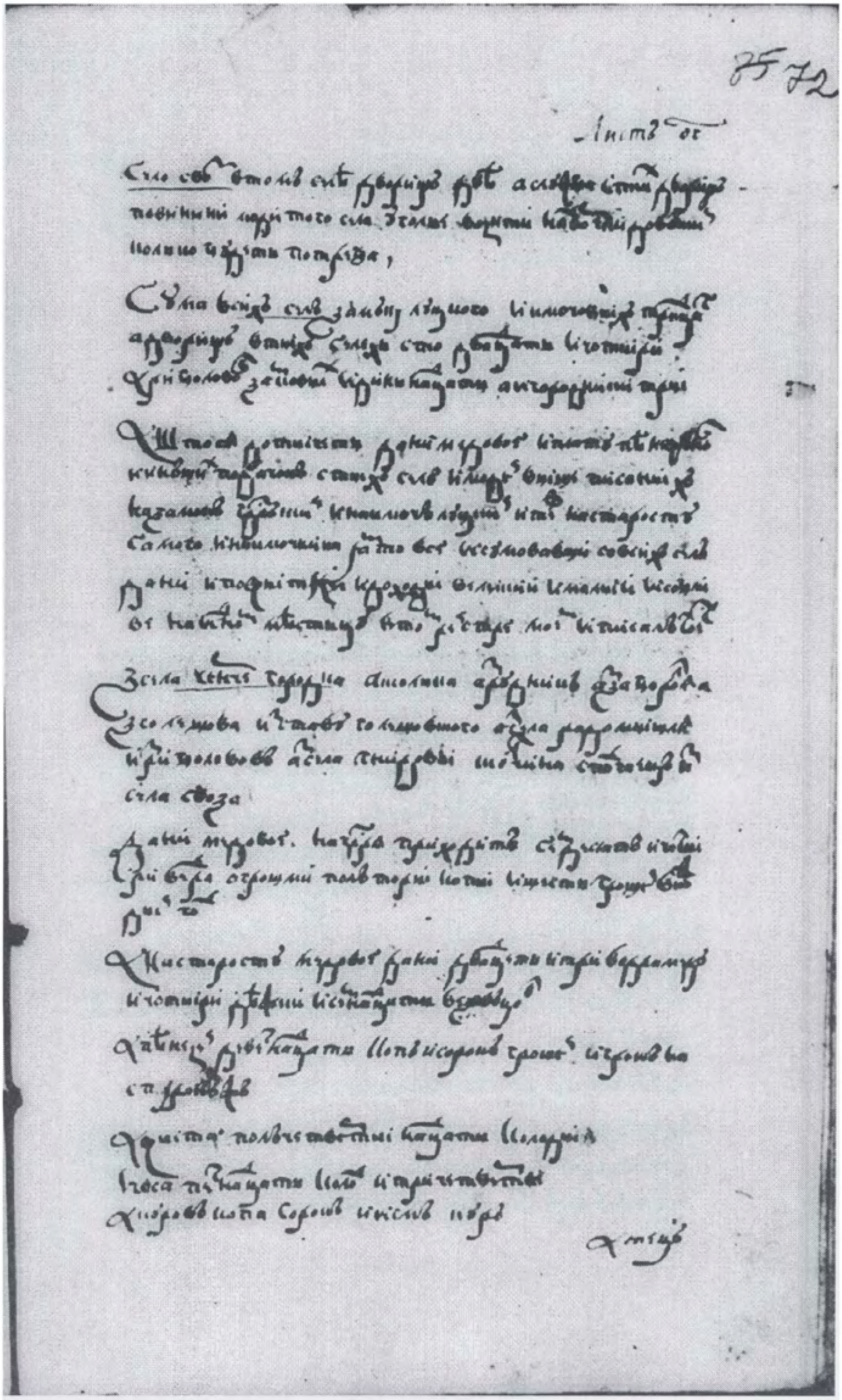
Арк. 70зв.

Арк. 71

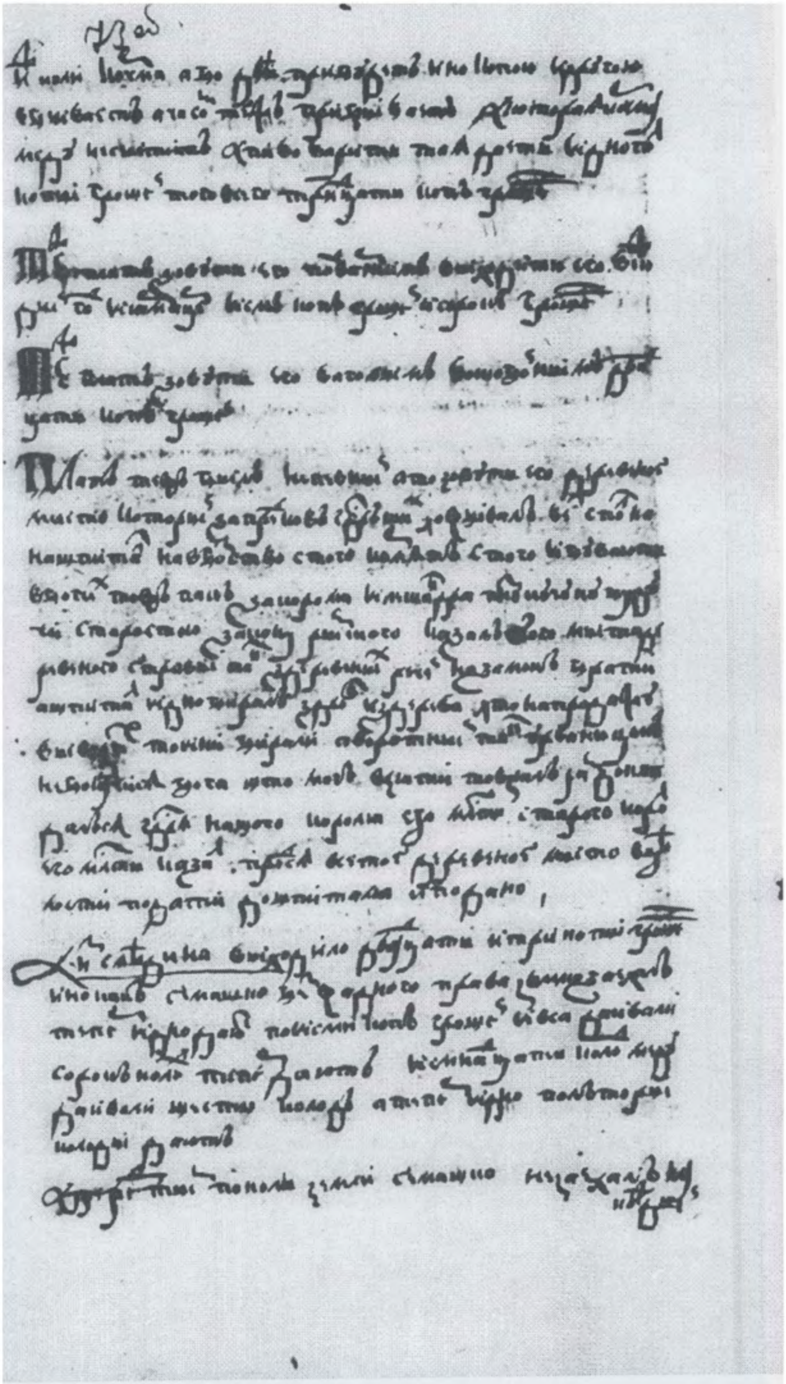
Арк. 71зв.

Арк. 72

Арк. 72зв.

Арк. 73

Арк. 73зв.

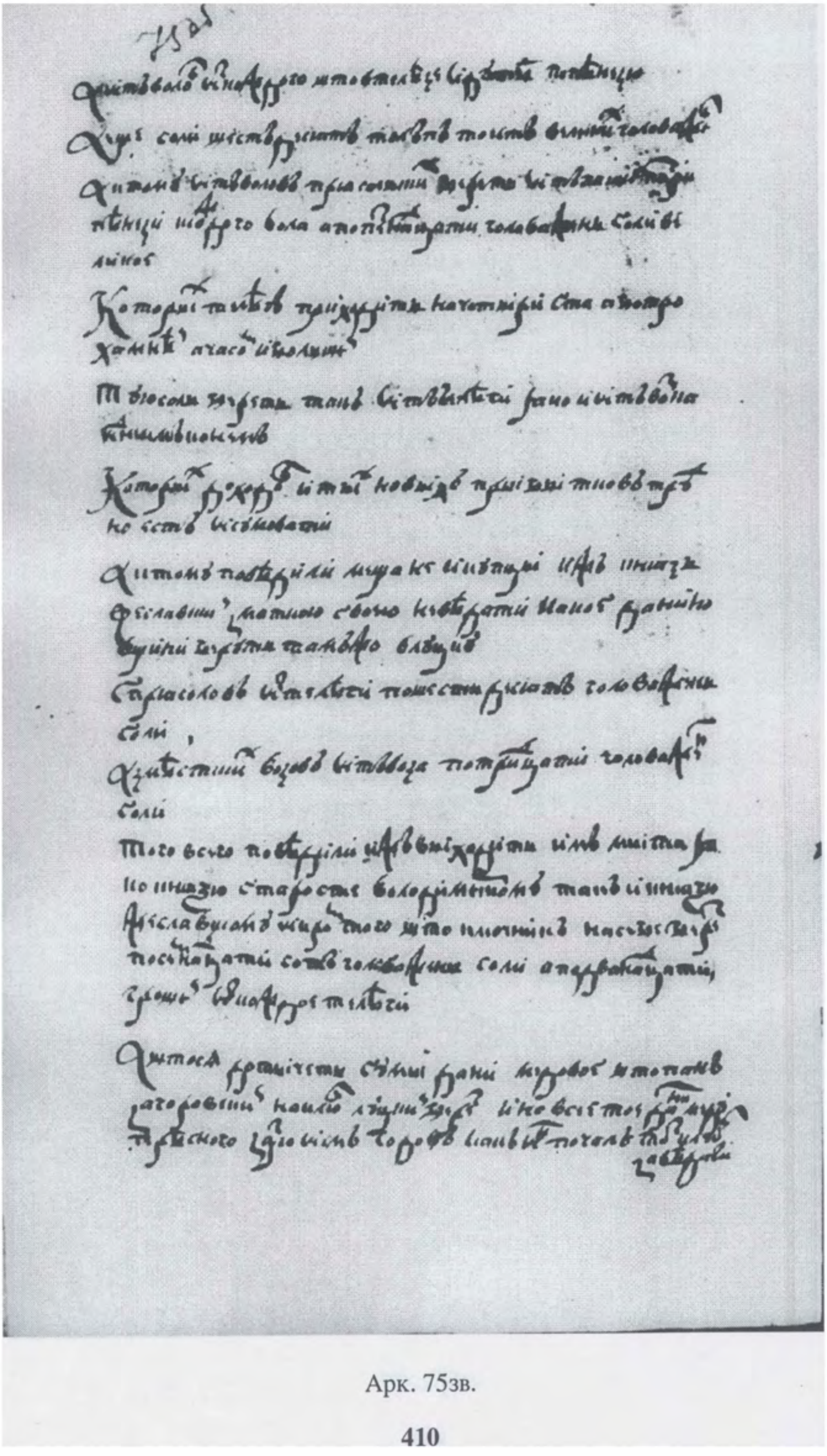
87 74

Лист ое

Арк. 74

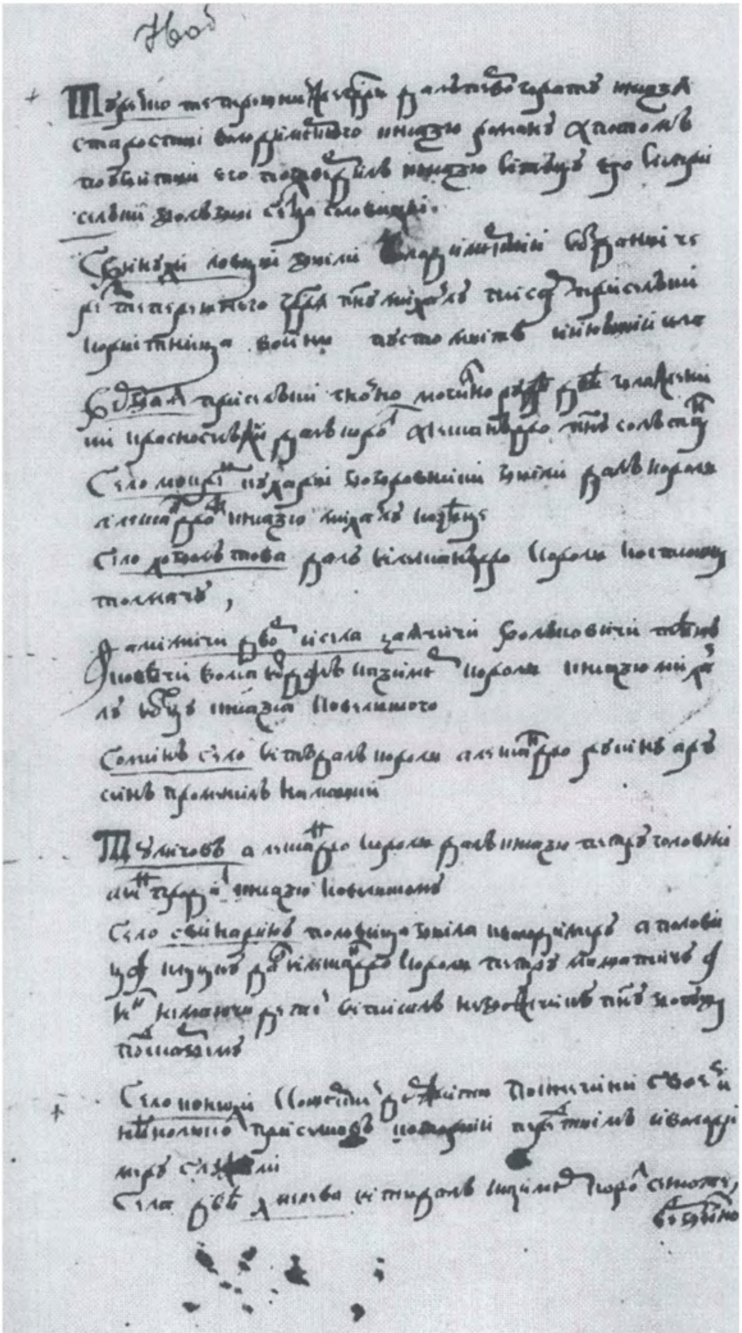
Арк. 74зв.

Арк. 75

Арк. 75зв.

Арк. 76

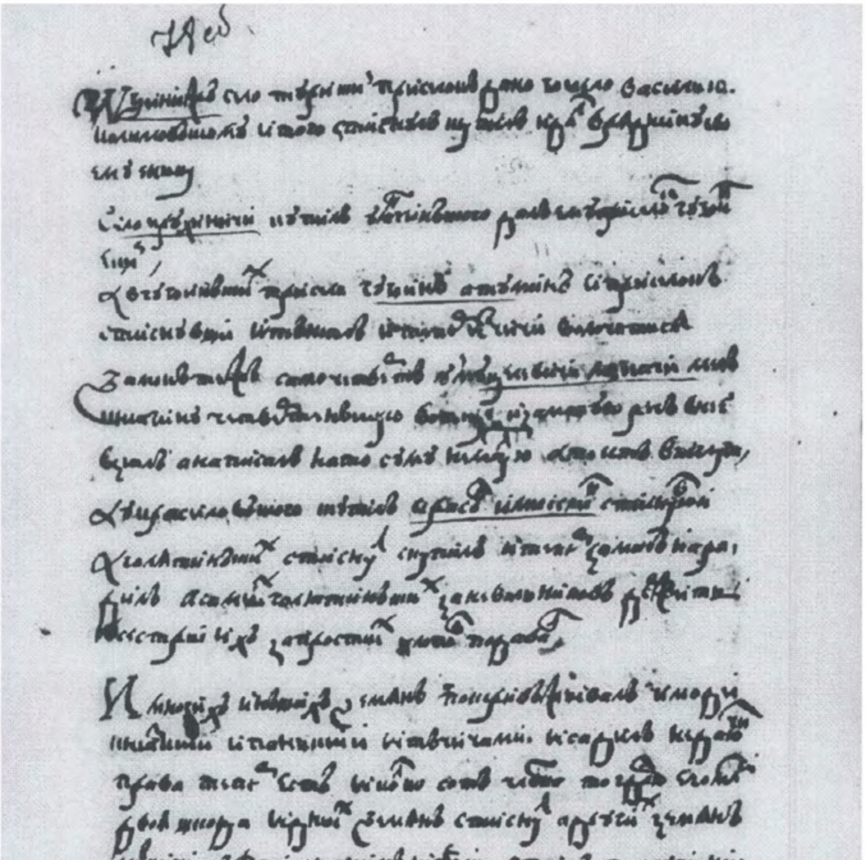

Арк. 76зв.

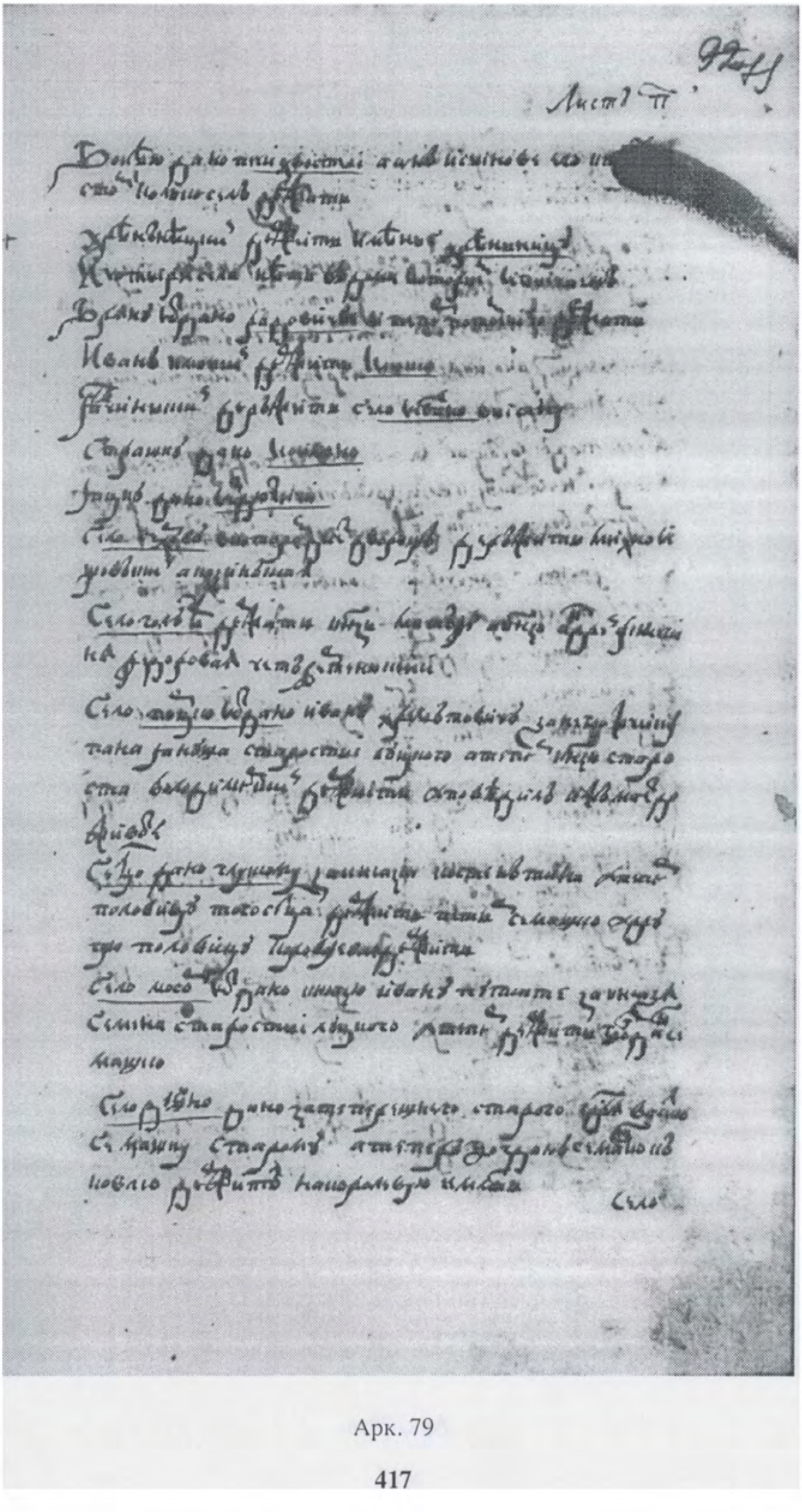
Арк. 77

Арк. 77зв.

Арк. 78

Арк. 78 зв.

Арк. 79

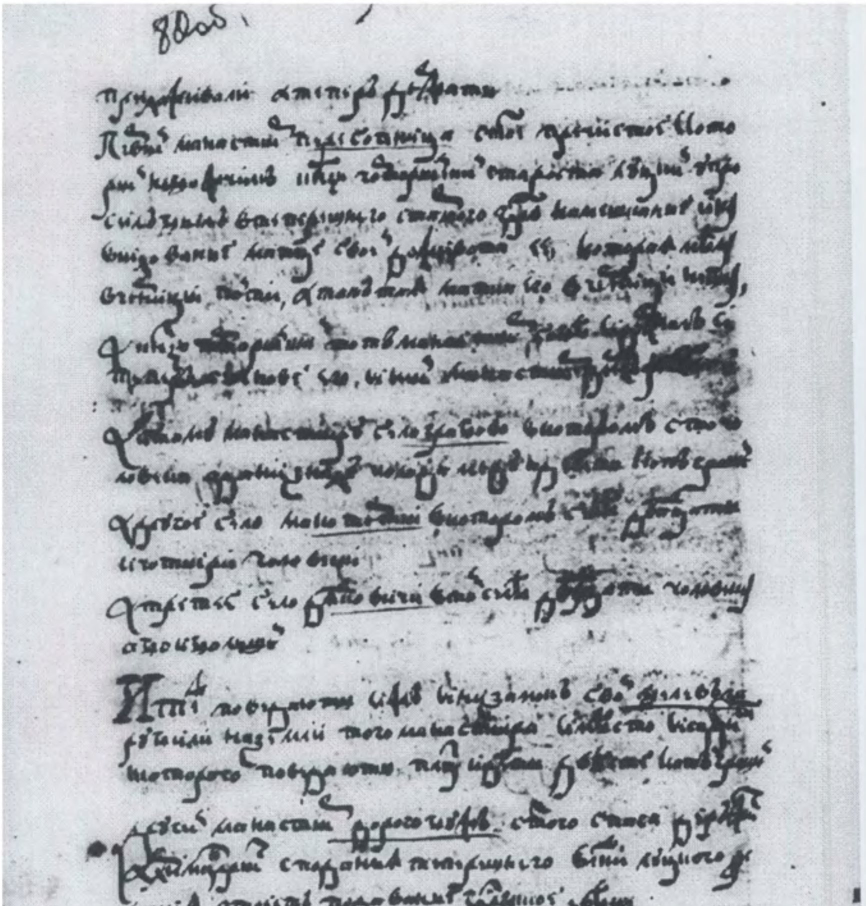
Арк. 79зв.

9380

Листъ па

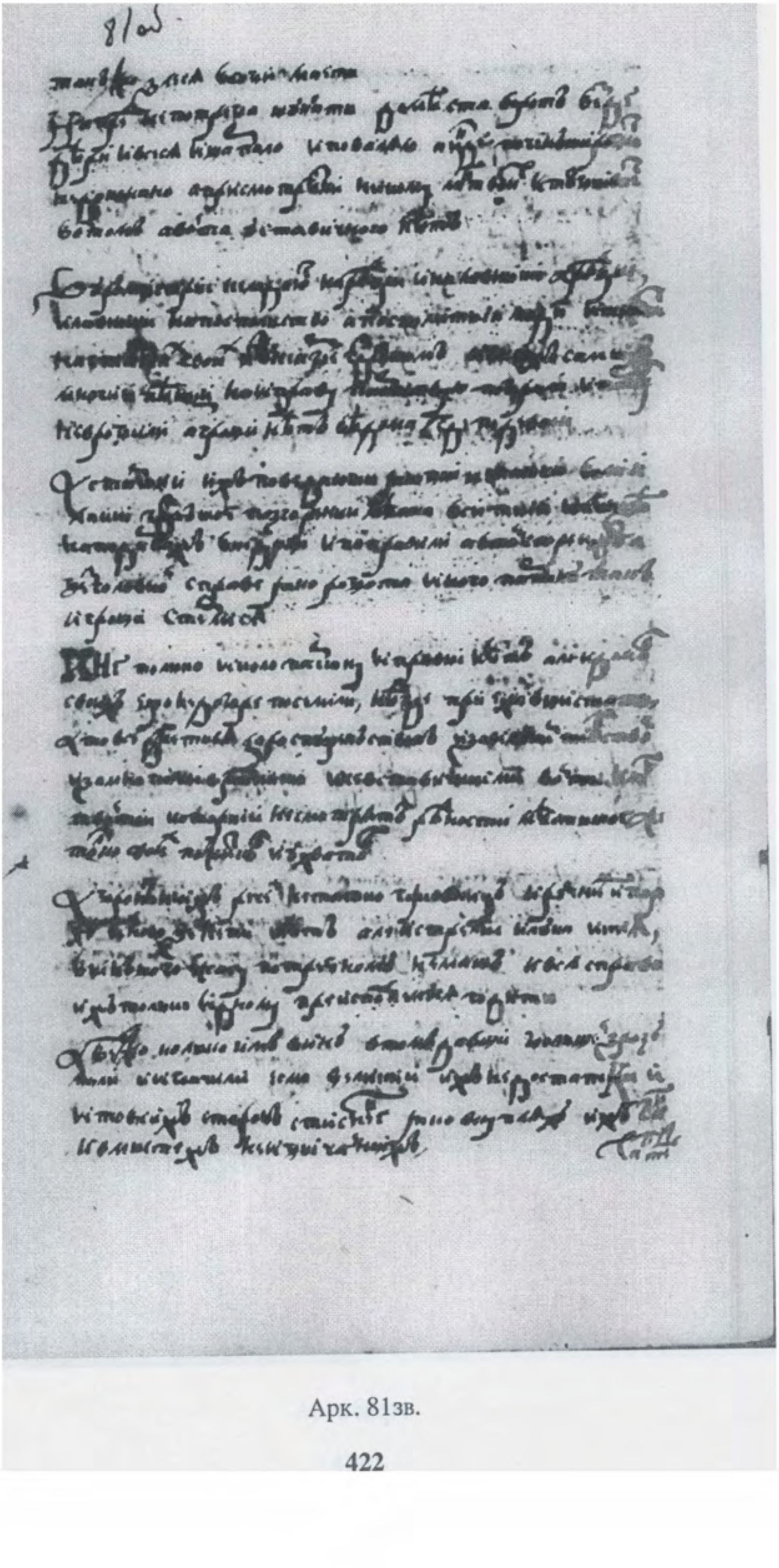
[illegible]

Арк. 80

Арк. 80зв.

Арк. 81

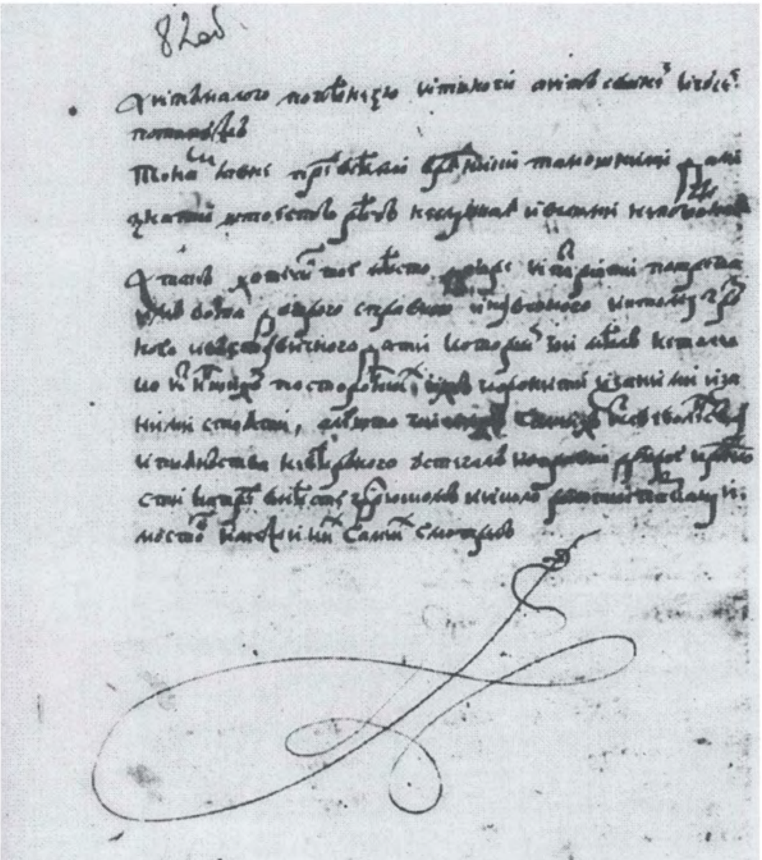
Арк. 81зв.

85 82

Лист пг

[illegible]

Арк. 82

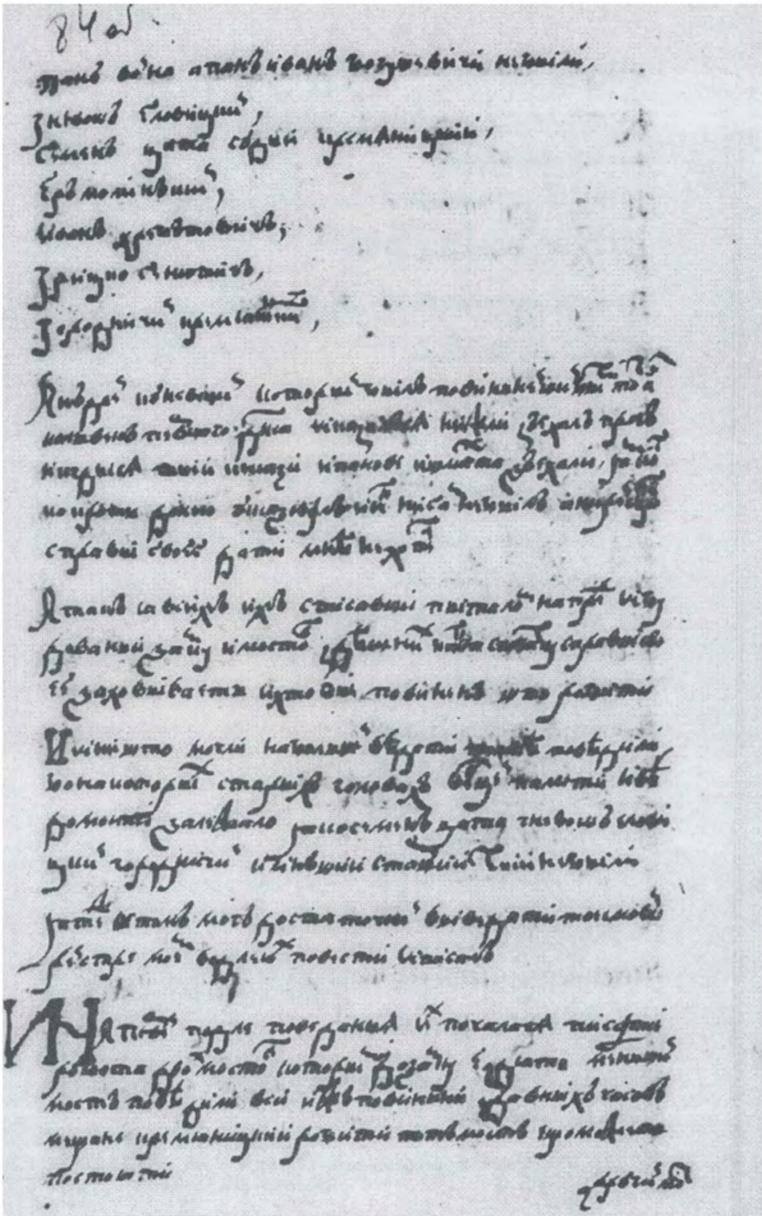

Арк. 82зв.

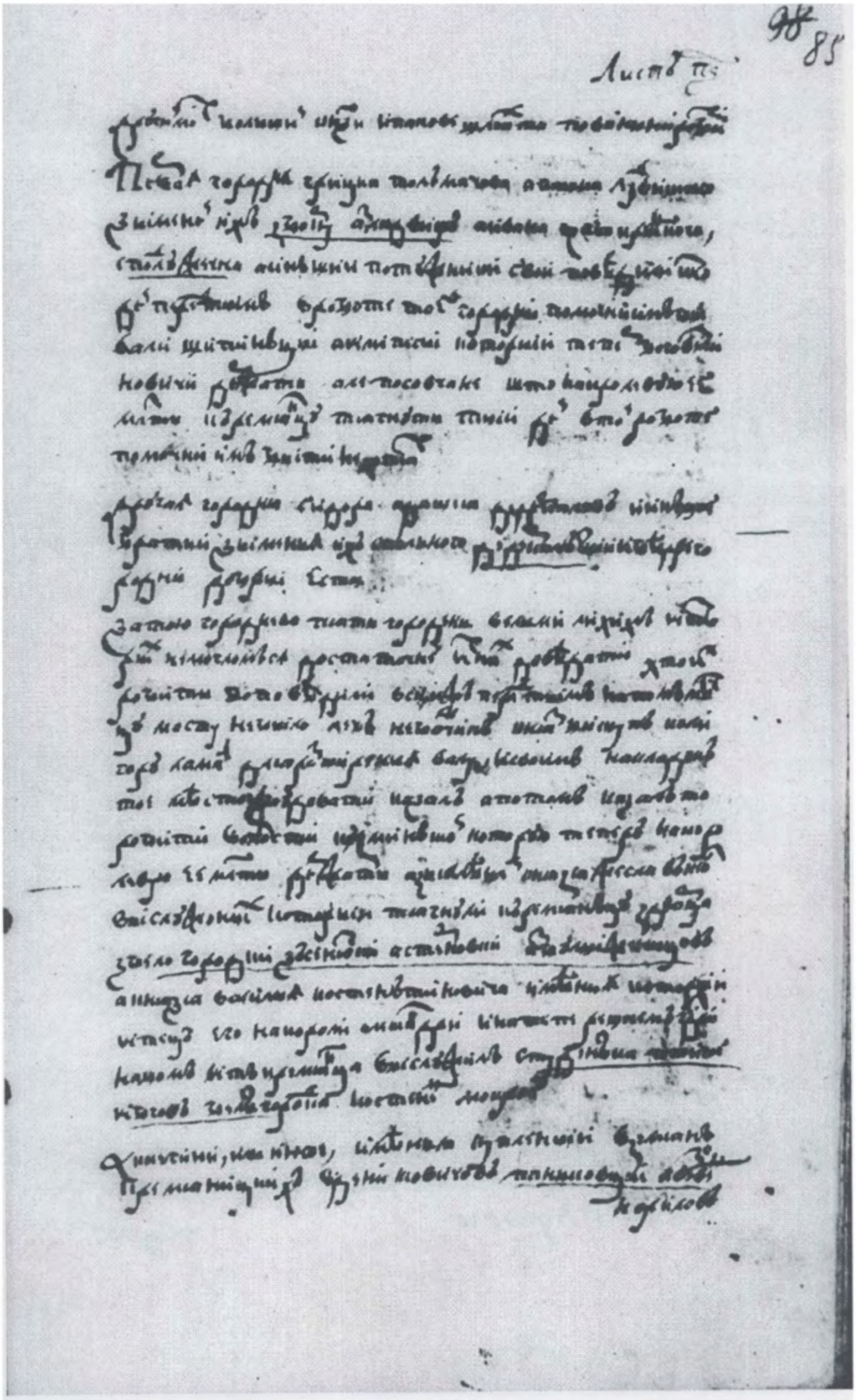
Арк. 83

Арк. 83зв.

Арк. 84

Арк. 84зв.

Арк. 85

85об

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

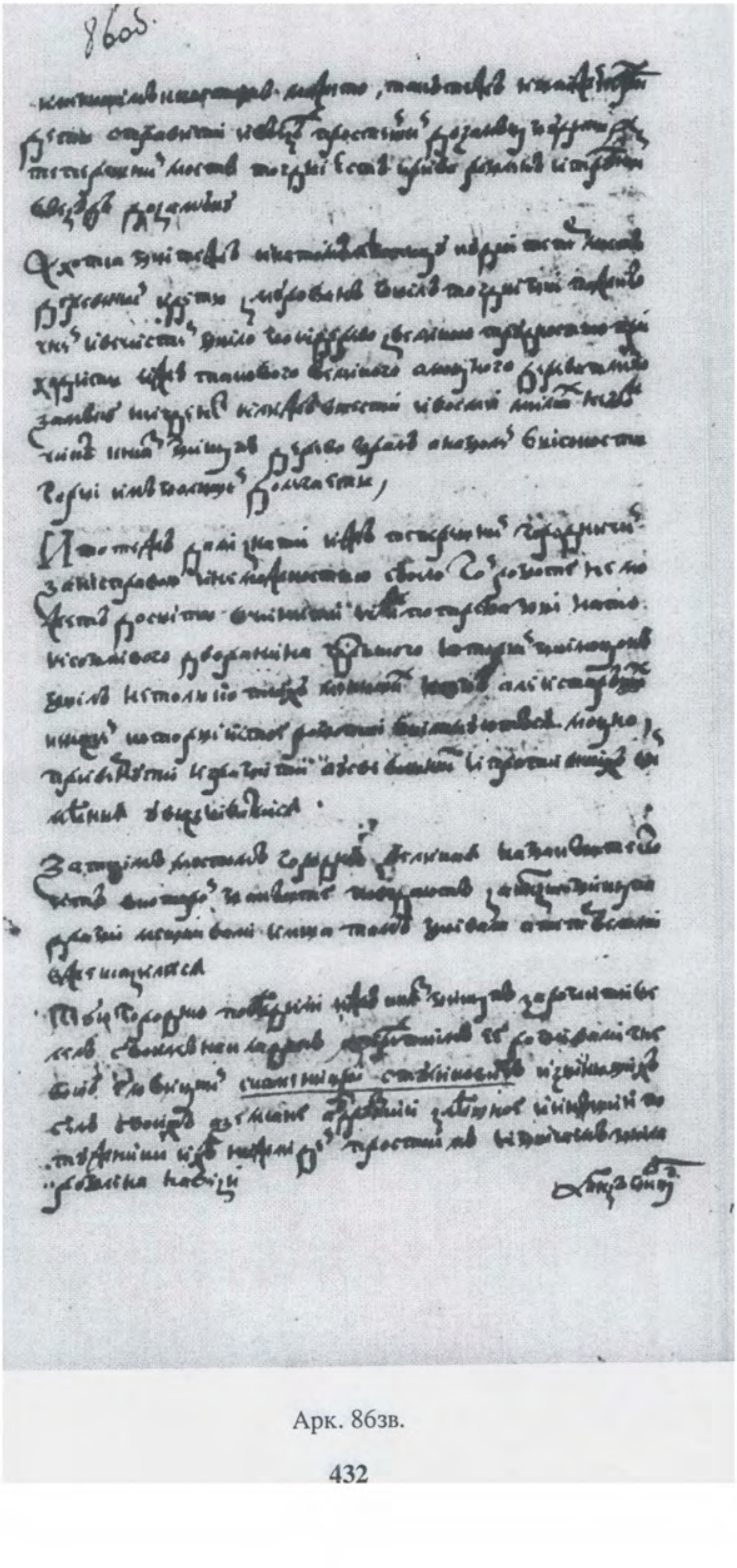
[illegible]

[illegible]

[illegible]

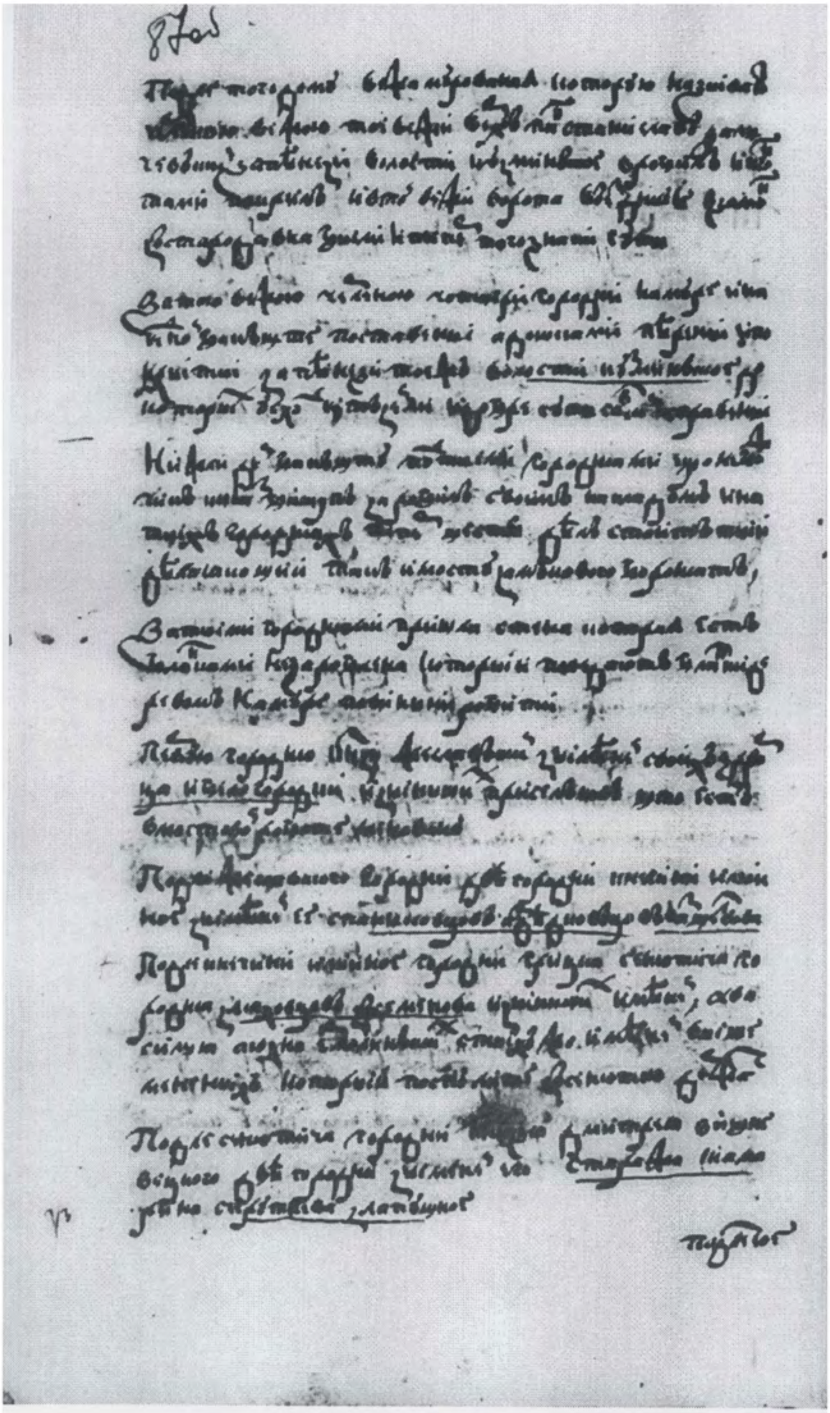
Арк. 85зв.

Арк. 86

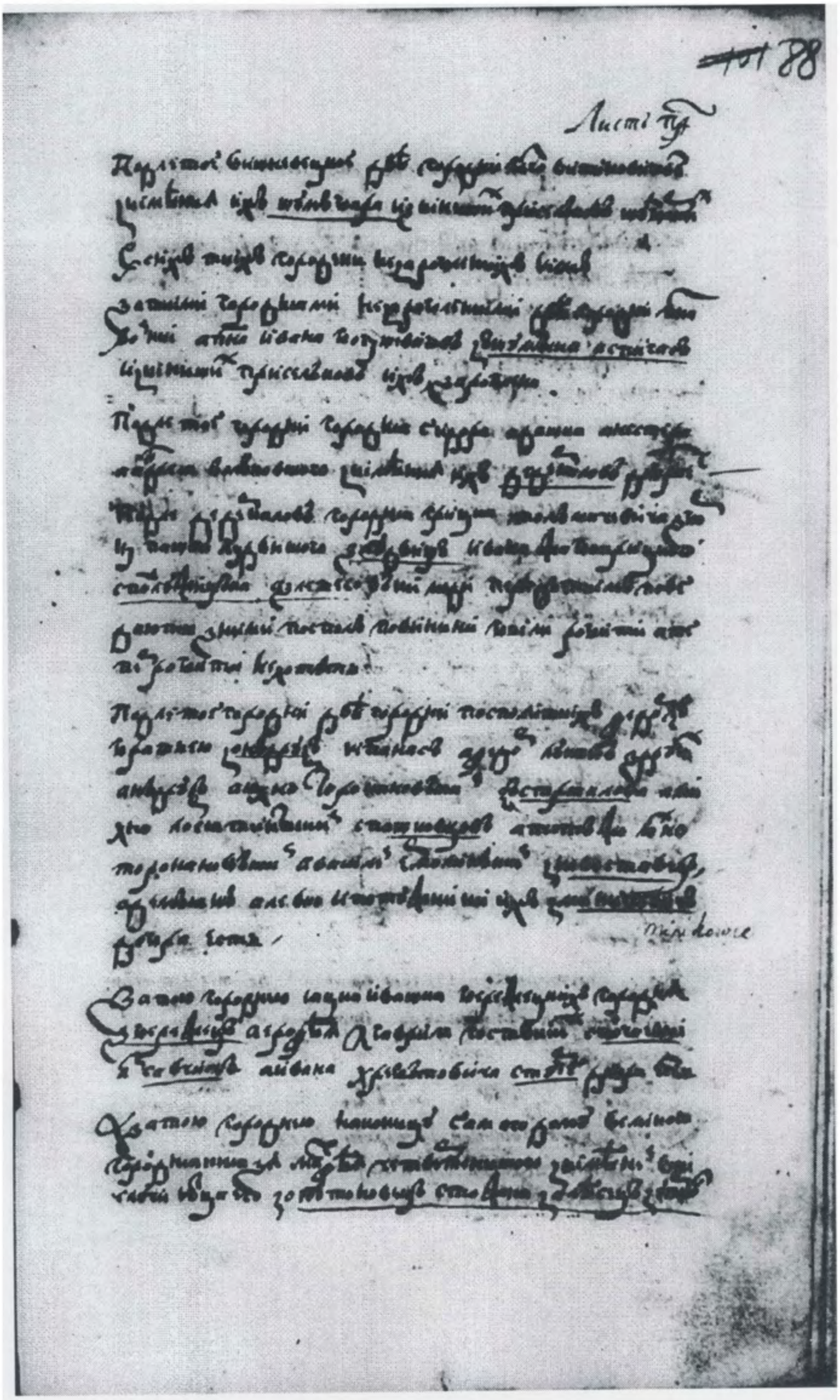

Арк. 86зв.

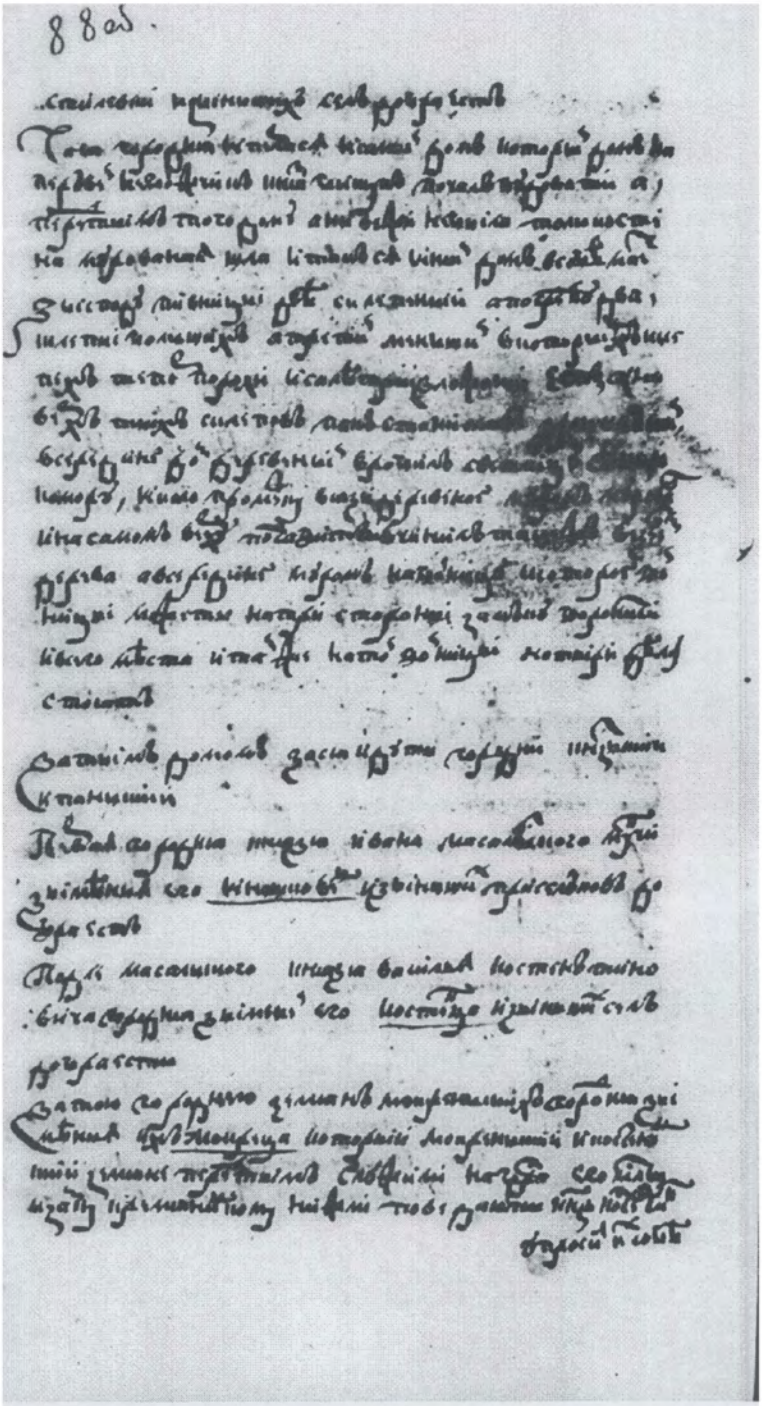
Арк. 87

Арк. 87зв.

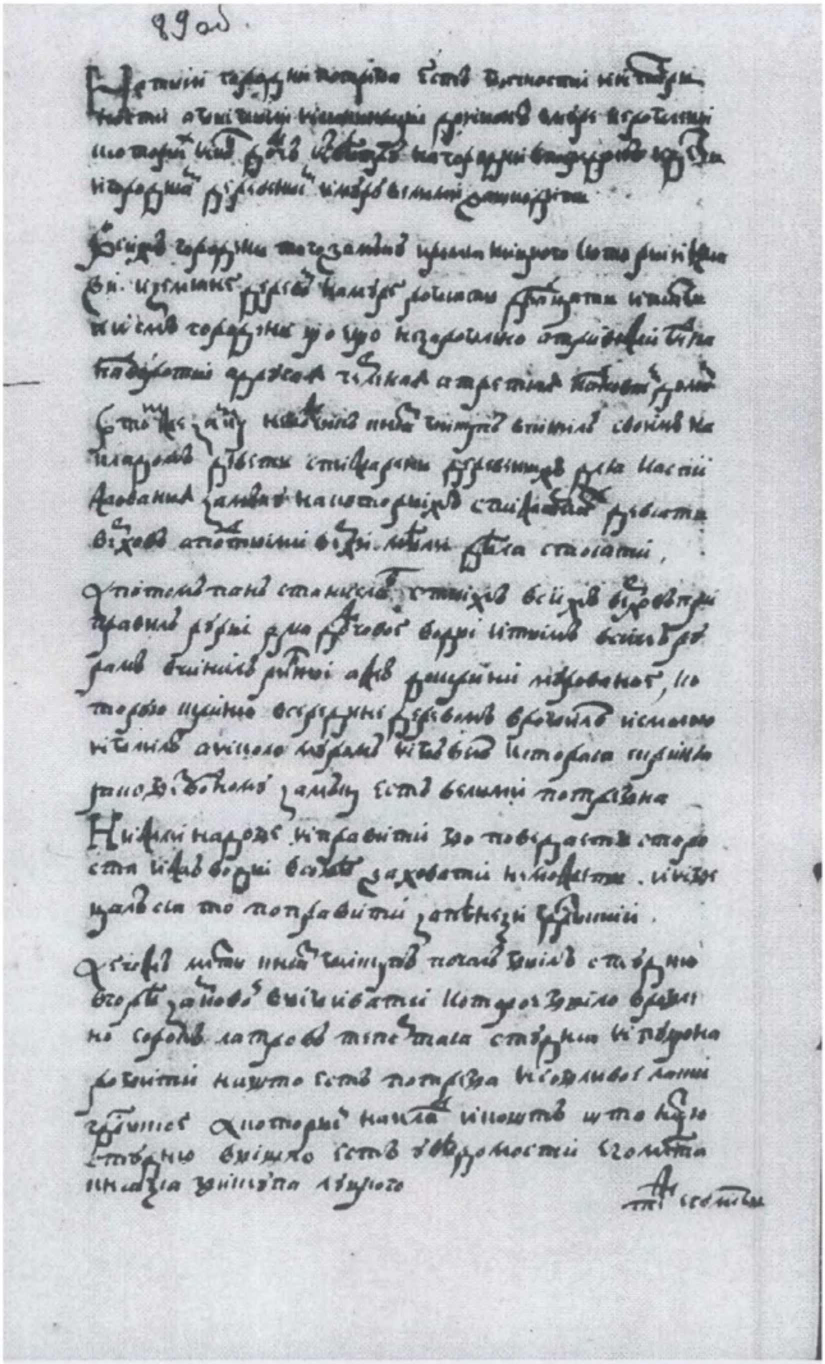
Арк. 88

Арк. 88зв.

Лист

Арк. 89

Арк. 89зв.

Арк. 90

90 об

Арк. 90зв.

а чо пополному чини розказав ста роста [illegible] по[illegible]
замків стерегли бані аббо [illegible] чо [illegible]
тіхъ [illegible] и позамків [illegible]

[illegible] ста вічнисі два сторонні то [illegible] повинни
чинили на мовости [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], нихдали повідаєтъ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] тако [illegible] сила [illegible]
Аи [illegible] [illegible] того [illegible] [illegible]
таковъ и сила [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] два повідилъ [illegible]
ста [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] не [illegible] два сторонні [illegible] [illegible]
и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] штоса [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] шляхта [illegible] [illegible] на том по
[illegible] чинили повідили [illegible] [illegible] [illegible]
не маютъ [illegible] [illegible] [illegible]
а [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] маютъ.

То есть [illegible] Василей Костянтинович [illegible] [illegible]
[illegible] князи Вишневецкии, князи Збаразкии,
[illegible] [illegible] Четвертинскии, [illegible] [illegible], и
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

Нихдали вси земяне шляхта волинское и [illegible]
на нихъ маютъ штобы [illegible] [illegible] [illegible]
достали [illegible] справы [illegible] [illegible]

Арк. 91

91зв.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

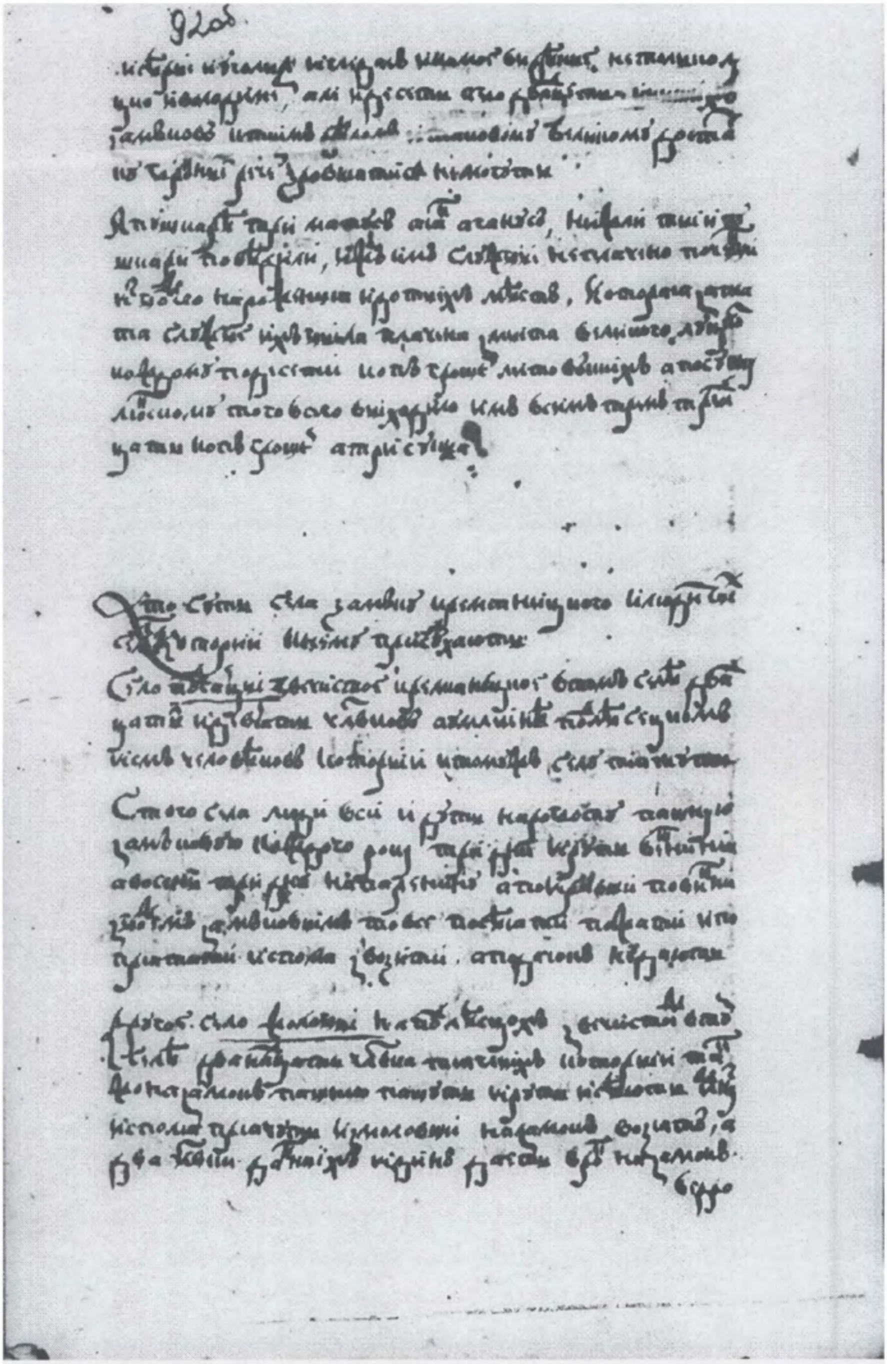
[illegible]

[illegible]

[illegible]

Арк. 91зв.

Арк. 92

Арк. 92зв.

1069

Лист [illegible]

[illegible] сел [illegible]

Третее село Вилия [illegible]

Четвертое село Вилия [illegible]

Стацію [illegible]

Пятое село [illegible]

Шостое село [illegible]

Стацію [illegible]

Семое село [illegible]

Арк. 93

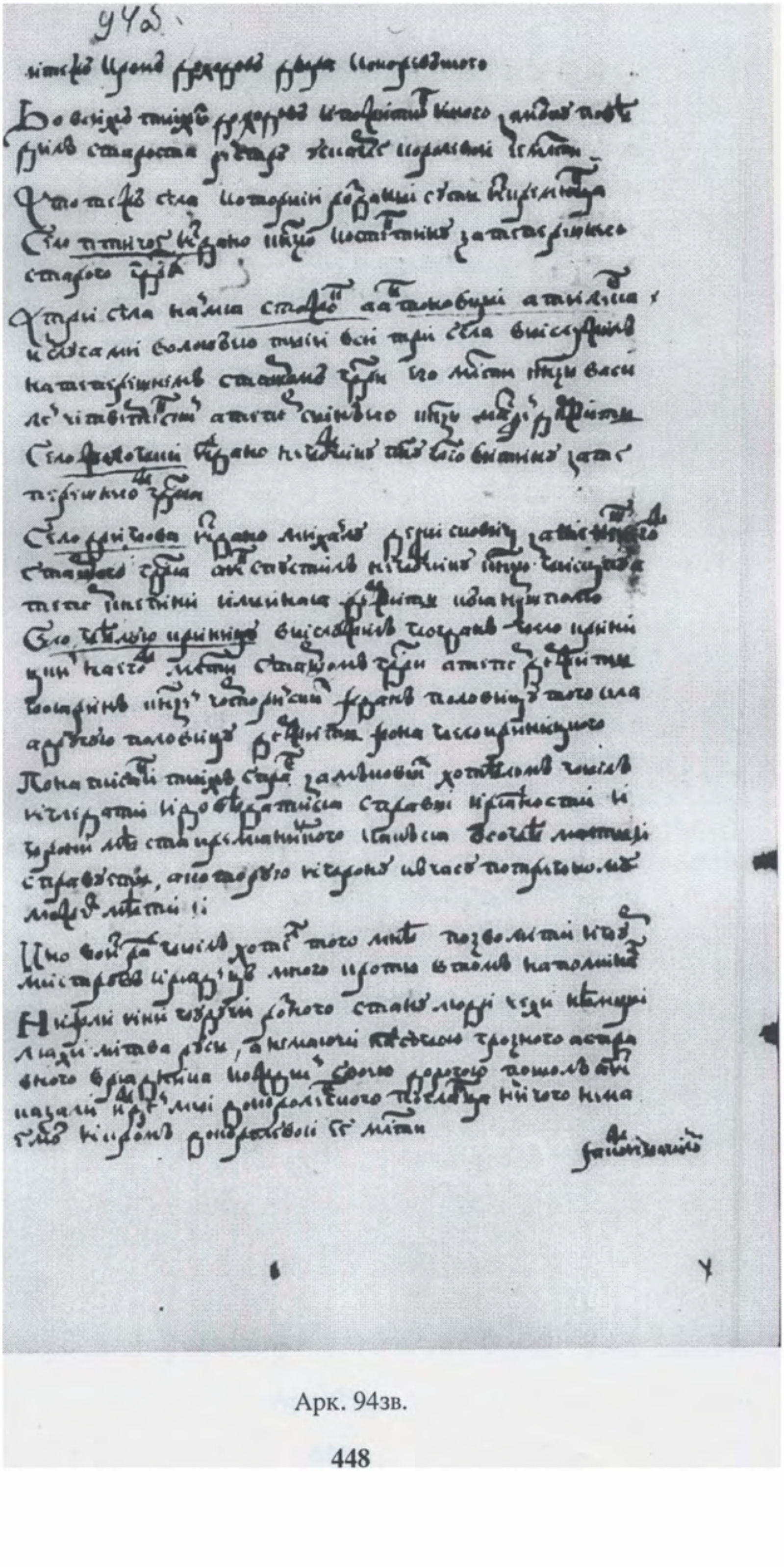
93об.

[illegible]

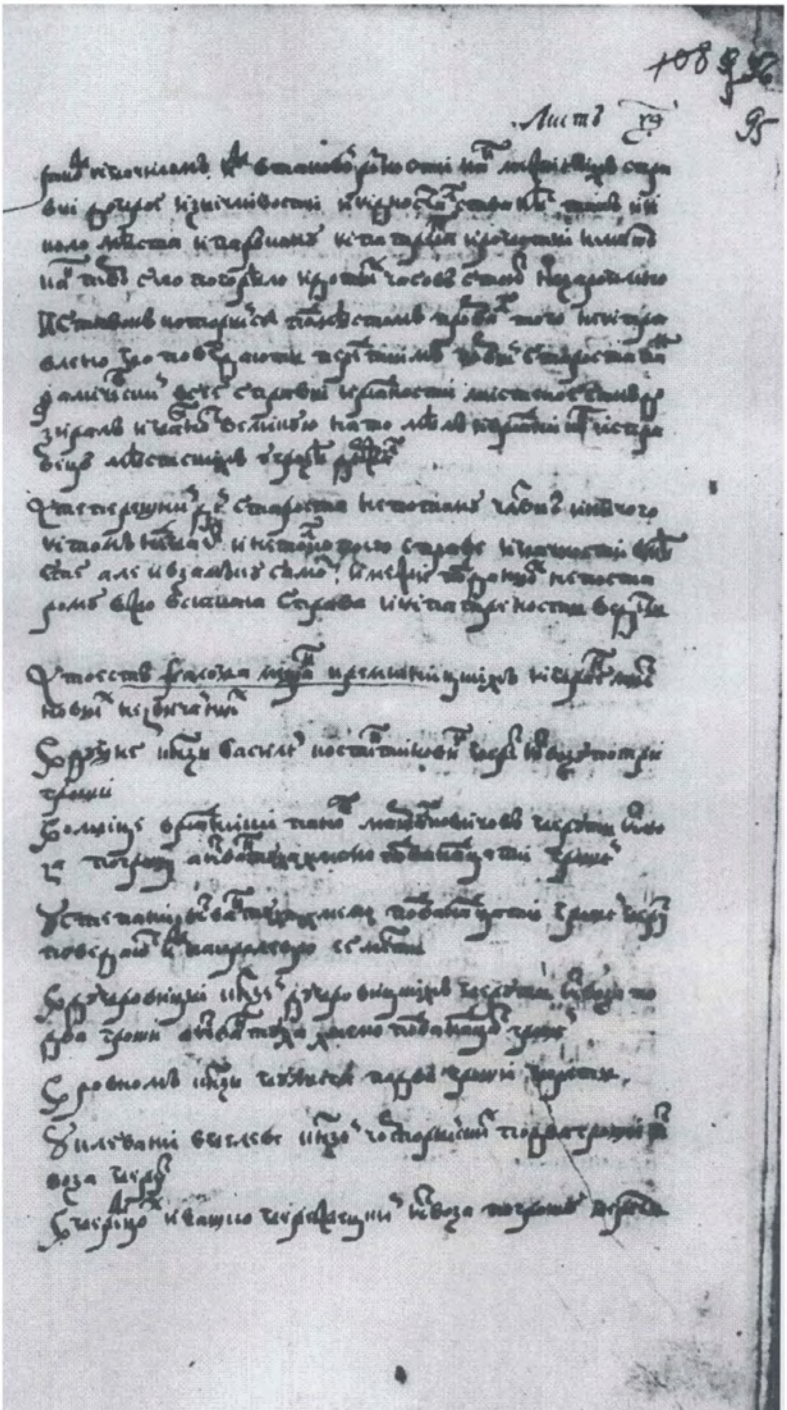
Арк. 93зв.

[illegible]

Арк. 94

Арк. 94зв.

Арк. 95

95об

Арк. 95зв.

Лист[ъ] ѕз

Тыхъ вызницковъ поля которые мещанинъ [illegible] [illegible] вола а то [illegible] князь [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Затымъ а то учинили [illegible] [illegible] со мети [illegible] Кузминковского а тые [illegible] [illegible] на то [illegible] [illegible] со мети [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] мо[illegible] [illegible] мети [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] волостцу [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] волостцы [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

А [illegible] села которыи [illegible] в заловну [illegible] [illegible] [illegible] со мети [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

На тые села заловну Красиловского

Кузминъ

Котышина

Запрудинецки

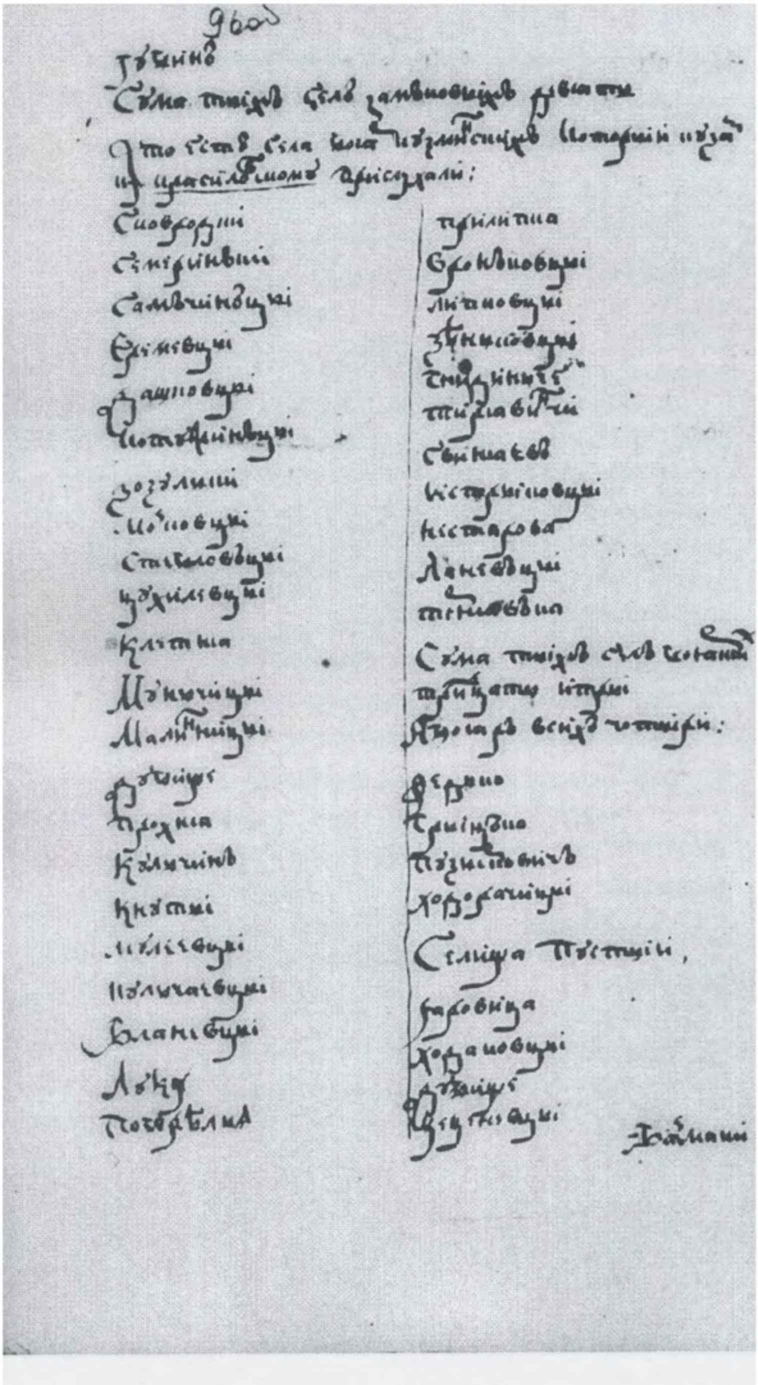
Заворовцки

Чилиневцки

Сосоловцки

Игнатинъ

Голиковци

Арк. 96зв.

110 97

Листъ чи

Бадмани
Панашевци
Березнино
Свиня
Липцевци
Сахновци
Гриньковци
Захаровци
Бацагов
Чоровчина
Новиіла
Гуровица
Сума сел шест
шестдесят дватми,

Устоткев имения
селища волости ...
митовское ізъмиши,
Сиавечино ч вер
имения
Сиовфорский
Ланковци
Котиліла
Кузмиковского Лисаро
Стелвмачовичевци
Селища:
Мосевци
Стоіволовци

Чухиловци
Болдасовичев дворян имения:
Кучанцо на сели
Кучанцо на одно на оконтри
Лачедниского дворянство.
Иолиоцуновци
Сахновци
Семірачино имения семри
ци
Сандикское имения Садиен
ци
Булгатов зуцеві имения
зуполиновци
Федора Мочиковского имения
Слотиновци
Федора Нотилиского имения
Потесаріновци
Колиоцуновци имения ціамі
шияжисинрв.
Сінотаино имения илиш
юрианв ретити.
Мацица торжино имения
толіншии.
Что сел щинское волости
потоджий итри пузмаред
лавдсий ретита:
дворцу
Білогорона замочови
зоровци

Арк. 97

97об

Махаринцы
Клетчина :
Маутевицы
Колодинковцы
Завадинцы
Сенютин
Болі[illegible]ковцы
Сенюта реченое село [illegible]
[illegible]цы
Лашневский реченое [illegible]
[illegible]инцы

О того стаи млинков [illegible]
из млинов [illegible]
Млин Прасиловский [illegible]
[illegible] полахъ
Млин Угольский [illegible]
полахъ
Всихъ млиновъ [illegible] а
кол[illegible] пятая

Ставы:

Став Козминский на
[illegible] Насоби
Став Красиловский на
слоби
Став Угольский на
слоби
Став Брисоловский
Став Ковни[illegible] вяда
таин[illegible]

С тыхъ всих сел волости
из млинов [illegible]
и с селищ [illegible]
[illegible] и трети а млинов
[illegible] пятая, [illegible]
[illegible] пятая

А [illegible] села
волости из млинов [illegible]
што [illegible]
[illegible]
из замку

Штося [illegible]
[illegible] волости
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

и не [illegible] ничого [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] села волости
[illegible]

Арк. 97зв.

Мца Августа е дня ҂ахг

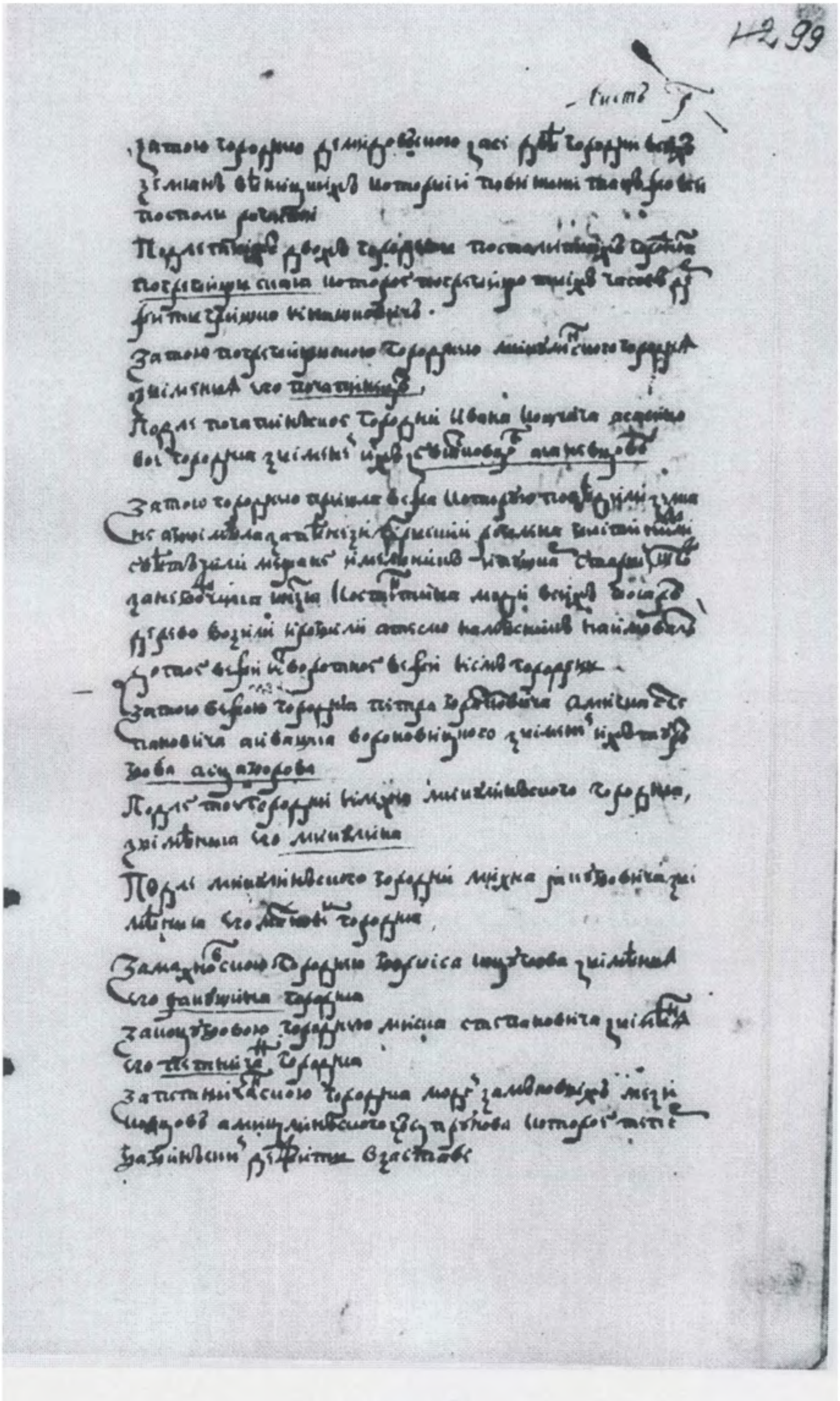
Пописъ замку Сенітого

[illegible]

Арк. 98

98зв.

Арк. 98зв.

Арк. 99

Арк. 99зв.

Арк. 100

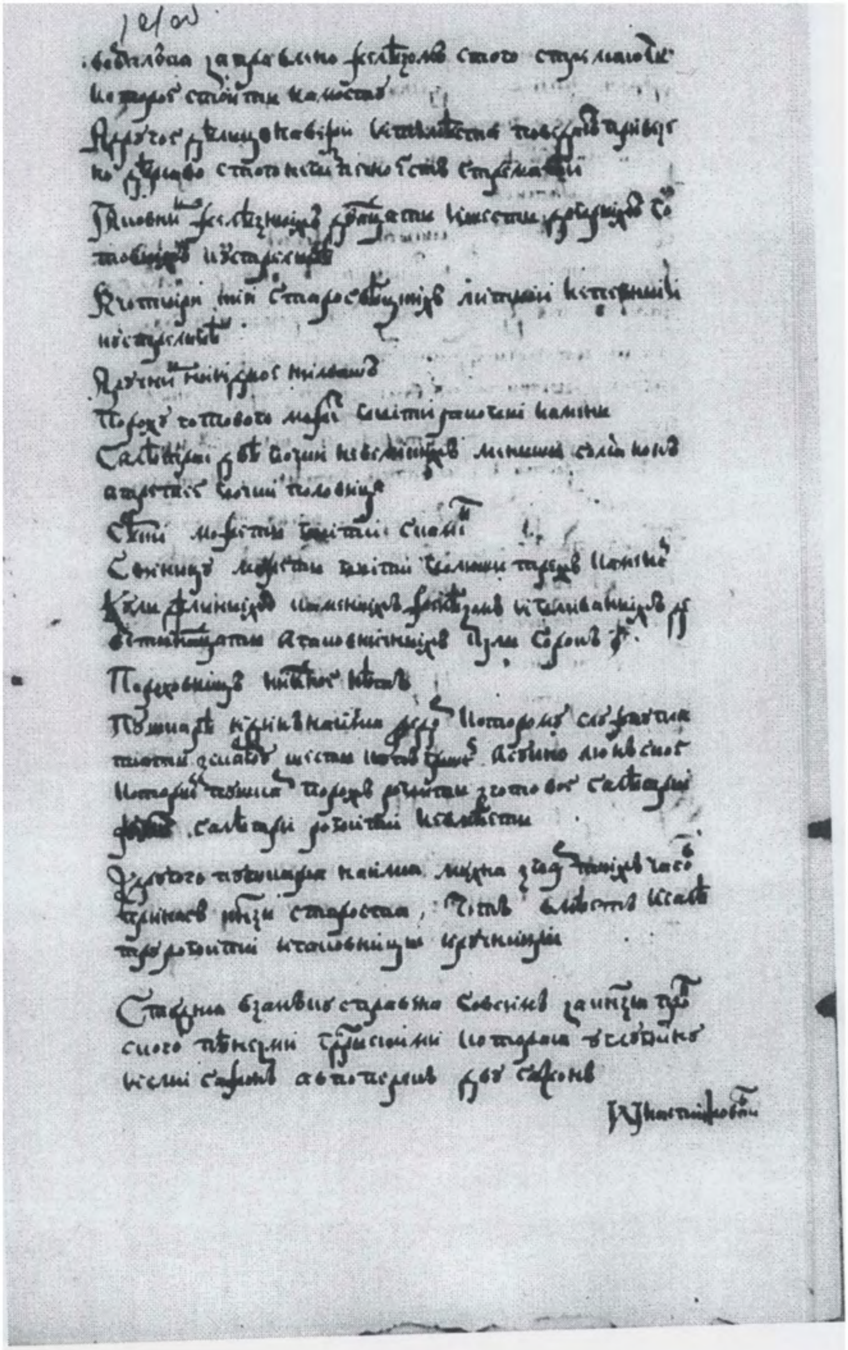
[illegible]

Арк. 100зв.

44 101

[illegible]

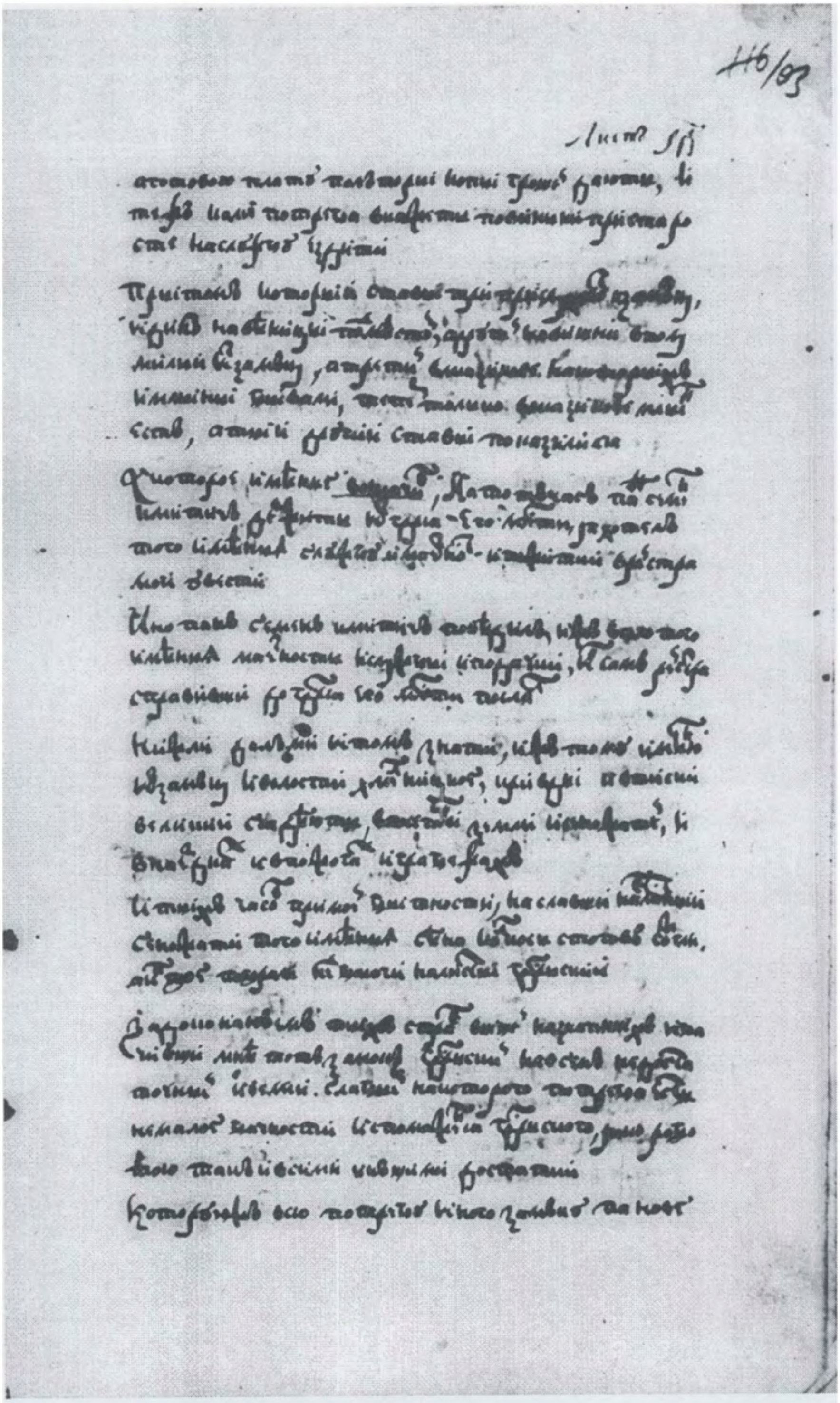
Арк. 101

Арк. 101зв.

Арк. 102

Арк. 102зв.

Арк. 103

Арк. 103зв.

[illegible]

Арк. 104

104 об.

[illegible]

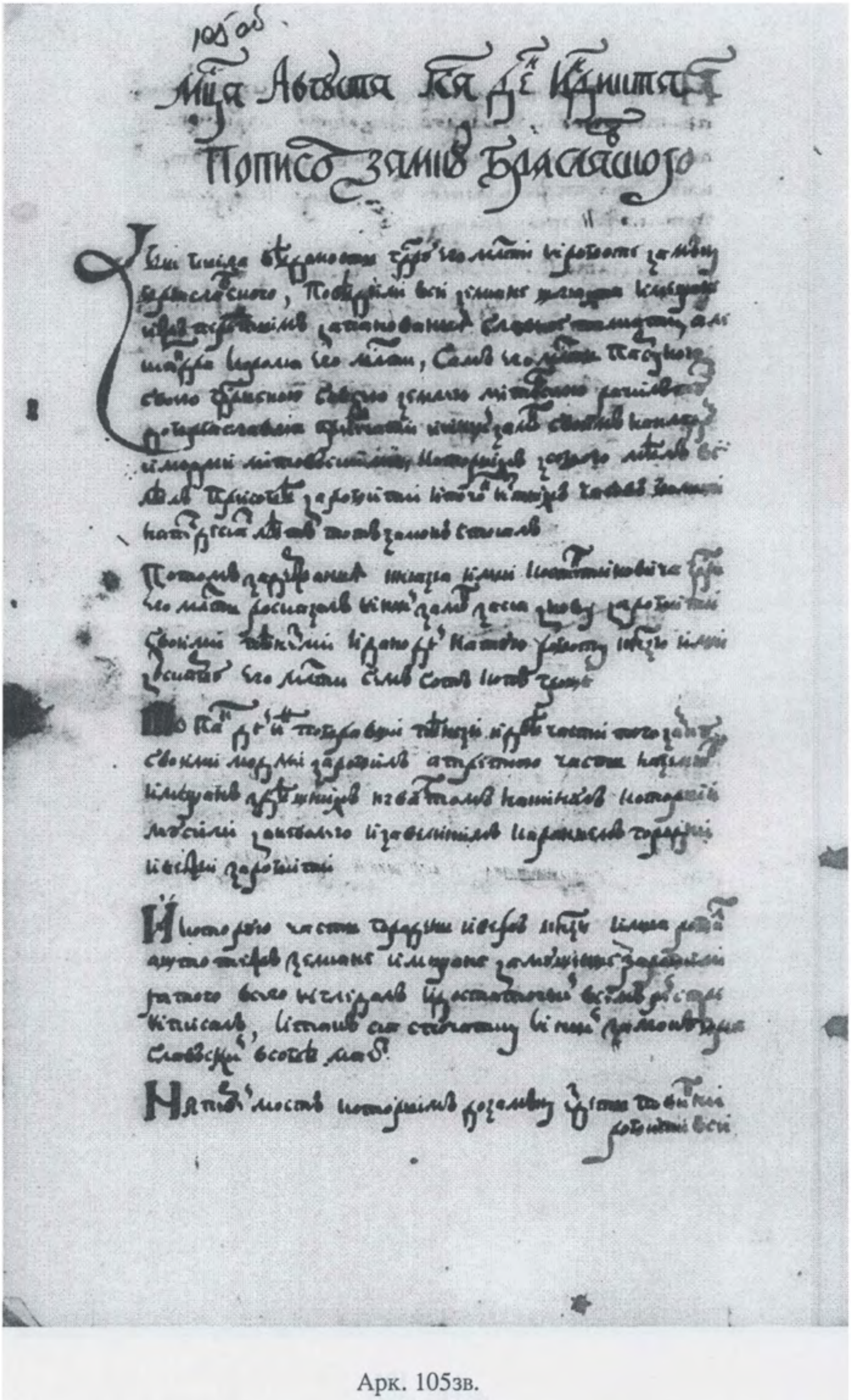
Арк. 104зв.

Листъ 15

105

[illegible]

[illegible]

Арк. 105зв.

Листъ рѕ

106

[illegible] всі земяне и мещане [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Затым [illegible] городни [illegible]

Первую городню вробили земяне [illegible]
[illegible]

[illegible] городню вробили [illegible]
[illegible]

Затым городню [illegible] вробили [illegible]
[illegible]
[illegible]

Четвертую городню вробили [illegible]
[illegible]

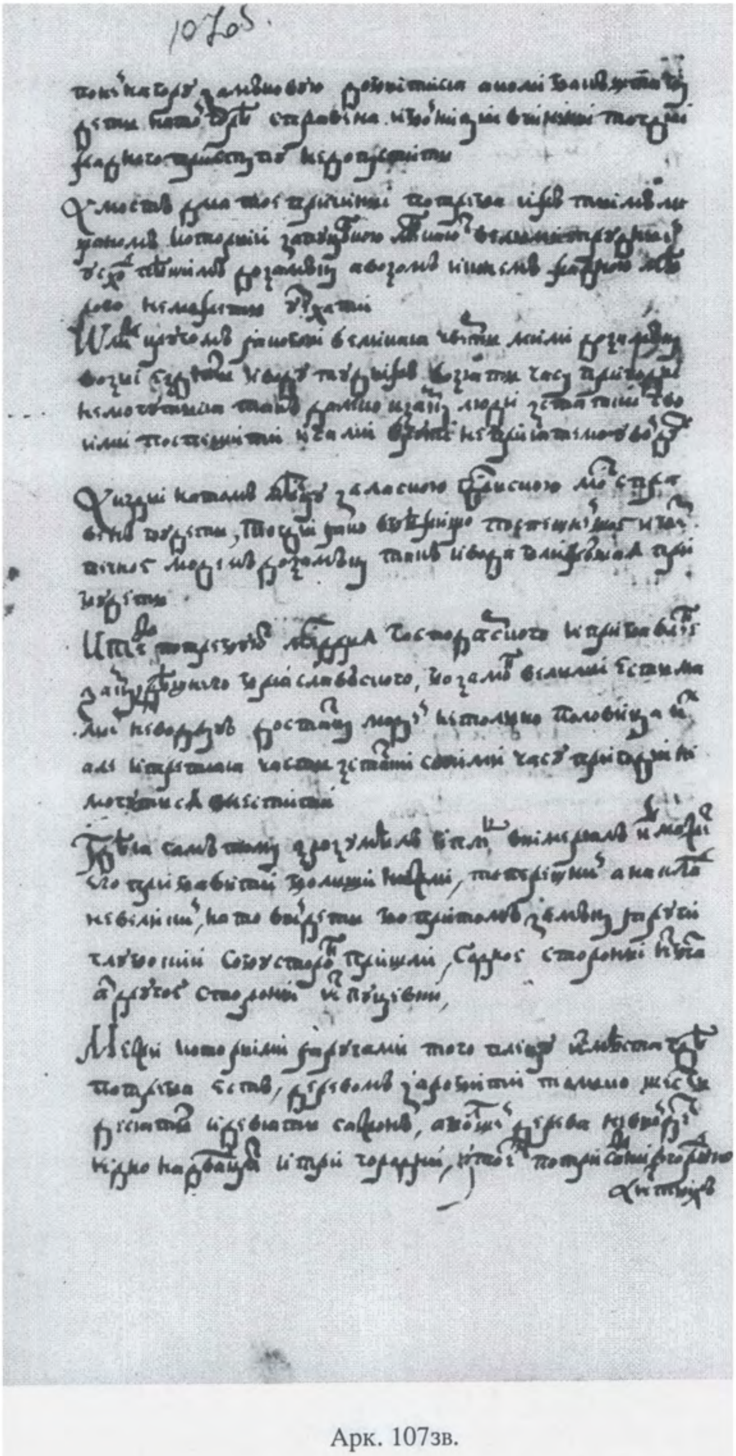
Пятую городню вробили земяне [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Шостую городню вробили [illegible]

Арк. 106

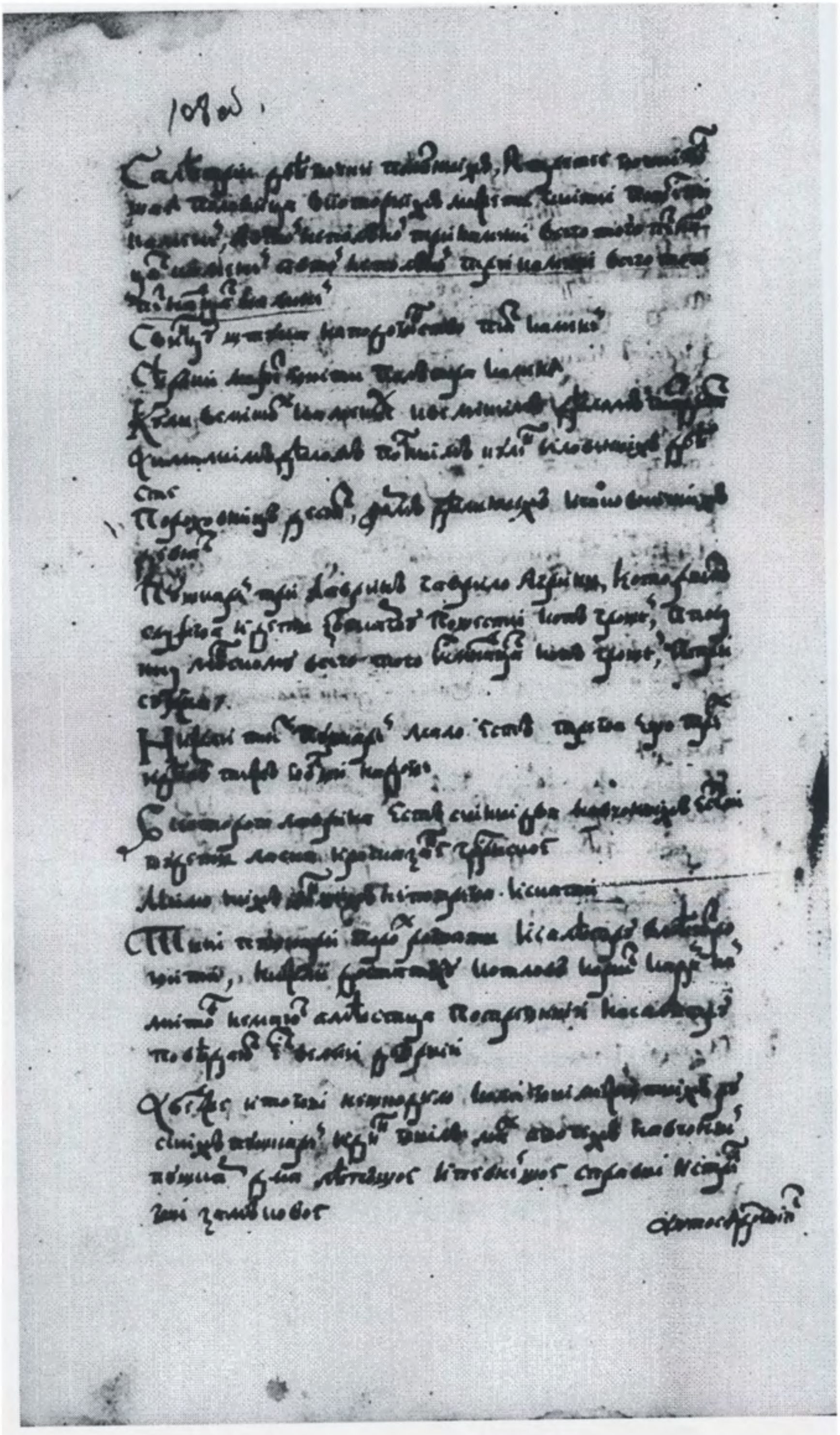
Арк. 106зв.

Арк. 107

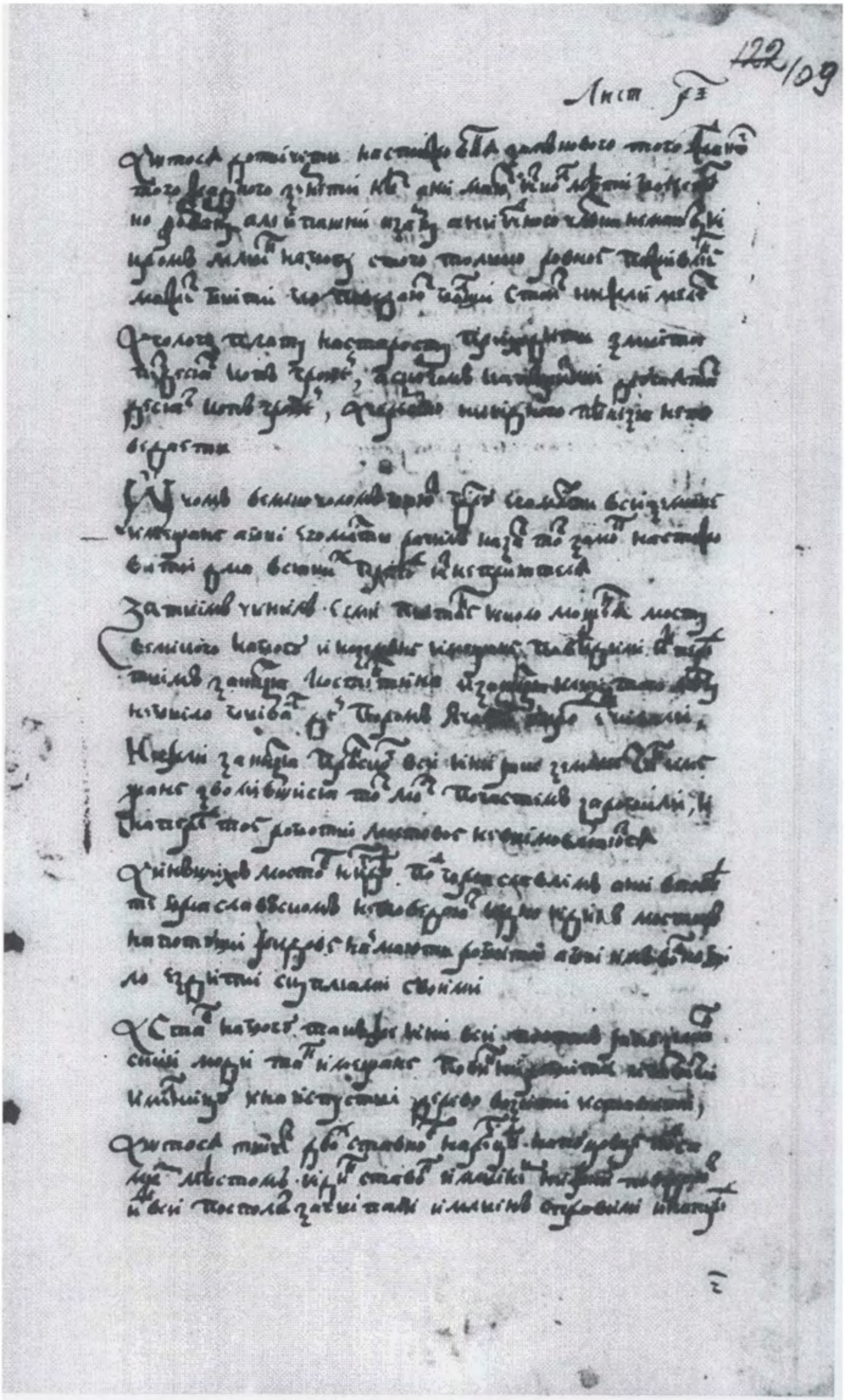

Арк. 107зв.

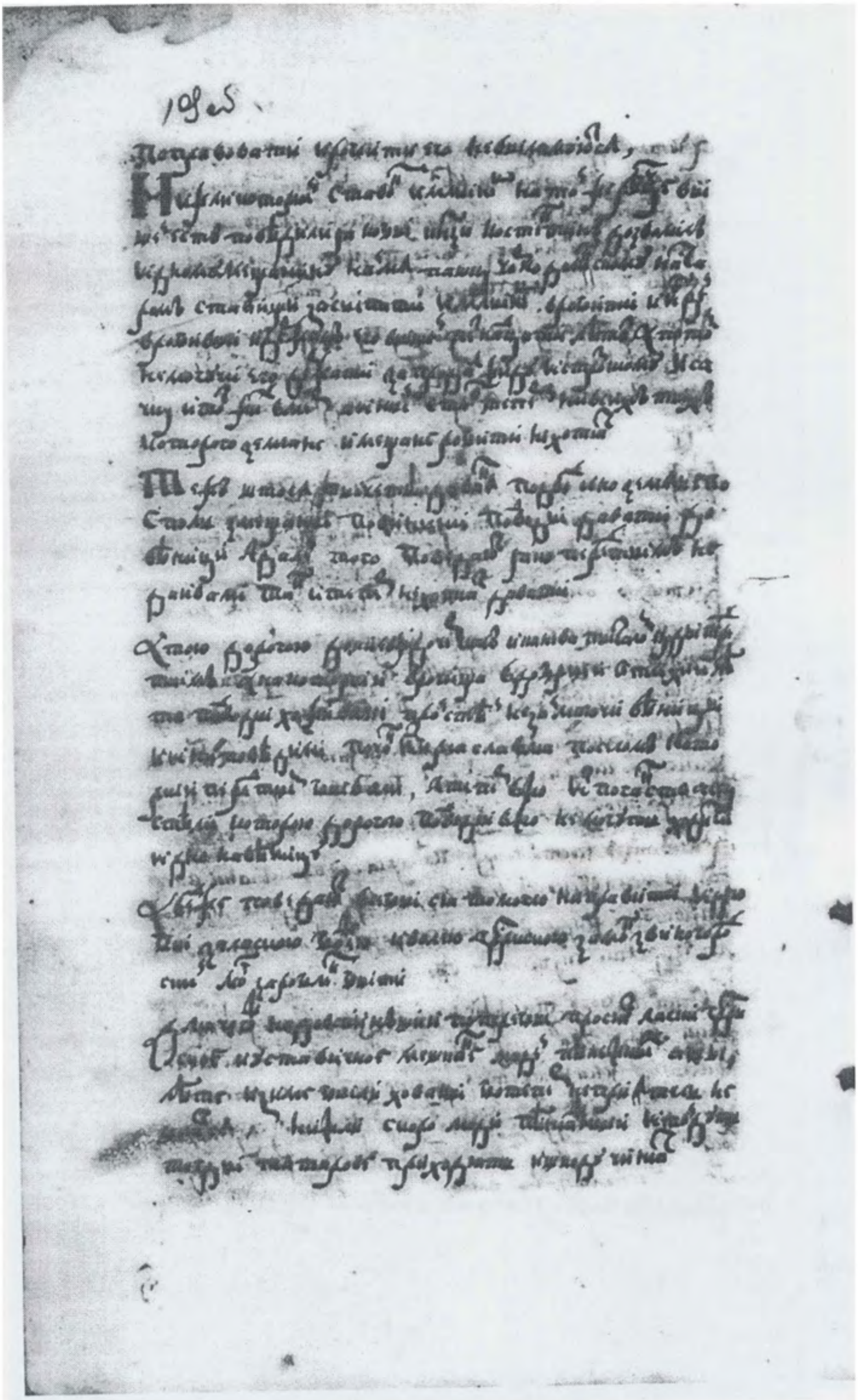
Арк. 108

Арк. 108зв.

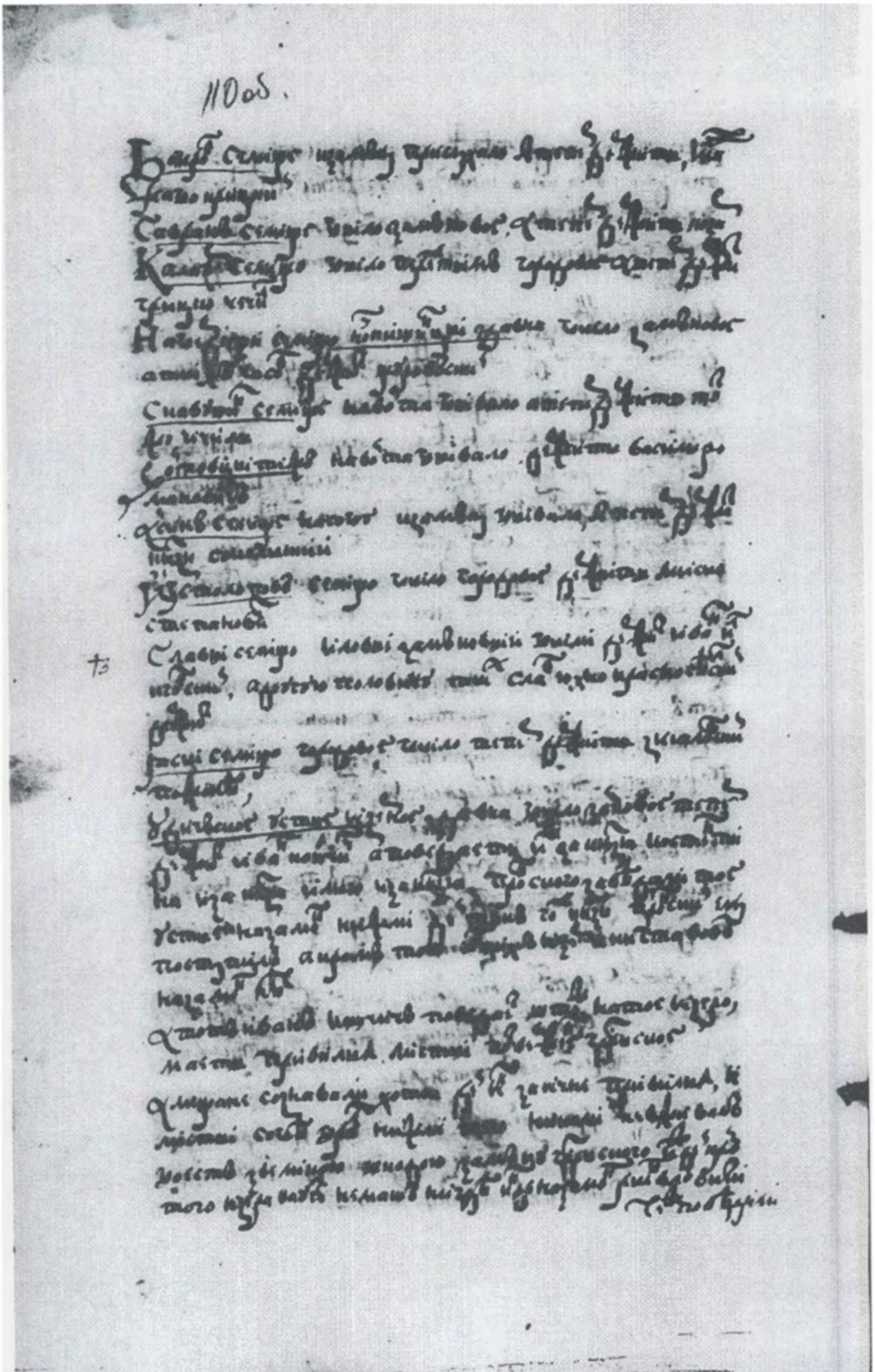

Арк. 109

Арк. 109зв.

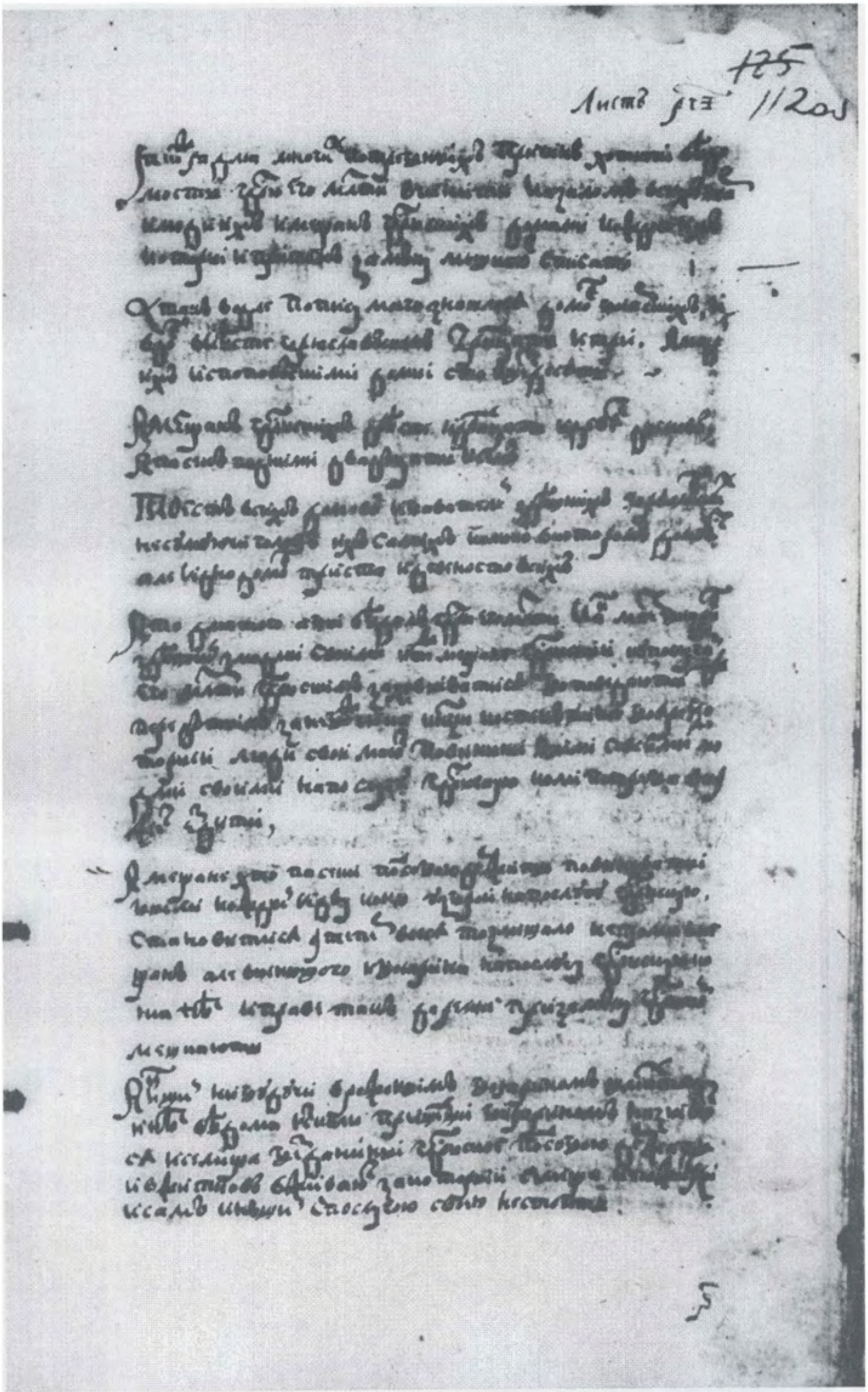
Арк. 110

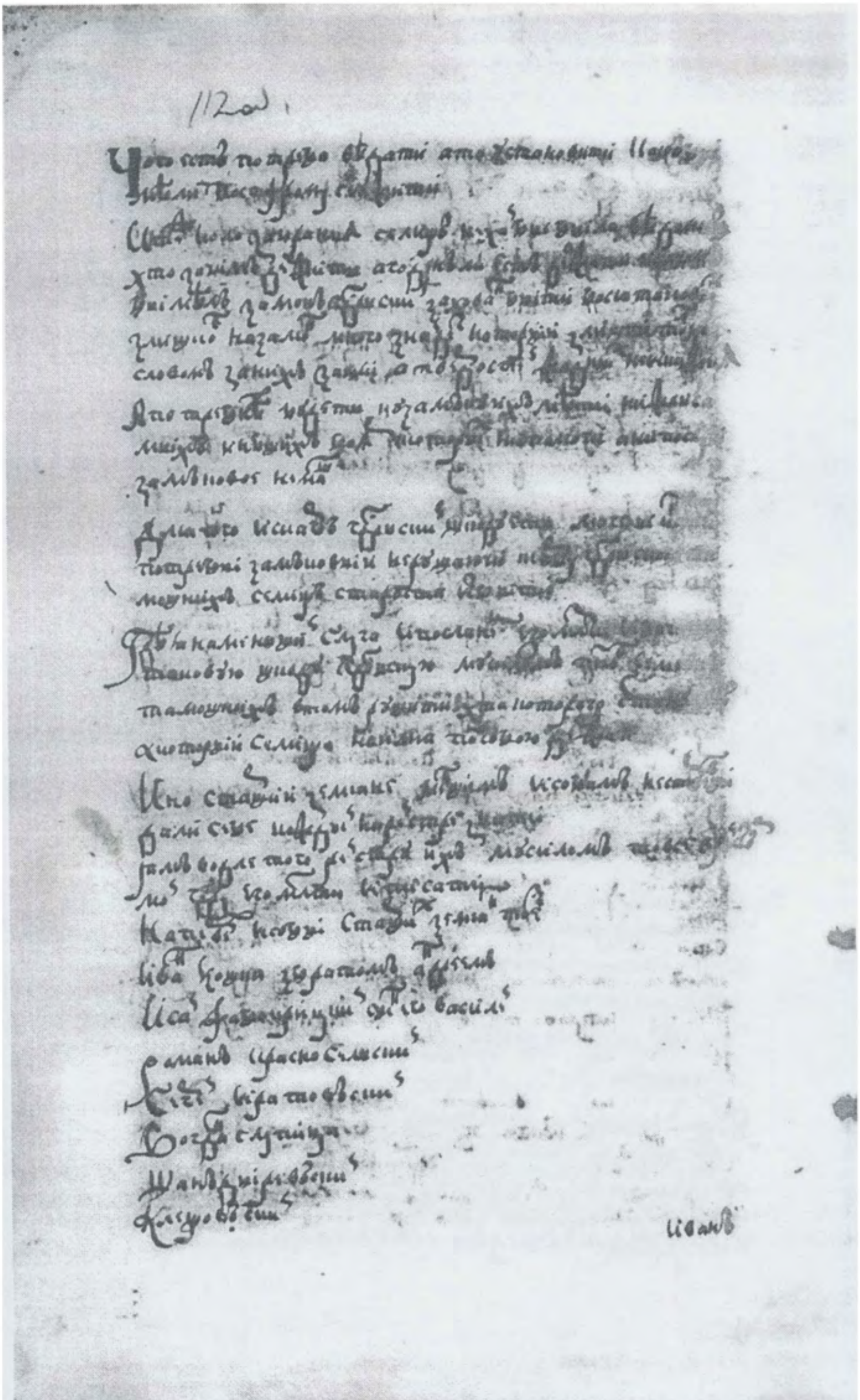
Арк. 110зв.

Арк. 111

Арк. 111зв.

Арк. 112 (помилково 112 зв.)

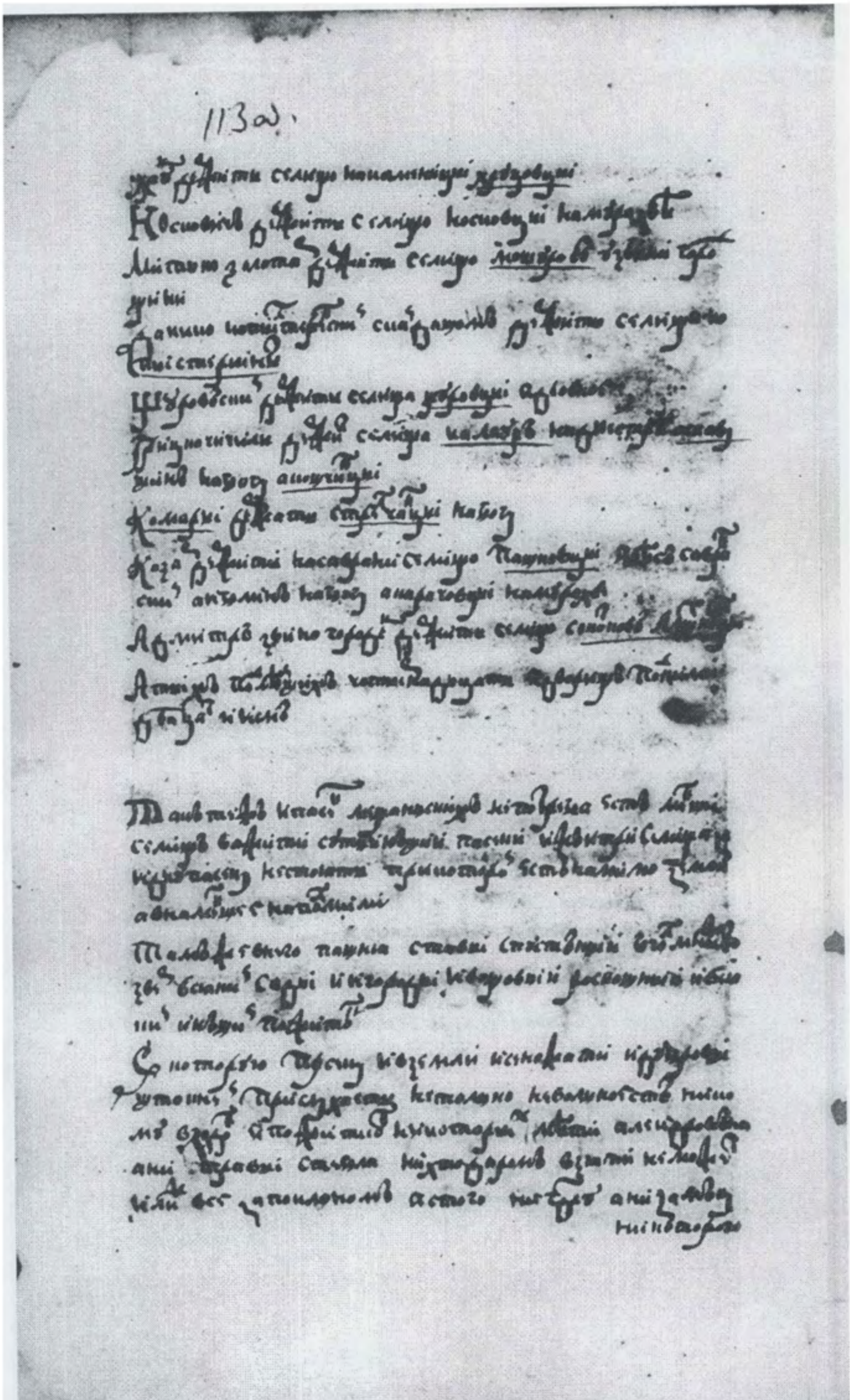

Арк. 112зв.

Лист 553 ~~126~~ 113

[illegible]

Арк. 113

Арк. 113зв.

[illegible]

Арк. 114

114 об

Мцꙗ Сентебря в дн̃ ...

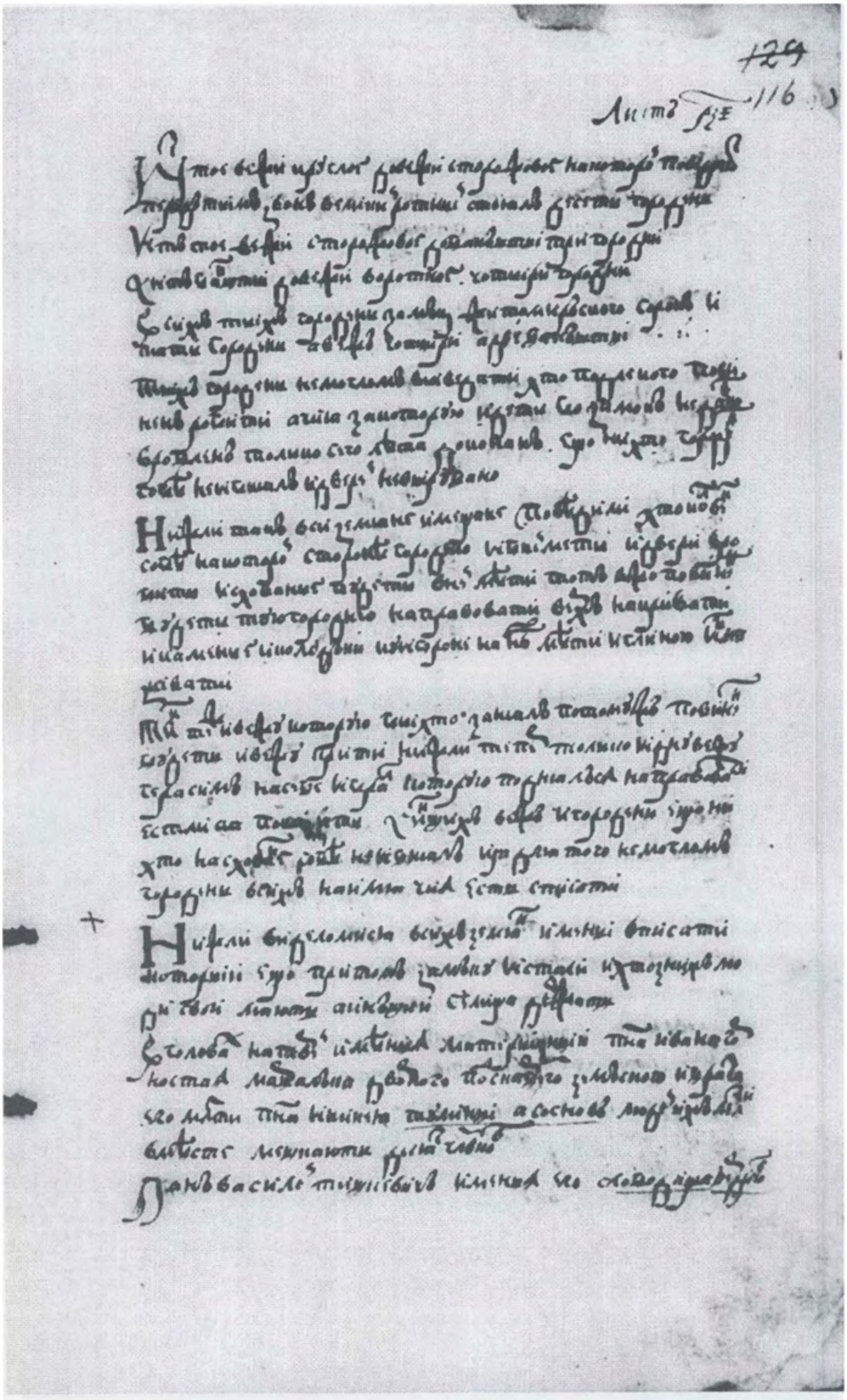
Попис замку Житомирского

[illegible]

Арк. 114зв.

Арк. 115

Арк. 115зв.

Арк. 116

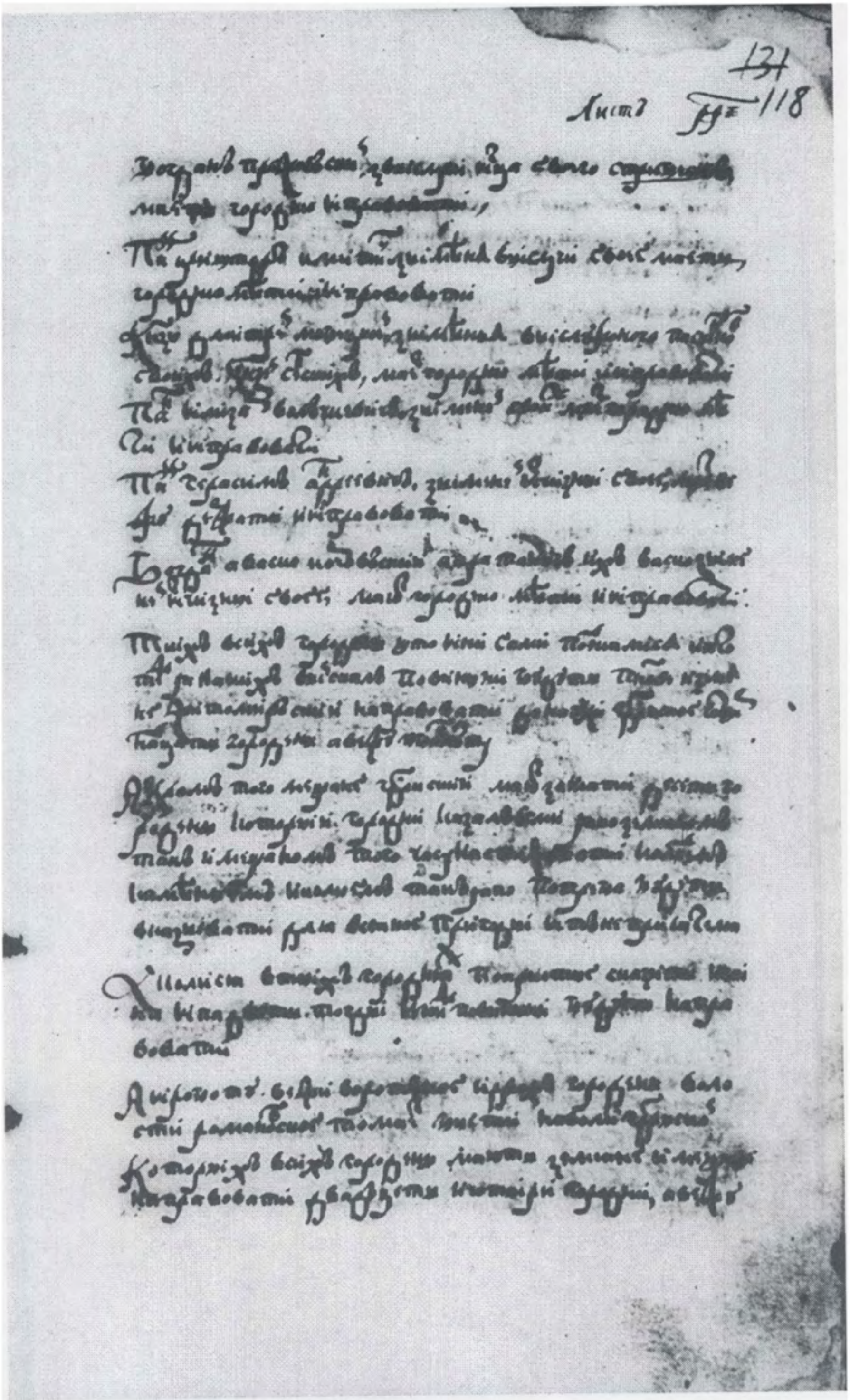
116зв

[illegible]

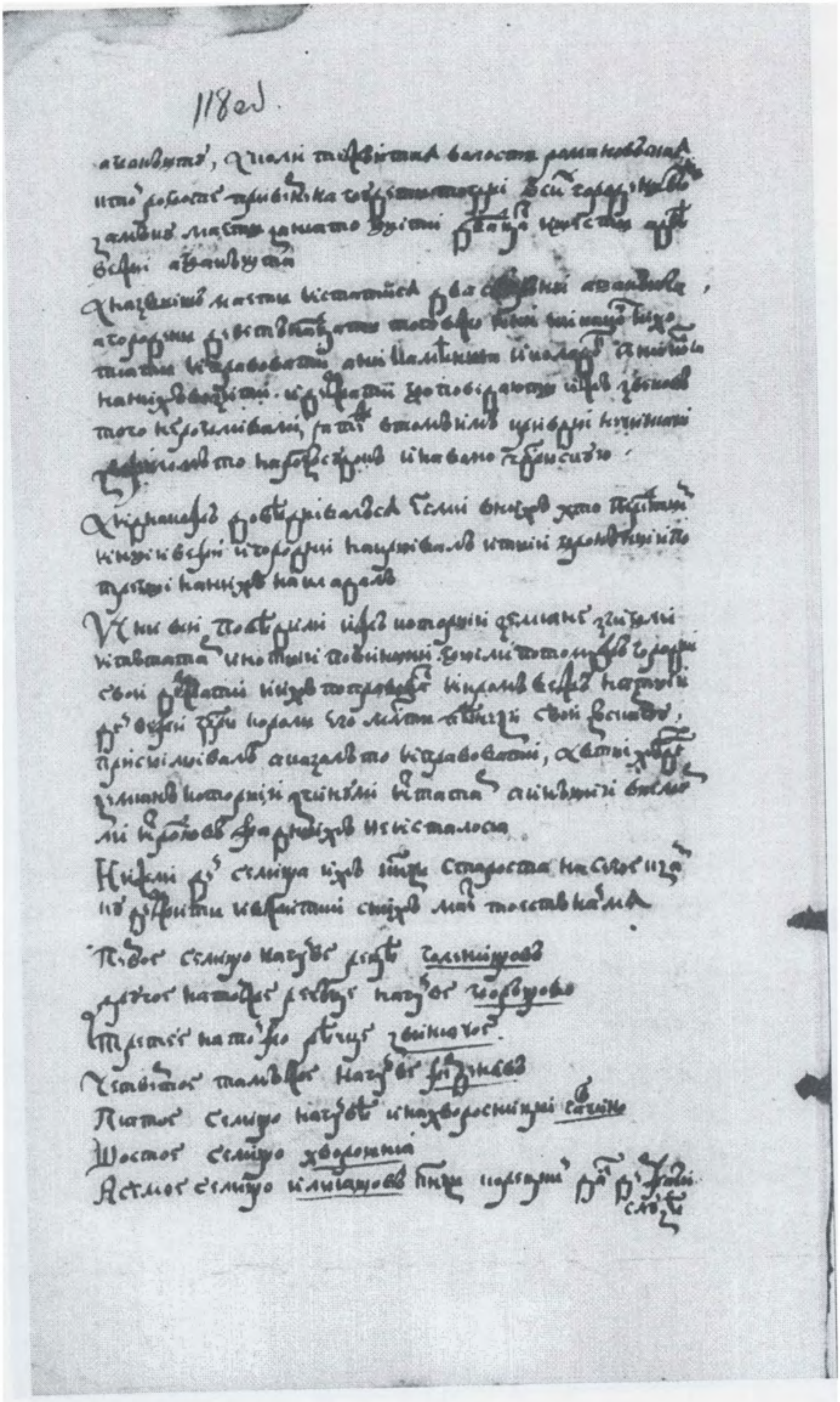
Арк. 116зв.

Арк. 117

Арк. 117зв.

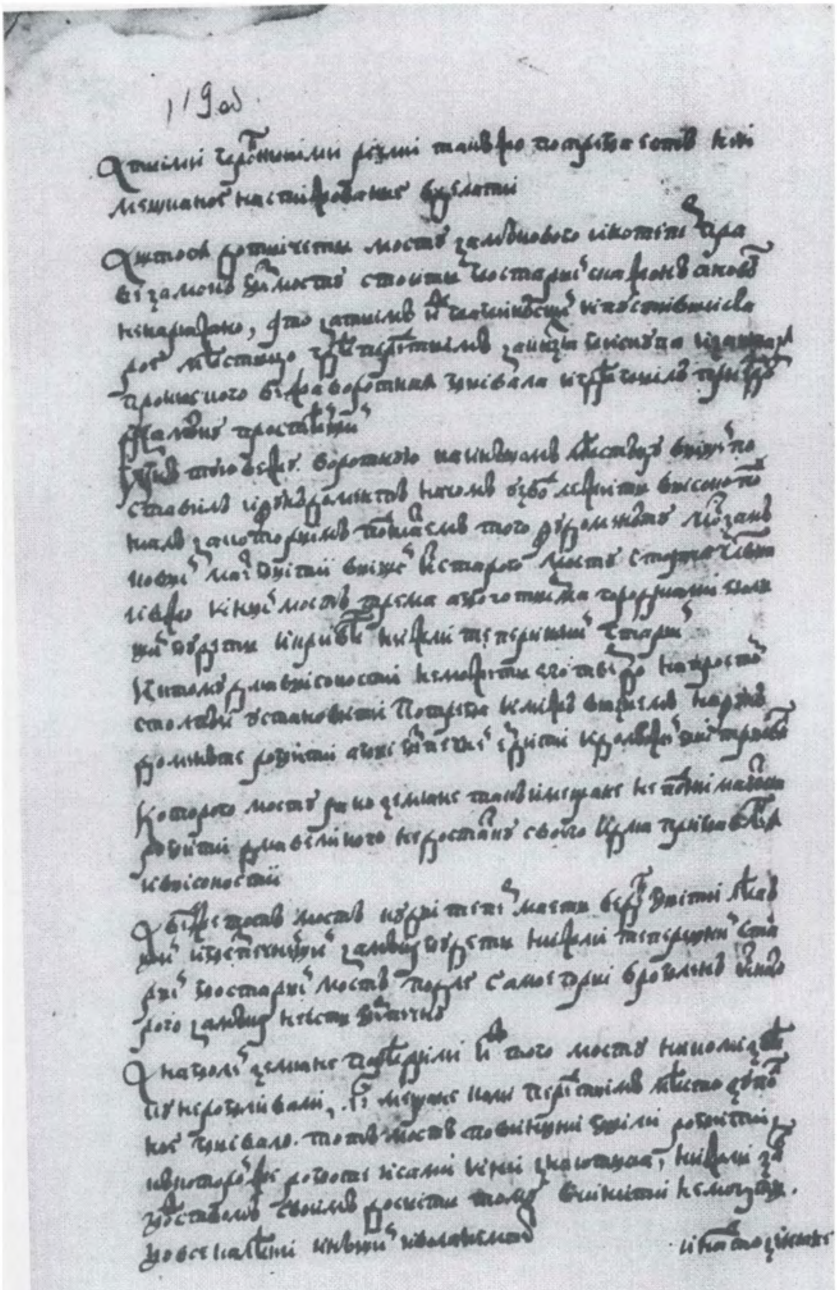
Арк. 118

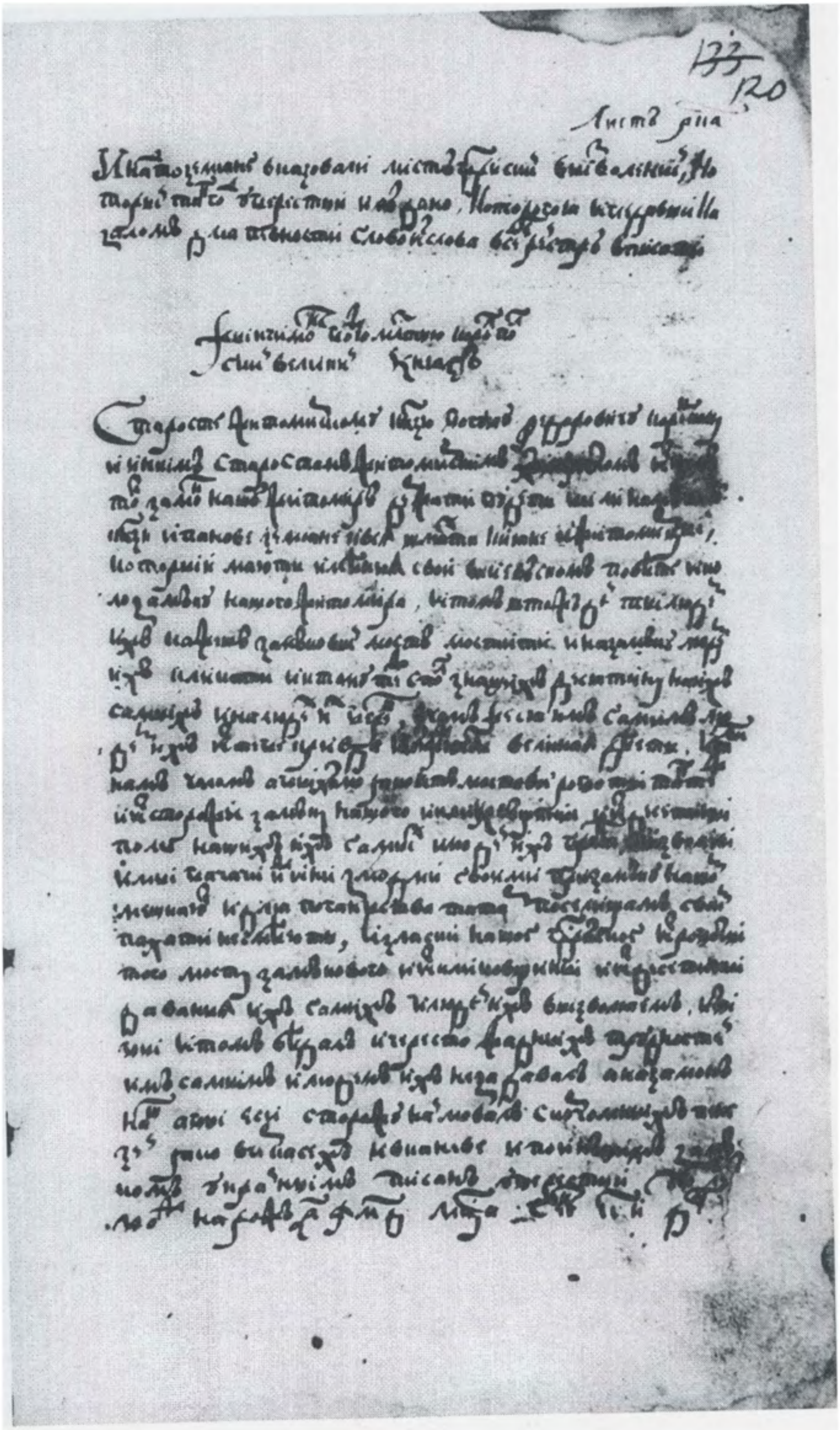
Арк. 118зв.

119

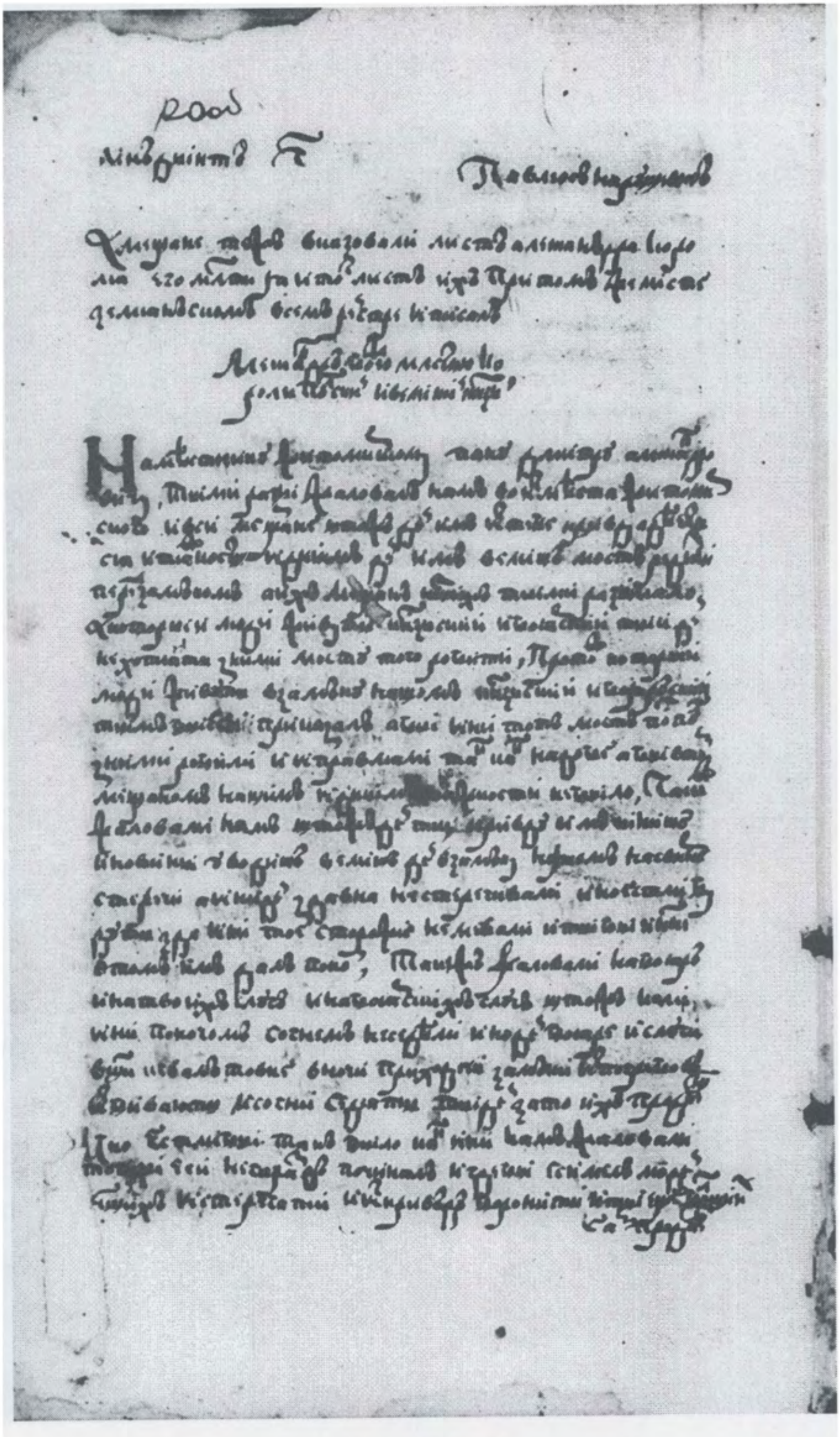
Арк. 119

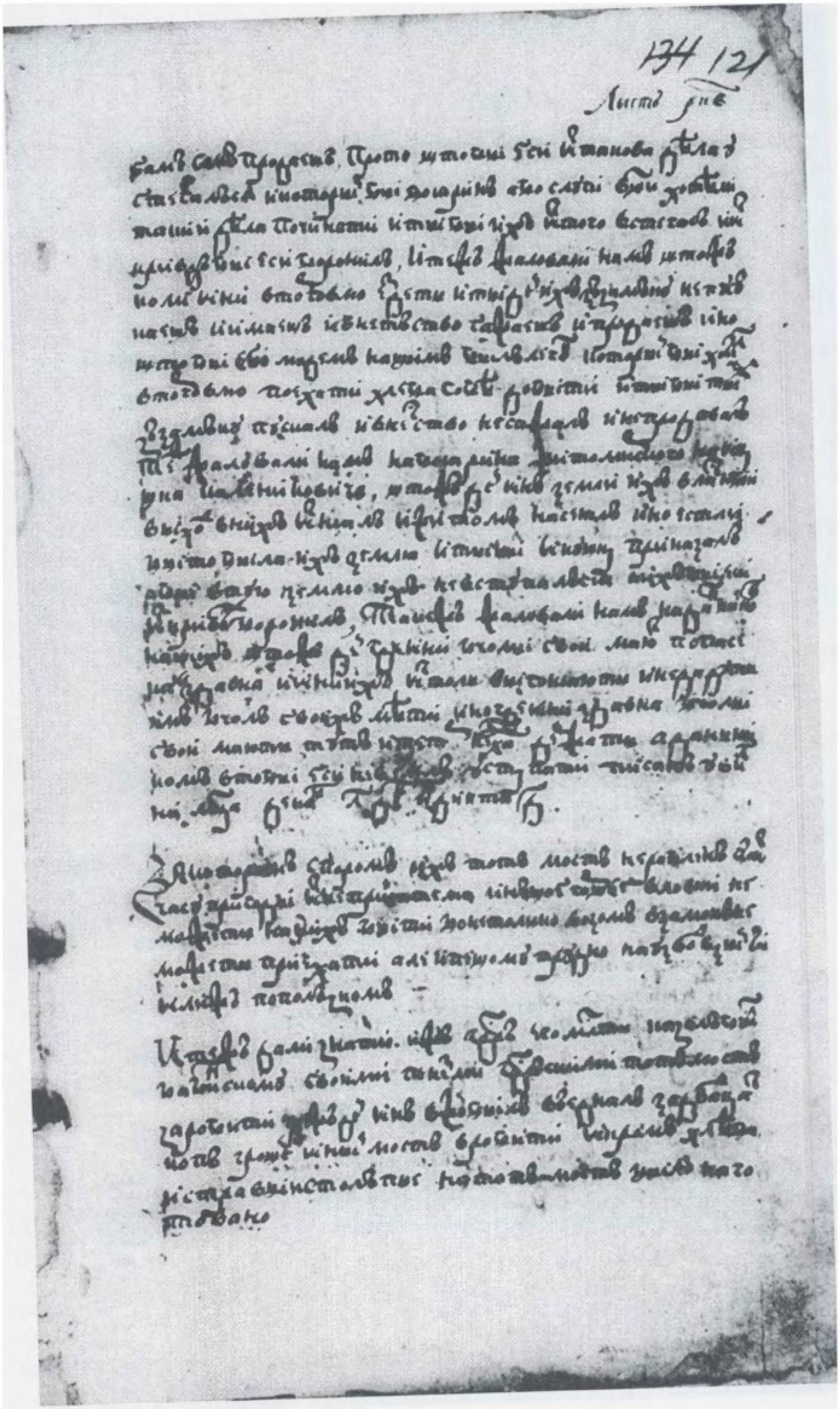
Арк. 119зв.

Арк. 120

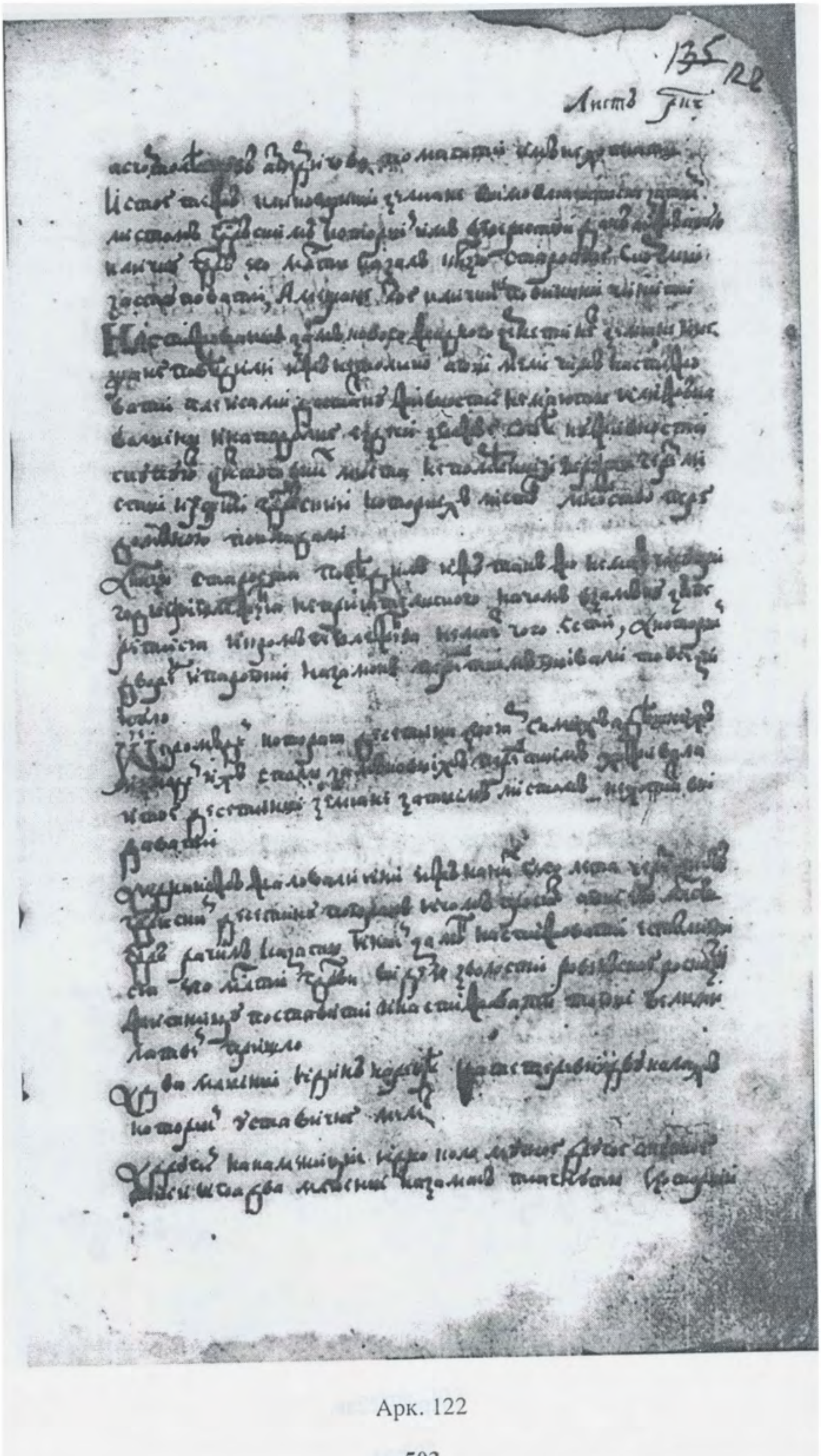

Арк. 120зв.

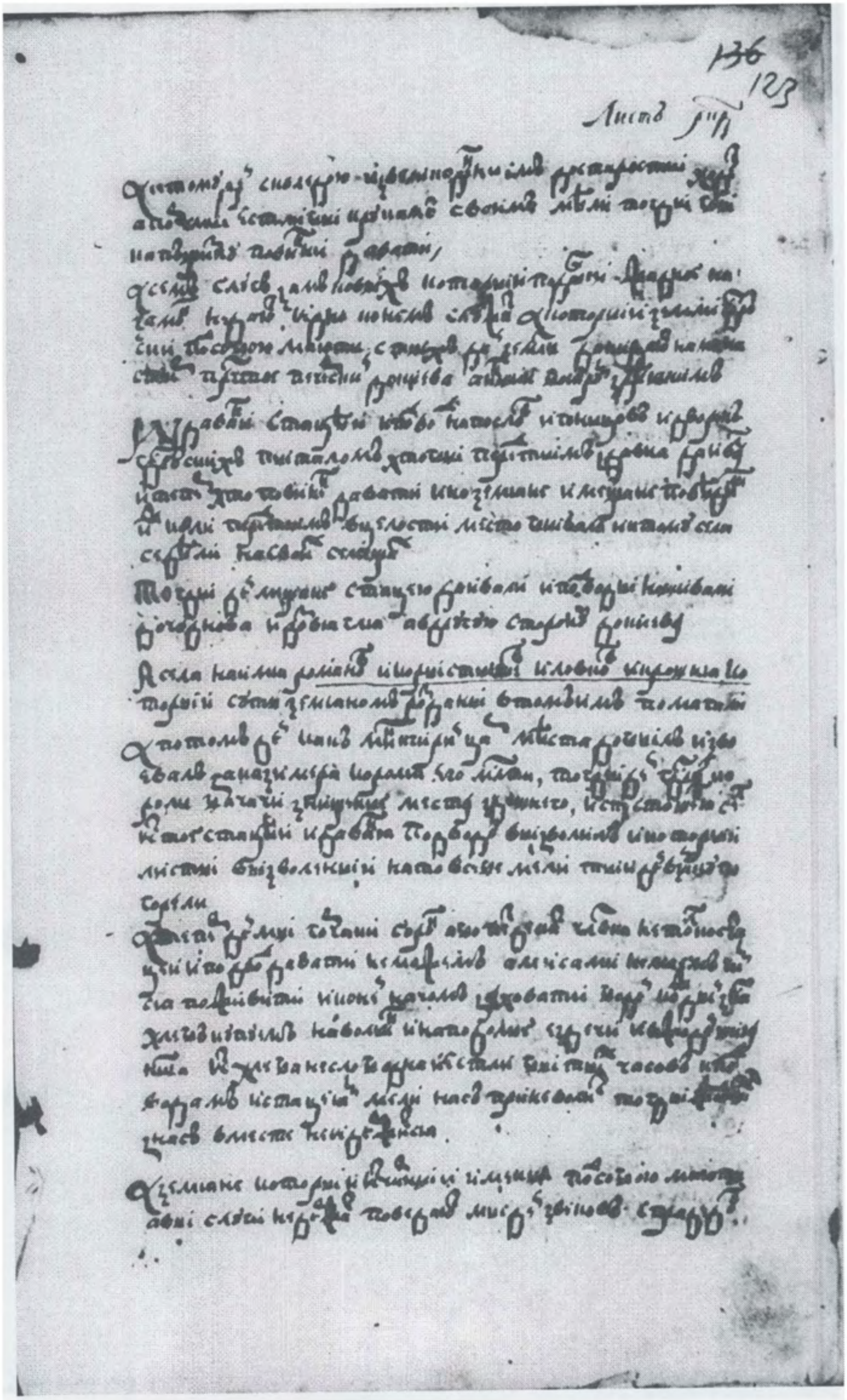
Арк. 121

Арк. 121зв.

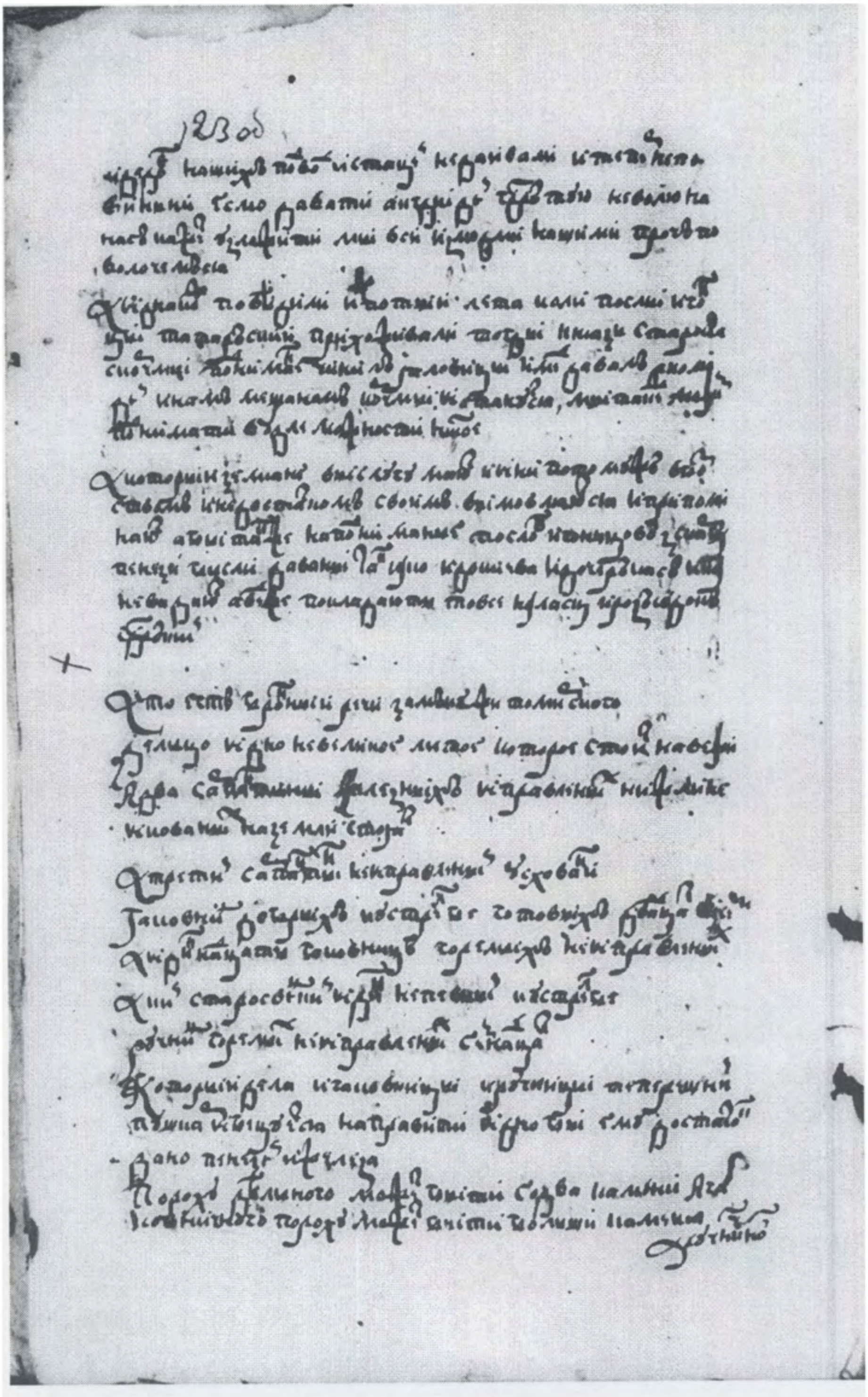

Арк. 122

Арк. 122зв.

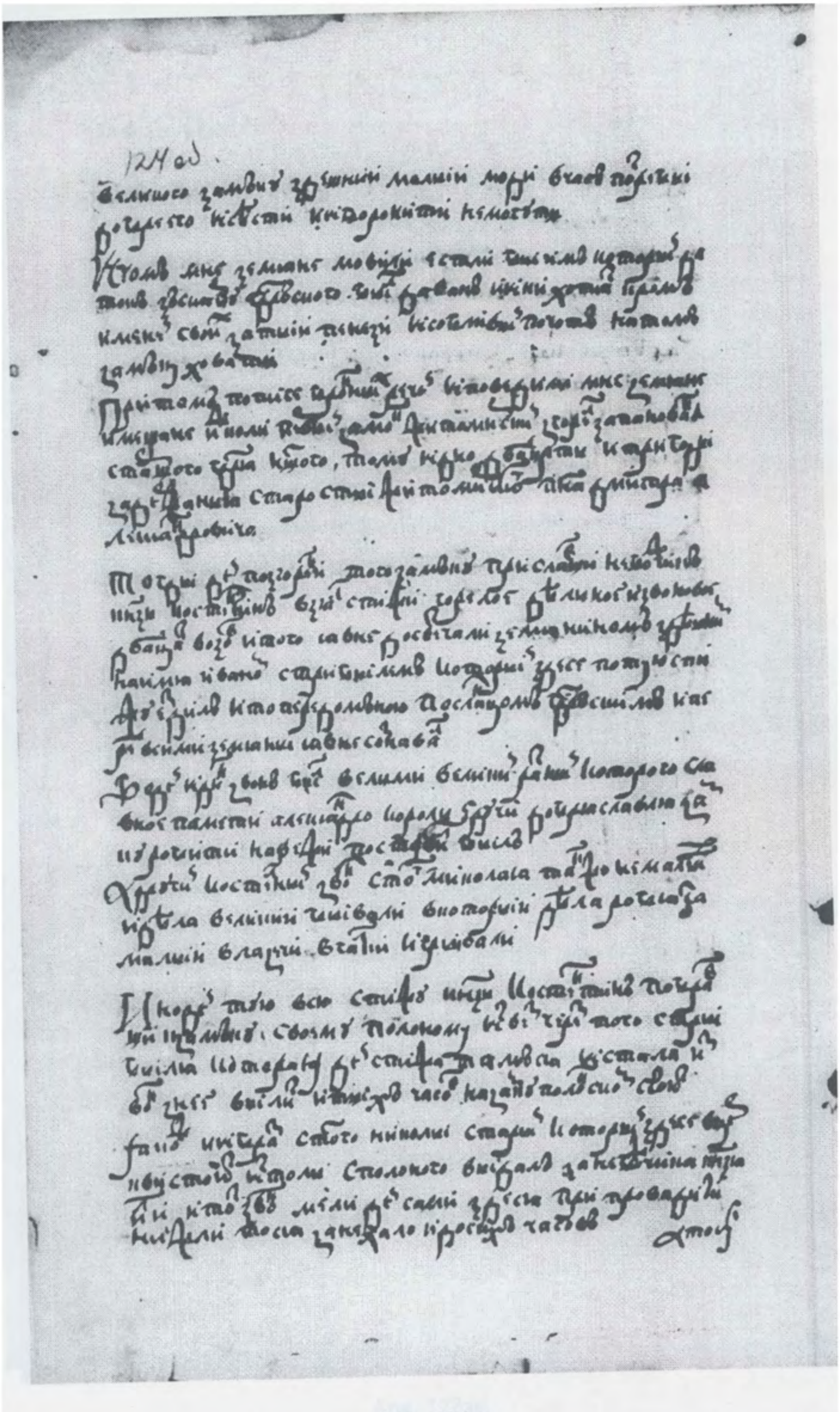
Арк. 123

Арк. 123зв.

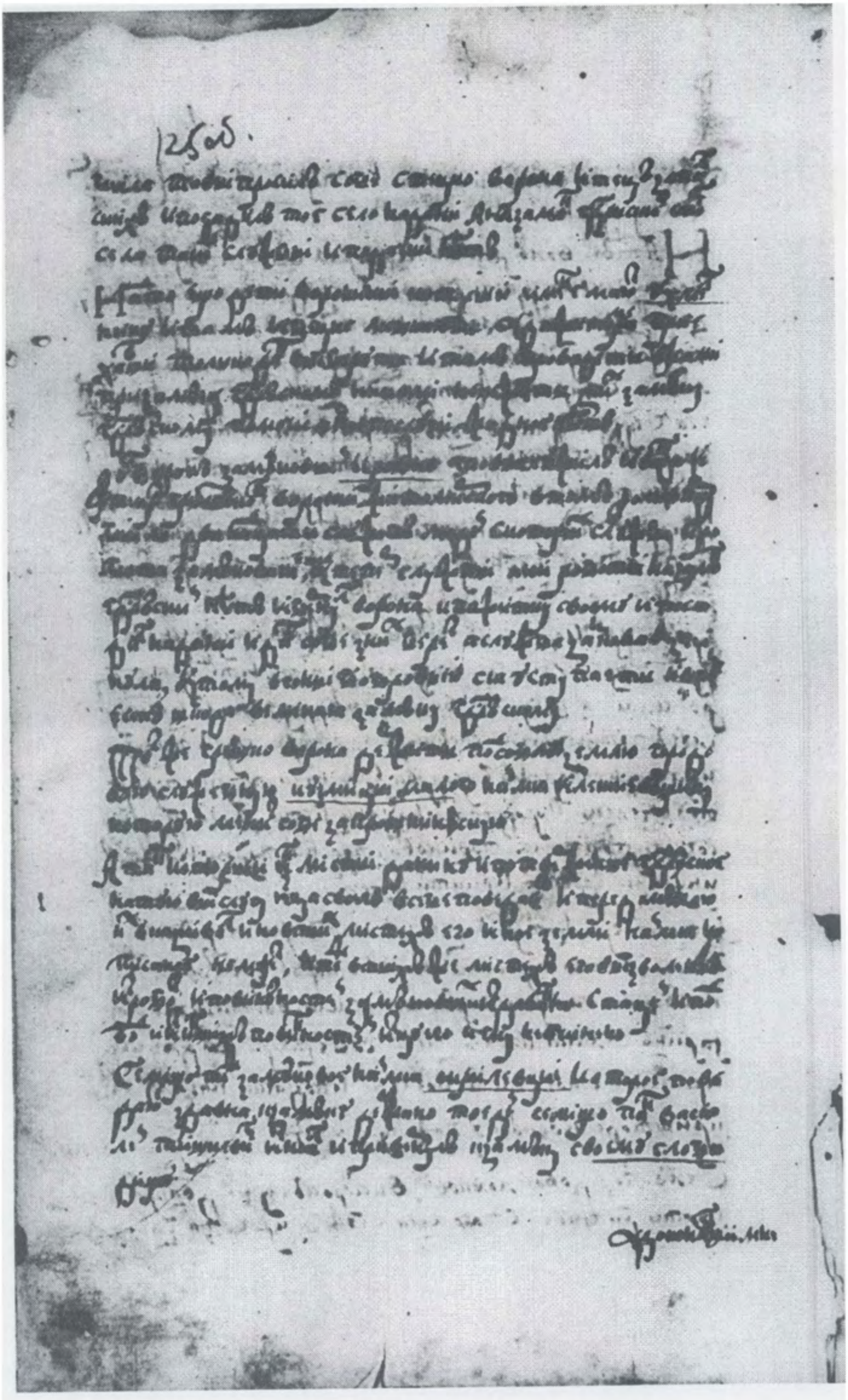
[illegible]

Арк. 124

Арк. 124зв.

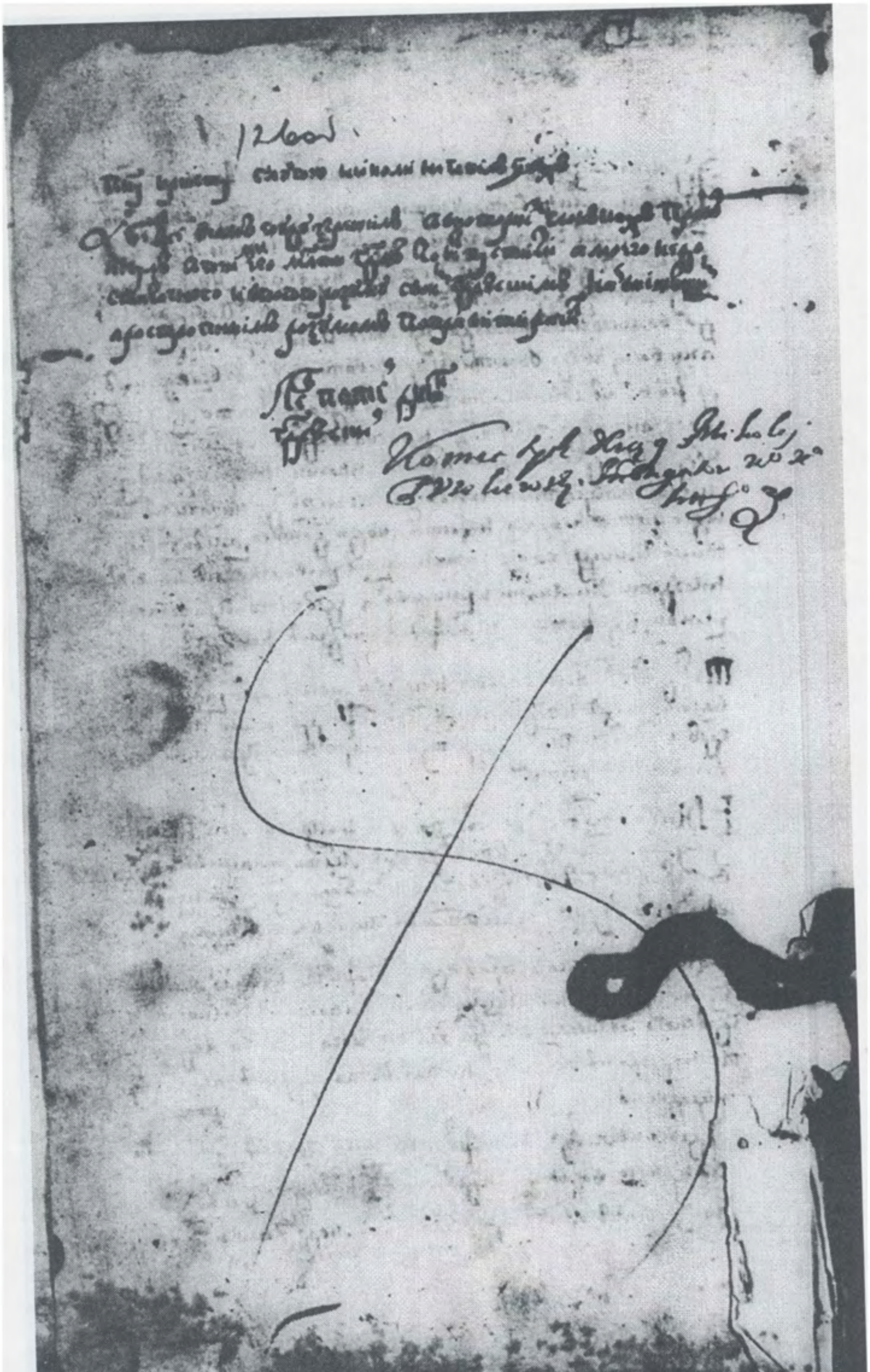
Арк. 125

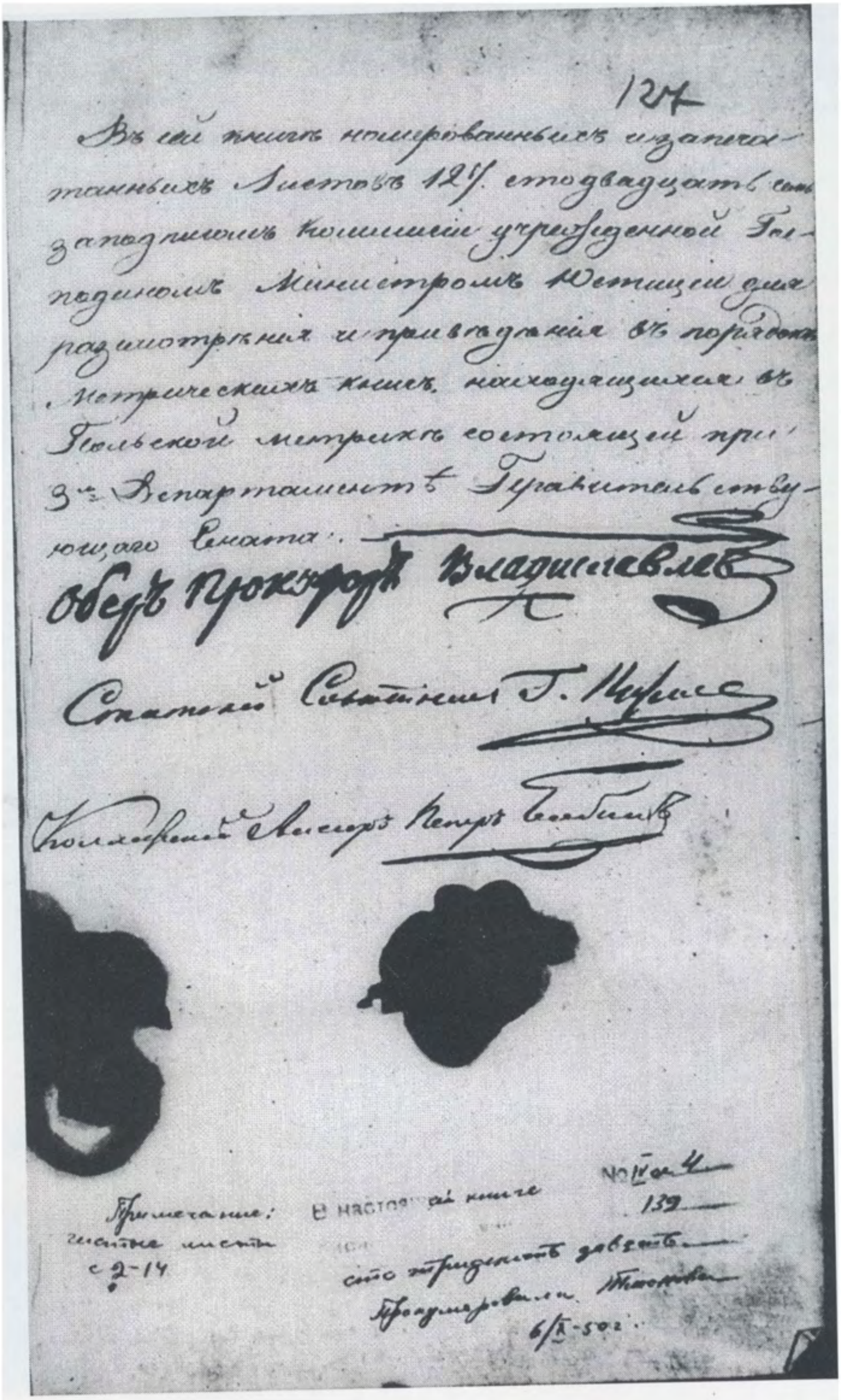
Арк. 125зв.

126

Арк. 126

Арк. 126зв.

127

Въ сей книгѣ нумерованныхъ и запечатанныхъ листовъ 127. стодвадцать семь за подписомъ комиссии учрежденной Господиномъ Министромъ Юстиции для разсмотрѣния и приведения въ порядокъ Метрическихъ книгъ, находящихся въ Польской метрикѣ состоящей при 3-мъ Департаментѣ Правительствующаго Сената.

Оберъ Прокуроръ Владиславлевъ

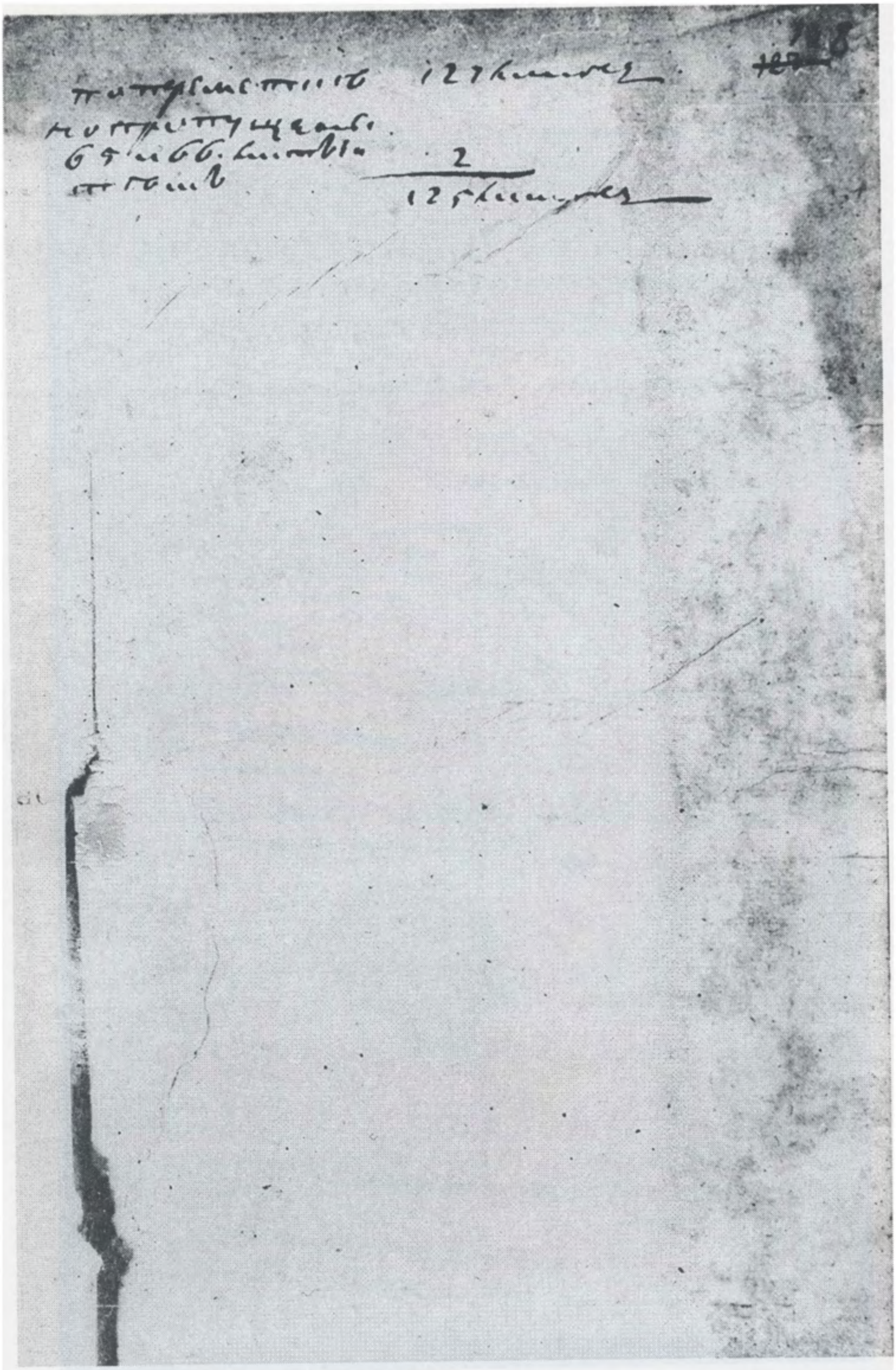
Статской Советникъ [illegible]

Коллежский Ассесоръ Петръ [illegible]

Примечание: чистые листы с 2-14

В настоящей книге [illegible] № [illegible] 139 сто тридцать девять пронумеровали [illegible] 6/X-50г.

Арк. 127

Арк. 128. Форзац нижньої кришки обкладинки

НАУКОВО-ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

I. Ревізія Володимирського замку

II. Ревізія Луцького замку

III. Ревізія Кременецького замку

IV. Ревізія Вінницького замку

V. Ревізія Брацлавського замку

VI. Ревізія Житомирського замку

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Список скорочень
назв воєводств та земель

Брц – Сх. Поділля (Брацлавщина)
Влн – Волинська земля
Влнс – Віленське воєв.
Квс – Київське воєв.
Лбн – Люблінське воєв.
Нвг – Новогрудське воєв.
Пдл – Подільське воєв.
Пдлс – Підляське воєв.
Трц – Троцьке воєв.

СЛОВНИК СТАРИХ СЛІВ І ЗНАЧЕНЬ

ажбихмо щоб ми
артикул стаття
ачколвек хоча, незважаючи на

бачность увага, повага, розсудливість
безпечати ризикувати
берно колода, деревина
боброві гони, зеремя місця, де водилися окремі стада бобрів
бобровщина податок господарю за право полювання на бобрів
болоння оболоння, оболонь, заплавні луки
братанич син брата, племінник
бурмистр голова міської ради в містах з магдебурзьким самоврядуванням

везення ув'язнення
везовець міра об'єму для меду
верховщина митний збір за право торгівлі городиною; міський податок з городів
вечиста віковічна
виж судовий виконавець
виламуються уникають
вимовився виправдався
випусти місця випасу худоби
вілія (вилѣю) вігілія, переддень
внівеч нанівець
водлє згідно з чим
водне митний збір від транспортування товарів по річках
войт голова міського суду та магістрату в містах з магдебурзьким самоврядуванням
восковниче митний збір за право продажу воску
врихле швидко

гаковниця важка фортечна ручна зброя у вигляді укріпленого на дерев'яному ложі залізного або мідного ствола з гостряком з його нижнього боку, що втикався під час стрільби у дерев'яний кілок, підставлений для підтримання ствола
гнот (кнотами) горючий шнур для запалювання чого-небудь або проведення вибухів
головажня брусок солі встановленого розміру
городничий наглядач за станом укріплень і постачання державних замків у Великому князівстві Литовському
городня складова частина замкової стіни – зруб, засипаний землею або камінням
гридня житлове приміщення для обслуги

дворець замковий фільварок
дворище земельно-господарська одиниця, що включала кілька селянських господарств, об'єднаних для спільного землекористування
державца власник чи тимчасовий посідач земельного маєтку; намісник певного уряду
децький (дєцкихъ) слуга при урядах великокнязівських намісників, виконавець доручень судово-адміністративного характеру
децькування (дєцкованъѧ) грошова винагорода децькому за виконання судово-адміністративних доручень
дим найменша господарська одиниця державного оподаткування
дишейший теперішній, сьогочасний
діло гармата
довнимання (довнима*н*є) підозра
доживоття пожиттєвий маєток
дозріння нагляд
долегає (долєгаєтъ) турбує
драпежство жадібність, здирництво, хижацтво
дубасник майстер по виготовленню сплавних суден – дубасів

живность продукти харчування; продовольчий запас замку

зарука грошова сума, яку сторона зобов'язувалася сплатити у випадку порушення нею судового рішення
засе а, ж, же
засобиста особиста
захования дотримання
заховати дотриматися
звечисте стародавнє
звлаща зокрема
зеремя див. **боброві гони**

індикт (инъдик) одинця обчислення часу за п'ятнадцятилітніми циклами

камінь одиниця ваги для зважування коштовних товарів
капщизна податок за право продажу напоїв, що йшов на ремонт замку
караїми (караимовє) народність тюркської мовної групи, що живе в Криму та Литві
кий гаківниця застарілої конструкції
кликовщина грошовий податок з міщан на утримання нічної сторожі у місті чи замку
кликун нічний сторож у місті чи замку
ключ адміністративно-господарська одиниця, що складалася з декількох сіл і належала місту
ключник завідуючий маєтками, що належали місту
коло колесо
колода одна з основних мір об'єму сипких тіл
колькокрот (колькокроть) неодноразово
комяга сплавне судно без щогл, прямокутної форми
короткость незручність

лавник член судової колегії (лави) з кримінальних справ у містах, що мали магдебурзьке право
лантвойт заступник війта
ледакий (лєдакого) хтось, до кого немає довір'я
леч але
лука дугоподібний вигин русла або берега річки
люнське лондонське

майстат величність
маршалок дворний розпорядник королівського або великокнязівського двору, управитель двірських служб
мед прісний натуральний мед
меновите а саме, тобто
можден мортира – короткоствольна гармата великого калібру для ведення навісного вогню
мостовничий наглядач за станом доріг, мостів і гребель у маєтках державного домена
мша обідня

навальность раптовий напад, наїзд
навежені застануті, уражені (хворобою)
навезка штраф
наспіжування замка забезпечення замка продовольчим запасом
невставичний непостійний
нелітування горла (нєлѣтованъємъ горълъ) не шкодуючи життя
немней щонайменше
неопатренность недогляд
нерядность безлад, безгосподарність
нетство ув'язнення
нехтивость небажання

обвістка (ѡбѣстки) мито, що бралося воєводським намісником з новоприбулої до міста особи
обланки критий дерев'яний парапет зверху замкової стіни
обляження облога
огородники категорія селянства, що не мала орної землі і виконувала панщину
одрина сіновал
окопище кладовище
омешкані затримані
омешкуючи затримуючись
омилити (ѡмылило) ошукати, розчарувати
опатрений забезпечений, оснащений
опатрення (ѡпатрє*нє*) огляд, приведення в порядок
оправити відремонтувати
ординщина повинність замкових слуг супроводжувати послів і гінців до Орди
отродок нащадок
очивисто особисто
ошацовати оцінити

переказа шкода, збитки
пильность (пилъно*ст*) терміновість, невідкладність

пинезі гроші
пище грошовий податок, який сплачувався додатково при віддачі медової данини
пищик велика гармата
піднімати утримувати
плебан парафіяльний католицький священик
повіщина митний збір за право продажу прісного меду
повольность добровільна згода, схильність
подворник селянин, який не був членом сільської общини і жив відокремленим від неї двором (господарством)
подимщина податок від селянського господарства (диму) на замок
подскарбій дворний сановник, який відав фінансами і державною скарбницею
подстароста намісник старости
подсябиття (по*д*сабитъѧ) прорізи або отвори для стрільби у верхній частині замкової стіни
подчаший придворний урядник, почесний титул
пожиток прибуток
показилися зіпсувались, потріскались
полецати (полєцаныхъ) доручати
помірне мито від товарів, що продавалися з воза
понехавши відкинувши, облишивши
пописання показ
поплічники група шляхтичів, об'єднана для спільного утримання та ремонту городень
поспол разом
потужники некровні члени селянської общини, які входили до її складу для спільного обробітку землі, несення служби та сплати податків
прасол торгівець сіллю, соленик
предсе до того ж, все ж
присадне митній збір від найнятих на ком'яги челядників
прислухаючі ті, що мають відношення до чогось
причілки опори
прілися сперечался
пробачити зігнорувати, оминути
прожні (прожни*х*) увільнені від обов'язків
протес тесані з колод дошки для підлоги

рабани (рабановє) послідовники талмуда
радці члени міської ради
реєстр увяжчий документ, за яким вводили когось у законне володіння маєтком
ринна ринва, водопровідна труба
розрисувалась потріскалась
рок термін, строк
рура водостічна труба
ручниця полегшена гаківниця меншого калібру з рівним дерев'яним ложем і з гнотовим замком
рядность упорядкованість, порядок

сажень міра довжини антропометричного походження (1,5–2 м)
сарпантин залізна гармата довжиною 1,6–1,9 м, калібру 50–110 мм
свирепа кобила
свирн комора, житниця
серебщизна загальнодержавний податок у Велкому князівстві Литовському
скажон зіпсований
сказилася поламалася
склеп підвал
скопне митний збір за право продажу хутра
слуги путні бояри, які виконували різні доручення замкової адміністрації: вирушати разом зі старостою в погоню за ворогом та кур'єрська служба
служба земельно-податкова одиниця у селянському землекористуванні
"сокол" фалькон, гармата калібру 104 мм
сольниче митний збір за право продажу солі
спіж мідь
спіжа продовольство
спіжарня дерев'яна будівля для зберігання продовольчих запасів замка
спіжні речі харчові продукти, провіант
сплошити стурбуватись, занепокоїтись
староста королівський намісник у **старостві**
староство судово-адміністративний округ на землях державного домена

стація продовольчий збір з населення на утримання послів та військових з'єднань під час постою

сторожовщина повинність міщан нести сторожову службу за межами замку

струпешалі трухляві, гнилі

студня криниця без зрубу

тарас зовнішнє рублене укріплення замку, критий драницями зруб

твердості потвердні документи, маєтковий акт

тесниця тесана дошка

тивун (тивонъ) слуга пана, розпорядник двору і челяді, голова сільської громади

торгове митний збір за право крамничної торгівлі

травився харчувався

увязатися офіційно вступити у володіння

узвод підйомний замковий міст

уздоймом спільними зусиллями

уставичний постійний

усьпак навпаки

фанканет (ѳанькан†товъ) фальконет, різновид гармати невеликого калібру (72 мм), що ставилася на залізні вила і стріляла свинцевими ядрами

филяри (*помилк.* ѳиляѳи) опори, стовпи

фольгуючи (ѳо*л*кгуючи) співчуваючи, сприяючи

фримарк торговий обмін

холодник погріб, льох

хорліб (у хо*р*л†бє) приміщення для зберігання гармат у замку, цейхгауз

хоружий хорунжий, охоронець хоругви відповідного адміністративного округа

хто-колвек хто-небудь

цетнар центнер, міра ваги (5 **каменів**)

чинш (цы*н*ши) грошовий податок з селян за користування землею

членки деталі, елементи

шафар економ, прикажчик

шафовання розпорядження

шафовати розпоряджатись чимось

шацунок оцінка, обрахунок

шина плоска залізна заготовка видовженої форми

шолтис голова сільського самоврядування, призначений землевласником

шофа накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу

шпиталь притулок для вбогих, літніх та хворих людей

штука сувій тканини від 20-ти до 80-ти ліктів

який-колвек який-небудь

СЛОВА ПІД ТИТЛАМИ

Ба*р*зобг҃атыи – Борзобагаті
Ба*р*зобг҃аты*и* – Борзобагатий
Баръзобг҃атовичовъ – Борзобагатовичі
Бг҃а – Бога
бг҃*ат*шии – багатший
Бг҃овитиновичовъ – Боговитиновичів
Бг҃овитину – Боговитину
бг҃омольство – богомольство
бг҃уринъскоє – богуринської
Бг҃ухвалъ – Богухвал
Бг҃ушєвича – Богушевича
Бг҃ушєвичовъ – Богушевича
Бг҃ушу – Богушу
Бж҃є – Боже

влд҃ка – владика
влд҃ычнымъ – владичиним
вш҃а – ваша
вш҃и – ваші

гд҃рь – господар
гд҃рьскии – господарські
гд҃рьски*и* – господарський
гд҃ръ – господар
грш҃. – грошів
грш҃а – гроша
гⷭ҇д*р* – господар
гⷭ҇дри – господарі
гⷭ҇дрского – господарського
гⷭ҇дру – господарю
гⷭ҇дрю – господарю
гⷭ҇дря – господаря
гⷭ҇дрѧ – господаря
гⷭ҇дрь – господар
гⷭ҇дрьскии – господарські
гⷭ҇дрьски*и* – господарський
гⷭ҇дръ – господар
гⷭ҇дръски – господарські
гⷭ҇дръскиє – господарські
гⷭ҇дръскии – господарські
гⷭ҇дръски*и* – господарський

дн҃ень – день
дн҃ь – день
дх҃овныи – духовні

кнг҃ини – княгині, княгиня
кнг҃ни – княгині

кнг҃єгини – княгиня
Кнж҃а – Княжа
кнж҃а*т* – княжат
кнж҃и*и* – княжий
кнз҃и – князі
кнз҃ь – князь
кнз҃ьскии – князівські
кнз҃ъ – князь
кн҃яз – князь
кн҃язь – князь
кн҃язъ – князь

мл҃сєрдьє – милосердя
мл҃*ст* – милість
мл҃стивы*и* – милостивий
мл҃стивы*и* – милостивий
мл҃сть – милість
мл҃*с*ть – милість
мл҃тивы*и* – милостивий
мл҃тъ – милість
м*л*҃тъ – милість
мⷭ҇ца – місяця
мт҃и – милості
мц҃а – місяця

нн҃є – нині
нш҃а – наша
нш҃и – наші, нашої
нш҃ъ – наш

пн҃а – пана
Пнв҃є – Панове
Пн҃є – Пане
пн҃зи – пенезі
пн҃и – пані
Прⷭ҇тоє – Пресвятої
Прч҃*с*тоє – Пречистої
Прч҃тоє – Пречистої

св҃та – свята
Св҃того – Святого
Спⷭ҇а – Спаса
Ст҃ого – Святого
Ст҃оє – Святої

чл҃вє*к* – чоловік
чл҃вєкъ – чоловік
чл҃къ – чоловік

СКОРОЧЕННЯ, ВЖИВАНІ У ТЕКСТАХ

Бож. – Божого

влдка – владика
влдка – владика
влдки – владики
влдцє – владиці
влдчиноє – владичиної
влдчна – владичина
Влдчнєи – Владичиній

гдр – господар
гдря – господаря
гдрьскии – господарські
гдрьскимъ – господарським
гдрьских – господарських
гдрьскихъ – господарських
гдрьскоє – господарське
гсдрьскимъ – господарським

єпскопы – єпископи

кнзю – князю

лєт. – літа

млсти – милості
млстивоє – милостиве
млти – милості
млти – милості
млтивого – милостивого
млтивыи – милостивий
млтъ – милість
млтью – милістю

Нарожь. – Народження
Нарожъ. – Народження

пна – пана

Стого – Святого

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

адм. – адміністративний
арк. – аркуш
вип. – випуск
відп. – відповідальний
воєв. – воєводство
вол. – волость
див. – дивись
зб. – збірник
зв. – зворот
ім. – імені
кн. – книга
м. – місто
напр. – наприклад
наук. – науковий
обл. – область, обласний
оп. – опис
опубл. – опубліковано
п. – притока
післям. – післямова
пов. – повіт, повітовий
покажч. – покажчики
помилк. помилково
пор. – порівняти
прим. – примітки
р. – рік
р. – річка
ред. – редактор
р-н – район
російськ. – російський
рр. – роки
рц – райцентр
с. – село, сторінка
смт – селище міського типу
спр. – справа
сс. – села
ст. – століття
суч. – сучасний
с-ще – селище
т.д. – так далі
тер. – територіальна
упор. – упорядник
ф. – фонд

SUMMARY

The original manuscript Nr.561 "Revisions of Ukrainian Fortresses in 1545" is a part of the archive collection Nr.389 "Lithuanian Metrics," which is being preserved in Russian State Archive of Early Acts in Moscow. This collection consists of documented sources to the history of social-economical, internal and international policy of the Grand Duchy of Lithuania from the first half of the 15th till the end of the 18th centuries, while this policy was the result of cooperation between central and local authorities. The manuscript is written in the style of the 16th century, it consists of 139 pieces of paper, produced in the 16th-18th centuries, and has cardboard and leather cover. Originally, it was a report, prepared by the royal inspector Lev Potij-Tyshkevych in the year 1545 on the basis of various privileges, registrations, evidences, complaints, applications, descriptions, and lists, collected by him during his inspection of Ukrainian frontier fortresses. The aim of the report was to acquaint the Polish king and the Lithuanian grand duck Sigismund August with the defensive potentialities of Ukrainian fortresses with the regard to possible aggression from the South.

When preparing the publication, the texts of the manuscript were typed on the computer using both modern letters and that, which are not present in the modern Ukrainian alphabet any more. The texts are divided into paragraphs, while punctuation and capital letters are used according to the rules of modern spelling. The publisher supports the texts with the photocopy of the entire manuscript as well as with the detailed preface. The scientific-reference tools of the publication include thematic and geographical, reference lists; reference list of names; glossary of old terms, and the list of abbreviations.

The book includes the materials of the inspection in the following six Ukrainian frontier fortresses: Volodymyr, Luts'k, Kremenets', Vinnytsia, Bratslav and Zhytomyr. In particular, there are detailed descriptions of towers, walls, bridges, various military constructions, ammunition, and provisions. In the same time, the book reflects social-political, economical and judicial relations between different social strata in Volhynia, Eastern Podillia and Western Kyivan lands in the middle of the 16th century; it also represents both the structure of local authority, and attitude of local elite to the royal power. Similarly, it demonstrates the variety of social structures among peasants and townspeople in these regions, their obligations and taxes. Finally, the book puts light to the trade and fiscal policy of the state within the boundaries of Ukrainian lands. The "Revisions . . . " contain information about 615 populated areas and their landlords.

ЗМІСТ

Наукове видання

ЛИТОВСЬКА МЕТРИКА

Книга 561

Ревізії українських замків 1545 року

Підготував
Володимир КРАВЧЕНКО

Художній редактор
Георгій Сергеєв

Оригінал-макет
Людмили Косун,
Ірини Стариковської

Підп. до друку 27.07.2005. Формат $70 \times 100/_{16}$.
Папір офс. №1. Гарн. Софія. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 48,38. Ум. фарбо-відб. 48,38.
Зам. № 12/09

Друк ТзОВ "Простір М"
79000, Львів, вул. Чайковського, 27